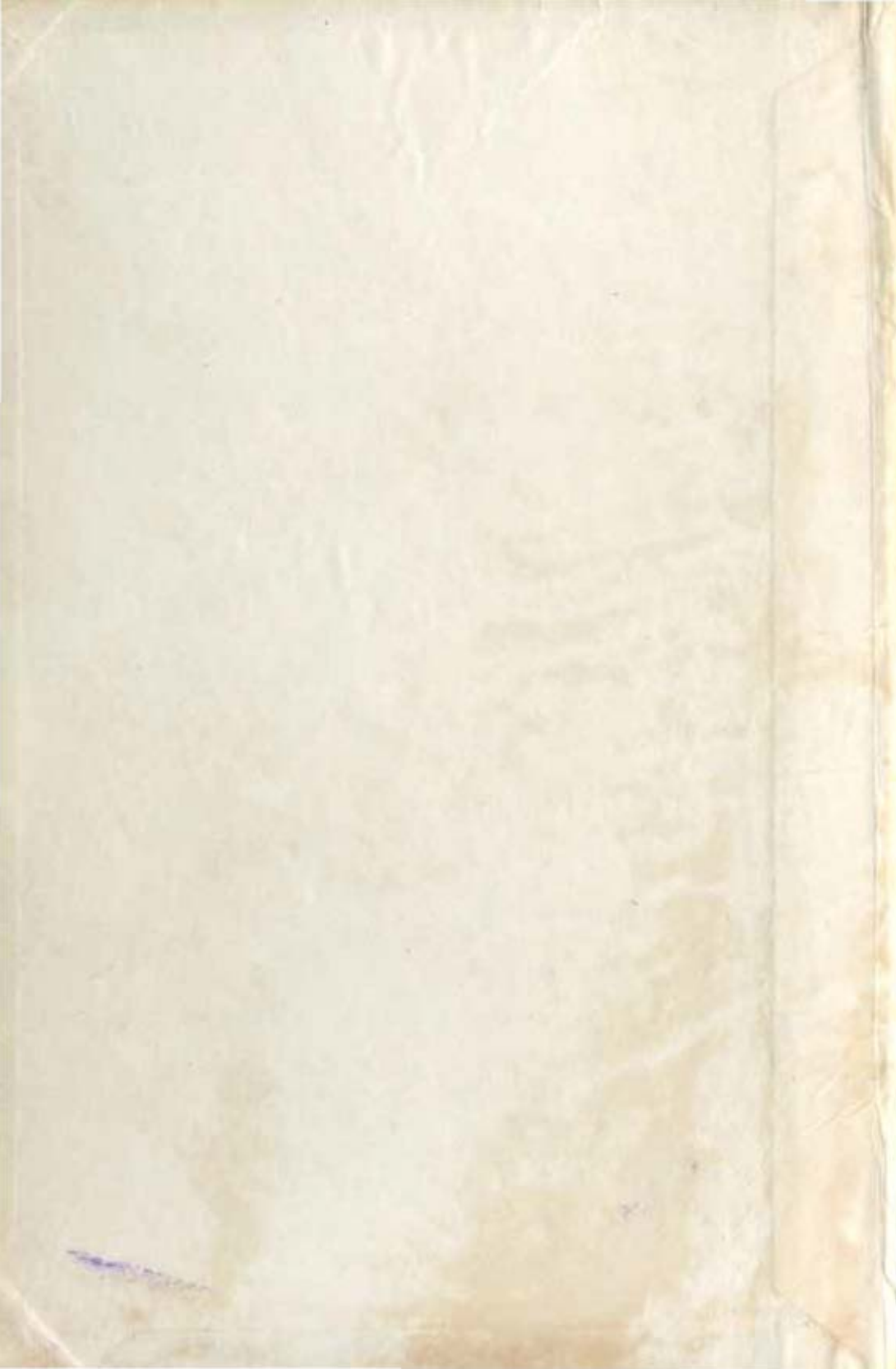

5-II-1778

Б-11-1778

43/85

200

МИНИСТАР У АРСУ

25/23

Dr. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

МИНИСТАР У АПСУ

Коректор *Л. М. Рибичић*

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ШТАМПЕ“ СТ. М. ПИКОВИЋА И КОМП.
(ПОЗОРИШНА УЛИЦА БР. 2.)

1909.

№ инвентара:

199524

Вукашину Ј. Петровићу

БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

Драги Вукашине,

Ти си сачувао сва писма која сам ти написао за време од шест месеци, које сам провео у апсу због моје књиге „Крај једне Династије“.

Кад сам „пуштен на слободу“ ти си ми та писма вратио, јер налазиш да би их требало штампати.

Ја сам их сад понова прочитао и нашао да ти можда имаш право, и за то ћу их сачувати.

Ако им буде суђено да се штампају, па и читаоци нађу да их је вредело наштампати, то ће бити твоја заслуга, јер си их ти сачувао.

Теби сам писао ова писма, теби, ако буду штампана, нека буду посвећена и у јавности.

Срдачно ти поздравље

У Београду
31. маја 1907.

Dr. Владан Ђорђевић.

У „главњачи“ београдској 16. Марта 1906.

Јутрос дођох овамо у Управу Београда и јавих се Управнику: да сам дошао да издржим шестомесечни затвор, на који сам осуђен.

— Молим Вас седите — рече ми Управник, који оста стојећи, па се онда рукова са мојим синовима, који ме беху допратили, и онда настави: — Ја сам још пре три дана дао окречити и опрати ћелију која је за Вас одређена. Постељу и остало што Вам треба од намештаја, ваља да Вам донесу од куће. По закону, сви који су осуђени до шест месеци затвора, имају овај издржавати у полицији, али ако Ви желите да Вашу казну издржавате у Пожаревцу, ја ћу радо послати Вашу молбу Г. Министру правде. —

Рекох му да не мислим писати такву молбу. Управник зазвони. Уђе један члан Управе.

— Молим Вас г. Лазаревићу — рече Управник — да написмено констатујете да је господин *Dr* Владан Ђорђевић *лишен слободе* 16-ог Марта 1906. у 8 часова из јутра, за тим да господину Ђорђевићу покажете собу која је за њега одређена и онда га узмете у своју канцеларију, док му соба не буде намештена. —

И бист тако.

Ћелија или „соба“ има таман толико простора да се намести кревет, умиваоник и један сандук. На њој нема прозора, него светлост улази из ходника кроз „стаклена врата“ и кроз једну четвртасту рупу над вратима која врши дужност прозорчета. Дању се у соби не може читати. За спавање ће бити добра. У ходнику има 7 прозора, дакле је видан, али у тај ходник излазе и притвореници из осталих 5 ћелија, ту шетају, разговарају. При свем том казах да се мој сто намести у дну тога ходника. Уверих се да је наредба Управникова извршена само у пола. Под је опран, али зидови нису окречени.

Моји синови одоше, један да ми донесе ствари од куће, други на дужност, а ја одох у канцеларију члана Лазаревића. Млад и симпатичан човек, са којим сам читав сахат разговарао о Бертиљонажи и дактилоскопији. Он ми је из сопствене побуде рекао да ће ми радо уступити своју канцеларију за рад, ако му Управник допусти да он ради у библиотеци Управе. Благодарих му на љубазности што је имао такву мисао, па макар Управник и не пристао на њу. Видећи како сваки час улази по неко у канцеларију послом, нисам хтео да будем на сметњи него извадих из џепа једну књигу па сам читао, а члан је отправљао своје послове док не дође апсанција те јави:

— Господин Министре, Ваша је соба готова!

Опростих се од г. Лазаревића и пођох с апсанцијом низа степеннице, па кроз доњи ходник. Жанدار, који је био на стражи пред „главначом“ (у врло узаном смислу), мора бити да је служио још под Владановићином, јер он ме машинално поздрави пушком кад сам прошао поред њега. У авлији беше неколико осуђеника. И они

скидоше капе. И за њих сам још „Г. Министер“, и ако идем у апс. Брзо пређох преко авлије па уз нове дрвене стубе на горњи сират зграде у којој се налази мој нови апартман. Мој син беше све лепо наместио, и кад он оде, ја седох за сто, да разгледам и отпратим данашњу пошту.

Још не бејаш свршио тај посао а већ ми дође прва посета. Тај полажајник мој у тамници беше г. Ж. Балугџић. Који? Зар онај Балугџић који је писао „Демона Србије“, „Близу лудила“ и „Слободу“ у којој се причало како ја давим људе, трујем и тд.? Јес, он главом. Он сада налази да ја не само нисам тако рђав човек, како је онда писао о мени, него чак налази да би за Краља било добро, кад би имао тако верне људе који би њему служили онако, како смо ми служили Обреновићима. Шта више он се са политичарима, са којима је раније радио тако љуто завадио, да је за то и он био у апсу, и то баш у овој истој ћелији у којој сам сада ја.... Као што видиш у овој земљи све се тумбе окреће, и то са страхо-витом брзином.

Г. Балугџић знајући које новине ја сваки дан читам донео ми је на насеље у тамници последње бројеве бечких новина, и обећао ми је да ће ми их редовно доносити односно слати. О ситуацији политичкој рекао ми је да је врло рђава. Већ неколико дана се ломе због завереничког питања, због мисије — немој пасти у несвест! — Николе Американца... О томе ће ти сигурно опширније причати Генчић који данас после подне за Беч полази неким својим приватним послом. Врло је вероватно да ће у брзо доћи до министарске кризе.

Тек што оде г. Балугџић ето Dr. Нице, твога брата. Донео ми је два букета цвећа. Ја извадих из дугметске рупице на капуту розету Белог Орла.

па се закихтих љубичицама. Др. Ниџа беше врло узбуђен што сам ја у тамници. Објасних му за што нисам хтео да избегнем издржавање ове неправедне казне онако, како сам и теби писао. Даде ми за право. Остали део разговора тицао се његове нове велике студије о напуштеној деци, управо о мангушима београдским, који још нису — политичари.

За време тог нашег разговора приђе нам апсанција, салутира и рече

— Опет једна крупна новост Г. Министре! —

— Каква? —

— Добили смо новог Управника. Сад баш Г. Рајић предаје дужност г. Церовићу. —

— Добро. —

Апсанција салутира па оде.

Ниџа ми рече да је Церовић *паметан* човек, који ће и хтети и умети да се понаша према мени како треба... На то му казах да ја не тражим никакву Extrawurst.

Кад Ниџа оде, апсанција ми је показао „башту“ у којој се могу бавити ако хоћу ваздан...

Показао ми је и нужник. Оријенталски. Једна рупа у бетону. Али доста чисто.

Показао ми је чесму. Ја одох да на њој себи натачим боцу воде. Један од осуђеника, који сви стајаху на својим вратима и који ме поздрављаху притрча да ми узме боцу.

— За што Ви сами г. Министер? Ево овај дечко послужује све нас... —

— Знам, али треба и мени да се крећем. —

— А таако, то је друга ствар. Дечко који нас послужује такође је наш колега. Украо је ципеле... —

Пошто сам тако сам себи натачно воде (знаш,

људи смо...) сео сам да пишем моје прво писмо из тамнице. Наравно теби.

Пишем ја тако и ништа ми не сметају посете које примају моје „колеге“ у ходнику, док тек један од њих приђе к мени.

— Г. Министре... ја сам Ханцарлија, фотограф.

— Мило ми је. —

— Па... видим да волете цвеће... и, допустите да Вам и ја дам неколико љубичица...

— Врло љубазно. Хвала. —

Он оде, а ја продужих да пишем ово писмо.

На један пут се устумараше по ходнику

„Иде нов Управник“.

Ја навалице не дижем главе. Пишем даље.

Један врло мршав и врло дугачак господин приђе мом столу и скиде шешир.

Устадох и ја и скидох мој Равашолски шешир, који сам нарочито натукао не би ли барем њиме оправдао што сам у апсу.

— Ви мене сигурно не познајете? — рече дугачки господин.

— Не познајем. —

— Ја сам Церовић, нови управник Београда.

— Мило ми је. Изволте сести — и показах му један фотељ, који је из предсобља моје куће донесен.

Седосмо обојца гологлави.

— Ако допустите — рече Церовић — да се обојца покријемо. Овде је мало хладно? —

— Молим. —

И ми се обојца покрисмо.

— Како вам је овде? —

— Добро. —

— Ако имате каквих жеља... молим... Ја знам да сте Ви владали и управљали овом земљом.. —

— Ја немам никаквих жеља. —

— Па знам... ако желите да вам долазе од куће... Истина, по правилима то би могло бити само у одређене дане у недељи... али ако желите, Ви само одредите сахат у који хоћете да примате, па ћу ја наредити да их пуштају сваки дан. —

— Изволте сами одредити сахат, мени је све једино. Само, отонч ми рече члан Управе г. Лазаревић да к мени могу долазити не само моји од куће него и сви моји пријатељи сваког дана и у свако доба?

— Можда би ипак боље било да одредите време. Како би било између 4 и 6 после подне?

— Добро. Ја ћу мојима јавити да у то време долазе.

— Збогом! —

— Збогом. —

Он оде да обилази хелије а ја наставих писање. Овда-онда чујем стереотипно питање „Како вам је овде?“

У подне дође мој момак обријаних бркова. Само што не плаче кад је видео где су ме затворили („Seine Exzellenz.“) Донео ми је ручак у закључаним порцијама. Знаш како је, људи смо, Балканици, а патимо и од извесне хинозе. Те сам порције „максузије“ дао направити код Мандауа, али не код оног твог Банкара у Берлину, него код овог нашег лимара. Два кључа, један код маме други код мене. Ручах у сласт, а ако ме је Раша Милошевић плашио, да човек у апсу нема апетита. Изгледа да само они у апсу немају апетита који знају да су заслужили тамницу.

За време ручка дође ми опет апсанција.

— Г. Министре! До сада су притвореници по ваздан могли бити у башти. Овога часа добио сам наредбу да закључавам врата овог ходника

и да вас пуштам само један сахат у јутру и један у вече. —

— Добро. —

— Ја не знам шта је ово? Ово је већ петнаести Управник од како сам ја овде на служби, аш... —

Видећи да апсанција хоће да критикује наредбу свога старешине, ја му упадох у реч и упитах у које доба може долазити мој момак с храном?

— Он може долазити кад хоће од 6 у јутру до девет у вече. —

— Добро. —

— Разумем. — Салутира и оде.

После ручка доврших ово писмо. А сад ћу да се пружим са једном добром књигом. Целога живота морао сам да отимам време за читање. Иншаллах за ових 6 месеци барем ћу се читати до миле воље. Имам овде Блунчлија, Трајчека, Хекла и тд.

Само још две реченице. Моје колеге у ходнику стадоше се горко жалити на наредбу новог Управника о закључавању. Само један од њих беше философ и тешио је и себе и њих овако:

— Море глај си посла. Српске наредбе трају колико и турске праде. —

2.

17. Марта 1906.

Јуче после подне моје колеге из ходника послаше к мени једног изасланика са мисијом да ми каже ово:

— Г. Министре! Док Ви не дођосте, ми смо по ваздан били или у башти или у авлији. Сад

нас затварају, па не можемо ни нужду свршити кад затреба. Ја Вас молим у име свију мојих другова да подејствујете код г. Управника . . . —

— Хоћу, чим га видим. Ова нова наредба потекла је или отуда што је такав *систем* новог Управника, или за то што сам ја сад овде. Ако је ово друго разлог, ја ћу казати Г. Управнику да ја и онако немам више времена од 2 сахата на дан за шетњу, да према томе ја не бих више излазио баш кад би ваздао било отворено, па се надам да ће вас пустити по досадашњем.

— Хвала Г. Министре. —

Мало доцније дође апсанција да ме упита треба ли ми штогод? Дадох му пара да ми купи све новине и рекох му да замоли члана г. Лазаревића да дође к мени кад буде имао мало слободна времена.

У то дође да ме посети пуковник Др Мика Марковић, државни саветник у пензији.

— Вазлах, Владане, све сам мислио да може бити, али да ћу *тебе* видети у *кафеу*, то нисам никад мислио да је могућно. —

— За што Мико? И апс је за људе. —

— Друго сам се ја бојао за тебе. Бојао сам се да не напуђају бесвесну руљу да ти разори кућу, да тебе премлати Бојао сам се да ти не спреме Стамбуловљеву смрт — али ово ово је скандал. —

— Није, Мико, ово је само једна велика неправда. Ево шта ми о њој пише Чеда. — И ја му дадох то пијемо које гласи:

„Лондон, 10. марта 1906.

Драги Владане,

Надам се — баш да ти ни једну реч не пишем — да ти не би сумњао о мојим другарским осе-

ћањима и о моме искреном учешћу у свему што се тебе тиче. Нисмо ли ми другови и пријатељи још од наших гимназиских година? Нисмо ли ми од ране младости, па ево до на праг старости, били и остајали другови и пријатељи и онда, кад се баш о свему и свачему нисмо слагали? Ја се надам да ћемо ми тако остати и кроз старост до на сами праг вечности — вечнога уништења — како може бити ти верујеш — вечног живота како ја, што сам старији све интензивније верујем.

Ја ти и сам у понечему замерам твоје писању и твојој радњи у твоје монументалноме делу. Али ме лично боли она твоја патња душе и срца, о којој ти као храбар човек и стари борац не говориш, али кроз коју ја знам и дубоко осећам да си пролазио! Осуда, којом су те осудили, мене не буни и не испуњава жалостју због тебе; она ме тугом испуњава само зато, што је она у самој ствари осуда Србије. Судови су српски изrekli пресуду себи, партији која је сад на влади, и режиму у коме се човек твојих заслуга за Србију и Српство пред суд стављати и осуђивати може! Та је пресуда један нов доказ како је страшна морална пометња овладала нашом земљом!

Уосталом у трагичности наше судбине има неке божанствене правде. Јер најпослед, зар и ја, и ти, и наш благородни и родољубиви Краљ Милан, и сви наши другови који смо за 25 последњих година водили политику и радили на врховима државне управе, зар нисмо ми сви, у некој мери бар, одговорни што је овај нараштај политичара, који сада земљом управља, ступио у акцију са тако мало образованости, тако мало патриотизма, праведности и — тако мало намети! Ја бих се чак и смејао политичкој комедији, коју

они пзиравају, кад са тугом не бих осећао да смо и ми сами одговорни за тај жалосни факт: да у новој генерацији нема ни правих родољуба, а камо ли правих државника!

Ја знам да ти ниси никада избегавао своје одговорности, као што нисам ни ја моје. Свест о њој помоћи ће твојој моралној храбрости и твојој философији, да мирно и достојанствено сносиш и ову најновију неправду. Неће ти много помоћи факат да твоји другови и пријатељи верно уз тебе стоје. Али треба да ти олакша терет бар *тај* факат да су твоји непријатељи још за живота твога твој монументат окитили једним лаворовим венцем!

Жели ти од Бога здравље и душевно спокојство — а већ славе имаш доста!

Твој стари друг

ЧЕД. МИЈАТОВИЋ.

— Јасно је њему појетизирати живећи у земљи у којој има одишта слободе за све грађане. Јок, ово овако не може остати. Ти мораш бити помилован и то врло скоро.

— За што тако мислиш?

— Па у новинама има да ће грађани да моле Краља за твоје помиловање. —

— Е, мој Мико. То је било и прошло. Ова неправда која је мени учињена тако је револтирала нашу иначе врло мирољубиву београдску чаршију, да се за тили часак нашло 72 грађанина који су потписали молбу Краљу за моје помиловање. Међу њима су најугледнији трговци Београдски, баш они који су најтеже били оптерећени порезом на зараду под мојом владом. Међу њима има најодличнијих представника *свију* политичких партија у Србији, осем социјалиста. Међу њима има десетак чак врло угледних радикала,

па има и таквих мојих политичких противника, са којима се ја чак и не здравим на улици кад се сретнемо. И они су потписали молбу за моје помиловање. И сви ти људи, знајући да Краљ по кадишто призива Андру Ђорђевића и да радо саслушава и његово мишљење у политичким питањима, изабрали су баш Андру да однесе ту молбу Краљу и да је, као мој колега, и усмено потпомогне. Можеш мислити да је Андра, већ као један од првих правника у овој земљи дао себи труда да докаже Краљу како он треба да се користи једним својим уставним правом те да поправи ову сувише неправедну, сувише политичку пресуду земаљских судова. И краљ је, веле, нашао да сам ја у својој књизи, због које сам осуђен „разрешио многе политичке енигме“ али он је тако строго уставан владалац, да неће да врши ни своје искључиво право помиловања, док му то *влада* не предложи. И он је молбу београдских грађана предао своме Министарском Савету, а овај је одлучно да ту молбу не треба узети у „призрење.“ —

— Ама зар и Савушка тако решио? —

— Па не може он, тек што је постао Председник Министарства, због овакве *ситуације* правити кабинетско питање . . . —

Видећи да је Мика зорли љут, окренух разговор у шале, и доказах му да сам ја врло добро расположен и ако сам у тамници. То га умири, и он оде.

Узех да читам, кад сто-ти мојих дама. Мама се добро држала, а ћерка ми је као што знаш јунак девојка. Обе нађоше да моја „соба“ „није тако рђава“ и разбиху шта треба да ми још пошљу од куће.

У то дође апсанција и рече да ме г. Управник чека.

— Па ја нисам тражио *нега* да видим него г. Лазаревића. —

— Сви су чланови у седници. За то сам Вас јавио г. Управнику. —

Обешењак. Знао је он да ја хоћу да говорим због мојих колега, па ме је пријавио ономе који може да им помогне.

— Добро. Доћићу чим оду даме. —

Ове сироте дигоше се одмах. Ја их испратих, па онда уђох у „засједанице.“

Управник устаде и стојећи ме је саслушао. Сушта слика и прилика бесмртнога витеза од Манче, како ју је цртао Dorgé, само што не беше у панциру, већ у црној реденготи, и у место да је закићен бојама принцезе Дуљчинеје, имађаше розету Карађорђеве звезде.

Кад му казах шта ме је молио изасланик мојих колега у апсу и шта сам му ја одговорио, племенити витез Карађорђеве звезде порасте још за један чеперак, и са те висине рече.

— Моја наредба није потекла због Вас, јер је Ваша ствар на свима судовима свршена. Ви нисте под истрагом, па да има опасности да се ова осујети Вашим честим излажењем или састанцима с људима с поља. Ја ћу одмах наредити! —

Звонце. Жанدار.

— Зови ми апсанцију —

Док су нашли и довели апсанцију ћути громовник а ћутим и ја и гледам по зидовима слике Краља и његових синова...

Улази апсанција.

— Заповедајте г. Управник! —

— Моја јутрошња наредба о затварању од-

носе се на остале хапсенике. *Господин* може да изађе кад год хоће. —

— Разумем. —

Ја покушах на други начин да помогнем мојим „колегама“ на рекох како је њима то затварање много теже него мени, јер ја имам и посла и забаве, а у томе за мене би било лакше кад би они своје разговоре водили и посете примали у банџи у место у истом ходнику...

— Они тамо што цакају у ходнику треба да остану у својим ћелијама јес' разумео? —

— Разумем г. Управник! — рече хапсаница.

Ето сад! Хтео сам да им помогнем јединицама, па сад ће да им забране шетати по ходнику. Буди Бог с нама!

После вечере читао сам београдске листове. Исекао сам из њих белешке о мојој маленкости. Пошто су оне врло карактеристичне за поједине листове, који данас праве јавно мињење у Србији то ти шаљем све те исечке.

A tout seigneur tout honneur. Најпре да видиш како несудењени кмет Београдски и несудењени Министар радикалски Божа Савић државнички пише у свом горопадно великом „Малом Журналу“ бр. 76. у коме имају две белешке. Најпре ова:

„С оне стране.

Др. Владан Ђорђевић, који је умео да буде толико силан и обесан, да је *све од реда грађане* кинио и давио, а када је дошао заслужене казне да се толико понизи, да *друге мољака* да га *савсавају айсе*, налази се с оне стране — не Саве и Дунава — него катанца.

Он од јуче издржава своју осуду у Управи града Београда.

Бар-му се сада дала прилика да проучи то скривено местанце, где је тако често слао свакога онога, који није био уз њега."

Колико је истина да сам све грађане кињо и „давио“ толико му је истина да сам икога на овом свету „мољакао“ да ме спасе хапса, јер да сам хтео да га се спасем, ја бих био благовремено с оне стране Саве и Дунава, по примеру радикаскога Бrame.

У осталом са колико се памети уређује тај „лист“ доказује друга белешка у истоме броју у којој се потиरे оно што је казато у првој, јер ево како гласи друга:

„Владанова петиција.

„Цинцарин Хипонит Георгијадес, посрбљени Владан Ђорђевић, доктор, бив. министар, министар резидент, председник општине и прочаја и прочаја, пронашао је нов барут како да се спасе затвора, на који је судом осуђен, а тај је: Он неће да моли за милост, јер хоће да постане „политички мученик“ и свуд се хвали како ће он у апсу радити и изнети из апса масу рукописа а сем тога хоће да и он постане „политички мученик.“

Али што он неће, то други чини, да ли са Хипонитовим знањем или не, то је његова ствар. Елем да би Цинцарин избегао издржавање шестомесечног затвора, то за њ' ради г. Марко Стојановић. Он је већ путем петиције скупио на молби до 50 потписа трговаца и чиновника, који моле милост код Краља за Цинцу.

Ми се не чудимо г. Марку, јер је он лични пријатељ Владанов, па се за свога пријатеља заступа,

што му служи за похвалу, јер се хоће пријатељу да нађе у помоћи, али се чудимо трговцима, што они подписују молбу а за човека, који их је јавно денунцирао, назвавши их лоповима. Ми изнесмо махинацију Владанову и како он мисли да се спасе затвора, а сад само имамо да сачекамо надлежне, и да видимо шта ће они по овој ствари урадити.

Свакако изгледа нам, да ће се Цинцо извући из ове казне пошто је ово Србија, а она је земља изненађења, јер кад су се могли Изврнути Чанци повамширити и да сада јавно прете онима, који су им изврнули чанке и кад имају куражи да грде цео поштени народ, што одобрава, 29. Мај, неће бити никакво чудо, ако данашњи министар правде, поднесе предлог Краљу за помиловање др. Владана Ђорђевића.

Ако се дакле то учини, онда ће се код народа утврдити оно мишљење да врана врани очи не вади и да наши великаши могу чинити шта хоће, не бојећи се закона и правде, јер се они међусобно чувају, а да су закони само за нижи сталеж, јер се они само над сиротињом примењују.

Но у осталом сачекаћемо да видимо шта ће бити с Владаном и онда ћемо рећи своје гледиште о томе, те да види народ за кога су грађени закони и да ли су пред законом сви равни."

Као што видиш племенити представник „нижег сталежа“ толико се уплашио да се „Цинцарин“ не помилује, да је заборавио у својој великој учености како се звао мој имењак у старој Грчкој па га зове Хишонит; да ми квари чак и презиме, под којим је и мој отац служио 40 година Србију. Мислећи да на молби Краљу за моје помиловање има само 50 потписа, а бојећи се да их не буде више, нарочито трговаца (то га жиж)

он се ни мало не устручава — та за Бога он је најчистији радикал — да наштампа да сам ја све трговце јавно денунцирао као *loyaves*. У томе страху он налази да неће бити чудо ако „данашњи Министар правде“ а то је главом Велики Јагодинац и Самосталац Пећин, поднесе Краљу предлог о помиловању, јер врапа врени очи не вади, а наши великани (Пећин и тд.) могу чинити шта хоће...

Е валлах Божо, да је ико слутити могао да ће доћи време када ћеш и ти писати српске новине, бели се не би ни један Цинцарин посрбио, ни Цинцар Јанко, ни Цинцар Марко, ни Загла, ни толики други који су се борили за слободу Србије, а камо ли бих ја претендовао на ту част да будем једне народности с тобом велики државниче Божо!

Сада да видиш како је високо - образовани уредник „Политике“ јавио мој улазак у тамницу: У бр. 782 тога листа има оваква белешка.

„Др. Владан.

Г. др. Владан Ђорђевић почеће од данас издржавати у управи града Београда шестомесечни затвор, на који је осуђен по тужби владе због издавања државних тајни.“

Он, г. Рибникар, врло добро зна да ме је Влада тужила због издавања *српских* државних тајни, да Влада то на суду није ни покушала доказивати а камо ли да је доказала, он зна да сам ја осуђен због штампања *руских* тајних извештаја у којима се крхао врат Србији, па ипак он овако јавља.

Једина „Штампа“ донела је тачну белешку о мојој осуди. Она гласи: (бр. 75).

„Почине издржавати затвор.“

Од данас г. др. Владан Ђерђевић почиње издржавати шестомесечни затвор на који је осуђен по познатој владиној оптужби због његове књиге „Крај једне династије,“ у којој је документарно испољен убиствени утицај руске политике на ток наших државних послова.

Ову казну г. др. Владан издржаће у затвору главне полиције београдске.“

Pour la bonne bouche, тј. да ти засладим ове цитате из београдских листова ево ти из Владиног „Одјека“ један читав уводни чланак, који је изишао у бр. 66.

„Чаршија и — помиловање.“

По Београду већ од 2—3 дана круже гласови, да се по чаршији нашој купе потписи за некакву молбу, коју би виђени грађани престонице, из свих редова становништва и без разлике политичких мишљења, имали поднети Њ. В. Краљу за помиловање Д-р Владана по познатој судској пресуди. А један овд. лист саопштио је синоћ да је за ту молбу скупљено до сада већ „стотинама потписа.“ Међу којима их има и доста радикала.

Ми нећемо да истражујемо ко је иницијатор те петиције, као ни ко купи ни ко даје на њу потписе. Исто тако нећемо да разбиремо ни колики је број до сада скупљених потписа за ту цел. Све су то ствари споредне важности и пи-

тања на која би се лако могло одговорити и без нарочитог распитивања. За нас је важан само факат, да се спрема некаква „грађанска петиција“ на Владаоца у том циљу и о томе хоћемо, по дужности јавнога гласила, да кажемо своје објективно мишљење, без икакве намере да, ма у ком правцу, прејудуцирамо решењу те ствари.

Када то чинимо, ми се унапред ограђујемо од сваке могуће сумње, да нас у томе руководе ма какве личне побуде и ма какви политички разлози, који би били специјално у вези са деликтом, за који се смера затражити највиша милост. Какво ми мишљење имамо о Д-р. Владану као политичару, то не може бити тајна ни за кога, али би претерано било изводити отуд, да смо ми према њему као човеку, мужу и оцу, неприступни осећајима човечанскога сажаљења само за то, што је он и као политичар и као човек разгонно од себе све сличне осећаје према другима. Што се пак тиче самога дела, због којег је он судски осуђен и за које се хоће да покуша измолити помиловање, осуда његова не би ни трунке изгубила пред јавношћу од сатисфакције, коју она у себи самој садржи за принцип, о који се он огрешио познатим својим публикацијама политичке природе, и ако се не да порећи, да је баш овде, што је то први случај политичкога деликта ове врсте у нас, у толико неодложнија потреба, да се у нас статуира пример како се зајемчава чување државних тајни. Као што се види, дакле, ми бисмо могли бити потпуно равнодушни према молби за помиловање у овој ствари када би она потицала непосредно од самога осуђенога лица, јер ма какво решење она нашла, правилан ток и начин њенога решавања оградно би је од даљег претресања у јавности.

Али ствар са свим друкчије стоји, када молбу за помиловање, место осуђенога, подноси — чаршија. Да оставимо на страну питање о томе, какве су побуде могле покренути нашу чаршију да се баш она заузима за човека, који јој је као некадашњи председник владе својим фамозним законом о порези онако близу принео врату оштрицу свога крвничкога ножа, и да не испитујемо ни радикализам оних „радикала“ који су могли на такву молбу ставити своје потписе, јер је позната ствар да су фузионаши и дали језгро познатој „четвртој странци“, довољно је да истакнемо само да таква молба није више молба, већ да је покушај недопуштене јавне пресије, којој у уставној и правној земљи не сме бити места. Ако за помиловање осуђенога говоре ма какви лични или политички моменти, њихова надлежна оцена не би могла остати мање правична, када би је место стотине незваних, изнело само једно звано лице. Кад се ипак нашло за умесно да се обратно томе поступи, значи да се много већа важност по на те моменте, при INSTRUISАЊУ ове молбе, полагала на број њених потписника, а то баш и одаје намеру пресије, која је у толико више за осуду, што је, преко одговорне владе, управљена месту које не носи никакву одговорност за државне послове. Можда сличан случај, који се недавно десио у Русији поводом хапшења Максима Горког наводи нашу „чаршију“ да следује у овој ствари примеру колективних и засебних молаба из разних градова западне Европе, али она очевидно забравља, поред огромне разлике између ова два човека, од којих је један велики приповедачки геније који, по величини духа и слободи мисли, припада целом човечанству, а други бедни остат једне одвратне реакције, којег се отресла и

она сама чим је осетила да може без њега бити, још и на ту ни мало мању разлику, која лежи између та два привидно слична случаја и у томе, што је молбе за Горког диктовала просвећена хуманост, а ову за Д-р Владана одвратна политичка спекулација, што је Русија апсолутна, а Србија уставна монархија“.

Као што видиш ово се не само врљиком намигује београдској чаршији, него се јавно учи Краљ да уставни Владалац нема ни права помиловања, и ако су му то право бајаги оставили и у радикалском чуду од Устава.

У 9 часова у вече био сам у постељи али дуго, дуго нисам могао заспати. Због чланка у „Одјеку“? Таман посла! Кога ђаво однесе у србијанску политику, тај хоће-неће, привикне се на борбу са *моралним* стеницама, али за *физичке* стенице не марим, од њих сам зазирао. Кад сам се уверио да њих нема, и ако наредба Рајићева за кречење није извршена, онда ми либерализам није дао заспати. Један терзија који је у хапсу као уредник „Српске Заставе“ тако је либерално крхао сву ноћ, да ме је пробудио кад год сам заспао.

Најзад је умор надјачао и ове либералне манифестације и ја тврдо заспах.

3.

17. Марта 1906.

Пробудили су ме петлови из авлије оне куће у којој је Деситије Обрадовић отворио прву српску „велику школу“.

Погледах у часовник. Четири. Зора.

С муком заспах по нова до 6 ч.

У 6^{1/2} био сам на чесми да наточим себи воде, кад тамо, хапсеници свију одељења умивају се на чесми. Међу њима стоји хапсанција са једном *камуријом* под мишком. Изгледа да ови центлмени под кадшто само кнутовске разлоге уважавају. Оно, до душе, међу њима има и таквих типова, да нисам смео да их гледам. Такви су ономад после Св. Савског збора у славу и дуг живот српско - бугарске царинске уније — разорили уредништво „Штампе“.

Ја сам хтео да чекам док на ме дође ред да приђем чесми, али апсанција чим ме је видео притрча, узме ми чашу из руке да је он наточи, при чему је без икакве нужде апсанцијски одгурнуо оне који се умивају.

Као што видиш, за мене се сада не може учинити никаква услуга без непријатности за другог. Узех чашу те с њом побегох у „башту.“ То је парче некадашње авлије, 40 корака дугачко, 20 широко, ограђено високим црно катранисаним плотом, и на њему две стазе у накрет, међу којима има неколико цбуњића и очевидно тек лане засађених дрвета. Ту сам један сахат ходао и правлио шведску гимнастику на велико чудо судских притвореника и жандара који стоје на отвореним прозорима првега спрата. По неки од њих који ме познаје граби ми поглед да „салутира.“ Ја му одговорим на поздрав и продужим „десет пута велики клек.“ Пре 25 година, када сам основао прво српско друштво за гимнастику и борење, запамтио сам те команде.

У 7^{1/2} био сам опет у ходнику моје тамнице у мојој „канцеларији“. Мој момак направио ми чај и хоће да ми сече „милнхброд“ али је заборавио да донесе и пож. Један који ми је од

мојих „колега“ притрчао и понудио свој нож. За ту услугу отсекох и њему добру кришку колача.

— О, молим, то није морало бити — рече он, са свим онако како је рекао и председник варошког суда, непартајични г. Тадић, публици београдској, када је ова завршетак моје одбране пред судом поздравила пљескањем и усклицима „Живео“!... „Баш је то могло изостати.“

За време доручка дође ми у походе најета-рији Карађорђевићевац, онај што је мене врбовао за свога „Књаза“ још пре 12 година, и ако сам ја онда био посланик Краља од Србије. Он ме је опет гњавио зашто сам на страни 73 моје „одбране“ штампашао извесне ствари, јер да то ни-сам урадио, ја данас не бих био у тамници. Правио се важан како ће он казати Краљу ово, Јаши оно, у опште правио се врло важан. Ја сам га молио да никоме ништа не казује, да никога ни за што не моли због мене, него нека гледа сад, кад је његов „Књаз“ постао Краљ, да не остане у положају у коме је био кад сам ја министровао.

Кад је он отишао дође ми син и донесе ми пошту, новине и — бонбона... Вели да имам чиме послужити госпође, које се спремају да ме посете у тамници! Милости просимъ!

Кад остах сам, узех да теби пишем, али дође ми Балугџић с оним дрекавцем, новинаром из Беча, који је са мрвицама, које су падале са српског емигрантског стола у бечкој кафани „Импе-ријалу“ постао читав ауторитет за балканска пи-тања — наравно у бечким редакцијама, у којима се о тим питањима не зна ни толико. Дрекавац ме је поплавио новостима о намерама енглеског Краља Едварда VII да на престо Србије, и ако овај хвала Богу није упражњен, доведе мужа нај-лепше српкиње, и о томе како мачка неће сира

тј. Аустрија неће да иде *au delà de Mitrovitza*, само је довукла целу артиљерију чак из Пршемисла у Санџак Ново-Пазарски... Више ме је заинтересовала готовост Аустрије да све наше заверенике прими у своју војску као аташеје, на службу и тд. Није ми казао по коју цену Тѣта пристаје да на тај начин помогне Србији решити завереничко питање, али судећи по детаљу, који је дрекавац поменуо, да се F. Z. M. Вујић шеф аустријске *артиљерије* нашао увређен у својим *српским* осећањима, што га наша топовска комисија није посетила — ласно је ту цену погодити. На његово питање за што је осуђен један од мојих колега у ходнику који му је пао у очи, одговорих:

— Он је осуђен што је *фалсификовао* документа, а ја сам осуђен што су моја нека документа била и сувише аутентична! —

Новинар је то одмах схватио и молио ме је да и то метне у интервју са мном.

На то му рекох да му ја *забрањујем* да напише једне врете о мени, а камо ли какав интервју.

— Ама за Бога ја хоћу да Вам помогнем да се избавите из ове ситуације. —

— Ама, разумите Ви опет да ја нећу да ми помогнете. Ја сам намерно моју књигу „Крај једне династије“ тако наштампао да учиним немогућим мој лични повратак на управу земље, и у томе сам успео. —

— Такво је мишљење и у Бечу — убади дрекавац.

— То ми је нарочито мило чути од Вас јер онда знам да тако мисли и дворски саветник Јетл, и цео Балшалац. Дакле: ја сам лично за навек свршио моју политичку каријеру, али моје је ду-

боко уверење да политички систем којим сам ја владао у Србији до атентата на Краља Милана, једини је у стању да ову земљу спасе из партизанског качамака, у који су га довеле наше партије, та акционарска удружења за експлоатацију Србије. Да би тај систем, да би идеје мојих политичких пријатеља победиле, ваља за њих неко да страда, и то на правди Бога да страда. То је пут којим идеје у младим и сувише демократским државама побеђују. И за то се ја не жалим на неправду која ми се чини, и за то ћу ја врло радо издржати ових 6 месеца у тамници. —

Али макар непрекидно писао, не могу ти испричати све моје разговоре у апсу. У опште, ако овако потраје са посетама, нећу прочитати ни једну од понетих књига а камо ли написати моју књигу „Европа и Балканици“. А готово и боље је тако. „Српске књиге ваља поклањати, па још сваком читаоцу дати динар на пиво. То је српско литератир“ говораше мој побро Стево Рајичевић ва време оно, кад је он био сила од човека.

Јуче сам заборавио да ти пошљем исечке из бр. 75 и 76 „Београдских Новина“ у којима је изашло једно писмо Марка Стојановића о мојим оптужењима :

Поштовани господине Турчићу !

У вашем листу, броју 71-ом, штампан је извештај са претреса д-ра Владана, по тужби, коју је против њега поднео г. Стојан Рибарац, адвокат, како у тужби стоји, због клевете.

Има у том извештају ствари, које се тичу и мене и д-ра Владана, и свакојачко и наших јавних послова, које не треба оставити необјашњене и неисправљене. Ја вас зато молим, да бисте при-

мили и штампали објашњење, што ћу га овим редовима дати. И ово не само што се тиче мене, него што се тиче и д-ра Владана. Не смета овоме ништа, што сам се ја, са разлога, који ми ништа друго нису остављали, одрекао д-ру Владану бранилаштво. Јер најпре треба ову ствар тако разумети, да сам се ја одрекао бранилаштва *само на суду*, а не и на сваком другом месту, како усмено, тако и писмено. И затим, баш да бих тај свој корак, то одрицање бранилаштва код света оправдао (кад је и оно и против моје воље тако на свет изнесено и свакојаком тумачењу изложено), потребно је свакојако, да покажем : и колико је мени јасно, и колико мислим, да и сваком другом мора бити јасно, да се о којој кривници д-ра Владана не може овде ни говорити.

Морам за овим још напоменути, како не само немадох воље и жеље, да до овог објашњења дође, него како сам чак и *нарочито ради*, да до овога не дође.

Заступнику г. Рибарчеву ја сам у своје време говорио : шта ја у овој ствари видим, и шта мислим, да и свако мора видети. Говорио сам му : да сам рад избећи свако претресање и тумачење ове ствари, осим осталих разлога, нарочито и са разлога тога : што би ми могао ко после пребацити да и ја хоћу да терам нашу обичну политику, да сам једва дочекао, да радим штогод против г. Рибарца, с којим нисам једне политичке партије. Чинио сам дакле код заступника г. Рибарчева што сам могао, да би он порадио, да то све опет оде у архиву, заједно с тужбом против д-ра Владана, па да смо сви мирни.

Бранилаштва д-ру Владану ја се нисам одрекао због судскога рада само по овој ствари г. Рибарчевој. Може се највише рећи, да је судски

рад по овој ствари само допунио и превршио меру, да друго ништа није остало, до одрећи се бранилаштва. Ко зна иначе докле би се отишло. У акту, којим сам се бранилаштва одрекао, ја сам укратко изложио све, што ме је на одрицање навело. И то морам изложити и овде.

Прво од тога, то је судеки рад по тужби, коју је суду против д-ра Владана био поднео г. Никола Д. Стефановић.

Одмах под суд био је д-р Владан стављен и по тој тужби г. Николиној. Кад је Касациони Суд поништио судеко решење о томе стављању д-ра Владана под суд, ударило се онда најбрижљивије у противразлог — као да Србија гори, и само је још може то спасти, ако се д-р Владан стави под суд и осуди. У Касационом Суду настао је био лом — шест и седам: шест судија, да д-р Владан није крив, седам да јесте крив. И таман да се држи претрес, да се д-р Владан суди и осуди, да би се Србија спасла, а оно све се распину. Г. Никола Д. Стевановић одустаде од тужбе, констатовавши при томе оно, што ничијем непристрасном погледу није могло измаћи, а то је: да речи у делу д-ра Владана „Крај једне династије“, које су се г. Стевановића тицале, није д-р Владан исказао као своје и у намери, да кога куди или хвали, већ по дужности човека, који историски материјал износи, само као речи пок. Краља Милана.

Друго је судеки рад по тужби, коју је против д-ра Владана поднела влада за дело из члана 39. закона о штампи, за штампање поверљиве преписке.

Као што је познато, по овој тужби дошло је и до суђења и до пресуде. Нећу се овде упуштати у разлагање, у којој мери ја сматрам, да је не-

законита и неправедна пресуда, којом је д-р Владан осуђен. Овде је и мало места за то, и о томе је доста и писано, и то је и познато. Овде ћу се зауставити само на једноме месту те пресуде, које се место само мене лично тиче.

Првостепени суд, у разлогима те своје пресуде, казао је на првоме месту: како је нашао, да нема места мом *тражењу* да се од мин. ин. дела *изишће* оригинална преписка (да би се поредило и видело, је ли с њом *једнако* оно, што је у делу д-ра Владана штампано).

Још при саопштењу те пресуде ја сам се против тога изјаснио. Казао сам, да ја то нисам *тражио*, и да је то само једна глупост, која се на мене неправедно товари. И заиста то тражио нисам. А заиста била би и моја глупост, да сам то тражио.

И у апелати, коју сам поднео апелационом суду, браних се од те неправедно натоварене ми глупости. Али ништа, као и да се нисам бранио. Снажна пресуда против д-ра Владана, па снажна и против мене.

Браних се од те неправедно натоварене ми глупости и у жалби, коју сам поднео Касационом Суду, па опет ништа. Д-р Владан у затвор, а ја неправедно натоварену ми глупост, да носим на дећима док сам жив, а после моје смрти, да ми јој се ко хоће може смејати.

Може бити да некоме, који овом послу није вешт, неће бити јасно, по чему би то била глупост, ако бих ја био ту преписку тражио. Да и то мало објасним.

Туженога је само: да се брани од тужбе *онакве каква је* против њега поднесена. Туженога није: да тражи, да се тужба *доиуђава*. И ако би сам тужилац, после одбране туженога, чим повим

тужбу допунио, туженога би опет било : да се брани и од новог само онаког како је.

Кад бих био ја *тражио*, да се *изишће* оригинална преписка, то би у ствари чинило толико колико и кад бих тражио, да се тужба *допуну*; колико и кад бих тражио, да се тужба *поднесе*; колико и кад бих тужиоца *учи* како треба тужбу да напише; колико и кад бих се тужиоцу *нудио*, да му сам тужбу напишем.

Буди Бог с нама ! Никад се у животу нисам ошнo, а да ми остане у једној пресуди доказ, да сам ваљда био пијан на претресу д-ра Владана!

Као што је познато и из онога, што је о овој ствари штампано, ја сам доказивао, да се и код тужбе има сматрати да *ипротно тужба не постоји*: 1. ако уз њу није поднесена и *оригинална преписка*, и 2. ако би се поређењем доказало, да оно, што је штампано, *није једнако* са поднесеном оригиналном преписком. И доказивао сам, да се без такe тужбе не може тужени *ни на изишће и одбрану* позивати, а камо ли под суд стављати и судити.

Како бих ја дакле код тога могао *тражити*, да се и од куд изискује преписка ?

Ја сам до овога случаја о вишим судовима мислио боље, него што сад морам да мислим. Мислио сам, да ће барем они вратити ствар и тражити, да се види, да ли је збиља са неком оригиналном преписком једнако оно, што је у делу д-ра Владана штампано. И био сам за тај случај спреман са даљим одговором. Ако би се ради тога ствар вратила, и ако би што у делу д-ра Владана било једнако са неком преписком; онда сам ја био спреман да одговорим да *тек то чини тужбу*, и да је онда та тужба задоцнила. Јер до тог дана, кога се тужба кака треба подноси, дело би већ одавно било застарело.

Како бих ја дакле у том случају могао дати одговор, ако бих раније био сам *шражио*, да се преписка изиште?!

Сад да пређемо и на треће, а то је на рад судски по тужби г. Рибарчевој.

У чему је дакле ова ствар?

За време владе д-ра Владана изашла је једном у „Келнским Новинама“ рна разних лажи против његове владе. Међу осталим лажима изишла је и лаж о г. Рибарцу. Од речи до речи тамо о г. Рибарцу ово стојаше:

„Да либерали не би у даноме тренутку сметали (значи: ондашњој влади), чине се припреме (значи: припреме чини ондашња влада) *да се Рибарац ухайси*“.

Пошто је д-р Владан, *бранећи се од тих лажи*, у своме делу укратко лажи-те изређао, он је онда наставио говорити даље о њима овако:

„У целој овој хрпи лагања беше једно зрно истине. Надлежне власти у Пожаревцу *шрагале* су и *изгледа*, нашле *некакав* докуменат, по којем је Рибарац као адвокат од једног свог клијента два пута наплатио једну своју награду. Краљ је остина хтео, да политички експлоатише ту ствар, али је влада била томе одеудно противна“.

Ето то је све.

То је г. Рибарац назвао клеветом. И за то је г. Рибарац д-ра Владана суду тужио.

Оставимо на страну побуду и намеру. Оставимо на страну то, што очевидно није овде д-р Владан имао намере никога ни да хвали, ни да куди, ни да клевета. Оставимо на страну то, што је овде имао човек потребу, да се брани и да се само и бранио. Без обзира на све то, питајмо се само:

Да ли је д-р Владан горњим речима казао истину или није?

Ако је казао *истину*, онда се о клевети, или о каквој кривници, не може ни говорити.

Д-р Владан казао је мање, него што је истина.

То јест, оно што је д-р Владан о г. Рибарцу казао, *повољније* је по г. Рибарца од онога, што против г. Рибарца стоји у истини.

Ево овако о томе рачун стоји:

Да су власти у Пожаревцу *водиле истрагу* против г. Рибарца *због дела два пут најлаше*, — то је потпуна истина.

Треба можда због оних читалаца, који са законским послом нису упознати, још рећи: да дело два пут наплате стоји по нашем закону као такво дело у сваком случају, било да је наплата баш два пут извршена, било, да је по други пут само тражена.

Да само *изгледа*, да се нашао докуменат и да је то докуменат *некакав*, како је д-р Владан казао — то је *мање* од онога, што у овој ствари стоји у истини.

Није то само да *изгледа*, да је нађен, и није да је нађен докуменат само *некакав*, него је *нађена* у истини *најсавршенија исправа* у оваквим пословима, по којој је *потпуно било места трагању*.

Толико је за одбрану д-ра Владана доста, и више него доста.

Истрага против г. Рибарца заиста није чињена са разлога неоправданих, које су „Келнеке Новине“ подметале д-ру Владану и влади његовој, већ са разлога *потпуно оправданих*, које је д-р Владан у својој одбрани исказао *блаже*, него што они у истини стоје.

Што је после суд г. Рибарца по овоме ослободно, то је друга ствар. Д-р Владан у својој од-

брани није ни тврдио, да је суд г. Рибарца осудио. А узгред ја могу рећи и то, да је мени добро позната и историја тога ослобођења. Само ја у њу немам овде потребе да улазим и нећу да улазим, једно, што не могу кривити ни првостепени београдски, ни Касациони Суд, што је и они не знају, а друго, што мислим, да ће бити боље и по Рибарца, да у њу не улазимо. Осим ако он зажели!

Акта говоре. И по актима ово стоји:

Године 1885. суђена је у суду пожаревачком једна кривица, у којој је било њих петоро окривљених. Окривљене је бранио г. Рибарац. Пресудом по тој кривици досуђена је г. Рибарицу награда по 150 динара од сваког окривљеног.

После десет година, године 1895., г. Рибарац препишује ту пресуду код суда и препис оверава. Подноси ту преписану пресуду начелнику среза пожаревачког на извршење, и вели му: *„молим вас, да ми најлакше досуђену бранилачку награду у колико она не би до сада била најлађена“ (!)*

Од власти ни у колико дотле није та награда била најлађена.

Од окривљених пет лица, једноме је г. Рибарац дао писмено, да од њега досуђену награду не тражи. Друго једно окривљено лице никад ништа није ни имало; доказало се и општинским уверењем, да оно ништа нема; и ради њега извесно не би се ни правно труд и трошак око преписивања пресуде и подношења на извршење. Остала су још три лица, на која се свега у тражењу извршења могло рачунати. Од њих троје: једно је човек; једно жена тога човека; и једно свастика тога човека.

Сасвим, како је било природно, полицијска власт, ради извршења те пресуде, позвала је прво

тога човека. Човек је власти дошао. Чудио се. Казао, како је то било пре десет година; како се он добро опомиње, да је г. Рибарцу још одмах онда платио, и то више него на колико је са женом и свастиком осуђен, 18 дуката још пре претреса, а 40 дуката после претреса и пресуде; и како му је г. Рибарац или давао или и дао признаницу, на то, коју ће он за сваки случај и потражити. Молио је најпосле тај човек, да се ова његова реч г. Рибарцу саопшти; ваљда је он то заборавио, али ће се ваљда тога и опоменути.

И то све, црно на бело, стоји тако на записнику, који је тај човек потписао.

На реду је било, да се ова реч тога човека саопшти г. Рибарцу. И не да се ни по чему претпоставити, да му она није саопштена. На записнику, у коме је та реч, стоји забелешка писара срескога, који је на извршењима радио, која гласи: да је он ову реч г. Рибарцу саопштио, али да је г. Рибарац одговорно: *„да на њу неће ништа да одговара, и неће да чује ни за каква извијања (стијоји име тога човека), већ тражи одмах наплату“*...

Али тај човек претурао, претурао, па и нашао оно, што је тражио. Нашао својеручну признаницу г. Рибарчеву од 1. августа 1886., којом је г. Рибарац потврдио, да је од тога човека још тада наплатио 450 динара на име досуђене награде за њ и за његову жену и свастику...

Да не говорим сад све, што се овде може још говорити. Али кад и код такога стања ове ствари ставља суд и по њој д-ра Владана под суд; кад Касациони Суд и то одобрава; кад се ја још надам и тешим, да ће Касациони Суд поништити ону пресуду по тужби владе, којом је д-ру Владану онако неправедно натоварен затвор, а мени

глушост, и да ће после тога ваљада и ова ствар по тужби г. Рибарчевој боље поћи; кад противно сваком овом надању добијам глас, да је и онака пресуда у Касационом Суду одобрена! — шта ми је онда могло друго остати, до да дођем до веровања, да по оптужењима д-ра Владана не помажу за одбрану никаки разлози, и да се, немајући других средстава за одбрану, бранилаштва одречем!...

Молим вас, господине Ђурчићу, да верујете у моје свагдашње поштовање.

У Београду, 12. марта 1906.

Марко Стојаковић.

4.

18. марта 1906.

Тек што заврших моје јучерашње писмо, дође ми један од мојих људи да ми јави, како је у Министарству букнула криза због завереничког питања. Звали су, вели, Каљевића. Ако ни дупле штикле мога старог свата не помогну, ласно можемо доживети кабинет — Пећићев. Ко се то смеје? Ово је са свим озбиљна комбинација. Србија је срећно дотле доведена да и Пећић може постати шеф владе. Даље ми је јављено да ономе Шјердару, који је сада Министар унутрашњих дела (да ме убијеш не знам како му је име) није доста што сам ја осуђен на 6 месеци. Хтео би да ме тужи за оно што је на стр. 73 моје „Одбране пред судом“, дакле за увреду Величанства да ми напакује шест година тамновања. Краљ се томе опире, јер он није тако велики Карађорђевићевац као његов шјердар за унутрашње послове, али опет „куј знаје како ће прави“... Јер ови најновији

радикали имају врло оригиналне појмове о уставном владаоцу. По њима Краљ нема права никоме забранити ни то да буде већи католик од Папе.

Кад ми је у подне мој бркалија (тј. онај без бркова) донео ручак, он се извињавао што се задоцнио, али вели „наша баба куvariца у место да кува само тороче. Ваздан прича како ће скоро поређати се каруца пред Вашом кућом, и како ће то бити *њени* сватови. Хоће баба понова да се уда па то.“ Сирота баба! Да сваки човек нема вере и наде у неку скоју шарену лажу, било би врло тешко живети.

Кад је после подне зазвонило звоно да се осуђеници и притвореници пусте на чист ваздух, сићох и ја у башту. И ако сваки има права да по њој шета, ја сам сâм, јер саме „колеге“ затварају баштенска врата за мном додајући: „знате, Г. Министре, да вас не узнемиравају ови што пролазе за нужник“ па онда иду да шетају по авлији. Како време беше ружно, хладно, влажно а земља лјагава, то нисам могао да радим шведску гимнастику него сам перипатетички читао бечке новине. Таман ја да уживам што су Американци пронашли срећну формулу за решење питања о међународној полицији у Мароку, док тек неко иза мене рече.

— Господине Докторе! —

Погледам. Преда мном младић у униформи полицијског писара. Левом руком држи сабљу димискију а десном салутира. Подигох и ја моје Равашолство.

— Послао ме Г. Управник да вам јавим како не може да вам уступи ону собу за рад, јер у њој чиновници раде. —

Заустих да му кажем да ја никакву собу нисам тражио, да је члан Лазаревић понудио мени

своју собу, ако се њему допусти радити у библиотеци, али што да ја једном писару кварим појам који он треба да има о свом старешини? За то само му рекох „благодарим“ и отпоздравих га.

Писар оде а ја наставих читати у ходању док звонце не огласи да апсеници треба да се врате у своје ћелије. Наравно одмах пођох и ја. Пред степеницама стоји апсанција.

— Молим, Г. Министре, звоно се Вас не тиче! —

— Тиче ме се, јер ја нећу за себе ништа што није допуштено свима апсеницима. —

— Разумем. —

Наста време за посете. Прво дођоше моји од куће. Причаху ми за оног великог пријатеља „Киџа Петра“ да је одмах, пошто је мене овде посетио отишао право у двор, па онда мојој кући да мојима исприча какве је „страшне ствари“ казао у двору. Речено му је, вели, да ћу ја до Васкрса бити помилован па „ма ко био на влади.“ Слабо Бога ми...

Сада ми дођоше Марко Стојановић и чика Тоша, који не знам за што носи некакав грдан фес на глави.

Марко гледа где сам ја, па се смеје и гладн своју белу браду, а Тоша се натуштио мислиш сад ће ударити киша из његових очију.

— Долазим с једне седнице — рече Марко — и морам одмах на другу. Ово неколико минута уграбио сам да те видим и да ти донесем мало цигарета на насеље. —

— Хвала. Ево и ти узми неколико бонбона за твоје даме на дому, нека виде да ми овде није тако рђаво како оне можда мисле —

Тоша међутим разгледа моју ћелију, крсти се, гуњџа, док најпосле прену.

— Валах ово је брука! —

— За што Тошо? —

— Како за што? Па овде нема ни једног прозора? —

— Шта ћеш? „Тамница је кућа необична.“ —

— Знам, али кад сам ја као окружни начелник у Пироту морао да уапсим једног *шрговца*, ја сам једну моју канцеларију претворио у апсану за њега. —

— Види се да радикали боље разумеју правила службе од тебе.

Марко ми рече да је у „Штампи“ изашао нов чланак противу мене, против чаршије, шта ли, још није имао када да га прочита, само га је прелетео, и чини му се да не зна шта Јакшић хоће. — Рекох му да ја још нисам добио новине, али сам сигуран да Света увек врло добро зна шта хоће. — Марко ме упита да ли би он смео наштампати Чедино писмо мени од 10. Марта. Рекох му да од самога Чеде затражи допуштење за то, јер је писмо приватно.¹⁾

Марко и Тоша одоше, а моји осташе до краја времена одређеног за моја примања. Од њих сам сазнао да је Макса Антонијевић, један од најжешћих агитатора за радикалску зајечарску буну, звао јуче мог најстаријег сина и казао му ово „Ја се гнушам неправде, коју су самосталци нанели вашем г. Оцу. Пошто он сад не може ништа зарађивати, а мени треба приватни секретар за француски језик, даље, пошто Ви не можете да добијете службу само за то што сте син др. Владана, то вам нудим 150 динара месечно да водите моју француску кореспонденцију.“ Милан је пристао и Макса му је одмах дао хонорар за први месец.

¹⁾ То допуштење послао је Чеда својим писмом од 2. Маја 1907.

А — шта велиш? Ја нисам знао да међу мојим политичким противницима има и оваквих истинских џентлмена.

После вечере открио сам Америку, тј. ходао сам по ходнику пред нашим хелијама и констатовао сам (за ружно време) врло пријатан факт: да је наш ходник за читавих 10 корака дужи од моје апсеничке „баште.“

Осигуравши се тако за хигијенску машировку чак и на ову „куту од време“ читао сам данашње новине.

„Правда“ се забринула за моју *судбину*. У бр. 73. само је констатовала да сам у апсу, и готово се по мало обрадовала. „О куме, куме! Па баш у бајбок?“ Наопако, помислићеш, од куда мене Буида кумака? Не бој се, то ми је он „кумство“ прикачио надајући се да ћу се ја сад извинјавати за „Дезертеровиће.“ *So wie der Schelm ist, so denkt er.* У бр. 74. „Правда“ се *побојава* да и мене не снађе судбина Анђелићева, јер вели да сам затворен у оној истој соби у којој се обесио Живко Анђелић. Нека се не боји. Још ћу ја чибукати његове панталонице, које је зарадио омогућивши срамоту Србије — Драгијаду.

„Београдске Новине“ (бр. 77.) доносе овакву белешку:

„Апсана бр. 6.

Апсана бр. 6. у дворништу главне полиције на другоме спрату постала је читава „знаменитост.“ нарочито после 29. маја па на овамо. За последње три године у њој су имали част да добију бесплатно „ложу“ ова лица: Веља Тодоровић, бив. министар унутрашњих дела, д-р Милош Пешронијевић, бив. краљев секретар, Живојин Ба-

Југић, бив. краљев секретар, *Светла Јакшић*, власник и директор „Штампе,“ *Јован Б. Мандил*, сарадник „Београдских Новина,“ *Петар С. Талешов*, уредник „Слободне Речи“ и сад *д-р Владан Ђорђевић*. Пре 29. маја гости те собе били су: *д-р Миленко Веснић*, посланик у Паризу, *Добра Ружић*, државни саветник, и *Борис Сарафов*, вођа македонскога устанка, који је своје име написао брилијантом свога претена на прозору.“

Је ли да је пуно духа? Па шта хоћу ја више од части да добијем *бесплатну ложу* и то ону исту, у којој је био и велики редактор београдских новина Јован Мандил, тај славни публициста који је на реду да заузме фотелу Милутина Гарашина у Академији Наука.

А сад ево ти оног чланка из „Штампе“ (бр. 76.) о коме је Марко говорио:

„Dr. Владан у ајсу.“

Јуче је у 8 сати пре подне почео у апсани управе вароши Београда да издржава шестомесечни затвор д-р. Владан Ђорђевић, бивши председник министарства.

Кроз недељу две дана стићи ће му још једна казна од месец дана затвора, јер да ће га и такозвани виши судови осудити, то се већ у напред зна.

Ми данас и имамо само једну врету судова; то су судови, које је самосталска партија посела својим људима уз припомоћ фузионаша. Због тога наша отаџбина и представља данас јединствен пример у целоме свету, да има судова у којима су постављени само приврженици једне политичке партије-

У ствари, ми данас имамо две државне полиције: једну која је независна а другу која је зависна од министарских промена и која је, према грађанима, често много мање агресивна него она прва. За то ми имамо и сувише примера, и они ће бити обелодањени у нарочитој брошури, како би факта, која ћемо ту изнети, показала ниво правне свести у нашем тобож школованом друштву, а у исти мах и степен сигурности свих оних српских поданика, који не припадају ни једном ни другом крилу радикалне странке.

Др. Владан је политички аматер, који је у нашој земљи, наслоњен на готово неограничену моћ једнога краља, правио експерименте. Ти експерименти испали су несрећно, јер нити је д-р. Владан имао политичког уверења да је добро оно што ради, нити је краљ д-р. Владана био довео на власт зато што је желео да се добро ради, већ да он може радити шта му је воља.

Сад о свему томе пише д-р. Владан двадесет и неколико књига у којима нам показује како је владао и из којих ми необично јасно видимо да он није требао никако ни владати. И као год што то систематички чине људи, који својом погрешкама и греховима не траже изворе у себи самима већ у другима, тако је д-р. Владан готово за сваки свој политички бродолом нашао кривца у другим људима или државама.

У ове последње на прво место долази Русија, која се у то доба у истини мешала у наше унутрашње ствари и то преко једног од оних неспособних азијатских посланика, каквих Русија има и сувише на расположењу, нарочито кад према

којој од балканских држава хоће да покаже у коликој мери може да буде груба и безобзирна.

Прошла наша влада, која је оставила траг — и жалосан и несрећан траг раскомадавања и уништавања државног ауторитета, нашла је, пошто су је други упутили да то нађе, да је др. Владан издао некакву државну тајну, штампавши у својим књигама неке елукубрације ондашњег руског посланика.

Та оптужба, уз коју нису ишли никакви докази, одмах је узета у поступак, и данас ено већ др. Владана као апсеника у соби бр. 6.

Али пре него ће др. Владан ући у затвор, у чаршији се потписивала једна молба, упућена краљу, да се др. Владан помиљује!

Појава те молбе је од интереса.

И до сад су јавни радници ишли у азе и ишли су тамо зато што су тражили политичку, имовну и личну слободу и сигурност својих суграђана, које власници толико и дан данас газе и чије гажење осећа свако ко има душе и мозга, па се чаршија, односно поједини угледни људи из чаршије нису ни сећали а камо ли да су видним знацима обележавали своје симпатије према таквим људима. Место тога они су се, покорни и услужни према властима, повлачили у своју свакодневну равнодушност и остајали „уважени грађани“ о трошку оних који су у азе ушли и из њега су излазили да би се после несвесног времена опет у њ вратили.

Поред тих „уважених грађана“ наша отаџбина пролазила је кроз најневероватније мене, које су за собом остављале своје жртве, али се њихово

самариџанство није будило, нити су они хтели гоњенима дати заштите, нити су дизали свој глас против орјатлука власничких према људима који су у истини радили за опште добро.

Тек сад, овако касно, они су почели да се буде.

Желети је да се они овако полубудни не поврате опет у свој чаршијски дубоки сан, него да се сасвим пробуде и трезвено и слободно погледају око себе.

Што се др. Владана тиче, за нас је јасно, да је он, поводом ове молбенице из чаршије, опет пропустио учинити једну своју дужност. Он је требао да спречи ту молбеницу.

То је требао да учини у толико пре што је он пред судом изјавио да је задовољан осудом, јер му је она дала обележје отачаственог државника. — — —

Дакле ако ниси знао сад знаш, да и *аматери* праве *експерименте*, и мораш веровати јер то тврди стручњак, доктор *политике* Света Јакшић, који са толико права гледа са сажаљењем на моје *аматерство* у политици. Је ли ти видео шта је он нашао у мојих двадесет и *неколико* књига? Ова једна реч нека ти буде доказ да он ни једну није прочитао. Али то није ни нужно. Стручном политичару довољно је да на пиву чује шта су други људи читали, па да напише своју надлежну стручну оцену, како ја за све моје „бродоломе“ кривим друге људе и државе само себе не. Пошто је мени прочитао буквицу онда чита вакељу чаршији. Како, шта? Он главом, Света Јакшић је био у апсу за некакав овако исто стручан чланак, и та чаршија ни у фригген. А кад уапсише мене, онда се потписује молба за моје помиловање. То је одиета којешта. И ја *ојет* пропустио да учиним своју дужност, да спречим пот-

писивање те молбе! Аман, Свето, нисам знао да се потписује, иначе би бар ту једну моју дужност учинио, кад већ ти налазиш да у тако дугом животу ни једну другу нисам испунио.

Док сам ово читао, оздо са степеница неко довикну мојим колегама који су играли „мице“ (морални Церовић им је одузео карте):

— Арса Лорд је ослобођен и ако г. Пећин није био на претресу. —

Овај глас изазва живу дискусију међу мојим комшијама који одмах баталише „мице“. Они ређаху поименце сведоке који су на суду сведочили да је Арса био иницијатор или јатак за толика убијства и разбојништва...

И онај исти суд које је мене без икаквих доказа *осудио*, нашао је да је Арса Лорд — невин.

После овога сам снавао тако чврсто, да ме петлови из авлије Доситијеове нису могли пробудити, него тек звоно. Сиђох доле: Вејавица од снега и суснежице, у башти такво блато да се не може ходати: Натукох капуљачу мог пуковничког мекинтоша на главу па сам ходао по катдрмисапој авлији. Под стрејама шћућурили се апсеници па ме гледају као неко чудо. Опазих да ми фали једно дугме па рекох апсанхији да ни сам исправан. Он ми је одмах нашао једно дугме и док се оно пришивало даде ми најновији број „Радничких Новина“ у коме прочитах прокламацију, којом се за сутра сазива велики збор социјалиста на Баталцамији „да организује *борбу против дивље експлоатације, против општинске и против полицајског насиља*“. Испод тога друга прокламација „Нека нико у Србији не купује новине, док редакције не пристану на услове продаваца. Нека се нико не прима продаје“. Осем тога два чланка „Дивљаци, буржоаски новинари“ и „Поли-

цијски хајдуци". У последњем прочитах како полицаја апси раднике што немају *Карађорђевог(?) еснафских писема*..."

— Кад сте Ви управљали овом земљом — рече апсанција — ових чуда није било, јер сте Ви знали *заповедати*. —

— Али тако исто умет и *слушати* као што видиш — рекох му на то.

Први полажајници од јутрос беху судија Пачић („пале на Њир Алексе“) и један судски писар. Донели су да ми саопште пресуду по Рибарчевој тужби, да ме не би „трудили да по овом кијамету долазим у суд“. Благодарих и потписах да ми је пресуда саопштена. Имаћу још месец дана тамнице. Зашто? То си видео из Марковог писма у „Београдским Новинама.“

Из данашњих новина ево ти једне белешке из „Вечерњих Новости“ у којој се одговара на уводни чланак у јучерашњем „Одјеку“.

„Молба за помиловање.“

Јављено је, да је велики број београдских грађана потписао молбу за помиловање Др. Владана. Што је важије, на тој молби има потписаних грађана из редова свију политичких странака. Поводом те молбе и „Одјек“ је јуче проговорио у уводном чланку и изнео једну нову теорију, да овај начин тражења помиловања личи на јавну *пресију* која је недопуштена. Буди Бог с нама! Оне око Одјека требало би збиља подвргнути прегледу. Избацити оваке бургије, да се молба изједначује са пресијом, то могу само ненормални мозгови. Ми другаче не можемо да тумачимо понашање оних око Одјека, већ простим безумљем. Ако су из мрзости спрам Владана то

учинили, није нам требало то објашњавати читавим уводним чланком. Ми смо с тим начисто били кад је г. Владану изречена пресуда. На што онда она увијања у јучерањем уводном чланку. Поштеније би било од „Одјека“ да је изашао чисто и отворено на среду са изјавом: *Мрзимо Владана, за њега не може бити помиловања.* Онда би и чаршија била истинито обавештена.“

Данашњи „Одјек“, и ако му је мило што је „Штампа“ онако писала о мени, ополчио се на њу због остале садржине, и одговара јој читава два ступца. Ево ти их:

„У одбрану једног принципа.“

Кад смо у једном од прошлих бројева нашега листа на овом истом месту узели били реч да изнесемо наше мишљење о молби коју је наша „чаршија“ упутила Краљу за помиловање др. Владана Ђорђевића од издржавања казне затвора, на коју је осуђен судеком пресудом због издавања државних тајни, ми нисмо могли ни слутити да ће нам та иста његова ствар тако брзо дати опет повода да се на њу поново враћамо. Колико др. Владан сам собом, и по оном што је био у прошлости и по овом што је остало у садашњости, заслужује да буде предмет јавне пажње, о томе смо ми већ раније, поводом његове осуде по овоме делу, без икаква претеривања и потпуно објективно казали наше мишљење. Да у томе нисмо ни мало претерали, могли бисмо се позвати на скоро аутентично мишљење једнога листа о њему, које се прилично подударало са нашим у томе, да је он давао само фирму једној од најцрњих реакција у нашој Отаџбини, која ће се дуго још памтити под класич-

ним називом „Владановштине“ и да му је као политичком „аматеру“ право место у „Rumpelkasten-у пропаalih политичких „величина“ наших. После такве оцене „Штамштине“ о њему, јер оно што је она у синоћњем свом броју казала о његовој политичкој прошлости, у главном се на то даје свести, ми не бисмо смели више једне речи потрошити о њему, тим мање што су симпатије тога патриотскога листа према Д-р Владану одавно познате.

Али кад та иста „Штампа“, узимајући и поред свега тога, истина прикривено и шеретски, тог истог Д-р Владана, поводом његова апшења, у заштиту чак и по цену, која би и за далеко бољу ствар била и сувише скупа, и сувише велика, ми смо и против наше воље приморани да се поново вратимо на ту ствар, не због њега лично, него због те цене, по коју га она тако распикућски погушава бранити.

Прелазећи преко њене алузије о томе, ко је навео прошлу владу да против њега подигне тужбу због издавања државних тајни, која је просто подгрејавање једне његове раније учињене инсинуације и која се не да друкчије квалификовати него као најодвратнија клевета сопствене Отаџбине, коју смо ми, у своје време најоштрије осудили, нама наше српско честољубље не допушта, да се овде ма и овлаш не задржимо на једној новој клевети, коју тај вајни српски лист наноси Србији и српском народу за рачун његовог драгог доктора, којем је она дала све што му је могла дати. То је оно место у „Штампином“ чланку, где се поводом судске осуде докторове, баца анатема на наше земаљске судове, истичући како су они поседнути приврженицима једне политичке странке и како ми место стварне независности судова, у

истини и немамо судова, већ две државне полиције, од којих је једна независна и у толико још гора од оне друге, која зависи од министра. А да ова клевета своје сопствене Отаџбине буде још већа и ужаснија „Штампа“ отворено тврди, како је услед садашњег личног склопа судова ништавна сигурност „свих оних српских поданика, који не припадају ни једном ни другом крилу радикалне странке.“

Како су према политичком убеђењу судија попуњени судови у нашој земљи, ми о том никад нисмо размишљали, али што позитивно знамо то је, да тај моменат никако није могао имати утицаја на размештај судских места. Ни они који су тај размештај вршили, као ни ми, нисмо могли у судијама ништа друго гледати до строге, неумитне и спремне суце, који ће се у изрицању правде руководити само законима и својом савесношћу. Јер кад је судијама призната потпуна независност њиховог судијског положаја, њима је тим самим дата могућност, да независно од ма чијег утицаја у дељењу правде буду строге и савесне судије, и само судије. Којој ће политичкој странци они припадати у своме приватном животу, то нити је било нити може бити саставни део њихових судијских квалификација. Кад „Штампа“ ипак води о томе рачуна то само показује, да њој до праве и истинске независности судија није стало и да би она са склопом судова била задовољна само тако, када би и они били веран израз наше партијске подељености и подвојености. Против тога укуса њеног ми, разуме се, не можемо имати ништа, али држава српска може имати у том питању само један интерес, а тај је, да судови буду потпуно независни и да судије у изрицању правде буду неприступачне свима утицајима нашег бурног по-

литичког живота. Тај интерес државе наше, у исто је време и интерес сваког појединца међу њеним грађанима, који не мисли да долази у сукоб са законима њеним, а кад ипак до тога дође, има довољно куражи да без гунђања прими и све законске последице свога рада.

И кад „Штампа“ ипак налази да је сигурност српских грађана пред судовима ништавна за то што наше политичке странке нису међу собом поделиле и наше судове и што ови нису тркалиште наших разбукталих страсти, њени редактори наносе клевету својој рођеној Отаџбини, каква се против ње до сад ретко кад могла чути и из логора њених крвних непријатеља.“

5.

19. Марта 1906.

Време је тако рђаво да ми не само јуче није није дошао, осем мојих од куће, него ни ми апсеници нисмо се користили звоном да после подне сиђемо на чист ваздух, него смо чак све прозоре на ходнику држали затворене, и ложили пећи у свима хелијама тако да се смлачило и у ходнику.

Из данашњих београдских новина да ти забележим, како доктори демократије у „Дневном Листу“, поводом чаршијске молбе за мене имају образа тврдити да сам ја „читаве породице затирао“ и то тврде са толико исто доказа, као што су ме њихови партизани осудили. Белешка се завршује овако „Помиловање Dr. Владана Ђорђевића било би у стању више него и што да у демократским редовима поколеба веру у нов уста-

ван поредак". Да лепога поретка, да красних „демократских“ редова!

Јутрос у 7 ч. био сам у башти, и ако ме је апсанција уверавао да се од блата не може крочити. Одиста је било врло клизаво, али сам ја ипак успео да ходам тај један сахат.

За време доручка слушао сам, како један жандар прича својим колегама у ходнику о београдским социјалистима.

— Имали смо овде једног социјалисту. Дошао Јанчевић да га обиђе па каже мени: „А што ти служиш у жандарима? Ти би требао да изађеш и да отпочнеш ма какву радњу“. Одговорно сам му „Још није време за моју радњу, али ће скоро доћи, и онда ће ми се капитал уложен у радњу дуплирати за неколико дана“. — „А каква је то радња?“ упита Јанчевић. — „Ужарска — рекох ја. — „Ако ви социјалисте и даље потерате како сте почели, биће вас на Теразијама по педесет везаних за један конопац. Остале потребне конопце носите Ви г. Јанчевићу на леђима“. Псовао је и грдио шеф социјалиста као земунска пиљарица. Али његова је радња врло *лукративна* (баш ту је реч употребио, јер знаш овај жандар зна чак и „немецки“, и ако је, или баш за то што је, родом из равнијех „Ожица“). То сам сазнао од бившег благајника њиховог синдиката, који је такође био овде. Он ми је казао да сваки радник у Београду *мора* да се упише у синдикат иначе га злостављају. Ако му је дневна зарада до 2½ динара, он плаћа при упису 1½ динар, а сваке суботе по један грош. Ако зарађује већу дневницу, уписнина му је 3 динара, а сваке суботе плаћа по 2 гроша. То сада износи три хиљада динара месечно за касу синдиката. Од тога се троши за стан управе и канцеларијске трошкове 3—400 ди-

нара месечно. Остало деле између себе вође социјалиста, јер када је штрајк, помоћ им долази из иностранства од тамошњих синдиката. Тај благајник синдиката тражио је на једном њиховом збору контролу за рачуне синдиката. Не само да је избачен напоље него је морао да извади пасош, и ено га сад у Берлину." —

И ти људи зову друге експлоататорима!...

6.

20. Марта 1906.

Јуче сам имао на један пут шест посета, све сами рођаци, са којима се виђам о слави, о Божићу и о Васкрсу. Сад су дошли трупаице.

Кад сам шетао у башти сетих се једног немачког филозофа из прве половине XIX века. Мислим да му је име било Лихтенберг. Њему доктори забранили да мисли. Их да нешто мој Церовић зна да се и то може забранити!

...Еле мој *философ*, коме је забрањено *мислити*, стао на отворен прозор, па само да не би ништа мислио, броји ћерамиде на једној кући. Тако сам ја јуче бројао кораке у башти. Изађе да сам за један сахат направио 5000 корака, то ће рећи три и по километра. Па нисам више ходао ни пре него што сам „лишен слободе“. А и новина имам колико год их има у грађанској касини, а ти знаш да Србин ни у рају не може бити без новина. Сећаш се оне песме Војислављево? Ва време оно, кад сам ја многе од садашњих књижевних великана уводио у литературу кроз мој часопис „Отаџбину“, и када сам био тако срећан да им хоноришем сваки табак са по десет

дуката, двојица који сад већ имају своје споменике на Калимегдану, аконтирала су по 5—6 пута за сваки табак. Пошљу каквог дечка с цедуљицом „Немам ни Бога Јокиног. Пошљи ми макар један дукат аконто.“ Знајући моје Папенхајмере, ја сам давао, али сам увек тражио дотично „продужење,“ код Војислава тражио сам макар најмању песму. Један пут је Војислав седео пред каваном код „Три Грозда“ и чекао да се његов изасланик врати са дукатом. Он му донесе мој „одговор на одношеније.“ Војислав је одмах отцепио из „нотеса“ један лист, па је онде на каванском столу написао песму „Србин у рају.“ Умро Србин праведник па дошао у рај. Господ Бог после неког времена пита га, исто онако као Церовић мене: „Како вам је овде?“ А Србин одговара „Добро ми је, Господе, само — новина нема, а данас су тамо доле избори.“

Ја сам дакле срећнији него Србин у рају. Па још могу да читам новине рахатније него у грађанској Касини, јер овде не морам да гледам сваки дан онога господина, коме није било доста што је најпакоснији човек краљевине, него је још морао да роди гробара Обреновићског.

Али ако сам бројао кораке као Лихтенберг црепове, опет нисам могао да не приметим у суседној авлији сву жандармерију у „приправности“ Аха! То је због социјалистичког митинга!

Кад се вратих у ходник „колеге“ на прозорима, јер „пројурише некакви коњаници“...

Ја узех да читам грчке новине „Акрополис,“ које примам колико да не заборавим садашњи књижевни језик грчки, који сам као посланик у Атинама с муком научио, јер сам ја од моје стара мајке знао само палилулско-грчки. Наифох на вешто написан чланак противу мешања Краља

Едварда VII у надлежност грчке владе. Ова је хтела да одазове грчког посланика у Лондону Метаксаса, јер се у грчко-инглеском сукобу због сувог грожђа, ставио на страну инглеских бакала противу интереса грчких извозника. Треба да знаш да је за Грчку извоз сувог грожђа тако исто важан као за Србију извоз свиња. Јес, али се г. Метаксас умео додворити Краљу Инглеском и Цару Индијском, те ти овај два пут телеграфише своме шураку Краљу Јелинском, да му остави Метаксас,“ да га не креће, јер се он њему допада. „Ама — цвили јелинска Влада — Генадиос би се Вашем Величанству још више допао, само да га видите“. „Јок, јок, вели Едвард VII — не дам ја да мој љубимац изгуби службу само за то што је у Атинама дошао на владу Теотокис. Како ви Грци често мењате владе, ја бих морао да дигнем руке и од Велике Британије и од свију Индија па да само одређујем пријемне и опроштајне аудијенције грчким посланицима. Имам ја и друга посла.“ Сиромах конте (Теотокис је родом из Крфа, а тамо су још из времена млетачке окупације скоро сви људи графови као при Богу у Италији) не зна шта да ради? Грчко јавно мићење дигло читав урнебес због ове повреде „грчког државног суверенитета,“ хоће да обори Теотокисову владу, тек што је дошла. „Аман, Господару, потпишите ми указ да се Метаксас сме-ни.“ Георгиос I на то само му показа денешу, коју је баш сад добио од свога зета. „Што ми ништа не одговараш на моју молбу да Метаксас остане овде?“ Дугачки и мршави Теотокис само се поклони, али тако дубоко да је могао видети своје лице у лакованим ципелама својим...

Причају да су исту муку мучили и наши први радикалски кабинети „светога стања“ с оним го-

ропадним „Адмиралом Атлантског Океана“ у Берлину. Кажу да је многим радикалским главешинама плуштила вода на уста за посланичким местом у Берлину, да су тражили да се са тога места уклони „она креатура Краља Милана,“ и да је радикалска влада хтела да скине са тог места Dr. Мишу Милићевића, али да је Цар Вилхем II одговорио „ако њега одазову не треба му други српски посланик.“

Да ли је ово истина, не знам, али што знам то је да Велика Британија тражи да се у Србији завереници, барем главни, уклоне са својих положаја... А Србија је, као и Елада *суверена држава*. Још је срећа за наше јавно мићење што књига Милоша М. Богичевића о *полусувереним државама* није преведена на српски...

Даље сам у „Акрополису“ прочитао читаву серију чланака о овом питању: Може ли Грчка и за које време, са садашњим војним буџетом и помоћу *швајцарске* војне организације, стећи војску од 200—300.000 људи, те да се, с обзиром на догађаје који предстоје Балканском полуострву — *Грчка изједначи са Бугарском и са Румунијом...*

Као што видиш кад је реч о војскама балканских држава — *О Србији сада ни помена нема...* А сећаш ли се како је, само пре 6 година тражено *савезништво* српске војске? Да, али ми смо имали шездесет кадровских батаљона, који би с ислуженим резервистима стајале војске давали 120.000 одличне, *регуларне* војске, која свагда и свуда вреди више од 200—300.000 швајцарске милиције. Сећаш ли се из наших ратова за ослобођење и независност колико је више вредео један батаљон, (не чисто кадровски него само *комбинован* са народном војском) — него читаве бригаде од пет батаљона милиције? Ову релативно

малу, али дивну војску коју смо ми оставили у модерним касарнама, које смо такође ми сазидали, почели су да руше наши противници. Што је то радила радикалштина, то разумем, она је још од књиге артиљ. капетана Саве Д. Грујића о швајцарском идеалу за срп. војску, дакле кроз свих тридесет година својега политизирања у овој земљи, систематски радила противу српске стајаће војске, јер она је знала да је *права* војска највећа опасност за њу и њена „начела“ — али да је радикалима у томе помагао и сам краљ Александар, који је с нама био удвостручно кадровску војску — то је непојамно. Он је одиста морао због Драге померити памету кад је сопственим рукама почео да руши једну институцију, која беше *кичмени стуб* Србије и уједно једина чврста основа његовог Престола. И да није никакво друго зло нанео својој Отаџбини, за ово једно грдно издајство заслужио да зањ плати главом. Па чак и за то, што је том приликом укаљана српска униформа — он је сам крив, јер је Драга прво упропастила официреки кор, који је под нама био к'o девојка.

Кад сам се ја вратио из емиграције био сам на пратњи једном мом ратном другу — Љубомиру Узунмирковићу. Кад је спровод пролазио поред Тркалишта, на коме се беху постројиле трупе које су га испратиле на гробље и кад видех само један батаљон, уштах једног официра који ми беше у спроводу најближи.

— Извините г. мајоре што ћу Вас нешто уштати. —

— Заповедајте г. пуковник!

— Зар сада не важе више правила службе о учешћу трупа при сарањивању официра према њиховим чиновима? —

— Важе она иста правила која су била и под Вашом Владом. —

— Па добро, зашто онда само један батаљон испраћа пуковника, који је био и дивизијар и чак, ако се не варам, и командант корпуса? — и ја пружих руку онамо где је стајао батаљон.

— Онда, г. пуковник, није један батаљон него цео гарнизон београдски осем војника, који су данас на стражи.

— Зар оно сви београдски пешадијски пукови? Па колико војника имате ви данас у строју?

— По дванаест на чету. —

Ја разрогачих очи.

— Зар је толико смањен војни буџет? —

— Буџет ако није већи за цело није мањи но што је био под вама. —

— Па где вам је толика војска? —

— На неодређеном одсуству код својих кућа. —

— За што? —

— У интересу... штедње. —

— Благодарим г. мајор. —

— Молим. —

Црна им штедња! Њу ће Србија једнога дана платити својом независношћу... Радикалштина је од војне снаге Србијине направила une quantité négligeable. У оваквом стању њене војске нема ко ни руковати брзометним топовима. Цела борба за ове, као да се води само за љубав...

— Зајма... — рече неко.

* * *

Прошлу ноћ спавао бих у једном комаду да ме није пробудио један сан.

Сневао сам да сам отишао у једну Банку по неком послу, кад та Банка у — Поп Лукиној улици.

На моје велико запрепашћење касир те Банке није нико други него — Наполеон III. Био сам тако наф да сам и нехотице узвикнуо „Comment, Votre Majesté“...

Он се само осмехну.

— Дакле познали сте ме? —

— За Бога, *Sire*, од куда Ваше Величанство?...

— Касир једне Банке? Хе, то питајте *Russiju!*

Она ме је до тога довела. —

Ја му на то испричах шта је Русија с нама учинила. Наполен III замоли ме да му донесем моју немачку књигу. Одмах сам трчећи одјурio до на врх поп Лукине улице, до Валожићеве књижаре. Душан ми дремљиво рече да је он истина књижар, али да он не држи никаквих других књига сем школских. Друге се, вели, не ренти-рају... То ме тако наљутило да сам се — пробудио

Помислих: где је сада Чедо Мијатовић да ми протумачи шта хоће дух Наполеона III од мене?

Кад сам поново заспао преспавао сам звоно. Апсанција дође да види што нисам сишао. Рекох му да сам имао обичај, пре него што сам „лишен слободе“ да се купам и масирам. Он ми рече да то могу продужити сада. У место жандара он ће ми дати једног детектива у цивилу да ме прати.

За време доручка један полицијски писар донесе ми бечке новине и посетнице Балугџића и Дрекавца-новинара „Та господа, рече писар, хтела су да Вас посете, али смо им казали да се к Вам може доћи само од 4—6. Осем тога Г. Управник ми је казао да Вам не може доустићи купање, јер се ово не слаже с појмом затвора“.

На то му рекох да сви притвореници из нашег ходника иду редовно на купање.

Писар само слеже раменима.

Ја га отпоздравих и он оде.

Шта велиш на ову поруку Церовићеву? Шездесет година сам се купао барем један пут сваке седмице — а сада да се за шест месеци ни један пут не окупам? Радикали сигурно не знају да човек дише не само плућима него и кроз поре на својој кожи, јер ако знају, онда би ова забрана значила да баш хоће да ми укину то дисање, и ако на ту казну нисам осуђен.

У то наиђе апсанција, и ја му рекох.

— А што ти мене наведе на танак лед?

— Ко?! Зар ја Вас?!

Кад му рекох шта ми је Управник поручио, он се само прекрсти па рече:

— Толико само могу рећи да су до сада сви који су хтели, ишли на купање. Г. Балугџић је ишао два пут недељно својој кући на купање а детектив га је чекао пред кућом по три сахата. Г. Премовић, који је још под *кривичном* истрагом, иде редовно на купање. . . —

— Кажи коме треба да ја желим да ме физикус Управе прегледа, па да као лекар пресуди, да ли ми треба купање. —

Апсанција оде. Мој син ми донесе пошту и у њој твоје писмо од 18. о. г. Слажем се са твојим мишљењем да пензионисање неколицине официра неће решити питање, које се крије *испод* завереничког питања, јер је за иницијаторе оно *главно*.

Хвала ти за добре гласе о деци. Кажи моме најмлађему да се ништа не брине за мене, него нека учи. Ако он добро сврши академију, ја ћу певати све опере и оперете, које сам запамтио, и ако сам у тамници.

21. Марта 1906.

Ти знаш онога младића што је за време Драгијаде ревносно слушао и достављао све што се говорило за емигрантским столом у бечком „Имперјалу“? Сад је овде и врло је често у Мин. Ин. Дела. Изгледа да ће и од сада за сваки „меланш“ мењати стотинарку.

Јуче после подне била је вејавица, као у сред зиме. При свем том ја сам у баштици „бројао“ али не као Шапчани у колу, него кораке, док није zazвонило те се вратих у ходник да „примам“. Осем мојих дође ми у походе г. Светислав Илић, један од мојих многобројних питомаца, које сам спремао за извесне стручне службе. Овога сам за време наше владе био послао у Беч да се нарочито спреми за шефа пресбиреоа. Он је сада специјалиста за румунску штампу. Донео ми је последњу своју студију која је изашла у неколико бројева „Српске Заставе“. Претресајући једну књигу румунског професора Барбулеска, он је направио читаву расправу о *потреби савеза између Румуније и Србије* као брану од бугарског потопа на Балканском полуострву. Како је г. Илић, бар што се благодарности тиче, један од рећих Срба, то је он у тој расправи рекао неколико љубазних речи о мојој маленкости, па је чак своју расправу завршио једним цитатом из моје „Одбране пред судом“. Либерали неки згранули су се кад су у органу своје странке видели да се ја хвалим и оборили су дрвље и камење на писца. Али редакција се само осрамотила белешком да је „оно“ без њеног знања ушло у лист...

После г. Илића дојури к мени онај бечки но-

винарски дрекавац и просу на ме читаву Нијагару речи.

— Извините, Превасходство, али баш нисам имао времена... Послао сам четири велика рапорта. Знате коме? Ево видите поштанске реценсие. Пре су се смејали. Нису ми веровали да ја знам балканске ствари. Ха, ха! Сад су се уверили. Све, ама све што сам прорицао, све се испунило до последњег словца. Сад ми дају чак мисије, сад ми спремају, али међу нама, јел'те, орден гвоздене круне... Поздравио Вас г. Н. Хтео је да Вам дође, али би то свет узео као демонстрацију. Његова мајка му рече: а шта се њега тиче шта ће свет казати? Паметна жена. Казала ми је — ја сам код њих ручао — Русија је упропастила Обреновиће, па сад хоће да упропасти и Карађорђевиће. Не знате, превасходство, ситуација је просто страшна. Цео Гранд Хотел је контрах. Говоре са свим отворено... Ја сам спречио да бечке новине не донесу ни једну реч о догађају из Крунске улице. Н. је то представио као своју заслугу. Он се радо кити туђим перјем. *Ich bin der Freund meiner Freunde*. Е, али сад је тај ружан глас о престолонаследнику продро преко италијанских новина — *Schöne Verwandte, was?* — и у бечке, а ја нисам тамо да спречим. Казао сам овима у прес-бироу овде да треба то одмах да демантују. Не умеју. Ја им написах. Представио ми се *Herr von Ivanitsch. Freut mich*. То морате овако демантовати па онда одмах један велики допис, јер се по Бечу већ проносе гласови о Краљевој абдикацији. А шта ви овде радите? Дајете 1600 динара једном француском пискаралу да бајаги пропутује кроз Босну, па му онда Света Симић даје целу грађу за једну дебелу књигу противу нас. Шта, Превасходство, Ви нисте читали ту књигу? Та она

је страшна. У њој се наш Цар лично напада за то што су језујите — но, Ви сами знате како ми мислимо о језуитима — превели у католичку веру за пуних 20 година свега пет, и словом велим пет људи. Mehr Fälle hat der Kerl nicht auf-treiben können. Да је у Монархији потражио на-шао би више случајева верског проселитизма. Али за ово ровање испод земље скупо ће платити ваши радикали. Све, ама све морају купити код нас. Зајам (Ви знате да је изасланик Унион Банке од јуче у Београду?) Топове, железнички мате-ријал, све, само да добију трговачки уговор с нама, па и тај ће бити такав, да ће им тек он сломити врат. А? Dr. Вујић није хтео да састави нову владу? Schon gut. Он и онако није више у нас persona grata, као што је био. Напоље и са нашим бароном Циканом! Овамо треба један војник, и. пр. Хордличка, was? Па онда и његови секре-тари морају бити официри. Левентал сувише прави авлију дамама. Главно је да радикали морају да падну, Краљ мора да се наслони на средњу Европу, јер Инглеска с Италијом отворено раде за Црно-горца. Србији треба једно јако чиновничко Мини-старство: Дим. Радовић, Таса Миленковић, пуков-ник Михаило Живковић или ђенерал Срећковић...

Овде Дрекавац умуче, ваљда да се мало на-дише, јер је дотле без прекида чеврљао. Мени дође смешно, како један бечки новинар у апса-нама београдске полиције саставља нову владу Србије, па да бих видео, кога ће још узети у тај кабинет упитах:

— Министар финансија? —

Дрекавац се стаде освртати и ако у ходнику не беше никога, он ми приђе ближе па ми пришању:

— Он ће доћи. Он ће бити позван да дође!

— Ти ћеш већ знати који му је то „Он“.

Ја сам овај потоп од речи само за то записао да фиксирам силуету Дрекавчеву.

Са речима да још мора да направи неколико опроштајних визита, јер сутра рано полази у Беч, одјурила је ова олуја, како је и дошла.

У синоћним новинама нисам нашао ништа што би вредело да се исече. Заверенички и антизаверенички лист врло мршави. Први је имао за себе једну згодну мисао да сада прештампа шта су одмах после 29 Маја писали они исти београдски листови, који сада грме против завереника... Прави цумбус. —

8.

22. Марта 1906.

Јуче после подне дошао ми је у походе Игњат Даничић и донео ми цигарета на насеље. Извињавао се што долази тек шести дан, али је био слаб. Клео ми се да он и после осуде свију судова није веровао да ће мене видети у тамници. „Да ми је ко пре недељу дана то казао ја бих се, Бога ми, опкладио у мој дућан и све што имам да Ви не можете бити ухапшени. И гледај шта... учинише.“ И онда осу „Хеј, чича Глишо, не ваља ти радња.“ То се сада много пева по Београду...

После Игњата био ми је у посети један од главних стубова „прне реакције“ (ти знаш да радикалштина тако зове нашу владу?) и разговарали смо пуна два сахата у башти. Он је љут на Краља што није уважио молбу првих грађана београдских и рече ми да му више неће нићи, баш и да га позове.

Рекох му да је то претерано, нарочито с обзиром на евентуалност, да Краљу затреба једна јака влада, јер најзад догађаји могу у њему пробудити нагон самоодржања...

— И ја видим — рече наш колега — да се отуда из Бѣра спремају крупне ствари, само ја не верујем да Едвард VII ради за Мирка(?) него за Николиног зета Јозефа Батенберга(?) који би као брат првога Књаза Бугарског, могао да састави Србију и Бугарску у једну државу. Има и друга једна версија: да је Инглеска навалила на Аустрију да уступи Црној Гори целу Боку Которску, целу Херцеговину и парче Старе Србије, а она за то да анектира целу Босну и целу Србију.. —

Помислих да се Аустрија не може одлучити на тако крупна предузећа докле год носи у превима грдну *мађарску панџичару*, а с овом ће се врло тешко раставити док је жива. Од те панџичаре не помаже никаква папрат. Али ја нисам хтео да прекидам нашег колегу и он настави:

— Аустрија ће пробати да привеже Петра I за себе. Није немогућно да бечки Балплац сада саветује београдској камарили да састави „јаку владу“. Ако Краљ у тренутку када се сруше самосталци — а то може настати чим се скупштина опет састане — покуша да послуша овај савет, и ако се на мене обрати, ја бих пристао али само под једним условом... —

И он га каза. Тај услов је тако *дрска* мисао да сам се морао насмејати. Та мисао сијну као као ракетла кроз помрчину радикалштине. Ја је овде не записујем, јер нисам сигуран да ли ово писмо неће когод прочитати пре него што дође у твоје руке. Толико ти о тој дрскости могу овде рећи: да би она, извршена у нераздвојној вези са твојом сељачком Банком (требао би само 2 ми-

лиона више) повратила Србији личну и имовину безбедност, да би она напустила даље васкршаване политичких партија, умрлих природном смрћу кад је садашњи Устав узаконио све што су оне дотле износиле као свој политички програм, и Србија би се сва бацила на богат привредан рад.

Овај разговор прекиде један жандар који ми јави да ме „горе“ пред мојом ћелијом чека физикус Управе. Колега наш оде, а ја уза степенице.

Физикус ми се представи са „Dr. Николић“ на што ја одговорих са „Dr. Ђорђевић“ и понудих га да седне, на му онда рекох да г. Управник не може да сложи чистоту тела и масажу са појмом о затвору, и за то сам молио да он дође да ме лекарски прегледа и да напише стручно мишљење да ли мени треба купање и масажа или не?

— Није нужно да Вас прегледам. Ја знам да Вас је и пре 5 година масирао Dr. Марковић. —

— Тачно. Сад се масирам код Dr. Фаркића. —

— Колико Вам времена треба за масажу? —

— Један сахат, кад не морам да чекам на ред. —

— Добро. Ја ћу сутра (данаас је г. Управник у Нишу) поднети моје написмено мишљење да Вам треба и масажа и купање.

— Хвала. —

— А сада, када смо свршили овај службени посао, молим Вас да се мало разговоримо као колеге. —

— Изволте. —

— Допустите да ја сада Вама испричам како се у овој истој апсани поступало са нама за владе Dr. Владана и за пуне важности његовог санитарског закона, за који је цела Европа признала да је одличан, и због које реформе смо ми еви високо поштовали тога Dr. Владана. Само за то

што сам један пут ишао у руско посланство — а ишао сам да тражим Пушкинову слику за „Звезду“ јер је био јубилеум Пушкинов — ја сам ноћу одведен од моје куће, готово са свим без одела и затворен у ову ћелију. Прва два дана нисмо добили ништа за јело, доцније смо добили само хлеба и воде, али воде сувише мало за ону врћину — било је у Јуду — свега литар и по. Нису нас пуштали на поље ни да свршимо нужду, а нису нам дали ни суд за то у собу него смо је вршили у пепелници од фуруне. Кад су то опазили, онда су нам наредили да сами изнесемо пепелнице, па су нам онда дали по једну кофу за то. Веснић је лежао на патосу и викао из гласа „воде“. Тек доцније допустили су да нам донесу постељне ствари и да нам доносе храну од куће. И оно мало што ми је мајка могла слати (ја сам је својом зарадом издржавао) није допирало до мене, јер су жандари све појели, осем по коју сложену супу. Кад су ме стали судити тражено је од општине уверење о мом владању. Општина, и ако сам дотле био њен лекар, дала је уверење да сам *рђавог* владања. При свем том чак ни преки суд није ми могао наћи никакве кривице, и после три недеље пуштен сам као невин. Молио сам Бадем-лијћа да одмах из апса одем преко, чак и да не видим мајку „Е?! — рече он — да тамо нискараш по новинама? Јок, то недам ја“. И ако сам пуштен као невин, пред мој стан постављени су жандари да не пуштају никога ни у кућу ни из куће. Тражио сам дозволу да идем у купатило. Одговорено ми је да могу али са жандаром. На то нисам пристао. —

— А ја на то пристајем. Сада да вам одговорим на вашу причу о страдањима, за која ја *сад први пут чујем*. За време тих Ваших стра-

дања ја нисам био у Београду него у Маријенбаду. Када сам се ја вратио, а то је било баш онда, када Вас је преки суд пустио као невинна, да сте затражили од полиције да дођете к мени, она вам за цело не би смела то забранити, па да сте ми *онда* то испричали. Ви би видели да ли би такво поступање са притвореницима остало некажњено. Али Ви сте чекали док ја дођем у вашу некадашњу ћелију па тек сада ми то причате. Хвала за ту деликатну пажњу. У осталом за Ваше три недеље ја ћу бити у тамници шест месеци, и онда ћемо бити квит, моћићемо отворити нов текући рачун, али овај нећу више водити за Краља Александра. То ће бити мој лични рачун са радикалима.

— Нећемо ми никада бити квит — рече бивши Министар Драгијаде.

— Јесте ли читали књигу због које сам у тамници?

— Нисам, и нећу да је читам, и ако сам све Ваше друге књиге прочитао, јер сам уверен да ову књигу нисте *могли* написати објективно.

Dr. Николић извини се што је као колега итд. — па оде.

Један жандар донесе ми једну велику поморанцу, један лимун и један — сир Империјал. То је, вели за мене донео један господин, који није хтео да се каже ко је. Жандару се учинило као да је и тај „господин“ био у апсу после атентата на Краља Милана... Ако је тако, онда је и он страдао на мој рачун, али ми се другаче свети него Г. Министар Драгијаде.

Данашњи „Трговински Гласник“ доноси одговор чаршије београдеке на онај чланак Владиног „Одјека“ о њеној молби за моје помиловање:

„Сивина риба и дебела јагњетина.“

Некакав сељак — који је можда штогод и род писцу чланка „Чаршија и помиловање“ у броју 66-ом „Одјека“, или који само случајно на тог писца личи — заузео од свог комшије једно парче земље.

Тако се прича.

Комшији, наравно, не буде то право. Нађе сељака и стане од њега бранити своје парче земље.

Комшија говори сељаку о свом парчету земље; а сељак одговара комшији о нечем деветом. Комшија каже: то одатле дотле моја је земља, и била је и мог оца и мог деда! А сељак одговара: море, ти nisi никакав човек, нити пушиш, нити штогод нијеш као остали људи!

Комшија се и даље мучи и свима могућним начинима доказује својину те земље; а сељак, опет с брда с дола, одговара час ово час оно, што нема никакве везе са земљом и њеном својином.

И на послетку сељак тај питање о својини те земље расправља оваким разлогом:

„Шта ти? Ти славиш Светог Николу, а ја славим Светог Ђорђа. Ти о твојој слави зовеш на вечеру мене, а ја о мојој зовем тебе. Али ти о твојој слави накупујеш само најситније рибе, и ја сву своју браду напуним твојим риблим длакама. А ти о мојој слави оберучке макљаш само бубрежијаке од моје дебеле јагњетине!“

Баш на тог сељака и личи нам „Одјек“ са реченим његовим чланком. И „Одјек“ у том чланку говори свакојако и о свачему, само не онако како треба и о чему треба.

Пред нама је један светао факт, један у данашњим данима наше моралне пометености заиста светао догађај и пример, који би могао и тре-

бао да пробуди и „Одјек“ и оне којима он служи, који би, осим осталог, могао и требао да послужи и за поуку и „Одјеку“ и онима којима он служи.

Знатан један број престоничких грађана — јест, баш „чаршија“ која свуда у свету у сваком погледу чини језгру и суштину сваког већег места у ком људи живе — знатан број грађана *без разлике политичких партија*, поднели су владаоцу своје земље молбу за помиловање једног осуђеног свог грађанина.

Ми још једанпут ударамо гласом на то: знатан број грађана *без разлике политичких партија*; и још једанпут велимо: да је то заиста пример светао, и од поодавна код нас редак и сваком мишленом поучан.

А шта на то умеде да нам каже и шта нам каза „Одјек“?

„Одјеку“ на то беше прва брига и реч да каже *неистину*. А за тим да о „чаршији“ говори као о каквој *шегрлади*!

Молба владаоцу за ово помиловање, на којој су се ови грађани *једнога дана* потписали, предана је владаоцу и стоји код владаоца *већ четири дана*; а „Одјек“ нам *после тога* прво прича како по Београду кружи глас да се по чаршији *купе* потписи за *некак*у молбу!... Тек се дакле *купе*, и *купе* за *некак*у молбу!

После те исказане неистине, „Одјеку“ беше драго, да се још испри и каже: шта он све у овоме *неће* да истражује и, осим осталог, да *неће* да истражује *ни ко* на ту молбу потписе даје.

Кад човек потражи ближе разлоге овом неприличном држању „Одјековом“ спрам молбе првих престоничких грађана, упућене владаоцу за помиловање једнога човека, он те разлоге налази у овоме троме:

1) да „Одјеку“ не иде у главу, како то да чаршија моли владаоца за помиловање Д-ра Владана, а сам Д-р Владан да то не чини;

2) да „Одјеку“ не иде у главу, како то да за помиловање Д-ра Владана моли баш чаршија, којој је он „као некадашњи председник владе својим фамозним законом о порези онако близу принео врату оштрицу свога крвничкога ножа“; и

3) да по „Одјеку“, таква молба није више молба, већ покушај *недођућег јавне пресије*, којој у уставној земљи не сме бити места“ (!)

Нек Бог „Одјеку“ буде у помоћи: у његовој глави није све како треба.

Чак је то по „Одјеку“ и „јавна пресија“!... Не верујемо да ће сваки знати, шта је то. То је оно што се код нас зове „насилно изнуђавање“, дело које се казни по §-у 247 казненог законика!

Па то ће бити још милост силе „Одјекове“, ако престонички грађани, који су молбу владаоцу за помиловање Д-ра Владана потписали, не буду у београдским ћелијама правили друштво Д-ру Владану и разним кесарошима са којима је тамо Д-р Владан помешан!

Ако већ сила „Одјекова“ мисли, да је у „уставној и правној земљи“ и молба владаоцу кривица, онда ће бити право да та сила прво барем изради, да се у закону о таксама збрише она тачка 1-ва члана 3-ћег, по којој се молбе и жалбе Краљу још ослобођавају таксе, и по којој их дакле бити може а да нису кривице.

Да, данас је „пресија“ овака молба за Д-ра Владана. А оваке молбе нису биле пресија на пр. онда: кад су, 1883-ће, упућиване за помиловање осуђених бунтовника, који су у бунту с пушком у руци ухваћени; кад су упућиване, и 1887-ме, опет и због тако осуђених; и кад су најпосле,

још и јуче, упућиване и због осуђених најгнуснијих разбојника пожаревачких!

И људи који на тако неделикатан начин обелодањују таква своја осећања наспрам Д-ра Владана; који у ствари тако отворено кажу да је и помиловање њихова ствар а не владаочева; који молбу упућену владаоцу присвајају себи — такви се људи још чуде, како то да њима, тако према Д-ру Владану расположенима, молбу за помиловање не упућује сам Д-р Владан, него да је упућује чаршија!

И најпосле, што се тиче „принете врату оштрице крвничког ножа“.

Ми нећемо да бранимо Д-ра Владана и за грехе његове, којих он у своме животу и раду има, као што их више мање има и сваки живи човек. Нисмо ни противу тога да људи воде рачун од грехова и својих пријатеља и својих непријатеља. Водимо га и ми. Водимо га и од грехова Д-ра Владана. И може лако бити да је наш рачун дужи и тежи од других рачуна. У нашем рачуну има Д-р Владан тежих грехова од тога „фамознога пореза“. Порез је тај свакојако био само једна бујица, који је морао проћи и нестати га као и сваке бујице, порез је тај тек на неком даљем месту дело Владаново. Од те бујице није по чаршију и земљу могло бити ни стоти део штете, што ће је, на пр., бити од оне тихе нове водике, што је ово дана пуштена да залива селачка имањца сумама од 500 динара зајма Управе Фондова.

Што се тиче грехова Д-ра Владана у нашем је рачуну, на пр., много тежи онај његов грех, што он после радикалских грехова и патњи у 1883-ој години, онако нештедно нападаше радикале у скупштини од 1884-те.

За то смо дакле и ми, да се од свачијих грехова води рачун, ал не ради дивље освете, него ради поуке, ради употребе у времену и начину како паметним и праведним људима приличи. Никад нам тај рачун не сме укинути право, да тражимо, да људи који хоће да управљају државом, и људи који хоће у место тих људи да говоре, да барем ти људи у свом раду и говору знају водити рачуна *о чему је кад реч*, и да не буду и они као онај сељак из предње приче што је од комшије земљу приграбио.

Није овде реч ни о закону о порези, (за који чаршија, кад је томе било време, није Д-ру Владану дужна остала) ни о „оштрици крвничког ножа“, ни о каквој другој бољој или гореј фигури којом би се још тај закон о порези могао звати, и ни о чему другом није овде реч, него је овде свега реч само о ономе *због чега* је Д-р Владан осуђен. Питање је прво: је ли *за то* Д-р Владан праведно осуђен, и друго: ако је праведно, не заслужује ли он по чему другом, што етим стоји у вези, да ипак буде од казне поштеђен?

Ето о томе је само реч. И чаршија је умела одвојити оно о чему је реч. И чаршија је умела видети оно што је за одвајање; умела је видети оно о чему је реч, и умела је праведно одговорити на оно на што се имало одговорити.

На чисто је остало и на среди ово:

Чаршија је својом молбом, коју су потписали први људи из свију политичких партија, на срећу нашу, показала да у свима нашим политичким партијама има *и људи*. „Одјек“ је напротив показао само, да у њима има *и не људи*.”

23. Марта 1906.

Добро сам читао твоје писмо од 20. о. м. И да ниси озго написао „само за тебе“ разуме се да бих га задржао само за себе.

Веома ме је интересовало све што ти је ка-
зао онај пролазник поред Беча кога си отпратио
од једне станице до друге. Разлози за што је
избор пао на тебе, са свим су тачни. Још они и
не слуте ризницу енергије и издржљивости у по-
слу, која је у теби, а то је за једног државника
суштаствено. Односно твојих одговора не сла-
жем се са другим. Онај наш једноутробни огромна
је радна снага, али још није за шефа. Потпуно
одобравам твоју четврту примедбу да твој сабе-
седник није био надлежан да ти оно говори без
писменог овлашћења. У листи која ти је подне-
сена, мени се допадају само два имена: Татарин
и Фармазон. За остало има бољих људи. Одно-
сно програма, ствар је врло проста: Одмах после
указа *који би излечио војску*, ти би имао да на-
ставиш привредни програм онде, где га је 8.
Јула 1900. прекинула Драга. Само га сад мораш
мало проширити са нешто *државног социјализма*,
дакле поред Сељачке Банке, пензионни фонд за
индустријске и занатске раднике, Altersversor-
gungskasse и тд. То би било не само политички
мудро, него и *практички* врло потребно. Твој ка-
бинет имао би оне исте противнике са којима се
борила и моја влада. У тој борби добија онај
који више обећава, а још пре онај који фактички
даје више. А куд ћеш боље од социјализма, али
наравно *државног*. Паметан човек ухвати најбе-
шињи планински поток, који често као бујица руши
све на што паиће, канализира ту снагу и онда

она креће најкорисније индустрије. Размисли и о томе да ли земљорадничке задруге не би требало јаче заинтересовати за ово привредно спасавање Србије из партизанских политичких ба-руштина.

Ето ти мојега мишљења за случај да добијеш и писмено ту понуду која ти је усмено учињена.

Синоћ су ме посетили Марко Стојановић, Исак С. Леви трговац, Сава Милековић директор бродарског друштва, Мита Леко, мој брат од ујака. И други су долазили, али их жандари враћају. Чак и оне који долазе у одређено време од 4—6 шиканирају, кажу да чекају док они питају од Понцијуса до Пилатуса. То ми је данас потврдио и ђенерал Ђубивоје Перишић који је два пут долазио док су га пустили к мени.

Да ти поменем једну нову пажњу из чаршије. Долази један момак и предаје ми један поклопљен тањир.

— Молим, ово Вам шаље моја госпођа.

— А која је твоја госпођа? —

— Госпођа Ђоке Павловића ћир Мијанлова снаха.

— А, тако. Благодарим. —

Погледах. Пита с месом, још врућа; преместих ту за мој стари стомак већ опасну брашненицу на мој тањир и са судовима послах моју карту с неколико речи захвалности госпођи која се сетила сузња у тамници.

Још док сам био у башти дошао је ђенерал Перишић мој друг из гимназије, кога давно не бејах видео. Имали смо пуно један другом да причамо.

— А што ради твој син? — уштах га између осталог. — Он ме је потражио кад сам био у емиграцији, да ми преда своју докторску дисертацију. То ме је обрадовало, јер од млађих лекара ја знам само још једнога који се сећа онога, што сам ја имао срећу да урадим за лекаре у Србији.

— У четира ока — рече ђенерал — сви лекари признају твоје заслуге за санитет, само их је мало који имају куражи да то сад *јавно* кажу.

Како је у тај мах зазвонило ђенерал пође самном горе да види моју ћелију. Кад је прегледао он само заврти главом па седе и не рече ништа. Он је ћуталица као Молтке. У толико више су говорили два трговца који после дођоше. Један је онај што је љубио корице моје „Одбране пред судом“. Нећу да му поменем име да не страда због тога његова — стругара. По њима настао је смак света, ово стање не може дуже трајати, ови људи што сад управљају државом „немају појатија о стихотворству.“

— То доказују тиме што су примили Шантићеву песму за Народну химну — убацих ја.

— Ви господин Докторе правите шалу, али ствар је врло жалосна. Људи који би могли да спасу ову земљу леже у хапеу...

— Е баш ви прећерасте.

Да би ме уверили о противном сва тројица (чак и ћуталица Перишић) стадоше причати о својим путовањима по разним крајевима Србије, на којима су и од варошана и од самих сељака слушали да је под нашом владом цео свет био задовољнији, јер је било реда, личне и имовне сигурности, а сад су последњи зликовци и хајдучки јатаци кметови по многим селима. Кад ја нађох да је и то претерано, ђенерал исприча да

је то отпочело чим је настала Драгијада, јер је он тада у Аранђеловцу срео као главног кмета једне оближње велике општине, свог бившег селца, за кога позитивно зна, да је јатак свију злочинаца у оном крају. „Револуција је тумбе преврнула Србију. Оно што је било на дну као друштвени шљам, то је искочило на површину, а оно што је ваљало, то је потонуло на дно.“

— А како је данас, нека вам докаже ово. Јуче је свратио к мени у дућан г. Светомир Николајевић, који зна да Вас ја сваки дан обилазим па Вас је по мени овако поздравио: боље је што сте сада у тамници, јер нама у слободи не зна се шта носи дан а шта ноћ. —

— Е јеси ли чуо? Ево већ равна година дана како ти мени сваки дан говориш да је некаква велика несрећа на прагу, па ипак хвала Богу...

— Оно јес, одавно се то говори, али сад је баш догорело до ноката, сад ће бити шта ће бити. Јуче је дошло из унутрашности 250 официра у Београд. —

— То је истина — рече ђенерал, — али то није ништа опасно. Дошли су на збор официрске задруге као изасланици свију гарнизона по унутрашњости. То бива сваке године у ово доба. —

— Ето видиш? —

— Добро добро, уверићете се већ. —

— У осталом г. докторе, Ви ћете бити слободни кроз који дан. —

— Да вам то нису казали ваши духови г. спиритиста?

— Нисам их још за то питао. Али шта ћете Ви радити, ако их ја упитам, па ми духови рекну дан и сахат, када ћете Ви бити пуштени на слободу, па се то испуни на минут? —

— Онда ћу и ја постати спиритиста као што сте Ви и мој пријатељ Чеда. —

— Добро. Узимам Вас за реч.

Са том шалом испратих ја моје госте па онда узех да читам.

10.

24. марта 1906.

Синоћ, кад одоше и моји, донеше ми све београдске новине, осем антизавереничког листа „За Отаџбину“ који је узаптила полиција. И ако се за тај број по улицама нуди по динар, нико не може да га добије. Полиција је све покупила. У толико ћу га лакше ја прочитати, јер ја сам — у полицији.

Стадох читати новине. Страховито празне. Јазук за три гроша. Нађох свега пет бележака за тебе. Ево ти их:

„Мали Журнал“ бр. 82:

„Владаново помиловање.“

Постоји ова верзија:

У суботу 25. ов. мес. навршује се 60 год. од како постоји кривични закон, који је поникао под Александром Карађорђевићем. Да би се тај дан обележио, биће помиловани сви политички кривци по 6 месеци.

То је нов начин.

Тиме се иде на то, да се Владан Ђорђевић помилује, али да не изгледа да је то баш због Владана.

Ако се одиста учини тако, као што се размислило, за осуду је.

Или помиловати све скупа, или никако. Или помиловати све политичке кривце, или никако. Иначе до воље им је амнестирање Владаново, јер се већ види где се пагло!

„Правда“ бр. 81.:

„Чудна бојазан.

Јуче се „Одјек“ и по трећи пут повраћа на помиловање Владана Ђорђевића и доказује, како нема места помиловању. Пре неки дан је опет „Дн. Лист“ изјавио да би то помиловање било скандал; и да ништа не би више поколебало код грађана веру у уставност и у ново стање него такво једно помиловање.

Кад се зна да су данас самосталци на влади, и да формално од њих зависи хоће ли бити тог помиловања или не, онда мало чудновато изгледа, да се „Одјек“ и „Дн. Лист“ тако енергично узимају да Владан не буде помилован. Изгледа као да баш нису сигурни да то неће бити.

Али ми онда имамо права, да се запитамо, ко је тај ко може помишљати да помилује Владана, кад то самосталци неће? Ваљда неће самосталци тврдити да има и неких других чинилаца осим одговорне владе.“

„Српска Застава“ бр. 68.:

„Помиловања.

Вероватно да ће ускоро бити више помиловања у корист политичких и штампарских кривца. Карактеристично је 1, да ће помиловањем

на првом месту бити убухваћен кум Владан и 2. да ће г. Шибалић из истог бити искључен."

"Београдске Новине" бр. 83.:

"Помиловање д-р Владана.

Како се чује, министар правде спрема предлог за помиловање *д-ра Владана*. Сви су изгледи, да д-р. Владан неће ускршње празнике провести у затвору, него да ће већ на Благовести бити пуштен."

Опет "Правда" (бр. 80):

"Неспоразум.

Кажу, да г. Др. Ђока Николић као физикус варошке управе, почешће по дужности обилази Др. Владана у његовој соби у београдској полицији. Једног дана, кад је физикус ушао к Владану, овај га упита, хоће ли скоро бити смена? Доктор Ђока помисли да Владан хоће можда другу собу па му рече да боље собе нема. На то му Владан рече: Не питам за собу, но кад ћете доћи ви у ову собу на моје место? А тако, рече Др. Ђока. Па Бога ми, може и то бити, само, ја онда опет нећу на ваше место, но у ону собу где сам и пре био, и у којој се на бетону спава. Не бојте се рече Владан, сад ћемо друкчије."

Рорњу ларму о помиловању вероватно су направили сами новинари да искамче помиловање за своје "одговорне" уреднике, који се сада налазе по апсанама, па се боје да се поред њих не ослободим и ја, јер би то "у демократским редовима поколебало веру у нов уставни предак" као што вели "Дневни Лист." Ово његово бојање толико се допало онима из листа "За Отаџбину"

да су га прештампали у целости пропративши га са: „Не можемо а да му од срца не кажемо: аферим!“ У осталом кад ми око десет сахата ноћу донеше и тај забрањени лист, не могах наћи у њему због чега је забрањен, мањ ако не буде због тога, што је у њему изнесен потпун списак завереника. Раније су били изнели само 60 имена, а у овом броју накрише их 98 са белешком шта је ко од њих био пре, а шта после 29 Маја. Слатко сам се насмејао кад сам у том списку видео као љутог завереника и — Андру Кумануди са белешком „без занимања и пре и после 29 Маја,“ и ако је он био и под Обреновићима оно исто што је сада под Карађорђевићима, за које је агитовао целог живота, тј. дијурниста.

У то дође апсанција.

— Имате ли још што да наредите Г. Министре? —

— Имам: да нас закључаш да не побегнемо. —

— Да сте Ви човек који бежи, нема те силе која би Вас овде довела. По Вама бих ја могао бити на Авали. —

— Немам ја теби ништа наређивати, али кад си већ дошао, да те упитам нешто. Прекјуче кад је Физикус Управе био код мене, испричао ми је страшне ствари о томе како се с њиме и његовим друговима поступало овде, када су они поапшени после атентата на Краља Милана. Ево шта ми је причао [овде му испричах оно што сам и теби о томе писао]. Молим те да ми кажеш је ли тако било? —

— Не знам Г. Министре, јер ја сам онда био на служби на железничкој станици, али ми имамо овде још неколико жандара (апсанција ми рече њихова имена) који су још онда били овде на служби, па можете њих упитати. Ја могу само

једно рећи, а то је: да под Ристом Бадемлићем у овој управи, ни један жандар не би смео дарнути апсеничко јело, па да је мртав гладан, јер су сви знали, да је раније један жандар, за то што је прикрио једну кутију са 20 цигарета, донесених једноме притворенику, осуђен по тужби Бадемлићевој на читаву годину затвора. Колико треба веровати којечему што се прича и штампа о страдањима политичких мученика, то сам сазнао чим сам одређен са службом овамо за помоћника Дојчину. Док нисам дошао овамо и ја сам, као и цео свет, веровао да у главној полицији имају подземни ходници, у којима апсенике бију кесама пуним песка, да имају нарочите ченгеле, на које вешају људе те их муче, да неке затварају у оцак док се не угуше. Гледам, цуњам по свима буџацама, нигде не могах наћи ништа од свега тога. Најзад не могах издржати него упитах Дојчина где се све то крије? Он се продера на мене „Глупаче, зар и ти верујеш у те лажи?“ Ја сам ево дванаест година у жандарима. Ништа од свега тога нисам видео. —

— Верујем ти да нема справа за мучење и да никога не затварају у оцак, јер би се чуло макар за једног човека који се тако удавио. Али биће да бијете притворенике који не слушају. Ја свако јутро видим крбач у твојој руци. —

— Ја га држим само за то да њиме плашим мангуне и то је довољно да слушају. Ко ипак нешто скриви овде у апсу, тога затворимо у нарочиту ћелију за кажњавање, која је два метра дугачка а само метар и по широка. После 24 сах. у тој ћелији, кривац је као девојка. Оно, душа ваља и ја сам један пут једнога истукао овде, али то није био притвореник него један куплер са Дорћола који ми је нудио пет банака да му

издам две његове девојке за које је он платио 1600 круна, а које су од њега побегле у полицију. —

— Баш ако је тако као што ти причаш, ипак је могуће да се са Dr. Николићем поступало онако како је он мени причао. —

— За њега упитајте жандаре које сам поменуо. Али ја могу да Вам кажем шта сам ја доживео овде са другим једним политичким мучеником. Доведоше Јанка Веселиновића да издржи апс овде код нас. Ја тада нисам затварао ноћу овај ходник, као што га сад затварам. Јанко је по ваздан, а и ноћу докле је хтео био у авлији, у башти, и код мене у мојој канцеларији, свирао у флауту и играо је. Дође па ми не да ни да заведем акта о притвореницима, него ме дочепа да с њим играм полку. Пекли смо заједно јагањце и ћевапе. Он ме друкчије није звао него „побратиме.“ Али тек што га помиловаше он наштампа књижицу *„Мучене Јанка Веселиновића у айсу“*. Кад сам ту књижицу прочитао у мало се нисам зграуо. Припашем тесак, узмем револвер, па право у редакцију „Нове Искре“. Нађем Јанка у друштву у коме беху: Риста Одавић, Љуба Живковић, Аћим Чумић, Јован Ђаја и још тројица које не познајем. „А где — викну Јанко — од куда ти побратиме? Ово је (окрете се своме друштву) онај жандар о коме сам вам толико говорио“. — Какав побратим рђо једна — викнем ја — зар ти човек? Шта си ово писао бре? Можеш ли ти ово доказати? — И јурих на њега. Сви скочише да га бране. А он стаде да везе. „Ти те ствари не разумеш побратиме. То је *политика*, то је моја *шрговина*. Ја од тога живим као ти од твоје плате. Седи да ти то објасним“. Ја седох али сав цептим од љутине. „Каква политика, срам те било! Зар ја према теби

био најстрашнији *целати*? Зар ја и Дојчин тебе мучили? И ти си имао образа да наштампаш онолике лажи и још да их пошљеш мени и Дојчину?!" — А он: „Молим те побратиме, умири се. Сад ћеш све разумети. Да сам ја испричао онако како је мени одиста било у апсу, људи би с правом казали: па то није апс, то је као да је Јанко био у каквој Бањи. Овако сам ја постао *велики мученик за народна права*. Кад идем сокаком, сви ми се људи клањају до земље. Моје се књиге купују као алва, и ако ово потера вако даље, ја ћу овде (и он се удари шаком по прсима) метнути ленту Белог орла. Разумеш ли сад побратиме? — Њих сви осам ударише у такву *смејурину* да сам се нашао у чуду. Погледах, погледах, па само слегдох раменима и одох. Ето како је било оно што сам ја сам доживео са једним од тих наших славних политичких мученика. Тешко да ће бити много друкчије и с осталима. Али опет, упитајте очевидца. —

— Упитаћу. Молим те кажи једноме од њих да сутра, када не буде на служби дође до мене.

— Разумем!

— Хвала!

Апсанција оде да нас закључа, а ја легдох.

11.

25. Марта 1906.

Кад сам јуче доручковао дође ми онај жандар, за кога сам поручуо.

— Заповедајте Г. Министре! —

— Молим те. Ти си био овде кад су поапшена она господа после атентата на Краља Милана?

— Био сам од онога вечера па за све време док су они били овде у затвору. —

— Е, молим те. Кажу ми по души је ли истина да се с њима онако поступао као што ми је причао Г. Физикус (и ја му поређах све на што се Др. Николић жалио)?

— Сву ону ноћ и сутра дан непрестано су их доводили. Ми смо првих 24 сахата имали толико посла, да нисмо имали каде и на то помислити, да поручујемо вамилијама притвореника да им пошаљу што им треба. Њихови укућани опет били су тако запрепашћени и збуњени због овог изненадног апшења, па још због атентата, да чак ни они нису помислили на чему ће њихови најдражи спавати *прву ноћ*, и да ли ће имати што за јело. И тако одиста тек у току првог и другог дана почеше им од кућа доносити постељне ствари и храну. Само један од њих нити доби постељу, нити му ко што донесе за јело. То је био Прота. Он је једини спавао на патосу, јер у апсани нема кревета, он је једини добијао само хлеба и воде као и други апсеници. Поручио је кост код Имперјала, али *хотелница није хтео* да му га шаље. Када сам то сазнао, и када видех да притвореници не поједу ни половину јела што им се од кућа шаље, када видех да кадшто по читаво печено пиће остане недируто, а прота живи о хлебу и води, ја сам од онога што претекне, узимао по који батак или парче мяса, па сам давао Проти. Он ми је много пута казао „Валах ако останем жив, и ако кадгод будем слободан, ово што ти мени сада чиниш, богато ће ти се платити“. *Није истина* да је ико (осем може бити прву ноћ, за то се не могу заклети) вршио нужду у пепелњачи од фуруне, јер су сви имали ноћне судове, ено онакве, који и сад стоје у дну овога ходника, за

сваку ћелију по један. А већ Г. Пашић добио је од куће *француски њужник*, који је стајао у његовој соби. —

Овај „француски њужник“ потсети ме чак на време Луја XIV, у коме су њужници били чак у Француској тако велика реткост да је само „Краљ-Сунце“ имао један сандук са прорезаном рупом за седење, а његова велика и мала, богата и сиромашна властела, у свили, кадифи и чипкама — вршила је нужду онако како је обичај по нашим селима па и то не свима.

Мој очевидац настави даље :

— *Није истина* да смо икојег од тих притвореника терали да сами износе свој ноћни суд. За тај посао био је одређен нарочити *слободњак*. *Није истина* да је нашем садашњем г. Физикусу доношена само по која лојава супа. Ја сам му сâм предавао, као и свима другима, *све* што је донето за њих. Не знам да ли је што од тога когод макнуо пре него што се донело у зграду Управе, али то знам, да у овој кући, под Ристом Бадемлијћем, нико није смео ни помислити да закине што од онога што се доноси апсеницима. *Није истина* да г. Др Николић за цело време које је овде провео није добио ни једну цигарету, мањ ако му нико није послао, јер кад сам ја мојом руком предавао г. Пашићу по 500 цигарета, за што не би и њему предао његове? Онда ми се нико није жалио, напротив сви су ми били захвални. Љуба Живковић се чак и шалио самном. Кад је био осуђен питао ме је како се облаче осуђеничке панталоне. Рекох му да ја само знам како се облачи војничка униформа. Причао ми је како ће он, чим изађе на слободу, постати Управник в. Београда. Али није, него је правце ускочио за Министра. Штета. За њега би боље било

да је најпре постао Управник или начелник па тек после неког времена да је дошао за Министра. — Али тако је то са политичким мученицима. Они толико причају о мукама, које су трпели у ансу, да најпосле почну и сами да верују да је онако било како они причају. —

— Неће бити чо'че! —

— Ево да видите Г. Министре. Пре 3 или 4 дана одем у кривично одељење да нешто питам шефа. Г. Жика беше некуд изишао. Нађох, само практиканта Ристу Кузмановића, овога што је данас добио за писара у Нишу. Осем њега нађох у канцеларији Г. Љубу Живковића. Седи на канабету. Чим ме је угледао рече ми „Ама долазиш ми као познат. Је л' теби име Милош или Милан.“ Ја му казах моје име. „Јес, јес — рече Г. Љуба — сад те се сећам. Ти си био тако добар за нас. Само онда си био мршав, сад си се угојио. Па како је? Сећаш ли се мог страдања када бејаш овде у ансу?“ — Валах, г. Љубо ја се не сећам да сте бо'зна како страдали. — „Како се не сећаш болан брајко. Зар није овако било?“ — *Није* г. Љубо. — „А зар није ово било?“ — *Није* г. Љубо. — Тринаест пута је г. Живковић скочио с канабета, и тринаест пута је сео кад ја одговорим „*Није* г. Љубо.“ Ако ми не верујете г. Министре, зовните г. Ристу Кузмановића, који тек сутра креће за Ниш, па нека вам он каже јели овако било. Он је све чуо. Ето какви су они Господин Министре! Сада, после тога нашег разговора, кад г. Љуба дође у Управу, ја му салутирам као и пређе, али он ми више не одговара. Не познаје ме више. —

— Е, рекох, али Прота за цело те је наградио као што је обећао? —

— Ево како је било с Протом. Стојим ја пред

вратима засједанија, док тек ето ти Проте. На њему више свештеничко одело и црвен појас, а на глави му парадна официрска шубара. Тек што беше наименован за војног проту некаквог већег гарнизона у внутрености. Хоће да га јавим г. Управнику, али таман да ја ухватим за кваку, а он ме заустави и намештајући свој штап у ћоше непрестано гледа у мене, па тек рече „Одакле ти оно беше војничке?“ — Ја из Ужица г. Прото — „Из вароши или са села?“ — Рекох му село. „А чији ти оно беше?“ Рекох му како ми се звао отац „Знао сам га добро. Он је био неко време кафеџија у Ужицу.“ Знате Ви г. Прото мене боље него мог покојног оца. „Ене, сад? А од куда те знам?“ Па ја сам онај што је крао туђе остатке од јела само да Ви г. Прото не живите о хлебу и води.“ Боже кад то рекох! Прота заборави да је хтео код Управника, зграби свој штап из буцака па уду-ду низ басамаке. До Велике Пијане ама да се осврнуо... —

Жандар ућута. Ја сам га тешио смешећи се.

— Немој му замерити. Он сада брине велике државне бриге, па лако заборави и оно што је обећао пре неколико дана. Ето пре 2—3 недеље идем ја из Касине на Теразијама, а отуд перја мантијама Прото с неким скупштинарима. Ја му добацих, колико да му буде мило што ћу сад ја у апс. „Благослови оче Прото! Хоћеш ли ми донети дувана у тамницу?“ — „Бог и сви светци — одговори Прото — „Не могу донети али ћу ти безбеди послати! То ми је обећао колико јуче, па је од силних државних брига морао да заборави, а где ли неће заборавити што је пре неколико година обећавао.“ —

У тај мах дође ми неко у посету, и жандар салутира на оде.

Гледам кога су то пустили ван одређеног времена за примане? Ах, та то је најстарији Карађорђевац. Гегуца он ходником а у десној руци држи високо некакву хартију као при Богу коњаник белу мараму кад јури на Карабурму да некоме спасе живот.

— Долазим право од Краља — говораше он страним језиком, јер је опазио да моје „колеге“ у ходнику хватају сваку реч кад се ја разговарам с мојим гостима — и доносим ти овај табак хартије, да на њему напишеш молбу за помиловање, па ће те Краљ још данас помиловати. —

— Хвала за овако леп табак хартије, ја ћу га сачувати за спомен, али молбу нећу написати. —

— Шта кажеш? Јеси ли ти луд? За што нећеш? Бога и Краља сваки може да моли! —

— Мој Бог не тражи од мене ни усмене ни писмене молбе, него само да поштено радим, а то сам чинио целог живота. Краља не могу да молим да ми опрости казну, па коју сам осуђен само за то што ми је отаџбина преча од свега, јер са том молбом ја бих признао да је патриотизам данас у Србији кривица, која се казни са 6 месеци затвора. —

— Знам, али Краљ налази да ти можеш у твојој молби казати да су ти судови учинили *неправду* па га молиш да он ту неправду *поправи* својом миљошћу. —

— То је била Краљева *дужност* и његово несумњиво уставно право да не допусти да се његова држава осрамоти једном таквом неправдом.

— Ама не може Краљ да врши то своје право док нико не моли за милост. —

— По уставу може. У осталом Краљ је већ добио молбу за то, коју су потписала 72 прва гра-

ђанина његове престонице. Кад то није помогло, не могу се ја силом правити кривац кад то нисам. —

— За Бога, не може Краљ да те помилује по твојој молби, него само, твојој, је иначе би ти могао казати *да не примаш милост*.

— То је којешта. Ја то небих учинио већ и због самих грађана који су својом молбом помогли Краљу да поправи ову рукопитателну неправду политичких фанатика. —

Ова мисао да бих ја могао не примити милост опширно се расправља и на првом месту синоћњег владиног „Одјека“ (бр. 73) овако:

„Пре свега кад је реч о нечијем помиловању, први је услов да би се милост могла дати, извесност да ће она фактички бити и примљена од онога који је даје. Милост владалачка ту је у неку руку предмет уступања, цесције, а ова може пуноправно вредити само тако ако предмет, који неко уступа или даје, прима онај, коме се даје. Сам акт уступања или давања по грађанском праву не условљава се, истина, раније изјављеном готовошћу да ће тада ствар доиста бити и примљена, али од изричног пријема њеног ипак зависи пренос права својине на примаоца. Али ако се обичај поклон у грађанско-правном односима може и не примити, милост Владаочева, једном дата, не може се непримањем никако одбити, без уштрба по потребни декорум владаочев. С тога је овде у толико потребније да давању помиловања претходи у сваком случају извесност да ће оно бити и примљено. Таква извесност, међу тим, није овде постојала у времену поднашања оне молбе од стране чаршије, јер Д-р Владан лично није поднео био молбу за помиловање, којој би се она прва могла сматрати као потпора. А таква је лична молба и у овом конкретном случају из већ наведеног разлога не-

онходно била потребна. О томе јасно и несумњиво говори још и тај факат, што је у нас бивало случајева, да су нарочито политички осуђеници, руковођени несаломљивошћу чврстога карактера и поноса, спречавали чланове својих породица, да за њих ма и у своје име, моле милост у владаоца. Да ли би таква претпоставка у овом докторовом случају одговарала чврстости његовога карактера и његову схватању свога личнога поноса, о томе су сва нагађања искључена. Али о чем не може бити ни најмање сумње то је, да углед круне и евентуално пробуђени понос чак и једног Д-р Владана, никако не иду на један кантар.

Кад најстарији Карађорђевац није успео у својој мисији, кад није помогао ни овај чланак у „Одјеку“ онда је Председник Министарства поручио ми по једном писару Миш. Н. Д. ово:

„Нека кум само напише молбу за помиловање па ће ствар бити одмах готова.“

Ја је ипак нисам хтео написати и срећан сам што су сви моји, чак и даме нашле: да имам право што на правди Бога нећу да молим за „милост.“ Надам се да и ти одобраваш овакво моје држање.

Од синоћних посета да ти поменем Д-ра Андру Нешића. Он је син некадашњег интенданта Карађорђевићевог имања, онога који се помиње на страни 73 „моје одбране пред судом,“ а ожењен је младом францускињом, која се пази са мојом ћерком, те за то они често долазе вашој кући. И ако Д-р. Нешић сада служи у војени свој рок, те ми је дошао у униформи коњичког редова, опет је он само о политици говорио, и хтео је да чује моје мишљење о ситуацији. Ich habe ihm reinen Wein eingegeben. Карактеристично је што ми је тај „дворски“ човек казао о миш-

љењу које влада у официрском кору о — Краљу...
 Dr. Нешић ми рече даље да Краљ не види ни-
 какав могућан *успешан* излаз из ове ситуације.
„Говори се да је Краљ писао једно писмо Г. Вука-
шину у Беч и да је то писмо нарочити човек однео
у Земун, али је српска тајна полиција у Земуну
дочекала то писмо. Ја у то не верујем!“

— Ни ја не верујем — рекох. Интересант-
 но је да то један двореки човек мени прича да се
 „говори“ ...

Кад сам се јутрос шетао по баштини слу-
 чајно погледах кроз једну рупу у тараби и угле-
 дах кућу мог покојног оца... Срећа што је ста-
 рац раније умро. Како би тек њему било да ме
 зна иза ове тарабе и да по ваздан у њу гледа...

12.

на Цвети 1906.

Синоћ се зачудих кад ми баба-куварица до-
 несе вечеру. Мој Врка (онај без бркова) чим је
 чуо да се Краљ Мађарски помирио са коалицијом
 Кошута млађег, напустио је службу и вратио се у
 Magyarorszag. На његово место погодила деца не-
 каквог француза, који не зна ни речи другог ја-
 зика. Како ли се тај суграђанин докотурао до
 Београда?

Од јучерашњих посета да ти поменем адво-
 ката Михаила Живадиновића и једног познатог
 трговца из Старе Србије, чије име из појамних
 разлога не записујем.

Михаило ми се извињавао што тек сада до-
 лази да ме обиђе, али вели кад год је пре подне
 долазио нису га пустили, а он после подне не

може од посла. На то му ја испричах да је и Балугџић молио Церовића, са којим лично врло добро стоји, да га пушта к мени пре подне, јер сваки дан после ручка прелази у Земун, одакле се враћа тек у 10 сах. ноћу, па Церовић ни њему није хтео допустити.

Михаило за тим рече да не може да појми како су Сава Д. Грујић и Љуба Стојановић могли допустити да Dr. Владан одиста оде у тамницу. За Љубу додаде ово:

— Љубо сваки дан страсно игра карте за новац. Из тога се може разумети његова парламентарност. У правим парламентарним државама, ни један политичар који се поштује неће да влада са већином само од једног гласа. Љубо па то гледа са чисто картаџијског гледишта: Његов противник има 30, а он има 31, дакле он носи шњур. —

Ја сам бранио мога кума Саву акутношћу завереничког питања чије решење може да му остави без хлеба два сина и зета баш у тренутку када је изгубио своју ташту. Што се тиче Љубе Стојановића рекао сам да ме његово понашање према мени ни мало не изненађује.

— Како за Бога — рече Михаило — зар му Ви као ђаку нисте дали парче хлеба узевши га за администратора „Отаџбине“?

— Јесам, али је он ту плату својим радом потпуно заслужио, и за то ми не дугује никакву благодарност. —

— А зар Ви нисте његовом оцу спасли живот? —

— Јесам. Драгиша Станојевић десио се код мене кад је Љубин отац дошао и пао на колена преда ме да ми благодари што нисам хтео да примим ни паре за операцију која га је спасла. Али ту сам услугу учинио његовом оцу а не њему.

Његов отац је био благодаран човек, син нема никакве обвезе према мени. У осталом ти знаш да има високоучених синова који не само пуштају да њихове мајке перу туђе рубине те се хлебом хране, него има их и таквих који не само пуштају да им отац умре у болници, него им не оду ни на пратњу. —

— А зар нисте Ви, када сте први пут били Министар, послали Љубу као државног питомца на страну? —

— Не сећам се, давно је било. Али баш ако сам га ја изабрао за државног питомца он је то оправдао. Он је постао врло учен човек, и данас је члан Академије наука. Што он толике године мене не поздравља на улици, то му не могу замерити. Ученост и васпитање то су врло различне ствари. Ово друго се не може добити из књига, па чак ни из Мирославског јеванђеља. —

— Знате ли што ме потсећа понашање Љубе Вјетра према Вама? На једну епизоду из Лесковца кад смо ми завладали новим крајевима. Турци продаваху своја имања да сале из Србије. Само један, који је имао много чифлика, није хтео да их продаје. Да би и њега наговорили да све прода стадоше му причати како се цеки спремају да га убију. „Ко ме сам ја толико зла учинио да на то помисли да мене убије?“ — Па ето Павле с Арнаут-пазара... „Јок, тога човека и не познајем, а камо ли да сам му што на жао учинио.“ — Па ето Јанко, онај што има дућан поред цамије. — „И тај неће мене убити.“ — А шта велиш за Марка из Чаршије? — „Ха! Тај може и тај хоће, јер сам њему многа добра учинио!“ —

У то дође онај Старосрбијанац. Његову си слику сигурно видео у мојој канцеларији на фотографији депутације која је дошла у Цариград

по мог другог Митрополита за Стару Србију. Он је и стајао и седео предамном са склопљеним рукама као да сам ја још Садразам, а не апсеник самосталски. Врло је мало говорио, управо свега ово:

„Ви знате, Г. Министре, шта смо ми радили, када нам Бугари отеше нашу цркву. Мене за тај рад осудише. Кад је дошло из Стамбола да је и велики суд потврдио моју пресуду, онда ме затворише, али сам цео мој апс издржао у канцеларији команданта жандармерије. Такав је апс у *Турској* за угледније чорбације, а зар ово овде за бивше Министре? Пхи... резултат!“ —

Кад одоше ови гости читао сам новине. Скоро у свима чланак о народном празнику Цветима, који је једним указом садашњег режима стављен „у стање недејства.“ Антизаверенички лист изашао је наштампан крваво црвеним словима. Шалем ти га да видиш за што га је полиција забранила, и за што је уједно забранила свима штампарима у Београду да штампају „За Отаџбину.“ Живела слобода штампе!

Данас пре подне дође ми „шеф кривичног одељка“ и предаде посетницу Максе Антонијевића „Représentant de la Société Anonyme des Mines de cuivre de Maïdanpek.“ Вели тај господин је хтео да ме посети али му је он *морао* казати да то није допуштено осем од 4 до 6 после подне.

Још то „шеф“ говори, а моме првом комшији, који је осуђен за *лажно банкротство* дође неко у посету и ако је *пре* подне. Они из ходника запиташе га гласно.

— Зар тебе пустише *пре подне*? —

— Пустише *јак*ако. —

— Види се да си самосталац. —

Ја и писар Жика учинисмо се да не чујемо

тај разговор, и ја га упитах шта је с решењем по мојој молби за купање?

— Није још донесено. —

— Молим Вас да кажете Г. управнику ово: Купање је толико потребно за здравље да у свима модерним апсанама имају купатила, и ако који апсеник *неће* да се купа, *власт* га натера да се окупа бар једанпут недељно. Сигурно је и Г. Физикус дао мишљење да треба да се купам? —

— Јесте, он је поднео такво мишљење.

— Потсетите Г. Управника и на то мишљење.

— Казаћу му. —

Још Жика није ни сишао низ степенице а моје колеге по ходнику заграјаше како је то „безобразлук“ што ми још нису дали одобрење за купање.

— Ја сам још под истрагом — рече Премовић (мислим Никола) — па ја сам ваздан у кругу по канцеларијама и сутра идем онет на купање. —

Ја сам ћутао и писао даље. На једанпут кроз отворен прозор чујем звекет ланаца и један леп глас пева са свим правилно „Благословен грјадиво имја Господње“... Упитах какав је то богослов у ланцима? Рекоше ми да то није богослов него онај момак што је у Софији убио свога господара, једног адвоката, његову мајку и његову сестру, само да опљачка свога Газду.

Баких перо. Та то је смак света кад тро-струки убица пева црквене песме...

Сетих се да се 1816-те сваки дан очекивала пропаст света, док у новинама не изађе белешка „Због великих припрема за пропаст света тај се догађај морао одложити.“

27. Марта 1906.

Јуче после подне ја још „бројим“ у башти, кад апсанција уведе Игњата. Овај љут као рие.

— Хо, мај, још дрхтим од узбуђења. Имам у 4 сах. састанак са Божановићем, па сам за то дошао у три, да Вам донесем дувана. Ама, молим узмите... Кад они ме не пуштају. Веле наредба само од 4 до 6. Морао сам да чекам све до сад, док не дође члан Митриновић, те ме он пусти. Да Бог сачува какви су ово људи! —

— А какав то састанак имаш с Љубом у 4?

— Па знате, нас двојица *сваке недеље и празника* после подне идемо на Владановац, те ја упалим свећу на гробу Милутина Гарашанина. —

Из овог једног детаља видиш какав је човек Игњат Даничић. Сад наста међу нама дуг разговор о покојном Милутину из кога сазнадох многе поједности из његовог живота због којих је Милутин више препатио него због политике. Ову причу завршио је Игњат са дубоким уздахом. „Таква му је била судбина.“

— Дакле и ти верујеш у судбину? Разговарао си и ти с духовима? —

— Баш добро кад поменуш. Онај питао духове за Вас, и замолио ме је да Вам кажем да ћете за Васкре бити код своје куће. —

— Бре-е! Па то само још 7 дана у тамници? Слабо Бога ми. —

У то зазвони звоно.

Игњат оде, а ја горе да „примам.“

Први је дошао пуковник Dr. Мика. Говорили смо о његовој књизи коју хоће да штампа. Његове успомене. Казах му моје мишљење. Предложих му да књигу посвети успомени генерала Ко-

ете С. Протића, који је био један од најбољих, ако не баш најбољи официр српске војске. Мика дели то моје мишљење али вели не може он генералу да посвети своју књигу, јер му је зет. „Добро — рекох — онда ћу ја, ако буде живота и здравља написати нарочиту књигу о Кости С. Протићу.“ —

Мика, који не може да ме гледа у тамници, окупи такође: да напишем молбу Краљу, и то оваку: Судови су ме *amihare*, неправедно осудили због једног патриотског дела. Тај исти патриотизам „налаже“ ми да помогнем Краљу поправити једну такву неправду, и само за то молим да Краљ употреби своје уставно право итд. Одговорих Мики да би таква мотивација имала смисла кад бих ја за неког другог молио, кад ја од тога не бих имао користи, а ја нећу да сам никоме обавезан у ономе, где је право на мојој страни.

У то дође један од мојих синова и рече нам да је на улици срео Љубу Каљевића, који ме је поздравио и поручио да ни он, кад би био на моме месту, не би никако молио за помиловање.

— Ето видиш Мико. Ако је ико пријатељ Краља Петра, то је Љуба Каљевић, па он у моме положају не би ни свога пријатеља молио за милост. —

Још ми то разговарамо, а к нама иде једна млада, лепа и врло елегантно обучена госпођа, а за њом њен муж, овај Балкански динамит.

Dr. Мика се опрости па оде, и сад је настао прави ватромет досетака и шала да нисмо излазили из „смејурине“ што рекао мој ансација. Госпођа је тако пуна духа да се играла као мачка с мишевима са нашим комплиментима и са цинизмом свога мужа. Овај је такво чудовиште, да нам је пред госпођом причао како се он, док је био у мојој ћелији „краљевски забављао“. Свако јутро,

вели, у 6 сах, сви притвореници првога спрата били су на прозорима ходника, јер се редовно у то доба, тамо на оном балкону, појављивала једна кафецијка у кошуљи. Кад је опазила да је гледају она им је онда показала и оно што кошуља скрива..

— *Fi done! Shoking!* —

Ја брже боље послужих госпођу бонбонима и то, моликјемо, не Пантелићевим него Куглеровима. Госпођа, сигурно да би ми помогла скренути разговор на пристојнију тему, нађе да је мој буџак у ходнику *tres gentil, tres gaie*, сигурно због цвећа које сваки дан имам на моме столу. То је заслуга колеге Јатаганлије, јер се он стара свако јутро да се обнови вода у мојим „вазнама“ за цвеће и додаје у воду по неколико капи ружиног сирћета „јер се онда цвеће дуже држи“. Кад и то не помаже више, онда он набавља свежег цвећа било из моје баште било из његове, или са пијаци.

У то дође писар Жика и саопшти Церовићеву ираду о мом купању. Пригорци сигурно у оном стењу њиховом немају много прилике за купање. Они крај Скадарског Блата или у Бару могу се барем умивати на обалама, нарочито сада када нема више беснога Луја XIV, који је забранио свима људима умивати се у Средиземном мору. Према томе појамно је што Церовић који није са приморја, не може да појми за што сам ја толико навалио да се перем. Али пошто је Dr. Ђока, дакле један мученик за радикалштину, дао његово стручно мишљење, да мени треба купање, то је Церовић пресудно као мудри Соломон.

„Одобрава се купање, али 'водека у апсу“.

Знаш шта то значи? Ако нећу да оставим лети моју кућу без купатила да га развалим да бих моју кадудонео овамо, треба да купим нову кадуда је донесем у моју ћелију, да до-

несем од куће казан, да у њему, наравно у авлији грејем воду, да ту воду носим горе на први спрат, па кад то свршим, онда да стрчим неколико пута низа стубе да изнесем колико треба хладне воде, па после купања да сву ту воду носим доле да проспем у олук и да спавам у влажној ћелији... *Ce n'est pas plus difficile que cela.*

Кад је Балкански Динамит чуо Соломонову пресуду он се зацени од смеја и вели да ја могу уштедити каду, „јер ако будем вукао толику воду уз басамаче, ја ћу се окупати у зноју лица свога“. Да не би сиромах писар Жика даље слушао коментаре на солџонско решење свога шефа, ја му благодарих за саопштење и он оде.

Од коментара из ходника да ти запишем само један:

— Не смије Шјердар да Вас пусти ни под стражом на биоградске улице, јер Божја ти вјера, могу симпатије Биограђана за Вас, кад угледају жандара, те иде за Вама, да се претворе у демонстрације! —

Кад сам испраћао моје госте, који су цепали вицеве на рачун Церовићизма, сретосмо моју кћер.

— А што сама долазиш? —

— Непредвиђене околности спречиле су маму да дође. Наша куварица поднела оставку и вршиће дужност само до 1-ог. Мама позвала госпођу Марију, да јој повери тај портфељ, знаш ону госпођу-Марију, за коју мама тврди да је најбоља куварица у Београду, која опет с њене стране уверава да у Београду имају свега две домаћице код којих вреди служити, а то је наша мама и госпођа Месаровићка (млађа). Госпођа Марија дошла и отпочела преговоре за ступање у кухињски кабинет. Наш момак Jules Durand видећи да је код маме „une Dame“ са либадетом од ви-

шњеве калифе, помислио је да „Son Excellence veut bien recevoir“ и према томе пуштао је и друге даме, које су зазвониле на нашој кући, и тако сада мама има импровизовано примање, а ја побегох: до тамнице куће необичне, да ја видим мојега баћушку! —

14.

28. Марта 1907.

Јуче ми је био у посети тврдоглави Керабан, први коректор Краљевства, мој посилак (мој син био му је девер), који при свем том добро стоји и код Церовића јер му је овај, у путу милости допустио да ме посети пре подне. Исту протекцију указао је мало доцније дежурни члан Пери Тодоровићу, који ми се извињавао што долази тек 12-ти дан, али он је „нарочито чекао да прође прва навала посетилаца.“ Донео ми је цигарете и флашу вина од 6 година, које је он сопственоручно педио.

Новинар по милости Божјој не издаје сада никакве новине, него као и сваки пропали трговац претура старе тефтере, доводи „у везу“ разне белешке итд. Кад су моји мемоари саблазнили чак и Dr. Микју, који до сада није писао осем под номером, да пише своје мемоаре, онда то није чудо код Пери, који је целог живота био човек од пера.

Из мог разговора с њиме да запишем два факта, за која дотле нисам знао:

1. Ната Каравеловљевица, удовица мога пријатеља Љубена Каравелова, еписког и бугарског књижевника, која је *бугарског* Стамбулова тако

мрзила да је и она приложила 3000 динара да се Стамбулов убије, волела је после свога мужа свега још два човека, *српског* Стамбулова, кога је посетила чак у Гисхибду, и српскога Ризова: Перу Тодоровића „па макар шта новине о њему писате.“ Кад је освануо 29-ти Мај, и када су неки тражили Перу Тодоровића да га убију, она га је сакрила у својој кући, готова да га сама брани револверима — на велики ужас Аксентија Аксентијевића.

2. Кад је Таушановић био под судом због — акција Задруга за п. и шт. два његова политичка пријатеља платили су Пери хиљаду динара само да их он у „Малим Новинама“ нападне, како би задруга добила повода да од Владе тражи да се одреди државна комисија за преглед свију рачуна и целокупног стања Задругиног, како не би цео њен кредит страдао због једног Таушановића.

Пошто ће се кроз неколико дана „открити“ споменик Кости Таушановићу, вреди да ти запишем још нешто што ми је казао *најбољи* познавалац српских радикала. Док је још био дуваницаја спрам „Коларца“, Коста С. Таушановић, коме је био поверен дуванициски фонд, потрошио га је. Кад се томе ушло у траг, један његов пријатељ из Паланке дао му је новаца да попуни тај дефицит. Тако је исто злоупотребио и оних пет хиљада динара што су штампарски радници у Београду скупили за споменик Ђури Јакшићу. Овом приликом спасао га је бруке и срамоте један пријатељ из Београда, који је тај нови дефицит попунио. Таушановић је упропастио 15 или 16 хиљада форината жени покојног Пера Николића из Загреба, која му је тај новац била поверила „за извесну цел“. Кад је Таушановић отишао из Београдске Задруге откривене су многе његове неправилности, за које су његови пријатељи и ро-

ђаци добро потегли кесом, док су Задрузи пону-
нили „неправилности“. И као управник Извозне
Банке служио се кредитом, који му није правилним
путем одобрен био. Кад је Таушановић постао Ми-
нистар Народне Привреде, отворена је у Солуну
једна бакалница, у коју је он као заступника те
„српске агенције“ поставио једног свог човека.
Овај је за не пуну годину дана упропастио 250.000
динара државног новца, за што никад није одго-
варао, нити је икоме дао рачуна. На Чукарини
код Београда подигао је Таушановић некакве
свињске оборе, на које је утрошио 60 или 80.000
динара. У тим оборима није ни једно свињче уго-
јено. И тај новац је отишао у мутну Марицу. Као
Министар Н. Пр. радио је на оснивању „Марша-
лове“ кланице у Нишу, за коју су српски грађани
уписали и платили 100.000 динара за акције тога
предузећа. Тај је новац такође пропао. Таушано-
вић је појео и оних десет хиљада динара што је
било скупљено за децу Адама Богосављевића.
Жена Адамова долазила је после тога Перн да
испроси који динар. И дан дањи удовица Адамова
надничи у своме селу а наследници Адамових *по-
литички* капитала зидају трокатнице у улици
Краља Милана или купују по које „хош“... Већ
оно што је учинио с акцијама Београдске Задруге
за помагање и штедњу то знаш, јер га је редовни
суд за то осудио на осам година робије у гвож-
ђу. Требала је да настане највећа срамота Ср-
бије, Драгијада, па да га ослободи те робије. И
томе човеку дижу радикали споменик на Кали-
мегдану, и то одобрава Општина Београдска која
није допустила да се ни *пре* Калимегданом по-
дигне споменик Карађорђу и Милошу, који је о
свом трошку хтео да подигне Марко Стојановић.
Пера ми је тражио још 10 комада моје „Од-

бране пред Судом“ за — Русију. Какжесъ! милости просимъ!

Кад Пера оде донеше ми твоје писмо од 25. о. м. Чисто ми лакну кад сам видео да си „исправно“ примио оно моје писмо о државном социјализму као раширењу програма „Србија преча од свега“. Очарала ме подударност свију наших идеја. Знао сам да ћеш, као ђак Лоренца Штајна, одмах засукати рукаве и да ћеш одмах проучити „die einschlägige Literatur“, само нисам знао да ћеш потражити и наши материјала чак у — Финској. На тај план имам ову примедбу: Не треба тражити посредништво Беча за Лондон, не треба ни допуштати а камо ли тражити мешање Иностранства у то наше чисто *унутрашње* питање. „Владановићина“ није никада трпела такво мешање ни од стране Русије ни Аустрије. Ти мораш остати веран традицијама нашег система. Ти ћеш то питање решити првим указом, у толико лакше ако ти будеш Министар Иностранних Дела, па да ем не претвориш све заверенике у непријатеље твоје владе, ем опет да на јуриш освојиш симпатије свију контраћа, којих има врло много. Врло је добра мисао не правити зајам за ново оружје, него ово узети на отплату, али за железнице ја бих ипак направио мали зајам, јер би требало одмах још ове године радити на свима линијама за које имају готови планови. За Тимочку израдио их је покојни Виктор Стокле. За његовог сина распитај у Lombardobank, Kärntnerstrasse. Ако би твој кабинет успео да отпочне тај рад до нових избора, ови би за цело тако испали, да би он имао времена и да сврши све те нове железнице, и онда би сав политички и чиновнички пролетаријат добио хлеба, а народна привреда пошла би циновеким корацима напред. Али, наравно, главно

је питање да ли ће Краљ узети тебе за шефа тога кабинета. That is the question! Ако то не буде — неће бити *наша* штета, јер „од пензију бољу службу нема“. Истина грехота за ову дивну земљу, ако је и даље буде упропашћавало фанатичко партизанство, али јој ми силом не можемо помоћи.

У подне донеше ми из Министарства велику новост: Криза. Што? Због аустријског ултиматума: ако не купимо топове и све друго што нам треба у Аустроугарској, нема трговачког уговора. Ако је тај захтев наше комшинице *одиста* такав, онда они на Балкану просто не знају шта раде. На комарце се не пуца из топова. Наљутили се сигурно на наше радикале због оне дреке на Св Савском митингу „Доле с Аустријом“, наљутили се на ону радикалску књигу о Босни у којој се директно Тесар напада — на плус у највећу будалаштину. Таква алтернатива не може се поставити ни једној *независној* држави, па ма како она мала била. Србија је сувише скупо платила своју независност да би могла допустити да јој се такви ултиматуми стављају. Нема те владе у Србији, која би могла пристати на такав захтев ма какве Силетине. Твој би кабинет још најмање могао на то пристати. Ако су они тиме хтели само да оборе радикале у Србији, грозно су се посекли, јер ће на таквом меком душеку падати разни радикални кабинети, али *auf die gute Seite*. Тако је то кад некакав *fils à rара* постане главни државник једне В. Силе само за то, што му је и отац био то исто.

Хајде да видимо како ће се свршити и та криза. У мом ходнику тврде да ће Стојан Протић саставити кабинет... Ако, ако... Само ти нареди да твоја жена телефоном јави мојима када треба престати са шиљањем ових писама у Беч, да се не би које загубило.

Од гостију после подне први је био Др. Ниџа који све дубље гази у своју велику студију о ман-гупима.

За тим је дошао Хусеин Дурић, један Србин Мухамедове вере, који је био наш питомац у Галату Серају, када сам ја био посланик у Цариграду. Он је био прошле вечери у кавани „Таково“ и причао ми је шта је тамо видео. Комичар Бабић појавио се на сцени маскиран као Краљ Милан, кога он добро имитира. Цела публика одушевљено пљеска. Један од 20 детектива који су били распоређени по сали викну „Не требају нам *тако* Краљева.“ На то многи гласови „Нама требају.“ Каваница по наредби полиције отрчи на бину па спусти завесу. У сали наста лом. Један официр изеука сабљу, неки подофицири своје тесаке па журнуше на каваницу, направиле се гужва. Бабић је викнуо „Живела слобода.“

Трећи гост беше ми Милан Митровић, бивши ерески начелник, који сада нема хлеба да једе али се понова оженио, и жена му *близанице* побацила. У тој невољи потписао сам му једну меницу, па у место њега наравно, ја отплаћујем...

Најзад дођоше моји од куће од којих сазнадох да смо били у опасности да баш на Васкрсе останемо без ручка. Госпа Марија примила је кухињски портфељ, али под условом да о Васкрсу оде у Карловце да изврши један дуг пијетета, да запали свећу на гробљу својих... Хо мај, а ја сам због њеног либадета мислио да је она из Срвије. Мама је пристаала на тај услов, али досадашња куварица изјавила је категорички, на основу 15 дневног отказа, да ће напустити своје место. Срећом мој најстарији, као човек од закона, доказао јој је да по закону ни једно млађе не може напустити своје место за време ускрш-

њих празника. Боже мој шта ти нема у нашим законима! За то и може онај исти суд који је мене послао у тамницу да огласи Арсу Љорда за невина.

После ручка сам читао до звона, а после шетње сам примио најпре Хусејина па онда Аксентија Аксентијевића, великог Карађорђевићевца пред Господом, који је са Каравеловљевицом био код мене у Гиехилбу и од тада смо добри познаници. Кад је тражио моју слику ја сам му на њој написао: „Старом Карађорђевићевцу Ак. Аксентијевићу стари Обреновићевац Dr. В. Ђ.“ Али при свем том изгледа да он више није у великој милости „горе“. Не зову га на дворске балове, а и много друго што-шта му се не допада и по кадшто хоће да каже „Море биће нас опет и по Бару и по Темишвару“. Он ми је донео две кутије цигарета што су праве макезузије за двор, (само је изгребао дотичне натписе на кутијама) и 5 поморанаца. Између осталог причао ми један интересантан разговор који је имао за време моје владе са пок. Ристом Бадемлићем који га је најпре частно пуним послужењем и најслађим комплиментима за његовог оца и њега, па је онда завршио врло шaljивом примедбом, да би грехота било кад би такав одличан човек свршио на Карабурми... То је сигурно било онда када смо ми на све стране јурили да ухватимо Хаџу-а, а овај био сакривен код Аксентија на тавану, у дугачком сандуку, који је изнутра постелеа. За тим је стао да мене „преслишава“. Ја сам му тако одговарао да је одмах признао да би желео да ме преведе преко његове ђуприје...

— Та је ђуприја фузионашко-радикалска. Немам рачуна да прелазим преко ње, јер с ону

страну не видим ништа друго до пустош и анархију. —

— А пишете ли што у ансу? —

— Аха — рекох потврђујући главом по турски. —

— Јел Драгијаду? —

— Јок. —

— А што? Пре сте ми казали да ћете одмах после „Краја једне династије“ штампати ту књигу?

— Тако сам мислио, и тако би требало по хронолошком реду, али од те би књиге ви видели највећу хасну, а ви ме нисте много обасули својим љубазностима да би требало да вам се одужим. —

— Е баш сте Ви један страشان човек. —

Кад оде Аксентије, моји ми донеше од куће твоје писмо од 27. ов. м. Кад сам га прочитао наредио сам да ми одмах пошљу депешу која би од твојих из Беча стигла. —

Према томе ја ова писма продужавам „по нашој новинарекој дужности“, без обзира на то да ли ћу их слати у Беч или ћеш их ти читати кад овамо дођеш.

У синоћним новинама запазих свега две белешке, једну са свим здраво врло званичну у „Одјеку“: да се службени комунике о топовима *погрешно разумео*. Влада нема ништа противу Шкодиних топова, напротив налази да су они врло добри, нарочито *брдски*... Полако само, данашње ти се и *пољски*.

Друга је белешка у „Самоуправи“ и зове се „није у реду“. У њој се напада аустр. посланик што је, вративши се из Беча, хоп-цуп, отишао право Краљу. А јес' Бога ми! Као да у Србији нема Министра Иностраних дела, и као да тај Министар није главом Антонић, који је умео и с једним Ламсдорфом диванити, те не би могао дати

певана једном барону Цикану. Столе се због ове неуредности таго наљутио да само што у сред „Самоуправе“ не запева: „Хеј чича Глишо, не ваља ти радња“..

О кризи ништа ново. Вечне конференције и седнице у оној палати auf der Terazija. Прави gâchis, качамак, политическа мамаљуга.

Рибничкар наљутио се на тетку Фосовицу што је наштампала један допис из Београда, за који претпоставља да га је писао онај што су му овде дали „ручак за 12 персона па још са сладоледом“ и вели да би га требало протерати из Београда ако би још један пут дошао. Кањечно, так-с.

15. и 16.

29. Марта 1906.

Јуче у подне извршена је прва масажа и хладно рибање моје маленкости у мојој ћелији. Фаркићев masseur не само да ме је прописно гњавио, него ме је тако енергично тукао по целој снази као да му није име Антон него Божа или Пера, који за лажно банкротство нису у апеу. За време те процедуре дође ми један од синова, али видевши да сад нисам за разговор, само ми добаши кроз отшкринута врата „изгледа да ће пристати на ултиматум“ па оде. „Онда ће их оборити Скупштина“ помислих, али нисам имао каде ту мисао даље испредати, јер сам морао да станем у један велики шафољ од каучука, што го викат, „тиб.“ Сваки инђилиз-ћаур када путује по земљама у којима владају Церовићски појмови о купању, носи тај шафољ од каучука у своме путничком сандуку. И ако ја нисам из Инглеске

него старином из „Турцко,“ опет се код моје куће нашао и један такав шафол. Еле ја стадох у њега, а онај несрећни Швабо зави ме у један мокар чаршав, па стаде трљати и пљескати по њему, да се ваљда чуло чак на Великој Пијаци како некога бију у главњачи. Кад је балдисао, Швабо дочепа пуну кофу воде па је просу на мене. За тим ме добро избриса, а све гуња и говори како ћу ја већ идуће недеље доћи код њих у „Завод“ на масажу. Мора бити да и он разговара с духовима.

Кад сам се обукао и изашао у ходник Јатагалија викну „Већ много боље изгледате Г. Министре!“

И не изгледао после оноликог шибања које ми је натерало целу крв да игра полку.

30. Марта 1906.

После „процедуре“ № 2 трчао сам по баштини да се угрејем. Један од мојих синова седи на клупи и критицизира ме у личност што јурим као звер у кавезу. Он узе да пронађе нов барут и нађе да треба да се шетам овако: ∞, т. ј. да правим осмице. Пробах и нађох јако добро.

После подне Игњат. Опет цигарете, опет духови. Изгледа да и г. Ст. Ђурчић разговара с духовима јер његове „Београдске Новине“ синић донеше да ћу ја одиста бити помилован сад о празницима па на крају белешке питају „Шта ли на то Одјек вели? Како он цени своје самосталце који су молбу за помиловање потписали?“ На то питање је у место „Одјека“ одговорио његов alter ego, сирјеч „Мали Журнал“ с очевидним задовољством да ће „Dr. Владан провести празнике у апсу.“ — Ја у то верујем у толико више што је

сигурно да ће Пећић и преко празника остати Министар правде. Истина самосталска влада је поднела Краљу још прексешној своју оставку „али јој је Краљ казао да чека док прођу празници.“ И одиста, ко је то видео правити кризу у сред велике недеље?

Сада дођоше три госта у један пут: Марко Стојановић, Андра Ђорђевић, и Михаило Јовановић („лепо дете“, које је сад само седе). Морадох позајмити столица од комшија. Шала, смех, нарочито због једног чланка који је Марко написао као одговор на „Одјеков“ чланак „Опет чаршија и Др. Владан“ и који нам је прочитао. „Штампа“ је била обећала донети тај чланак али „није могла због нагомиланог материјала“. У то дође и Андра Кумануди и кад је прочитао чланак узе га и одјурн у „Вечерње Новости“. Марко гледа за њим па само рече „Однеће га најпре у конач“. Сви се смеју. Док тек чуемо како неко тешко дише, пењући се уз степенице мога ходника, па кад се попе стаде да се поврати од тог напрезања. Ја одох пред њега. То беше старац од 76 година, Ђенерал Марко Катанић, мој стари друг из ратова.

— Шта учинише људи да од Бога нађу? Зар тебе у ане? Е нисам мислио да ћу то доживети. Ја се све надам да ћу скоро умрети и да ћеш ме ти ожалити онако, како си ожалио мог синовца^{*)}. а они тебе у ане, па још те држе као да си неког убио, не пуштају к теби. Долазио сам и јутрос, па не дадоше да те видим. Веле само од 4—6. И ако ми је с овом сишњом много тешко ићи, ето сам опет дошао да се видим. —

— Хвала драги Ђенерале што ме ниси заборавио. И ја се често сећам оног срећног доба када

^{*)} Михајла Катанића јунака са Њешиковог вена (трећи рат)

смо са Костом Протићем и Нићифором Јовановићем били у Нишу. —

Сви беху устали да даду староме Ђенералу почасно место. Требало би исписати много табака па да ти испричам све разговоре који су сад вођени. У то дође и мој син те ми донесе књиге о Бугарској које сам поручио из Лајпцига.

Кад је Катанић полазио, мој син га је отпратио да га придржава низа стубе и уза стенице Управе Зграде.

Остали се дигоше тек када дођоше нови гости, да њима направе места у мом узаном ходнику. Нови гости беху Макса Антонијевић и велики инципир рударски Мишо са Рудника, који је био начелник рударског одељења кад сам ја управљао Мин. Нар. Привреде.

Макса се љутио на владу и причао је како је он, кад су радикалски прваци, после Зајечарске буне били у градским казаматима, сербез пролазио кроза све градске капије и посећивао своје пријатеље у казаматима кад год је хтео, јер га нико није враћао као ово сада што га враћају кад хоће мене да посети.

Мишо на то рече како му је жао што нема времена, иначе би он организовао толики долазак мојих пријатеља у апс, да би сама Управа молила да ме пусте у слободу.

У току разговора Мишо помену две услуге за које рече да сам их ја учинио Србији када сам први пут био Министар, једну приликом conference à quatre, другу приликом зајма за дуванске лозове. Да ниси, рече Мишо, ти онда био Министар оде сав међународни саобраћај у место преко Србије, на Констанцу. Сваки други на моме месту по Мишином мишљењу постао би Миллионар...

Кад су ови моји гости полазили ја сам бла-

годарио Максн што је моме сину, који је остао без службе само за то што је мој син, дао прилике да заради 150 дин. месечно.

— То ја само плаћам дуг — рече Макса — учинили сте и Ви мени. —

На поштену реч ти велим да се не сећам да сам икада Максн учинио какву услугу. Међер почиње већ да ме издаје моје памћење, за које је Краљ Милан говорио да је тако добро, да је већ „polizeiwürdig.“

Још су ми синоћ били моји од куће. Муке с млађима због радикалног чишћења целе куће. Једино Француз ради више од свију и не гуиђа.

Јутрос причају у ходнику да је неко из ћелије после пола ноћи викао у помоћ.

— Помислимо да је неко дошао *Vas da ubije*. Поћипасмо сви да Вас бранимо па макар изгинули. Кад оно, шта је било? Талеб нешто тако ружно сањао да је у сву гласно викао за помоћ. Шта си, бре сањао? Талеб се пробудио, седи на кревету, узео парче шећера и пијуцка воду, да се поврати од страха, али да га убијеш не зна шта је сањао. —

— Ономад — рекох им — сте ви сви нападали јевреје, само сам ја бранио нашу браћу Мојсијевце. Овај сан Талебов најбољи је доказ да су наши Јевреји добри Срби. Видесте ли да Талеб и кад сања на *српском језику* виче за помоћ? —

17.

31. Марта 1906.

Јуче сам ручао у баштини. „Колеге“ донеше од некуда некакво асталче, па на њему поставише у хладовини. Апсација дође да види ту „линовацију.“

— Да није противу правила службе? — унитах. Он се само насмеја, салутира па оде.

После ручка брзо нестале оног парчета хладовине, и ја одох горе да читам.

Тек што је избило 4 сахата, тутњи неко уз басмаке и гласно говори.

— Оца им еписког, ухапсише га, јакако! —

Погледам: Алимшије Богин, онај исти који ми је још пре 20 година говорио да има *осам ока* дуката. Сада их насигурно има 20, од самих законитих 12^о/_о, баш ако за тих 20 година није ништа зарађивао, а он је умео увек зарађивати. Сећаш ли се кад је некакву владу нудио да га опет постави за окружног начелника *бел алаше*, напротив да он за то плаћа држави аренду? Ми се знамо још од времена кад смо обојица били начелници Министарства унутр. дела под Милутином Гарашанином. Богин је жив зборник свију закона. Уредаба и свију Министарских претписа за последњих 100 Министара српских под којима је он служио. Он ми је тим својим знањем помагао да нађем све санитарске расписе мојих претходника кад сам састављао моја четири „Санитарска Зборника.“

Иде он отуд, млатара рукама, заваљно и главу и на ној шешир, поздрави се па седе.

— Ја, оца имам еписког. — Овде и он извади из џепа кутију специјалитета и положи на мој сто. Ја протестовах. Он само рече, „То је обичај то мора бити“ па онда настави: — Као што знате ја сам на пример, највећи зликовац међу напредњацима. Еле кад је Ценић био Министар правде, и кад је зидао казнени завод у Пожаревцу, па пошао лађом у Пожаревац, да види како му се тај посао ради, десно сам се и ја на крову те лађе. Петина онда још нисам имао толику земљу

тамо као сада, али сам ишао по некаквом послу
мога таста Николе Христића. Видим ја да би
Џенић хтео да седне на клупу, али ова мокра од
јутарње росе. Извадим мараму из џепа, обришем
једно место на клупи, скинем шешир и кажем
„Изволте сести Г. Министре.“ Он поручи доручак
за себе и за мене и поче самном разговарати
баш о његовом казненом заводу. „Видите, г. Ми-
нистре, рекох му ја, ово је на пример чудна
земља ова Србија, и ја бих на пример у том за-
воду направити неколико бољих соба за српске
Министре.“ Џенић ме само погледа, па не рече
ни речи. Кад смо се вратили у Београд зове ме
Министар Чумић „А јели, бре, шта си ти брбљао
на лађи пред Г. Џенићем?“ „Ништа — велим
— казав сам му нешто што на сигурно знам, јер
знам какви смо ми, оца нам српског.“ Чумић
стао да ме грди. Знаш, он је онда био бесан,
мислио је да може појести све своје противнике.
Ја сам му доказивао да не може, јер његови про-
тивници имају и костију. Запаше му једна кост
у грлу па 'ће се угушити. Међутим довршише
зграду казног завода у Пожаревцу, и *прои* који
је у њему уапшен, био је главом Аним Чумић.
Ја, па кад сам чуо да су му пропали прсти кроз
ципеле, ја сам забио десет дуката у хартију, и
послао сам их једном ђаку тадашње пољоприв-
редне школе у Пожаревцу, и тај ђак, и ако је
Србин, није појео тих десет дуката, него их је
предао Чумићу, те је овај купио нове ципеле
или опанке да му остане више трошка. На при-
мер за што ја ово *Вама* причам? За то да *теби*
не буде ништа криво што си нпр. данас у апсу.
Ти си, на пример, један велики човек у овој
земљи, па за то мораш у апс. Сваки велики чо-
рек у овој земљи, мора у апс. То је са свим у

реду. Само смо ми Срби, на пример свиње, што за толико година, од како апсемо све наше прве људе, још не стигосмо да направимо пристojан апс за политичке апсенике. Чујем да они погани Мађари имају за политичке кривце нарочиту кућу у једном великом парку, и у тој кући имају библиотеку, купатило, кавану с билијаром и све новине. А Срби затварају своје државнике онако исто као и коцкаре, фалсификаторе, лопове и мангупе, па још их затварају *заједно* с њима. Ономад сам и ја био у апсу док им нисам доказао да ја онако глупу кривницу нисам *могао* учинити, јер сам сувише препреден за то. Кад су ме пустили, ја сам им казао да ћу послати моју децу да динамитом баце у ваздух ону апсу у којој су они држали једног бившег Начелника. Ја! Па како си? Јеси ли здрав? Одакле ти доноси храну? Од куће? То је добро, само немој много да једеш, пун си човек а и стар си већ. А, чујем, да ти не даду у купатило оца им српског? Па онда пазн да сваки дан имаш столицу. То је главно у апсу. Знаш кад човек сломије руку или ногу, то може лако да се оправи, али кад се нешто унутра поквари, то је после тешко. Већ Ви то, као доктор, знате боље од мене! —

Тако је Богин непрестанце говорио ваљда још по сата, па онда са још једном кратком псовком оде. Ја не верујем да сам у том разговору могао рећи две речи. Оригиналан тип!

Мало доцније дође ми Ђока Генчић. Кицош, елегантан, и цри као увек. Апострофира ме са „*Mon président*“ као увек. Направих чај. Пијуци-камо и разговарамо.

— Ситуација је — говораше Генчић — не може бити гора. Све се у земљи разобручало. *Завјерничко* питање у ствари није ништа друго

до *династичко* питање. Ако Династија не учини ништа од онога што треба да учини, она је пропала. Има један једини излаз: јака влада, са програмом „Србија преча од свега“ са Вашим програмом. У тај програм улази и један члан Краљевскога Дома на челу војске, јер радикали као и сви демократи на свету систематски упропаштају војску. И ова Династија има способног човека за команданта војске, то је принц Арсен. Ја сам сада недељу дана био непрекидно с њиме. Паметан човек, енергичан, одличан официр. Император га врло воли, нуди му сада команду над својим коногвардејским полком, и говори му да се не враћа у Србију, јер му радикали неће никада дати никакву команду. Али он увиђа да је потребан своме брату и Србији, и он ће сад о Васкрсу бити у Београду. Ако само Сава Дмитрич буде човек да поднесе као Министар војни указ, Арсен ће бити постављен још за ове владе. Штета што ова самосталска деца не могу остати на влади до јесени, те да се најпре спреми терен за једну јаку владу. Али они су, слушајући једног — „Американца“ дотерали већ до дувара, а покварили су и с Аустријом. С тога се нема где чекати. Јака влада мора *сада* да дође. Али ко да је састави. Ја сам казао: једини Dr. Владин. Сви признају да је тако, али на несрећу, он је написао једну књигу... —

— И написао је — рекох ја — ту књигу између осталог и за то да никада више не може постати Министар у Србији, јер му је прече да лечи српски народ од руске хишнозе и српског радикализма него да министрује. У осталом баш и да ја нисам ту књигу штампао, баш и да нисам због ње сад у тамници, него да се налазим у Двору на политичкој консултацији, коме да се

данас повери састав једне јаке владе, ја бих имао само једног кандидата, а тај је: Вукашин Петровић.

— И ми смо — настави Генчић — када смо морали признати да сте Ви, mon Président, за сада немогућан, дошли на истога кандидата. Он би једини био у стању да измири овај сукоб с Аустроугарском он би једини могао *преко Беча* дејствовати на Лондон, да се енглеска влада задовољи премештајем главних завереника у унутрашњост, јер њима је главно да њихов посланик не долази у додир с њима... —

— То би била *неопоросива политичка погрешка*, када би ма која српска влада допустила да се туђе владе пачају у једно чисто искључиво унутрашње питање наше. Ми завереничко питање морамо сами решити без ичије помоћи са стране. У осталом, ако ја имам право што мислим: да се завереници поглавито за то крампонирају за важна места у војсци што се боје за нову Династију, коју су они довели на престо, онда је сигурно, да би они сви, чим виде јаке људе на влади, који су у стању одржати Династију, сами својом драгом вољом тражили пензију.

— То је тачно — рече Генчић. — Али где ћемо наћи још седам људи таквих као што је Вукашин? —

Ја му казах она иста имена која су ти изношена онда у вагону од Staatsbahnhofa до Вестбана. Сада му се један од тих кандидата не допадаше.

У тај мах дође Михаило Живадиновић. Овоме благодарих што ми свако вече шаље по флашу салватора, али положих услов да ја то плаћам. Он пристаде да се разрачунамо кад изађем из тамнице. И тако разговор пређе на апс. Генчић је

причао како су њему, за време Драгијаде, у апсу одузели перо, мастило, књиге, и како је морао цело време да деље дрвене кашике и штапове — само да не полуди. Кад год му је жена долазила у апс, увек је томе виђењу присуствовао и Управник казисног завода. Он је једном таквом приликом пољубио руку својој жени. То му је за у будуће забрањено писменим решењем Управником „као ширење неморала у Заводу.“

Већ се смрче, а моји гости још седе. Колега — онај што је украо цигеле — запалио моју лампу и постави је на сто. Моји гости згледаше се... Најзад устале Живадиновић, опрости се и оде. Сада је тек Генчић казао оно ради чега је дошао.

— Ако што од овога буде, може само тако бити ако Ви пристајете да такву Владу потпоможете, најпре својим пером а после и као посланик у Народној Скупштини...

— Владу коју би саставио Вукашин, и која би усвојила онај исти програм на коме је моја Влада радила, ја бих својски помогао чим год бих умео и могао. —

Од вечерашњих новина само да ти поменем „Мали Журнал,“ који је почео да верује да ће о Васкреу бити помиловања, па само пита „Одјек“ да му каже да ли ће то помиловање обухватити још кога, или само Др. Владана?

Врашки духови!

1-ог. Априла 1906.

Данас пред подне поновио сам „процедуру“ па сам онда сишао у башту да се ходањем опет загрејем. Дођоше ми синови те се перипатетички разговарасмо. Чиновник ми је причао да га је звао председник Министарства и казао му понова да му донесе моју молбу за Краља, па ће он „заложити сав свој утицај да будем пуштен још пре ускреса“. Ми и опет нађосмо да не треба да пишем ту молбу.

У то дође у башту један жандар па нам исприча ово:

— На крају Београда, код „Три кључа“ формална битка између социјалиста и *наших* комитација. Првих је било на хиљаду а других 40 и неколико! Ови су били у механи код „два Шумадинца“. Социјалисте после свога збора напали на ту механу да *побију* комите. Ови се бране из револвера. До сада има три мртва и осам рањеника, који су однесени у болницу. Доде је сва жандармерија и пешачка и коњичка. Сад одоше и три чете поћних стражара са великим оружјем. Кажу да је изашао и један пук пешадије и два ескадрона коњице сталнога кадра. Сад баш допратише коњички жандарми једна каруца и у њима четири комите са разбијеним главама. Неке су морали да склоне у касарну VII пука, јер је код војне Академије прела осовина једном фијакеру а руља је јурила за њима. Жандари се ограничавају само на то да спасавају комите и да их доводе овамо. Сад је г. Лапчевић код г. Управника. —

— Добро. Хвала. Иди на своје место! —
Жандар оде, а мало после и моја деца.

Одох горе да ручам. У мом ходнику број рањеника код „три кључа“ порастао на 40. „Комите сви побијени. Само један побегао овамо у Управу. Гледајте како свет јури преко пијанце. Васина и Кнез Михаилова улица пуне социјалиста. Ено их и пред В. Школом. Чекају резултат конференције између Лапчевића и Церовића.“

Ја сам премисљао: За што српске социјалисте мрзе српске комите толико да хоће „све да их побију?“ Да нису ових 40 „комита“ оно „омладинско друштво“ за кажњавање „издајника“ којим се хвали заверенички лист „Нови Покрет“? Ако је то, онда су социјалисте извршна власт „друштва за легално решење завереничког питања“, и онда овај сукоб... Буди Бог с нама!

Они горе у Управи тако су се збунили због овог догађаја, да је Игњат дошао к мени читава два сахата пре одређенога времена за примане. Видео је Dr. Платона на улици и од њега је чуо да је до сада у општу државну болницу донесено 8 рањеника. Онај с духовима поручио ми да његови духови до сада *никад* нису преварили и стога он и данас остаје при своме тврђењу да ћу ја или данас или сутра бити код моје куће. Игњат у то тако верује да ми за то данас први пут није донео цигарета.

Игњат оде на гроб Гарашанину.

У ходнику се шире нове версије о битци код „три кључа“.

— Многи жандари изгинули јер су имали заповест да не пуцају. —

— Није истина. Лапчевић је својима издао строгу наредбу да ни по што не дарну ни једног жандара, и никоме није фалгла длака с главе. —

— Министар Унутрашњих дела дојурнио на лице места на каруцама са жандаром поред ко-

чијаша. Жандар је држао — ха Бож'а ти вјера — пушку репетирку преко крила. При свем том је руља дочекала Његово Високопревасходство са таквим урнебесним „Уа“ да се Г. Министар одмах вратио од куда је и дошао. Кад није могао Министар ништа да помогне онда је дошао главом Церовић. Пролази кроз сред руље, који њему не виче „Уа“ и ако јој он прети *престо!*. Социјалисти се смеју, знају они да та страшна претиња долази од пријатеља. Они га пропуштају до самих врата опсађене механе. Тражи да га пусте унутра. „Војвода“ Миче не допушта. „Отварај, ја сам, Управник Београда“. Као чаролијом отворише се врата, Церовић уђе па стаде да вади комите, и трпа све по четири у један фијакер, који одмах опколи вод коњичких жандара, и тако их све експедира овамо. Социјалисти који су хтели мало пре још да побију све те комите — ама да брком мрдноу. Церовић је то, није мачији кашаљ. И тако је он сретно спасао све комите, и ево их свију горе у библиотеци! —

Звони. Сићох у башту. Међу ансеницима који ходају по авлији видим и једног младог пешадијског подофицира у *униформи*. Упитах од куд он ту? Рекоше ми: „У војсци је такво врење међу подофицирима да овога нису смели ухапсенти у касарни, па су га довели овде.“

Хм.... То *не може* бити тачно. Али је карактеристично шта се све данас верује.

Хајде, да ја „бројим“... Али сунце пече, хлада нема, једва направих 3000 корака. Срећа те од јутра имам 7000. Одох горе и читао сам два сахата. За тим дође мој брат од ујака Др. Марко Т. Леко па онда сви моји од куће. Ништа ново. Донеше ми све новине. У њима такође ништа чак

ни о битци код три глуча ни речи. Читао до 10, па у кревет.

Некакво дунање на вратима суседне ћелије траже ме из сна. Погледам у сахат. Један по поноћи.

— Ко је? — пита мој уплашени комшија.

— Ја сам! —

— Који си ти? —

— Ансација —

— Па шта ћеш у ово доба? —

— Отвори, довео сам једног госта. —

Ја скочих и отворих моја врата.

Ансација салутира, један младић скиде шешир и представи ми се као „Ђокић бивши писар.“ Отпоздравих га, па остављајући даље познанство оа јутрос, легах опет, али дуго нисам могао заспати. Нови колега је лежећи на патосу (прва ноћ) дуго причао своја страдања. Навукох јорган преко главе само да не чујем и заспах.

Устао сам са петловима из Ђоситијеве авлије, у којој сада један хоџа, управо клисар Барјакџамије, који ту поред тулбета станује, бије своју жену кад год се пролењи, те не баца довољно карата београдским дамама. — Ове по кадшто видим са прозора нашег ходника како долазе хоџиници ради бацања карата и како се најпре обзиру десно и лево да се увере да их никакав познаник с улице неће видети, па онда штукну у мрачну авлијичу.

Када јутрос изађох у ходник Ђокић ми се понова представи.

— Ви сте били чиновник? —

— Био сам осам година писар Управе в. Б. Отпуштен сам из службе оног јутра после убиства Краљевог само за то, што сам рођак убијенога генерала Лазе Петровића. Оставши без службе уложио сам све што сам имао у једну

штампарију, која ме је коштала 20.000 динара. Штампам сам најпре „Самосталност“ па онда сам примно да штампам „Опозицију.“ То ми је скрхало врат. Морао сам да бегам из Београда. Моја штампарија сада је Давидовићева... Кад сам се вратио у Београд постао сам сурадник антизавереничког листа. Јуче су ми неки полицијски чиновници, који су чланови друштва за легално решење завереничког питања јавили: да ћу бити уапшен. Али нисам хтео да бегам. *Сутиније је горак хлеб у емиграцији.* Кад сам синоћ дошао кући наредио сам да се никоме не отвара. По *Уставу* нема нико права да ноћу улази у кућу. Око поноћни луна на вратима. Нисам хтео да отварам. Жаандари прескочише преко плота, уђоше у кућу и без *икаког писменог решења* извадише ме из кревета и доведоше у апс. Сада чекам да ми кажу за што су ме уапсили. —

За време јутрење шетње рекоше ми да је понас уапшен један ђенерал. Други ми рече: наређено је члану кварта да уапси ђенерала Пају Бошковића. Члан није хтео да изврши ту наредбу него је дао оставку...

19.

2. Априла 1906.

Пред подне донеше ми писма и једну депешу коју је мама добила из Беча и која гласи „Papa abgereist.“

— Шта то значи? — пита ме син.

— Значи да Вукашин долази у Београд. — Он ћути, ја отварам писма. Дитри шаље ми писмен благослов Васељенског патријарха Јоакима III.

Зенговица у врло лепом писму честита ми мој политички васкрс услед неправедне осуде.

Од Вукашина писамце. Прилажем га овде. Према томе писму изгледа да је он после оног усменог позива, на који није хтео да се крене, ипак добио позив од кога треба, кад је већ „abgereist“.

Према томе задржао сам већ готово XVIII-то писмо Вулу, и ту кореспонденцију продужавам као дневник мога тамновања.

После купања у „тубу“, башта. Донеше ми новост да је Јоца Атанацковић, по молби стављен у пензију... Је ли то последица онога што су „његове“ комите урадиле на Вел. Петак, или је то le commencement de la fin? Односно битке код Три кључа. Аца ми је причао да је ствар постала овако: неке комите хтеле да одвуку сестру једнога радника „на куде собу“. Брат бранио своју сестру и одбранио, али су га комите жестоко истукли. Он се жалио своме синдикату. Услед тога једна гомила радника, после збора пред хотел Босном, отишли пред кавану Dr. Ф. Тапсина да казне оне комите за које су знали да су у тој кавани. И нашли су их. Било их је свега 6. Напали их. Ови се бранили револверима и ранили њих 8. Погинуо није нико. Цела ствар ни из далека није тако страшна како је увеличавана док је непричана до мог ходника. Док су се Шјердар и Церовић правили смешни са својим црногорским пиштољима, накупило се преко хиљаду радника који су напунили улицу Босанску од Три Кључа до Балканске улице. Шјердар је наређивао да се ухапси некакав дрекавац који је харангуирао масе. Церовић га је уштао ко је од њих двојице Управник Београда? „Ако сам ја, онда ме оставите да радим“ Шјердар нос у футролу на оде. Церовић упр'о свој пиштољ у нос једног бившег апотекара Мрицај-

ловића, рез. официра за то „што се дере“. Овај му одговори „чик, скреша ако смеш!“ Церовић није смео. Опште „уа“. Најзад успео је да спасе комите. Кад је војска изашла, све је било свршено светиња се растурила.

После ручка пробао сам да ходам, али не иде. Седох на клупу те сам читао док апсанција не уведе прву визиту: *Раја С. Поповић*. Са њим ходао по башти. Причао ми да је јуче експедовано за Аустрију осем заклане живине и другог меса, само живих свиња тридесет вагона. За те свиње метнуће српски сељак за три дана 250.000 круна у сјај деп. „Е па брате, кад они од нас купују све што ми продајемо, право је да и ми од њих купујемо све што нама треба“. Раја нађе да последња промеморија аустријске Владе нашој, захтева само што је право.

Ја случајно погледах у вис. На једном отвореном прозору на ходнику Управе стоји апсанција и један официр. Овај се исправи и салутира мени. Одговорих али га не познадох. Доцније ми је поднаредник причао да је то био „солдачка мајка“, артилеријски мајор Н. Вели дошао да ме види, и кад ме је видео „*најупише му се очи суза*“. Ја му рекох — прича даље апсанција — да сиђе доле к Вама у башту. Али мајор само кресну очима на некога који је такође био у ходнику и шану: „овај пази на мене“.

Кад је zazвонило ја одох с Рајом горе. Тек што седосмо ето *Андре Борђетића* и *Језрема Ђуровића*. Први ми је донео чоколаде и 100 цигарета, други 40 специјалитета. Ђуровић је причао чуда о свемогућности једног бившег министра на суду и код полиције. Један кривац, чија кривица беше несумњиво доказана позвао га је да га брани. Бивши Министар је тражио сто дуката у напред.

Овај није имао, обећавао за после, аја! У невољи на дан претреса нађе и пошље му сто дуката. После једног сахата, суд је кривца пустио као невинца. Други пример: Јуче дошао, по тужби тога министра адвоката, писар полиције и тако хитно запечатио врата од одећења у коме је машина за електрично осветлење једнога хотела, да су машиниста и његов помоћник остали затворени. Читаве сахате су дупали да их пуште. Али сопственик хотела није смео да скине печат власти. Јавио је полицији. Тек у неко доба ова пошље писара да скине печат, да пусти уапшене људе, и сада запечати само машину. Газда са својим гостима који су се скупили да гледају чудо, тражи да се о целом догађају састави протокол. Аја, полиција неће, ако њима треба нека састављају протокол...

Андра међутим разгледа Трајчкеов систем политике.

Нов гост: *Милан А. Павловић*. За хир Настасовим сином иде момак (један Самуровић, молићемо, од Мачванских оцаковића и носи један паке) и предаде ми 500 специјалитета.

Сиромас Раја С. Поповић поцрвене „А ја, заборавио да се ваља донети дувана“. Смеј и разговор о мојој будућој дуваницини. Узајмних од мојих колега у ходнику једну столицу за новог госта, јер мени су од куће донели само четири столице. Нико није рачунао да ће моји „часови примања“ бити живе посећени. Тек што се смести смо како тако у мом узаном ходнику — ето Марка Стојановића са Љубом Ковачевићем. Моје колеге из ходника потрчаше да нам даду и своје последње столице, а они осташе сви у дну ходника стојећи. Али Андра, Ђуровић и Милан усташе и одоше пошто нам је Ђуровић још испричао је-

лну сцену из које се види да свет почиње из гласа да кука за — Краљем Миланом.

Марко ме упита да ли сам у „Вечерњим Новостима“ прочитао јуче његов чланак о „Помиловање по грађанском закону“? Рекох му да јесам и да сам уживао у оним „старим чизмама“.

— Е, сад да видиш шта оне мудрице у „Одјеку“ данас на то одговарају — и Марко нам прочита други уводни чланак у броју од Вел. суботе, који се зове „Давање и примање милости“, и који овде прилажем.

„Давање и примање милости.“

Нагнати да се на данашњи светли празник, празник хришћанске љубави и милости, поново враћамо на питање о познатој молби „чаршије“ за помиловање Д-ра Владана од издржавања казне затвора, на коју је судски осуђен, не можемо а да на првом месту поново не истакнемо, да ми у начелу немамо ништа против праштања, у колико би оно имало свој извор у науци Христовој, која нас упућује милости према ближњему.

Али овде није у питању праштање које би потицало чисто и искључиво из сличних осећаја. Питање је о владалачком праштању казне једном човеку, на коју је потпуно правилно осуђен свима надлежним земаљским судовима, који то праштање сам за себе не тражи. И кад адвокат осуђенога у „Вечерњим Новостима“ оспорава правичност такве судске осуде, о помиловању од њенога издржавања логично не би могло бити ни говора. Нанетој неправди не може никад бити задовољење у милости, њу праштање не може ни изгладити ни поправити у срцу човека, у којем је развијена јака свест о правди. Са свим су

други путеви којима се до такве сатисфакције долази, и док се до ње не дође, судски изречена правда мора стајати подједнако усправна и за оне који је деле, као и за оне којима се дели. Када смо ми у нашем ранијем чланку указали били на тај факат, да су Д-ра Владана осудиле све три надлежне судске инстанције, и да је дело, за које је он осуђен, у поврату, ми смо то учинили једино и искључиво у намери, да покажемо потписницима молбе за његово помиловање, са колико су мало размишљања ставили своје потписе на овај акт. И кад и после свега тога, његови браниоци у „Вечерњим Новостима“ покушавају довести у сумњу привичност судске осуде у овој ствари и потценити дело због којег је она изречена, нама не остаје ништа друго да мислимо, него да се и сам њихов клијенат слаже с њима у њихову схватању судске правичности и оцене значаја кривичнога дела због којег је осуђен, и да је то могао бити једини разлог који га је уздржао, да лично сам не подноси молбу за своје помиловање. Како милост владалачка у правној држави, због одржавања правнога поретка у њој, не може имати оне простране основе, на којој је положена хришћанска наука о праштању ближњима, и како она ни у којем случају не може и не сме ићи на руку слабљењу дејства судских пресуда, којима је поглавита тенденција да спречавају понављање кривичних дела, природно је да она свога основа мора тражити у кајању осуђених, као јединој гаранџији за то, да се циљ судске пресуде неће помиловањем казне омести и осујетити. Због тога је поглавито, и потребно, да се владаочево помиловање казне увек оснива на молби осуђенога лица. А то што важи за све не може не важити и за Д-ра Владана.

Али када „Вечерње Новости“ ипак покрећу поново питање о томе, да ли би он примио помиловање, у очевидној намери, да на то положи све тежиште овога питања, ма да оно није толико у примању колико у тражењу милости, узгред ћемо само да им напоменемо, да баш у политичким кривицама, куда спада неоспорно и ово Владаново дело, није нигде у свету реткост да политички преступници навалице не траже, па чак и не примају помиловање. Да не идемо даље за примерима, довољно је да им напоменемо само, да је чак и један Никола Пашић, који у примању нецријатних консеквенција својих поступака у политици не одваја бог зна каквом чврестином свога карактера, у једној прилици, помиловању владачевом претпоставио издржање казне затвора, и да је познати вођа из македонског устанка, чувени војвода Мишко одбио помиловање када му је дато као Бугарину. А већ примере из политичког живота других народа нећемо ни помињати, и ако су они многобројни, јер те ствари су познате целом свету, те бисмо изгледали смешни кад бисмо их помињали.“

— Је ли видео? Они су са свим ћакнути. Сад ћу им ја написати 15 тачака за један уговор између Владаоца и једног убице, нпр. онога што је убио сарафа Анафа у Пожаревцу. —

— Јединог, кога је Петар I помиловао од како је на Престолу? —

— Тачно. —

Љубо Ковачевић као бивши Министар, одмах је сврнуо разговор на Насрадин-хоџу и на Константина философа из XV века. Хтео је да му помогнем мојим знањем грчкога језика, да ли се *αἴρε*, „ваз-

дух," може употребити и као синоним за оно што ми данас зовемо „клима." Одговорио сам:

— Како Академија философских наука без мене не може држати пуноважну седницу, то јој реци да дође овамо, да држимо једну седницу у анеу (нека и тога чуда буде у Србији) па онда ћу ти решити и то питање." У смеју сам испратио и њих двојицу и ја вратих позајмљене столице.

Таман да се машим за књигу — једна сабља и мамузе звецкају. Окренем се. Dr. Андра Нешин. Вели долазио је јуче у прописно време заједно са својом женом, која је такође хтела да ме посети, па их не пустише *„због нерета у вароши."* Ad vocem кретања војске због тог „нерета" причао ми је да су дигнути сви коњаници, *чак и дежурки по шталама*, и да се при свем том једва саставио *један* ескадрон, који је могао да измашира... Ако се не варам у Београду има два коњичка пука дакле 8 ескадрона. Као што се види: кад затреба војска, од 8 ескадрона по списку има свега један „на лицу." Живела демократија!

Чим је сео рече ми да га је послао Јаша Ненадовић да ми нешто каже.

— Па он је јуче због комита био овде у Управи. Чудо није дошао да ме види кад има нешто да ми каже? Али да, тежак је положај једнога *Cousin du Roi*... —

Dr. Нешин се *verständnisvoll* осмехну па настави:

— Г. Јаша Вас моли да напишете само неколико речи Краљу па ћете одмах бити помиловани. —

— Ви сте већ трећи изванредни посланик са том мисијом код мене. Жалим што и Вама морам одговорити онако како сам одговорио првој

двојици. Ја не могу написати ни једне речи молбе за помиловање јер би тиме признао не само да сам ја одиста кривац, што није истина, него би тиме посведочио да је *патриотизам* злочин, који се у држави Њ. В. казни са 6 месеци тамнице. То би била увреда за Њ. В. — У осталом ако Њ. В. жели да ме помилује, нека то учини на основу молбе првих грађана Његове престонице, који су га за то молили без мога знања. —

— Али Њ. Величанство више вољи ваш један потпис него свих оних 70 потписа из чаршије...

— То Њ. В. грешни, јер она 72 потписа првих Београђана позитивно далеко много више вреде него мој један.

Видећи да не може ништа учинити, Dr. Нешић оде право Јашу да реферише.

Ја сам, оставши најзад сам, читао један сахат, и кад неко затукњи уз басемаке, помислих да то мој Француз носи вечеру.

Јок, није вечера, него опет Dr. Нешић.

— Знате, Превасходство, (он увек говори француски јер још не говори добро српски) Њ. Величанство не може да се стави на гледиште да је једна пресуда *неправедна*, кад су је потврдиле све судске инстанције у Његовој држави, и за то не може својом иницијативом да Вас помилује. —

Беше ми на врх језика да га упитам: па за што је онда Петар Карађорђевић 1900-те године у „*Neue freie Presse*“ огласио пресуду којом је он осуђен на 20 година робије и на конфискацију целог имања његове породице, као неправду и разбојништво? И то беше пресуда свију српских судова?

Али ја се стегох и само му рекох да ми је

јакo жао што се моје и гледиште Н. В. у овој ствари тако дијаметрално разликују, али да ја водем остати 6 месеци у апсу, него потписати да је патриотизам у Србији кривица. Тиме бих увредно самога Краља, а осем тога, ако би ме Краљ помиловао на основу моје молбе, тиме би он увредно прве своје грађане што њихове молбе није ни у што рачунао, а то би била штета, јер ти људи могу затражити Н. Величанству.

— А већ, Ваше Превасходство Њему много више треба... —

— Не бих рекао, јер да ја Њему требам, не би он ни допустио да ја постанем колега овоме Љуби, што је украо ципеле па за то дошао у апс. —

Кад он оде, читао сам све новине. У „Дневном Листу“ једна notiца о теби Вукашине коју прилажем

„Једна конференција.“

Како сазнајемо, ту скоро била је у Бечу једна конференција, у којој су били Г. Г. Вук, Петровић, Ђ. Генчић и Ваје, директор Пештанске Комерцијалне Банке. Ако је веровати, после те конференције Г. Ваје се кренуо за једну фабрику пушака, Г. Генчић за једну фабрику топова, а Г. Вукашин до Унион-Банке. Брину се људи о добру Србије !

и један уводни чланак који нисам задржао, али који је врло карактеристичан за оно што хоће самосталци. Суштина је тога чланка ово : Какве династије, какви бакрачи ? Није ову земљу ослободио ни Карађорђе ни Милош, него њен народ. Он је, *народ је суверен !*

Како оно певаху прошлог лета читаве чете

војника које сам на мојим пешачењима сретао на Топчидерском Брду и у Кошутњаку? Они имађаху необичну песму машировску с оваквим рефреном „Ми смо с тобом Петре Карађорђевићу“.

Хвала за тако потребна уверавања из војничких грла, само штета што Вас је тако мало на лицу, а све остало „на привременом одсуству у интересу штедње“.

После вечере причао ми је један жандар чудеса о „злочинцима што их је почио Арса Лорд“, и о његовом и још једног сада *великог господина* јатаковању извесним хајдуцима који су код њих у Јагодини прикривани... Сумњам да је то истина.

Спавао сам као топ, и ако синоћ нисам имао Салватор пива, а јутрос пробуди ме онај зликован оздо што пева као богослов.

Певао је „Христос васкресе из мртвих и пошто је смрћу победио смрт, поклонно је живот онима који беху у гробовима“.

Хм. Стадох размишљати о судбини Христовој. Сетих се Ренанове књиге, па сам размишљао не са религиозног него са политичког гледишта. Чудна сличност: Царево римски намесник у Јудеји (у мал не написах руски) Понцијус Пилатус петти наш *премилоситици* Краљ. И он је био уверен да је онај човек из Назарета невин. И он је прао руке. Али је пустио да тадашњи јудејски Пећнић, alias Кајафа осуди невиног човека на смрт. И весела руља разаше га жива на крст... *Случајно* (вели Ренан) у тренутку када се извршила та радикалско-неправедна пресуда, десио се врло јак земљотрес. Храм Јерусалимски препуче, завеса на дверима се поцепала. Ова природна појава, са појамним страхотама сваког већег земљотреса, дејствовала је на фанатизирану масу, која се дотле као суманута дерала „Распи га, распи!“ тако силно, да је

одмах почела да верује да је, разапети одиста син Божији. А већ после било је ласно веровати сва она чуда, која је сва Ренан лепо и природно објаснио.

Онај оздо пева, целу васкршњу службу. Говори редом све што свештеници говоре из олтара, одговара на јектенија, да се разлеже по апсанама Управе вароши Београда.

Како се „ићи у цркву“ тако исто мало слаже са „појмом о затвору“ као и купање, то би за цело Церовић забранио ово певање само да је тако рано у канцеларији.

Овако сам ја у мојој ћелији одлежао целу службу на Васкрс, па сам онда сишао у „башту“ где сам примао честитања празника.

Први је дошао Јатаганија у новом летњем оделу, скиде његову Hausbetti-шепу и рече:

— Нарочито сам сишао доле да вам не честитам празник горе у апсу! —

Ја му благодарих и он оде.

За њим ето га поднаредник. Цак-цак.

— Христос воскрес Г. Министре! —

— Ва истину поднаредниче —

Цак, цак, левокруг, оде. Мало после ето га опет. —

— Ама Г. Министре ови опет спремају неког јавола —

— Што ?!

— Јутрос дошло 100 жаандара из внатрешности. Дигли из сваког одкомандованог одељења половину. Данас је збор трговачких помоћника. Сутра збор социјалиста... —

Ја слегох раменима, доврших мојих 7000 корака, одох горе, доручковах па седох да пишем ове белешке. Тек што написах неколико страна, ето га Вукашин !...

Изљубисмо са братски. Није дошао на позив Генчићев него на позив Краљев преко Јаше, али не верује да ће бити ништа од целе ствари, јер Јаша у мал' не паде у несвест кад му је поменуо државни социјализам и још једну нову идеју. Auch nicht schlecht задобити поред сељака и радничке партије још и све понове... Јаша је одјурio у двор а Вуле к мени. Нису хтели да га пусте, рекли му: само после подне. Он је обећао да ће доћи после подне само да га пусте на два минута, само да ме види. Под тим условом га пусти члан (Церовић није био у канцеларији). И зато није могао остати дуже. Још ми је само рекао да поднесем молбу за помиловање (наравно, долази од Јаше). Одговорих да нећу. „Имаш право“ рече Вуле па пође. Тек на басамацима ми је казао новост о деци. Сад иде мојој кући, а после подне ће доћи у прописно време.

Тек што опет седох за рад, онај колега из ходника (коме још не знам име) виче трчећи уз басемака.

— Ново! Ново! —

— Шта је?

— Краљ помиловао госпођицу Сладојевићеву! —

То је директорка некакве приватне девојачке школе. Тврдила најгнусније безобразлуке за неку госпођу. Осуђена за то на три месеца затвора (после једног скандалозног процеса). Кад је пресуда постала извршна, крила се по Београду док је прексинаћ полиција није пронашла код њеног зета и довела у затвор. Јуче у јутру послата у болницу. Данас већ помилована. Самосталеска посла.

И тако је Петар I, за три године дао три помиловања: убици Анафа, Балугџићу и Сладојевићевој, сва три на предлог свог Министра правде.

Почеше цилиндери да долазе. Најпре Андра Кумануди. Донео ми је један мали „милиброд“ као поздрав своје жене. Иначе ми је рекао да сам крив сâм што писам већ код своје куће.

На једанпут још *пет* цилиндера и пет реденгота, који вичу „срећан празник Ујко!“ Стојисљевићи са Анимовићем. Жика ми рече оно што сам знао, али што је било интересно чути потврђено од једног садашњег судије оног суда који је ослободио Арсу Ђорда као невиног, т. ј. да је Арсина кривица *доказана*, да је порота била *нарочито удесна*, да ће се он као државни тужилац жалити итд. Жика ми рече да је Касација поништила решење првост. суда о стављању Марка Стојановића под суд због оне његове жалбе у мом процесу.

Дође и тајанствени Сава Миленковић који ми шапућући и у највећем поверењу саопшти велику новост да је Миле Крпа или Дрпа (незнам какав је прави надимак томе славном радикалцу) казао његовом брату Таси, да је самосталска влада дала оставку по признању самога Ђубе Стојановића за то, што је на сваком питању претрпела фијаско. И ја њему тако исто у поверењу рекох: нека поздрави свога брата, да радикали из све снаге раде да Таса Ј. Миленковић постане Министар унутрашњих дела. И ако сам то шапуо они *Haftelmacheri* у ходнику, који праве вечну галерију за време мојих примања — прснуше у смех.

Кад одоше гости дође мој Француз који ми донесе ручак заједно са Тогом, који је од радости што ме види скочио на мене и хтео да ме поједе. Милујући пса нисам ни видео да је мој слуга у фраку са белом краватном, него тек кад је стао да поставља видех и уиштах шта је то?

— Рако је данас Васкре, молио сам Госпођу

да Вас данас послужим у фраку. Госпођа се насмеја па ми је допустила *et voilà*. —

Е баш ови моји терају комедију са мојим апсом, који г. Пећин и „Одјек“ тако трагично схватају.

Тек што ручах и узех да читам „*Les causes occultes de la question bulgare*“ — ето Игњата Даничића с облигатном кутијом цигарета.

— Хе мој Игњате! Трошираше се Костини духови? —

— Ја!... Е баш то писам веровао! —

— А што ти мени не посла поштанске хартије? —

— Ама ја сам. Бога ми, мислио да ћу Вас данас наћи код куће. Кладио бих се још синоћ у мој дућан, па ето...

— Хајдемо у башту Игњате. Боље да ходимо него да седимо овде. —

Одосмо. Док смо направили 2000 корака разговарали смо о ситуацији. Ја њему испричах историју Брута и Колатина, а Игњат мени исприча ово:

„Кад је М. К. био Министар Унутрашњих Дела, узео је за благајника једног свог рођака. Један дан дођоше обојица пред мој дућан. М. остаде да гледа излог, а благајник уђе и упита колико ми дугује Мин. Унутр. Дела за лиферован канцеларијски материјал. Рекох му 504 динара. Вели ако ми треба новаца он ће ми дати толико, само да му ја дам признаницу на 2500 динара која му треба да покрије један поверљиви изда-так, који се другчије не може оправдати. Ако не верујем могу упитати Г. Министра. Рекох му да нећу да питам, јер такве послове нисам правно од како сам дућан отворио. Он ми обећа лиферацију канцелар. материјала за целу Србију.

Одбих и то. Они онда одоше код једног сањним књижара. Овај је написао онај лажни рачун, и добио диферацију, и ако није ни држао канцеларијског материјала, него је испрва позајмљивао од Фелдмана и других. Паре је начинио."

"Кад је М. престао бити Министар, његов рођак постане благајник Главне Контроле. Тамо има нарочита комисија која сваку диферацију оверава у књигама. Кад се накупило чини ми се 1000 динара да примим, опет тај благајник мени заједно са тим књигама, у којима ми показа потврђено од комисије да сам ја диферовао 5 или 6 пута више него што сам ја у ствари диферовао, и рече ми да ето сад могу сербез написати на толику суму рачун. Помислих у себи, а чекај доко научићу ја тебе памети, и пристанем, али чим је он отишао у Глав. Контролу, а ја узмем седам таљигаша, па натоварим сав онај и онолики еспап, колико је комисија записала у књиге да је примљено, и послах тих седам кола еспапа у Главну Контролу. Благајник је разрогачио учи, али је морао да прими еспап и да плати."

Где је Богић да окреше оно његово...

У то звоно. Ја испратих Игњата на гробље да честита Гарашанину васкрс, а ја пођох уз басамаке, али ме вратише. Што? Због гостију који к мени долазе, поднаредник наредио да се опере "конк" у коме ја "примам". То ми са великим задовољством саопштише моје колеге из тога "конка" који се очевидно поносе "великом господом" која "нам" долазе у физиту.

А вала и било их је, као на први дан Ускрса, без моје деце, равно два тудета: Осем већ поменутих дођоше: Андра Ђорђевић, Dr. Гута Протић, Жив. Балугџић, Хусеин Дурић, Евжен Дероко, Мита Т. Леко, генерал Атанацковић, Вукашин, Dr.

Паја Стејић, Живадин Живадиновић, Кафеџија Станисављевић, Лацковић, Александар Биба, Dr. Андра Нешић итд.

Док је Андра Ђорђевић био сâм, уграбих то неколико минута да га спреим на евентуалну мисију Вукашинову. Рекох му, да ћу му показати писма из којих ће се уверити да је још пре наше шетње у баштини када је шикнула његова ракетла о државном социјализму и Вуле дошао на ту мисао, што је само доказ да она за све паметне државнике потиче из саме садашње ситуације Србијине. Даље да је Вуле већ спремио законске пројекте за материјално осигурање сељачког и радничког сталежа. Да је савршено све једно који ће од њих двојице саставити тај кабинет d'auto-gité, ако у опште до њега дође, али да ја налазим да спољна ситуација захтева Вукашина.

Андра, који је на сондирање Маидлово да ли би он био вољан ући у једну јаку владу, одговорио да он не мисли више улазити ни у какву владу — изгледаше да дели моје мишљење, али код њега је то врло тешко знати, а нисмо имали каде да дуже разговарамо, јер гости почеше долазити, и ја уграбих само толико да му кажем: Остани овде докле год не дође Вукашин. Андра је чекао равно пет фртаља сахата, али Вукашина нема „Мора бити да му је госпођа озбиљно болесна.“ Јес, рекох, он је за то и дошао из Беча — и тако Андра оде.

У то ето ти некаквог крупног човека са великим плавим брцима иде право к мени. Гледам, апсолутно ми непознат.

— Јесте Ви к мени дошли? —

— Јесам Г. Министре. Ја сам кафеџија код „Дорфолеке касине.“ Пре сам држао „Савску кану.“ —

— Изволте сести. Где сам ја то имао прилике да се познам с Вама?

— Ви мене не познајете, али ја Вас добро знам, као што Вас добро зна цео Нишки и Топлички округ *у чије име ја долазим* (бака, бак!) јер ја истина писам учио никакве велике школе, али ја добро знам да цео народ жели за Вама! (Ене сад!) За то ја ево већ неколико дана хоћу да изађем пред Вас, па ме не пуштају. И јутрос сам долазио па рекоше после подне... —

— Знам да сте долазили. Хвала за ускршња јаја што сте ми послали. —

— О молим (и меће руку на срце). Еле ја дођох у четири сахата како ми рекоше, кад ал они опет не даду. Веле: а што ћеш *ти* код г. Министра? Ја опет нјима: а што се то Вас тиче? Ја њега почитујем као и цео народ, па хоћу да изађем пред њега, да му честитам празник, ето то. Те хоће бит' те неће бит, те чекај да питамо писара, те чекај у конку, те чекај да питамо члана, те ја чекај, те ме тако форташе више од сахата док ме пустише. —

Неко од гостију, видећи с ким има посла дарну га сумњајући да ли баш народ „толико жели за г. Владана колико он каже“. Кафеџија се само исправи до тавана.

— Који? Вала нека се сутра наредe нови избори, па ћете видети. Наших 16 села на Копанку први ће га изабрати! —

У тај разговор западoше ђенерал Атанасковић и Вукашин. И њих двојицу нису хтели да пусте, и ако је Јоца још у ђенералској униформи (још му нису готове цивилне хаљине) са разлога што је већ „фртаљ на шест“, и ако дозвола гласи „од 4 до 6“. Морали су да иду до члана, Вукашин, не могући пред оноликим љу-

дима да говори оно што би нас двојицу највише интересовало, стаде поводом тврђења кафеџиног причати чудеса гласачке дисциплине на Конаошку. Кад оде тај *enfant terrible* са Конаоника дарних Јоцу што га је Савушка преварио. Неко од мојих данашњих гостију ми је причао да је овако дошло до Јоциног пензионисања: Пре неколико дана нашао се Јоца са Савушком, па га више у шали упитао када ће да са реши заверничко писање. „Па оно је већ решено — рекао му Сава Дмитрич — после празника изаћиће указ којим се ви сви стављате у пенсију“. А, тако ли је? Е нећете Ви мене пензионисати, него ћу ја сам то учинити“.

— Је ли тако било Јоцо? —

— И јесте и није.. —

— Врло је добро урадио Јоца. — упаде Буле у реч који није хтео да се овај разговор води пред осталима — Сада га његови другови за то нападају, али би они паметније радили, када би учинили то исто што је Ђенерал урадио. —

Наравно да је било много разговора и о мом помиловању. Ја им рекох да су до сада долазила три изванредна посланика са мисијом да ми искамче молбу за помиловање...

— Ја сам четврти — рече Бадугџић — који долазим са том истом мисијом. —

— Провешћете се као и прва тројица. —

— Валлах мени за љубав *морате* написати ти молбу — рече Жика.

— Нећу је написати па да цела *камарила* на глави члови!

Реч „камарила“ изазва угушен смех мојих колега у дну ходника, који су уступивши мојим гостима све своје столице стајали на купу, док

један од њих, који није умео да се „угушено“ смеје — штукну у своју челију.

— А што? — пита Балугџија.

— Нећу да се моја молба за помиловање чита у кавани код руског „Руског Цара“ —

Овде се морао и Балугџић насмејати па онда исприча пред свима како је било са његовом молбом за помиловање:

„Кад сам ја после моје осуде отишао у Земун ради мојих приватних послова окупили ме из Београда да молим, да молим. Да бих их скинуо с врата, напишем не молбу него једно писмо Краљу. Строго уставни Краљ, и ако то беше моје *приватно* писмо њему, пошље то писмо одмах Министру Правде, овај га пошље Управи града Београда, а ова Општини сигурно да она каже каквог сам владања, да ли заслужујем помиловање. У општини је то писмо здинио Милан Ђорђевић бивши разводник у позоринту (за разлику од осталих новинара истог имена и презимена) и однео га је код „Руског Цара“ где је пред народом тријумфално прочитано. —

На то сам ја моме Динамиту Балканском ка-
зао да се моја писма неће читати по кафанама.

— Имаш право — рече Вуде, ја сам баш сад говорио с Марком (Стојановићем) о томе. И он одобрава твоје гледиште. —

Dr. Гута, eine neugierige Nase, не може да види књиге а да не завири у њих. Стаде да завирује у моје књиге на столу. Ја му казах какве су књиге и да бих га наградно дочепах једну „Geheime Documente der russischen Orient Politik“ и показах му докуменат под № 91. Он је кратак и гласи овако:

„*Тајно саопшћено председника словенског добротворитељног общества у Петрбургу отпрат-*

нику послова руског консулата у Рушчуку од 3. Децембра 1885, № 4875.:

„Према саопштењу Директора азијатическог департамента, част ми је у прилогу послати Вашем Високоблагородију *шест хиљада рубаља*, са покорном молбом да изволите ову суму, преко удовице Наталије Каравелов, која живи у Рушчуку, предати српском емигранту *Николи Пашићу*. Имајте доброту известити ме о пријему и предаји ове суме.“

Ништа више, али је доста и сувише.

— Чини ми се — рече Dr. Гута — да је то у борби с Пашићем изнесено у новинама. —
— Ја се не сећам! —

И остали прочиташе и само махнуше главом.

Од осталих разговора да поменем само ово: Александар Биба причао је како су још врло многи људи желели да потпишу молбе чаршије за моје помиловање, али Марко није дао, он је нарочито бирао коме ће понудити на потпис. „Кад је дошао у моју радњу казао ми је да ме зове Тића у Банку, и ја подох, а он даде мом ортаку једну хартију. Овај само погледа на без речи потписа. „Не мораш ићи у Банку“ рече Марко одмах мени. Није те звао Тића. Сигурно се бојао да мој ортак, као велики самосталац, неће хтети предамном да потпише, па је за то хтео мене да експедира. И у дућану Њир Мијанловом видео сам да је многима било криво што Марко другима даје да потпишу, а њима не нуди.

Јацковић ми је ово казао: „Ваша одбрана пред судом све се више тражи и чита. Судећи по досадашњем ефекту, та ће Ваша књига направити револуцију у појмовима српскога народа. Ето ја први био сам као луд за Русију само због крвног и религиозног сродства с њима. Мене сте

са свим излечили од руске хиннозе. Па тек мога таста! Он је у Банци почео да чита Вашу књигу и није могао да је остави док је није целу прочитао! Од оне масе страшних факата заболела га је и глава и српско срце. Једва је дошао од Банке до куће."

Тек што одоше последњи гости, донеше ми вечеру.

После вечере сам читао *Russie et Bulgarie* од анонимуса. Управо пробао сам да читам, али ми предаше ови моји из ходника. Један по један начеташе се око мене, чак и онај „одговорни уредник“ либералне „Српске Заставе“ који по сву ноћ кашље, а по ваздан седи или лежи у својој ћелији, и који ми до сада није ни једне речи казао. Сви стоје око мене и раздрагано говоре о муњама духа које су по кадишто севнуле у данашњим разговорима, у колико нису вођени на страним језицима. Један од њих (опет штампарека кривица не знам му име, а мрзи ме да га питам) ми рече:

— Само ми је криво што се међу те угледне људе силом увукао и онај кафеџија. Знате ли Ви, Г. Министре, ко је тај човек? —

— Никада га нисам ни видео ни чуо. Појма немам о њему.

— Али га ја знам, јер ја живим у Савамали, а он је неко време држао Савску кафану. То је један...

— Ене?! Их, куд га нађоше Нишки и Тоपлички округ! Таман се ја обрадовао да народ тако много „жели за мене-ме“ а оно Априли-ли-ли! —

— Што се тога тиче — наставља овај колега — будите са свим уверени да Вас народ воли, јер је под Вама имао личне и имовне сигурности и сваки је могао да гледа своја посла. Та препредана... која се свуда мува, види и чује

да народ све више жали за Вашом владавinoм, он осећа да се ваше време циновским корацима приближава, па за то је силом навр'o да Вам се још у апсу представи и да стекне Ваше благовољење.

— Хм. Ако је тај крупни господин дошао по своме занату, неће се вајдити, јер мени хвала Богу његов еспап не треба више. Ако је дошао као политички спекулант, неће се такође набрати меда, јер „моје време“ неће више никада доћи. На сваки начин, мени је тешко одбити ма кога који хоће да ме посети у апсу, али на сваки начин благодарим што сте ме обавестили о племенитом занимању тога господина! — и ја узех опет моју књигу, а моје колеге се нечујно повукоше у своје ћелије да играју карата.

Око 10 сати ноћу дође један жандар врло суморног лица, салутира и — седе поред мене на столицу. Помислих: да ли да ја устанем кад он седи? Али опет добар је човек, нисам хтео да му дам ту лекцију, која би га више заболела него што вреди наравоучење. И добро је што му нисам учинио на жао, јер кад ми је казао што је имао, појмих да је био толико преокупиран, да није опазио да је поред мене сео. Ето шта ми је казао:

— После оног сукоба пред кафаном код два Шумадијца, Управа је издала наредбу свима гвожђарима и продавцима оружја и муниције у Београду, да свакога дана јављају колико су чега продали. Према тим рапортима од петка после подне до суботе у вече купљено је код њих 1500 револвера...(?) А наши синдикати раднички имали су и до сада оружја и муниције. Данас после подне дошао је шеф једног еснафског синдиката да посети једног социјалисту који је овде у апсу.

Из њиховог разговора, и ако сам подалеко од њих стајао толико сам чуо да су добили 2300 марака из Берлина и 2000 круна из Беча од тамошњих „другова“ и њихових синдиката. Данас ваздан стижу у Београд делегати радничких синдиката из внутрености. Они ће сутра пре подне имати збор са делегатима беорадских синдиката на Булевару. После подне је општи раднички збор свију „радника“ из Србије. Шта хоће да раде на томе збору, не знам. Само знам да их у самом Београду има 5 до 6 хиљада. Даље знам да су сви жандари из внутрености позвани у Београд, тако да је код Начелства у Крагујевцу остало свега два пешака и три коњаника. Два жандара на коњима послата су у Врању. По свима другим Начелствима остали су само они жандари који су апсанције. Сви остали биће сутра у јутру у Београду. Међу њима нема ни једног који нема 5—6 година службе жандарске. То су поуздани људи. Ако само старешине не учине сутра какву неразумишљеност, јер иначе може сутра бити свашта у Београду. —

— Hehe zâr — рекох му и узех моју књигу.

Он устаде, салутира и оде пошто ме је *überflüssiger Weise* уверио да треба њих 17 да изгине докле би руља допрла до нас...

20.

7. Априла 1906.

— Је ли звонило Љубо? — упитах колегу који није Циганин, само је родом из Мелака, и који ме је пробудио јуче, спремајући моју „канцеларију“ у дну ходника.

— Није још, али сад ће, *истрага је већ пуштена!* —

За људе који још нису имали задовољство бити у апсу београдске полиције морам објаснити: да „истрага“ значи цео доњи спрат у коме су тешки зликовци, над којима се још води истрага.

— А за што се истрага пушта пре нас? —
упитах ја још из кревета.

— За то да изнесу њихове чаброве пре него што сиђу господа и штампарци. —

— Аха! *Штампарци*, то смо ми, који смо у апсу на основу закона о штампи: за патриотизам и за срамотне слике, за сувишну аутентичност и за фалсификате. Неће апсанција да вређа наше fine носіће.

Пошто је данас дупли „велики дан“ т. ј. и други дан Васкрса и велики збор социјалиста из целе земље то сам похитао у башту да „примим рапорт“. „Нема ништа ново, све је на готове.“ Ја бројим и правим велике положене осмисле по башти. Моје колеге горњег спрата да се искидају од смеја у оним термонилима између авлијске и баштенске оgrade. Играју „менаџерије.“

Кад им се то досадило, двојица од њих уђоше у „моју баштицу.“ тек деветнаести дан наше колегијалности! Пробаше да иду за „мојим стопама“ али брзо нађоше да ја *сувише брзо* идем, да је лепше играти менаџерије него следовати мојим корацима, па опет оставише овај менаџеријски кавез само мени.

Кад зазвони звоно за враћање горе, ја тек бежах свршио шесту хиљаду. Грабим да још направим и седму.

Јатаганилија отшкрину баштенска врата и промолу главу.

— Да вам спреми Ваш чај Г. Министре? —

— Молим. Будите тако добри. —

И тако док сам ја свршио мој *pensum* корачања, мој доручак је био готов, а после доручка сам писао без прекида док не дођоше моји синови, који на својој дугачкој листи за визите ускршње забележише још неколико имена из мог списка јучерашњих 25 посетилаца.

Француз ми донесе ручак и рече ми са чуђењем да је јуче било код моје куће преко тридесет визита „Il y avait parmi eux même le Ministre du Roi d' Athènes“ ... Ала би се Краљ Ђорђе, I стотко насмејао да зна како мој изслужени солдат из Француске, њега, Краља свију Јелина ражалова до Атинског Краља. Наши антизавереници вероватно не рачунају нашег Петра I ни за Београдског Краља.

После ручка довршио сам читање „des Causes Occultes des la question bulgare“ и нашао сам у њој тако интересантних и бар за мене са свим нових ствари да сам хтео одмах да их српски забележим, али у тај мах већ почеше гости долазити. Први је био Гуверниер Народне Банке Тића Марковић, па онда дође Вукашин, а тек што се с њима поздравих и Dr. Нида Петровић. Тића гледа моју „собу,“ гледа публику у ходнику (некима беху дошле фамилије), па само хукну „Баш ни једног прозора? Их где те затворише, срам их било.“ Кад је запаљно цигару пита ме ко је у хелијама до мене? Стадох му ређати. Кад поменух фалзификатора, Тића нам исприча најновију историју фалзификовања Банчаних новчаница. „Почеше разне власти из земље да хватају и да шаљу Банци *миле* банкноте. Кад их се накупи једна стотина, дигнем се ја на жалбу код Министра унутрашњих дела: за што његове власти ништа не раде, чак и не покушавају да

хватају те зликовце што праве лажне банке. Шјердар нађе да ја имам право и обећа издати строге наредбе свима окр. Начелницима, нарочито Церовићу у Нишу, јер отуда стизаше највише тих лажних новчаница. Прође, богме, повише времена, ништа. Док тек Банка доби из Ниша од једног пензионисаног чиновника, једно писмо у коме вели да ће он, са још једним другом, насигурно ухватити све те што праве лажне банке, само ако им Банка пошље хиљаду динара потребних за путовања при том хватању. „Ми напишемо од стране Банке службен акт Шјердару и питамо га за мишљење да ли ти људи који нам се нуде, да за наш рачун похватају зликовце, заслужују поверења? Министар ушта Церовића. Окружни Начелник Нишки одговори Министру, а овај нама *написмено*, да треба да пошљемо ону хиљаду динара, јер они људи што се нуде да нам ухвате зликовце, заслужују поверење... Другим речима врховна државна власт *признаје* да *приватни* људи *могу* да похватају зликовце, које *држава* са целим својим апаратом *не може* да похвата. Просто смо се згранули у Банци, и ја одем Министру и тражим да се један од три способна полицијска чиновника, које сам му именовао, стави на расположење Банци за овај посао. И он нам даде једнога од те тројине *Душана Алимпића*. За седам дана, чујте за седам дана, ухватио је тај чиновник све те зликовце чак и њихове клишеје, и ако се с њима морао пушкарати, јер су се они оружјем бранили. За што их нису похватале њихове местне власти, које су их *морале* у главу знати?“

Због последње речи разговор са свим природно пређе на помиловања која Пећин предлаже најуставнијем Краљу Европе („целога света“ по-

прави неко) и онда Вукашину рече да се по свима кућама у које је он ишао првог и другог дана Ускреса, много говорило о томе како се на ме навлађује и како ја нећу да напишем молбу за помиловање. Код Марка Стојановића био је исти разговор и онда је Марко испричао овакву босанску причу (сигурно Нике Чајкановића): Ишао један Бег с једним рајетином, док тек удари киша. Бег је био у финим чохали-халинама, а рајетин у дроњцима, али је имао амрел и понуди тај амрел Бегу да сачува своје fine халине, јер вели, његовим дроњцима не може киша ништа нахудити. Прими Бег рајетинов амрел и пођу даље. Мало-мало, па ће тек рајетин: „Ој Беже!“ — „Шта је рајо?“ „Баш добро што ја понех амрел“ — „Добро богме.“ Па онда опет „Ама, Беже, права срећа што ја понех ову ђаволу справу“ — „Срећа, рајо, срећа“ — „А помисли Беже, шта би било да ја не понесох амрел?“ — Бегу се то најзад досади, баца амрел на леже у прву бару „Ево да видиш, рајо, да мојим халинама ни ова бара не може учинити никаква квара.“ Те тако и Владану таман толико треба помиловање колико Бегу амрел! —

Наста смеј, који прекиде само долазак једне „госпоје“ која је била сва у свилу, и која носи нешто у хартији завијено као пош што носи путир на великом „входу“. Погледам: Марија моја вечерка, мамина „Циганка“ која 20 година пере у нашој кући, неуморна торокуша, највећа од свију што их ја знам. Куку шта ћу сад? Да је посалим поред Гуверниера Народне Банке или поред највећег финансијера Србије?

— Од куда ти Марија?

— Ето дошла сам да видим нашег Госпо-

дина, да му честитам празник и да му донесем ово стакло дунета. —

— Е хвала, хвала Марија. Ево и теби неколико ускршњих јаја. —

— Хвала. А како су Госпођа? —

Па здрава је. Зар ти ниси била код ње? Треба и њу да обиђеш сад о празницима па да видиш, када ћеш опет прати код наше куће. —

— Е па идем — Збогом! —

— Збогом Марија. —

Она оде, а отуд иде Андра Ђорђевић и виче „Треба да тражиш већи локал“. За њим тутњи пуковник Dr. Мика Марковић, који ми је донео две последње брошуре покојног Пироћанца за које сам га молио. Одмах за њим ето ти и мог „Ефрема“, Јеврема Андовића, кога сам дочекао са „Штета што ниси јуче дошао кад је био и Атанацковић овде, била би нас таман већина из мог кабинета и могли би држати још једну министарску седницу „Владановштине“. Још се ми мучимо како да се толики сместимо у мом узаном конку, ето ти најјејачијег представника *de la jeunesse dorée de Belgrade*, највећег љубимца свију београдских девојака *de la société*. Њему, зато што је већ матори кеша и што нема ни трага од бркова (за то га је некакав страсни играч домина назвао „*дупло-голо*“) а велики је и весељак, просто све девојке праве авлију, тако, да је она пакосна молерка Вукановићка направила једну славну карикатуру, како се „дупло голо“ даје обожавати од масе девојака и младих госпођа... Тај Аполио, коме су београдски пакосни језици прикачили један ничим не основани надимак, био је такође мученик под „Владановштином“. Изгледа да сам га ја отерао за ђумругију чак на Вршкој Чуци! Како тамо није било никаквих журова за фиксовање, и како За-

јечарке нису толико падале у севдах од његове лепоте, то је ово господско дете за време свог егзила на Чуну научило из ђумручких књига и правила много више него од гуверниера и гувернаната које му је његов покојни отац (Бог да га прости!) држао, те тако када је настало радикалско царство, могао је не само као мученик, него као и стручњак у ђумручким питањима да игра прилично важну улогу. Често је долазио и у Беч, док сам ја био у емиграцији, и као мудар Шумадинац правио ми је визите. Једну сам му вратио и том приликом од његовог вратара чуо да је он „Ministerialrath“. То познанство продужило се после у Београду где сам опазио једну важну сличност између нас двојице. Обојица страсно волемо питу с месом. То је у толико веће чудо што је он још младић (грчки, 40 година) а омладина данас претпоставља кремове бурецима, због којих је моја генерација по кадшто чак и бегала од школе. Није дакле чудо што ми је на Васкрс дошао у апсу чак и он, али, узевши у обзир а.) да у свих 6 хелија мога сирата не беше више ни једне столице, а младић није допустио да ја стојим а он да седи; б.) да разговори који су вођени на мом *jour-fixe* не даваху прилике да он развије своје таленте, којима је освојио сву женску омладину Београда — то је он постојао мало поред прозора, слушао мало шта стара госнода разговарају, па је пребацио опет нберцигер преко руке, поправио цвет у бутонијери и отишао.

У то се чују врло, врло тешки кораци уз ба-самаке, од којих сваки други корак беше много тежи. Чу се и неко тешко дисање. Најаад појави се један човек кога обема рукама подупире наш апсанција. То беше хир *Едија Бутт*. Он не само

што има једну ногу од дрвета, него и страшну сићу (од дувана, који ипак не може да остави), због које је целу зиму провео на Ривијери). Јуче је дошао, и данас је „сматрао за дужност“ да мене обиђе у апсу. Ја истрчах пред њега и наместисмо га у моју једину наслоњачу. Био је блед и дисао је врло тешко. Ови басамаци били су за њега сувише велико напрезање. Тек после неколико минута врати му се крв у образе, дисање поста лакше и он рече: „Ништа нисам видео. Сада да вас видим који сте.“ Разговор о Рајхенхату и дисању компромираног ваздуха. Вуде окрену у шалу и стаде да дира Њир Едију, који је некада био велики пријатељ од — воћку. Мој комшија Талеб (или Калеф, не могу никако да му ухватим право име) када је угледао јеврејског полубога, штукну најпре у своју ћелију да га овај не угледа у апсу, а кад се Њир Едија разгреја и стаде да пита Вукашина која беше она лепа женска, коју је један пут срео код њега у Министарству финансија, а Талеб стругну у башту. Ова шала примаме у наше друштво првог стручњака за познавање дувана, газда Митића, који се беше деоно у ходнику у гостима код свога сина, који је у апсу за штампарску кривину. Тај Митић је неки весељак јер он поче са оваквим мишљењем: да би социјалисти најпаветније и за себе и за земљу урадили када би узели за свога шефа — Dr. Владана. Општи Hallo! Вукашину се та мисао врло допала, и. не знам за што, сада дође на ред један покушај браће Алатина да нашем монополу продаду некакав дуван по 7 динара кило, а тај исти Митић их је својом експертизом натерао да га даду по — 4 динара. „Тада, само у тој једној прилици, уштедио сам држави 300,000 динара а

данае ми апсе јединца сина што је у штампан мене бранио од лоза!!“

Сада дође један посетилац к мени, од кога бисмо сви паф, а онај коректор листа „За Отаџбину“ чисто закрвави очима када га угледа. То беше Стева Лукавчевић — Сарага. Цилиндар, најфинија реденгота са розетом Карађорђевог Звезде, рукавице најфиније. *Noblesse oblige*, направисмо му место, а он хоп-цуп да пишем молбу за помиловање... Дакле пети *Envoyé extraordinaire*! Вели кад три суда једнако пресуде, онда Краљ не може то сâм да огласи за неправду... Ја му благодарих на љубазности што је у пркос 73-ће стране у извесној „одбрани“ дошао да ме посети, али што се тиче молбе, ја је нећу написати, јер кад је Краљ допустио да се тера комендија са сличном молбом његовог дванаестогодишњег пријатеља, онда шта остаје за мене? Сви се слатко насмејаше на и Сарага.

У том тренутку Ђокић приђе са отвореним сахатом у руци и рече ми „Г. Министре већ је шест сати. Наш поднаредник ће зло проћи од оних горе, што је господу оставио да остану и после шест.“

Сви скочише да иду. Ја сам одмах разумео да је то Ђокићев виц само да Сарагу уклони, али тргнух за нешеве само Вула и Андру, јер с њима не бејаш на само ни речи проговорио. Они разумедоше и осташе а Ђокић признаде отворено свој угурсузлук.

Вукашин је нама двојици казао ово:

„Сутра у јутру полазим у Беч. Хтео сам да останем још неколико дана, али јутрос бечке новине донеше да сам ја позват да саставим кабинет, па хоћу да их демантујем одмах мојим повратком у Беч, и ако ми је и жена болесна и

уничити, па би требало да останем бар недељу дана. Али хоћу да одем јер немогу да гледам овај хаос у Београду. Где год сам био за ова два дана, с киме год сам говорио, једна кукњава због стања у коме је земља. Они горе (камарила) просто су изгубили главу. Они мисле да само заверенички кабинет може спасти земљу.

— Таман посла — рече Андра — заверенички кабинет би само убрзао нову револуцију. —

— Једини лек, настави Вукашин — који би можда и Династију, али позитивно земљу спасао, то је онај што га мало час помену Митић дувачија? Dr. Владан са социјалистима. —

— Рецимо боље убаших ја — „Владановштина“ без Владана који се својим књигама направио лично немогућним, али са старим програмом коме би се додало колико треба *државног социјализма*, да социјалистичка дрва не порасту до неба, да се за један режим привредног рада придобију сви сељаци, сви занатлијски и фабрички радници, и last not least сви попови, оно мало интелигенције што живи у маси народној. То би овај народ излечило од 30-годишње болести — радикализма. —

— То је тачно — настави Вукашин — то је толико тачно, да сам ја сâм у Бечу дошао на ту мисао... —

— Која је, као и свака здрава мисао, која је нужна последица једне политичке ситуације, самостално и једновремено као каква ракетла шикнула пре толико дана и из баштине Управе вароши Београда — убаших опет ја насмејавши се на Андру.

Буде настави.

— Дошавши сам на ту мисао као једини излаз из дане ситуације, ја сам се одмах бацио на

проучавање дотичног страног радничког законодавства. Сада ћу већ приступити изради самих законских пројеката. Срећом за успех ове мисли има људи који мисле да су Богом одређени за спаситеље династије, и према томе се понашају. Један од њих чувши да сам ја сам овде, у место да као млађи и као човек и као Министар он к мени дође, да ме потражи, ако жели да ме види, он мене телефоном зове к себи. Помислих: Ускре је, хајд да му одем. Уз пут видим Атанацковића на сокаку, зауставим кола. Куда ћеш? Ја Владану. Баш добро, и ја сам к њему пошао. Седи да те повезем. И ми бесмо јуче код тебе, а после смо били заједно код њега. Онај је предамном стао да грди Јоцу, као да је овај неко дериште, а он човек. И ако му је Јоца дошао *и гости*, он га је грдио, и то за што? Што је Јоца дао оставку, што је тиме „издао“ њега и цело завереничко друштво...

— Јоца је — рече Андра — врло паметно урадио. Да су они други мало мало паметни, они би што скорије сви то исто урадили. —

— Молимо. — узех ја реч — Ти рече да је за нашу идеју *срећа* што има таквих спасилаца династије. Да не мислиш да заверенички кабинет треба најпре да почисти терен од партизанске политике и династичких вељентета па да буде лакше посадити привредни и државно-социјалистички програм? —

— Ево како ја мислим: — рече Вукашин — Када би се сада формирао кабинет на основу наше мисли, радикали би се згурали у гомилу, и при свем том што су политички банкротирали и фукционали и самосталци, опет би они *бројно* били толико јаки да би нови кабинет имао дуго да се бори против њих док би их савладао. Он би их

на крај краја сељачком банком, Altersversorgungom, пензијама за сељаке и раднике и т. д. са свим уништно, али би за то требало времена, овако ће они сами себе радикално упропастити, ево за што: Садашњи кабинет или је већ пао, или ће пасти преко сутра, или најдаље после недељу дана, чим се састане Скупштина. За нов кабинет имају само ове 3 могућности: или завернички кабинет, који ће одмах изазвати револуцију, покољ, интервенцију по европском мандату — или нов самосталски, или фузионашки кабинет. Како је радикалима главно да се награбе пара (за ово два дана чуо сам страшних података о томе), како се они *само* за то крампонирају за власт, макар и са једним гласом већине — није немогуће да ће самосталци положити оружје пред Пашићем, само да направе велику већину у Скупштини. Али било да дођу на владу једни или други сами, или сви заједно, ту ће им бити сигурно политичка смрт, а ево за што: Ни једна група њихова, ни обе заједно не могу за живу главу пристати на Аустријску цену за трговачки уговор, јер ако би пристали, морали би пасти пред својом рођеном скупштином, и онда би *erst recht* дошла Влада ауторитета. Они дакле неће пристати, и онда ће између Аустро-угарске и Србије настати царински рат то је несумњиво... —

— Хм. Размислиће се и Аустрија. Задовољиће се са 8 милиона за брдеку артиљерију и друге поруџбине. —

— Ја не верујем. Ево за што. Неколико дана пре него што ћу поћи овамо сретох на улици Грофа Голуховског и поздравих га у пролазу. Он стаде и упита ме „Ама јели истина да је Владан (sic) у тамници?“ — Јесте — „То је срамота за

Србију — Има нас многих који тако мислимо не само овамо у Европи него и у самој Србији, и ако је у Србији до пре годину дана цео свет грдио Владана као при Богу сад што грди Ваше Превасходство... „Ах то је мени са свим све једно, да ли ме тамо грде или хвале, ја морам да браним интересе наше државе. Ако ваши хоће да ми купујемо од њих све њихове производе за готове паре, морају и они да купују од нас све што њима треба од онога што ми производимо. Чист рачун дуга љубав. Ако неће, толико им и чини, онда им не треба никакав трговачки уговор с нама. Ово гледиште заступаћу докле год будем Министар ове државе.“ Ја га онда мало царнух, како новине, нарочито мађарске пишу, да је његов положај заједничког Министра јако уздрман. „То није истина, рече гроф Голуховски, а могу Вас уверити да ми мало немам намеру сâм давати оставку.“ Ето из чега ја изводим да ће доћи до царинског рата, а од тога тренутка па до онога када стигну *царине* за извоз, имаће наш сељак од тога рата толику штету, да ће се рђаво провести они Министри који су му ту штету направили, па да су му за срце прирасли, а камо ли кад су то људи који су у свему што су му 30 година обећавали, простачки слагали. Не заборавете да је овај народ тако осетљив у цепену, да је за један цванцик веће порезе једног свог владаноца протерао. И тако ће се радикали сами саранити за сва времена. Али већ је мрак, а ја имам још неколико визита да направим.

Још нам је Андра испричао из његовог разговора с Краљем, кад му је предао молбу чаршије за моје помиловање, како је Краља молио да одустане од његове намере да га кандидује за државни савет. „За што?“ Зачуди се Краљ

„За то што Вам taj кандидат неће предрети у радикаlesкој Скупштини, а то би шкодило ауторитету В. В.“ —

Из осталогa што је Андра овом приликом казао може се извести да Андра сад није задовољан што је понова ушао у галванизирану Напредну странку. Већ увиђа да од ње не може бити ништа. Нисам хтео да му стајем на жуљ и да га потесћам на оно што сам му казао сутра дан пошто је понова ушао у партизане, а казао сам му ово: „Ти си три године као члан мога кабинета радио као државник који је убеђен да су наше политичке партије једна велика несрећа за Србију. Ти си у том раду показао велике државничке способности, да би твоје време врло брзо дошло, јер овој земљи требају тако способни људи, као парче хлеба. У место да чекаш твоје време, које ће несумњиво доћи, јер се до сада у свима земљама и у сва времена за анархијом долазило неминовно до режима чврсте руке — ти си поступио као дете које „не може да тиши“ и дао си један огроман политички капитал за част да постанеш колега Паје Маринковића, Николе Д. Стевановића и Радоја Радојловића. Ви ћете на изборима добити 3—4 мандата у Скупштини, али више не. За друге напредњацие то је можда чист хар, али за Стојана и за тебе је то чиста штета.“

Изгледа да се моје пророштво испунило. Тако скупо плаћени мандат у Скупштини Андри се већ досадио. Он сад не само одбија Краљеву кандидатуру за савет, него је сада пред нама рекао да неће више стављати своју ни на евентуалним новим изборима за Скупштини.

Они одоше.

После вечере читао сам М. С. Пироћанца. Док стигнем записаћу моје мишљење о тој његовој брошури.

Ако 10 часова обхрва ме сан, а поднаредника још нема. Срамота га било да дође после свега што ми је био напричао о опасностима због социјалистичког збора — и ако мој апсанција сигурно не зна за латинску пословицу, *Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus*. Чак се Лапчевић постарао да не фали ни тај „смешни миш.“ Сирјеч, 24 сахата раније Церовић је, као што чујем, звао Лапчевића и казао му ово: Ако сутра погине један мој жандар, знајте да ћете то Ви први платити одмах главом. Вас ћу прво дати убити. Лапчевић сигурно да би Церовића изсмејао за ту његову фанфаронду, удесно је тако, да је Управа јуче после подне добила са Кланце овакав телефонеки извештај од једног чиновника „Овога часа премлатише социјалисти једног жандарма. Пошлите одмах болничка кола.“ — Одмах послаше та кола и један одред жандара да похватају те социјалисте. Церовић је само чекао да својим очима види погибшег жандара па да иде да сопственоручно убије Лапчевића. Али кола се вратише празна, а одред рапортира, да није било ништа. „Априлици.“ Сад је Церовић савио табак за извиђај против оног чиновника који је лажно телефонирао.

21.

5. Априла 1906.

Јуче ме опет пробудила несма, али не прквена него са свим световна и љубавна. Пева

некаква *женска* из доњег опасног сирата. Уз ту песму звецкају ланци једнога младића у црвеној кошуљи са широким раздељком његове као гар црне косе. Он руком а на једној узици издиже терет свога ланца на погама и шета по авлији у раскорак. Какав је то Гарибалдијанац? „За две опасне крађе“ рекоше ми. Онај женски глас пева даље да се разлеже преко синских ћерамица Узун-Миркове куће чак до минарета једине још џамије београдске, докле се види са наших прозора у ходнику, до Барјак-џамије... Питам каква је то певачица у апсу? Веле „Није женско. То један младић пева“...

Сиђох у башту да ходам. Једна мачка сваки час петрчи преда ме па седне и гледа ме. Кад јој се приближим она се бајаги уплаши, скочи у страну, галопира на три ноге, па ме опет чека на сред друма. Тако се играла самном цео сахат. Ја не волим мачке у опште, а камо ли апсеничке. Али ову сам морао да загледам јер мачку такве боје нисам никад у животу видео. Изгледала је са свим као да је од *олова* саливена, дубоко сура боја. Ни једне најмање црне или беле пеге или шаре на њој. Очевидно уплив оних мрачних апсана под управом, у које готово не смем ни да загледам, у које не продире никад ни један зрачак сунца ни месеца, у којима сваку ноћ лежи по 60—70 људских створова, у којима је услед тога таква врућина да апсеници скидају са себе све хаљине, па ипак су до зоре гола вода... У те „главњаче“ затварају кашто и са свим пристојно обучене људе у пркос протестима самог апсанције, за то, што су све друге апсане цуне. —

У главњачама се омацила, у њима је одрасла ова моја мачка; за то је оне исте боје коју имају и велики пацови Управе гр. Београда. То

се пре 100 година звало „целисходност природе“ т. ј. пацови морају такву мачку, нарочито при осветљењу њихових просторија сматрати као великог пацова и за то не бегати од ње...

Што сам више посматрао ту мачку све сам је више жалио као мачку у опште. Помислих: шта се направи од Царскога Тигра пустиње, који је некада ширио страх и трепет по Индијама и по Африци! Промењене околности места и времена, приштомљавање невољом кроз толике хиљаде година направиле од једнога Тигра ову мачку што хвата пацове Полиције Београдске, а у слободним часовима игра се пред корацима једног апсеника.

Кад дођох горе, мој Јатаганлија спремно доручак. Ђокић послао на пијацу те купио свежањ зумбула за мој сто — она старица што обилази сина донела ми свежу киту љубичица и шебоја, и тако на моме столу поред књига, повина и ускршњих јаја једна вазна и једна чаша са цвећем.

После доручка узех да довршим Пироћанчев „Међународни положај Србије.“ Моје колеге зацакале у ходнику да не разумем што читам. Подупрех главу обема рукама, напакћеним на столу, а у ствари запуших оба ува. То је дејствовало чаробно. Граја умуче и један по један развиђаше се „да не сметају Г. Министру радити.“ Радио сам до доласка моје деце у подне, али нисам могао да прибележим главне мисли Пироћанчеве, јер хитам да с овим дневником будем au jour le jour, да бих могао почети да одговарам на писма која сам за ове три недеље надобијао.

Поднаредник ми донесе једну карту и рече да тога господина нису пустили к мени за то што

није дошао у прописно време. На карти стајаше: „Јов. С. Миловановић Инспектор Министарства Унутр. Дела у п“. Некадашњи силни шеф „црног кабинета“ не може сада да уђе кад хоће ни у апсану. *Sic transit...*

Ручак, башта, Игњат (наравно опет цигарете) опет Александар Биба, и опет није празних шака. У једној носи зембил ускршњих јаја, а у другој грдан „милиброд“ у салвети везан, још врућ. Хтела, вели, његова жена да ми пошаље један јучерашњи, али не да он, него је морала данас да направи један макеузије за г. Владана. Из разговора са тим љубазним трговцем сазнадох целу његову биографију и каријеру Туцаковића, директора Трговачке Банке и уверих се још један пут колико сам добро урадио што сам најмлађег сина одмах после матуре послао на Трговачку Академију..

Кад сам се вратио горе, први ми је дошао Herr von Löwenthal, отправник послова Цр. Кр. послиства у Београду, први из дипломатског кора, који је имао куражи да мене посети у затвору. Таман ја њему правим комплименте за ту кураж, иде Ђир Павле и носи сопственоручно једну катарину пуну поморанаца. Ђир Павле је био врло узбуђен. Чим се поздрависмо и ја њега познадох са Левенталом при чему овај рече „Ah der Herr vom hiesigen grossen Schlachthaus?“ — он поче да пеује владу.

— Зар тебе овде затворили? Поле радикалске! ...На, ово сам ти донео да освежиш уста.. А где ти је соба? Ово? Пхи, свињарија од њихове стране. Молим Вас (овде окрете Левенталу као да овај зна српски). Овај човек отворио очи целом нашем народу, да видимо у каквој смо страшној заблуди били сто година, хеј, пуних сто година. да видимо одакле су нам долазиле све несреће за тих

сто година, и у место да га награде за то и да му кажу хвала, они њега у апс, ха? —

— Das ist wirklich eine Swinjarija рече Левентал, јер он је толико морао у последње време да шифрија и да пише о свињама, да је најзад ово разумео.

Ћир Павлове очи напунише се фактички сузама... Извади мараму, па бришући сузе настави.

„Сваки дан сам ти хтео доћи... Бога ми... Али просто нисам смео... Не могу да те гледам овде... Ја сам чак без твога знања ишао код ђенерала Грујића. Хтео сам да видим да ли је сигуран за твоје помиловање па ако јесте, да навалим и ја на тебе да напишеш ту молбу коју Краљ тражи. Питам га је ли то сигурно, јер ја нећу да ти ови радикалски чапкуни измаме молбу, па после да терају комендију. Кажем му све то. Док тек Сава поче „Јес, ја... Хм... да... тако је. Ја још с друштвом нисам о томе говорио... него да... да богме... нек он поднесе молбу, па ћу се ја заузети код мога, друштва... да богме... да“ — Тфу! Матори... сабио скоро седамдесет у... па опет остао радикалско...

Ја сам морао све што је говорио Ћир Павле да преводим на „немецки“ Левенталу, па сам превео што сам могао финије, онако како је Хадија тумачио између Кнеза Милоша и Метерниха, али опет последњу реч нисам могао да избегнем.

— Ох! — учини Левентал коме је се овакво име за Н. В. Преваосходство учинило сувише shocking.

— Јес, јес господине — дође Ћир Павле у ватру — ево сад ћу вам доказати да су адамије (Ћир Павле је употребио много карактеристичнију српску реч). Два дана пошто сте ви затворили границу, зове Министар Народне Привреде кон-

ференцију београдских трговаца, па и мога сина. Он није био овде, те му ја на телефону јавим: ако му је право да ја дођем место њега? Началник одговара да ће Министрима бити мило, и моле ме да дођем у 5 сати. Тачно у тај сахат био сам у Министарству. Трговци дошли, махом њихова радикалија и по који паметан човек. Чекамо. Министра нема. Ја почех до се љутим како то није ред звати људе у одређени сахат па не бити тачан. Извинише га да је морао у седницу, али сад ће он, тек што није дошао. И дојиста дођоше и он Министар Финансија. Веле тако и тако, ситуација врло тешка. Они нису криви за царинску Унију с Бугарском. Они су је наследили од Пашићеве Владе. Они су хтели да то одложе, али бугарска влада посла им два своја човека па им накрича како то не иде, како је српска влада подигла толику ларму у целом народу и у Бугарској и у Србији, како се сада не може натраг, него ваља напред ит.д. Кажем ја њему „Господине Министре! Много сте још млади и неiskusни. Да сте Ви њима казали: ми и сад хоћемо искрено пријатељство са Бугарском, али се ово не доказује само укидањем ђумрука на нашој граници, јер ваш се во' продаје за 50 лева, а наш у Пешти за 150 круна, па ми немамо рачуна да са вашим воловима убијемо цену нашим, него дедете Ви да ми разграничимо сферу наших културних (овако зна Ђир Павле) интереса у Македонији, па онда вреди да и ми нешто штетујемо те да и Ви вашу стоку преко Србије извозите. Да сте им тако рекли, Ви би одмах видели како би она двојица постали мањи од макова зрна, јер ево шта је било Бугарима главно: Аустрија не да Бугарској ветеринарну конвенцију а Србији ће можда дати. Хајде да ми оборимо ђумрук међу нама па ћемо и ми нашу

стоку извозити као српску, а ако Срби врду, ми ће мо објавити нашу Унију, па нека онда ни они немају ветеринарску конвенцију. Ето мој Господине Министре шта је био њихов план, а ви сте им као аџамије улетили у клопку". На то ће Министар те ово, те оно, еле на крај краја изађе ово: Сад шта је ту је, сад ваља гледати како да се тренутно помогнемо? Како би било да Народна Банка смањи кредит својим муштеријама па да у толико више могне помоћи држави? Буди Бог с нама, тражим реч. Али устаде Радојловић гвожђар и поче да говори. Вели му Министар: ама г. Павле је тражио реч... „Ништа, ништа нека га он најпре говори, ја ћу после. Он је много млађи, биће и наметнији од мене". Говори Радојловић да све прашти од секира, лопата, будака и бургија. Те како су они из „Немачке" кад смо правили уговор трговачки с Немачком, били код њега, и како им је он све лепо објаснио, и опет бургије и само бургије. Уф, доведе ми дође. Најзад дадохме мени реч. „Ви предлагате Г. Министре да Банка смањи или украти кредит. Лепо. Коме? Својим београдским муштеријама? Тај кредит не износи више од једног милиона динара. Сад вам могу напамет избројати колико који београдски трговац има кредита. Али шта је тај један милион за државу? Нбој се не би помогао, а толики би се београдски трговци упропастили. Јесте ли мислили да се укине кредит свима новчаним заводима и свима трговцима по Србији? А јесте ли видели како се осне цела чарапа кад се отворе само неколике петље? Знате ли Ви да наш сељак, да цео наш народ (ово му немој преводити) живи од данас до сутра? Бог с вама Господо Министри. Зар ви не видите да није то питање, него куда ћемо сад да извозимо наш главни мал, нашу стоку? То ви гледајте, па

ако знате шта ћете и како ћете, добро, а ако не знате, немојте се срамотити и грешити душе, те ову земљу у несрећу бацити, него узмите кане па идите кући, да на ваша места дођу способнији људи. Таман ја то рекох, док тек оно... Министар Финансија истрча пред руду. Вели за то ћемо ласно, ми ћемо наше волове у Мисир, а наше свиње преко Бугарске на Варну и Бургас па морем на нове пијаци, у... материну, где ли рече. Ах... му радикалко! Ја му само подвикнух „Ту-тите Г. Министре да вас не чују наши шегрти, јер ће вам се и они смејати у брк (кам, да га има, али ни бркова нема, у... га Јосаво!). Чак и наши шегрти знају да је месо у Мисиру цабе, да се тамо волови кољу само због *кожа*, које после овамо долазе. Ето, таква им је била њихова самосталска памет на целој конверенцији!“

Био би у врло незгодној ситуацији да сам овај ћир Павлов срееш морао верно превести Левенталу. Срећом дође *Дим. Боди* бив. генерал, консул да ме посети, те ја само на двоје-на троје казах само суштину.

Тек што ћир Павле и Левентал одоше почеше *дале* долазити, па онда и моја мама; зајакаше у мом ходнику као на најфешioneблијем журу. Те ја њима бонбоне, те, оне мени комплименте (нарочито Хелена за мој начин писања, чак је нашла да су и моја приватна писма *des poèmes*) те ја њима крупна васкршња јаја, те оне мени „сачува ће их за спомен као *bibelots*“. Кад оне одоше, виче ме неко са сокака. Изађох на прозор. Госпођа Ј... хтела је само да ме види, али ће доћи други пут да ме посети. Ја јој добацих француски за њеног мужа, који је био с њом „Ако не буде сметала страна 73 извесне одбране.“

Последњи је дошао Аврам Озеровић. Причао ми је о великом предузећу његове компаније за испирање злата код Нереснице. Раде са три велике багер-машине и дању и ноћу (при електричном осветљењу) и ствар се толико рентира да већ имају тамо једног директора са 20,000 дин. плате и три инжењера (или машинисте рече) са по 600 дин. месечно. И то велико предузеће у мал не пропаде због два млада радикалска попа, који би хтели да уцењују компанију, а они су тако силни, да сваки час збацују среске начелнике.

22.

6. Априла 1906.

Устао сам рано. Сунце тек се беше помодило. За то, кад сам сншао у башту и почео ходати, кад год окренем леђа сунцу моја сенка хвата скоро до пола баштице. Сетих се једног цитата Веберовог из Жан Пола да су и људске наде као и њихове сенке. У зори живота грдно велике, у средини живота, кад сунце пече у теме, нема ни сенке ни нада. У вече све дужа сенка али најзад се изгуби са свим у ноћној тами.

У опште Вебер са његовим „Демокритосом“ почиње да ме једи. Ја сам на пример до јуче мислио да је она анегдота о „енергији“ госпође капетанице, која се на оној стрмини изнад Владичиног хана изврнула из кола, па одмах скочила и упитала кочијаша, да ли је видео њену *енергију*, да је та анегдота чисто наша, српска, и да је одиета постала у нашем другом рату — кад јуче ја натрапам код Вебера, при крају *осамнаестог века* на овакво место: „Eine gräfliche Vi-

rago (профиса мушкобања) fiel vom Pferde, raffte sich schnell auf und fragte ihren Jokey: Hast du meine *Agilité* bewundert? „O ja, aber ich wusste nicht dass man es so heisst.“ Дакле са свим онако као наш коморџија „Видех, само се то у нас другчије зове.“

Којешта! Нема више оригиналности! А и како ће је бити кад видим да су прве речи које су немачка деца изговарала пре 200 година биле ове исте, које и наша деца у почетку XX века прво изговарају „да-да“ (најпре „да-да.“ па онда тек „ма-ма,“ „та-та,“ „па-па“) а већ кад нешто ружно учине, деца су свију векова говорила „ка-ка.“ На такви су и народи читави у детињству.

Становници Нове Зеландије кад су познали прве пушке називали су их „пу-пу“: Индијанци су за флауту казали „ту-ту“ а за врућу супу, да има у њој „много лета.“ — Поједини дечаци свију народа траже најпре дрвенога коња, девојчице праве лутку. Народи дечаци имају такође своје дрвене коње: појезију, патриотизам, витештво. Али ту већ почиње велика етнографска разлика међу њима. Чим је н. пр. српски народ постао дечак, његов је дрвени коњ: Устав, његове прве лутке се зову слобода штампе, слобода збора и договора (због тога се Срби никад ни за што не могу да договоре) али их брзо покваре: Разбију их да виде *шта има унутра*, па кад виде да у њима нема ништа *осим егзистичких кучина*, стану да се деру „Удри посветила ти се!“, а кад их „чврета рука“ послуша, онда је просто — одсеку. Детиња посла...

Ко зна докле би ја тако *de fil en aiguille* отишао, да онај не дође на рапорт.

Шта има ново?

— Па и нема и има. Није се *нако* ништа

бо зна крупно десило, али тек види се осећа се да се нека велика несрећа спрема. —

Аха, помислих разбили Срби опет лутке. Али ћутим и ходам даље а онај иде замном и говори.

— Синоћ сам био у кафани. Било пуно света, и фузионаша и самосталаца и свијех партија. Био и један полицијски писар. Кад сам чуо шта се разговарају, просто ми се окрете кавана. Ама није да сви од реда грде господу Министре, него буди Бог с нама и самога Краља. Онај писар у место да их поанси за увреду Величанства, само сподоби сабљу на побеже. Оно јес у нас било и до сада сваког чуда, али вако чини ми се још није било. —

— А што? Шта им је? Да им није мало слобода? —

— Не знам шта је, али добра бити неће. —

Како ја међутим бејаш напунио мојих 7000 корака, а из досадашњег искуства сам знао да се пророштва мог песимисте не испуњавају, то му рекох да је време за повратак у белију и поћох у моју. Ханџарлија спремио мој доручак и са шепом у руци а с осмеком на његовом монголском лицу вели ми „У име Бога данас ћу да Вас фотографирам Г. Министре, ако допустите“.

— Немој мене, душо, стрељати. Ја ћу теби, душо, певати — бравим се ја —

— Учините ми то Г. Министре. Ја ћу скоро требати много ваших слика у мојој радњи. —

Бадава сам се трудио да га у том разуверим. Он већ окренуо мој „писаћи сто“ како њему треба. Наместио уметнички моје књиге и новине, цвеће и ускршња јаја ит.д.

Једва га умолних да остави то до подне, док свршим моје писање.

За време доручка прочитао сам у „Акрополису“ броју 8537. овај чланак:

„Девет пуних година после нашег несретног рата, ништа друго не радимо него дебатујемо о питању: *колику војску може да има Грчка?* И нађосмо на жалост, *да не можемо имати већу војску од 60.000.* То не значи ништа друго него ово: Прва је срећа што између нас и Бугарске постоји Турска, јер да ове нема, ми би већ одавно били поданици Његовог Величанства Цара Бугарског Фердинанда!

„Пре петнаест година рекао је *Трикујис* у скупштини ове речи „Господо, ми смо економски банкротирали.“

„Сад, после петнаест година долази г. Теотокис и каже нам:

„Господо, банкротирасмо и као народност.“

„Па ипак, влада г. Теотокиса подноси нам такве законске предлоге за војску, са којима, ако их Скупштина усвоји, тек ћемо *почети* да стварамо нашу војску, па и у томе нећемо успети ни да крочимо, ако не узаконимо да се доведу *странци* *страници* за сваки род оружја и за сваку војну струку, ако не доведемо *странце* и у наш генералштаб, да пре свега очисте наш војнички кадар од свега што у њему не ваља.

„Ми смо дакле постали народносни *сони*, и ако у нама има снаге да се и ми подигнемо нашом војском као и остале Балканске државе.

„Ово што сами себе осудисмо на народносно ушколоњеништво није последица само Теотокисових војних законских предлога, као што шеф опозиције г. Ралис вара народ. Јер и они његови закони који су изгласани пре 2 године, и за које је т. Ралис као шеф Владе тврдио да ће нас одмах претворити у Германце, јер и по њима не би више истерали од 80 хиљада војника. Са разликом од циглих 20.000 нећемо изгубити Цариград.

„Шта треба дакле да ради Г. Теотокис ако хоће да не доживи да се под њим потврди да смо одиста и као народност банкротирали? Ево шта. Нека рок службе у војсци спусти на девет месеци кад већ нема храбрости да га спусти на шест месеци. Када сведе рок службе на девет месеци, онда ће имати 2—4 милиона годишње уштеде, и свих 20,000 обвезника који се *сваке године* јављају као регрути, моћи ће ступити у војску, и за десет година имаћемо две стотине хиљада изслужених војника, 200,000 добрих резервиста, који се могу мобилисати за 48 сахата. Са таквом сувоземном војском и са флотом која нешто вреди, Елада би могла да брани права свог народа.“

Јес' видео? Tout comme chez nous. Војничка питања се и у нас само дебатују 10—15 година. Оно мало што је „Владановштина“ урадила, па ту и тутило. Оних 90.000 репетирака што ми набависмо то је сад све модерно оружје наше војске. Од оног доба ево 7 година само комисије и дебате о наоружању али стварно? Још нисмо решили ни који *систем* да изберемо, а камо ли да смо направили зајам. Па бар да за ових 7 година не покварише оно што ми остависмо! Где су наши дивни батаљони сталнога кадра? Ено их на „привременом“ отпусту код својих кућа, а официри се загњурили у политику па се кољу као жути мрави. Да ли барем ради Обилићево? Чини ми се да смо још ми набавили све што треба за фабрикацију малодимног барута? Подигнута је читава варош у Обилићеву, али се у њој не ради... Што? Где су они официри које смо ми нарочито спремали за тај посао? Ено их по канцеларијама и у Двору као ађутанти... Ене! Ене! Зар ће и наш двор да измишља неки нови барут?

Кад погледаш, ни узми, ни остави, исто стање као и у Грчкој. Исти су и узроци. *Демократији не треба војска.* Војна питања су сирдња према партизанским питањима. *То је главно* за скупштинарократију, клубократију, руљократију. У то се претвара парламентаризам чим га пресадите на Балканско, хоћу рећи Вулканско Полуострво. Ето, баш ових дана скрхала се једна влада у Грчкој на питању могу ли активни официри бити и даље чланови Парламента или не... Сећам се једне сцене коју сам као посланик Србије у Атинама из дипломатске ложе у грчкој скупштини гледао и слушао. Дебатовало се некаквој лиферицији за војску. Један посланик, *активни пуковник*, доказивао је да је Министар војни допов...

„Нов телеграм! Нов телеграм“ виче Талеб још с басемака.

— Шта је? —

— Синоћ Влададала оставку. Краљ је уважно —

— Зашто је пала Влада? —

— Због завереничког питања. — Дакле и овде због политичара у униформи! Да смо весели...

Мало доцније дође поднаредник и стаде причати.

„Сад баш дотрча један чарширлија као без душе да ме пита: када је пуштен Dr. Владан? Кажем му да сте Ви још овде. Неће човек да верује. Што? „Ама, вели, куд може Dr. В. бити још у ашеу, кад *он саставља нову владу*“.

— Ене! Е па јес, ви сте сви били овде кад сам држао прву седницу нове „Владановштине“, и кад сам поделио портфеље. А што ја још седим овде, то је само преформа да се Власи, хоћу рећи радикали, не сете! —

Сви се смеју, само Ханцарлија намешта свој фотографски апарат да ме „ухвати“ и само гунђа.

— Добро, добро, смејте се сви ви . . . а ја знам што знам . . . Или ће ова моја фотографија „Dr. В. у апсу“ као алба. Молим Вас, Г. Министре, окрените се малко . . . Ха . . . Сад гледајте овамо у моју капу . . . Тако . . . врло добро . . . Сад молим . . . Један, два . . . Хвала!“

Тако се сврши и то народско дјело и ја сам се могао предати рукама мога masseur-a, који ми прича да је оставио В. Антонића у заводу и ако је данас дошао пристојно у 12 сах. а не по обичају чак у пола два, кад Антон мртав уморан и гладан хоће да руча.

— Како си могао да оставиш Г. Министра, нарочито данас кад је тако рано дошао — корем га ја скидајући се.

— Па ја сам хтео да се вратим кад је он дошао, али он сѐм, кад му рекох да сам пошао к Вама, рече ми да идем. „А како ће те Ви сами да се масирате?“ питах. Узеху само душ вели он, идите ви код г. Владава — и ево ме. —

Гњави он мене и дуна, али непрестано говори „Душу ми је вадио на памук са његовим доцимн долажењем, кад сам ја већ исплазио језик од умора. Вели он не може раније због Министарских седница, и ја морам да га масирам, иначе ће он мене протерати из Београда . . . или ће затворити завод Dr. Фаркића . . . Може ли то да буде Excellenz по вашој Konstitution? —

— Може Антоне — стењем ја — кад су радикали на Влади. —

— Bei uns nicht — бије он даље на све по некаквом ђавољем такту. Читава музика кад опучи плештимице шаком. — Али баш ме копка како је он могао данас тако рано доћи? Извукао се из Министарске седнице? —

— Није Антон, него нема више тих седница, он од синоћ није више Министар. Цела Влада је пала. —

— Is wahr? — учини Антон па престаде масирати.

— Јесте, сигурно. —

— Е, онда ћу да частим фрталче шива. —

Што ти је атмосфера београдска!

Ако је и Швабо или Мађар, чим дише у Београду, мора да постане партизан.

— А што Антоне? Да ниси ти фузионаш? —

— Aber ka' Spur. Ја ћу да частим за то што су наши они који су довели у апс таквог човека као што сте Ви. —

Помислих да је то због мојих бакшиша. Јок. Из убеђења. Антон чита новине много „паметније“ него што су овдашње. „Кад би Ви знали како се о Вама пише преко!“

У то дође мој син, провири на врата па се чисто уплаши.

— Que des nuditées! —

— Да, читави континенти! Што има ново дијете? —

— Ça y est. Уважена им је оставка. Краљ није хтео да им потпише указ о пензионисању главних завереника. Али то је претекет. У ствари побегли су због Аустрије —

Ето га и други. Реферат о домаћим пословима, и пуњења његових бисага мојим цигаретама.

Видећи да мени у оним мукама није до разговора одоше обојица, а ја у мокри чаршав. У пркос „tub-a,“ поплава по патосу.

Кад се обукох хтедох мало у башту да се угрејем, али француз већ донео ручак. Сврших и то па онда у башту. Кад сам се вратио горе,

први ми дођоше Dr. Јован Ђурић, милионар и по мало апотекар и Марко Стојановић.

Јован Ђурић није могао довољно да се на-чуди где су затворили једног бившег Министра Председника. Вели кад је Чумић био затворен у Пожаревцу, он је често ишао код њега. „Брате, он је био тамо господски намештен. Он и Прилева (енжењ. пуковник, био је у апсу што није хтео да прими један орден, него га је вратио) имали су у Пожаревачком Заводу *четири леје собе* на расположењу. А ово? Шта је ово?! Тамница, па још влажна?! —

Умирих га да ће влаге нестати до мрака, и да она долази од туда што морам у тој соби да се купам.

— А што? Не даду ти да одеш до купатила, које је ето ту, низ ово сокаче? —

Испричах му историју мога купања у апсу. Баш ће вели да пита Церовића да ли је одиста Dr. Николић дао писмено мишљење за мене по-вољно или није.

Још ми је Dr. Ј. Ђурић обећао слати из апотеке све што ми треба под својим *печатом*... Знаш како је...

Послужих ја њих поморанцом а Марко мене једним слаткишем у „Виделу“, једном пародијом на „Одјеков“ чланак о мом помиловању, која беше пуна вица. Прочитах је на глас, и слатко се насмејасмо. Dr. Ђурић и ја опкладили би се да је то Марко писао. Он вели да није, питаће ко је? Он је био написао нешто као „Уговор између Владара и једног зликовца“, али кад је ово видео, он је нашао да је ово боље. Ако је тако замо-лих га да он његов одговор пошаље у „Вечерњости.“

Ево како гласи шала у „Виделу“:

„Видело“ бр. 3. од 5. Априла 1906.

„Дневна политика : помиловање.

Пре свега, кад је реч о нечијем помиловању, први је услов да би се милост могао дати извесност да ће она фактички бити и примљена од онога који је даје.

Одјек, од 24. Марца 1906.
Бр. 73.

Управник казненог завода у П... добио је од Министарства Правде акт, којим се извештава, да је окорели зликовац М. у путу милости ослобођен од даљег издржавања казне на коју је свима земаљским судовима осуђен, и да се, према томе, одмах по пријему писма, има пустити у слободу. Бојећи се да не одговара за незаконито лишење слободе, управник наређује десетару, да му зликовца М. одмах доведе, да му на потпис саопшти акт о помиловању. После дугог тражења по парку, десетар једва налази зликовца, и најљубазније га моли да има доброту свратити до г. управника на једну каву. Зликовац зловољно прекида своју уобичајену шетњу и долази управнику.

Управник. Драги зликовче, имам да вам саопштим једну радосну вест. Г. Министар није могао одбити молбу свога начелног пријатеља Д. општинског чистача у Мокром Лугу, и предložно вас је за помиловање од даљег издржавања казне. Ви сте од овог часа слободни и можете одмах ићи. Ја вам честитам.

Зликовац. Немате на чему, г. управниче, Ви сте зацело погрешили. Биће да је други неко помилован.

Управник. Не, не, ви сте. Ево вам акта, читајте.

Зликовац. Али, молим Вас, то није могућно! Ја помиловање нисам тражио.

Управник. Не мења ствар. Ви сте ипак помиловани.

Зликовац. Како не мења ствар? Шта Ви то говорите? Ко мене, молим Вас, може помиловати, кад ја помиловање нисам тражио?

Управник. Није ни потребно да га тражите. Право помиловања гарантовано је Уставом, и оно је неограничено.

Зликовац. Неограничено? Е, г. управниче, види се да не читате *Одјек*. Да сте читали *Одјек*, вама би морала бити позната најновија теорија нашег теоријски најспремнијег правника г. Ђоке Несторовића, судије Касационог Суда, теорија тако проста: Издржавање осуде, по пресудама земаљских судова, двострани је уговор, који се без воље и пристанка уговарајућих страна, Круне с једне и осуђењика с друге стране, не може мењати.

Управник. Да, али ви заборављате „да се милост Владаочева, једном дата, не може никако одбити без уштрба по потребни декорум Владачев.“ Тако од речи до речи стоји у том истом *Одјеку* на који се ви позивате. Према томе, ви морате кући, на основу чланка 73. „Одјека.“

Зликовац. Али то је насиље! То је очито гажење мојих грађанских права. Ви злоупотребљавате *Одјек*.

Управник. Како злоупотребљавам? Шта хоћете тиме да кажете?

Зликовац. Хоћу да кажем то да ја помиловање нисам тражио, да ми га према томе нико није могао дати, а да га ја, кад ми је већ дато, не примам.

Управник. Примили га ви или не примили, све једино је. Тек ви не можете више остати у

затвору. „Потребни декорум Вадаочев“ то императивно захтева. Ја сам већ наредно рачуновођи да вам издаје храну до данас закључно, и ви још данас морате ићи.

Зликовац. Али ја нећу да идем!

Управник. То ћемо видети! (Управник зазвони. Но пре него што је десетар ушао, зликовац излете из управникове канцеларије, утрчи у своју хелију и закључа се изнутра. Управник појури за њим и заједно с десетаром покуша наговорити зликовца да изиђе. Али све је узалуд. Зликовац ни да чује. Управник се враћа у канцеларију, и с целим службеним особљем казненог завода саветује се о мерама које би требало предузети да се зликовац пусти у слободу. Прво су решили да употребе шмркове, али су од овога морали одустати, по свој прилици зато што у целом П... није било ниједнога шмрка. Затим су дошли на мисао да опколе хелију, и да глађу приморају зликовца на предају. Али ни ово средство није им се учинило zgodno: опсада би трајала можда неколико дана. Напослетку је управник телеграфским путем известио Министра о свему, и замолио га за упуства. Одговор је био кратак: употребите силу. На ову категоричку заповест, управник је претходно написао тестаменат, опростио се са женом и децом, затим је скупио све чуваре и осуђенике, узео у помоћ неколико робијаша слободњака, и најенергичније приступио обијању врата. После неколико тренутака, врата на хелији била су обијена, хелија на јуриш освојена, а зликовац ухваћен и изнесен.)

Зликовац (отилажући се) То је безобразлук! То је безобразлук! Ја нећу да идем! Ја протестујем! Какво помиловање! Ја га нисам тражио! Видећемо шта ће на ово рећи Ђока Несторовић! (На вику

зликоваца слегао се силан свет. Сви су с гнушањем осудили ово безакоње државних органа, које подрива углед Србије у очима образованог света.) Истога дана био је у П... велики збор са кога је самосталском главном одбору у Београду послата депеша, коју је *Објек* донео у ванредном издању. Депеша гласи:

Данас је силом пуштен из овдашњег казненог завода у слободу наш зликовац М. који је помилован, и ако помиловање није тражио. Реакција помаља зубе. Јавите ово Ђоки Несторовићу и протестује где треба. Писмом опширније.

Београд.

За Министарску кризу Марко ми је само ово испричао „Мој Стева (то је Марков писар) дошао па каже: Мора да је у Двору неко болестан. Што? Непрестано јуре каруце у двор... Е мој брајко, ти и не знаш да је Влада умрла, и да то наследници јуре у двор“.

Ђурић тера Марка да исприча још коју од оних Чајкановићевих. И он нам исприча ону о камишу.

Пуши Турчин на чибук а један рајетин га моли да му позајми кресиво. „На“. Креше рајетин онако напразно, па тек „Дај ми, Беже, и мало дувана“ Господин Турчин пружи му своју дуванкесу. „Дај ми, Беже и једну дулу“. Има Турчин и резервних дула па му да једну. „Дај ми сад и камиш“ Е, вели Турчин, немам два камиша „Па да пресечемо тај твој камиш на двоје“...

Не рекох али помисли: такве су исто и наше политичке партије са својим закерањима кад нађу на оваквог Краља. Још ће оне њему прописати јеловник за ручак.

У то дође Хусеин Дурић. Кад одоше Марко

и Ђурић, Хусејин је много хвалио моје последње две свеске па онда ми рече да је онај бивши срески начелник Митровић, кога је један пут за-текао овде код мене — сумњив... Ја му рекох ако је тако неће се много вајдити, јер ја немам шта да кријем. Ја све што имам да кажем, казујем јавно, и на жалост све штампам.

Из новина исекох пет потица о Вукашину, које прилажем овде.

„За отаџбину“

„Позив Вукашина“

„Преса“ јавља да је краљ депешом позвао Вукашина Петровића из Беча...

„Вукашин је ту.“

Вукашин је стигао у Београд и већ јуче око 7^{1/2} сати примљен је у подужој аудијенцији код г-ђе Цаје; одакле већ поодавице истичу и налазе свога корена све велике несреће, које су за ово неколико последњих деценија сналазиле Србију!

Докле ће тако?!..“

У једној се спрда о посети Атанацковићевој код мене. Новине су страшно празне. Детињасте (јер немоћне) декламације на тему:

„Hands off Austria!“

„Београдске Новине“ бр. 39.

„Краљ изрично позива Вукашина Петровића у Београд — Реакција на Јомалу.“

Бивши министар финансија у кабинету Владана Ђорђевића, Вукашин Петровић имао је на изричан позив Краља Петра доћи из Беча у Београд. Он станује још у Бечу, камо је отишао у добровољно изгнанство још од веридбе Краља Алек-

сандра с Краљицом Драгом. И по доласку Краља Петра на престо, он се није хтео враћати у Београд, ма да је увек, кад год је долазио у Београд привремено, од Краља Петра нарочито одликован.

Толико „Преса.“

Међу тим, ова вест потврђује са свим нашу белешку у ускршњем броју: да је **реакција на по-молу**. Изгледа само, да ће она сада збацити *демокрајско рухо*, које је до сада носила и обележити се — правом бојом.

Тако и треба. Крајње је време да се зна ко је коме род!“

„Политика“ бр. 799.

„Ауторитативно министарство.“

Онај бечки Мандл, кога овде по Београду примају и чаше, као да је Бог зна како велики пријатељ Србије, послао је из Беча „Фосовим Новинама“ телеграм, у коме вели, да је г. Вукашин Петровић позван у Београд и да се тај његов долазак доводи у везу с образовањем једног „ауторитативног министарства,“ пошто су се сви радикални политичари изиграли.

Онда би само још требало што пре пустити из затвора г. Владана Ђорђевића и поверити му састав кабинета. Уосталом, г. Вукашин Петровић посетио је г. Владана Ђорђевића на први дан Ускрса у Управи града Београда, те је том приликом можда већ и разговарао о подели портфеља у том „ауторитативном“ министарству.

Штета је само, што је све то рачун без крчмара. Онда у Бечу било би „ауторитативно министарство“ врло по вољи, али се министарства сада код нас не смеју више правити против воље Народне Скупштине.“

„П. Лојд“ о г. Вукашину Петровићу.

„П. Лојд“ донео је овакав оригиналан телеграм из Беча: г. Вукашин Петровић, бив. министар финансија, који од женидбе Краља Александра живљаху као изгнаник у Бечу (!!!) и кога Краљ Петар високо цени, позван је од Краља Петра телеграфски у Београд.“

Шта ће на ово рећи брљави „Одјек“? Да нема што на ово да примети тупава „Самоуправа“?

Чујемо да ће озвирдовљени Стојан тражити да аудијенцији присуствује први министар. А већ зна се: да је ову депешу Вукашину премапотписао и седи генерал либерално-фузионашки самосталац. „Правда.“

„Правда“ бр. 89.

„У“ изједници.

Овај знаменити Јован Атанацковић, познат са своје пасије да под најпарламентарнијим режимом потписује указе противно Уставу, посетио је на први дан Ускреса кума Владана у апсу.

Бивши шеф оперативског одељења направио је ову визиту, да би видео како је у апсу, пошто је већ дошло време, да му се ваља за апс спремити.

Једно је само необично испало. Место да Атанацковић куму однесе понуде, дао је кум њему место понуда траву стискавац. Као вели, требаће му.“

Прекујуче 6-ог априла, осем моје деце, нико ми није дошао. Наравно ко ми сме доћи на дан

када је Кнез Михаило узео градове? То би била демонстрација противу „светога става“, као и кад би Главинић положио венац на споменик Обреновића III.

Користих се тим првим даном, на који нисам имао никаквих посета да *прочитам* што више. Прочитао сам по други пут Пироћанчеву расправу „Међународни положај Србије“, критику на ту расправу М. Г. Медаковића, црногорског „Војводе“ и руског „чиновника“ при руском заступништву у Београду, вајзад прочитао сам Пироћанчеву критику Ристићеве „Дипломатске Историје“ наших ратова.

Последња је достојанствено и мирно написана, али је осакатила Ристића доказивши са а. + б. да су либерали гурали у рат, *само* да се дочепају власти, а да су га *проиш* своје воље водили после Рајхштата, кад је већ Босна била за нас изгубљена, по тајном наваљивању Русије за њен, а не за наш рачун, за то што је сад Кнез Милан хтео рат...

Медаковићев је памфлет једна литерарна гадост у којој се тврди да М. С. Пироћанац као аустријски „барун“ за паре предлаже васкршавање Пољске и претварање Србије у аустријску провинцију.

Међутим ево ти у *крајко* шта има у Пироћанчевој студији на коју се руски чиновник толико наљутио:

Европски народи доспели су близу до оне основице, на којој ће моћи основати *сталне* међусобне односе. Ту основицу састављају: слобода и народност. Овим модерним начелима потпуно одговарају већ државе *другог реда*: Белгија, Холандија, Данска, Шведска, Норвешка, Португалска. Ово су *консервативне државе*, које немају рачуна

да се међународни односи ремете. Другу групу *такође конзервативних* држава састављају: Енглеска, Француска, Немачка, Италија и Шпанија. Ова би сасвим осигурала мир и равнотежу у Европи, да нема питања о Елзасу и Лотрингији. Због овога: претерано оружање свију европских држава, грађење најнеприроднијих савеза.

На спрам ових двеју конзервативних државних група стоје државе које се још налазе у образовању (Русија, Аустрија и Балканске државе) или у распадању (Турска).

Интерес је конзервативних група државних да се Немачка и Француска што пре измире. Русија и Аустрија баш *напротив* имају интереса да то не буде, јер то непријатељство може њима помоћи да остваре *своје* планове на истоку.

Сви *народи* који живе између Беча и Босфора, Јадранског и „Белог“ Мора (осем јединих Мађара, па и то докле они могу одржавати своју превласт у дуализму) желе и морају желети измирење између Немачке и Француске и победу конзервативних група у Европи, јер би она њима допустила да у ма којој форми осигурају сваки своју народност и политички живот у једној заједничкој целини (ма ког облика) што би учинило да европски исток постане солидаран са западом и његовом културом.

За то *европски* интереси захтевају да се реши још једно хронично питање, *да се васпостави Пољска држава*, као европска авангарда и први бедем противу неоправданог продирања Русије на Исток и против њеног мешања у европске послове.

Треће, најважније питање које има да се реши па да се Европа дефинитивно и трајно умири, то је *источно (Балканско) питање*. Народи желе да Балкан буде балканских народа. Русији и Ау-

стрији не иде у рачун да се стање на истоку учвршћује, јер тамо би оне хтеле да рашире своје „сфере интереса“. Међу тим питањима није само балканско. Оно обухвата не само Отоманску него и целу данашњу *Хабсбуршку* монархију.

Русија би хтела да најпре узме Цариград са Тракијом и Бугарском; тиме би Србија, Румунија и Грчка подлегле са свим руском упливу, и онда би Русија гледала да словенски народи Аустроугарске добију такав облик у коме би њих узела под своје окриље, и тако их одвојила од конзервативних европских држава.

Али су интереси свију европских држава и народа *противни* овим руским плановима на Истоку (докази: Париски и Берлински конгреси).

Русија је пробала да се с Аустријом погоди, па да њих две просто поделе Балканско полуострво. Али Аустрија нема рачуна да уђе у деобу којој су противни сви њени народи, а Француска не би смела никад допустити ту поделу, јер би тиме испала из концерта европских конзервативних држава и постали би трабант Русије, чији су интереси противни интересима свију западних држава.

Аустрија, *састављена од разних народности*, по сити ствари може бити само једно од овога двога: или централистична или федеративна држава. Оно прво сада је постало немогуће. Она *мора* да постане федеративна држава. Дуализам се не може одржати, јер је *основа* аустријских народа противна превласти Немаца и Мађара. Аустрија дуалистична ради на одржању постојећег стања на Истоку, које је *немогуће* одржати. Али *Аустрија као федеративна држава* привукла би томе систему све балканске народе, који би, тим путем, дошли до њиховог народног уједињења, и до осигурања народне

самосталности, добила би на своју страну све конзервативне европске државе и решила би на најсрећнији начин и своје унутрашње народносно питање.

Балкански народи природни су заменици турске царевине, и састављају важан елеменат за коначно уређење истока. Њихови труди да се изравнају с осталим културним народима нису донели колико треба успеха само за то, што су морали сувише рано усвајати установе за које нису дозрели. „Од свега што им је од парламентарности за срце највише прионудо, то је партијска борба, и она је постала за њих забава над забавама. Њихова полемика узвисила се до класицизма у грдњама, клеветању, извртању факата и обмањивању простог света, а оптужбе, морална и физичка линчовања бивших Министара нису ретке појаве ни у Београду, ни у Софији, ни у Атини, ни у Букурешту. Са таквим апаратом не води се озбиљна међународна политика. За то у тим државама у место државничке смишљености у судбоносним међународним питањима видимо: уски шовинизам“ (страна 32). Мајмунисање Балканских држава у *освајачким* тежњама, сувише је смешно и блутаво. Они морају просто да узму лењир у шаке па да без затезања једним потезом одреде узајамне сфере интереса.

Заједничка радња балканских народа створила би за конзервативну Европу поуздану тачку за осигурање мира у Европи, и *онда би Европа имала рачуна да неутралност целог Балканског Полуострва узме у своју заштиту*, јер би ово постало важан елеменат за европску равнотежу.

Од круте аустријске централизације било је теже прећи на дуализам, него што је постојећи већ дуализам управо мултиплицирати, примењу-

juhi ga i na sve ostale narode, i tako preћи федеративном облику зајединице, изравнавши све народе аустријске царевине. Са овим кораком Аустрије питање европског истока било би уређено у својој бољој половини. Она друга, мања половина, пошла би за већом, и питање европског Истока у својој целини било би расправљено *без потреса и жртава*. Федеративна заједница постала је историјска и географска потреба за народе на европском Истоку. Скуп скоро подједнаких бројем народности *искључије сваку могућност* да се једна, једноставна моћна држава на Истоку образује (докази: Швајцарска, сједињене североамериканске државе, федерација аустралијских колонија). Федеративна заједница једина је у стању да даде Европи мира а свима балканским народима јемства за њихову народну самосталност и слободу.

Србија тежи да ослобођењем од Турака и уједињењем српскога народа осигура себи народну самосталност. На томе се радило под Карађорђем без успеха, под Милошем с успехом, а највише се радило за друге владе Кнеза Михаила. Са његовом смрћу српска спољна политика губи место које је дотле заузимала међу балканским народима. Западна Европа и њени интереси на Истоку нису више били важни у очима српских државника: везе са другим балканским државама су покидане, Србија је цело тежиште свога рада пренела са спољне на *унутрашњу* политику, а у спољној је само лавирала између Русије и Аустрије, попуштајући час једној час другој, за то је Србија пропустила 1866 за спољну акцију, када би имала далеко већег изгледа на успех него 1876 год., када је ушла у рат за рачун Русије, као руска авангарда. Награда: Сан - Стефански

уговор и окупација Босне и Херцеговине. Тиме је отворен пут Аустрији на Солун. Тиме су одузети Србији сви услови и економни и политички за самостални народни живот. Српско-Бугарски рат жртвовао је велику међународну политику Балканских народа а Србији је донео пораз и понижење. Све је жртвовано за љубав *унутрашње политике*. Због ове Србија није могла створити услове, у којима би њен државни костур задовољио ону чврстину, која нужна за велики народни задатак. Политичка утакмица и саревњивост надметале су се у ласкању и обмањивању масе народне, са којом су се политички *преврати* вршили. Буне су прављене за мање дације, а мале дације условљавале су рђаве мостове, изривене друмове, јавну несигурност, неуређену администрацију, несигурну правду, непоуздане приходе државне, слабу и не-наоружану војску, и услед свега тога: никакав значај Србије у међународним питањима која се њене судбине тичу. Све скоро мере, које је држава предузимала, биле су срачунате на *популарност*. Ето како је Србија дошла до Устава са ширим изборним правом него у Енглеској и Белгији. У Скупштини *полуписмени селаци* решавају државна питања. Интелигенција мора да се спушта у низине бирачких маса. Услед тога раслабљеност државе. Политичке слободе компромитоване: партизанске вође по селима једина власт у земљи; груба, необуздана, самоубилачка партизанска борба прогутала је све. Од ње се данас не види ни Престо, ни земља, ни народ. Сад би требало тек *ујединити народ у Србији*, пре него што би се могло вратити на рад за уједињавање Српства. Министри *са совака*, немајући ни појма о међународној политици, сводили су целу спољну политику Србије једино на питање ко је већи при-

јатељ или непријатељ Србије, Русија или Аустрија? Ми смо тако губили драгоцене време, излагали се подемеху и оних којима смо се удварали, и оних на које смо викали, а конзервативна Европа, на коју се најзад *морали* наслонити, не може озбиљно узимати у рачун људе, који не разуму своје сопствене интересе, који се у напред предају на милост и немилост. Међутим Европа има великих интереса на Истоку, и она ће нас *напериати* да водимо нашу самосталну политику, и ма да то изгледа као неки парадокс, ми можемо бити *приморани* чак и на самостални државни живот, ако не за наш, за туђ рачун.

Да би се Србија вратила на своју народну политику, ваља из основа поправити наше унутрашње политичко стање. Србија мора да постане озбиљна, вредна и да батали сваки шовинизам (Овде ређа Пироћанац готово цео мој програм од 11. окт. 1897). Интелигенција треба да заузме место које јој у држави припада, а не да трчкара око сеоских чапкуна ради њихове протекције. Не могне ли интелигенција да изврши (горњи програм) свој задатак, њега ће морати извршити апсолутизам, и тако ће српски народ бити осуђен да се кроз деценије бори за политичке слободе, а чим их добије, да их на своју штету употреби, те да их понова губити мора. Наши су стари давали *животи* за отаџбину. Од нас се тражи само да жртвујемо наше личне *арже*. Да нисмо Словени, ми би то могли лако учинити...

На ових 6 страна ја сам згурао све суштствено што је М. С. Пироћанац изложио на 55 штама: великих страна.

И то је он штампао пре 13 година! Још Александар I не беше извршио његово Априлићини! Тек после су настале политичке и дворске оргије

које су довеле до покушаја просвећеног деспотизма под нама. Тај је покушај доказао да је одишта могућно извести Србију из партизанске суманитости на поље озбиљног унутрашњег и озбиљног спољнег рада. Тај је покушај *прокинути* за то, што је започет под једним сладострастним и облапорним егзистом најгоре сорте, какав беше последњи Обреновић, али тај покушај *није прошао*, садашњи режим и данас се трошкарим оним што смо ми посадили, а народ сваким даном даље, све више жали за оном владавином, јер налази да је под њом било највише реда и сигурности да сваки гледа свој посао. Тај покушај се *мора наставити*, то је само питање времена. Спремајте се за њега моји драги наследници у вођењу тог озбиљног рада на спасавању унутрашњег живота и међународног угледа Србије! Вама ће задатак бити у толико лакши него што је мени био, што ви нећете бити између два жрвња, међу којима сам ја радио, него ћете имати овога Краља, који је најсретнији кад не мора ни у што да се меша, нећете имати никога да вам смета. Имаћете још једну колосалну олакшицу коју Пироћанац није могао ни слутити 1893, пре Мугдена и Цушине, пре Кошутовог Министарства од 1906. Наша велика мучитељка Русија, пред којом је цела Европа лежала потрбушке и допустила јој да згази први озбиљни покушај за спасавање Србије, данас није велика сила у стварању, формирању, како је изгледала Пироћанцу, него је *држава у распадању*, она је данас Турска № 2, са том разликом: што је сувише велика да би је поступним ампутацијама могли свести на Петроград и око њега на шеталиште Петра Великог, као што је урађено са Цариградом. Њу ће иншаллах Государствена Дума релативно брзо претворити у *федерацију* у

којој ће доћи до самоаталног народног живота и Пољска, и Финска, и Украјина и Московска и Кавказ ит.д. ит.д. Та велика руска федеративна држава убрзаће и претвараће Аустро - Угарске у *источну федеративну државу* у којој ће Срби састављати једну народну целину од 8—10 милиона, која неће више морати бацати највећи део своје зараде на војску, него ће моћи целу да је употреби на своју *културу* са којом ће за сто година моћи да покрби и оно 3—4 милиона Бугара, и да постане једна целина на Балкану.

Ако би претварање Русије у федеративну државу захтевало више времена, неко што сада изгледа, опструкција свију народности у Аустрији коју ми посмастрамо ево већ толико година, претвориће *највероватније* тај мозаик од народа можда *још* *на нашег живота* у федеративну државу.

За то ти треба што скорије да узмеш дивизине у Србији у твоје руке те да у тренутку када на целом Балканском полуострву дође до решавања, Србија буде готова помоћи да се створи *источна федерација*.

Дотле ће се ваљда и Французи и Немци толико отрезнити од шовинизма да увиде каква опасност прети *привредној Европи* од Америке, па ће и они пречистити свој алзашко-лоренски рачун, и онда неће бити далеко до — Сједињених европских држава.

Ја их поздрављам још сада из буџака у ходнику мог апса:

Живеле С. Е. Д!

*Додатак овом писму
од 16-ог јануара 1910.*

Таман ја прегледајући овај рукопис за штампу, дођох до овог усклика „Живеле Сједињење Ев-

ропске државе“! а каруна једна стадоше пред мојом кућом; из њих изађе један мршав старац елегантно обучен, који кад га уведоше у моју библиотеку, поздрављајући, пружи ми своју карту и једно писмо препоруке.

— Обоје изистинно Сер Макс Вехтере — рекох му — Ја Вас добро знам, и радујем се што Вас видим, у мојој кући. Добро сте ми дошли! Изволте сести. —

Седи старац на мало зачуђено упита:

— Ви ме познајете? —

— Који јавни радник, не би знао за великог апостола Европске Федерације, сер Макса? Осем тога ја сам имао задовољство да Вас и лично познам на једном чају код Dr. Минца где смо разговарали не само са члановима дипломатског кора у Бечу него и са бароном Сутнер, чувеном списатељском књиге „Доле с оружјем“.

— Oh, yes, сад се и ја сећам. То је било равно пре годину дана. Опростите ми, Преваосходство, што сам на то заборавио, али ја сам последњих година направио хиљадама кратких познанстава, а осем тога од старости почиње ме издавати и памћење. Сад се сећам. Ја сам Вам онда обећао послати моје предавање о Европској Федерацији. Јесте ли добили ту моју брошуру? —

— Нисам сер Максе. —

— Онда допустите да Вам је сада пошљем, чим се вратим у Британско посланство. Дотле молим да примите један егземплар мога меморандума о том питању.

— Хвала. Каквом срећном случају имамо да захвалимо што Вас видимо у Београду? —

— Није случај. Ја путујем по целој Европи да заинтересујем владаре, владе и истакнуте државнике за идеју којој сам посветио мој живот.

За то сам дошао и у Београд. Сада баш долазим од аудијенције коју сам имао код Њ. В. Краља Петра. Очаран сам пријемом који сам нашао код Њ. В. Надам се да ћу и В. Пр. заинтересовати за Европску Федерацију. Довече ћу, на ручку у Британском посланству, имати задовољство да говорим и са шефом садашње Српске Владе г. Пашићем. Онда ми остаје само да говорим још са г. Ст. Новаковићем, па да идем опет у Берлин. Да ли бих Вас смео замолити за неколико речи препоруке за г. Ст. Новаковића? —

— Са највећим задовољством — рекох и написах му препоруку за Стојана. — Кад сте имали срећу да задобијете Њ. В. Краља Петра за Вашу идеју, онда је Европска Федерација сигурна, бар у колико буде зависила од Србије, јер и наш премилостиви Краљ води самостално спољну политику Србије, као и Њ. Великобританско Величанство, и према томе и сви садашњи и будући Министри Србије мораће у томе правцу радити. За то сам ја уверен да ћете довече и од г. Пашића чути највећу готовост за потпомагање Европске Федерације, у толико пре што је Њ. Превасходство прави фанатик за федерације.

— Аох? — учини сер Макс.

— Yes — потврдих ја овом шумадишко-инглеском речцом. — Полуслужбени лист црногорски, „Цетињски Вјесник“ тврдио је пре кратког времена да имају шемени докази о томе како је мистр Пашић још кнезу Александру Батенбергу изудио српску круну, само да уједини Србију и Бугарску, само да отпочне федерацију. Како то тврђење Цетињског листа о мистр Пашићу није демантовано са надлежног места, ја тврдим да наш садашњи Премијер иде до самопрегорења свега што је специјално српско, само да се дође до Фе-

дерације. Он је дакле фанатик за Вашу идеју. Што се моје маленкости тиче, ја не идем тако далеко као наш сер Никола, јер ја имам још извесних народносних вељентета, које би претходно хтео да осигурам, али је при свем том интересантно, да ме је Ваша љубазна посета застала у тренутку када сам ја прегледајући један мој рукопис наишао на један одељак који се завршује с ускликом „Живеле Сједињене Европске Државе!“

— Very interesting indeed — рече сер Макс. — А смем ли Вас упитати за те народносне разлоге, који Вам још сметају да верујете у остварење Европске Федерације? —

— Драге воље. Ево их: Национализам је у Европи још сувише јак да би се Европска Федерација могла остварити пре него што се тај принцип потпуно задовољи. Како хоћете да Француска и Немачка уђу у ту Федерацију док се међу њима не рашчисти дефинитивно питање у Елзасу и Лотриншкој? —

— Oh, ја сам говорио о томе и са председником републике, мистр Лубе, и са садашњим владајућим државницима француским, и од свију сам чуо да Алзас-Лорен није више никакво актуелно политичко питање. Оно је само једна елегична успомена, која је са сваким даном даље све слабија. Она неће бити никада озбиљна сметња остварењу Европске Федерације. —

— У толико боље. Али како хоћете да Русија, Прајска и Аустрија, које су између себе поделиле некадашње велико Царство Пољско приступе тој Федерацији пре него што се задовоље двадесет и два милиона Пољака, који су свесни своје народности, који су доказали да их не може уништити ни руски апсолутизам, ни прајска државна германизација ни аустријска бирократија?

Како хоћете да Румунија, Србија са Црном Гором, Бугарска и Грчка приступе Европској Федерацији, пре него што те народне државе буду потпуно „сатуриране“ у народносном погледу? Знате ли да је ту у питању близу тридесет милиона људи? Са Пољацима то чини преко педесет милиона Европљана, то је знатан део целокупног европског становништва. Докле год ових 50 милиона људи буде готово да се бије за своју народност, Европа не може озбиљно приступити стварању Европске Федерације. За то треба пре свега да Русија, Турска и Аустроугарска постану Федерације народносних, аутономних држава...

— Министр Џорџевич, Ви придајете много већу важност питању народности него што му се сме придавати пред огромном *природном* опасношћу, која прети данас Европи са две стране, из Јапана и Америке, а Ви знате да се данас свака државна политика мора сводити поглавито на *природну* политику. Пред овом ишчежавају сва питања расе и народности. Као што ћете видети из мојег меморандума и моје лекчр (предавање) ја сам се пре свега упитао: од куда је то дошло да су Сједињене Северо-Американске државе постале тако огромна сила, као што су данас, па сам се онда упитао да ли би Европа могла и докле да иде за примером Америке? Оба су та питања из области Народне Економије. Сједињене Америчке Државе имају извесна велика природна преимућства, којих не налазимо у Европи, али за то има пуно узрока за њихов успех, који би се могли репродуктовати и у Европи. За тим сам анализовао околности које су допринеле великом благостању С. А. С. Држава и нашао сам:

1. Имају врло много плодне земље.

2. Имају огромно рудно благо у земљи.

3. Добијају врло много емиграната из Европе, који су образовани и школовани о европском трошку, те они, чим пређу у Америку, одмах постају продуктивни радници. Емигранти из Европе, који нису по народности Инглези, врло брзо науче инглески језик, и њихова су деца већ прави Американци.

4. Имају врло малену војску, те тако војна служба само минималан проценат становништва одваја од привредног рада.

5. Њихова индустрија не клеца као европска под тешким теретом вечног оружања. Покојни Еткниси израчунао је само из тога 5% у корист Американца, али тај је проценат последњих година знатно порастао, јер је Европа продужила своја буди Бог с нама оружања.

6. Они живе на миру и немају да се боје никаквог напада с поља. Ништа не омета њихова привредна предузећа.

7. Најзад, на њиховој огромној територији влада начело слободне трговине, и ту је главни извор њиховог огромног богатства.

Њихово становништво тако се нагло умножава да ће на крају овога века врло вероватно бити бројно веће од целокупног становништва Европе, а целокупно имање Европе представљаће само један разломак нагомиланог богатства америчког.

Шта бива у исто време у Европи?

1. Велике силе оружају се на врат на нос једна против друге, јер једна другој не верује, једна од друге зазире, и свака вреба тренутак у ком би могла што шћанити од суседа. Са тога Европа данас троши годишње 6 милијарада и 250 милиона франака само на своју сувоzemну и поморску војску, с очевидном тенденцијом да тај

трошак повећава из године у годину. Та страховита цифра не обухвата трошкове за фортификације, штићу оне колосалне губитке које Европа има отуда, што четири милиона младића одваја сваке године од привредног рада и осуђује на непродуктиван рад у касарнама.

2. Због свесмождавајућег оружања порезе и прирези у Европи постали су тако страшни, да изазивају опште незадовољство, анархистичке и друге доктрине које прете да друштвеном револуцијом униште садашњу цивилизацију.

3. Сваки предузимачки дух у Европи укочен је страхом од некаквог великог рата, који може букнути свакога тренутка, за неколико сахата.

4. Свака држава у Европи има своју царинску тарифу, која је одваја од њених суседа, и тај систем изазвао је до сада многе царинске ратове, врло озбиљне с огромним штетама.

5. Разне народности, које у Америци живе тако сложено да се стапају у једну целину за мање од једне генерације — у Европи су крвнички завађене.

Куда нас води све то ?

Право у један велики европски рат, у једну катастрофу коју ни један човек не може да замисли а да се не згрози, јер зна колико је данас савршенство свију средстава за разоравање. Такав рат уништио би са свим побеђене, а победнице би оставио тако изнурене, да би свака ваневропска сила могла постати Господар Европе.

Има ли начина да се избегне така страшна несрећа ?

Има, један једини. То је федерација Европе. Нисам ја први који то каже. То је још одлични државник лорд Солзбери тачно исказао.

Па зашто онда нико до сад није озбиљно ни покушао да оствари ту федерацију?

Кажу ми да је неповерење и зазирање, а као последица њихова зашети одношаји међу извесним државама такви, да ни једна од њих не сме да узме иницијативу за то, а да не изгуби свој престиж. Добро, онда нека приватне, неслужбене личности, на своју сопствену одговорност, узму иницијативу за то, нека учине први корак код европских влада, нека им разложе колико би се на тај начин учинило добра Европи и цивилизацији. Услед тога би једна или друга Велика Силе сигурно сазвала остале на конференцију, да у пријатељском разговору предискутују питање, да ли би се и на каквим основима могло приступити једној таквој федерацији. Ако би се Велике Силе сложили, онда би оне сазвале све европске државе на један конгрес, коме би се поднео готов пројекат.

Речено ми је да је мој план сувише огroman, да би изазвао и сувише тешкоћа, али мени се чини да то није довољан разлог да се напусти једна ствар од које зависи срећа и сигурност свих 350 милиона Европејаца. Пошто је познато да су сви садашњи владаоци у Европи велики пријатељи мира, мени се чини да би баш сада био најзгоднији моменат за једну овакву акцију.

Тешкоће више изгледају велике него што су у ствари. Њих ће одмах нестати чим се извесна начела јасно утврде. Пре свега независност сваке поједине државе мора се очувати колико се год може више, и ни од једне не може се тражити више жртава него што је апсолутно потребно. Све што би се стварно морало тражити, своди се на ово двоје:

1. Да се један стални одбор Великих сила

установи, коме би се поверила мисија да се стара за одбрану свију европских интереса.

2. Да све европске државе саставе царински савез, са једном царинском тарифом за све што се из осталих делова света увози у Европу, а унутра у целој Европи да буде слободна трговина, или ако би се то показало као немогућно, онда да се заведе систем, који би се највише приближавао слободној трговини.

По моме скромном мишљењу не би требало ни покретати питање о разоружању, или смањивању оружјања. То би се питање само по себи решило у свакој европској држави, чим би се федерација створила. Наравно да би свака држава морала издржавати онолику војну снагу, колико би на њу сразмерно дошло за одбрану Европе од спољних непријатеља. После врло брижљивих проучавања ја сам дошао до уверења, да би сви европски народи с одушевљењем пристали на ову федерацију. Ево какве би користи биле од ове федерације:

1. Велики европски рат постао би са свим немогућан. Чим би се напустиле царинске тарифе појединих држава, чим би завладала слободна трговина по целој Европи, сви главни интереси свију европских држава стопили би се уједно и све би европске државе састављале једну заједницу.

2. Европа би уштедила сваке године пет милијарада франака само на војсци, а три и по милиона људи више на привредном раду, привредили би јој бар 10 милијарада франака годишње више.

3. Ове огромне уштеде и зараде, разастрте по свима европским земљама, подигле би свуда јавно благостање, ово би створило нове потребе и подстакло би како земљорадњу тако и инду-

стрију, што би у вези са слободном трговином иногурисало такво благостање, какво никада дотле није било у Европи.

4. Потреба ручног рада толико би се повећала, да би свако који хоће да ради добио посла. Емиграције би нестало, или би се упућивала у европске колоније.

5. Са растењем општег благостања нестајало би постепено свију превратних идеја.

6. Нестало би предрусида расе и сви би народи у Европи тако исто добро живели међу собом, као што живе и у Америци.

7. У погледу економском Европа би постепено стигла Америку па би онда, под једнаким околностима, конкурисала с њоме у свету.

8. Сила и утецај Европе био би најачи на свету, и она би за читав низ наредних векова била у стању да надјача војнички и привредно сваког свог непријатеља.*)

Сер Макс ућута. Чекао је да види шта ћу ја на то рећи. Ево шта сам му казао.

— Слика коју сте нацртали тако је примамљива, да ја могу само жалити што ће она још дуго остати само један леп сан. Ја нећу доказивати као што многи аутори доказују, да су ратови тако исто потребни као и заразне болести, јер би се — како ти аутори тврде — иначе род људски тако намножио да би се вратили људождерству. Нећу помињати ни другу једну теорију по којој војска није ни мало непродуктивна институција, него напротив да је најбоља народна школа за мушки зант, без којег нема државе, и највећа народна школа за саму писменост. Нећу поми-

*) Описирије о томе: *European Federation* by Sir Max Waechter, D. L. J. P., a lecture delivered at The London Institution on the 25. th February 1909, London, C. W. Stidstone.

њати ни то, да све оне милијарде које се троше на војске и морине, дају посла свима народним индустријама и хране данас милионе радника у Европи. Нећу да помињем да би у Европи, када би се на пречац све њене војске свеле на четвртину или петину, настала једна привредна криза тако исто тешка као и какав велики рат. Све то остављам на страну, јер би се о томе могли дуго препирати. Оно што је несумњиво то је: да су све европске државе, за последњих двадесет година уложиле тако огроман део крваве зараде свију својих народа у војске, наоружање и флоте, да су европске војске достигле врхунац свога развоја, са кога нема више даљег могућног напретка, него мора наступити њихово опадање, њихова ретроградна метаморфоза. Монарси, врховни Команданти тих војска, знају врло добро да ће им то скупоцено живо и мртво оружје зарђати, да ће све милијарде утрошене на њ бити бачене у воду, ако они не употребе тај живи инструменат, док је у пуном напону своје снаге, јер је војска, као и сваки живи организам подложна природним законима за растење, пуну снагу и опадање организма. Ето за што се ја бојим да ће Велике Силе морати због многих политичких, привредних и народносних нерешених питања Европе, најзад загази у тај велики европски рат, од кога се и ја толико исто грозим као и Ви. Ако дадне Бог и памет људска да после тога великог рата победени не буду уништени а победници са свим изнурени, као што Ви претпостављате, онда ће се тек моћи приступити ближем проучавањем Вашег предлога, па и тада ће одлука зависити од тога, да ли ће Европа у својој већини остати монархијска или ће постати републиканска. —

— Oh — рече сер Макс — до тог страшног

рата европског не сме ни пошто доћи. Европске Велике силе састављају данас две противуположене групе. Ваља се старати да свака од њих избере по једног монарха као свог репрезентанта, и онда на ту двојицу ваља дејствовати свима силама да се споразуму, па ће пћи — и сер Маке устале.

— И за то Ви сад идете из Београда право у Берлин? — уштах госта испраћајући га до капије.

— Јес — одсече кочоперни чича одлучно.

— Желим Вам од срца најбољи успех.

— I thank You, хвала Вам. За сваки случај ево вам моје адресе: The Terrace House, Richmond, Surrey, Angleterre.

— Хвала.

— Још једну молбу. Кажите мом кочијашу да ме одвезе у Бритиш Лереши.

— Терај, соколе, на велику пијану пред кућу Константиновићеву.

— Знам, Господине, то је у енглеско посланство. Ђи!

24.

9. Априла 1906.

У мом ходнику има новости. Ђокић је пуштен да се из слободе брани. Митић је издржао својих 55 дана и полази. Обојица ми приђоше са капом у руци да се „опросте“ и један од њих да зомоли за опроштење „ако ме је што увредио.“ Ово сигурно што сам једанпут казао да ћу се затворити у моју мрачну ћелију, ако они наставе свађати се у ходнику, у коме једино имам

светлости. Обојници пружих руку и по један савет старачки за њихову бујну младост. Обојница обећаше послушати ме, што ће нарочито добро бити за Митића, који би иначе, ако би се онако осветио ономе, ради кога је био у хапсу, као што је претио, позитивно отишао на робију.

Осем свију мојих, дође ми 23-ег дана: *Игнат*, коме сам морао запретити, да га нећу више примити ако не престане са доношењем кутија специјалитета: *Марко Стојановић*, који је апсанцију питао „да ли је Господин код куће?“ на што му је мој бистри Ужичанин одговорио „Јесте, сад се баш вратио из шетње“; чика *Тоша Поповић* полковник и кавалер, који сада сваки дан пише врло напреене чланке уводне за један лист београдски: *Љубомир Матић* професор из Чачка, мој велики поштоватељ, који тако страсно растура моју „Одбрану пред судом“, да може лако изгубити службу, јер он као професор историје књижевности чак својим ђацима препоручује да читају моје књиге.

Овај је дан знаменит по томе што је један од мојих синова пролазећи поред буреџијнице видео вруће буреке па ми је послао у хапс два парчета „сос месо“ и два „со сирење“. И ако сам ја, као искусан човек у 62-ој години живота, и као лекар А.Д био толико „предострожан“ да обуздам моју страсну љубав за бурецима, која у мењој бесни још из моје ране испосничке младости, те сам појео само једно парче у подне, и једно у вече, а друга два уступих колегама у ходнику — опет сам се после поноћи уверио да за човека мојих година не ваља никаква друга љубав, осем родитељске, другареке и за отаџбину, јер ме је буречка страст пробудила. Страшна горушица!

Срећом имам твоје енглеске соде. Диже као руком. Али, нећу више јести бурека....

Јуче најутра отишао сам врло рано у башту. Пријатно изненађење. Због једне моје узгредне примедбе да не могу да шетам једном стазом која беше обрасла сва у коров — јутрос освануше све стазе очишћене, поливене, а у једном буцаку пуна кола корова. Благодарих апсанцији, који је дошао на „доброитро“ па опучих маширати. Сад имам поред ∞ још један квадрат од 100 корака, што олакшава „бројање“. На један пут стадох.

На сред стазе гамиже и вије се некакво органско створење. За гљисту сувише је велико, за змијче сувише је мало. Дигох ногу да га згазим, али одмах напустих ту намеру. Баш ако је и змијче нека га нек живи. И радикалске змије и ови садашњи њихови зеленбаћи доприносе много да се српски народ излечи од фразе — која га је упропашћавала пуних сто година. Ко зна какву „мисију“ има у природи ова животињца? Нека се сунча и гамиже, а ја наставих моју шетњу. Кад сам се вратио видим на истом месту једну мачку, али не ону оловне боје, него лепу белу мачку. Ова је сигурно одрасла у судском одељењу, које је окренуто јутарњем сунцу. За то је бела са по којом црном шаром. Наравно и они људи који с њоме живе у судском одељењу нису без таквих пега, иначе не би ту квартирили.

Седи маца на сред стазе и укочено гледа у ону гљисту шта ли је, која се вије у прашини пред њом. Мачка се тако задубила у своје посматрање да хич не верма што ја „диновским“ за њу корацима идем право на њу. Она мене хич не зарезује, и ја морам да је обиђем. То ме заустави да гледам шта ће најзад мачка да уради

са оним дугачким првом. Она је пратила сваки његов корак. Када прв домили до најближе леје, па хоће да штукне у траву, мачка дигне шапу, увуче своје нокте па са свим полако да гљисту не заболи, одгурне је од траве опет на стазу преда се, повуче шапу к себи и проучава вијење тога црва даље...

Ова мачка потсетила ме на једну Американку, госпођицу *Adelaidy Fielde*, која је годинама проучавала овако исто пажљиво *мравњаке*, само са том разликом, што ће студија, ове моје мачке остати њена тајна, а госпођица Аделаида написала је читаву књигу о животу и „нравима“ мрава. Судећи по тој књизи, мравља друштвена организација страшно потсећа на друштвени идеал социјалиста, па како се ти у последње време јако интересујеш за г. Лапчевића, то неће бити с горега да ти овде у изводу саопштим резултате до којих је дошла Miss Fielde својим проучавањем мравњака. „Мравље друштво има два задатка: да одгаји свој подмладак и да осигурава храну за све у мравњаку. Највећа пажња свију одраслих нарочито је сконцентрисана на одгајивање младих. Кад се роди мрав, он је таман као једна тачка. После 20 дана то је мајушан црвић који се полако, полако претвори у лентирећа и на послетку добије све одлике мрава. Од хране коју ти мајушни црвићи добију, зависн хоће ли се из њих развити крепки мрави, способни за живот, или слабуњави који брзо угину. Онај црвић, који је намењен да постане *Кралица*, храни се са свим особитом храном, која се нарочито за њу прибира. Са свим је другаче специјалисана храна којом се хране мрави радници, мрави војници, и мушки мрави — трутови. Ни један новорођени мрав не оставља се његовој доброј или рђавој матери да

га одхрани и однегује. За то се старају сви мрави, који сваког мравића сматрају као заједничко благо, и сваки се утркује који ће му већу негу указати, само да их оспособе за рад, те да се после сами старају за своју храну. Љубав и пожртвовање свију за младе, главна је одлика мравва; она се не налази ни у којој другој фази животиња па у толикој мери ни код људи. Мрави сматрају своје младе као највеће заједничко благо, за то га сви и чувају. При бирању хране за њих прави су физиолози, тачно знају у чему има хранљиве материје а у чему нема, и ово одбаце још пре него што сместе са свим очишћену храну у своја стоваришта. И толико се брину за храну и ако мрави могу, као што сам се сама уверила, да живе по 8 до 9 месеци без икакве хране. Мрави су одлични алтруисте. Чим виде једног свог мравва гладног, поделе с њиме своју храну, а има их који сами гледају да помогну свога ближњег. То међусобно помагање саставља основну црту сваког мравијег друштва. Мрави предузимљу формална путовања, веома далеко од свог мравињака, да траже храну, па ипак, ако на повратку са тако далеког пута сретну гладнога мравва, они му дају, и ако их је тражење толиког труда стало. Најчудноватије је да у свом алтруизму иду тако далеко да поврате део хране из свога трбуха, ако немају друге, само да нахране ближњег. Гладан мрав има само да зине. Одмах други мрави трче да га нахране. Па каква је подела рада међу мравима! Када излазе да траже и прибирају храну, поделе се у разне групе. Једна има да тражи семење, друга воће, трећа ситна насјекома, четврта другу какву храну, и у том целом послу има плана, има потпуног споразума. Има већ више од три хиљаде година како је конста-

товано да мрави немају никаквог Владаоца или законодавца. Њихов свемогући инстинкт довољан је да их води вредношћу у раду, мудрости, међусобној љубави, социјализму, алтруизму. У мрављем друштву Краљица ужива велико поштовање и оданост свију, али она нема никаквих права да утиче на администрацију. То је комунистичка организација у којој нико није Господар и нико није роб. Краљица се одликује тиме што има крила, али се служи њима само кад се удаје, па после седи са својом децом са којом живи по 12—15 година, за њу се старају сви одрасли мрави. Она остаје увек верна своме мужу и ако га — чудна ствар — не познаје... После свог првог брака стално одбија све просиоце, права Пенелопа, и ако зна да се њен Одисије неће никада њој вратити. Мушки мрави имају крила, живе само годину дана, не раде ништа и према томе могу се назвати трутови мравињака. Њих хране и негују мрави радници и помажу их при селидби, ако се укаже потреба. Мрави имају врло развијено чуло мириса, са којим распознају пријатеље и непријатеље, добру или рђаву храну, где се кад налазе, да ли су близу свога или туђег мравињака. Ни у какве феле животиња није чуло мириса тако развијено као у мраву. Нагледа да сваки мрав може сваког другог мраву познати по специјалном мирису. А на свету има до сада познатих четири хиљаде *фела* мрављих. Сваки мравињак има свој општи мирис. То је његова застава. Када какав мрав туђег мириса залута у некакав мравињак одмах га гоне, па чак и убију. Јер колика је год велика међусобна љубав у свију чланова једнога друштва, толика је исто велика мржња свију противу туђина. Омирески ратови воде се између њих. Има нарочитих мраву са

великим главама који су стражари сваког мравињака. Они сви стоје на уласку у мравињак који улазак просто запусте својим главама. Ако мрав пријатељ хоће да уђе, стражари повуку своје главе из врата и он уђе. Ако ли то покуша мрав непријатељ, они заглаве врата, а у нужди дају својима знак „на оружје!“ — Мрави не маре за емиграције, али баш ако је нужда да се напусти стари мравињак, онда држе дуга саветовања пре него што донесу такву одлуку. Мрави имају нарочите полицајце и судије међу собом. Ако се који мрав огреши о друштвена правила полицајци га ухвате и доведу пред судије, који га осуде на веће или мање казне. Међу казнама имају и осуду на смрт. Ова се у осталом примењује нарочито на заробљенике из рата са непријатељима. Често сам гледала такву осуду и спасла сам врло много тих несрећних мрва осуђених на смрт. Колосално је памћење у мрва. И ако је мрав врло мајушан, и ако има само микроскопски мозак, он веома дуго памти и најслабије утиске. — Друштвена организација мрва доприноси толико благостању и срећи сваког појединог мрва, да ја налазим да у том погледу мрави стоје над људима, који у својој досада постигнутој друштвеној организацији живе много несрећније него мрави, несрећније и од многих других животиња...” —

Таман се ја зарио у студију најсентименталнијег социјализма ове американке госпођице, која је од своје 6-те године па до сада проучавала мравињаке у Кини, кад ето ти мог сина који ми донесе твоје писмо од 5. Априла, из кога сам видео да они, са којима си овде преговарао чак и твој државни социјализам сматрају за утопију.

Ја се само љутим на брзоплети телеграм Кра-

келеров који је учинио да си морао да одјуриш натраг, а нисам се ни наразговарао с тобом. На другу половину твога писма, добићеш одговор у наредном писму док чујем шта је Андра Ђорђевић, који је позват Краљу, с њиме говорио.

Право да ти кажем када си овамо бахнуо, ја сам мислио да је свршено са мојим писмима из апса, и XVII-то нисам ти послао, и ако је било готово, него сам писма претворио у *дневник*, писан не више на танкој поштанској хартији, него на великим табацима „Министарске“ хартије, као што приличи апсенику. Али пошто ти у томе писму од 5. Апр. тражиш да наставим моја писма, ја сам ти послао XVII и XVIII, и чим добијем од тебе потврду да си их примио, послаћу ти све што буде дотле готово, те да тако имаш најпотпунију историју мог апса, која може доцније за требати, као верна слика анархије рулократске у којој се Србија данас налази.

У синоћњем „Виделу“ нађох један чланак написан (од непознатог ми писца) поводом дискусије о мом помиловању.

Ево ти тог чланка:

„Једна нова теорија“

Г. Ђорђе П. Несторовић, судија касац. суда и народни посланик, рачуна се, потпуно умесно, излишно је рећи, као најспремнији теоријски правник међу самосталицима, у чијим се редовима данас случајно налази. Теоријски, морали би смо додати, јер и он сâм, са скромношћу којом се одликује, пушта преда се, као практичаре, г. Стевана Петковића, члана Државног Савета, и г. Драгољуба Јоксимовића, судију беогр. првост. суда.

Ту скоро г. Несторовић изашао је у „Одјеку“

(бр. 72.) са једним чланком, који истина не носи његов потпис, али који, судећи по оригиналности идеја и дубини погледа, може потицати само из пера тог одличног стручњака.

У том напису, приликом једног конкретног случаја, који ћемо оставити на страну, јер нас ни најмање не занима, г. Несторовић развија једну нову теорију о праву помиловања, која заслужује да не остане неопажена. Зато ћемо је овде, пошто је преведемо на обичан језик и тиме учинимо приступачном широј публици, саопштити нашим читаоцима.

У Србији, у „светом“ као и несветом стању, Устав, закон и обичај признавали су увек Круни право помиловања: владалац је могао досуђену казну сасвим опростити, смањити или преобразити у другу блажу. О правној природи овог привилегија Круне нико се није бринуо. Господар је делио милост робљацима, по каткад — пре „светога стања“ — и повинарима, а ови су му на тој били више или мање благодарни, и све је било у реду.

Али радикална демократија, која је предузела да од ове „полицијско-бирокупатке“ земље начини правну државу и да кроз све њене установе проведе дух савремене демократије, није могла ни у области кривичног права примити без критике застареле појмове, које је јој је лични режим заветовао. Она је и ту ударила својим реформаторским будаком, хоћемо рећи силним, али ипак елегантним пером г. Несторовића.

Ево вам резултата тог самосталског умовања. Помиловање није више привилегија Круне, као постојао извршне власти у држави, но последица једног двостраног уговора, за чији је постанак потребна сагласност воља обеју уговарајућих

страна: Владаоца, који милост „уступа“, и зликовца, који то „уступање“ прима. Другим речима помиловање, које је, као што г. Несторовић вели, „у неку руку уступање, цесија“, може „пуноважно вредити“ само ако се у том погледу постигне потпуни споразум између Круне и зликовца.

У приватном праву остављена је странама потпуна слобода избора момента када ће која од њих своју вољу изјавити. Тако онај, који једну ствар уступа, може ту своју намеру обзнанити раније по што би друга страна показала готовост да је прими. Ту закон не прописује никакав ред у изјави воља. У уговору о помиловању одступа се од овог принципа приватног права, је при тој врсти правних послова ваља водити рачуна о једном новом елементу, о „владаочевом декоруму“. Да би тај „декорум“ очувао од сваког вреда, који би несумњиво могао наступити кад „уступање, цесија“ од стране Круне не би код зликоваца наишла на повољан пријем, мора се узети да по природи ствари уговарајуће стране, Круна и зликовац, не уживају овде ону неограничену слободу из грађанског законика. Ограничење њихове слободе, а у интересу „потребног владаочевог декорума“, састоји се у томе, што је Круна везана и не може своју вољу изјавити све док друга страна, зликовац, не буде изјавила „готовост“ да ће „предмет уступања“ примити. Тек онда може Круна изаћи на сусрет тој „готовости“ и са зликовцем, који је тиме дао доказа да уме водити рачуна о „потребном декоруму владаочевом“, уговор о помиловању закључити.

Нестручни читаоци могу врло лако у првим поглављима и не видети шта се све иза ове теорије крије. Она им се може учинити само као једна издигнута правничка дискусија, која у ствари не води ни-

каквом позитивном резултату. Но они би се у томе јако преварили, и наша је дужност да им очи отворимо.

Радикална демократија, мора се признати, у догађајима, који су у нашој земљи „свето стање“ засновали, није имала никаквог удела. „Тирација“ би и данас у Србији цветала поред свију изрека из светог писма, тог омиљеног оружја ове куражне странке, чији би шефови и даље, у свакој прилици давали израза својим традиционалним осећањима непоколебљиве оданости владајућем дому.

Али сад, кад је истина мимо њу, са „срамним“ режимом једном за навек свршено, радикална демократија, свесна своје дужности, озбиљно је прегла, да све трагове те стидне прошлости из нашег државног живота избрише.

Са пуно куражи она је у одбрану личних права слободних грађана ове земље наспрула на владаочево право помиловања. Њено демократско осећање вређа и помисао да једном грађанину слободне Србије може Круна своју милост наметнути и тиме изиграти његову „несаломљивост чврстог карактера и поноса“. Те врлине, драгоцене у свакој демократији, па ма оне биле у души једног зликовца, Круна мора поштовати. Право помиловања Круне не сме дакле бити неограничено, и може наступити само онда, када се њиме не вређа „карактер и понос зликовца“ т. ј. ако овај унапред изјави „готовост да ће милост прихвати“.

Ето то су у кратко изражене идеје радикалне демократије о владаочевом праву помиловања, које она одважно и без устезања, онако као што и приличи представницима народног суверенитета, Круни у брк креше. Саопштавајући их нашим читаоцима, ми смо уверени да се реформаторски дух само-

еталне радикалне партије неће на томе зауставити но ће настати да и остале наше застареле установе доведе у хармонију са основним начелима сувремене демократије. Присуство г. Несторовића у њеним редовима најбоља нам је залога да јој за то неће недостајати ни ентреме, ни воље, а нарочито ни куражи...

Barbès."

Као што видиш није само потпис француски него је цео чланак написан са француским еспријем. И за то морам и ја *roug la bonne bouche* да ти засладим ово писмо опет једном нотicom из новина: да је председник београдског првостепеног суда, за добро владање при пресуди једноме што је издао државне тајне, добио одговарајућу награду. Он је кривцу досудио шест месеци затвора, а влада њему за то шест месеци одсуства да се прошета по Европама, те да може бити научи и он француски као Аца Виген. Накосни новинар додаје: „Штета што га није осудио на годину дана! Кривац би изгубио пензију, а председник би добио читаву годину за провођење.“

25.

10-ог Априла 1906.

Буди Бог с нама шта ти још нећу сазнати у ану!

Кад сам се јуче вратио из баштице горе и сео да теби пишем, неко одоздо јауче као да га страховито муче. Моје колеге из ходника одјуреше да виде шта је, и кад се вратише, причају: Два препредена мангуна отварали калаузима кућу трговца једног у близини полиције. Газда куће

натрапа на њих. Да би сигурно побегли, један од њих се зазети па својом главом удари трговца колико могне јаче у — мошнице. Овај наравно онесвесне, а мангупи стругну. Кад је човек дошао к себи, он у полицију. Така и така ствар. Поднаредник Михаило ухватио је за један сахат оног мангупа што је ударио трговца, довео га у полицију, и затворио га доле у ћелију. Мангупу дуго време, па се дере и кука као да га на роштиљу пеку. Апсанција га саветује и моли да се не дере тако без узрока. Онај све више. Тада га Михаило шину један пут камчијом. Мангуп онога часа умуче. После једнога сахата тај исти мангуп пева „Марсељезу“ на српском тексту, да се ваљда могло чути на Зереку. После подне, баш кад је код мене било пуно гостију и једна дама — јауче опет онај мангуп оздо, као да му скидају кајише с леђа. Сви претриуше и етадоше у мене гледати. Ја их умирих испричавши им шта је пре подне било, и како је тај исти после певао Марсељезу. Сви се умирише само мој син не. „Телесна казна — вели — у овој земљи је забрањена“ и он скочи на поље некуда, ваљда да објасни апсанцији законско гледиште. Али док он дође до два ходника, експеримент од пре подне се понови, са истоветним чудотворним резултатом. Сви се насмејаше а Dr. Нешић стаде доказивати да се чак ни у војсци не може ништа учинити без телесне казне.

Прочитај ову белешку из „Радничких Новина“ (бр. 44.) од 11. Априла о. г.:

„Радничке Новине“ бр. 44.

„На српш осуђени.“

Чујемо да је лицима одређеним да убију наше другове Драгину, Лапчевића и Луку Павићевића

одређена и новчана награда од неколико хиљада динара.

Сазнајемо да су одређене убице заузеле већ позиције на којима мисле Драгишу и Луку да сачекају и убиство изврше.

Све то у сред Београда!

Жалосна земља у којој се припремају убиства!

Али, нека господа знају, да се ми умемо добро наплатити. За длаку с главе свакога нашега друга — полетеће главе највиђенијих буржоаских представника. Ми се с фукаром њиховом нећемо разрачунати.

Око за око, зуб за зуб! И још више за један зуб ћемо сто глава узети."

Doux pays — шта велиш?

После ручка таман се ја раширио да читам „*Nene freie Presse*“ (Света Јакшић ми послао три броја), далеко пре прописног времена, ето ти Игњата и с њиме један стар а мени непознат човек. Димитрије Николић. Једва га познадох да је то Мита Цинцарин, фактотум некадашње Напредњачке штампарије. Обојица фук по једну кутију цигарета. Ону од Игњата нисам хтео да примим него стадох да га грдим што је тако тврдоглав. Аја, не помаже ништа. „Ваља се“ „адет је.“ Из разговора с њима имам да забележим безобразан начин на који је Мита Цинцарин нашао да треба да ме „утјеши“ што сам у анеу.

— Извините Г. Министре, али ако допустите ја ћу Вам само једну пословицу рећи, која гласи: Ко у Турској није био — кнез Ајленбург, а у Србији није био уапшен, тај није човек!"

Да наопаких Балканских пословица ако ко Бога зна!

Политички је интересантно што ми је Мита

Цинцарин причао о Пашићу. Вели: кад је „молим Вама да ми учиниш“ био емигрант у Бугарској, он је становао код Каравеловљевице и Аксентија, који су га за цело време не само хранили и појили, него му давали чак и потребан деп-параси. Кад је Стамбулов у Софији могао да ради што хоће, он је Аксентија као великог Русофила стрпао у тамницу. Тада је Никола Пашић био Лорд Мёр београдски. Знајући колико је он обвезан Аксентију, а тако исто да врло добро стоји лично и са Персијанијем у Београду и са Хитровом у Букурешту, дигнем се ја у Општину и замолим га својски да се преко тих руских посланика узме, да они спасу његовог добротвора из апса. Пашић ми је то обећао, али мислиш да је мрдноу малим прстом? Асли-јок! Да није Аксентије бацио осамдесет наполеона на подмићивање његових стражара, он би остао у апсу док није Стамбулов искасапљен.“

Ако је то истина, онда у благодарности не зна се који је већи, Никола Пашић или Прота.

Кад одоше прве визите, ја сиђох у башту, да ходам. Беше ми остало од јутра још 3000 корака да направим. Кад сам то намирао седох на глупу да читам бечке новине.

У то сто ти Андре Ђорђевића. Ево његовог разговора са Краљем, у колико сам га запамтио:

Краљ: Молио сам Вас да дођете к мени, јер бих желео да чујем Ваше мишљење о ситуацији.

Андре: Ја могу В. Величанству дати само моје приватно лично мишљење. Ако В. В. хоће да чује мишљење напредне странке, онда ваља звати вођу странке.

Краљ (зазвони, ађутанту:) Зовните ми г. Стојана Новаковића. (Ађутант оде). Добро, кажите ми Ваше лично мишљење.

Андра: Оно гласи: да завереничко питање треба решити пре свију других. Погрешили сте Величанство што сте допустили да самосталска Влада падне на *томе* питању. Погрешите још више ако не допустите ни фузионашком, ни коалиционом ни ма каквом другом кабинету да *најпре то питање реши*, јер *нови општи избори су неизбежни*, и онда ће се ови вршити под девизом: ко је за, а ко је против завереника. Победиће они који буду против завереника, а то би била несрећа за земљу, јер *у ствари* би се гласало ко је за Краља Петра, а ко је против Петра I.

Краљ: Зар баш тако?

Андра: Богу и Краљу говорим истину. Сматрам за дужност поштена човека да Вам кажем да у народу немате много симпатија и да их све више губите што се више залажете за заверенике.

Краљ: (Ћути.)

Андра: Овој земљи нема спаса док се радикали са свим не истроше, докле обе њихове фракције не капитулирају са своје тоталне неспособности за управу државним пословима. Уместо да их пустите да они сами за навек дефинитивно излече овај народ од радикализма, који му је толику штету нанео, В. В. им је од завереничког питања направило мекани душек, на коме су пали, да у толико јачи изађу из нових избора. Извуците им тај душек, па нека реше зајам, набавку оружја и железничког материјала, нека реше питање о трговачком уговору са Аустро-угарском. Они ће или пристати на услове Аустријске или неће. Ако пристану пашће у својој сопственој већини, ако не пристану, пашће после три месеца на Царинском рату, и за то треба да су оба крила радикалска на влади. Од тога рата биће штете колико

износи извоз наш за три месеца, али ће бити не-исплатива корист што ће се ова земља смирити дефинитивно и што ће моћи да ради, а онда ће се ласно поправити наши односи са целим светом. У место тога В. В. спасава радикале, даје им нове снаге за ширење анархије у Србији. Знате ли Величанство колика је већ сада анархија? Од 10.000 убиства, колико по статистички долази годишње на целу Европу, лане их је било преко 800 само у Србији...

Краљ : То је страшна сразмера.

Андра : Сличних факата, сличних доказа безвлашћа могао бих навести из свију грана народног живота и државне администрације. И В. В. помаже радикалима да ово безвлашће и ову анархију продуже још годинама. И зашто? Да се не би укљонило 5 виших официра из војске! А знате ли, Величанство, шта раде ти официри у војсци, шта н. пр. ради — један од првих завереника.

Краљ : Да чујем.

Андра : Он је, како кажу, као председник испитне комисије за мајорски чин, оборио једног кандидата, који је не само одлично свршио виши курс наше војне академије, него и најбољу стручну војну академију у Француској, оборио га је за то, што се кандидат њему лично не допада, оборио га је што бајаги није добро израдио писмен задатак. Оборени официр нудио је да се тај његов задатак пошаље на оцену професорима дотичне француске војне школе и обвезивао се, ако они нађу да задатак није добро израђен, да сам изступи из војске. То му није ништа помогло. Он је бачен, његова је каријера сломљена, јер је тако бео председника комисије. Је ли дакле чудо што број антизавереника у војсци сваки дан расте?

Краљ : (скочи, отвори своју касу, па извади рангисту официра). Молим вас за име тог официра. То не може тако да остане.

Андра : (каза име).

Краљ : (записа то име). Дакле Ви мислите да треба да жртвујем заверенике да бих сачувао радикалну владу ?

Андра : Да. Нека наново саставе радикалну владу било једно било друго крило, било оба заједно.

Краљ : А шта ћу ако ни самосталци, ни фупионаши не хтедну да саставе владу ?

Андра : Самосталци *морају* чим В. В. пристане да им потпише указ о пензионисању главних завереника.

Краљ : Та нису ми они ни подносили тај указ . . .

Андра : Све једно, они су Вас питали, Ви нисте пристази, они су дали оставку. Сад морају да тргну оставку чим В. В. изјави да је готово потписати дотични указ.

Краљ : Али рецимо да они сад нађу неки изговор, да ни Пашић не хтедне, шта онда ?

Андра : Пословно Министарство само за изборе, пошто би оно решило завереничко питање, иначе ће избори испасти наопако.

Краљ : Ко да уђе у пословно Министарство ?

Андра : Врло угледни људи : Димитр. Радовић, Ђока Павловић, ђенерал Мих. Срећковић, и њима подобни.

Краљ : (бути).

Андра : Само једно молим В. В.

Краљ : Шта ?

Андра : Не напуштајте никако уставни пут.

Краљ : А шта ћу ако избори испадну тако да нико не може саставити већину ?

Андра : Опет нове изборе.

Краљ : Па докле тако ?

Андра : Док се народу не досаде избори. Народ, као и деца, воли слатко. Као што дете дотле једе слатко, док му не огади, па не може више да га види, тако ће и народу досадити ићи на изборе, и онда поправити Устав на Великој Нар. Скупштини, те да се најзад може у опште владати у овој земљи.

Краљ : Хвала Вам Господине јер видим да сте ми искрено казали своје мишљење.

Андра : То је била моја дужност ! —

Аудијенција је трајала пола сахата. Андра је много више говорио, али ја сам оволико запамтио. Надам се да ни једну мисао Андрину нисам *попустио*.

Чим је изашао из двора, Андра је замолио једног пријатеља да оде Ст. Новаковићу и да му каже да је био код Краља, и да му то јавља по другоме само за то, што је дежурни у Баници. Стојану је очевидно било криво што је Андра звао, а он, шеф, није. Срећом у том тренутку донеше и њему позив из двора. Шта је Стојан, онако љут, због овог запостављања казао Краљу, не знам. Чујем само да му је и он казао да „нема никаквог ауторитета у народу, да је врло непопуларан“. — То личи на Стојана.

Кад је zazвонило, дођосмо горе. Одмах за тим ето Симе Лозанића. Казах му да ми је жао што није дошао када си био ти, Јоца, Андра, Јеврем, па да држимо седницу. Он мени : да ћу бити пуштен чим се формира нова влада, јер ма која она била, мора ме пустити, пошто је то скандал за Србију што сам ја у апсу.

Сада дође опет Хусени Дурић, и донесе четири броја једног турског листа, који излази у Рушчуку.

У тим бројевима има велики чланак о мојој маленкости. Прочита нам једно место како сам ја за време прве *побуне* кнеза Милана био шеф санитарета (срб-милетин аскерине Хеким-баши), и како је сад „Цар-Барбарин наредио да будем у апсу“. Замолих га да ми преведе тај чланак.

У то стиже и пуковник Др. Мика Марковић који заборавља да је сад у цивилу па наређује жандарима по управи, да је милина, слушати. Али чим дође и млада г-ђа Нешпићка, францускиња из Женеве, жена Др. Андре Нешпића са својим мужем, Мика се диже да иде, бајаги што у мом ходнику нема више столица, у ствари што и он као и ја сад не маримо више да се удварамо младим женама. Млада францускиња засу мене љубазностима, један од мојих синова (и он се од некуд обрете ту) протестира што се на младе људе не обраћа довољна пажња, него на старце, ја му нешто добаћих, нашто се Дама радовала као мало дете, и најзад морао сам да јој дам моју фотографију из апса коју је јатаганлија направио. Ево и теби прилажем два комада те фотографије.

26.

II. Априла 1906.

У хитњи са гојом сам хтео да ти забележим мрављи социјализам и комунизам, заборавио сам да ти поменем да сам тога истог 24-ог дана мојега апса, имао част да понова примим посету Стеве Лукачевића Сараге и завереника „Андре без занимања“. Ови угледни чланови камариле оцет су бајали око мало „квитнице“ од моје руке. Си чиним глуво, и показао сам им да на то ухо

не видим. Е просто хоће садашња камарила да се разболи што нема „свога Владана“ а овај што се затекао од Обреновића, седи у апсу. Много интересантија за мене беше тога вечера посета једнога Бошњака. Тај турски Прота, Србин је Мухамедове вјере, као што се сам назива, и због тога, што се као школован и образован човек у Босни много заузимао за то, да сви Мухамеданци у окупираним провинцијама, којима је материњи језик српски, појме да су они рођена браћа са Ришћанима и Кршћанима (православним и католичким Србима) да су они Срби, а да су међу њима само Туркуше (реч долази од турске речи „куш“ тига, дакле турска тига која је долетела из јабане) прави Турци, јер је само њима турски језик материњи — због те српске автохтоне пропаганде у окупираним провинцијама. *Швабо* га је уапсио. Он дакле из искуства зна како је образованом човеку који на правди Бога чами у апсу, и за то је неколико пута покушавао да ме посети па су га све враћали, док није тога дана потренио да дође у прописно вријеме. Ја му благодарих и рекох да ми у апсу није дуго време, док је мени књига и пријатеља, пера и мастила. „Све је то лијепо и красно, али ја знам како је мени било кад ме *Швабо* мораде пустити из апса, јер не нађе никаквијех доказа да сам што одиста сагријешно. Тадај ми рекоше да ме пуштају, али да не смијем никуда маћи из Сарајева. Колики је шехер Сарајево, па опет мени бјеше *лијесно* у оноликом граду само за то, што сам знао да не смијем ни до Плиће поћ.“ Признадох му да је без-бели тако, и да сам ја могао још пре Ускреса бити код куће да сам хтео дати „двје ријечи“ од руке, али ето ми се не дају.

— Е то ми је — рече Бошњак — зорли

мило. Имамо и ми у Босни једнога таквог Господина-Човјека, великог и крупног као при Богу Ви што сте, богатог и силног, паметног и угледног, па и њега Швабо „интернира“ у једном селу, и држаше га у њему пуне три године. Мислио је Швабо да ће наш Дервиш-Бего, због те напасти и од дерта пушити двојином више, и пити двојином више, но што је дотлен пио и пушио, те да ће се разбољети, те да ће она сила од човјека балдисати и пасти њима на аман — али се преварише. Наш Дервиш-бего омањи и тутун и пиво, и тако је пазео на своје здравље, да је послѣ три године проведене у том њиховом ђавољем интернисању, стао као нста ружа од здравља и силе. Али му се бјеше досадило не мицати никуда из оног села, те ти он опреми г. Бурјану по телеграфу овакво питање: Докле ћете ви мене још држати водена без икаква суда ни пресуде?“ Не прође неколико дана а котарски предстојник — то је на прилику што је у вас срески начелник — зове Дервиш-Бега. „Фи сте — вели му он штрбецајући српски — молила са миљост, и тошла Фам је миљост.“ — „Јок ја — одврну му Бего — нијесам ја молио ни за какву миљост, јер нијесам ни за што крив. Ја сам салт *yitišao* твојега Министра докле ће он мене овако још држати без суда.“ Те хоће бит, те неће бит, аја, неда се Дервиш-Бего ни осолити. Оста он интернисан и даље, али Швабу није било ласно. Лете књиге которског предстојника у Беч, и отуда њему, док тек дође једна да се Дервиш-бего пусти. Он, кад ту то рекоше, пође. „Само снате — вели му Швабо — фи трена офте да напишете та нечете фише да пуните офај сфет.“ „Нијесам га ни до данас бунио ја, него ви са вашим глупостима и неправдама, а да ја потпишем да

од сада нећу бити поштен човјек, то, валлах, Швабо нећеш доживјети“. Те тако и Ви, Господине Министре немате шта потписивати, и ја то небих учинио да сам на Вашем мјесту, нарочито од како сам два дана провео у београдској судници кад су судили Арсу Лорда... Чак у нас у Босни неби ни швапски судови онако судили и пресудили онакоме зликовцу, а то ли би Вас осудили за суво злато родољубља. Валлах ја не знам што је ова лијена земља згријешила те дочекала да ајамије њоме управљају и да јој толики зијан направе чак и по судовима! —

Ја га запитах: зашто њихова „земаљска влада“ није ни до сада решила аграрно питање, кад смо га ми могли решити? Није га, рече, решила из два разлога: 1. Што би јој требало 32 пута толико новаца колико је износио ваш аграрни зајам, и 2. Што је она најпре држала са Мусломанима, па није хтјела да се решењем аграрног питања измире Срби све три вјере. Упитах какве су бројне сразмере по религији? У почетку окупације рече, било је нас Мусломана 800.000 а толико и православних, докле је Католика било 150.000. Од како је Швабо видео да се преварио у рачуну с нама, и од како је почео да нас књи, спали су Мусломани на 500.000, а католици су дотерали до 300.000. Мусломани се исељавају које у Турску које у — Америку, а Швабо све више колонизира своје католике.

Питам је ли Швабо што учинио за *културни* напредак окупираних земаља?

— Јесте, — рече имам — али од тога имају вајде само њихови људи, а од наших само они који се одроде, који постану са свим њихови. То ћу вам најбоље показати једним примјером. Када је у Сарајеву грађена канализација, пођоше и наши

људи да раде, да зараде коју пару. Убише се радећи, па једва истерају по двије круне на дан, а дошљаци и њихови зарађују по 8 круна дневно за исти рад. Радио тако и неки Ристо, кмет једнога Бега, мог познаника, па што више ради, све више ороњуо. Док се у зло доба не присјети јаду па баци димлије а навуци панталоне, баци џемадан и јелек а навуци прелук и капут, баци фес а натуци шешир на главу. Кад га је после неког времена срео, гледа га његов Бего гледа, па не вјерује својим очима „Ама јеси ли ти то, Ристо?“ — „Ја сам Беже“ — „А што се направи сојтарија болан Ристо?“ — „Морао сам Беже. Док сам ходио у нашијем хаљинама, ја балдисах и не могах ишћерати више од двије круне на дан, а од како обукох ове њихове крпе, бин берикјат версун! Имам 8 круна на дан и не запињем више снагом, већ наджиравам“. — Ето, Г. Председниче, тако је и са друмовима и железницама и свијем другим пословима. Шуме нам они потаманише и узеше у бесцење. Тако ће бити и са рудницама, И ако имамо већ неколико пукова наше војске, они је држе по Бечу и по Пешти, а к нама доводе њихову војску туђег милета. И ако имамо већ одличних официра наше ђеце, ни једнога не пуштају даље од капетанског чина. Чим неко положи мајорски испит, нађу му да има сувише дугова и натјерају га да „квитира“ са службом, и ако њихови презадужени праве каријеру. Тако је у свему. —

Упитах га како Бошњаци и Херцеговци замисљају излазак из таквога стања?

— Ваља ће да ми сами између нас решимо аграрно питање, да потражимо, да узајмимо новца да се између нас измиримо. Онда ћемо сви и Мусломани и Ришћани и наши земљаци Криш-

hani postati jedna narodna celina od drugog miliona, prema kojima će onih 150.000 tužina i došlika biti suviše slabih da nas ometu da izvojujemo autonomiju za Bosnu i Hercegovinu. Mi ćemo onda moći ostaviti na stranu pitanje ko je suveren naše zemlje da li Sultan ili Tatars, mi ćemo izvojevati sebi самоуправу, ма под чијим суверенитетом то било, па онда ћемо сами себи кројити булав како нама треба. —

Анлад'ни Вуле? Отуд одовуд тек и Бошњаци долазе на Пироћанчеву идеју о федеративној држави на истоку!

Кад оде брат Бошњак — беше већ мрак. Ансација ми донесе своју лампу, јер даје више светлости него моја луксузна лампа од куће, која је више салонски украс него лампа (зато сам је и вратио кући) и том приликом исприча ми ово:

— Сад баш упитао ме Управник: „Шта ради г. Владан?“ — „Ено га горе, седи“ — „А купа ли се?“ — „Жалосно му купање.“ — „Зар није дао донети своју каду кад сам му ја допустио да се овде купа?“ — „А где ће да је намести г. Управниче? Ко ће и где ће да му греје воду? Ко ће и сучим да носи горе воду и да је опет износи доле?“ — Церовић само слеже раменима, па оде“.

Дакле Црногорац није задовољан што ми је забранио чистоту тела, него ми се још руга чистунац!

Нисам добро спавао. Напољу је грмело, киша падала, ваздух у мојој ћелији беше тежак. Кад устадох киша још иде. Треба ипак ходати у башти, иначе се не може ваздан седети за писаћим столом. Не надајући се да ће ми у ансу требати амрел, нисам га ни понео, а мекинтош сам бацао

на дно сандука, од како је завладало лепо време, па ме сад мрзи ископавати га. Ah bah! Навући ћу хрватеки „врзакнут“, а мом равашолеском шеширу неће чкодити ако буде скроз мокар. И тако куражно сиђох у баштицу и почех да ходам. Гледају ме цандарлари са горњег спрата и не могу да појме толики фанатизам за шетњу по киши. Онај бивши жандар који сад „пече каву“ господи на горњем спрату, нађе да то није учтиво што цандарлари стоје па блеје у мене, и он им сопственоручно затвори све прозоре пред носом. Тај каведија Управе вароши Београда има више онога што Немци зову „Zartgefühl“ него његов Перовић. А већ апсанција куд и камо више, јер он, кад је видео да ја ходам под кишом, оде у своју „канцеларију“ и донесе ми један амрел, разави га и пружи ми га, салутирајући другом руком „Брон-тро Г. Министре!“

— Хвала поднаредниче! —

И тако сам могао довршити потребни број квадрата и положених осмица, па онда вратих варварски „кишобран.“ Ова реч потсети ме на покојног професора Шарла Арена. Кад је он из гимназије, од професора француског језика ванцирао за професора француске књижевности на Великој Школи почео је своје прво предавање овако :

„Господа. Нема више франсуско грамер, сад има франсуско литератир. Српско језик је једно сиромаш језик. Франсуско језик је богато језик. На пример: Српско језик има само један реч: амрел. Франсуско језик има: Амрел од сунцу *ragasol*, амрел од кишу *parapluie*, амрел од ветру *paravent*“. И то је франсуско литератир.

Ко бајаги ми не би могли рећи и „ветробран.“ Направимо ми од локомотиве „с места

гибало" од хотела „свратиште" а од трпезарије „благоватиште" па кад се наклонимо на „на-равни одрезак" и „натрчак од пиринча" онда можемо комотно проучавати „луцбу" или „разуд-барство."

Још је једино кијавица остала кијавица, и за то ја данас поручих Антону да не долази са његовим мокрым чаршавом. Доста ми је било мокроте у башти.

Таман седох да пишем, оздо ужасна ларма. Шта је? Један притвореник — полудео: хоће да га воде у болницу, он неће... Кад су га силом повели он па басамацима угледао једно мало прозорче па фук главом кроз њам и заглавио се у прозорчету. Једва му извукоше главу... Једва га одвезоше у болницу.

Сазнадох да се „Пашић сад даје молити, *ако се Краљ решио да најусији заверенике.*" Већ? — помислих — то је Андрина аудијенција брзо подејствовала... Хм, хм... Синоћне новине већ говоре све да ће остати самосталци на влади под шефством онога Николе Николића, што је из-демао Пашића на сред сокака. Ако то буде — штета, јер онда нема ништа од стапања или ко-алиције фузионаша са самосталцима, а то би са свим здраво врло потребно било. Овако ће мало дуже трајати. Епфн много било, мало остало.

После подне, доврших читање бечких новина, пуних ужасне несреће у Сан-Франциску у след страшног земљотреса у целој Калифорнији. Американци беху се већ похасили од како победише Шпанију на Куби, и мало-мало па се натресају над „матором Европом." Милиони долара то је њима ситница. 17 милиона долара (85 милиона динара) узидали су само у једну општинеку кућу у Сан-Франциску, јер су најпре зидали подлогу

за ту кућу, да јој никакав земљотрес не може ништа. Јес, али су вулкански и „тектонски“ земљотреси, с опроштењем, јачи и од саме Америке. Један од њих збриса читаву варош од пола милиона становника. Све оне палате падоше као да су биле од карата. Колико сам пута ја, ђут на политичке земљотресе Вулканског полуострва, узвикнуо: „Та само да немам жену и децу, одавно бих ја био у Сан-Франциску (sic, нисам помислио на Њујорк или на коју другу варош с ону страну велике воде, него баш увек сам казао у Сан-Франциску) и одавно бих био милионар, а не бих радио сто година за деведесет гроша“.... Међер је ипак срећа што сам ожењен и што имам деце... Сада бих тамо од милионара за једну ноћ, управо за неколико минута постао просјак, а овако седим лепо у prison de Belgrade и смејем се политичким земљотресима који ће прогутати ове хе-нијалне државнике, којима је највеће дело што су мене ухапсили. То им је највећи успех, барем до сада.

У прописно време дођоше ми у посету Dr. *Субоитић старији* и Dr. *Шрага*. Овај је мало говорио, само ми је благодарио што сам и њега овековечно (verewigt) тиме што сам га поменуо у моме делу „Крај једне Династије.“ У толико је занимљивији био наш велики оператор. Најпре је осмотрио мој Schlafsalon. „Па како се ово чудо вентилира?“ „Никако. Вентилација се не слаже са појмом о затвору. Кад је лепо време, ја останим отворен прозор у ходнику који је спрема мојих врата, и пошто је загрејан ваздух лакши од хладног то он излази на ону отворену бацу над мојим закључаним вратима“.

— Добро — настави строги члан главног

санитетског савета. — А како је са потребним кретањем? Ви сте се опет угојили? —

— Имам хангле, а у баштини правим дневно по 10,000 корака. —

— То би било прилично доста. Имате ли педометар? —

— Немам. Имам две фигуре од по сто корака, што ми олакшава бројање. У осталом Марко Стојановић ми је обећао донети педометар.

— Добро. Ал онда много једете? —

— На жалост, али што ћу кад сам гладан? —

— Којешта, морате се умерити.

— Разумем. —

Сви су велики хирурзи на кратко насађени. Сад Dr. Суботић седе и поче да прича.

— Тек сам се вратио са хируршког конгреса у Берлину; за то сам тек сада дошао да Вас видим; знате куда се сад пагине? Хуморалнопатологији... —

— Сиромас Вирхов, сирота целуларнопатологија — узданух — дакле и научни системи подложни су моди? —

— Није још решена ствар, али има много истраживања која правце тамо воде. —

— Сећам се кад сам ја још био на клиници. Онда је владала Буровљева метода. Ми смо под патрљке ампутираних ногу и руку, који беху без икаквог завоја, са свим са отвореном раном, у којој се види претестерисана кост, просто подметали порцеланске чанке да секрет из ране у њих кашљу. На једанпут дође Листерова метода: апсолутно одвајање ране од атмосферског ваздуха. Питамо ми нашег чича Билрота: Herr Hofrath, која је метода боља? А он тек: кад будем по Листеровој методи радио 15 година, као што сам по Бурову радио, онда ћу вам казати! —

— Да, али није имао када да ради по Листеру 15 година, јер хвала Богу дође потпуна асепсис. Ја кажем хвала Богу, јер да нам она није осигурала барем Wundbehandlung, моје би разочарење било још веће — уздахну Суботић старији.

— Како, шта? Зар сте и Ви разочарани? — зачудих се ја.

— У Мају ове године навршиће се 25 година како оперирам. Апстрахирам од оперативних резултата, и од онога што сам лично зарадио — али у науци ужасно сам разочаран. — рече Dr. Суботић senior.

— Бог с Вама! Кад сам ја био на клиници, па кад смо имали једну овариотомију, ми смо сви морали најпре да се окупамо, да обучемо чисте рубини и са са свим чисте хаљине, долазили смо на операцију у фраковима, толики је то био празник отворити трбух живом човеку. Доцније ми смо у Цетињској улици, после мог првог Министровања, већ направили лапаратомију само ради дијагнозе, и кад смо видели да су сва црева пуна туберкулозног грумења, ми смо опет лепо сашили трбух, који је за 24 сахата потпуно зарастао, и пацијенткиња је живела још годину дана, док није умрла од туберкулозе. Данас се прави лапаратомија и по паланкама у Србији, а већ у Европама има и сеоских лекара, који успешно праве оваријатомије на туцета. Зар вам то није доста? Па онда помислите на онај други *polli me tangere* из мог ђаковања, на грудни кош... Онда при најмањој рани на грудном душљу, за Бога само да не уђе атмосферски ваздух! Онда су само црногорски и херцеговачки народни видари кроз грудне ране сипали бело вино и мућкали рањеника као буренце које се испира, па га онда

окретали на рану, као буре на враћ, да се испеди опрано. Ми хирурзи и оператори онда смо то сматрали за повреду Величанства. А данас? Данас је оперативна хирургија освојила и трбушну, и грудну, и лобањску дупљу, и Ви сте још разочарани?

— Ах, да, Wundbehandlung је данас диван, али где су моји хируршки идеали? Шта је са карциномом? Ни корака нисмо крочили даље! —

Ето, драги мој Вуле, и такви се разговори воде у апсанама Управе града Београда, када радикалски шинтери баце замку на врат и каквом бившем оператору, само за то, што је био и Министар председник у Србији.

То су осталом урадили данас и пред мојом кућом са мојим и Никичићим Тогом, само за то што мама није хтела да даде неколико динара шинтерским момцима, који су то тражили па да не ухвате нашега пса, тврдећи да псу нема још година дана. Сада ће морати и да подмиту шинтере и да плати за литар. Durch Schaden wird man klug, чак и у овим годинама старости.

27.

12. Априла 1906.

Јуче су ми долазила само моја деца, Игњат и Хусеин. Хтео сам да отерам Игњата. Опет до-
нео кутију цигарета. „Јесам те молио, јесам ти најзад запретио да то више не чиниш?“ Он се само смеје. „Вала то мора бити. Не дао Бог да Ви останете свих 6 месеци у апсу, ја ћу Вам свих 6 месеци доносити дувана. То ми не може забранити никаква сила на овоме свету.“

Од синова чух да је Пашићу поверено да састави нову Владу. То је казао и један „завереник“, који се том приликом љутио на — Андру Ђорђевића... Да није чуо што је Андра говорио Краљу?... Јок, љути се што је Андра отишао у напредњаке те га *ми* нећемо моћи узети у наш кабинет...

Синоћ у пустој песка пустињи, тј. у тринаест београдских листова, нађох потицу: да је Апелација потврдила пресуду првостепеног суда којом ме је овај осудио на месец дана затвора за „клевету“ Рибарицу. Нећеш веровати како ми је то равнодушно.

Наш бивши „колега“ Ђака Митић долазио је синоћ да „нас“ посети, и причао нам је: „У вароши где год се састану 2—3 човека само о г. Владану разговарају. Један из прека, знаћете га (он му рече име али ја не запамтих) онај што има ону велику болту у Земуну, рекао је: Нема ништа од Срвије докле Dr. Владан не дође опет на Владу.“ Они, који знају да сам ја овде био с Вама, чим ме сретну: „Бога ти шта ради Dr. Владан у аису“ — Чита и пише — „А шта говори Бога ти?“ — Зини да ти кажем! —

Хусејин Дурић који се свуда мува — причао ми је слично живо интересовање р. т. публике за моју дебелу маленкост.

Примио сам твоје писмо од 7. ов. м. Хвала ти што си онога ухватио на станици и што си писао његовом кузену, али мрка капа зла прилика. Оно што ти тако жарко желиш зависи од тога да ли ће на место јагодинског — великана, доћи какав човек. Од свега срца ти хвала за твоје осећање које мене усређава, али дајем ти поштену реч да мени није ни мало тешко што сам у аису, а ти чиниш довољно за мене, оним

што чиниш за нашег најмлађег. Умири га односно његовог Тога. Моја деца су га још јуче откупила из тамнице Шинтерове, и он је дошао к мени с момком кад је овај донео вечеру. Његове радости и скакања уз мене. Да ме не би од радости појео, дао сам му пола моје вечере. Колико је код шинтера изгладнео видех кад је не само једно ђуфте него и сутлицаша јео. Данас ћемо га записати и у општини и у полицији и узети литар и значку. Сирото цето! Радовало се као да је знало да би га јутрос они тамо заклали, да није однет откуп за њега.

Јутрос био сам врло рано у банти, тако да сам свршио јутрењу шетњу по сахата пре звона. Да бих још дисао чистог ваздуха прочитао сам број 8539 Атинског „Акрополиса“ од 23. Јан. ов. г. У њему нађох овакву „Автобиографију.“ У њој је кратка историја модерне Грчке:

„Ево ми је већ 75 година. Ја још немам оружја.

„У младости мојој нисам могао да радим што год ми падне на памет. Нисам био потпуно свој. Беше некакав учен старац по имену *Каподистрија* који ми рече: „Оно да радиш што ти ја кажем. Ако не слушаш извући ћу ти уши.“ Ама ја сам хтео да будем слободан. За то сам убио Каподистрију. После сам се покајао јер сам видео да је покојник — Бог да га прости! — хтео само моје добро, али шта ћеш, младост лудост.

„После сам добио новог татора, по имену Отона. Био је странац али племенит човек. Он ми је допустио многе будалаштине, али опет није ми баш са свим пустио дишгине. Вели ми „Мирај буди, слушај ме што ти кажем.“ Док тек дође

један официр по имену Калергис па гракну на мог татора „Је ли бре? Што псујеш ти то дете? Је си чуо? Од сада да га ниси дирнуо! Дете је, хоће да се игра! — „Добро — рече уплашени. Отон. — Нека се игра.“

„Од тога тренутка био сам готово са свим слободан. Отон беше жалостан. Један пут га шчепих, па га баших кроз прозор. Оде и он без трага.“

„Тада ме стадоше други световати овако: Будало једна, ако хоћеш да будеш истински слободан, а ти немој узимати једног татора, него много њих, па док се они свађају, ти ћеш моћи да радиш што хоћеш. А како ћу? упитах. „Да направиш нов Устав“ рекоше они.

Направих ти ја нов Устав, и по њему Скупштина постаде све и сва. И одишта постадох са свим слободан. Пијем, банчим, картам се... Моји татори посташе моји најташи. Ни један ама да ми рекне једну ружну реч. Лумповали смо заједно, па све до зоре. У том нашем терању беле лале прође пуних 40 година.

„Док тек један дан — мислим да је било 1897 — дође један Турчин па ме млатну по глави, ама жестоко. Ја се маших за силах, кад ал немам ни једног пиштоља. Осврнем се да дочепам какву тојагу. Нема ни тојаге. Немам ни штапа. Турчин ме обори на земљу па стаде да ме лема како Бог хоће. Кад сам се на једвине јаде спасао од те напасти, ја онако излеман и уплакан побегнем, па право мојим многим таторима, Скупштини „Аман дајте ми какву батину, какво парче гвожђа, ма шта, ово овако не иде више. Испребија ме један па мртво. Од сада мо-рам бити оружан.“

Скупштинари пуше, пију каву па ми са свим мирно рекоше.

— Одиста, требаће да имаш нешто при себи. Али немој да хиташ. Наћи ћемо ми шта теби треба.

— Кад ћете наћи? Ако ме онај зликовац још један пут дочепа, убиће ме на месту. —

— Море батали. Причекај да изберемо које ће оружје за тебе бити најбоље. Зар ти мислиш да се оружје истреса из рукава? Е мој брајко, ту требају многе комесије, те стручне, те скупштинске, те поткомесије, те ужи одбори... Остави ти нас да ми то питање проучимо... —

Прође година дана — ништа... Прођоше две, три, четири, пет година, оружја ни од корова.

Најзад дође г. Теотокис па ми даје једну хартију „На, вели, узми ту хартију па буди без бриге“ — „Зар са том хартијом? — питам ја. — Ама ја сам тражио оружје“ — „Море узми ту хартију кад ти кажем, ласно ћемо после за оружје. Та хартија то је закон којим се установљава генерална Команда војске.“

После њега дође г. Ралис те на оној хартији поправи уставну ортографију и рече „Сад можеш бити без бриге.“

За њим дође покојни Делијанис па ми рече „Јес' чуо ти? Та ти хартија ништа не вреди, него ти памет у главу, па немој да бацаш паре као какав масарош, него чувај сваку пару ако хоћеш да стечеш оружја.“

Кад погине Делијанис дође опет Ралис, али не рече више ни речи за оружје. Имао је друга посла...

Ете га опет г. Теотокис па вели „Оно што сам ти пре казао није тачно. „Ово што ћу ти сад рећи то је тачно.“ Ама, Хришћанине, кажи

ми када ти говориш истину?" — „Слушај што ћу ти рећи. Оружје не можеш добити још за пет година, јер ето немаш Бога Јокиног" — „Па шта ћу кукавац сињи?" — „Да се браниш ноктима, песницама, ногама. То је оружје које не мбраш плаћати. Ако хоћеш да стекнеш ма какво друго оружје треба да прођу пет година, да скунаториш коју цркавицу. Оно истина ни онда нећеш моћи купити Бог зна какво оружје, али ћеш барем имати једну тојагу" — „Ама — виче г. Ралис с друге стране. — Шта Ви то говорите господине? Ја тврдим да ће он после 5 година моћи да купи пиштољ. — А ја понављам да ће он моћи да купи само тојагу па и она неће бити Бог зна каква, али тек боље ништа него ништа".

— Ја онет тврдим да може купити пиштољ. — „То не може" — „Ама Ви човека обезоружавате" — „На против ја га оружам".

„Скупшине се и остали и насташе дебате без краја и конца. Нема два човека у скупштини који су једног мишљења.

Док они тако годинама дебатују, ја остах без оружја, а моји непријатељи сви наоружани до зуба све најмојдернијим оружјем. Кад им прасне ћеф могу ме искасапити као главницу купуса.

Мислим се шта да радим? Чије мишљење да усвојим? Док тек ево једног што продаје лозове за „народну флоту" па вели „Узмите господине један лоз; хем ћете бити наоружани, хем можете добити главни згодитак, а Г. Министар финансија Симонуподс послаће вам одмах благодарително писмо".

— „Како ћу да купим лоз, брате слатки, кад још незнам хоћу ли се оружати или нећу? Наврати се други пут док се сврши скупштинска дебата о наоружању. —

„Ето како сам прошао за мојих 75 година.

„А сада, господо, част ми је приказати вам се ко сам?

„Ја сам јелински народ, најбеднији народ на свету“.

Како писам јуче имао много гостију, могао сам више да читам. Да запишем по нешто од онога што сам прочитао:

Тек што је Кнез Александар Батенберг први пут ступио у Варну на бугарску земљу, која га је изабрала по жељи Цара Ослободноца за свог првог владаноца — представише му се два господина, *Ушин* и *Черни*, као пуномоћници банкара *Гинцбург* и предузимача *Полакова*, и предадоше му многе писмене препоруке од врло високих личности у Русији као и једно писмо из *Цареве канцеларије*, којим се Кнезу Александру препоручиваху најтоплије ови људи и њихови предлози. Кнез Александар им је одговорио да он још није примио управу земље у своје руке, да још није саставио своју прву владу, него нека они иду у Софију, па чим он састави своје прво Министарство, он ће изнети њихове предлоге и учиниће све што могне да задовољи њихове високе протекторе, који су их тако топло препоручили.

Кнез оде из Варне у Трново, где је у цркви 40 мученика миропомазан. Истога дана 9. јула 1879 издао је прокламацију Народу Бугарском да је узео кнежевску власт у своје руке. 14-ог Јула стигао је Кнез у Софију. 17-ог Јула саставио је своје прво Министарство „конзервативно“ (Бурмов председник и унутрашњих, Греков правде, Начевић финансија, Балабанов спољних, Атанасовић просвете, *руски* ђенерал Паренсов војни).

Осем овог једног руског ђенерала Кнез је до-

био још једног *тајног саветника* у лицу руског пуковника *Шейлева*. Овај му је био први, а генерал Наренсов други *руски саветник*. Трећег *руског саветника* имао је у г. *Давидову*, првом дипломатском агенту Русије у Софији.

У једној од првих седница првог бугарског Министарства, која је била 21. Јула 1879 (види о томе протокол Министарских седница) Кнез Александар изнео је предлоге које су му донели г. г. Утин и Черни, са онако важним препорукама. Ти су предлози обухватали два предмета:

1. Пројекат за устројство Народне Банке. 2. Захтевала се концесија за Гинцбурга и Пољакова да саграде железницу од Софије до Рушчука са изричном резервом да никоме другом неће бити допуштено да прави студије за ту линију.

Само неколико чланака из тога *руског* предлога за Бугарску Нар. Банку:

„Чл. 3. Банка ће обухватити а) целу благајничку службу државе б) све државне финансијске операције које се тичу трговинских и индустријских предузећа у Бугарској в) све хипотекарне и фонсијерне операције.

„Чл. 7. Прву емисију банчних акција (25 милиона франака подељено у 50.000 акција) уписаће оснивачи и оне личности, које они позову да учествују. При свакој новој емисији имају првенствено право сопственици прве емисије.

„Чл. 16. Банка има право:

- а) да кује новац (?)
- б) да оснива штеднишнице и депозитне благајне.
- в) да организује заложнице (Monts de Piété).
- г) да пласира све државне зајмове за јавне грађевине, за грађење и експлоатацију железница, за грађење пристаништа, за водоводе, канализације, осветљење, за грађење државних друмова.

за експлоатацију угљених и свију других мајдана и рудокона у Бугарској.

„Чл. 26. Ако дужник не плати на време интерес на залог, даје му се почек од 7 дана за које у место интереса плаћа $\frac{1}{2}$ 0/0 казне. Ако и за тих 7 дана не плати, његова се залога продаје на лицитацији и од цене која се добије Банка задржава себи: 1. Интерес од истека рока зајму до дана наплате, рачунајући и прве дане у пола месеца. 2. Два на сто целокупне позајмљене суме као казну што није на време платио.

„Чл. 30. Залог, депоноване у Нар. Банци не могу се узантити ни за чији рачун, *иа ни за рачун државе*, и не могу се унети у поверилачку масу докле год Банка не наплати у суму коју је на њих позајмила и свој интерес и казну.“

Овај пројекат за Банку бајаги Народну, предаваше Бугарску везаних руку и ногу тој руској експлоататорској компанији.

Ови безобразни захтеви запрепастише својом енормношћу чак и прве бугарске Министре, који нису још имали никаквог искуства у државним пословима. Млади Кнез се је још мање у њима разумевао, њему тек беше 21 година, али је веровао своме тајном саветнику руском пуковнику Шепелеву, а горео је од жудње да докаже своју захвалност Русији. За то је тако навалио на своје Министре да му је Балабанов казао од речи до речи ово: „Та пустите нас да бар прочитамо ове хартије и да о њима размислимо, немојте нам тако метати нож под грло.“ —

Пошто је министарски савет прочитао ове предлоге одлучио је: да се пројекат о Народној Банци одложи за доцније и проучава, а да се предлог Гинцбургра и Пољакова односно железнице изнесе пред прву сесију Нар. Сабрања.

И у Престоној Беседи, којом је Кнез отворио 2-ог Новембра Сабрање, нарочито је истакнут пројекат железнице Софија-Рупчук. Али Сабрање је било тако бурно да је одмах у почетку оборило владу. Указом од 6. Децембра № 335, кнез је расписао Скупштину и модификовао је свој кабинет узевши за Председника Митрополита Трновског Климентија а за Министра Унутрашњих Економија. Једини Министри који су избачени из кабинета беху Бурмов и Балабанов, дакле они који су се највише опирали руским горњим предлозима. Ево доказа: У тренутку када је Бурмов у Сабрању изјавио да је Влада дала оставку, Утин је у дипломатској ложи са свим гласно узвикнуо:

„Најзад имаћемо Министарство са којим се може радити.“

Ове речи подвучене су нарочито у „Витошу“ полузв. листу владином. Утин се на то горко жалио дипломатском агенту Русије у Софији. Г. Давидов му је одговорио „Ако хоћете да се не пише противу вас, немојте се пачати у унутрашња питања ове земље.“

Тај одговор платио је Давидов својим положајем. На његово место дође г. Кумани.

Изгубивши подршку г. Давидова који је био поштен човек, Кнез је сад још више осетио тиранију свога татора пуковника Шепелева, који је почео да ради као да је он Кнез Бугарски, и за то је молио Цара да му скине с врата таквог „тајног саветника.“ Шепелев је одазван, али он је отишао у Русију као велики непријатељ Кнежев.

3-ег Фебруара 1880 пошао је Кнез у Русију да буде на 25 годишњици ступања на Престо Александра II. Батемберг је овом приликом објаснио Цару да ђенерал Парензов није подесан за

Министра војног у Бугарској. Цар му је дао генерала Еренрота за Министра војног.

Међутим је Утин поднео своје пројекте новом шефу Владе. Под пресијом Кнежевом и г. Куманија, Министарство је обећало да ће поднети Сабрању пројекат руски о Народној Банци. Утин и Черни захтеваху да Министарство одмах с њима потпише конвенцију о томе, па после нека подноси дотични законски предлог Сабрању. Влада је то категорички одбила, и тиме је стекла два крвна непријатеља, јер се Утин и Черни одмах обратеше за помоћ опозицији и њеним шефовима, Цанкову и Каравелову. Овоме су одмах дали *две стотине хиљада франака* за агитацију како би избори дали већину либералима, те да се обори кабинет Климентијев. Агитацијом је управљао сам дипл. агенат Русије Кумани, који је отворено стао на страну опозиције. Избори дадоше већину либералима. 3-ег Априла пала је Влада и Кнез је позвао на Управу Цанкова и Каравелова. Прва услуга коју су Утин, Черни и Кумани тражили од Цанковљеве Владе, беше да отпусти из службе једног контрактуалног чиновника бугарске владе, некога г. Хоџе, кога је први кабинет био испросио из Француског Министарства Финансија за свог стручног саветника, јер тај човек са својим знањем беше опасан руској експлоататорској компанији. Али да би се раскинуо уговор са тим странцем, требало је решење Сабрања да му се исплати отштета од 80.000 франака. Цанков је то урадио. Какав је човек био Хоџе, види се по томе што је од те суме, полазећи из Бугарске, поклонно 40.000 фр. извесним школама у Софији.

Па ни то није помогло Утину. Бугари не узимљу олако новчана питања. Необичне приви-

легије које су тражене законским пројектом Народної Банци изазваше сумњу и међу либералним посланицима и Сабрање је вратило пројекат Влади да га још темељније проучи па да га поднесе којој од наредних сесија народног представништва.

Осем тога и генерал Еренрот који уживаше потпуно поверење Кнежево, није хтео да чује за те експлоататарске планове његових земљака.

Утин је морао да остави Бугарску, и код врло многих врло високопостављених лица у Русији поче да се шири прикривено непријатељство противу Кнеза Батемберга „што не уме да саставља своја Министарства, те не може ништа да се ради у Бугарској“. То се непријатељство још крило, јер Цар Александар II не даваше ништа ружно рећи о своме нећаку.

Гинцбург и Пољаков радили су сад преко Куманија и преко неког Копиткина, управника јавних грађевина Бугарске (од 1879), да бар ишчупају железнице кад се није успело са Банком, и Престона Беседа од 27 Октобра по други пут наглашава прешу потребу да се граде железнице — и ако још ни једна грана државне администрације не беше организована, и ако Сабрање још није тачно знало ни колики су управо државни приходи. Главни разлози којима је Кумани упливисао на Кнеза беху: 1. Журне наредбе које он одбија из Петрбуга да се што скорије у Бугарској приступи грађењу железница. 2. Потреба *стратешкијска* да се *пре свега* направи линија Софија—Рушчук, пре него што би се направила линија Вакарел—Софија—Цариброд, како би руска војска могла пре стићи у Бугарску него — аустројска... Али Сабрање, мудро како га је дао Бог у питањима кесе, примало је само *у начелу* да треба градити линију Софија—Рушчук, али је

наредило Влади да *она сама* изradi све планове и предрачунае па да онда поднесе детаљни пројекат. Иначе је сесија овог Сабрања, чим су дошла на ред политичка питања, била тако бурна и несрећна, да је Кнез већ почео да размишља да ли са оваквим режимом може управљати земљом.

Цанков је међутим тако наопако разумевао међународне одношаје, да у питању о пловидби Дунавом у мало није дошло до прекида сваких одношаја између Аустрије и Бугарске. Кнез је отпустио Цанкова и узео Каравелова за шефа Владе, а Славејкова за Мин. унутр. дела.

28. Априла 1881 вратио се Кнез Батемберг из Русије, где је био на погребу убијенога Александра II, а 9-ог Маја 1881 извршио је овај државни удар: Сабрање је распустио, а председништво Владе поверио је руском ђенералу Еренроту. 23. Маја упутио је народу прокламацију у којој је изложио жалосно стање у коме се Бугарска налази и тражи пуну власт за седам година да да организује државу па после ће звати велику Народну Скупштину да пресуди је ли добро урадио. Ако му се не одобри пуна власт за 7 година, он ће предати круну одмах народу који га је изабрао.

Од куда Кнезу Батембергу мисао да изврши државни удар? Он се у Русији на двору и у Министарству горко жалио на политичку анархију која влада у Бугарској и која онемогућава сваки правилан рад. На *својим* местима су му саветовали да просто узме сву власт у своје руке. То су му нарочито саветовали они високи кругови који се интересоваху за успех Гинцбургових и Пољаковљевих планова, јер ови рачунаху: када сва власт буде у рукама Кнежевим, онда ће ласно постићи све што желе, а овако ето до сада ништа.

Докази да је Кнез Александар Батемберг извршио државни удар по руским саветима ово су: 1. Што је извршење поверено руском генералу Ернроту. 2. Што је неколико дана после државног удара нови Цар Руски Александар III послао Кнезу велику ленту свог ордена Александра Невског. 3. Што је руска дипломатска агенција у Софији 11. Јуна 1881 упутила Кнежевској Влади овакав службени акт, који је Влада објавила по целој земљи:

„Царска влада држала се у резерви односно кризе у Бугарској јер је поштовала независност Кнеза и Народа. Пошто су агитатори ову резерву Царске Владе експлоатисали, доказујући да она не одобрава што је Кнез урадио, то Царска Влада сматра за дужност констатовати да је Кнез изабран од народа, а потврђен (ratifié) од Европе једина гаранција за садашње благостање Бугарске. Царски Кабинет има вере у Кнежева осећања и у његову жељу да испуни мисију, коју је свечано примио. Кад је Кнез објавио да му је немогућно даље носити одговорност за опасно стање, за будућност Бугарске, кад је апеловао на народ, он се поуздано (certainement) покорио само својој савести, и својој тврдој одлуци да се сав посвети напретку Бугарске. Царска Влада жели да Бугарска очува нераздвојну везу која је спаја са његовим Кнезом, и да одбије од себе наговарања (entraînements) агитатора који хоће да помуте ту слогу“¹⁾

Котерију из Русије која је била незадовољна и са Куманијем, јер овај, за оних 200.000 франака датих Каравелову није могао да извуче ништа више до пристанак *у начелу* за мање од њених предузећа, изразила је да се на његово место постави

¹⁾ Види званичне новине бугарске од 11. Јуна 1881.

г. *Хитрово* човек без икаквих скрупула и предрасуда, на кога је рачунала да ће јој сад дати и Банку и Железнице.

Велико Народно Сабрање у Свиштову пристаде на услове које је Кнез у својој прокламацији народу ставио и даде му пуну власт за 7 година (13. Јула 1881).

Кнез је одговорио новом прокламацијом народу, у којој му благодари на поверењу, и од своје стране уступа народном представништву *решавање о свима финансијским питањима*. У пркос своје младости, Кнез је видео где је за њега опасност.

Итого дана *Ѓенерал Ернрош* дао је оставку а *Хитрово* јавља Кнезу да долази руски *Ѓенерал Струве* са препорукама шефа руског главног *Ѓенералштаба Обручева* да тражи концесију за железницу *Софија-Рушчук...* (*Гинцбург* и *Пољаков* знајући колико су њихова имена у Бугарској већ омрзнута, сакрише се сад иза *Обручева*, пуковника *Ремлингена*, *Струве* и *Хитрова*).

Ново бугарско Министарство састављено је, по наваљивању *Хитрова* овако: унутрашњих дела и јавних грађевина руски пуковник *Ремлинген*, војни, р. *Ѓенерал Кирилов*, финансија *Желесковић*, правде *Теохаров*, спољних и црквених *Вулковић*, просвете *К. Јуричек*. Дакле на шест Министара свега два Бугарина, *Желесковић* и *Вулковић* који је био човек руске амбасаде у Цариграду.

На првој седници овог Министарског савета, 30. Јула 1881, били су осем Министара и Кнеза још: *Хитрово*, *Ѓенерал Струве* и г. *Кониткин*. На тој седници *Струве* је тражио да му се одмах да концесија за грађење линије *Софија-Рушчук*. *Желесковић* и *Вулковић* одговорише да се та концесија не може дати онако како г. *Струве* за-

хтева, него на основу бугарских закона, по решењу народног представништва и путем јавне лицитације. Бугарски Министри позиваху се на саму последњу прокламацију Кнежеву, која је народном представништву оставила *решавање* свију финансијских питања. Кад је видео како су Бугари у кабинету одесудно противни, Струве онда затражи *искључиво* право за израду планова, пројекта и предрачуна те железнице. Бугари одговореше да ни то не може бити, јер сам принцип јавне утакнице условљава свакоме право да те студије прави. Али већина Министарског савета ипак је решила, с обзиром на то да је Струве представник Царско-Руске владе у томе послу (јер за таквог се он издавао) да се њему повери израда плана и предрачуна с тим, да, ако после лицитација не остане на њему, онда предузимач на коме остане израда, односно бугарска Влада, има за ту студију да му плати 300.000 франака. Даље је Влада решила да ову њену одлуку саопшти Министар унутр. и грађевина генералу Струвеу написмено. После неколико дана пуковник Ремлинген написао је то писмо, али је у њему фалсификао одлуку Министарског савета, јер у том писму изрично стоји да је г. Струве добио *искључиво* право на студију те железн. линије. Струве оде у Русију да регрутује потребни му персонал.

На скоро за тим јавно се један француски предузимач, који је у Румунији извршио велике радове, неки *Г. Гију* који се удружио са једним бугарским капиталистом, те и они затраже допштење да праве студије за линију Софија-Русчук. Ремлинген је хтео да их одбије, али Кнез је изјавио да је свакоме слободно предузимати такве студије.

Међутим све се више видало шта значи руска администрација у Бугарској. Ремлинген је владао горе него какав турски паша. Он је завео тајну полицију (по примеру трећег одељења у Петербургу), којој је дао за шефа једног бив. руског официра, завео је батине (киут и нагајку) расипао је државни новац обема шакама (једног младог са свим неспособног доктора Немца из Русије поставио је за шефа санитета са 25,000 франака годишње плате. Ово расипкућство терао је Копиткин у јавним грађевинама дотле, да је један километар *друмова* коштао по 210,000 франака.) Назлицитиране цене он је својим штићеницима повишавао са 50%. Таквих његових „решења“ има за стотине хиљаде франака. Све те злоупотребе покривао је Хитрово својим положајем. Хитрову није било доста све што је преко Копиткина „зарађивао“, он је од доцније Бугарске Банке придигао за рачун руске диплом. агенције у Софији 75,000 франака, коју суму руска држава није хтела да плати.

При крају 1881 Аустрија позва на четворну комисију и Бугарску. Беше очевидно да ће сад кнежевина морати да гради пре свега железни линију Вакарел - Цариброд. Хитрово навали на ново на Кнеза да се што пре гради линија Софија-Рущук и како Кнез није могао да задовољи ту његову живу жељу, Хитрово га је стао клеветати да Кнез ради у интересу Аустрије а против Русије. Међутим Кнез је свом снагом радио код својих бугарских Министара да испуни жељу Русима. Кад их је притерао уз дувар, Бугари захтеваху ма какав службен акт руске Владе, да одишта Царски кабинет тражи ту линију, на онда ће је правити, само моле да им Русија гарантује потребан зајам за ту линију. Руска Влада

је одговорила да би њој било врло пријатно, ако би Бугари из сопствене иницијативе саградилли ту линију... Што се тиче новаца, она ће Бугарској дати препоруке за дотичне Банке.

1-ог Јануара 1882 отворен је ново створени државни савет који је имао да спреми законске пројекте.

Кад је Ремлинген догдио са својом администрацијом, Кнез је молио Цара за *допуштене* да га замени једним бугарским Министром. Цар је одговорио оваквом депешом:

„Одобравам вам да учините *последњи покушај* са једним бугарским Министром (Je vous permets de faire un dernier essai avec un Ministre bulgare).

Истога дана Кнез је на место Ремлингена поставио Начевића.

Хитрово је због тога био тако изван себе, да се обратио свима својим колегама у Софији да цео дипломатски кор протестује код Кнеза што је Ремлингена отпустио!... Они га наравно немејаше, и од тог дана Хитрово је постао отворени непријатељ Кнежев, удружио се са либералима, који у својим листовима отворено нападаху Кнеза, и стао је да организира црногорско-бугарске чете; задобио је ђенерала Крилова за своје намере, и овај је разаслао наредбу свима руским официрима у бугарској војсци, који су имали сва командантска и командирска звања, да они немају ни од кога другог да примају заповест до једино од царско-руске агенције у Софији. Одмах за тим Крилов је напустио своје место и отишао је у Татарпазарџик, али Кнез га је после два дана вратио у Софију, и натерао га да одмах поднесе своју оставку.

У след овога Кнез је телеграмом известио Цара шта су почели Хитрово и Крилов и тражио

је да се Хитрово одазове из Бугарске. Како прође извесно време, а из Русије не дође никакав одговор, Кнез је 27 Априла 1882 одјурio у Русију и само личним заузимањем успео је да се Хитрово одазове, али под условом: да за Министра унутрашњих дела узме једног Руса, Ђенерала *Соболева*. Овај беше креатура и ортак Банкара Гинцбурга. Кнез је на место Крилова, на захтев Обручева, морао да узме опет Руса, Ђенерала Каулбарса II, брата Каулбарса I, који беше војни агент руски у Бечу. Секретар диплом. агенције у Софији остављен је као отпираник послова на место Хитрова.

И тако сад у бугарском Министарству од 5. Јула бежу три Руса и три Бугарина (Начевић, Вулковић, Греков).

Нови руски Ђенерали у бугарској влади навалише одмах да се гради железница Софија-Рушчук. Сад и Кнез Александар наваливаше на бугарске чланове свог кабинета да се један пут сврши са тим питањем, да се једанпут задовоље дотични врло моћни кругови у Русији, да им се баци тих 15 милиона, само да један пут оставе Бугарску на миру.

„Шта значи — говораше Кнез — бацити неколико милиона, кад се за то може добити мир Бугарске, те да ова може један пут да се посвети свом задатку?“

— Онај бугарски Министар — одговараху они — који ће зажмурити кад се расипљу милиони народног новца, још се није родио! —

Ђенерал Соболев, чим је примио дужност, он је створио нов политички лист „Балкан“ у коме је политичку дирекцију поверио *Молчанову*, дописнику „Новога Времена“ са платом од — 80.000 франака! Главни задатак тога листа био је да на-

пада и поткопава бугарске чланове у кабинету. У исти мах Молчанов је слао дописе у „Новоје Време“ у којима је нападао и грдио све Бугаре и њиховог Кнеза не може бити горе. У томе му је помогао и *Шчелов*, шурак Каулбарсов, који је постављен за приватног секретара генералу Собољеву.

Сад су Руси радили на томе да се за Министра грађевина постави руски Кнез *Хилков*. Добивши пристанак Кнежев за ту комбинацију, Собољев је позвао Хилкова у Софију. Бугари у кабинету одмах изјавише да ће у том случају одмах поднети своје оставке. Каулбарс онет не да да се кредити за јавне грађевине пренесу из његовог у ново створено Министарство грађевина. Кнез, уморан од ове борбе, пристаде да ти кредити до краја буџетске године остану у ресору Каулбарсовом, а овај је за инат својим бугарским колегама и целом јавном мишљењу узео к себи за директора грађевина оног истог Кошуткина скандалозне усмене.

Бугари у кабинету говораху. „Ми нисмо овде да сваки по својој струци штогод привредимо отаџбини, него само за то да бранимо отаџбину да јој други не учине какво зло“. Кнез их је тешио „Зар не видите да и ја страдам колико и Ви? Али наша девиза треба да буде: стрпљење!“

22. Децембра састало се ново Сабрање са конзервативном већином. Оно је у питању о железницама и о постављењу Министра грађевина правило Русима најодлучнију опозицију, и ако му се претило чак и распуштањем. Тек када је Начевин постављен за Министра грађевина, Нар. Представништво је, из сопствене иницијативе изгласало врло брижљиво израђен закон о грађењу железница, и одредило кредит од 300,000 франка за студије, планове и предрачуне железнице

која би ишла од *Тустендила* — *преко Софије до Свиштова*.

Кад су Руси у Мин. савету пледирали за њихову линију Софија—Рушчук, један од бугарских Министара им је рекао „Ми морамо откупити од Енглеза њихову линију Рушчук-Варна. Ако они виде да ми хоћемо да вежемо Софију са Дунавом баш код Рушчука, они ће нам заценити њихову линију што не вреди. За то ми морамо рећи да нам је крајња тачка Рахово или Свиштово“. Сутра дан је Кнез добио из Цареве канцеларије у Петрбургу телеграм у коме се строго и формално осуђиваху бугарски Министри као издајници руских интереса, јер претпостављају железницу „qui ferait le jeu de l' Autriche.“ Противу продужења линије од Софије до Тустендила немаху Руси ништа, јер је један од бугарских Министара овако то мотивисао „Пошто наша прва железничка линија треба да има стратегијски карактер, онда је боље да она дебушира у Македонију, будућем ратишту.“

27. Јануара писао је Вулковић овакво писмо Кнезу „Моје гледиште у државним пословима суштаствено се разликује од гледишта Ђенерала Соболева. Да не би државни послови страдали од те разлике у нашем гледишту и систему, ја молим Вашу Светлост да благоволи уважити моју оставку.“

Међутим беше стигао и Кнез Хилков у Софију. Како руски ђенерали не беху у стању да му даду портфељ који су му обећали, они га поставише за саветника у Мин. грађевина, али то није дуго трајало, јер наскоро дадоше своје оставке и Стојилков и Начев и Греков. Сад беше моменат за Русе да узму диктатуру у своје руке. Ђенерал Соболев узме и ова четири Министарства

под своју непосредну управу, одредивши за свако по једног свог човека за „вршиоца дужности“. Од ових вреди поменути само Кнеза Хилкова за грађевине и Бурмова за финансије.

Кнез је ово отрпео само да дочека месец Мај када је имало бити крунисање Царево. Собољеву је требало пара. Кнез му је дао од својих новаца 60,000 франака. Како је у буџету било створено место бугарског дипломатског агента у Петрбургу, Кнез постави Стојилова на то место и посла га са својим ручним писмом за Цара у Петроград. Али Стојилов нађе тамо сва врата затворена. Не само што није могао изаћи пред Цара, него га није хтео примити ни један од Министара. После неколико дана Собољев је позвао Стојилова натраг.

Може се мислити како је овај поступак руске владе дејствовао у Бугарској код свију партија. У Цариграду је Бугарска имала свог дипломатског агента, а у Петрбургу га нису хтели. Доцније се та партија у бугар. буџету морала избрисати на нарочити захтев руске дипломатске агенције.

Кнез је 15. Априла 1883. пошао на пут са великом свитом у којој је био и Вулковић бивши Министар а сада председник државног савета, остављајући као свога намесника ђенерала Собољева. Овај је одмах казао Василију Стојанову члану држ. савета „Неће га Вулковић отићи у Москву. То можете слободно казати колегама“. Кнез је још уз пут добио из руског Мин. Ин. Д. захтев дворског маршала да смањи своју свиту, избацивши из ње све *цивилне* личности, али је он одговорио да ће он или бити примљен са његовом целом свитом, или неће ни он нићи у Москву.

Како је Народно Представништво одредило нарочиту депутацију из своје средине, са својим Председником Митрополитом Симеуном, да честита Цару крунисање, да му изјави благодарност бугарског Народа, али да му уједно верно представи стање у Бугарској, и како је ова депутација кренула за Русију првих дана Маја, то је ђенерал Собољев одмах самовласно предао регенство Каулбарсу, а он је одјурно право у Петербург. Цар је петина примио депутацију али у присуству ђенерала Собољева, тако да му ова није могла казати ни једне речи. Митрополит Симеун није хтео ни да се заустави у Москви него се одмах вратио у Бугарску и дао је оставку на Председништво Сабрања. Кнез Александар је успео да каже и Цару и Гирсу какво је право стање у Бугарској и молио је да му на место Собољева даду онет Еренрота. То му је *обћано*. Али докле је Кнез у повратку дошао до Дармштата, стигла га је депеша да је место Еренрота одређен г. Јонин, дотадашњи посланик Русије у Бразилији.

И ако су се руски ђенерали постарали да Кнез за време свог одсуства не добија никакве друге вести до оних које му они шаљу из Бугарске, он је ипак добио овакву невероватну новост: Вршилац дужности Министра финансија и сада најпокорнији слуга руских ђенерала у Бугарској Бурмов, полази у Русију да тамо однесе — бугарску државну касу. Ова вест ма како да је *сумануто* звонила, беше апсолутно тачна. Од сувишака досадашњих завршених буџета беше се у бугарској државној каси накупило деветнаест милиона. Од тих 19, узео је Бурмов 15 милиона па се с њима беше каријером упутио пут Дунава са намером да их однесе у Русију. Овај — доповлук, беше врло фино скомбиниован. Мислило се

Кнез неће ништа сазнати, а баш и ако чује неће моћи из иностранства издавати никакве наредбе, нити регенство које пуноважно врши кнежевску власт, мора фермати његове заповести из туђине, и тако ће се насигурно успети. Али се правно рачун без крчмара. Кнез, чим је добио овај глас појурно је што је могао брже натраг, искрицао се у Лом-паланки, па је отуд наредио свима властима да не пуштају Бурмова преко границе. Ова Кнежева заповест зауставила је Бурмова и његов тако драгоцен пртљаг у Рушчуку, и то баш у тренутку кад је хтео да се укца у лађу...

Али од куда таква суманута мисао? Ево. Одавно су руски ђенерали доказивали да је грехота пустити толике милионе да леже бесплодно у бугар. држ. благајни, и саветовали су да се тај новац однесе у какву Банку у — Петрбург. Али Бугари су врло старински људи, они не рачунају да имају нована него ако их имају у своме џепу, па су се на све те ђенералске предлоге „чинили глуво“. Али ђенерали не напуштаху своју мисао. Собољев беше све удесио са Гинцбургом Банком. Комбинација беше врло проста: Гинцбург би узајмио Бугарској 75 милиона за грађење железница а ових 15 милиона узео би унапред *као интерес* на тај свој зајам *за три године*. И тако би Бугари хем изгубили сву своју крваву уштеду, хем би имали на врату један велики дуг за једну железницу која би се саградила противно њиховој жељи и без њихове контроле у трошењу.

Кад је Собољев био последњи пут у Петрбургу он је не само удесио овај „гшефт“ са Гинцбургом, него је расправно са Ц. Министарством Финансија још једно важно новчано питање. Бугарска је дуговала Русији „окупационих трошкова“ на 11 милиона рубаља (25 милиона франака). Цар

је био решио да се та сума не враћа руској државној благајници, него да остане у кнежевини и да се употреби искључиво у корист Бугарске (*pour le bien de la Bulgarie*). А ево како је то Царево решење ђенерал Собољев претворио у једну конвенцију са руским Министарством Финансија: Овај дуг исплаћиваће Бугарска у анuitетима од 1.600.000 *франака*, само се ова годишња сума неће слати у Русију, него ће се редовно *стављати на расположење руској дипломатској агенцији у Софији*. Одмах ћемо видети да је ова са тим новцем правила буње противу Кнеза докле га није збацила са престола.

Још док је Собољев правно у Русији онај „гшефт“ са Гинцбургом и ову конвенцију са руском владом, Каулбарс је закључно савез са либералима, а Собољев чим се вратио, самовласно је довео Цанкова из Враце, куда га је Кнез био интернирао још пре годину дана. Цанков је одмах примио управу свију агитација противу Кнеза у самом народу. Доцније су нађене многе његове посетнице ђенералима на којима пише „збаците тога“ „поставите онога“.

Имајући јак наслон у Русији, задобивши помоћ либерала у земљи, горди што су осујетили намеру Кнежеву да их замени Еренротом, бесни што је Кнез осујетио оно невино путовање Бурмовљево у Русију, ђенерали су се осећали као апсолутни Господари Бугарске, игнорирали су Кнеза а и кад су му који пут отишли, они су му просто издавали наредбе. Тако га натераше да прокламацијом од 31. Августа објави народу да је одредио нарочиту комисију да изради *нов Устав*. Сутра дан га натераше да сазове ванредну сесију Сабрања да реши четворну конвенцију односно железница и конвенцију о отплати окупаци-

ционих трошкова. У исто време сви листови под платом руских ђенерала нападаше отворено Кнеза да је издајник Русије, словенства и православља.

7. и 8. Септембра чуло се у публици да су руски официри у бугарској војсци добили формалан предлог да збаце Кнеза. Новост беше тачна. Каулбарс беше отишао у Књажево, село три километра од Софије, у коме беше логор од 10.000 војника скупљених због јесењих вежбања. Тамо је Каулбарс скупио све руске официре и казао им је, да је Кнез непријатељ Русије, и да је решио све руске официре заменити немачкима. С тога је збачење Кнежево постало врло потребно. Већина сакупљених руских официра одговорило је овако: Нас је послао овамо наш Цар да верно служимо Кнезу Александру, коме смо се ми на верност и заклели. Од те заклетве може нас разрешити само Цар“.

Бугарски патриоти одмах обавестише бугарске подофицире и војнике о намерама Собољева и Каулбарса.

10-ог Септембра отишао је Кнез Александар у тај логор и држао је смотру над својом војском. Кад је смотра свршена, војници сложише своје пушке, и свих десет хиљада војника, отпратише свога Кнеза до Софије, постројише се пред Конаком, грмнуше три пута „Ура“ и вратише се мирно у свој логор.

После 2 дана дођоше ђенерали у Двор. Кнез им је казао да му они кваре војску и да раде на преврату. Ђенерали постану безобразни. Кнез им рече да они нису његови Министри и показа им врата. Они одоше али му рекоше да ће они ипак остати у Бугарској да њоме управљају по високајшим наредбама које су добили.

Сутра дан долази Јонин у Двор да саопшти Кнезу господарским тоном: како за инат њему, ђенерали остају у Бугарској по заповести из Петрбурга.

У оваквој ситуацији Кнез Александар је остао миран и присебан. Онима који су га походилили говорио је „Ја сам заточник, ја нисам ништа више у Бугарској“.

У народном представништву које се имало састати беше већина конзервативна. Либерали су се надали да помоћу муслиманских посланика направе себи већину. Чим је који од њих стигао у Софију, одмах су га водили Собољеву, који је свакога лично наговарао, молио, претио, само да се удружи с либералима — али муслимани нису се дали осолити; они осташе као и увек конзервативци. Овај психолошки моменат употреби конзервативна већина Сабрања да апелира на патриотизам либерала и предложи им да заједнички спасу отаџбину од туђинског мешања у њене унутрашње послове. Либерали, било дирнути овим апелом на њихов патриотизам, било што видеше да преко муслиманских посланика не могу отети већину — пристадоше на савез са конзервативцима под овим условима: да се поврати Устав, са резервом да ће се доцније извршити ревизија тог Устава, да се одмах састави Влада од конзервативаца и либерала, и да се ванредна сесија Сабрања претвори у редовну.

Кнез пристаде на молбу обеју партија да се одрекне пуне власти које му је народ дао под условом, да Сабрање одмах изгласа закон којим се осигурава ревизија Устава.

19-ог Септембра изјавио је Цанков у Собрању да се либерална странка коалирала са конзервативном да би спасле отаџбину. Ђенерали који

нису ништа слутили, видеше да су на један пут све изгубили и либерале, и војску и земљу. Иван себе изађоше из Сабрања на право Јонину. Собољев му рече да би требало све шефове партијске похватати и послати у Сибир... Јонин је одговорио овако „Наша мисија овде била је да повратимо бугарски Устав. Ту смо мисију извршили, и ми се можемо вратити у Русију. Нека Кнез трља главу са оваквим Уставом“.

Руски генерали дадоше оставке, а после три дана добише заповест из Петербурга да се врате. Истога дана изађе Кнежев указ којим се ванредни сазив Сабрања претвара у редован. Одмах по одласку диктатора састављена је нова бугарска Влада у којој беху Цанков, Балабанов, Начевих, Стоилов. Али чим је Сабрање изгласало четворну конвенцију, конвенцију о отплати окупационих трошкова и закон о ревизији Устава — Јонин је категорички тражио од Цанкова да се Сабрање распусти, и да се државни савет укине (бајаги за то што Устав не зна за такву институцију, у ствари за то, што је тај савет био врло користан Кнезу). Цанков је *морао* послушати Јонина... За што? Да се руском помоћу курталише конзервативаца у свом кабинету. То је била освета Јонина и уједно његово последње дело у Бугарској, јер чим је успео да се 1-ог Јан. 1884 састави чисто либерални кабинет под председништвом Цанковљевим, Јонин се вратио у Русију. На његово место дође *Којандер*. Овај је брзо успео да Бугари зажале чак за — Јонином, јер Којандер је имао врло кратку и јасну мисију: *да обори Кнеза Александра*.

Пре свега сада дође бечки Каулбарс у Софију са две мисије, једном јавном: да преговара о новом руском Министру војном у Бугарској, а

другом тајном: да врати у Русију све оне руске офицере бугарске војске који не послушаше Соболева него осташе верни Кнезу и да их замени новим руским официрима. У првој је успео јер је на скоро за тим ђенерал Кнез Кантакузен постављен за бугарског Министра војног. По другој закључио је са бугарском владом конвенцију, по којој ни један руски официр не може у бугарској војсци служити дуже од три године. Нису хтели више допустити да се руски официри аташирају Кнезу или Бугарској или наопако њеним либералним институцијама. За то су враћени у Русију сви руски официри, чак и они који су се у Бугарској оженили и који су молили да их оставе... Сви су морали натраг, а на њихова места нови, који су знали да су само на три године командовани у Бугарску...

И ако је Цанков сада ронски слушао еваку руску заповест, опет је Којандер имао да га казни што је спасао Кнеза од Соболева и Каулбарса. За то је Којандер направио савез са Цанковљевим ривалом у либералној странци и, пошто се Каравелов обвезао да ће Русима дати железнице — Сабрање, које се састало 25. Јула 1884 у Трнову оборило је кабинет Цанкова, а на Владу је дошао Каравелов са Цановим и Кантакузеном.

Каравелов је наравно задржао кнеза Хилкова као техничког саветника за јавне грађевине. Његове студије за линију Бустендил-Софија-Свиштов и ако су коштале не 300.000 као што је Сабрање решило, него и свих 600.000 франака, беху такве, да никакав инжењер на свету не би могао на основу тих студија направити никакав ни апроксимативни предрачун за ту линију. При свем том Каравелов је том истом Хилкову поверио да изradi све што треба и за лицитацију железнице

Вакарел-Софија-Цариброд. Хилков је појединачне цене одредио тако ниске, да се по њима никакав стран предузимач не би могао примити тога посла. Тиме се осигурало да цело предузеће узму руски предузимачи или барем да држава прави ту линију у режији, наравно под Управом Хилкова и са руским инжењерима и радницима. *Завацки*, као представник Губошина беше већ у Софији, и становаше у руској диплом. агенцији за цело време свог бављења у Бугарској.

У Септембру 1884 била је лицитација за линију Вакарел-Цариброд писменим офертима. Јавише се свега два страна предузимача. Али њихове цене бежу куд и камо веће од оних које је Хилков утврдио. Руси већ ликовашу кад, ту исту ноћ, једно бугарско предузимачко друштво понуди цену за 600.000 франака јевтинију од предрачунске цене. То је друштво добило концесију и изградило железницу Вакарел-Софија-Цариброд...

Наравно да су Хилков и Завацки одмах отишли у Русију.

Кад је после тога Каравелов први пут дошао Којандеру, овај је г. Министра председника отерао из диплом. агенције као пса. Сада је Цанков опет постао љубимац Којандеров, и он је у листовима своје партије штампао све чланке противу Кнеза, који су писани у самој дипломатској руској агенцији. Којандер у Софији, Сорокин у Пловдиву, руски консули у Варни, Рушчуку, Бургасу и Видину говорили су отворено сваком Бугарину, који је к њима дошао, да Кнез Алесандар није више у милости код Цара, и да за то он, као издајник Русије, не може више остати владалац у Бугарској. Збацити Кнеза Батемберга — то беше општи *mot d'ordre*. Извршење беше остављено руским агентима у Бугарској. Ови се за тај

циљ послужити народним идеалом о уједињењу Бугарске с Источном Румелијом. Ваљало је направити револуцију за то уједињење. Рачунали су овако: Ако Кнез пристане уз ову револуцију постаће немогућан пред Европом, она му неће допустити да руши њено дело. Берлински уговор. Ако се одупре овој општој жељи целог бугарског народа, овај би Кнеза натерао на абдикацију. Пуковнику *Тимакону* који је у Пловдиву био надзорник руских официра у румелијској војсци, поверено је да изврши Пловдивску револуцију, и он је у томе успео. Али Кнез Александар изабра од два зла, оно мање, и пристаде на револуцију, рачунајући да све Велике Силе неће моћи да се сложе противу њега, као што се после на њиховој конференцији у Цариграду и доказало.

Преваривши се у овом рачуну, Руси истина тргоше своје официре из бугарске војске, али нису спречили Србију да зарати са Бугарском, рачунајући да ће лако збацили Кнеза, ако Срби уђу у Софију, а већ после лако ће са Србијом.

Али се у том рачуну преварише. Кнез Александар је победио српску војску, и увенчан том победом, био господар ситуације у Бугарској, јачи но икада дотле.

Е, то се више није могло трпети. Ваљало је с Кнезом свршити ма на који начин. Отправник послова у руској дипломатској агенцији беше сада *Богданов*, а војни аташе *Сахаров*. Они поделише улоге. Богданов је придобио Цанова, Каравелова и Никифорова. Пуковник Сахаров је придобио официре за заверу. По казивању једног од главних завереника мајора Грујева, Богданов је ставио на расположење завереницима један милион и пет стотина хиљада франака. Са тим бугарским новцем који је положен у руској дипломатској аген-

цији у Софији у отплату оних руских окупаци-
оних трошкова, које Цар великодушно беше покло-
нио Бугарској — извршено је издајство, заробљење
и прогонство Кнеза Александра Батемберга из Бу-
гарске.

Оволико као језгро из књиге „Russie et Bul-
garie, les causes occultes de la question bulgare“,
Paris, Paul Ohlendorf, editeur, 28 bis rue de Ri-
chelieu, 1887. вел. 8° страна 112. —

28.

17. Априла 1906.

Четири дана ми је требало да довршим и да
ти пошаљем моје писмо XXVII, јер сам ти јуче цело
пре подне писао оно ванредно дупло писмо за тебе
и за мог најмлађег.

Данас ћу да ти испричам шта сам чуо и ви-
део од 13-ог ов. м. до данас.

Двадесет деветог дана мојега тамновања до-
шао ми је осем моје деце само *Шартол* адвокат
у посету. Разговор, наравно, само о политици. И
он налази да је садашње стање у Србији права
несрећа, јер су све радње стале, нико ништа не
ради, сваки гледа и звери шта ће бити, сваки оче-
кује крушне судбоносне догађаје, катастрофе, хаос;
нико не зна *шта* ће бити, али сви осећају да овако
даље не може, да нешто *мора* бити.

Кад сам 14-ог Априла свршио моју шетњу у
баштици и пошао горе, заустави ме ансанција са
молбом, да још мало причекам. Што?! „Перу ход-
ник“. — Од куда тај луксуз? Зар се *прање* макар
и ходника може да сложи са појмом о затвору?
— „Јављено је из Министарства да ће Вам јутрос

дођи у 8^{1/2} једна важна визита, па је за то наређено да се горе почисти и опере. — Па добро, то је противно пропису? Зар Ви не враћате свакога који хоће к мени у друго време осим прописнога од 4—6? „Оно јес, али то су овдашњи, а овај је господин *Енглес* који је отишао право у Мин. Иностраних дела па је захтевао да Вас посети данас пре подне, јер он другога времена нема, и за то је Мин. Ин. д. наредило нашем, а ово Управи“. Добро кад буде горе готово јави ми. „Разумем“.

Тачно у 8^{1/2} долази ми W. Stead. — Hallo, haw doo jou doo Mr Stead? — Thanks, and jou Mr Georgevitch? — All right Mister Stead. Please take place. It is very kindly from You... —

Али остало смо говорили француски. Овај познати журналиста енглески говори боље, или бар више француски него ја енглески, и за то смо продужили на дипломатском језику, који он изговара са уживним нагласком овако од прилике: („Доње моа ен коњак“ или „Шјет мјезон“.)

— Aoh — рече г. Стед — мени је врло мило што сте у апсу —

— ?! —

— Oh yes, и мој је отац био у апсу, и то му је врло добро чинило. Политичар у слободи има тако много окјупеши, тако много посла, да никада нема времена да љупки среди своје мисли. Мој је отац у хапсу написао своју најбољу књигу. Ја сам уверен да ћете и Ви сад написати једну још бољу књигу од оне коју сам на немачком језику прочитао, и која је врло интересантна *endeed*! —

На моје питање (нисам хтео да га пустим да он мене интервјуише, него ја њега) кад је дошао и каквим послом, Стед је изручио све што је имао у торби. Ево главнијих ствари.

— Ја сам сад био у Југану, где сам интер-
вјуисао Краља Румунског па онда сам отишао
на Цетиње да будем у Црној Гори кад наш Краљ
дође у Бар да посети Кнеза Николу. Као што ви-
дите, та је посета била сигурна ствар. Наш Краљ
није тако уставан као ваш, он води *сам* спољну
политику сједињених краљевина и Преске. Он је
направио савез са Француском, Италијом и Шпа-
нијом. Он сад ради и на савезу Енглеске са Ру-
сијом. Он хоће да изолира Германију са свим, а
да би јој пресекао продирање на Балкан и у Ма-
лој Азији, он ради на Балканској федерацији, која
треба да направи баријеру противу *Drang nach
Osten* германског елемента у Немачкој и Аустрији.
За то је наш Краљ хтео сада да учини једну најњу
Балканским државама, и како он са његовом јак-
том не може доћи ни једном другом Балканском
владаоцу осем Грчком и Црногорском, јер би за
визиту Румунском Краљу и Бугарском Кнезу, мо-
рао да прође кроз Цариград, а он неће да види
кравог Султана — то је овога пута хтео да по-
сети Атине и Бар. Али догодило се нешто што није
предвиђено. Краљ Ђорђе је казао нашем Краљу:
„Ти си могао доћи к мени а да не увредиш ни
једнога другог Балканског владаноца, јер цео свет
зна да си ти мој зет, да смо ми блиски рођаци.
Али ако ти сад посетиш Владаноца *најмање* Бал-
канске државе, Црне Горе, ти ћеш увредити вла-
даоце осталих *многа већих и важнијих* Балканских
држава, а то би била погрешка за твоју Балкан-
ску политику“. Као што видите резонан је са
свим тачан и логичан, а наш Краљ врло воли ло-
гику. За то се он користио губитком времена, који
му је направила бура на Средиземном мору, те се
њиме извинио на Цетињу што сада није могао
доћи, али је за то позвао себи у госте Престоло-

наследника Данила и његову жену, пошто је сâм Кнез болестан. И одиста нашао сам овога на *chaise longue*, и он је после неколико дана отпутовао да се лечи у Европи и повео је целу породицу са собом, осем Кнеза Мирка, који се са свим озбиљно бави војском, докле *уставно* (Стед се насмеја) министарство гледа остале државне послове. Миркова жена с децом отићиће у Карсбад, Данило са женом у Лондон, а стари Кнез са женом и ћеркама онамо куда га доктори пошљу. Како је старац, а нарочито Данило смео да остави Мирка самог? Аоћ, браћа су рђаво живела нарочито за то што Мирко има већ два сина а Данило нема нити ће имати деце — али наш Краљ им је казао да се они *морају* слагати и лепо заједно живети, ако хоће да се Краљ Енглески за њих интересира. Они су обојица то добро разумели и већ се владају по саветима нашег Краља. И тако сад је на реду да се овде код вас рашчисти терен за политику нашега Краља на Балкану. И за то сам ја право са Цетиња дошао овамо прекиноћ, и одмах сам био примљен код вашег Краља. Завереничко питање мора се решити, односи правилни између Енглеске и Србије морају се васпоставити. Ја нећу да идем из Београда док се то питање не реши! —

Ја сам га пуштао да он сам говори. Мало га царних Пироћанчевом идејом о федеративној Аустрији, да видим шта ће он рећи. Он одмах убаци, да од тога нема ништа. Аустрија се мора распасти, раздробити. Германија ће узети аустријске Немце, Русија аустријске Пољаке, Румунија ће узети Ердел, Србија ће узети све њене српске провинције, Мађари ће постати независна држава, која ће као таква ступити у Балканску федерацију, Италија ће узети све Талијане и Трст па —

мирна Бачка. За тим је наставио оно горње док на његове последње речи не убацих.

— Ако ви останете док се не реши завереничко питање, онда ћемо имати задовољство да Вас имамо подуже у Београду. —

Стед извади сахат, погледа на рече.

— Ја полазим одавде за Софију у понедеоник 17/30 Априла. Дотле то питање мора бити решено. —

— Ама ја чујем да је г. Пашићу поверен састав кабинета под условом да се решавање завереничког питања одложи, и да је г. Пашић на тај услов пристао? Јесте ли Ви видели г. Пашића? —

— Нисам, али ништа не мари. Ја полазим у понедељак! —

— Чудо Вас као публицисту није интересовало да чујете шта о томе мисли будући Premier?

— Аох, све својим редом. Најпре Краљ, па онда Ви, па онда Министар Пашић. Од Вас идем к њему. Good by Sir! —

— Good by Mr. Steard! I thank you very much! —

И он оде...

А, шта велиш? Је ли довољно — Енглец, да не речем што друго.

Данас је тај понедеоник, а Пашић још није успео да састави кабинет; криза траје 12 дана (таман колико је мени требало сахата да саставим кабинет од 11. окт. 1897. који је трајао скоро 3 године) а камо ли да је решено завереничко питање!

Сећаш се шта сам ти писао кад је Stead био први пут код моје куће? Сећаш се да је зајам са енглеским капиталима имао би готов до Божића?

Мало доцније, ето ти мог апсанције.

— Па тај велики господин из Енглеске, због кога смо ми прали конк, нема још ни бркова? —

— Брије их поднаредниче —

— Ама опет њему нема више од 30 година? Ја каква ли ће то силетина постати кад буде Ваших година?! Него да Вам причам бруку. Они горе у Управи искупили се сви да дочекају Енглеза, и чекали су да им се он јави. Ја опет бојао сам се да га који цандар не врати, па се нађох горе. Док тек он мени „Мусје Жоржевич?“ А ја њему „си ву пле“ и доведем га одмах Вама. Сад кад је отишао, ја га испратих да не залута, док тек један од оних горе „Ама чудо нема још тог Енглеза?“ — „Да сте Ви живи и здрави, он је већ био читав сахат код г. Министра па је са отишао“ — Ене! А коме се јавио? А што нико нама да не јави? — Мени то није било наређено. — Осташе горе вајкајући се. —

После подне у башти мој највреднији посетилац, опет цигарете. Сад сам већ баталио протествовање. Он ми саопшти „важну“ вест, да су из Пожаревца довели два батаљона деветог пука. „Мало им ово војске... а кажу да им шести пук није више сигуран... Неки се ђаво спрема... ту је... сад до уторника, не може фалити“.

После дође ми један од мојих синова. Он је чуо да је седамдесет официра завереника, (међу њима и Машин и Соларевић) поднело молбу за пензију — али Дамњан Поповић не да. — —

Тридесетог дана пробудила ме је „Марсељеза“ певана у хору.

Кад изађох питам какав је то „хор“?

Рекоше ми „Социјалисте“ који су синоћ доведени. Има их 10—15“.

А што су их похапсили?

На то добих два одговора: 1. Хоће да пре

њихове радничке демонстрације католичког 1-ог Маја метну што више социјалиста под кључ. 2. Није, него наследник који наслеђује неред направљен на Вел. Петак, апси сваки дан по неколико социјалиста.

После подне дође ми са Марком *Исак С. Леви* и донесе ми не само 500 цигарета него и две велике кутије бечких бонбона. Сваки слаткиш у нарочитој саксији од изрецкане хартије. Са њима сам послуживао госте. *Марко Стојановић* гладн своју пророчку белу браду и са свим озбиљно пита мене, шта мислим, колико је година *Богу*? Наравно да се на то питање насмејасмо. Он са свим озбиљно извади из џепа једну хартију, исечак из новина и пружи ми је. Видим у црном оквиру и с крстом некакав посмртни оглас „*Богу је било угодно да у својој 72 години узме к себи нашег драгог ит.д.*“.

— Ето сад знате да Бог није зорли стар. Тек му је 72 године. —

Ко зна какве би још шале правио Марко да не дође мој Милан с Арслан-бејом, и Милан рече Марку да је добио позив из суда да му се саопшти решење Апелационог, којим је потврдио пресуду првостепеног по тужби Рибарчевој противу мене. То се Марку учини тако невероватно, то га је тако наљутило, да није имао више мира, хоће да зна имена Апелационаца који су *што* пресудили, врпољио се, и напослетку није могао издржати него оде да види да ли има још кога у суду да му покаже акта.

Ја сам гостима дао за спомен моје фотографије у апсу. Исак узме ону на клупи у баштини, Марко ону за столом, а Арслан беј рече да хоће да буде безобразан па да узме две, ону за столом и ону крај прозора.

— Ово је права слика из анса. Ваше Пре-
васходство изгледа као да има намеру ишчупати
гвоздену решетку! —

Овај други дипломата који је дошао да ме
види у ансу, то је Емир Мохамед Арслан-беј, син
једнога Кнеза са Ливана, васпитан у Француским
школама у Сирији: није много леп али врло ду-
ховит човек и сад је саветник овд. турског по-
сланства*). Ја му направих један комплимент о
његовој духовитости. Мој син плану „Е то је већ
сувише! Није доста што га све београдске даме
мазе, него сад почињеш и ти“.

У то дође и пуковник Dr. Мика Марковић,
нови списатељ.

— Шта си ти понова скривио те не пуштају
к теби? Јутрос сам долазио на ме вратише. Не
помаже више ни моје командантско понашање према
цандарима. Марао сам доћи после подне, јер сам
хтео да те видим пре него што одем на пут! —

— А куда ћеш?

— Па онако мало до Сарајева. — И сад на-
ста разговор о томе када је најгодније време и
каква најбоља маршрута за такво путовање.

Разговарало се о новој Влади која још ни-
како не може да се састави. Ипак мени тајан-
ствено „Шта велиш, да ли би добро било да ми
из чаршије покренемо питање о твом помиловању
код нове Владе?“ — Јок — рекох му — ни по-
што. Нова влада наћиће прву молбу чаршије ако
хтедне да ме пусти, а ако не хтедне, толико јој
и чини“.

Сада дођоше Никола Спасић, Андра Ђорђевић
и Мих. П. Живадиновић, и стари гости одоше да

*) Он је доцније после младо-турске револуције, као члан тур-
скога парламента убијен пред савом скупштином за време кратке
контрареволуције.

направе њима место. Никола је загледао моју тамницу, кретио се од чуда где затварају једног бившег Министра председника, ставио ми је оно исто питање које и Леви, на које сам му тако исто одговорио, па сам му онда дао бонбона за његову госпођу и слику из хапса. Живадиновић се вајкао што је у „Касини“ нестало Салватора, те није могао даље да ми шаље и за то је донео кесу енгл. Theebäckerei. Политички разговор опет констатова да је стање *несносно*.

Данас беху код мене сви моји; осем њих *И-наџ*, *Ђокић*, *Митић*, наша *вешерка* по други пут, *Хусејин*, *D-r Гута*, *D-r Нешкић* и један момак који ми донесе велику теглу слатка од ораха са врло сентименталном картом једне, мени са свим непознате госпође, која ми пише да је сазнала да сам ја „тамо“ па пошто је „врло осетљива“ шаље ми то слатко. Момка и вешерку екенедирах са бакшишима. Вешерка се опирала јер је она мени донела компот онако из „милости“ али ја њу уверих да и ја њој дајем динар из милости, те тако и она оде. Ђокић и Митић дошли онако да ме виде. Просто имају људи *носталгију за ајсо.м*. Ђокић ми је причао да се њихов лист „За Отаџбину“ продаје у 7—8.000 егземплара. Из „внутрености“ су добили за недељу дана 4000 динара прилога и за те паре купили су од *Браће Савића* једну штампарију, коју сад намештају, и сад им Церовић не може ништа. Данас су биле две антизавереничке официрске свадбе које су биле *врло демонстрационе*. — *D-r Гута*, коме сам причао извесне доживљаје у апсу, нађе да све то безусловно *треба латисајти*. Помислих да си ми ти жив и здрав *c'est déjà fait*. — *D-r Нешкић* је дошао да ми се похвали да је постао *кайлар* и да ми се пожали како га жена за то ни мало више не почитује, него се

његовој првој звезди смеје. Али кроз који дан он ће положити официрски испит и онда ће се дружити с њом разговарати. Причао ми је како официри граде велике спреме за трку, како ће Престолонаследник такође да трчи, и како се *за то* није јавно ни један од Нишких официра, који су иначе на свима тркама први...

29.

19. Априла 1906.

Прекјуче био је леп (33-ћи) дан. За то је Антон дошао и сакрментски ме масирао. Опет сам нешто научио из масаже. Сваки део тела треба дотле гњавити док се добро не угреје, а то је различито не само према разним људима него и према разним деловима тела једног истог човека. Тако н. пр. код мене је морао десну ногу да трља 70 пута, а леву само 35 пута док су се обе угрејале подједнако. Чок шеј! Па онда каква разлика у трљању наших телака у хамамима и овог „стручњачког!“ Телак држи да је главно насапунити тело, и *за то* га трља, а масер од заната „дејствује“ на сваку поједину групу мишића, удешава свој притисак према облику сваке поједине групе, истерује венозну крв из најтروмијих вена, и олакшава им да изруче зајажене масе у велики крвоток... ајао!... Прети су му као кљеште, нарочито око скочних зглавкова, Анатема га било. Та мене је масирао и професор Dr. Бум у Бечу, који је написао најдебљу књигу о масажи, али његово масирање много „граматика“ што рекао покојни Ристо Бадемлијћ, а ово код Антона је дуга „практика“ па кад ме је пустио, осећао сам се као новорођен.

Али свако добро има и своју ружну страну; због мога масирања моја кћи није могла да ми покаже своју најновију слику, коју је довршила у школи па је била донела да ми је покаже, а други пут тешко да ће је доносити у полицију, те тако ћу ту слику видети тек кад изађем из апса, ако т. ј. изађем, јер по садашњем закону о штампи, могу ми надовезати преко сто година апса све за досадашње штампарске кривице које сам починио..

Срећом Аца може да уђе к мени и кад се масирам. Он се већ навикао да гледа континенте сала на човеку са добрим апетитом у „седећивим“ начину живота, те тако сам сазнао да је најзад криза свршена, да је Пашић узео — пошто су му и ђенерали и цуковници и потцуковници одбили портфељ Министра војног — опет Путника, онога што упоређује куповину топова са куповином пиллића, због чега га новине зову ђенерал Пиле. Све једно, само кад је кабинет готов, јер ово безцарствије беше се и сувише отегло.

После подне имао сам само једну визиту, али вредну, чак из Неготина. То је Јован Предић, мој друг школски кроз целу гимназију, кога писам видео толике године. Он је сада судија у пенсији и адвокат. Сетисмо се свију наших другова, прођосмо цео каталог наш из ниже гимнасије, и на моје изненађење нађосмо да нас је од 60 или 70 колико нас је било у првим разредима, остало у животу свега 12. Тај непријатан факт брзо затрпасмо веселим успоменама из нашег ђаковања.

— Сећаш ли се, Јово, зашто смо те звали „јего шпем“? —

— Ене, зар и то памтиш?! Како да се не сећам. Балантеки хтео је да ме убије када сам у месту его спет рекао јего шпем „Зар је за тебе

латински дзидзове један? Шоцу у шаке па да те види Бог". —

— А знаш ли кад смо један пут имали географију, па ти професор каза да му нађеш једну варош на карти?

— Како да не знам? Таман ја почео претом да тражим а он се раздера на мене „Не несретниче, куд си пошао? Ено, ено, удави се у сред Атланског океана“.

— А како оно беше са Колосом у Родосу? Ти рече, чини се, да између ногу тога Колоса пролажаху лађе... „А ногу?“ — „Е па ногу је Колос имао између ногу велики фењер“. —

Сад Јован окупи мене.

— Море што се задеваш? Санџим си ми ти био бољи? Сећаш ли се кад Вујић уђе на стале да хода између катедре и прве скамје, десном руком држи фиргајз, а левом непрестано трпа браду у уста. Мало, мало па тек шине тебе фиргајзом „Јесам ти казао да будеш миран? Знаш ли како си био немиран?“ —

— Оно јес-је, али тај фиргаз Вујићев баш нисам заслужио. Колико сам крив за ово што сам сад у ансу, толико сам био крив и за тај фиргаз пре 51 годину. Нисам Бога ми био немиран, него је Владимир Вујић био увек за време часа у некаквим дубоким мислима, да ли због српске граматике или због нована, које је давао под „његов“ интерес, то не знам, али тек био је тако замишљен, да није ни слушао што говори онај кога је прозвао, него само хода, хода, па сваки час удари фиргазом, увек једног истог ђака, а сваког другог часа опет једног другог ђака и свагда каже „Ја сам ти рекао да будеш миран?“ Ето тако је било. —

— Шта?! А ко нам је доносио рошчиће, па

сви метнемо једну коштицу под ципеле, и кад професор Шулиц са катедре викне „Пока ми снате ја ћу пити фрло строк“ а ми тек сви на један пут цврррр нашим ципелама? А ко је затварао живог миша у астал, па кад Шулиц отвори да извади дневник, а миш сукне поред њега? —

— Ни то нисам био ја. Знаш да је Барловац увек за то клечао, јер је сиромах чича увек кад се згрануо од миша викнуо „Балавац! наполе та клечиш“. Напротив чича Шулиц је мене волео. Чак и кад види да ја за време часа читам нешто испод скамије, па се привуче да ме ухвати на делу и да ме казни, чим дочена моју књигу и види да ја читам „Париске тајне“ Евжена Сија на *немачком* језику — он се само насмеши, и само ми претом прети. Сиромах чича! Кад сам га после 15 година оперирао од рака на доњој усни, гледао је у мене као у Бога, и како није смео да говори, док не зарасте рана на усни, он ми је легиштером на табли писао колико ме воли. —

— Ама шта се ти извлачиш сад? А ко је највише једио Папакостопулоса? Знаш кад он тражи по каталогу кога ће да прозове да му донесе пропис, па тражећи говори: „Нека ми да... Нека ми да...“ ко је одговарао „Нека ти да ко ти је и до сад давао?“ —

— То је био Алекса Поповић, онај што је за тај безобразлук истеран из школе, и због кога смо ми правили буну на Калемегдану, па после цео разред био у апсу, памтим као данас баш лицем на Св. Константина и Јелену. Сећаш се како смо озго из петог разреда спуштали надовезиване тканице на сокак, а другови нам доле привезивали котарице са јелом и пићем, па извлачили горе и чистили се. Кад је Малетић пред вече дошао да нас откључа и пусти, имао је шта и да види. Ми

метнули све скамије једну на другу до тавана, на играмо коло и певамо! — Директор се само кретио од чуда па нас је пустио, а ми формирамо македонску фалангу, па смо тако трупаице отишли на шетницу, која је онда била поред Велике Касарне! —

— Е валах овде се нећеш измигољити! Знали кад смо из историје имали Француску револуцију, а ти дочепаш некакву немачку историју па превео како је она то испричала? Ђирић прозове тебе, а ти у место да говориш лекцију, онако како нам је Ђирић задао, стао си да декламираш оно из немачке књиге, па изиграваш као Мита Пунче или Бантић на бини. Ђирић те је изночетка гледао па онда поче да млатара рукама као и ти, а ми сви да се скидамо од смеја! —

— То јесте тако било, али при свем том Ђирићу је право било кад неко од нас из историје чита поред школске књиге и друге историке. Али кажи ти мени како си ти пролазио с Брком на математици? —

— Како сам пролазио? Онако као и он. Колико пута он ређа на табли оне пусте једначине, вади корење, подиже на квадрат, држи логаритме па најзад не може да каже оно његово „И то је оно што смо хтели доказати“ него „Идућег часа ми ћемо ово свршити“. Тако сам и ја радио кад ме прозове. И ја ређам полагигано $a + b + c - d$, ређам тако до пола табле, погледам кроз прозор да на торњу видим колико је сати, па кад видим да ће скоро да избије час, а ја фук па рукавом обришем све што сам написао, па почињем на ново. „Шта си то урадио?!“ „Молим, г. професоре, погрешно сам, сад ћу ја да израдим цело“. На полако развличим оно што знам докле удари фаму-

досово звонце кроз ходнике и ја се избавим од двојке, коју би иначе сигурно добио. —

Тако смо ређали наше успомене до Лицеја и до бомбардовања Београда, до барикада на Стамбол-капији и пред нашим Лицејом, до нашега растанка, када сам ја отишао у Беч да учим медицину, а он остао у Београду да сврши права. После смо се разговарали о нашем доцнијем животу, о нашој деци, о нашим унучићима, јер је и он одавно деда, разговарали смо се као да смо код моје или код његове куће, а као да се не разговарамо у апсу полиције Београдске.

Кад Предић оде, читао сам новине док не дође Милан, који ми рече да је нов кабинет дефинитивно састављен, и да је у њему Министар правде Dr. Веснић. Хм. *Vederemo*.

Јуче сам се дошкан пробудио — сигурно због прекјучерашње масаже. Кад сам изашао у ходник видим кроз отворен прозор да су они из доњег спрата већ пуштени у њихову авлијцу. Четворица од њих као да ме дознадоше, јер чим су ме угледали почеше да певају Марсељезу. Аха! То је поздрав мени. Мало доцније чујем преко Велике Пипјане сложене усклике из много стотина људских грла. Тешко је било разумети на овој даљини шта се виче, али усклици беху прави плетунци, и то добро регулисани, сложни. Доцније дође оздо Премовић и причао нам је да то маширају радничке колоне, које су се формирале на Калемегдану, па сад пролазе поред Университета. Сви су ђаци на прозорима, а чим који синдикат наиђе са својом таблом и са својим црвеним барјаком, ђаци вичу „Живели“ а синдикати одговарају сложено „Доле с војском“ „Доле с полицијом“ „Доле с монополом науке“ „Живела социјална револуција“.

У то дође мој Француз и донесе ми млеко за

доручак, па ми је причао како је видео у вароши велику „манifestацију“. Питам га шта мисли колико има манифестаната? Рече ми „tout un corps d'armée“. Кад ја посумњах у то, он рече да их је било по 16 у свакој врсти, да је колона дугачка од Коларца до Калемегдана, дакле да их наsigурно има 5 до 6 хиљада.

Кад апсанција дође он ми исприча да је колона врло добро организована, да свака врста има по два старешине, на десном и на левом крилу по једнога, да свака чета има свог четовођу, да на челу колоне машира Лапчевић с осталим вођима, да имају не једну него више музика, да има читава једна засебна чета музиканата која не свира него само носи своје инструменте, дакле свирачки синдикат, да у целој вароши није остао ни један радник, ни једна радница, све то одмаршира у Топчидер, и све то носи храну за данас. Највише су га изненадиле женске. Има читавих женских чета, сигурно раднице из Монопола дувана. „Нарочито ми је једна пала у очи. Трудна је до зуба, па опет машира и млатара својим црвеним амрелом, а на грудима има некакву грдицу машну црвену као крв. Ако се та данас не породи у Кошутњаку, ево где сам најтањи“. Како се они успут само деру, али ни коме не чине ништа, нико им неће сметати. Али како колима још од сивоћ вуку из Вајфертовца шиво у Кошутњак, како је врло вероватно да ће се тамо изонијати „може по повратку бити свашта, нарочито ако се довече код трошаринскога ћерма испречи пред њих жарлармерија, да им не да у колони вратити се у варош, ако се изда наредба да само у малим гомилицама и разним сокацима морају да се разиђу. У том случају може бити свашта, јер су сви радници наоружани револверима“. — — —

До подне долазио ми је само Аца. Вели да радничка колона није прошла поред Конака и Министарства, него абацијском улицом. Рече ми даље да Др. Веснић још није дошао и да га заступа Андра Николић...

После подне нађоше ме у башти Игњат и Ђока Богдановић. Први донесе неизбежну кутију цигарета а Хотелије од Империјала дошао је да ме пита шта волим да једем: да ли пуњене тиквице, или сарму од виновог листа, или пуњене паприке? Тако исто да му кажем да ли волим пудинг с румом или претпостављам кремове? Рекох му да ја све те ствари волим, али га молим да се не труди, јер ми и од куће доносе више него што треба за стара човека, чији стомак не може више да свари — пуњење паприке...

— А не, не! Казаћу ја мојој жени да добро попари паприке да не буду љуте. —

Нисам могао да разумем толику бригу хотелијерову за јела која ја волим, док ми он то не протумачи овако:

„Ономад сам путовао у једном вагону са г. Рекалићем и још неким Београђанима, па смо читали последње две свеске Ваше књиге. Сви смо плакали..." —

— Плакао сам и ја кад сам описивао смрт Краља Милана — помислих у себи.

Дакле литерарна заслуга претвара се у тиквице, сарме и паприке све саме *primeurs* у ово доба?

— Молим Вас г. Ђоко — рекох — кад сте већ толико љубазни да једног апсеника распитујете шта *волим* да једе, одговорите ми на ово питање: Је ли истина да је радикалски Прота, када је после атентата био у овом истом апсеу, пору-

чивао код Вас кост за себе, и ако јесте, за што му га нисте хтели дати? —

— Лаже прота као нико његов, ако је то коме казао. Ја сам толикима слао баш онда кост у апс, за што не би и њему? Па баш да сам ја имао што лично противу њега толико, да му противно мом рачуну, не шаљем јело, зар он није могао поручити себи храну ето ту код „Уједињења“ или код „Македоније“? Није то г. Министре, него је попекања хтео да може после да се хвали какав је био мученик, јер је у полицији било добрих људи који су му давали и с лебом и преко леба. У осталом зар Ви не знате какав је карактер тај прота? Ви знате шта је Радоје Радојловић противу проте сведочио на Преком суду? Он га је највише теретио, он је својом сведоџбом могао да му дође главе. Па, шта би? Кад проту пустише он се први умиљава Радоју Радојловићу и поздравља га, и ако му Радоје одговори „Иди ти прото у...“

— А већ и тај Ваш Радоје красив човек. Ко је њега онда био по ушима да иде на Преки суд и да прича шта му је прота пре осам година говорио код „Црног коња“? —

— Та није само то г. Владане, Радоје је то, као што знате, одмах доставио Ристићу, као да он то није сазнао у поверењу од Проте само за то, што је Гарашанинов сестрић. Али да видите шта је самном радио. Он је ваљда сто пута код мене ручао. Кад год имам друштва ја и њега зовем, рачунам га као свог пријатеља. Кад ми је проф. Матић јавио да се ћерка Констатиновићева испросила за кнежевића Мирка, ја сам као пријатељ пуковника Констатиновића хтео да му честитам, па како не знам писати латиницом замолим Радоја да ми он ту депешу напише и експе-

дира и дам му мислим 7 динара за то. Радоје је преписао ту денешу коју сам ја потписао, па је препис послао а оригинал Краљу Александру и Драги... —

Кад је већ поменуо Драгу онда је Ђока стао врло драстично причати како га је полиција терала са другим његовим познаницима да иду на честитање Драги, или на испраћај у Смедерево, говорећи им да треба „угледни грађани“ иду у двор.

— Нарочито је било смешно — заврши Ђока кад нас одведоше на лађу да пожелимо срећан пут Краљу и Драги. Какво је се било тамо искупило отмјено женско друштво разумећете кад Вам кажем, да је тамо била и Ф... куплерка са ћерком. Пита ме један „а што није дошла и госпођа с тобом?“ Ја му само показах куплерку па му рекох „слабо Бога ми да ја у овакво друштво доведем моју жену“. Али и господа која се беху тамо и купила — да се некидаш од смеја. Кад сам једнога видео ја му само рекох „А камо га ћир Мијајло, камо га Милан А. Павловић, камо ги толики први људи из чаршије? Зар смо ја и ти најугледнији грађани у... нас?! —

Кад одоше Игњат и Ђока попех се горе да радим, али нисам могао: ето га Ђр. Ница и Бабић комичар. Обојица су имали посла у полицији, Ница да из ње узме седмог мангуна за свој нови завод за васпитање мангуна, а Бабић да се жали Управнику што му полиција не да изигравати Краља Милана — па обојица дођоше да и мене обиђу, и тако сам ја изненада и бесплатно дошао до једне Бабићеве представе у ансу. Имитирао је Пашону у купатилу [просто дивно, али није за писање] и како је он сам био осуђен на две године затвора због Парафинске цркве. Бабић је тамо лакрдијао у једној Парафинској кавани и уштиную

мало оне који су на рачун Параћинске цркве зидали себи куће, те је за то црква толико година стајала несвршена. На његову несрећу био је у публици један архитекта који је, чим се вратио у Београд, отишао у двор и казао Краљу Милану да је Бабић у кавани њега представљао и рекао да ће Краљ Милан *прокаршати и Параћинску цркву*. „Кунем вам се свим на свету — рече Бабић — да па тако што ни у сну нисам помислио, а камо ли да би *онда* то смео рећи, а да сам рекао сада би барем могао признати, али нисам“. При свем том кад је Бабић дошао кући и од своје једанајесторо деце нашао троје тешко болесне, њега зову у полицију. Е сад, његово саслушање, апс, суђење, заклетва оног архитекта и још једног Параћинца, да је то одиета казао, његова одбрана пред судом, његово бављење у Пожаревачком затвору месец дана и његово бегство у женским хаљинама — то се не да испричати, јер би изгубило колорит. Али његово имитирање свију личности у тој причи, то је било да се човек ваља од смеја. —

Кад они одоше дође ми Аксентије Аксентијевић и донесе ми 200 цигарета. И он је забринут због данашњег стања.

После ми је била кћи, а кад она оде у мрак, и кад већ нисам никог више очекивао дође Хусејин да ми јави да „криза није свршена“. Путник је пристао да га наменују за Министра војног, али само за то да комплетира кабинет, да би овај могао да распусти Скупштину и расписе нове изборе, али он *неће* ни један пут да оде у Министарство војно, а камо ли да остане Министар.

Ја то нисам веровао Хусејину али сам се данас уверио да је истина.

Синоћ после вечере наговорише ме моје „ко-

леге" из ходника да сиђем у башту и послушах. Дивна месечина као дан. Ходао сам док не заиграше трубе у оближњој авлији (жандармеријске касарне) за спавање. Послушах и њих, и легах у 9 сахата. И добро сам урадио. Јутрос у 6 сах. био сам већ на ногама.

30.

20. Априла 1906.

Јуче у јутру шетао сам у башти читајући „Акрополис“. Нађох један чланак познатог руског научника *Мечњикова*, који ево већ преко 20 година ради у Пастеровом заводу у Паризу. Сад је пронашао да у *кисело млеку* има некакав племенити микроб (микровион) који у људском телу таман друге микробе, који му руше здравље, и тиме доприноси продужењу људскога живота. То доказује чобанима који живе на степама у Русији, по бачијама балканског полуострва и по афричким пустињама. Њихова је храна искључиво млеко, махом кисело млеко. Међу тим пастирима има много људи од 100 година, а помиње и неке од 120 па чак и 150 година. Други му је доказ искуство господице у Пастеровом заводу. Од како је Мечњиков пронашао тога микроба јауртију, сви старици научници у Пастеровом заводу који су дотле имали врло рђаво варење од „седећивог“ живота — почеше да се хране само киселим млеком, и сад су, вели, сви здрави као кремен, и орни за рад као младићи, и ако их је већина претерала шездесету.

Овај чланчић ме потсети на један интервју славног *Едисона* у коме је он изложио искуство свога дугачког и за науку и цивилизацију тако

плодног живота. Он је нашао другу методу за дуг живот и добро здравље: *мало јести, много радити и мало спаваати*. Он је нашао да цивилизовани људи једу 4—5 пута више него што им треба, да спавају два пута више него што ваља, и да не раде ни половину онолико колико би само за здравље требало. И према томе Едисон већ дугачак низ година ради по 14—15 сахата дневно, једе четири пута мање него други људи а спава само 5 сахата, и здрав је и лак је као јелен, и ужива у раду.

Већ што се тиче јела то је тачно. Још мој отац кадгод се прејео о Васкрсу, Божићу или на Ђурђев-дан, лечио се презирањем вечере и сутра дан је опет био здрав и дотерао је до 85 година, и ако је због мученичке смрти његовог полубога Кнеза Михаила, лежао 6 недеља у врућини. Чича Никола Христић престао је са свим вечеравати од своје 60-те године, и ево је доживео 95-ту. Сећам се често на дворским ручковима неће да једе ништа, а на питање Краљево да није болестан он одговара „Господару, ја сам ручао још у подне“. Тада му је већ било близу 90 година, и при свем том после на дворским баловима и соаретима сву драгу ноћ *стоји* као војничка статуа, а ми сви мало-мало тражимо где ћемо мало да приседнемо. У осталом има већ година дана како се и ја спремам да престанем вечеравати, и о томе водим преговоре са мојим шишком да заједно напустимо тај ружан обичај, јер је и он за своје године сувише отежао, али он никако не пристаје, а ја сам да гледам како сви моји вечерају па да не једем ништа — не иде... Него сад у апсу баш ћу да пробам.

Што се рада тиче, потписујем оберучке оно што Едисон каже. Ја сам у детињству био ане-

мичан, лимфатичан, мал те не шкрофулозан, осем тога у сиротињској и страшно православној кући мог оца постио сам сва четири поста у години, и сваку среду и петак, постио сам око 200 дана у 365, и то сакрментски православно строго сам постио (пасуљ у води, тајин: резанце с орасима били су празник) и био сам тако мршав и слаб када сам отишао у Беч на медицину да је Коча сација, кад се једном вратио из Беча, пресекао мог оца оваквим питањем: „Што си послао оно дете да умре у Бечу?“ Ако сам ја данас доживео 62-гу годину ако сам могао да издржим све што сам у животу препатио, то имам да благодарим једино трајном напрегнутом раду и гимнастици: често и дуго радио сам по 14 сахата у 24 (тако н. пр. за време ригорозума, за тим у Нишу кад сам „олучио“ моје „24 фунтове топове“ т. ј. писао Историју војнога санитета итд.) и онда сам био најздравији.

Али што се спавања тиче ту се разилазим са Едисоном. Ја кад не спавам 8 сахата у једном комаду ноћу, морам сутра дан да накнадим спавањем после ручка, иначе не вредим ни за какав рад. То је узрок те сам сад у старости постао приврженик социјалистичких трију осмица (8 сах. за рад, 8 за спавање, 8 за уживање.) Макар се у осталим начелима и не сложио са Лапчевићем, у овоме нећу ни да пробам никакву реформу, а камо ли револуцију.

Дакле: више рада, мање јела и то — кисела млека.

Јес, хоћеш! Иде јуче у подне уз мој ходник један мени непознат момак и носи велики послужавник покривен белом салветом и вели.

— Газда Ђока Богдановић послао Вам ручак! —

Ја написах хвала и поздрав „домашинцима Им-

перијала“ на једној мојој фотографији из апса и дадох момку динар поштарине да однесе то писмо. Таман он оде, ето ти једнога мога сина.

— Таман добро си дошао, да ручаш самном. Јер осем онога што ће ми донети од куће, гледај какав сам хонорар добио за моју последњу књигу! —

Подигох салвету са послужавника: велика чинија пуна сарме од виновог листа, а поврх сарме четири крупна бифтека, знате као „ауфлаг“. Читава тепсија вруће пите са спанаћом и сиром; читав лонац *киселог млека* и то „цариградска форма“, може да се носи у „мараму“, једна векна белог хлеба какве валлах нема ни у Тесаровом Бечу, и једна флаша на којој писаше „старо неготинско“ и на којој се скроз видело да је вино зорли „изгорело“.

— Леле мене — уздахнух — где си колега Миловане Видаковићу да се бар један пут наручаш, као што си у твојим романима само описивао! —

Милан нађе да ја сувише гостију желим за овај ручак, јер је нашој кући телефонисано да ми данас не шаљу ништа.

— Паметни људи! Е, ходи да ручамо. —

Гледа мој син: Нема супе, нема говеђине са сосом, само треће и четврто јело, аја, неће. Он, вели, воли *систему* у свачему па и у ручку. Једва га наговорих да проба парче пите, и он нађе да је ово, и ако противно сваком систему, много добра ствар.

У то дође и мој други син. Кад је видео колико је јела предамном он се згрању.

— Па ти ћеш да пронадеш једући толико! —

— Јок ја, ја ћу само неколико сармица са *много киселог млека* и које парченце пите, па пошто је ова, бој се, за мене сувише масна, то ћемо

је растворити овим хемијским реагенсом. Отвори епрувету.

Он отвори флашу, ја насух мало и скриху па дадох и синовима да пробају. Општа оцена тога вина била је у једној речи: гром!

Док сам ја јео, држао сам са синовима, конзилијум о овом питању: како би било да ја сад напишем Андри Николићу једно писмо слично ономе које је он мени писао, кад сам ја био на влади а он малтретиран од Краља Александра, и да га у томе пијему, као заступника Министра правде (Веснић још није дошао) замолим да ми допусти купање које ми Церовић тако хидрофонски забрањује...

Милан са пуно такта нађе да не би било лепо да ја сад Андру потсећам на његово писмо мени, него да је боље написати Стојану Протићу, који је *надлежан* да издаје наредбе Церовићу. И Аца је био тога мишљења.

И тако сам после подне послао Стојану Протићу писмо, од кога прилажем овде копију, коју ми је преписао један од колега у ходнику.

У апсу Управе града Београда
19. Априла 1906 год.

Господине Министре,

Од како сам у апсу, ево већ 35 дана, молио сам и усмено и напишено Г. Управника гр. Београда за допуштење да недељно један пут идем на масажу у хидротерапевтички завод Dr. Фаркића а један пут у купатило, јер сам се годинама уверио да је то мени *пошребно за здравље*.

И ако ми је физикус гр. Београда казао: да ће писмено потпомоћи ову моју молбу, јер и он налази да је *то пошребно за моје здравље*; и ако

је до онога дана, када сам ја дошао у затвор, свакоме апсенику било дозвољено да два пут недељно иде у купатило; и ако у свима модерним апсанама, има купатило у коме *морају* да се купају и они апсеници, који не маре за чистоту тела; и ако је и у Србији власт, барем у колико се ја сећам, водила оковане осуђенике из градских казамата сваке недеље један пут у амам — на што сам све ја потсетио г. Управника, опет је он нашао да се „купање не слаже са појмом затвора“ и допуштено ми је само да донесем каду у апс, и да се масирам у апсу. Каду нисам набавио, јер је немам *где* поставити, нити имам *где* грејати воду, нити имам кога, ко ће довлачити пуну каду воде на први спрат и сносити доле да проспе. Масер ми долази у апс, и сваки пут претвара моју *мрачну* ћелију у *влажну*. То бих још за невољу сносио, али масажа се не прави без вазелина, и ја ево 35-ти дан не могу да скинем тај вазелин сапуном.

У вери да сам ја осуђен на *губишак слободе*, а не и на *губишак здравља*, ја Вас молим г. Министре да објасните Г. Управнику да појам затвора неће ништа изгубити од своје строгости, ако ја бар један пут недељно у затвореним колима са жандармском пратњом одем до купатила у Душановој улици — да се оперем.

Примите и овом приликом, Господине Министре, изразе мог одличног поштовања.

В. Ђ., осуђеник у затвору Управе гр. Београда

Под пресијом Едисонове теорије и Мечниковљевог микроба, ја сам мало јео. Све бифтеке и и три четвртине пите сам поделио мојим сахапсеницима, а за вечеру сам оставио себи само неколико сармина и половину киселог млека. Остало сам опет њима дао. Да сам којом срећом *целу*

флашу онога неготинског „грома“ поделлио, наспурно бих имао чист експерименат о Мечниковљевој теорији, али ме уједе љута гуја, што сам од те флаше и ја попио једну винску чашу. После подне пијем ли воду пијем, али се не осећам сигуран од горушице.

Како нико не дође, читао сам; у вече дође мама и пуно ми је причала какву муку мучи да спакује и са нафталином осигура све зимске хаљине наше. Вели цела зелена соба је пуна тих зимских хаљина „наше војске“. Много сам се смејао шта наша Мара пише кад је примила моје слике из апса, које су се допале свима нашим у Цариграду, само Мара има да замери што се моје панталоне на фотографији виде да *нису уиеглане*. Она пише да мојим панталонама треба сваки дан један *coup de fer*! Да она зна како узгледа овај мој нови колега Јанко, који сада врши дужност собарице у нашем ходнику и хелијама, она би се некидала од помисли да овај шинтерски момак, који је у апсу што је убио нечијег кера — да он даје мојим панталонама сваки дан један *coup de fer*. Та он до јуче није у опште имао панталона, а јутрос сам му ја дао два гроша, па је *за два гроша купио ситаре панталоне* од једног апсеника, и сад је врло срећан... али он сигурно нити је кад видео „пеглајз“ нити зна да се у опште панталоне пеглају. Још наша Мара пита сестру *колико ја соба имам у апсу*? Она не може да замисли човека *de la société* који нема салон, собу за спавање и кабинет за тоалету и купање! Ах ти Марушко моја! Добро је што ти нећеш никада видети у каквом је апсу твој отац! — — —

И ако сам врло мало вечерао, и ако сам пио напретак лаког вина са Горице и много воде, опет кад сам хтео лећи још сам осећао неготински ал-

кохол у стомаку па за то, за сваки случај, пре спавања узех кашичицу Bicarbonas Sodae, и легох...

Шта је то, каква је то грдна и необична животиња? Та таквих грдосија нема више на свету? То је некакав Ихтиосаврус? Његов грдни костур који продире кроз два спрата гледао сам у бечком јестаственичком музеуму — али сада таквих чудовишта нема више на свету... Јес нема, ено га како јури са разјапљеном чељусти право на мене. Стадох да трчим као луд, али ми ноге тешке као да су од олова... Она аждаја све ближе... Мени пред очима све *црвено као крв*... На један пут ја осетих да имам крила, па полетих у вис као тица... Буди Бог с нама, од куд у мене крила?! Све једно, терај даље само да се спасем од оне аждаје... И спасох се, и спустих се опет на земљу, и немам више крила... Ходам тако док тек мени на суерет друго некакво чудовиште, веће од највећег слона: цело му је тело покривено краљуштима: изгледа као какав циновски крокодил само што имађаше и грдна крила, па час јури на грдним ногама а час полети и ако је као плавина!... Бежи, бежи, сад ће те зграбити... У том бежању нисам ни видео да сам дојурио на ивицу једне страшне провалије, док на један пут нестане ми земље под ногама и ја стадох да падам, да падам... Јурио сам у том падању као куршум из пушке, али пре него што сам се на дно срушио, ја се *пробудих*... и како у ходнику сву ноћ гори лампа, а моја су врата стаклена, то лепо видех, да лежим у моме кревету, у мојој хелији...

Заналих свећу, погледах у часовник: један после пола ноћи.

— Хо мај — помислих — знао сам да горке пијанице, када добију *Dellirium tremens*, не само спивају него и будни виде свакојаке животиње

по соби и по свом јоргану, али да ћу ја због једне чаше Неготинца сањати Ихтиосаврuse, то нисам никад веровао... Али хајде, ја сам видео барем *костуре* тих препотопских животиња, и разуздана уобразиља у сну могла је да те костуре оживи, као што су у опште сви снови само врло произвољна комбинација онога што је сањач кадгод *видео* и *чуо*, *намирисао* или *напипао*, али од куд мени летење? Кад сам ја у животу имао крила, кад сам ја видео човека да лети? —

Не могући брзо опет заспати узех још једну капичицу соде, јер ме је давила горушица, па онда дочепих један стари број „Акрополиса“ који беше остао у џепу од мог капута, и стадох читати. Какав случај! Први чланак беше о књизи Марса Биџела „Јестаственичко тумачење снова.“ ама баш као поручено! Ево шта нађох у том савновнику: Милијарде векова требале су да прођу, док се од првих органских ћелија развиле прве биљнице и животињце, док се од гмизаваца прошло кроз све феле животиња и док се дошло до мајмуна и до човека. Сва искуства стечена на појединим ступњима развића, наслеђивала су се с генерације на генерацију, са једне феле животиња на другу и тако су се, гомиланим и наслеђеним искуством, снажиле у борби за опстанак, и усавршавале се од простијих и сложенијих у савршеније феле. Први људи наследили су целокупно искуство свију својих животињских предака, и то им је богато искуство једино помогло да се одрже у страшној борби с осталим животињама, којих је онда било и много више и много страшнијих него што их има данас. Онда су људи бежећи од дивљих зверова врло много пужали се на висока дрва, и често су на тим дрвима и становали, и често су, кад их обрва сан, *падали* са

тих дрва. Од тудa и ми, њихови потомци често падамо *у сну* са великих висина, само никада не сањамо да смо се раздробили, јер такве успомене нема у јајету из кога се човек развије. Први људи знали су само за три боје: плаву (због неба), зелену (због шуме) и црвену, због *крви*, коју су они онда много чешће пролевали него ми данас. Успомена на ондашње кржаве ужасе, узрок је што и ми данас имамо кржаве снове, и што многи од нас пада у несвест чим види крв. Док су наши прапретци били тике, остала је успомена на летење као наслеђе доцнијим фелама, те по кадито још и ми у сну летимо. Мбра која нас често дави у сну, то је просто наслеђена успомена на фактично дављење наших предака...

Пошто ми је мистр Биднел на грчком језику тако лепо објаснио мој неготињски сан, ја сам угасио свећу и заверио сам се да ћу чим изађем из апса уписати се у анти-алкохолично друштво, у толико пре што његов председник Dr. Данић, кад је изван Београда, ипак попије по које пиво. Али вино јок, ни на славу! —

31.

25-ог Априла 1906.

Пуних пет дана нисам писао ништа, јер сам грабио да прочитам све књиге о првом Кнезу Бугарске, и нашао сам у њима драгоцене податке о руској политици у Балканским државама. У нарочитој књизи коју ћу написати доказаћу, да је руска политика у Грчкој, Бугарској и Румунији била онаква иста као што је била и у Србији за последњих сто година. Надам се да ће та књига

отворити очи свима балканским narodima као што ми многи tvrde усмено и писмено да је то „моја Одбрана“ учинила у Србији. Уједно ће та моја књига бити моја захвалност руским власницима што су ме преко својих српских пријатеља стрпали у апс.

Осем поменутих књига о Батембергу прочитао сам за ових пет дана ужасно опширне етнографске белешке о јавном претресу пред Атинским судом, који је судио *убици Делијанисовом*. Тај претрес, на коме је саслушавано неколико стотина сведока, које је привела оптужба и одбрана, показао ми је страшну моралну *шрцез* до које је *политичко партизанство* довело данашње грчко друштво. У Атинама има много коцкарница. Међу овима има неколико „елегантних“, у које долазе „виши слојеви“ да се картају у новац. Газде од тих коцкарница „зарађују“ *месечно* по 30—40.000 динара, дакле само до пола милиона годишње! Можеш мислити каква су сила на тако честим изборима за скупштину та *богата господи* што држе коцкарнице... Тешко оном Министру унутрашњих дела, тешко оном управнику Атинске полиције, који би се усудио да затвори те коцкарнице!... Они се неће угрејати на својим местима. Сећам се, за оне три године, које сам ја провео као посланик Србије у Атинама, колико је пута Влада покушавала да затвори коцкарнице, па је увек морала да се чини невешта сопственим законима и наредбама, и полиција је морала да жмури на оба ока. Један од тих богаташа који са „пикелом“ праве милионе, зове се *Мицеас*. Он има сâм неколико коцкарница у Атинама, за разне сталезе. За то му остали „сопственици“ тих лукративних предузећа завиде и мрзе га тако да би му се напили крви под грлом. Али Мицеас има нарочите

тјелохранитеље, који сваку ноћ постају „уставо-
бранитељи“ тј. стоје пред кућом у којој је коц-
карница да на основу *уставне свештине домаћег*
прага спрече ако треба и силом, улазак жандара
или тајних полицајаца у тај узвишени дом, а
ако не могу спречити, онда да благовремено
јаве газди, и да се коцкарница за час претвори
у обично соаре богаташа Мицеаса. За те „вра-
таре“ узимљу само Мањате, тј. горштаке са југа
Пелопонеза, убојице којима је убити човека што
и поштити чашу ракије. То су грчки Црногорци,
идолопоклонници крвне освете, људи који не маре
за рад, који претпостављају да „наджиравају,
али хоће лепо да живе, да по ваздан седе у
каванама и да политизирају. Једнога таквог Ма-
њата имао је богати Мицеас међу својим врата-
рима. Име му је Антоније Костагеракарис, који
је са она два динара што је зарађивао сваку
ноћ чувајући капију коцкарнице, имао да издр-
жава себе, жену и децу.

Кад је Делијанис прошле године, дошао по-
следњи пут за Министра Председника, чича је
био тако популаран (звали су га сви *Εδναρχης*,
шеф народни) да је између осталих озбиљних
мера за лечење тешко болесног грчког друштва
дефинитивно затворио и све коцкарнице у Ати-
нама. Чак бесни Мицеас морао је да „преда кљу-
чеве“ полицији, и наравно сад је „морао“ да от-
пусти и своје „вратаре“ који му нису више тре-
бали. Антоније је сада са женом и децом морао да
гладује, јер нигде није могао да добије службу, а
никакав занат није знао. Вуцарао се тако од ка-
ванице до каванице гледајући да на „невиним“
картама, „заради који динар.“ Ако га је добио ку-
пио је хлеба, ако га је изгубио он је отишао да
донесе паре или да „промени стотинарку“ на се

више није вратио. Најзад пресакну и тај извор. Он оде своме газди и стаде га преклињати да му да сто драхама да бар пошаље жену и децу у постојбину, да не гледа како умиру од глади. Мицеа га је изгрдио и отерао. Костогеракарие је отишао кући тј. у једну смрдљиву собицу, у којој је живела цела његова породица. Деца су му тражила — млека... Он је побегао од својих, па право у авлију Народне Скупштине у којој увек има беспослених „политичара.“ Док је с њима разговарао, дојурише пред Скупштину каруца Министра Председника. Док је чича силазио с кола, „политичари“ приђоше да му пољубе руку... Приђе и Костогеракарие и пробураси Делијаниса ножем. Самртно рањеног чичу однесе у најближу станицу за прву помоћ, а скупштинска стража одбрани убицу од линчовања публике и посла га у полицију. Стари државник је од те ране умро, а убица је на првом и на другом саслушању рекао оно што је цео свет у Атинама веровао тј. да је Мицеас наговорио Антонија да убије Делијаниса. Знајући да после таквог убијства ни једна влада неће више имати куражи да затвара коцкарнице. Мицеас се прва три дана после убијства крио по кућама својих познаника и пријатеља, па кад је мислио да се довољно осигурао за своју кожу, он се онда сам предао власти само да спере ту „клевету“ са себе. Мицеас је затворен у *истој* тамници у којој је био и убица. Овај се направио болестан и тражио је духовника да се исповеди. Послаше му два доктора који нађоше да он није болестан. Па ипак изгледа да је Мицеас преко тамничког *болничара* нашао начина да се споразуме с Антонијем, јер је на захтев иследника смењен управник апсане. Али то беше доцкан. Убица је тражио ново саслушање и на овоме је порекао све што је на

првом и другом испиту признао, да је Мицеас иницијатор овог убијства, и доказивао је да су га на прве исказе наговорили ти и ти (врло угледни чланови Атинског друштва) доказујући му да ће тиме олакшати своју судбину, а своме бившем газди неће учинити никакву штету, јер овај је већ побегао у иностранство. Сада пак када је његова смрт сигурна, хоће да каже истину, неће да узме на душу свога бившег газду, јер Мицеас је *са свим невин*, он је сâм без ичијег наговора, у *једном настијуу* *лудила* убио Делијаниса... Девет пуних месеци је трајала истрага. За то време, судећи по казивањима стотине сведока на претресу, цело атинско друштво (горњих десет хиљада) беше се поделило на две партије: једна да ослободи Мицеаса, друга да се он осуди. Обе партија радиле су свима силама. Високо постављени људи, па чак и даме ишле су у апсу да раде за или против Мицеаса. Само маса Атињана (доњих (50—60,000) мислила је на једног Делијаниса, викала је, и тражила да се освети *ὁ γέρος του Μοριά*. Мржња масе према убијци и његовом газди била је и после девет месеци тако исто силна као непосредно после убијства, и често је морала не само цела жандармерија него и војска да се постави на улицама кад су пролазила апсеничка кола са оптуженима из тамнице до суднице и натраг, да их светина не линчује пре пресуде. Оптужене су бранили најславнији грчки адвокати, најбољи професори права, али је државни тужилац јуначки стајао противу свију њих и мирно рушио читаве палате софистичких и сјајних беседа. Осам дана и пре после подне трајао је претрес, и најзад почеше поротници добијати анонимна писма. У једнима им се претило смрћу ако осуде Мицеаса, у другима им

се тако исто претило ако ослободе Мицеаса. Све то није ништа помогло. И поротници и судије учинили су *савесно* своју *дужност*. Костагеракалис је осуђен на смрт, а богаташ Мицеас на 8 година робије. После овог претреса поштене новине Атинске дубоко уздахнуше и поновише речи онога воденичара из Потедама, коме је Краљ Прајски хтео да отме воденицу

— Има судија у Берлину! —

Поштено јавно мњење у Грчкој теши се да политичко паризанство, које је све остало у држави отровало, није могло да поквари судове.

Благо Грцима. Имамо ли ми у Србији барем те утехе?...

Али да се вратим на мој апсански дневник, да прибележим „прикљученија“ последњих дана, па да онда пређем на документа из трагичне судбине Александра Батемберга.

Еле 20-ог ов. м. кад сам отпочео 36-ти дан мога апса бројањем корака у баштици, и кад дође мој апсанција да се увери јесам ли на своме месту ја му рекох:

— Кад сам ја носио униформу, ми смо свагда чим извршимо неку заповест, одмах то рапортирали ономе, који нам је заповест издао!... Изгледа да то сада није више пропис? —

Поднаредник поцрвене до иза ушију па рече:

— Молим да опростите Г. Министре! Жанدارм који је однео Ваше писмо у Министарство унутрашњих дела, имао је наредбу да то писмо преда у руке Г. Министру, и за то је чекао до 6 сах. у вече, када је стигао хабер да Г. Министар неће доћи, него да му одација однесе новине и писма кући, те је тако Ваше писмо предато одацији. Кад се наш жандар вратио ја сам био у вароши, а

кад сам се ја вратио било је доцкан да Вам рапортирам. —

— Само ако то писмо дође у руке Г. Министру... —

— То је сигурно. —

Ја наставих моје ходање, али лакшим темпом тако да сам могао ходајући читати новине.

Ево шта сам прочитао у једној депеши од 12. Јануара о. г. из Крфа у Атине:

„Српска револуционарна странка мисли да истакне за кандидата на престо Србије кнеза Батемберга који се 1897 оженио једном Црногорском принцезом“.

Хм! Ево већ по други пут, од како сам у апису, морам да натрапам на тога Батемберга. То је Франц Јозеф Батемберг, брат покојног Александра и брат оног Батемберга што је узео једну кћер Краљице Викторије. Докле овај служи као адмирал у енглеској флоти, докле Ф. Јозеф Батемберг живи у Дармштату, где ли, у Немачкој и чини ми се бави се само музиком?... И која ли му је то „револуционарна странка“ у Србији? Да није „друштво за легално решење завереничког питања?“ Ако је оно, од куда му „тај памет?“ За то, што је зет Кнезу Николи? Па молићемо и Краљ Петар је његов зет, па изгледа да му то сад ништа не помаже ни ни Цетињу а камо ли у Србији. Или што је брат Едвардовом зету? Мањ то...

У тај мах иде на мене један врло дугачак писар Управе в. Београда — мислим да му је име Првуловић — намести цвикер и рече:

— Некаква Мис Хелен из Гранд Хотела тражи телефоном дозволу да Вас посети. Г. Управник пита хоћете ли је примити? —

Мис Хелен? Не познајем никакву Мис Хелен... Да не буде то мала Лозанићева? Њој је име Је-

лена, и од како је била у Лондону, корача енглески, носи капе енглеске и зову је „Мис Хелен“. Помислих то је њен некакав девојачки несташлук на рекох писару „Нек дође“.

Кад сам се вратио из баштице видим да су на врат на нос почистили басамаке. Полиција мисли да је то некаква права Енглескиња, па за то прави својим апсанама *un brin de toilette*.

Кад после по сахата ето ти члана Управе Лазаревића и са њим две даме, једна тако „између две старости“ (*entre deux ages*) са наочарима, а друга много млађа са некаквим књигама и хартијама. Прва беше истинска Енглескиња, Мис Хелен, а друга беше некаква српска учитељица која зна стране језике па иде са њом као терџман. Кад оне седоше и кад видех да г. Лазаревић оста стојећи са шеширом у руци, ја га замолих да седне. Очевидно му је Церовић, који не разуме ни један стран језик, наредио да он „присуствује“ мом разговору с Енглескињом, што ме је врло расположило за ћаскање, ако само Мис Хелен буде способна за то. Овој најпре понудих „*some thea*“ (јер сам баш био при доручку) али она рече да је већ доручковала, тако исто и њена пратилица. Упитих каквој срећној околности имам да благодарим за част и т. д.

Мис Хелен рече да је за њу велика част што сам пристао да је примим, у толико већа, што она није учинила своју дужност, да ми т. ј. најпре пише, те да ме замоли за аудијенцију, али она је била нестрпљива да ме што скорије види. Еле, она путује по Балканским државама и проучава у њима добротворне заводе, у које она, не знам за што, рачуна и апсане. Била је у Букурешту и у Софији па је за то дошла и у Београд. У Софији је питала кога треба да види у Београду?

Један мој пријатељ рекао јој је да на сваки начин треба да види мене.

— Mr. Stead? — рекох ја знајући да ће он сада већ бити у Софији и ако завереничко питање још није решено.

— O nein — рече Мис Хелен, (која је течно говораше час француски, час немачки, па кад је видела да ја по мало штрбецам енглески и на свом материјем језику, што мало намршти г. Лазаревића, али без разлога, јер ми ни на том језику нисмо ништа „опасно“ разговарали) — мени је то нарочито препоручио ваш лични пријатељ г. Света Симић. —

Мени само сену кроз главу велико пријатељство које ми је Света доказао у фузионашкој скупштини за време Драгиног бабичког министарства, али направих врло љубезно лице и благодарих „моме старом пријатељу“ што ми је прибавио задовољство да се познам са Мис Хелен.

— Како мисли Ваше Превасходство о садашњој ситуацији? —

Помислих „поздравио те г. Лазаревић“ али одговорих да у апсу не знам ништа о ситуацији, а од како сам се дивно провео у политици, и не распитујеш више за политичке ситуације.

— Аoh! Ваш апс не значи ништа друго него да Вас се Ваши политички противници боје. Ви ћете опет и то скоро бити Министар Председник! —

— Не дао Бог — рекох и да бих одвео разговор на другу тему показах Мис Хелени моју хелију.

— Много мрачна? — рече Енглескиња.

— Тамница не може бити светла. У осталом ја сам сâм крив, управо заслужио сам да поживим мало у помрчини. —

— Како то? —

— Нисам се довољно у своје време постарао за ширење светлости и просвете, и ако сам био чак и Министар просвете. —

Сви се смеју а Мис Хелен ме пита за што нисам довољно ширио просвету?

Рекох јој оно што сам први пут чуо од Краља Милана:

— Сва несрећа рода људског долази отуда што је научио читати и писати. —

— То је парадокс. —

— Тако сам и ја мислио, али злоупотребљавајући и сав измишљотину Гутенбергову неких 46 година уверио сам се да у том парадоксу има истине. Да ја нисам научио читати и писати, позитивно не би данас био у тамници, него би се сунчао чувајући овце! —

Тако у смеју одвукох Мис Хелену од дневне политике у област филозофских преклапања о сва чему. Највише смо се задржали на *феминистичком* питању, у коме ме је енглеска плава чарапа изненадила изјавом да је и она *против* тога покрета, јер и она налази да је природни задатак жене да буде мати. Казах јој да сам читао једну књигу, у којој беху скупљена мишљења неколико стотина дама о томе питању, и да су све те жене које беху лекари, професори, глумице, певачице, живописци, музичари, духовници (у Америци) дошле до уверења да се све те професије само тако могу сложити са материнским позивом, ако га ограниче на само рађање, ако за одгајивање и васпитање деце нађу другу жену, која ретко кад може заменили праву мајку.

После многих комплимената с једне и друге стране, мис Хелен са својом пратњом оде на доњи спрат да прегледа све хелије, а моје „колеге“ у

ходнику стадоше о њој говорити да је мис Хелен „лепа“.

Боже мој шта ти не чини апс! У њему појмови о женској лепоти постају манастиреки. Није ни чудо код онако строгих правила по којима апсеник не сме ни својој сопственој жени пољубити руку.

32.

26. Априла 1906.

Тридесет седмог дана мога тамновања имам да забележим визиту Управника града Београда.

Иде Церовић уз мој ходник и носи некакву повезану књигу у коју је, као залог, метнуо један свој прст. За њим, на пристojном одстојању иде апсанција.

Кад је дошао близу мене он скиде шешир на стаде.

Скидох шешир и ја на устадох, и пошто нисам ни ја њега хтео да понудим да седне, као што он мене није понудио онда, када сам први пут био код њега у канцеларији, остах стојећи.

— Ви сте се противу мене жалили Г. Министру? —

— То није истина. Ја сам само молио Г. Министра да Вам објасни оно што ја нисам успео учинити, т. ј. да је кунање потребно чак и апсеницима. —

— На оно потребно им је да оду мало и до Калемегдана?... Али онда не би били у апсу. —

Боже, ала је вициг.

— То би био луксуз који се одиста не би могао „сложити са појмом о затвору,“ али чистота

тела је потребна за здравље, јер човек дише не само на плућа него и кроз своју кожу, па кад се нечистоћом заптију пори на кожи, онда се човек лишава извесне порције свога дисања, дакле и свога здравља; апсеник је осуђен само на лишење слободе, а не и на лишење здравља. —

Ова напомена, да се и кроз кожу дише, беше за Церовића ново откривање Америке. То се одмах видело на његовом лицу, а после два дана уверио сам се да је Церовић одмах после овог разговора самном отишао и сâм у — купатило... Сигурно то дотле одавио није учинио, и сигурно се после купатила осећао тако добро да је требао да каже, ако није казао: Берићат верс'н Владан ефенди!

— Ви очевидно не знате правила о издржавању затвора, за то сам Вам их ево донео, да прочитате па да се уверите, да ја *нисам* *яко-сѣтан*, него само тачно вршим службу. —

И он ми пружи расклопљену књигу и показа ми претом где почињу правила.

— Хвала. Не треба ми да читам, јер ја знам шта може апсеник с правом тражити, а шта не. —

— Не знате кад сте из апса послали писмо непосредно Г. Министру. —

— Пардон. Ја сам то писмо послао не непосредно, него тачно по правилима преко претпостављене ми власти, преко апсанције! —

— Како си ти смео... — раздра се Церовић на поднаредника.

Микаило само салутира па рече:

— Ја сам писмо предао дежурноме г. члану, и он ми је наредио да писмо пошљем. —

— А, тако? То је онда друга ствар... При свем том ја бих Вас молио да прочитате ова правила, ја ћу Вам их оставити. —

— Није нужно, нећу да их читам.

— Али Ви би се уверили да ја нисам *пакостан човек* (овде мени паде на памет како сваки пијаница протестује „Ко?! Зар ја пијан?“) него да бих ја имао права са свим другчије да поступах с Вама. —

— Знам, Ви би имали права да ме и дању закључавате у мојој мрачној ћелији, и да ме пуштате на поље само два пут по један сахат на чист ваздух. —

— Тако је. А ја сам Вам још првог дана допустио да будете по ваздан на пољу, пошто је ваша ствар свршена, и Ви не можете осујетити истрагу. —

— Погрешили сте г. Управниче што сте ми то допустили, и баш за то, да не би Ви одговорили за неисправно вршење службе, ја нисам за ових 37 дана никада хтео да се користим Вашим љубазним допуштењем, јер ја не тражим за себе ништа екстра, што није допуштено и осталим ансеницима, и за то силазим у башту само онда када зазвони за све ансенике да се пуште на чист ваздух и враћам се кад и они! — Ако тражим да идем један пут недељно на купање то чиним за то што знам да су наше власти водиле и *окопав* људе из *казамат* сваке седмице један пут у *хамам* и то по службеној дужности. —

— Хм... То ми није познато... —

— Упитајте кога од оних који су због зајечарске радикалске буне били у казаматима, па ћете се уверити. Мени је то ономад овде причао г. Пера Тодоровић као сопствено искуство. —

— Мени је Г. Министар наредио да Вас пусти у купатило да оперете тај, како га зову, вазелин... Ја бих истина могао да не послушам Г. Министра, док се не би ова правила о издр-

жавању затвора променила, али ето хоћу да Вам докажем да ја нисам пакостан човек, па Вам дозвољавам да један пуш одете у купатило. —

— Ама ја сам молио Г. Министра да могу сваке недеље један пут отићи? —

— То ћемо доцније видети. Морам о томе поново говорити са г. Министром. —

— Добро. —

— Збогом! —

— Збогом! —

Церовић оде, а ја наставих читати, правећи се да не чујем вицеце мојих „колега“ у ходнику, који су уживали што сам Г. Управника, како они налажхуу „жестоко“ насмунуно...

Осем ове Церовићеве физите били су ми тога дана само моји и верни Пгњат, кога сам у искушењу да од сада записујем као „кутију специјалитета“, и ако он сам чак и не пуши.

Сутра дан 22. Априла, дошао ми је Љуба Бојовић Брка, власник „Вечерњих Новости.“ Када нисам хтео да примим његову кутију од 100 цигарета, које ми је он донео, он ме брзо обезбружа уверењем: да редакција добија цигарете на поклон од Управе Монопола, дакле њега то не кошта ништа... Ставих га на пробу да ли би он за мене учинио нешто и што га „кошта“ и замолах га да у своме листу донесе мој *књижевни* оглас, за који сам у „Српским Новинама“ морао платити 40 динара. Брка ми је то одмах обећао, па ми је онда причао да је Пашић звао новинаре к себи на разговор, сигурно *ad captandam benevolentiam*. Новинари су за понедеоник сазвали своју седницу да изберу делегате за тај разговор и пошто слуте за што их Пашић зове, да одлуче шта ће они од њега да траже, па да му они учине оно за шта их буде молио. Рече ми да

новинари имају намеру тражити: Решење завереничког питања, измене и допуне у овом нападном закону о штампи, и амнестију за све штампарске кривице, које је Пашићева влада затекла кад је дошла на управу, биле оне већ пресуђене или још у току рада. Да би га у последњем укрепио, ја му поменух два факта за које сам сазнао од новинара Душана, који је сада мој колега овде у апсу: Живојин Перовић, уредник „Народног Листа“ осуђен је за разне штампарске кривице на *четрдесет и пет година* и осам месеци, дакле као да је убио човека па осуђен на вечиту робију. И то није једини случај. Милан Павловић, уредник „Опозиције“ осуђен је за штампарске кривице на *осамнаест година и 4 месеца* затвора! То је *слобода штампе* под радикалским владама!... Ја, Bauer, das ist was Anderes!

Брка записа га два факта да барем од своје визите у апсу профитира једну нотицу за свој лист.

Осем Брке дођоше ми тога дана моји од куће и још пуковник Dr. Мика, који је напустио своје путовање до Сарајева (због књиге коју штампа) и Андра Ђорђевић, који није имао ништа ново или политички интересантно.

39-ог дана пробудише ме ови моји суседи из ходника у 5½ сахати. Што? Па, знате, на „ЂурђеВСКИ уранак“. Овај се за њих састојао у неколико ракија и кава, а за мене у већој порцији шетње по башти, тако да се до мрака накупило 18.000 корака, сирјеч до Раковице и назад пешке. Осем обичног пенсума умног рада, доспео сам због уранка да писмено честитам славу моме Марку Стојановићу. У писму сам се извинио што не могу лично да му честитам, али сам у великом послу јер ево већ 39 дана како примам хонорар за 46

година књижевног рада. Милан му је однео то писмо и после ми причао да је Марко кад је прочитао рекао: „Знам, Владан пати од затвора“.

33.

27. Априла 1906.

Ти знаш народни обичај да породиља тек после шест недеља може изаћи први пут из куће, наравно, да прво оде у цркву.

Изгледа да и апсеници, барем под управом Церовићевом, морају „лежати“ 40 дана у апсу, док им се „дозволи“ да се један пут окупају.

После разговора с Управником који сам испричао у последњем писму, ја сам апсанцији казао да ћу у понедељак, 24 ов. м. отићи у купатило. Поднаредник само рече да ће јавити коме треба.

У понедељак изјутра ето ти мени Жике писара, шефа кривичног одељења.

— Г. Управник вам је дозволио да идете у купатило. —

— Добро; отићићу у десет сахата. Могу ли ићи пешке или морам узети кола? —

— Е — збуни се писар — то морам тек да питам Г. Управника. —

— Да бих му и ја помогао у решавању тога новог источног питања, кажите му да је мени све једно да ли ћу ићи пешке или на колима, и ако бих за кола и за њихово чекање пред купатилом морао платити пет динара, који ми нису за бацање. За г. Управника је главно да му ја не побегнем из апса. Кажите му да ја нисам толико расникућа да бацам политички капитал, који су ми поклонили моји политички противници када

су ме осудили на овај апс, и који капитал постаје већи са сваким даљим даном који проведем у апсу. Ако Г. Управник у то не верује он ми може дати једног жандарма који ће ме пратити. Нека се Г. Управник не боји да ће мени бити непријатно да идем у пратњи жандарма. Ја сам на то навикао. Три године је ишао за мном жандарм, само што је онда носио мој министарски портфел, а данас ће носити један пакет чистих рубина, које хоћу да обучем после купатила. —

— Молим — рече Жика — жандарм под оружјем не може носити никакав пакет. —

— Добро. Онда ми дајте једног од оних што их по кадишто шаљете у позориште кад очекујете демонстрације, дајте ми једног преобученог жандарма. Ради веће сигурности, могу ме пратити двојица. —

Писар Жика оде на конференцију с Управником како да се реши то важно питање. Конференција је тако дуго трајала да ја нисам хтео више да чекам и кад је прошло десет сах., ја узех први пут после 40 дана мој публицистички штап (његова је глава од олова) у десну, а мој пакет са вешом у леву руку, па пођох право на капију.

То је сигурно одмах јављено где треба, јер кад се испех у ходник Управе, истрча преда ме писар Жика, и рече ми да пакет предам једном „грађанину“ (значи цивилу) и овај одмах доби наредбу да иде *напред* у купатило и да ме тамо чека.

— А камо га г. жандрм? —

— Молим идите Ви — рече Жика смејући се.

— Ја изађох на капију па окренух поред В. Пијаце на ниже лево. Један старац притрча да се рукује самном. То беше Dr. Т. Тако се зове чини ми се. Ја се поздравих с њиме, али у ходу, нисам хтео да се заустављам.

По навизи бројао сам кораке. За 600 био сам у купатилу. Онај што чува кабине да ме поједе од радости.

— Кад сте пуштени? —

— Много си радознао. —

— Па ми онако, здраво би се обрадовали. —

— Добро, добро. Дај ми кецељу са *доволно* *дурачким* пантљикама!

У врућем басену (охо-хо) нађох једнога бившег коњичког официра, који се одмах исправи и поздрави, а доцније дође замном у знојилиште да ми саопшти како је неко г. Рошу долазио из Бри-сла, и како му је рекао да је мени врло обвезан, и за то ће ме посетити.

— Још није био, или је можда у невреме до-лазио, те га нису пустили. —

— А када је време када се Г. Министар може посетити? — упита ме други један го човек.

Погледам. Наш први глумац, Милорад Гаври-ловић. Рекох му прописно време, па опучих хо-дати око оне тезге од црног мермера, и наредих телацима да пусти још топлоте, јер сам хтео да се добро ознојим.

Гледам оне зидове од порцеланских плочица, гледам клупе од белих плочица и жалим Браћу Кремановиће што су толике паре утрошили да на-праве право европско купатило, кад Срби не умеју да га чувају. За мурлар ефендије није порцелан-ски хамам. Шта ти нисам видео на патосу... чак и „хорнодле“ од последњег женског кунања.

Хоћу под млаки туш, али његова вода врела.

Хоћу под хладни туш. Он опет млак.

О Срби, за вас ли је уставност и парламен-тарност!

Тешим се масажом која ми предстоји. Симу сам барем дотерао да масира „под немечки“. Јес,

хоћеш. Сима славио јуче Ђурђевдан па га данас „боли коса на глави“ као што кажу Французи, и због своје мамурне патарице послао некога заступника. Овај, знајући какво закерало има да масира, дао је себи нарочитога труда, да му то испадне са свим здраво фино! Али јадник нема поњатија о стихотворству, а камо ли о перисталтичком кретању црева, па стаде да ми масира трбух са намерама са свим антиперисталтичким. Ако ће. Данас је за мене био главно сапун, који је и скинуо масу упокојених епидермских хелија vulgo перути.

Хладни басен и тушеви одговорише потпуно своме задатку, лаки бербери истрчаше мени у сусрет да се сопственоручно увере да ли „су се господин довољно разхладили“ и кад су стекли то уверење, да ме предаду ономе који ме је осушио и узгред мало излемао.

У салону ме је дочекао „мајстор“ берберин који ми је *lege artis* (он је у своје време свршио курс нижих хируршких услуга код покојног Медовића) секао „државне“ жуљеве, овековечене фотографијом Марка Стојановића — и узгред ми је казао да су ме очекивали још у суботу, јер им је г. Управник вароши казао: „Данас ће вам доћи и г. Владан. *Дозволио сам му*“.

Море само кад се и он један пут окупао.

На изласку из купатила нађох мога Милана, који ме је пратио до полиције, и који се чудно да су ме пустили да идем без жандарма.

— Не бој се. Имамо их двојицу. Онога напред што сад носи моју горњу хаљину, а други је за нама али подалеко и на другој страни улице!

Милан се окрете и виде да је тако.

Док Никола Пашић није био Министар председник, он *само за то* није потписао молбу чаршије за моје помиловање, што би потпис „Н. Пашић“ на тој молби мени шкодио код самосталске Владе, али он је тада рекао Марку Стојановићу да је *скандал* што сам ја осуђен, и да би он, ако би дошао на владу, с места ту неправду поправио. Сад је он на влади. Да видимо шта ће сад рећи, ако га ко у име Марково потсети на те његове речи.

После подне дође ми ћерка, али само на један минут, јер мора још пре школе да оде у општинску бану, за некакво цвеће које јој треба за мововање. Дошла је само да ми каже да трговци због ужасне царине не набављају више фарбе за мововање, и да ми да списак боја које јој хитно требају да их поручим преко тебе у Бечу. Као што знаш ја сам то истога дана учинио. Предао сам писмо отворено апсанцији, овај члану Лазаревићу, а овај када је видео твоју адресу на њему *није хтео да чита* писмо, него га је предао поднареднику, који га је залепио и послао на пошту.

Игњат ми се жалио да је за хартију која кошта 1400 динара, морао да плати царине 1200 динара.

— У оваквим околностима — рече — српски трговац треба да има три капитала: један за еснап, други за ђумрук, а трећи да тај еснап даје на вересију! —

Боже мој шта учинише деца на Управи државној!

Новине празне, једино у „Малом Журналу“ оваква фраза: „Пре него што би пристали да се оба крила радикалне странке ставе под команду

Николе Пашића, *боље је да се поврати Владановићина.*"

Толико је браћу Савиће наљутила перспектива да прокламација Љубе Живковића, његовом радикалском народу, може помоћи Пашићу да дође до већине.

Јеси ли читао ту прокламацију? Љуба је врло слаб политичар, јер он хоће да сложи оба крила радикална у једну партију, а овамо самосталце тако напада, да ће борба између њих и фузионаша постати само очајница. Он ће дакле са својом интервенцијом у корист Пашића постићи са свим противно ономе што је хтео, и то ће бити најбољи доказ да и он разуме политику колико и самосталци. Већина београдских листова већ је отворила паљбу против Љубе. Међу грађанатама којима га засињу налази се: његово јуначко повлачење онога што је рекао на погребу Таушановићевом, његово пренемагање пред скупштином да је он Обреновићевац старином, његово театрално истицање после 29-ог Маја, његово властито цешање радикалне странке (одвајањем самосталаца у засебну партију, само да би и он постао шеф) коју сада хоће да закрии, његово петљање у Паризу за зајам од 110 милиона, његова адвокатска „вештина“ којом је „унапредио“ Велимирову Задужбину и тд. И то још није картеч. Овај му спремају „Одјековци“. Вероватно ће извести и цео његов колосално чист веш...

За мене је у прогласу Љубе Живковића било интересантно ово двоје: Признање да је целага живота радио на томе да обори Династију Обреновића — које оправдава поступак те династије према њему — и признање да треба *друга странка* да дође на владу у Србији, ако се не сложе оба

радикалска крила у једну партију „јер иначе је у опасности и сама независност Србије.“

Несрећни фразери политички! Они сад тек почињу слутити до какве су несреће довели ову земљу, коју су 30 година лагали за свој лични бек!..

26-ог Априла свратио је к мени Dr. Ница, који је дошао да узме из полиције деветог мангуна за свој нови „старалачки завод“. Причао ми је историју цара мангунскога, коме је сада 13 или 14 година, који је сада већ месец дана код њега, али још не може да се навикне на *кувано јело*, јер га никад није јео него само сувог (махом украденог) хлеба, иначе изгледа да ће се припитомити. Други један од оне осморице, кога је полиција сматрала за много *мање опасног*, већ је побегао од мирног и безбрижног живота, побегао је од добра. Ница скупља из целе Србије прву статистику мангуна. Изгледа да ће их у целој земљи бити између 5 и 600. Вели да та сразмера много је боља него што је у Аустрији и Немачкој које троше грдне милионе годишње, да те центимене спасу за људско друштво.

Било би интересантно направити и статистику *политичких* мангуна у Србији. Њих сигурно има више. Њихов је Цар био за Драту највећи „државник“.

Осем Dr. Нице знаш ко ми је дошао то после подне? Један од најбољих окружних начелника за наше владе цуковник Светозар Магдаленић. Ослабио је сиромах. Помисли да је он због мене одболовао читаву недељу дана! Пошао пре 10 дана к мени у апс и то на трамвају. Кад је хтео да сиђе са вагона, овај крене пре него што је Светозар спустио леву ногу на калдрму, и закачи му ту ногу тако, да се очајним напрезањем руку морао држати чак до идуће станице, да не

би пао под точкове, јер се кондуктер није могао довикати да заустави, пошто је он био на челу предњег вагона. Лево колено и лева стопала беху му тако нагњечени, да је морао лежати. Али опет чим се опоравио он је дошао да ме види. Вели није раније дошао јер је цео свет очекивао сигурно да ћу бити помилован: те за јубилеум овог дана, када је Краљев отац увео у живот кривични законик; те за Васкрс сигурно; те услед молбе из београдске чаршије; те по иницијативи самога Краља. Најзад се уверио да су сви ти разговори лук и вода и дошао је да ме види и да ми каже да „свет“ све више и више за мном жали. Барем тридесет официра му је говорило како је дивно било у војсци под мојом владом. А и грађани сада виде да „Владановићина“ није оно што је писао Божа Савић него са свим нешто друго. Видех да је Магдаленић са великом пажњом прочитао цело моје дело, а нарочито 25-ту и 26-ту свеску. Само он не верује да је Краљ Милан спалио она његова два јанџика, које је и он познавао. Имао сам муке док сам га уверио да ти јанџици нису код мене, јер је он то био уобразио.

У новинама сам запазио само у „Правди“ нешто интересантно. Напредњачки кандидати за скупштинске изборе. Beh! Они први! Die Todten reiten schnell.

Та кандидација није из њиховог главног одбора него је просто чапкунлук, због кога је синот у седници глав. одб. напр. странке био прави лом. Тића Марковић је изјавио да неће да остане у једној странци у којој *балавци* могу да терају комедију са његовим именом, са његовим сином и са његова два зета. Стојан Новаковић је изјавио да ако Тића поднесе оставку на чланство у

глав. одбору, он ће му је уважити, али ће у једно и сам поднети оставку, јер и њему су се досадили ти безобразлуци. Са свију страна се осуше директни напади на кривца, који је ћутао као заливен.

Ову сцену потврдио ми је и Андра Ђорђевић који је мало час био код мене, са додатком да је Тића отишао љут из седнице. Сви су љути на Пају, јер је он, ласкајући професору Перићу овога за себе задобио, и Перић је формирао око себе клуб „Напредак“ да подржава Пају. Озбиљнији напредњаци кренули су „Видело“ и да би привукли себи оно неколико младих људи из „Напретка“ и да би усамили Пају, створили су нов клуб „Виделов“. И тако је расцеп сваки дан већи у напредној странци, која је и онако до зла Бога велика и силна! Паметнији су помисљали да се за наредне изборе коалирају са либералима те да тако истерају 30 а можда и 40 антирадикала. И то је Пајина проиграо, истрчавши са том идејом пред руду, па сад обе стране морају да демантују један савез, о коме ће напредњачки главни одбор тек сутра решавати. Андра и сад једва чека да Стојан Новаковић напусти вођство, али не за то да га он прихвати, као што многи мисле, него да и он може *дефинитивно* да се повуче из политике.

— Ако изађеш из напредне странке немам ништа против тога. Али да се *ти* у опште и дефинитивно повучеш из политике, то нема никаквог смисла, јер човек твоје способности треба овој земљи и требаће јој. —

30. Априла 1906.

Ноћу између 27 и 28-ог нисам могао заспати, и ако нисам рано легао. Три пут сам палио свећу да читам кад не могу да спавам, три пут сам мислио да сам задремао, па сам гасио, и опет нисам могао заспати. Превртао сам се у кревету као на ватри, мислио сам на озбиљне, на пријатне и лепе ствари, бројао сам, само да не мислим ништа не би ли заспао, аја! Стадох често дубоко да уздишем, дакле *Lufthunger*! Скочих и отворих широм врата и прозор у ходнику, па онда опет легох. Свеж хладан ваздух јурну у моју ћелију, али ми ни то не поможе. Напротив почех осећати некакав страх као да ће ме издати срце... Којешта! Седнем у кревету, пицам себи пулс. Малчице бржи, али кренак, пуи, еластичан као да на мојим артеријама у пркос 62-ој години живота нема још атероматозног процеса.

Хм, шта ли ће то бити? И *ако* буде штогод, како ћу дозвати лекара? Ми смо закључани сви, а апсанција спава у другој згради преко авлије, који са нашом зградом није везана ни звонцетом а камо ли телефоном. Ваља ће *викаати*, да ако чује који стражар из „истраге“ или из судске авлије па могне оставити своје место да иде будити апсанцију. Док се он обуче, док дође, док пошаље по каквог лекара, док овај дође, имаће евентуално какво унутрашње крволитење времена да ме дефинитивно ослободи и овога малог апса за патриотизам, и оног великог који би се могао назвати живот у радикаlesкој анархији у Србији. Господе, ала би се љутио Церовић што би тако био лишен свога великог уживања да мени забрани чистоту тела!

Којешта, какво крволиштење, какви бакрачи? Шта сам ја данас радио те не могу да заспим ево већ три сахата? Да се нисам преморио? Чиме? Ходао сам као и сваки дан 15 хиљада корака и то у 3 комада, у јутру 6, после ручка 6, после вечере 3000. То је колико од моје куће до Кошутљака и назад до грађанске касине пешке. То сам толико пута урадио. Остало време сам седео и читао. Шта сам данас читао? Новине и дивни роман Сезов „Миријам из³ Магдале“ у коме је тако живо описан живот у Јудеји у време када је Исус Христос по улицама и по друмовима проповедао своју науку о јединоспасавајућој љубави према ближњему. У новинама нисам нашао ништа Aufregendes, а у роману сам нашао неколико појетских, философских и дубоко религиозних разговора између Исуса Христа и најлепше хетере онога доба Маре Магдалине, који су фино, млетачки сизилирани. Божански учитељ братске и сестринске љубави иде друмом са својим ученицима поред баште, у којој је један од летњиковаца богате и младе лепотице, и видећи њу преко списке камене оgrade, како се игра са својим грчким и африканским робинџама, зауставља се и поздравља је.

— Мир Господњи с тобом Миријамо Магдалинко! —

— Радуј се Исусе Назарећанине! Какво је то чудо да *ти* мене поздрављаш, и то пред свима твојим ученицима? Твоји другови, књижевници и фарисејци истина долазе к мени али кришом, ноћу, да их нико не види, долазе да се насладе на мојим уснама, али када ме сретају у вароши, они окрећу главу од мене, цљују и грде ме пред светом за то што сам им дала свакоме по неколико часова среће. Они дању и пред светом го-

воре да сам најопаснија *слободарка* у Јерусалиму, Капернауму и у новој римској вароши, да сам унесрећила и упропастила толике и толике младе и старе људе, и ако ја никога нисам мамила к себи, и ако ни од кога нисам тражила ништа, јер ја имам тако богатих пријатеља, да ми не треба ништа, да живим у изобиљу. Напротив ја сам мојом љубављу усрећила многог сиромашка и бедника, који никада није пољубио оваква уста, и коме су после моји пољупци остали можда једина срећа у животу. Али сви пристojни људи, сви који се поштују у друштву, сматрају за дужност да мене јавно *презиру*. Од куда ти учитељу имаш храбрости да се са својим ученицима зауставиш крај моје оgrade и да ме пред свима поздраваш? —

— Они који тебе презиру — говораше Христос — много су већи грешници од тебе, јер ти не знаш што чиниш, а они свесно греше, они су лицемери. Ја сам се зауставио да те поздравим, јер ја те волим и хоћу све да учиним да и ти мене заволиш тако исто жарко, као што ја тебе волим. —

Миријам из Магдале беше поласкана овом изјавом љубави из уста младог и лепог учитеља, који беше већ изашао на глас у целој Јудеји као велики праведник Божији, као чудотворац, у коме су његови ученици сматрали онога Месију, за кога су толики пророци казали да ће доћи да спасе народ Израњски. И она се насмеши на њега свима чарима свога заносног осмеха и стаде кокетирати — буди Бог с нама — са Исусом Христом...

— Ти мене волиш Назарећанине? То је врло интересно. А смем ли те запитати *како* ти мене волиш? —

— Волим те — рече Христос — као да си ми рођена *сестра*! —

— Ја не знам каква је то љубав — замисли се Миријам. — Нисам имала ни брата ни сестру. Имала сам само мајку, и њу сам одишта *другије* љубила. Живели смо сиротињски од нашега ручнога рада, али бесмо срећне. Једном нам донеше многу свилу и кадифу и много злата да њиме извеземо хаљине за неког богатог старца из вароши. Бесмо пресрећне што добисмо тај вез да израдимо, јер нас та зарада осигураваше за читаву годину у напред. Али исту ноћ беше пожар у нашој кући, у коме изгореше све оне драгоцене тканине и све оно злато. Одведоше нас пред суд и пресудише: да нам се прода наша кућница и оно мало баште са смоковим и маслиновим дрвећем што имађасмо — да ее наплати штета онога богаташа. Али пре него што би се извршила та пресуда, која би моју мајку и мене претворила у просјакиње — дође у нашу кућу онај богаташ. Беше још зелен старац и ја му се тако допадох, да ме је понудио да будем његова, па ћемо ја и моја мајка бити срећне целог живота. Моја мајка није хтела да чује за такву жртву, али ја сам се толико бојала за моју мајку сиротиње и беде, да сам одмах пристала. И богаташ је одржао своју реч. Моја је мајка живела срећна до краја свога живота, а ја сам после смрти мога старца постала богата слободарка, која воли само онога који јој се допадне. И ти ми се допадаш Назарећанине. Али ја те не могу љубити као сестра —

— Па ипак ћеш ти мене завољети — настави Христос мирно — *више* него што си твоју мајку вољела. Њој за љубав ти си жртвовала твоје девојаштво, а мени за љубав ти ћеш напустити све

твоје дворе и летњиковце, све твоје слуге и слушкиње, све твоје богатство, раздераћеш са себе све твоје богате хаљине, жртвоваћеш све твоје садашње сласти младости и лепоте, све твоје чари којима се сада поносиш, и са исплаканим очима а са сузама обливеним лицем, и пузећи на коленима, доћи ћеш до мене да обгрлиш моја колена, и да ми кажеш: да ме волиш као сестра!

Миријам беше потресена овим пророштвом... Али она поносито диже своју лепу главу и рече:

— Не верујем учитељу да ће икада то бити —

Њене младе робињице пренуше у смех.

Исус Христос са свим мирно рече:

— И опет ти кажем Миријамо из Магдале да ће тако бити, јер ће се у теби пробудити један унутрашњи глас, који ће ти казати, да је све богаство и сва срећа овога света право ништавило према животу небесноме. Мир господњи са тобом Миријамо! —

И он оде са својим ученицима према морској обали, где су стајали њихови рибарски чамци, а Магдалинка оста крај своје оgrade и зачуђено гледаше како се камење одронило на оном месту оgrade, на коме је била наслоњена рука тога чудноватог човека.

У Јудеји била је онда на гласу још једна „слободарка“ високога рода, ћерка Иродијадина *Саломе*. Матори тетрарх, жалосна сенка јудејског владаоца под врховним господарством Рима, тако је страсно волео своју насторку Салому, да је сваку њену вољу испунио. Тако се она загледала у једног дивљака бунтовника, који беше у дну тамнице њеног очуха, некога Јована, који је сам себе називао претечом Месијиним. Небројено пута остављала је Саломе раскошне забаве на којима су пиروвали њен очух и силни представници охо-

лога Рима, па је ишла пред ону рупу у двору, на коју се спуштало у дубоку тамницу, и наређивала је римским војницима да јој извуку из тамнице оног лепог дивљака Јована. Небројено пута га је обасипала вулкански врелом лавом своје силне љубави, али он је само гледао у звездано небо, а кад је говорио, његове речи беху страшна олуја, пред којом је лена и бесна Салома дрхтала, јер те речи прорицаху смак овог поквареног света и страшан суд свима силницима. Кад се последњи пут вратила од оваквог ужасног састанка, оскрамоћена презрењем онога, кога је тако страсно волела да загрли — у сјајну дворану свог очуха, и кад је пијани очух и његови римски гости замолише да игра, она је пристала под условом: ако Тетрарх нареди да се бунтовнику Јовану одсече глава, и да се та глава још врућа на једном послужавнику њој донесе. Они пристадоше на ту цену, и Салома је играла како никада дотле, и донеше јој још врућу главу Јована Претече, и она ју је зграбила за Перчии и гледала како капље његова крв на златни послужавник.

Та крвожедна „слободарка“ Јерусалима била је уједно и политички амбициозна, била је у неку руку и јудејска патриоткиња. Није се она у Јована загледала само због његове дивље мушке лепоте, него је се надала да са том силом од човека сруши ни мање ни више него Римско господство на Јудејом. Али он не хтеде ни да је погледа, за то му је скинула главу.

Сад се освртала да види има ли у Јудеји макар само још један човек, који би био у стању, својом популарношћу у маси народној, својом умном или физичком снагом да јој помогне остварити њену амбицију. И нашла је само једног та-

квог човека, који јавно говори да хоће да оснује неко ново царство. То беше Исус Христос из Назарета. Чула је да се он чешће зауставља пред летњиковцем њене другарице из детињства, и наредила је да јој доведу Миријаму Магдалинку. Ова се зачудила кад је позваше у Двор. Али се још више зачудила кад је погледала у лице правој Господарци Јудеје. На њему беше брига, очајање. Чим је Миријам ушла и приступила да јој са страхопоштовањем пољуби босу ногу, Салома нареди свима дворанима и дворкињама да се удале. Једини њен љубимац, командант двореке страже, није се макао са свога места, крај њених ногу... Али Салома и њему гордо показа врата, јер хоће да остане на само са Миријамом. Размаженом љубимцу то се још никада није десило да га његова Салома тако као слугу отера. Он пође али да би јој се за то осветио, или што је нашао да је Миријам и млађа и лепша, командант гарде, један цин из Галије, дочепи Миријаму око паса, подиже је до својих риђих бркова и пољуби је тако крвнички да је јаукнула од бола, па је онда спусти на ћилим и финовским корацима оде из дворане.

— Ујела те звер галска? — упита Салома мрачно.

Миријам спусти руку којом је држала уста.

— Да, да! На твојим ружичним уснама веран је отисак свију његових псећих зуба. Ишибаћу га за то као и свакога пса. Али нисам те звала да говорим с тобом о животињама, него о једном човеку, управо о *једином* човеку кога још има наша Јудеја. Ти познајеш Исуса из Назарета? Кажу ми да он често долази к теби, да је твој пријатељ? —

— Познајем га, Господарко, али он никада

није био код мене, него само једном, када је са својим ученицима пролазио крај моје оgrade, зауставио се и разговарао се самном како се још никада никакав човек није самном разговарао. Сви други људи траже сласти од моје младоста, он једини вели да ме воли само као сестру, и хоће да и ја њега тако волим, а ја то не уmem. —

— Његова мисао не зауставља се на младим и лепим женама, она лети много, много више, он хоће да збратими и посестрими све људе и све жене нашега народа, да од њих тако збратимљених направи страшан мач, којим ће посећи Римско господство над нама, којим ће васкреснути Јудејско Царство. —

— Колико сам ја разумела његове загонетне речи, царство које тај Назарећанин хоће да оснује није од овога света, него од некаквог другог света, о коме ја никад ништа чула нисам. —

— То и нису твоје бриге. Ти си шарени лептир, који лети са цвета на цвет. Исус из Назарета није цвет, то је кедар ливански који допире до облака. Он теби не треба, а мени треба као гутљај свеже воде путнику у врелој пешчаној пустињи. Дај га мени, Миријаме, доведи ми га да само један пут говорим с њиме. Реци му да си му место себе нашла другу сестру, која може много више учинити за његово царство, која више него ико други може допринети да он постане цар Јудејски.

— Хоћу Господарко — рече Миријама Магдалинка и саже се да јој пољуби ногу.

Саломе откопча једну драгоцену гривну изнад свог скочног зглавка и даде јој ту гривну у знак свог благовољења.

Силазећи низ мраморне стубе у Двору, Магдалинка се толико загледала у драго камење Са-

лоmine гривне, да није ни опазила када је поред ње устрчао онај зверски Галијевац, а и овоме сада није било стало до ове младе девојке, кад га је горе чекало царско тело Саломино.

Она није ни чула победоносно њискање тога људскога пастува...

Кад је дошла својој кући — имала је шта и да види. Њен пријатељ, који се последњих година раскошно старао за све њене и њених дворова потребе, не нашавши њу дома, задовољно се њеном најлепшом робињом.

Миријам се исправи као каква краљица и нареди својим слугама да тога њеног пријатеља заједно са свима његовим милионима избаце из њене куће на улицу, да ону робињу, која јој се тако неблагодарна показала за сва добротинства којима ју је дотле обасипала — продаду.

— Продај је мени — рече екс-пријатељ. — Ја ћу њој направити много лепше палате него што су твоје, даћу јој лепше хаљине и драгоцене наките него што ти имаш. Колико кеса злата ништем за њу? —

— Ништем онолико колико она вреди. —

— Пристајем. Колика је цена? —

— Један денаријус. —

Богаташ одмах извади и пружи тај један динар.

Миријам не хтеде да се дотакне својом руком тога динара, него рече да га преда ономе од њених слугу који ће му робињу довести, јер најпре треба да је ишибају за оно што је учинила.

Богаташ оде, а робињу поведоше на шибане, али их Евал заустави.

Евал беше први слуга Миријаме Магдалинке, управник њених добара, њен секретар, њен фактотум. То беше млад и леп човек високо обра-

зован за оно доба, само је једну несрећну махну имао. Беше *мудар*.

— Шта је Евале? — срдила се Миријам — за што спречаваш извршење казне коју је та незахвалница потпуно заслужила?

Евал извади лист пергамента и на њему написа свој одговор па га пружи својој госпођи.

Миријам је ово прочитала:

„Ако си мојом верном службом икада била задовољна, учини мени ту милост, да овој несрећници, која никада више неће видети твога рајског лица, и која је тиме довољно кажњена, опростиш ову сурову телесну казну, која није тебе достојна. Она је својом погрешком донела мени највећу срећу у животу, јер сада нећу више страдати гледајући како онај, који није достојан ни да изува обућу твојих ногу, љуби твоја божанствена уста.“

Миријам се насмејала, опростила је својој рођињи шибу и задовољила се тиме што ју је отерала, па кад је остала на само с Евалом, она га је обема рукама ухватила за главу и гледајући му право у његове лепе очи, говорила му је својим срдчним гласом.

— Ти си моја слатка али сувише суревњива лудница! Зар ти мислиш да ја нисам опазила колико си ти несрећан кадгод неко проведе ноћ код мене? Али зар ти не знаш да сам ја слободарка? Зар ти мислиш да ја и најмање волим оне које усрећавам? Упамти ово један пут за свагда: Ја сам истински срећна и блажена само онда када се *твоя* љубав у мени разлива. —

Евал паде пред њом на колена и пољуби поруб хаљине њене.

— А сад је доста било узбуђења. Устај, иди

спреми себе и целу моју пратњу. Хоћу да се прошећемо. —

Кад је после кратког времена Миријам са својим слугама и слушкињама изашла у шетњу, на „корзу“ ондашње Јерусалимске главне улице, цео свет се освртао да види најлепшу „слободарку.“ Златна омладина беше већ сазнала да је Миријам дала пасош свом дотадашњем „протектору“ и утркивала се својим удварањима. Али Магдалиника се само смешила и ишла је даље; чак није обратила пажњу на оног лепог и богатог Римског патриција, за кога је одавно знала колико чезне за њом. Нека га, нека чезне још...

На један пут наиђоше на гомилу света која беше закрчила улицу.

— Шта је то Евале? — Овај написа:

— Исус из Назарета проповеда народу своју нову науку. —

— Хајде да га и ми чујемо. Али ја не бих рада била да он мене види. Стани ти са свима мојима преда ме. Тако. —

Христос говораше о своме оцу небесном, о томе да га је он послао на земљу да спасе род људски, о томе да су сви људи једнаки, да су сви људи браћа...

— Каква браћа? — закрешта један глас из гомиле — Буди Бог с нама људи, што слушате ту варалицу?! Зар наш Кајафа и последњи слуга у храму браћа? Зар величанствени Тетрарх и неки просјак на улици браћа? У апс треба тога безбожника да не трује безазлени свет!

Наста ужасна граја „Удрите тога фарисеја!“ „Доста сте ви нас варали“ „Доле са мучитељима сиротиње! Живео пријатељ народа! Говори учитељу, ми те радо слушамо!“

Ко зна докле би та граја трајала да Исус не рашири руке и да не рече громким гласом:

— Мир вам Господњи! —

Све у вис подигнуте песнице спустише се, сви раздражени узвици престадоше.

— И опет вам кажем — поче Христос да говори, али у том тренутку се зачу некакав женски глас.

„Пуштајте ме, ако Бога знате, пуштајте ме да молим учитеља чудотворца! —

Размаче се она гомила света и пропусти једну жену која је на рукама носила свога полу-мртвог дечка.

Она се са својим дететом сруши пред ноге Исусу и гласом, који је срца цепао, завапи:

— Учитељу, по Богу да си ми брат, спаси ми дете! Ето видиш како се осушило као костур. Ето видиш како је самртничко бледо, како већ одавно не може очи да отвори, очи моје слатке! —

— Жено — говораше Исус из Назарета. — Ја сам човек као што си и ти. Ни ја не могу ништа више. Носи твог болесника лекарима. —

— Била сам, учитељу, код свију. Сви ми рекоше да моме детету нема лека, али ја нећу да моје јединче умре. Спаси га ти учитељу. Кажу ми људи да ти можеш да учиниш да слепи прогледају, да кљаста проходају, а неки кажу да ти можеш да дигнеш и мртве из гроба у нов живот. Ја у то верујем и за то те преклињем као Бога, спаси ми моје дете! —

Ражали се она светина. Стотинама гласова викнуше:

— Спаси га учитељу! Спаси несрећној мајци јединца сина! —

Исус Христос мирно рече:

— Ја не могу спасти, али га може спасти

искрена вера, јер само таква вера може да чини чудеса. Имате ли ви *такву* веру? —

— Имамо, имамо — гракну светина.

— Спаси ми дете учитељу — цвила је мајка сад већ очајним гласом.

— Верујеш ли ти у Бога? — упита је Исус.

— Ја верујем да ми ти можеш спасти дете, *само ако хоћеш!* —

— Ја хоћу да покушам — рече Христос, подиже руке к небу и рече тихим гласом: — Оче мој небесни! Молим ти се, учини да ово дете отвори очи своје, да поврати снагу своју, да оздрави и да буде утеха и радост матери својој, на велику славу твоју! —

И би чудо! И дечко отвори очи, и дечко скочи са руку мајке своје на своје ноге, и радосно гледаше мајку своју...

И док је пресрећна мајка љубила час дете своје, час скуте од хаљине учитељеве, и док се од силне радости понашала као да је изваи себе, она светина беше се укочила од чуда и само је бленула у Исуса, задржавајући чисто дисање своје.

А учитељ само положи десну руку на главу пресрећне мајке и рече јој тихо:

— Узми за руку дете своје и води га кући. —

И одведе мајка дете своје, и она светина се са страхопоштовањем склањала да их пропусти, док тек онај отончанин Фарисеј дрекну:

— Овај Назарећанин је Богохулитељ! Сви ми знамо колика је грешница она жена! Сви ми знамо да је болест њенога детета била казна Божија за њене силне грехе, и сад овај човек долази да поништи казну Божију! —

— Којешта! — викну други глас из гомиле.

— Није он само богохулитељ, него је простачка варалица. Није онај дечко ни био болестан, није

његу ни прегледао ни један лекар, а камо ли да су сви рекли да му нема лека. Он је само изгладнео те је онако мршав, а ова препредена варалица договорила се са том жентурином, да направе овде пред нама бајаги неко чудо, те да само Назарећанин може да залуди ову светину, и да буни народ противу власти. Њега треба у апс на пред суд! —

— У апс, јакако! — зачуше се поједини гласови и са других страна гомиле.

Наста пометња у оној светини која је отпочимала онолико вере у Христа. Они који увек верују последњем беседнику, почеше се чешати иза увета... Ама... знаш... Како да ти кажем... Јес мало чудновато...

Други, куражнији мало, додају:

— Та није мало, него би било баш право чудо ако није емицалица.

Један књижевник се удари у прса на само викну:

— Та ми би требали да саберемо све наше књиге у којима је записана сва мудрост и наука свију наших старих, када би то била истина. —

Сад поче реакција. Они који су искрено веровали у чудо, које су сопственим очима видели, брзо ућуткаше књижнике и фарисеје, и најодрешићитији међу њима приђе Исусу.

— Нека они говоре што им је драго учитељу. Ми верујемо у тебе и твог оца небеског који те је послао, јер је он, на твоју молитву, учинио велико чудо на наше очи. Али сада ми тебе молимо, запуши погана уста ових бајаги ученака који гунђају. Ено онде међу оним женама тамо стоји човек, за кога многи од нас знају да је он мутав од свога раног детињства. Цела варош наша зна да је Евал, први слуга Миријаме Магдалинке увек био мутав,

Ти га сигурно досад ниси никад видео. Учини, учитељу, још једно чудо: учини да тај младић проговори, па ће онда за навек омутавити сви твоји непријатељи! —

И беседник стаде отварати пут кроз ону светину да може Назарећанин прићи Евалу, који стајаше као укопан од овог предлога.

Миријам иза њега је дрхтала од узбуђења.

Исус Христос мирно приђе Евалу и рече му:

— Хоћеш ли да ти повратим говор? —

Евал је дуго непомично гледао у чудотворца из Назарета, па онда на један пут паде на колена, овлажи кажипрст десне руке у устима, па њиме написа у прабини ове речи:

— Нека буде воља твоја! —

Христос клече и сâм, покупи ону овлажену прашину са слова Евалових, устаде и дотаче се том влажном прашином Евалових уста и рече:

— У име Бога Свемогућег проговори Евале!

И Евал проговори гласно:

— Слава Богу оцу нашему на небесима! —

Миријам се заплака од радости и паде му око врата.

Цела она светина паде на колена пред Исусом, а он им само рече „Мир господњи с вама“ и оде са својим ученицима на оближњу обалу реке, која ту тецијаше кроз варош, седоше у своје рибарске чамце, и пустише се низ воду право к мору.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Сад се ти љутиш и вичеш чак отуд из Беча да се чује чак овамо у апсанама полиције Церовићеве.

— Како „наставиће се“. Шта „наставиће се“?! Зар ти матор човек и санџим државник, пишеш мени писма из апса, и у место да ми пишеш о

политици, причаш ми некакве новеле и не само то, него као какав шпекулант-новинар прекидаш онде где је најинтересантније и велиш „наставиће се“. То је којешта, то није озбиљно! —

Тако је Вуле, ти имаш право, као год и моји синови који су ме ухватили да ја у апсу читам — Боже ме опрости — које какве приче, и избрусили ме што ја тако харчим драгоцену време, које би могао употребити за какву озбиљну студију. Тако је. Ето на моме столу лежи још недирнут и Блунич и Трајчке, које сам понео у апс, не би ли барем сада, пошто сам већ био и Министар и шеф једне владе, и пошто сам за то срећно дошао и у апс, научио шта је то политика, те да је више не „тера“ аматерски као и сви Срби који политизирају немајући ни појма о тој вештини — а нисам их расклопио из два разлога: 1-во што ни Радикали нису никад учили шта је то политика па бој се ни сам њихов Столе још не зна за Трајчкеја, а 2-го све као мислим по сервијански „стићи ћемо, има кад“. Ето сад сам добио још један месец апса због ритера фон Горачић, и тако имам да одлежим пуних 7 месеци. А што сам се усудио овако стар и „озбиљан“ читати и један роман, то је знате моја стара фалшика, јер сам ва време оно и ја згрешио гдекоји роман и гдекоју новелу, па као романијера у оставци, још ме то по мало интересује. У осталом драги Вуче, и драга децо, ако ви мене осудите да ја у апсу читам само озбиљне ствари, то ће бити један нов Церовићизам, јер онда не само не би се смео купати, него не би смео читати ни београдске листове, а ја сам навикао да сваки дан прочитам њих 13—14, јер без тог наркотикума не бих могао никако заспати...

Хм! Добро те паде ова реч заспати. Та ја

сам управо то хтео да ти причам како сам тражио разлоге за што ту поћ тако дуго писам могао заспати, па сам држао смотру тога дана и питао сам се: шта сам ја то урадио преко дан да сада не само не могу да спавам него скачем из кревета и пицам себи пуле? Ређајући шта сам читао, ја и нехотице склизнух и стадох да ти причам, онако на памет, по сећању неке сцене из Сезовог романа. Ваљда 20 штампаних табака које сам прочитао, испричао сам ти на ова три писана табака и на сигурно сам осакатио писца тако, да из овог палилулског препричавања нећеш добити ни бледу слику овог романа и права је срећа што сам га читао у *Подлистцима* „Акрополиса“ за последња три месеца те сам био принуђен да ставим „наставиће се“ док не добијем нову гомилу тих старих новина.

Извини дакле за овај интермецо. Да се вратимо на ствар.

Ова лектира дакле није могла бити узрок моме неспавању и моме немиру. Напротив она је могла за мене постати врло непријатна само да сам одмах заспао па да сам *сањао* о личностима о којима сам читао. Помисли како би ми било да ми је у сну дошао Исус Христос па да ме окупио брусити: „А што се ти, брате, толико цапаш на еписке Кајафе и на еписког Понцијуса Пилатуса, који такође пере руке од твоје пресуде? Ја сам проповедао далеко веће истине, које су спасле цео род људски из ропства, а ти си пробао да пробудиш један мали народ из једне хипнозе. Мене су за проповедање највеће истине жива разапели на крет, а ти си просто доведен у хладовину. Мене су моји стражари боли копљем у ребра, а теби Церовић само не да да идеш на купање. Моје друштво на Голготи бежу два највећа

зликовца и разбојника, а ти си у друштву са Душаном из „Малог Журнала,“ са Ханцарлијом који је продавао срамотне слике и са Премовићем који је оптужен за фалсификовану меницу, али пошто је издржао 6 месеци истражнога затвора, сутра ће бити пуштен као невин. Та то су центлмени према онима међу којима су моји земљаци разапели Сина Божија. Теби доносе сваки дан 4 јела у подне а два у вече. Знаш ли шта су мени дали када сам био у највећим мукама? Оцат помијешан са жучи... И ти имаш да се нешто жалиш? Срам те било!“

— Опрости ми Спаситељу света, опрости највећем грешнику међу твојим следбеницима. Кунем ти се нашим Оцем Небеским да ни ово до сад не бих гунђао да овај мој хапс није био она кап, која учини да се чаша прелије. Ти знаш, свезнајући и свемилостиви Спаситељу, да су ови моји Јудејци-радикали пуне три године душу моју распињали на крст, да су ме везана срамотили пред мојим земљацима, пред целим образованим светом, пред мојом рођеном децом. Ти знаш да су ми се везаном ругали као оно Јуде теби када су урпали: „Ето вам га. То је цар Јудејски“. Кад сам почео да се браним, они ме стрпаше у тамницу... Ето Госпoде што сам јакнуо... Али нећу никада више... —

— Мир господњи с тобом! — и таван од моје ћелије се расклопи, и Син Божији уздиже се право у звездано небо, а ја бих се пробудио сав окупан у зноју...

Или, помисли, сачувај Боже, да ми се приенила крвожедна Салома, па да ми је рекла: „Говорила сам с оним из Назарета. Ништа од њега. Он је некаква фантазија која хоће да оснује некакво небеско царство. Оди 'вам ти што те хвале

да имаш чврсту песницу, ходи да оснујемо нову Владановштину у Јудеји, да угушимо оне партизанске аждаје, и да отерамо све Римске Жадовске... „Извините госпо!...“ — „Нисам ја још удата. Ти ћеш бити мој муж“ Ау — но лепо би се провео... „Извините, госпођице, али ја сам пре свега ожењен, а друго дефинитивно сам се решио да се више не мешам у политику. Обратите се моме политичком и личној пријатељу г. Вукашину. Верујте да ће он ваш политички план ако не боље за цело тако исто добро извести као ја“. — „Па-прлапа! Не трим опозицију. Ходи вам кад ти кажем“.

Но, можеш мислити како би се провео макар и у сну под таквом мормом. Права срећа што њу нисам сањао, јер као што знаш, ја ни у младости нисам ни мало лично на оног из Галије, што је био командант њене гарде...

Или, помисли да сам сањао лепу Миријам из Магдале. Пришуњала се лепа вештица чак и у моју хелију на ме гура:

— Помакни се, докторе до дуvara, направи ми места...

— Како? Шта?! А где је ваш Евал? —

— Цмоља. Одредила сам му 6000 динара пенције годишње и оженила сам га мојом најлепшом робинјом. Помакни се, де! —

— Извините, госпођице, али ја ћу вам казати оно исто, што сам један пут био принуђен казати једној дами, која је била почела да ми прави авлију, ваљда за то што сам онда био министар председник. Казао сам јој: „Молим вас, госпо, обратите се мојим синовима, јер сам ја ту службу већ њима предао“.

— Е, вала га мени нећеш то казати! —

Хо мај!... Ту би се сигурно пробудио...

Као што видиш да сам све то сањао, не би било чудо што сам скочио из кревета са лупањем срца!

Али ето муке што не могу да заспим а пола ноћи превалило.

Добро. Хајде да видимо да се нисам данас прејео?

Нисам брате! Пола тањира супе, парченце говеђине па и то сам оставио јер сам се загринуо. Сос од наприке беше сувише љут. Парче печења са спанаћем. Од три парчета пите с јабукама појео сам само једно, а два сам оставио на фуруни за вечеру. Попио сам два деци бела вина са Горице са 3 пут толико воде.

За вечеру сам појео једно ђуфте са спанаћем и она два парчета пите...

Стој! Је ли то била права српска пита, од оних јуфака што се растегну за читав хват, па су већ прозрачне колико су танке, или је то био онај гњецави путертајг?

Богме, то беше путертајг! Нхи, доктор медицине који једе то оловно тешко тесто, па још за вечеру!

Беше ми као да сам пронашао Америку!

Брже затворих врата, узех кашичицу соде у чаши воде, па легох и заспах ко да није ништа ни било.

Е бруке, Вуле, докле ћу се ја учити?...

Што ти је благоглагољива старост!

Пуних пет табака последњег писма упропастих на ону једну бесаницу због „путертајга“ и

тако сам у бележењу мојих доживљаја у апсу за-
 остао за читавих пет дана, и, како памћење та-
 кође није одлика старости, то ћу тих пет дана
 морати врло сумарно да забележим. Тако од 44-ог
 дана мога затвора (у грађанском смислу) сећам
 се свега да ми се неко жалио на неучтивост Па-
 шићеву што му још није одговорио на његово пи-
 смо: да ми је један мирни и до грла закопчани
 господин казао: како о наредним скупштинеским
 изборима може лако пасти крв: да ми је Игњат
 причао како један овд. трговац добио из прека
 један џак као мустру, која вреди пола динара, на
 је трговац за тај један џак морао платити *два-
 наест динара* царине по садашњој наопакој та-
 рифи. То је све. Да, још нешто. Научен памети
 са последицама „путертајга“, то вече појео сам
 само једно ћуфте и једну јабуку коју ми је мама
 послала, а два дивна парчета пите с месом, мој
 некадашњи идеал балканске кујне, нисам ни по-
 гледао!... Ова добродетелна уздржљивост награ-
 ђена је дивним сном, и 45-ту зору дочекао сам
 чин и ведар у баштици, у којој ми је покварио
 мој репортер расположење шапућући: колико је
 официра и подофицира у апсу у разним гарни-
 зонима по внутрености. Још он сиромаш није ни
 знао да је број тих похапшених много већи него
 што га је он чуо. Кад му казах да официра има
 под судом 59, подофицира 40, да је у Нишу на-
 ђен један подофицир удављен на бачен у Нишаву,
 да је други један наредник, у Крагујевцу, извр-
 шио самоубијство, јер су му одузети кључеви од
 муниције, а он, тај доказ неповерења после 12
 или 15 година безпрекорне службе није хтео да
 преживи: кад сам му казао да је војни дисци-
 плински суд већ осудио шест младих официра на
 лишење чина само за то, што су у очи Нове го-

дине певали некакву песму, која се не допада садашњим власницима и што су депешом честитали Нову Годину бив. капетану Милану Новаковићу; кад сам му казао да су сад довели 5—6 других официра из Ваљева да им суде што су тражили о слави V-ог пука слику онога чије име носи тај пук (Краља Милана) — онда се мој репортер само прекрсти, па оде из баштице као да сам га истукао...

Ја наставих моју шетњу али сам се често забројавао, јер у место да бројим колико сам квадрата и осмица направио, ја сам се непрестано питао: како ће све то да се сврши? Сва могућна решења ове завереничке кризе која траје ето већ пуне три године претресао сам у памети, и све солуције беху једна ружнија и гора од друге. Срећом дође Ханцарлија те ме истрже из тих мучних мисли питањем: да ли ће доктори пронаћи лек од рака, када су већ пронашли серум против дифтерије и шарлаха? Да бих могао одговорити на то питање морадох скочити преко 30 година у назад, у оно време када сам се још бавио науком, када ме јаво још не беше однео у политику, и одговорих: како је са тим питањем стајало онда, извињавајући се што поред вилајетских брига нисам имао каде да пратим даља проучавања карцинома и покушаје за његово лечење.

После подне читао сам у мршавој хладовини једнога плота у баштици, када ми дође пуковник Dr. Мика, те с њиме provedох у пријатном разговору читав сахат. Хтео би из његовог причања да запишем нешто, што је карактеристично за стање у војсци, али већ нисам сигуран да ли је он то говорио овога састанка, или које раније његове посете код мене у апсу. Ако будеш ово прочитао у коме мом ранијем писму, извини; ти знаш да старци хоће често да причају једну исту

ствар небројено пута као нову, dok im деца не
викну „Знамо, знамо Баћо! Причао си ти то нама
толико пута“. Еле, Мика ми је причао најпре како
је био бесан, кад је био млад, и како је опатио
пушком на једнога свог комшију који је хтео да
обије рогове његовој дивној швајцарској крави —
која ће драстична стварчица сигурно бити у ње-
говој автобиографији, која се сада штампа — па
онда ми је причао ово: Мајор Божа Јанковић оже-
нио се ћерком покојног генерала Милована Пав-
ловића. Та женидба била је, по моме схватању,
узрок трагичној кривци Миловановој, што је при-
стао да буде Драгин Министар, коју је кривцу
платио својим животом 29. Маја. То моје схва-
тање наћеш наштампано још у мојој брошури
„Der letzte Obrenovitch“ коју сам писао још у Гие-
хилу, чим је цела Европа гракнула на Србију
због убиства извршених у Београду. Да ли је та
моја брошура, или њен превод у „Вечерњим Но-
востима“, дошао до руку Милованове кћери, те јој
је сад много теже што је њен отац постао Ми-
нистар оне Драге, коју је он толико презирао, само
да се она може удомити — или она ту брошуру
није читала, него јој је онако жао што јој је отац
ни крив ни дужан погинуо, то не знам. Факт је
да та жена ево већ три године кука за оцем сво-
јим. Њен муж, мајор Божа, жалио се своме течу
(пуковнику Dr. Мики) како му је тешко издржати
ту вечну кукњаву, а један пут је пред двојицом
потпуковника казао, говорећи о тој својој дома-
ћој невољи: „Валлах, ја само чекам док се ове тр-
завице у Србији смире, па ћу онда морати да
пузим суду оне који су ми убили тасно“. Та два
потпуковника (Мика ми је казао њихова имена,
али ја их не запамтих) ћутала су више од два
месеца, па после нађоше рачуна да *доставе* вишој

власти горе подвучене речи свога камарада. И мајор Божа је стављен под војни суд за те речи...

(Додатак овом писму, писан три године доцније)

Оно што ми је Др. Мика испричао још о трагедији Ђенерала Милована, било је и сувише под импресијом његових болних осећања. Ја сам доцније добио податке од још једног очевидца, па из свега тога хоћу овде да прибележим само оно, што неће раздирати ране, које почињу да зарашћују.

Два месеца пре катастрофе од 29. Маја добио је Милован једно писмо писано знацима Морзеове батерије. Он је то писмо предао тадашњем шефу поштанско-телеграфског одељења. Шта је у њему било, то ће он знати.

Милован је знао да у официрском кору има јаког нерасположења према Краљу — због Драге — али кад су неки официри позвани (за које се доцније доказало да су одиста били завереници) Милован је молио Краља да се истрага прекине и да се уапшени официри пуште, да се незадовољство у официрском кору не повећава, да се ствар „утиша“. Краљ га је послушао, похватали завереници су пуштени.

Односно оног писма потпуковника Миће Живановића, за које су завереници тврдили да су га напали у цепу убијенога Милована — нисам могао ништа више сазнати осем да људи, који су *врло интимно* познавали Ђенерала, не верују да је он могао држати у цепу неотворено писмо једног шефа у свом Министарству.

Ноћу између 27. и 28. Маја, у 2 сата по поноћи зове Краљ Александар свога Министра војног на телефон, и пита га по телефону: „Може ли Командант Шумадијске дивизије, пуковник Михаило Рашић још ноћас поћи из Крагујевца и

стићи за брзи воз који сутра рано стиже у Београд?" Милован одговара да је то немогуће али ако му он одмах нареди да пође, Рашић може сутра дневним возом стићи у Београд. „Добро — рече Краљ — нареди му да одмах крене, и чим стигне у Београд да одмах дође у Двор да ми се јави". —

Овај разговор, у ово необично доба, доказује да је Краљ смишљао неке мере, за које му је требао човек, у кога је имао апсолутног поверења.

Тачно после 24 сата, ноћу у 2. између 28. и 29. Маја, на телефону у Миловановом стану нађе кланна „Двор". Генерал приђе телефону.

— Ко је тамо? —

— Потпуковник Мишић. —

— Одакле говориш? —

— Са *улице* Краља Милана. Мала је демонстрација у вароши. Мој је пук изашао по наређењу Његовога Величанства Краља. Једна моја чета је пред Вашим станом. —

Кад је Милован ове речи поновио пред својима, његов зет мајор Божа оде до прозора и увери се да пред станом стоји једна чета VI-ог пука са 10—15 војника пешадијске Краљеве Гарде на десном крилу. Фронт чете окренут кући. Божа отвори електрику у соби. Истога тренутка чета трчећим кораком оде и заклони се иза зида на Цветном Тргу, опет фронтом кући.

Божа рапортира своме тасту шта је видео на улици.

— Обуци се макар како — рече Милован — сићи доле па уштај командира ко га је послао? Кажу ми да је Министар војни наредио да врати чету на своје место! —

Кад се мајор Божа појавио на капији, опко-

лише га 6 војника са пушкама на „готове“, а командир чете наслони му револверску цев на груди.

— Шта је то г. поручник? —

— Наредујем Вам — рече Командир чете — да одете до куће Dr. Рибникара, да тамо останете до мојег даљег наређења, да не говорите ништа, да не предузимате ништа. Иначе ћу Вас убити! —

Мајору Божи учинило се све то да је нека комендија. За то ли Краљ онако хитно зове пуковника Рашића из Крагујевца? То он онет спрема један од његових „државних удара“ па хоће да интернира своје сопствене Министре, док он не сврши свој „удар“.

Услед ових мисли мајор се насмејао па је извршио наређење г. поручника.

Одмах за тим дође к њему један инжењерски капетан, који је командовао целим тим „одредом“ и стаде му говорити:

— Ти си добар човек и одличан официр. Ми смо и тебе хтели да узмемо у наше друштво, али смо се бојали, јер си зет Милована Павловића, а ми ћемо поћас да убијемо и Краља и Краљицу и све Министре! —

Видећи да се капетан, кога је Божа добро познавао, и овом приликом налази у стању акутне интоксикације алкохолске, он му само ово рече:

— Немој да лупаш којешта! —

У том тренутку приђе им и један инжењерски поручник и пришаоу нешто на уво капетану. Овај само климну главом и рече „морамо му наградити фамилију“ па се онда онет окрете Божи.

— Погибе један од наших! —

— Који? —

— Мика Наумовић. —

Док се ово догађало, генерал Милован се обу-

као, отворио један прозор свога стана и упитао је гласно:

— Шта хоћете војници? —

— Пуцај! — командова четни командир и војници отворише паљбу — на Министра војног...

Командир чете јурну у кућу. Један војник уђе у Рибникареву кућу и захтеваше једну секиру, коју му сама госпођа даде, и он оде у ђенералов стан.

Од првог плотуна ђенерал Милован беше рањен у десну руку. Куршум беше пројурио кроз десну шаку, одбио се од зида и пао је на патос, на коме је доцније нађено 18 куршума. Ђенералица одмах донесе вату и завој. Милован је сам себи превијао рањену руку. У то се зачу јака лупњава на спољним вратима стана, исовке и викање „отварај“.

Видећи шта ће бити, Милован одведе жену и ћерку до уласка на таван, са кога се могло сити у други стан исте куће, у коме је становао руски војни агенат, пуковник Сисојев, — и само рече жени:

— Спасевај дете! — па онда за њима закључа врата од тавана, и врати се у своју канцеларију.

У том тренутку зачу се јак пуцањ. То беше динамитски метак који су нападачи убацити у ходник кроз разбијена врата. Прозори прснуше у паран-парче.

Сад наста ужасна пуцњава из пушака која је трајала неколико минута, па онда престаде.

Нападачи се вратише на улицу.

Командир чете рапортира нешто команданту одреда. Овај оде у кућу. Зачуше се још два пуцња. За тим командант сиђе на улицу и нареди четном командиру да води људе, а мајору Божи рече:

— Чим ја замакнем за официрски дом, ти си слободан! —

Мајор Божа потрча уза степенице.

Пред вратима другог стана угледао је пуковника Сисојева који га упита:

— Шта је то г. мајор? —

— Не знам г. пуковниче. —

Уђаше обојица у канцеларију Министрову. Тело убијенога ђенерала Милована Павловића лежало је на патосу. Поред њега лежао је његов цешки револвер.

Чим се уверио да му је таст мртав, мајор Божа замоли г. Сисојева да остане код мртваца, док он види шта је са његовом женом и таштом. Кад му је слушкиња казала да их је господин затворио на тавану, он је разбио таванска врата и нашао је жене полунаге и мртвачки бледе, где дршћу од ужаса. Он их је одвео доле у трипезарију, казао им каква се несрећа догодила, и кад жене бризнуше у плач, забранио им је плакати, натерао их је да се на врат на нос обуку, и одвезао их је најпре својој кући, па онда својим родитељима. Чим је склонио живе, Божа се вратио мртвацу, код кога је застао свог ујака и друге рођаке. Ови „спремаху“ мртваца на вечни пут. Пуковник Сисојев му рече да је долазио један капетан и тражио да однесе мртво тело ђенералово у капелу. Он није дао. Капетан није употребио силу против *руског* пуковника. Рођаци се користили тим респектом према туђинском старешини, да пошаљу пашенога Миловановог, Ђоку С. Симића, шефу владе, коју је та крвава ноћ родила, те да њега моли, да мртво тело убијенога ђенерала остане у кући, да се по црквеним обредима сарани. Шеф владе одобрио је да породица сарани мртваца, али под условом: да га још ноћас однесе без икакве церемоније на ново гробље, и да га остави у капели, а да се сарана изврши сутра рано у 6 сати.

Мртавац је исте ноћи однесен у капелу, али кад је породица сутра дан дошла на гробље да сарани Милована, рекоше јој, да је он сарањен већ у породичној гробници.

Породица у оном тренутку није то веровала. Мислила је да су и њеног драгог покојника стрпали у заједничку раку свију оних, који су те ноћи убијени. После две године, када је и жена Милованова пресвисла, и кад су њено тело спуштали у породичну гробницу, уверили су се да је одишта и Милованов сандук у њој.

Па ко га је сарањо?

Треба да прибележим још коју сцену из те страшне ноћи.

— Какво слатко и вода те напали? — пита пуковник Dr. Мика свог момка који уђе у његову собу. — Зар не видиш да је још црна ноћ? —

— Није слатко и вода г. пуковниче. Дошао сам да Вас пробудим, јер се отуд од конака чује страшна пуцњава и већ проносе мртве и рањене у војну болницу.

Dr. Мика скочи и само што викину „чизме!“

За тили часак био је обучен, и појури војној болници.

Уз пут му је један намерник казао шта се догодило у Двору.

У авлији болнице изашао му је на рапорт командир Dr. Сондермајер и јавио му је колико је мртвих и рањених донесено.

У тај мах паде му једна жена око врата и плачући га мољаше да не допусти да се и њен муж сарани „с оним зликовцима“.

— Госпођо — рече Dr. Мика — моја је дужност да се најпре побринем за рањенике, па онда

за мртваце! — и он пође за командиром болнице рањеницима, али није дуго код њих остао, јер неко дотрча да му јави: да је погинуо и ђенерал Милован, те за то одјури на Цветни трг. Он је тамо нашао мртво тело свога рођака изрешетано куршумима. Сазнавши да су завереници већ долазили да носе то тело, он написа наредбу командиру болнице, да му пошаље војничка мртвачка кола за сарану убијенога Министра војног, и кад кад их није добио, него одговор да се та кола не могу послати, он је наредио да се траже друга кола и одјурио је право на ново гробље. Нашавши гробара, он му даде приличну суму новца са речима:

— Хоћеш да зарадиш још толико?

— Хоћу Господине Пуковниче. Шта треба да урадим? —

— Да сараниш мртво тело ђенерала Милована Павловића, које ће још ноћас овамо донети, у гробницу коју ћу ти ја показати. —

— Хоћу Господине. —

— Ама ће можда неки тражити да га страјају у заједничку раку свију оних који су ноћас убијени? —

— Покажи ти мени која је гробница, па хич не бери бригу. —

И гробар је одржао своју реч, и заслужио је дуплу награду.

* * *

Наредбу да се убију ђенерали Милован Павловић, Мита Цинцар-Марковић и Лазар Петровић, издао је командант завере свима командантима појединих одреда, у присуству свога шефа штаба, једнога мајора и једнога поручника, и то у канцеларији команданта VII. пешадијског пука Краља

Александра. Баш и са завереничког гледишта, та су убијства била са свим излишна, јер је главна циљ завере била већ постигнута, када су та убијства извршена. Ако су се од тих људи бојали за сигурност новог стања, они су их могли држати под војничком стражом док се то стање не осигура. Али ако су страховали да ће доићије за генералима поћи многи незадовољници новог стања, за што су завереници убили она два ништавила, браћу злосрећне Драге? За њима не би пошло ни једно куче из Србије.

Да оне црне ноћи просто погибе Краљ, који беше поманиао, и она жена која је дошла главе целој Династији Обреновића, да их нису мрцварили, да нису пуцали плотунима на поједине обзоружане људе, данас би много мање горчине било у срцу не само свију антизавереника него и свију људи који искрено воле ову земљу, данас би лакше било опрати српски мундир од крви, који се могао сачувати од те мрље, да је само било више памети, а мање личне мржње и освете. Ја мислим да се многи завереници данас кају за много што-шта што је урађено те ноћи. Знам поуздано да је Министар војни новог стања, када му је сутра дан мајор Божа донео и предао шифре и поверљива акта, која су била код његовог таста, „плакао за својим пријатељем Милованом и за својим најбољим другом Митом“.

Али хајде, најзад, кад људи, макар и са најзавишенијих патриотских побуда, силазе у просто злочинство, они, нарочито ако у тренутку извршења пааћу на неочекивање, по изгледу несавладљиве тешкоће, тако се узневере, тако изгубе свако присуство духа, толико се поплаше за свој рођени живот, и ако су се решили да гину — да се понашају као суманути, постају зверови и не могу

да дођу к' себи ни неколико сахата пошто је свака опасност по њих прошла. Пошто је све свршено они још држе крваву сабљу или запети револвер у руци, још не верују да је све свршено, још зве-рају око себе...

Међутим има ружних ствари које су се догодиле, а које се ни чим не могу ни објаснити, а камо ли оправдати.

Друштво за Улепшавање Врачара, у чијој кући је становао Ђенерал Милован, тражило је од његове удовице да плати 2.700 динара општете за вандализам, који су на тој кући направили они који су јој убили мужа...

Кад удовица Милованова није могла или није хтела да још и новцем плати погибију свога мужа, онда су је тужили суду, да плати покварене зидове и дрвенарију...

Па и то не беше доста мучења сиротој жени.

Канцелар Краљевих ордена тражио је два или три пута написмено од ње да врати — ордене свога мужа. Зар је јадници сада било до тих ордена? Кад се потужила својој родбини што је муче са тим орденима, за које у оном вештару по кући није ни знала где су, онда је пуковник Ђе. Мика, нашао орден Милоша Великог, који је Милован имао на грудима кад је погинуо, па га је однео Канцелару Краљевих ордена и бацивши му га на сто рекао му је:

— Што си окупио ону јадну жену? Ево ти највећег Миловановог ордена! —

Канцелар се запрепастио кад је видео да је слика оног Милоша, који је од турског пашалука направио нову српску државу, стрељан...

Кроз слику Милоша Великог на том ордену пројурнио је српски куршум.

Тај је куршум завршио не само трагедију Милована Павловића него и једну далеко већу, далеко страшнију трагедију.

36.

3. Маја 1906.

У четвртак сам очекивао Антона да ме мазира. Он не дође ни у четвртак ни у петак. У суботу послах да виде шта је. Антон болестан. Онај дин од снаге — пропљувао крв...

Сад је ваљало барем осигурати понедеоник. Послах горе да јаве да ћу у понедељак да идем у купатило. Одговор је гласио: „Управник није овде. Послат је по хитном послу (?) у Ниш. Доћи ће сутра на вече, и онда ће му дежурни члан казати моју жељу“.

У недељу вече, када сам знао да се Церовић вратио из Ниша, послах горе опет поруку да хоћу сутра да идем у купатило. То вече не добих никакав одговор.

Сутра дан — 46-ти мога провођења са Церовићем — добих овакав одговор:

„Управник не допушта да г. Владан иде опет на купање, али му не треба тако казати, него да г. Управник још није дошао, те га нисмо могли питати“.

Мало доцније дође један од мојих синова и ја му дадох да однесе Андри Николићу овакво писамце (које бележим по сећању, јер нисам задржао копију):

„Драги Андро,

Молим те да као заступник Министра правде наредиш Управнику града Београда да ми сваког

понедеоника допусти отићи под стражом до купатила у Душановој улици да се окупам.

Ја сам о томе раније писао Г. Министру унутрашњих дела, и он је одобрио, али изгледа да је Г. Церовић разумео да та дозвола гласи само за један пут и тако сам се за 46 дана свега један пут окупао.

Чини ми се да г. Церовићу изгледа да сам се невадлежно обратио Министру *унутрашњих* дела да је за то надлежан Министар правде. За то се теби обраћам, као заступнику Г. Министра правде.

С поздравом твој

Др. ВЛАДИН.

После ручка дође ми Игњат те са њим сиђох у баштину. Он је као што знаш песимиста прве класе. Према томе беше и новост коју ми је довео: Да су из Нишког војног магацина непознати људи украли *120 килограма динамита*. Помислих ако у томе буде неке истине, сигурно је цифра увеличана. И одиста сутра дан сам у антизавереничком листу прочитао да је украден динамит, али само 20 кила. Па и та је количина довољна да реши завереничко питање...

Кад сам се вратио горе, дође ми Prof. Dr. Марко Леко а мало после и Никодим. Мој брат од ујака имао је мисију да ми и он говори да треба да напишем молбу за помиловање. Мисију? Од кога? Вероватно од оних који га шаљу у Европу да тамо проучи фабрикацију жигица, јер Влада хоће да прошири ту фабрику, коју је онако сакрментски скупо платила Жоњоу. Das Kind muss einen Namen haben. Дијурна за то путовање треба да буде фузионашки фластер на самосталску рану мога брата, што није постао професор Университета. Noblesse oblige, за то је Марко хтео да учини фузионашима једну услугу, да мене наговори да

молим за помиловање. Изгледа да је фузионашима мало незгодно што сам ја у ансу, али не могу на себе да узму одијум, да су они ослободили „једнога Владана“, једнога од главних шефова „пререакције“ него би волели кад би могли рећи „то је Краљева“ ствар. Владан је признао кривицу и молио за опроштење и Краљ му је опростио даље издржавање казне. Ако је ова моја претпоставка тачна — преварили су се у рачуцу. Ја сам потпукао све разлоге које ми је Марко изнео за молбу. Највише га је заболело кад сам му рекао да ни Краљ ни Влада не смеју мене „помиловати“ због Русије... И ако Марко мене воли као свог блиског рођака, и ако је врло интелигентан човек, и ако је према томе врло добро разумео хемијско-математичну студију моју о стогодишњим доброчинствима *руске* политике у Србији, коју сам прочитао пред судом — онет је он остао и радикал и русофил!... *C'est plus fort que lui...* Нико не излечи ову расу од руске хишизоze!... Нека буде са њом воља Господња.

Кад оде Марко и Никодим, дођоше ми најпре ћерка па онда каплар Dr. Нешић. Овога је јако интересовала новост о украденом динамиту... Интересантно је посматрати и слушати овога интелигентног младог човека. Као син некадашњег фактотума претендентовог, као лични пријатељ садашњег престолонаследника Ђорђа (и ако му је овај ту скоро, кад се један пут на њега наљутно, *одузео све поклоне*, које му је дотле био дао) за чију је љубав постао солдат, да би доцније, кад Ђорђе буде краљ, постао његов ордонакс и ађутант — он, наравно, дрхти за сулбину нове династије. Он ми је причао пуно детаља из војске у којој служи. Једна невероватна распасаност! — — —

Кад сам 47-ог дана изишао из ћелије, Хан-царлија ме је одмах закићео једном црвеном ружом.

— Шта је сад мајстор Трифко? — уштах зачуђено као онај Шапчанин, коме је мајстор Трифко без икаквог разлога ударио шамар.

— Па данас је мајалос, први мај! — говори Јатаган-фотограф и намешта ружу у рупицу од капута, у којој су се некада ређале розете тако многих европских ордена.

— А, тако? Е, хвала! А од куда вама тако рано ружа? —

— Моја жена била је већ у пола шест овде и донела ми две руже, једну за вас Excellenz, а једну за мене! —

— Е, реци јој хвала, што се и мене сетила! — рекох и сиђох.

Сетила ме се и моја Талица и донела ми је лепих ружа из наше баште, али наравно у исти сахат *после* подне, када у опште даме праве визите.

До подне сам писао ову моју епистоларну литературу, ручао ћаскајући са својим синовима, па онда сам сподбио једну књигу да читам у башти. Али нисам могао читати. Тутњи неко уз наше дрвене басамаке и назад и чујем где неко иза баштенског плота рече:

— Господин Министар је у башти. —

Ко ме то тражи тако рано?

— А, ти си Игњате? Ходи седи. Данас ти се нисам надао. Мора бити да имаш неку крупну новост. Баш си се задувао. Одмори се најпре. —

Игњат скинуо шенир и брише грашке аноја са чела.

— Мислио сам да ћу Вас наћи још горе, па сам за то најпре тамо ишао, и оставио сам горе на Вашем столу што сам донео... —

— Јесам те лепо молио да то баталиш; а ти

опет? Хоћеш просто да ме наљутиш. Бога ми ти кажем. —

— Та нисам оставио цигарете — рече Игњат и говорећи даље извади из свога џепа и угура у мој џеп нову кутију специјалитета — него сам вам донео неколико табака врло fine хартије са златним порубом, једну шпартацицу и неколико куверата. —

— Због што се тиче шпартацице, има већ 54 године како њу не употребљавам, и опет за то не пишем на криво, али не разумем шта ће мени fine хартија са златним порубом? —

— Да напишете молбу за помиловање. —

— Ене?! Зар и ти сине Бруте? Јесам ли ти бар тридесет пута разложио за што *нешу* да пишем ту молбу? —

— Ама јесте, ал' ето сви људи у чаршији који вам желе свако добро налазе, да треба да напишете то неколико речи. Ето сад је код мене у дућану г. Светомир Николајевић, па и он налази да на сваки начин треба да напишете ту молбу Краљу. Краљ је, брате, а Краља молити није срамота. Него, вели, чујеш Игњате, узми који табак најлепше хартије што имаш у дућану, однеси му је и немој да мичеш док он не напише ту молбу, па је онда узми и носи право у вонак. Е, ево ме, и лепо вас молим, да идемо горе да напишете то неколико речи. Можете, валлах, сасвим слободно написати оно што цео свет зна, и што за цело и сам Краљ увиђа, да сте Ви на пра' Бога осуђени, и да само хоћете да му својом молбом дате могућности да он ту неправду поправи, јер то је његова краљевска дужност и право, јес, молим вас да то напишете, учините то мени за љубав, толиким вашим пријатељима за љубав... Јес, брате, знаш како је, Краљ је то... Ја, да на-

пишете, па да ја то одмах однесем у конак, еве, просто не могу више да Вас гледам овде, па то! —

Док је Игњат ову за њега необично дугачку беседу говорио, ја сам премишљао: шта ли то побуђује Светомира да толико на мене навали за ово писање молбе?

— Слушај Игњате! За оне три године док сам био у власти, па и 10 година раније, када сам први пут био Министар, ти ми ниси никада дошао ни да ме видиш, а камо ли да се грабниш за моје пријатељство. И Гарашанин је теби долазио у дућан, ниси ти њему трчкарао. За ову последњу годину дана ти паде с ногу радећи за моје књиге, а ниси хтео да узмеш ни паре ни динара за твој труд, а камо ли трговачки провизион. Према томе ја сам уверен о твојем искреном пријатељству. И за то ево хоћу теби да оставим да пресудиш: треба ли да пишем ту молбу или не? —

За тим му казах и оне разлоге, које дотле нисам никоме помињао и заврших:

— Е сад, кажи хоћеш ли да идемо горе, да наместим шпартацицу, па да врло краснописно напишем молбу? —

— Нећу, нећу, ни дао Бог! — бранио се сиromaх Игњат обема рукама, и устаде да иде.

— Слушај. Ове сам разлоге казао само за тебе, да ти докажем колико ценим твоје пријатељство. Разумеш? Господину Светомиру казаћеш да сам му врло захвалан на његовој бризи за мене, али да ја нисам хтео да послушам његов савет из ових разлога: 1. што мени није тешко у апсу, и, ако ми још допусте да се сваке недеље један пут окупам, ја просто нећу ни осетити да сам затворен, јер могу да радим колико и код моје куће, а осем свију мојих, које виђам

сваки дан, долази ми толико пријатеља, колико код куће виђам само о слави, на Ваведење. 2, што се надам да ће тамо до Краљевог дана бити помиловања за све штампарске кривнице, које ће онда и мене обухватити, а да се Руска Влада не може љутити ни на Краља ни на његову Владу, јер сам и ја помилован у гуреми, а није за ме давана никаква екстра-милост! —

И тако Игњат оде са свим задовољан, и ако ја нисам употребио његову шпартациону...

Таман он оде, ето ти поднаредника:

— Г. Министер! Дозвољено ви је купање, воља ви сад, воља ви сутра пре подне. —

— Добро. Нећу сад него сутра пре подне у 10 часова. —

— Разумем. —

— Само нешто не знам? Сутра је Уторак? Да не буде сутра женски дан у купатилу? Ако то буде знај и кажи коме треба, да ћу онда ићи у купатило Dr. Фаркића.

— Разумем. —

Кад оде апсанција упитах се: Да ли је ова дозвола сљедствије Андриног дјејствија, или ein lichter Moment у глави Церовићевој? И после да ли је ово дозвола за сваку недељу један пут, или само за овај пут? Да ли је то неточно питање дефинитивно решено или ћемо по системи Грофа Таафе овако „fortwursteln von Fall zu Fall“?

Четрдесет осми дан био је знаменит, јер сам се, и ако са „препјатсвијама“ окупао по други

пут. Од ових прво је било што кад сам почео да се пењем уз басамаче да уђем у купатило, касирка ми маше рукама да „нема ништа“. Што? Женски дан!... Хм, како су то жене могле изабрати тако несрећан дан „фторник“?... Сада ваља Фаркићу. Окренем се да видим где је мој пратилац да се с њим споразумем. Он се чини да ме не види: завирује нешто око трамвајских кола. Мислећи да та кола иду на Калемегдан хтедох да се попнем и онако узгред добаћих мом жандару: „Не може данас овде, морам код Фаркића“. Као да га се то ништа не тиче, он оде у шетњу Душановом улицом. Друго препјатствије. Овај вагон иде на Тркалиште. Хајде пешке. Мој жандар оста тако далеко замном да су гимназисти који су ме радознало гледали са прозора доњег спрата у дому Св. Саве констатовали, да мене и не прати никакав жандар — јер професор, који је баш предавао, скандализован што сви његови слушаоци потрчаше на прозор упитао је: „Какве су то ствари?! Шта имате да гледате за време часа?“ — „Пролази г. Владан, *па нема жандара за њим*“. Ту сцену причао је после Андрић син оцу, а овај мени кад је сутра дан дошао к мени.

Али су се деца преварила. Жандар ме је пратио, али као стари искусан жандар пратио ме је тако дискретно, као да ме и не познаје, као да се за свој рачун шета. То је био узрок да је и Ђока Димитријевић када прођох поред његове апотеке истрчао на врата да ме поздрави, и очевидно је хтео да ме пита: „Јесам ли већ пунтеш?“ али је скромно чекао да га ја ословим. Не знам шта ми је било те не стадох да се поздравим са човеком који је, ако ништа друго, барем консекветно купио свих 26 свезака моје књиге. После сам се љутио што сам га само поздравио и

прошао, али учинило ми се да би то било с моје стране злоупотреба, јер ми је дозвола дата само за купање.

Тек што сам ушао у кабину, а мој дискретни жандарски цин створи се као из фертена предамног, салутира и говори:

— Г. Министер! Док се Ви купате да идем ја у кавану, да не стојим пред вратима? —

— Иди брате. Ја ћу овде остати мало више од сахата, па ћу онда првим сокачетом, десно од ове куће, преко раскршћа на Зереку, право у Управу! —

— Разумем! —

Он опет салутира па на левокруг оде (једва је прошао кроз врата како је крупан), а један од гостију Фаркићевих, који се облачио, само се фино и verständnisvoll насмеши.

Славно сам се окупао. Антон ми није ништа опростио: масажа, знојење у електричном бурету, Halbbad од 24° са поступним хлађењем, хладан млаз воде као рука дебео у место гуша, мерење на ваги, које ми је доказало да немам више од 110 кила. Према томе слагала је вага у Кремановићевом купатилу пре девет дана. Нисам ја за ових 47 дана „лежања у аису“ добио читаву три, него само једно кило више.

— Das werden wir schon abarbeiten — рече Антон са сигурношћу.

* * *

Тек што се вратих у мој ходник дођоше ми синови.

— Јеси ли већ чуо за трагедију? —

— Какву трагедију? — уплаших се ја.

— Наш слуга Jules Durand побегao! —

— Како побегao? Да није што украо? —

— Јок. Он је човек путник. Досадило му преко месец дана у једној вароши. Хоће да види и друге земље и градове. Како смо због њега изгубили собарицу, то је сад имао много више посла, а он није хтео више да ради. Кад му је мама заповедила да ради он је постао безобразан: „Ah, vous savez, Madame, vous me rasez. Je m'en vais! —

Ја сам га изоруено и казао му да он не може да иде кад он хоће, него мора да откаже службу 15 дана раније, да нађемо другог слугу — Ah bah, je suis un libre citoyen! па на врата. Ја за њим па викнем жандарма нађе улице. Овај га поведе у кварт. Жил му се отме па нагне богати колико где може. Прозазинци видећи да неко бежи а за њим жандар трчи, склептају га и предаду га жандару. Он се отима и само више „конзул Француз“. Дотрча још један жандар те га стегоше. „Водите га у кварт“ кажем ја њима. „Comment pouvez vous, Civil, donner des ordres aux militaires?“ — бунно се у Жилу војнички дух. Скупно се свет око нас. Жене ме моле да га пустим: „Млад је сиромах“. Једва га одведосмо у кварт. Тамо нова мука да се састави протокол саслушања. Monsieur Durand не прима мене за тумача, али како није било другог да преводи, морао је пристати, и кад сам му превео протокол, он га је потписео. Кварт га је осудио на један дан затвора па да се протера. Дадох му шест динара на трошак. Није хтео да прими више од динара и по, јер толико му само „припада“, пошто је за навршен месец службе примио своју плату. Кад сам дошао кући, једино „млађе“ које нам је остало, наша стара баба куварица благосиљала ме је, јер вели да јој је црвено „Христа“. Тако је она разумела Жилова „saprissi“.

— То је све лепо и красно. Али ко ће сада

носити ручак? Баба куварница не може уз ба-
самаке!

— Јавили смо телефоном свима „дубринге-
рима“. Док нам ови не доведу новог слугу и
слушкињу ми ћемо носити јело у транезарију, а
теби ће доносити баба вешерка, која срећом нема
ове недеље нигде да пере! —

После подне сам провео пријатно у разго-
вору с академиком Ђубом Ковачевићем, коме сам
предао слику једног академика у ансу. Ђуба ми
је причао како иду ствари у главном одбору на-
предне странке. Овај сиромаш не може ни да од-
реди своје кандидате на предстојећим скупштин-
ским изборима. Мора да се задовољи да само
„препоручи“ 5—6 људи благовољењу окружних
одбора, јер они из „внутрености“ хич не зарезују
главни одбор странке. Тако н.пр. Шанчани неће
ни да чују за њиховог рођеног Шанчанина, за
Стојана Новаковића, и ако је он опште уважени
шеф напредне странке, него хоће да кандидују
— Пају Маринковића! Јакако! И сад Стојан мора
да гледа да буде изабран у Крагујевцу, где ствар
не стоји најбоље, и тако се може десити брука
да ни сам шеф странке не буде нигде изабран!

Знао сам ја да су после устава од 1903 све
дотадашње политичке странке умрле, да су сви
њихови програми задовољени, да ове немају више
политичког *raison d'être*, и да је ваљало стварати
две нове партије, ако се искрено хоће парламен-
тарност, а не галванизирати мртваци са Слив-
ничким и Бонтуовским, са Црноречким и Гора-
чићским букагијама! Али ме није хтео да послуша
ни мој једноутробни Андра Ђорђевић, него је и
он улетео у друштво Пајице и Радоја и Николе
Д. Стевановића!

Ђуба мисли да ће се услед оваквог стања

сви озбиљнији људи повући, и да ће шефство странке прећи на — Пају Маринковића...

На здравље напредњацима! —

Пред вече јуре сви ови моји апсенички другови из авлије са новостима.

— Доведоше Вашег Француза г. Министре, и затворише га.

— Тудак. Он данас сигурно није окусио ништа. Сљедује ли њему тајин? —

— Јок! —

— Молим Вас подајте ово поднареднику да му купи што за језо. —

— Нудили су му доле, али он није хтео примити. Вели има он пара, али неће ништа! —

— Е онда Бог с њим! —

Ето га и Премовић. Виче још с басемака:

— Велика новост! —

— Шта је? —

— Довели опет и затворили Арсу Лорда! —

— Како то? Је ли га суд пустио као невинца?

— Јест, ама је Касација ухватила кајин, па је поништила решење. На жалбу државног тужиоца Касацији, да поротницима нису показана извесна акта о кривницама Лордовим, која баш највише доказују његове кривнице, Касација је тражила *сва* акта тога дела. Суд је послао само она акта која су саопштена и поротницима. Касација је понова тражила и *остала* акта, и кад их је добила она је поништила решење *првостепеног* суда, и наредила да се Арса Лорд понова ухапси, и сно га доле! Да сте само видели како су га они доле дочекали са једним громким „Живела Касација!“

У вече сам читао новине. У антизавереничком листу „За Отаџбину“ нађох у једној notiци и ово:

„Преча је земља од владарца... Ако владарца ради онако како се закleo тј. за *добро* народа, добро је и за њега; ако пак не ради.... Док је леђа биће самара и док је главе биће капа!...“
Starker Tobak, was?

38.

3-ег Маја био сам у баштини врло рано. У свима авлијама Управе тишина, а јутро лепо и свеже. Бејаш скоро свршио машировку када је зазвонило да се пуштају на чист ваздух сви апсеници.

Лепо чујем како у авлији еудеких апсана надају на цигље тешке гвоздене полуге којима су врата сваке ћелије притврђена, апсеници излазе у авлију, цакају, једни трче у џушник, други у ону дашчару у којој им се кува кава, и у којој има и ракије.

На један пут зачу се граја из те авлије. Како сам баш пролазио поред њене тарабе погледах између дасака. Скупила се гомила људи око запрепашћеног апсанције који стоји пред једном отвореном ћелијом страшно блед.

— Шта кажеш?! —

— Побегли обојина! —

— Како побегли из *закључаног* апсана са оваквом гвозденом мотком на вратима?! —

— Катанак је на своме месту био, али на моју несрећу није био закључан, јер има неколико дана како је катанак покварен и како сам ја јавно горе да га треба или оправити или заменити. Није урађено ништа и сад ћу ја бити крив!

— Куку, тешко нама! — грува се у прса апсанџијина жена која је слетела с горњег сирата као без душе.

— Ама добро, хајде. Плавшић и Илић знали су реџимо да катанац није закључан него само протакнут. Реџимо они су изнутра изжљебили ивицу од врата, ето и види се да су изжљебили толико да могу изнутра скинути локот, али зар стражар који сву ноћ шета у овом ходнику не би чуо кад је катанац пао на цигље? —

— Море хајде катанац, али они нису могли отворити врата а да ова гвоздена мотка не дупи о цигље у ходнику.

— Стражари се мењају свака два сахата. Они који долазе после пола ноћи на стражу, мртви су уморни. Стражар је могао заспати мртвим сном, из кога га ни пранџије не би могле пробудити! И тако су они изашли, наместили онет ову гвоздену полугу, протакли онет катанац као што је било, и кад је дошла смена страже и кад се стражар пробудио он је могао новом стражару предати „све исправно“ — а зликовци су имали четири сахата времена за своје бегство. —

— Добро. Хајде Илић је могао прескочити и овај високи плот и онај зид, па испасти на улицу, на којој га нико не би могао зауставити. Али Плавшић је у гвожђу. Како је он могао са букагијама прескочити преко тарабе и преко зида? И после, зар не би први пролазник улицом, када би видео окованог човека, викинуо првог ноћњег стражара да га ухвати? —

Један младић у финој црној реденготи, одвоји се од те гомиле, утрча у „моју банту“ и отрча право у један буџак, па стаде нешто по земљи разгледати, и тако исто хитно оде назад. Тоба младића виђао сам некада у некаквом

великом дућану у Кнез Михаиловој улици. Тај калфа је сада чини ми се за крађу у апсу. Он мене врло церемонијално и дубоко поздравља кад год ме види. Јутрос није ни обратио пажњу на мене. Он је на земљи влажној од ноћашње кише нашао траг од стопала бегуначких и одјурio је да јави своје откриће. Сви појурише из судеке авлије у баштицу и сви се уверише својим очима да су она два зликовца одишта прескочила тарабу у том буцаку баште.

— Ено! На црно бојадисаној тараби лепо се виде блатњави трагови њихових ногу — говораше неко показујући те трагове.

Сви опет одјурише, а ја доврших последњи квадрат моје јутрење шетње на седох у хладовину мога кестена да читам „Демократоса“. У њему има свашта као у поповској торби. У почетку треће свеске наиђох да је најстарији човек који је живео до XVIII века био — Србин. Име му је било Петар Чартан (сигурно Чортан, и од њега ће бити потомци Чортановићи, којих још има преко). Он је живео равно *сто осамдесет и пет година*, и умро је 1724. године у Београду. Три дана пред своју смрт још је просио по улицама београдским...

Нова инвазија у баштици. Нисар Жика, шеф кривичнога одељења са жандарима, апсанцијама и т.д. дошао је да изврши „извиђај на лицу места“, поздрави ме и одоше у онај буцак.

Ја читам даље, али не иде.

Из судеке авлије грли нека гласина жандаре. То је потпуковник Вукасовић, командант жандармерије, али жандари сву његову дреку и претње како ће их он „сможлити“ „пребити“ ит.д. не узимљу врло трагично.

Жика нисар оде са целом свитом пошто ми

је опет салутирао, али не потраја дуго, ето ти нове литије у башту. Предводи је Церовић с мислима и персоном.

Чим га из далека угледах да се и он упутио у башту, ја забодох нос у књигу само да га не гледам, али он кад дође наспрам мене прогњави кроз зубе:

— Доброитро! —

— Доброитро — рекох и ја, јер се сетих да је поздравити учтивост а одпоздравити дужност, а ја нисам краљица Наталија, која није одпоздрављала ни своје љубимце, када су код ње пали у немилост.

— Ето, побегла нам два зликовца! — настави Церовић ка' на моју адресу, али то му оставих без одговора. Ако га морам одпоздравити, не морам са њим разговарати.

Кад је ова нова литија стигла „на лице места“ у буџак и када му они разни чиновници, писари ит.д. стадоше тумачити како су зликовци прескочили преко тарабе — Церовић цикну:

— Који? Ама зар овако високу тарабу да прескочи окован човек? Слабо Бога ми! Ево сад да доведемо једног зликовца у оковима, па ако прескочи ја ћу му скинути окове и пустити га на слободу! —

Ја како! Док је њему завереника, Церовић је сила, јача од свију земаљских судова, он може за један *уљубе* да скине човеку окове на које су га сви судови осудили... Car tel est son bon plaisir!

Један од чиновника усуди се на то приметити:

— Преварили би се г. Управниче. Башка су тешки, а друго су лаки окови. Ови имају дугачак ланац са битним карикама, а тај ланац може да се увије крпама да не звечи, и да се притврди о појасу тако, да се панталоне навуку *преко* ланца.

Церовић није хтео да чује никакве разлоге, он се наљути готово као мало час она друга гранда-баталија, само што се не дере него кречи.

— Нису они могли побећи без договора и помоћи апсанције и жандара. У апс е њима! Научићу ја њих памети! У апс! —

— Треба најпре г. Управниче да јавимо суду, да он изаиђе једног судију, да отвори правилну истрагу — усуди се неко од потчињених.

Ово толико наљути „свемогућег“ Церовића, да је на моје велико задовољство отишао не поздравивши ме више, и ја сам сад на тенахни могао да прочитам три главе о *старости* људској, које су тако интересантне да ћу, ако стигнем, направити од њих један мали извод за тебе, јер само човек у апсу може стићи да прочита 12 свезака Веберових. Ако на овим писмима опазим да ми је понестало грађе, потсетити ме и на 16-ту главу из друге свеске која говори о „Женској Младости“.

У подне ми дођоше синови. Један ми је причао како је Макса Антонијевић три пут тражио Пашића да му говори за моје помиловање „у интересу саме радикалне странке“ — али га никако није могао видети. Даље ми је причао како је Игњат синоао на секаку Тасу Банковића што не говори Пашићу да мене пусте из апса, а Таса вели одговорио му овако: „Не само да ја налазим да је брука што је Dr. Владан у апсу, и за то сам и ја потписао молбу чаршије за његово помиловање, него сам ишао у конак, и кад ни сам могао изаћи пред Краља, ја сам казао Његовом Dr. Динићу да од моје стране каже Краљу: да ни пошто не допусти да Dr. Владан оде у апс, јер ће му тај човек скоро требати. Ја знам да је Dr. Динић записао моју поруку и да ју је показао Краљу, али шта ћеш?... Краљ се боји

својих Министара... Пашићу не вреди говорити. Он не сме ништа учинити што му Аца Станојевић не саветује. За то идем ја баш из ових стопа право код Аце Станојевића". И, вели, Игњат је видео својим очима да је Банковић одмах отишао у штампарију Аце Станојевића...

Иагледа да се радикалски „Робеспијер“ à pied (онај из Црногорске буне) et à cheval (од како је се обогатио на великопродаји дувана) није дао умолити, јер други ми још са пола ходника вели да ми носи „mauvaises nouvelles“, ево какве:

Драгомир Стевановић, који се оженио једном рођаком Николе Пашића, који за то може са Баја Николчетом да говори врло пнтимно, разговарао се са њим и о мом помиловању, и Пашић му је, вели, казао да би ме он врло радо пустио из апса, али не може — због скупштинских избора... Самосталци би надали дреку како Пашић чим је дошао опет на власт, није имао преча посла него да ослободи највећег крвника радикалског, онога који је стварао преке судове и тд. и тд. То би било ново и врло јако оружје у рукама његове опозиције, које би му могло штетити на изборима. Али кад прођу избори, о Краљевом дану, за цело биће помиловање!...

Нарафио, ако Пашић на изборима добије већину, а већ ако самосталци победе, свршићу ја не само моју нову немачку књигу него и Трајкеа и Блуицлија у апсу. Па што — ни половина Октобра није далеко.

Те „пржаве новости“ мање су ме пазутиле него киша која удари после ручка баш када сам хтео да сићем у башту. Направих 2000 корака у ходнику. Аја! Сурогат, као и писање стојећки, као и читање у ходању, као и собна гимнастика!

Оно што је за кретање главно, то је да буде у *чистој ваздуху*, онда шетња више вреди и од самог јахања, за које Хорације каже „*post equitem sedet atra cura*“. Хм! Да ли баш иза сваког јачаха седи црна брига?...

Таман се ја љутим на ту разлику у ходању по башти и по ходнику, трчи дебели Премовић уз басемаке са „важним новостима“.

— Ухваћени су Плавшић и Илић! Сад их баш доведе онај жандар што је Вас, Г. Министре, јуче пратио на купање. Ухваћени су на тавану железничке станице, где је брат Илићев, који служи у Ложионици, скинуо гвожђа Плавшићу. Они су чекали на тавану док буде време за пречански воз, на који су хтели да ускоче, али касирка на железници, кад је видела како су се устумарали жандари по станици, кад је комесар железничке полиције добио извештај да су два зликовца побегла из полицијског апса — сетила се да су то јутро у 4 сак. кад се отвара станица, ушла два човека у станицу, и како јој се учинило да су радници који раде нешто на тавану, јер су се упутили право на таван... Ето како су их ухватили! —

— Ух — рече Душан из „Малог Журнала“ — баш ми је криво што су их ухватили. —

— А што болан — рече Премовић и његово широко лице као пун месец беше пуно сажаљења. — Зар би ти волео да страда и апсанција и она три жандарма што су ноћас били на стражи, да страдају толики људи на правди Бога, а да се спасе овај зликовац, који је силовао дете и онај окорели зликовац што је до сад побегао из толиких апсана у Аустрији, па чак и из оне модерне апсане у Загребу, и што је овде извршио толике опасне крађе? —

— Та није то. Онако ми је криво! — рече Душан, који у опште врло нерадо говори. Он по ваздан ћути, по ваздан седи и ћути, чак и не чита ништа, осем кад им ја раздам моје прочитане новине.

Сиђох у башту да макар и под амрелом наставим шетњу само у чистом ваздуху.

Киша је још мало ромињала па престаде, тако, да кад ми је око 4 сахата дошао у посету Андра Ђорђевић, могли смо читав сахат да перипатетички разговарамо. И он ми је потврдио да ствари рђаво стоје у напредној страници. Кад га ја узех корети што је у опште улазио у такво друштво он ми рече да му је посланички мандат толико помогао, као *адвокаату*, код свију *класи*, да је не само исплатио дуг на кући, који је као Министар стекао, него је од те адвокатске зараде скунаторио и скромни мираз својој најстаријој ћери, која се ономад испросила.

Дакле онај човек, за кога један Валтазар Богишић каже да је најбољи правник на словенском југу, не само да не може да буде професор Университета у Београду, и ако га академски савет једногласно бира, него не може ни као адвокат да заради мираз својој кћери, ако не сагне своју главу у јарам партизанских политичара!... Еј Србијо докле си дотерала!...

Андра ми је за тим испричао ретки алтруизам једног свог рођака, који ме је истински обрадовао. Међер има још добрих људи на овоме свету који не доуштају да један српски државник проклиње и час када се родио и дан када се оженио само за то, што није хтео да краде када је био Министар...

Када се ја уморих од ходања седосмо на клупу испод мог кестена. У то улази писар Жика

са жандарима, који воде једног од оних зликоваца што су јутрос побегли па су онет ухваћени. То је онај што је силовао. И лице му је животињско, у толико гадније што на левом образу, баш на углу доње вилице има велики *Atherom*.

— Деде — вели му писар Жика — где си бацио оно дрво и онај дрот? —

Животиња се саже иза Андре па из траве извади парче дубоко зарезане дашчице и парче искривљене жице и пружи их писару.

— Хм. Дакле овим дротом сте скинули катанац, а овим дрветом сте издигли гвоздену шишку? —

— Јесте. —

— Добро, хајде сада! —

И они одоше. Андра погледа у сахат и нађе да је већ време да иде у седницу главног одбора... И једна од најјачих интелигенција Србије оде на кулук партизанима.

Ја одох горе где сам још дочекао ћерку.

После сам читао све београдске новине. Ужасно празне. Чак и „Видело“ које се иначе добро уређује, шупље.

Боље да се снава.

39.

50-ог дана клопара неко око мојих врата још у 5^{1/2} изјутра. Погледам. Моја штумадла, *vulgo* шинтер Јанко.

— Шта ћеш тако рано? —

— Молим, отворите, да Вас још јутрос послушам. —

— Што само још јутрос? — рекох и отворих му врата. — Зар се пушташ? —

— Јок, протеран сам у Хомоље. Жандар ће ме спровести до Пожаревца, а пандур одатле до у моје село! —

Платих му што ме је „послуживао“ 20 дана и он са свим срећан оде у прогонство...

На његово место дошао је један мангун, кога је Dr. Нида био изабрао за свој нови завод па кад га је жандар тамо повео, он неће да иде... Легао на сред улице. Морали су га вратити у главњачу... Неће мангун у завод. Боји се, да ће тамо морати макар шта да *ради*. И овај „рад“ да нама очисти ципеле и да донесе воде није издржао више од 24 сахата, па га нестане.

Сад смо добили једнога отресилог малог бакалина за послуживање. Њему један војник донео цак пасуља, који је добио од куће и продао му га за неколико динара. После дошли из касарне и констатовали да је тај пасуљ украђен. Дотични војник казао је да је он у споразуму са бакалином украо тај цак пасуља. И бакалин је сад у апсу.

Синавши још у 6 сах. у банту, ја сам до 7 већ био готов са мојим ходањем и читао сам једну без трага дугачку дисертацију о темпераментима. Једину вајду коју сам из тога читања видео то је што сам најзад, у 62-ој години живота, могао да одредим *мој* темпераменат. Он је такође мелез од сангвиника и холерика. Врло срећна мешавина, шта велиш? —

Поднаредник Михаило путује на обданицу у Крагујевац да допрати неку своју стару рођаку, која није још никада путовала, а мора сада да дође у Београд болесноме сину — па за то је пред полазак дошао да ми се јави. Послах по њему неколико речи поздрава попу Крупежевићу,

који ми је послао у апс позив на свадбу његове кћери.

Таман оде мој апсанција, зачух из судске авлије како неког окивају. Мало после дође Хапцарлија сав узбуђен:

— Ово је тирјанија! Ово је инквизиција шпанска! —

— Није г. Министре — допуњава мирољубиви Никола Премовић — него на ново окивају Плавшића, и пошто је са лаким оковом бегao, сад му обувају много теже гвоздене опанке са врло кратким ланцем од цигло три велике карике. То гвозђе не може сакрити у панталоне. —

— Молим Вас — наставља фотограф сав црвен од узбуђења и његове махне у срцу. — Што га на ново окивају, то је са свим у реду. Што су му сад ударили најтежа гвозђа и то разумем. Али што да му поред окова, у којима готово никако не може да иде, ударе још и лисице на руке? Већ сад су му руке помодреле, како ће изгледати до сутра, не смем ни да замислим. Како ће тај човек са лисицама на рукама подићи парче хлеба до уста? Како ће да врши нужду? То је тирјанство, а у мени се све узмути кад гледам тирјанство! —

— То није тирјанство, — рекох колико да умирим мога лајб-фотографа у апсу — него можда само претерана строгост прописа за овакве случајеве. —

— Није Бога ми Г. Министре — клео се млади дебелко — може човек и ако има лисице (и ако је родом из Крагујевца он изговара лисице, осмице, јер је одрастао у Јагодини) и да једе и да себи откопча панталоне. Па онда знате за што су му везали и руке? Јутрос кад је апсанција отворио ћелију да га пусти у авлију,

Плавшић је дочепао једну даску креветску и замахнуо је да га њоме удари по глави. Да нису прискочили људи те му отели даску, он би њоме убио човека. —

— Е то нисам знао — умири се Ханцарлија.

— Ниси знао ја, а говдиш тек онако. Хајде сад овамо, да видиш како ће оног другог да окивају. —

И они одоше.

За њих је то позориште...

Мени је досадно било и не видећи дотична лица само *слушати* чекић који на наковњу закупава дебели клин у гвоздене усне тих ножних белезука. Грозило ми се и да замислим људску ногу на *наковњу* и онај тешки чекић који се тако јасно може склизнути и ударити у цеваницу...

И ја почех брзо да ходам, да правим моје осмице по баштини само да не мислим на то. Али се нисам могао одбранити од ове помисли: кад сам ја био на владџи окивали су, и ако без мог знања, а камо ли одобрења, али тек на мој рачун и одговорност, не овакве зликовце као што је Плавшић, него интелигентне људе, професоре и државнике, који су данас Министри!... Срећом паде ми на ум ономадашњи проглас Љубе Живковића радикалима. Љуба је ако хоћеш авантуриста, уображена мушка лепотица, Дон-Жуан итд., али он је *једини* међу радикалским вођама, који је на преком суду казао истину, који је имао куражи да погледа смрти у очи, па да опет каже *истину*. И кад тај човек данас отворено, пред целим светом, штампа своју исповест, да је он целога свог живота и дан и ноћ радио на томе да *сруши династију Обреновића*, онда је и то *истина*, и онда нико не може с правом замерити Обреновићима што су те политичаре окивали, јер је то било и

легитимној одбрани. Ама њихова кривица за последњи атентат противу Краља Милана није се могла доказати? То не мења ствар. Проглас Ђубе Живковића доказује да су последњи Обреновићи у главу знали оне који су им „целога живота и дан и ноћ радили о глави“. И према томе, баш и ако би овај мој апс био не пандурска услуга Русији, него лична освета радикалаца за оно што се с њима радило под мојом владом — та освета не би била основана, јер они су по садашњем свом признању потпуно заслужили оно што их је снашло. Ја сам дакле у апсу само за то што ме лично *мрје* садашњи српски и руски *власници*, а мржња је врло лош саветник у политици. За политику мржње увек се скупо плаћа...

Осем мојих синова и посинка Никодима, били су ми још моји највреднији посетиоци Игњат и Хусејин.

Никодим ме је потсетио да треба да поднесем нову пријаву за порезу, иначе ће ми и од сада одузимати сваке године тромесечну пенсију за порезу и удовички улог. *То* само износи 2024 динара годишње, и тако ја не примам 8333 динара колико сам зарадио, него само 6309 годишње пенсије. Кад се од тога одбије још 2600 динара колико за два полгођа плаћам Управи Фондова интереса и отплате за дуг на кући, онда ми остаје за живот 3709 годишње. Да сам у место државе, служио 40 година *ћир* Мијаила или *ћир* Настаса, ја бих сад у старости *позитивно боље стајао*. А ко је мени крив што од 4½ милиона диспозиционог фонда са колико сам располагао за 3 године моје владавине, нисам барем исплатио дуг на кући, кад за те издатке нисам имао да полажем рачуна никоме, ни Главној *Контроли*? За то што сам син чича Ђокић... За то што сам

од њега научно да је поштење најбоље узглавље за миран сан... Истина ови исти људи, који сада *краду као пачови из диспозиционога фонда*, писали су пуне три године по свима својим новинама да сам ја крао, али ја сам мирно спавао и за те три године као новинарски надничар у емиграцији и данас мирно спавам у тамници разуме се само ако нисам јео пите с месом или пите од путертајга...

* * *

Кад сам у јутро 5-ог Маја сишао у башту и отпочео моју километражу, паде ми на памет како ми сад онај с друге стране плота не прави више конкуренцију. Све до његовог осуђееног бегства „колега“ Плавшић је свако јутро и вече, у пркос његовом лакој окову, ходао по његовој авлији готово колико и ја овамо у „одређеној ми“ баштини. Звечање његових ланаца беше моја музика у „колонији“ мог садашњег Маријенбада.

Али јутрос га не чујем. Кад падеше гвоздене полуге са хелијских врата, чула се само крупна потмула дупа великих дебелих карика, па и то тачно свега десет пута па онда престаде, јер од ходника до оне дашчарице, кантине осуђеничке, нема више од десет корака.

— Што не ходаш Швабо? —

Ово злурадо и сурово питање, које сам чуо с оне стране тарабе учини да пљунем и да одем на други крај баште. Па ипак сам и на удаљењу од 50 корака чуо очајно Плавшићево.

— Не могу! —

Побегох горе да не слушам какав може човек да буде животиња, али се од тога не може увек побећи.

Морао сам да видим банкрота Калефа са каквим је задовољством допратио у своју некадашњу

ћелију овде, једног свог богатог сународника и брата по Мојсију — једног трговца из Кнез Михаилове улице. Док, је Калеф био с нама у апсу, најтеже му је било што је Једина у слободи, и ако је овај банкротирао за суму од 100.000 динара, и ако је овај свима судовима још пре годину дана осуђен, и то не на шест месеци као он, већ на читаву годину дана, па тај велики банкрот слободан, а он за његових тричавих 40.000 динара већ је одлежао својих шест месеци... Јест, али Једина није тако поштено банкротирао као он, Калеф, који сад нема ни паре. „Кредитори Јединици нису више добили него 5% свога капитала, све остало је смотао Једина, па он има од куда подмићивати, те се ето извршење његове пресуде одлаже равно годину дана“... Тако се љутно Калеф последњих дана свог тамновања с нама.

Шта се догодило за последњи месец дана не знам. Да ли се Једини досадило подмазивати, или је услед силних премештаја и промена међу извршним органима новог Министра полиције, дошао на дотично место некакав човек који не чује на то око, тек Једини је *услено* наређено да дође у Управу в. Београда. Овде му није саопштено да је „лишен слободе“ као што је за мене констатовао Бранимир Рајић, него само му је речено да иде „горе“ а апсанцији, да му покаже ћелију... Хм!... Што ли то? Па знаш како је, Једина је имућан човек, а извршни органи су последњим претурањима у служби материјално осакаћени, па људи су, може још данас од некуд доћи наредба да се издржавање казне Јединине одлаже опет за који месец...

Ништа не мари. Калеф није хтео да се лиши задовољства да доведе Једину у „његову“ ће-

лију, знајући ваљда колико је само он оставио стеница у њој...

Срећом дође мој Антон да ме масира, те тако нисам морао више да гледам и да слушам одвратну злурадост Калефову.

За време масирања дођоше моји синови, али пошто су видели да је „процедура“ тек почела, то се само с врата упиташе за „јуначко здравље“. Једнога боли зуб, а и од вересије за моју књигу не долази ништа, па је рђаво расположеан. Други је опет хтео да ја из апса казујем *новости* њему, који долази из канцеларије, у којој се праве новости.

— Па ми нашега шефа скоро не можемо ни да видимо, ни да му однесемо акта на потпис а камо ли да што ново чујемо. Код њега су ваздан ови политички џинови. Он сиромаш од њих не може ни главе дићи. А код тебе долазе сваки дан толики *људи*, ти можеш пре знати ако што има ново! —

— Е, мој синко, свако чудо за три дана! Још је врло ласкаво за чудо које се зове „Владан у апсу“, што су га људи посећивали не три него пуних тридесет дана. У другом месецу нема више не само онако много посета, него нема да ми дођу ни такви пријатељи као што је Марко Стојановић или мој побратим Исак С. Леви. У Србији је само једно чудо трајало дуже. То беше женидба Краља Александра. Па и то чудо није саставило ни три године! А какве новости хоћеш да чујем од... —

— Bitte, Herr Doktor, — пресеке ме Антон — bitte nicht zu sprechen während der Massage des Bauches! —

Ћуткац! Те тако морате и други син да оде, само је као прави кицош узео једну ружу из вазице на моме столу, за коју се Ханџарлија стара да

да увек има цвећа и свеже воде... Закитио се цвет цветом па је отишао.

Кад сам ја издржао целу „процедуру“, Циганка је већ била донела ручак. Појео сам 2 трешине а једну сам оставио за вечеру. Овај „мисао“ дошао ми је од како праља врши дужност и собарице и момка. Пошто сам се уверио услед тога да је мени доста ручак и за вечеру, то сам решио да „тај мисао“ претворим у систем.

После ручка узех књигу да идем у башту. Једва сам прошао кроз ходник. Закриле га постољене ствари које су донели за Једину. Питам за што их не унесу у хелију?

— За то што Једина не верује да ће овде преноћити. Он вели да до мрака мора доћи или помисловање или ново одлагање извршења! —

Одговорих стихом „Ах тако је то и мени било“ али као што видите данас је мој 51-ви дан у апсу!

— Па да видите — рече свезнајући Никола Премовић који се по ваздан мота у канцеларијама Управе — може Једина ипак бити пуштен до мрака! —

— Како то?! —

— Врло просто. Заступник Министра правде већ је до сада два пут лично телефонирао Управи да му одмах пошаље акта о Једини. —

— Којешта. Г. Андра Николић није човек на кога се може упливсати средствима једнога банкрота, па да је десет пута богатији од Једине. —

— Па ја *што* нисам ни помислио Г. Министре — брани се дебелко. — Него као велим: за Владу је важније да на дан скупштинских избора у Београду цела јеврејска махала, њених 4—500 гласача гласају за фузионашке кандидате, него ли питање да ли ће Једина почети издржавати свој апс данас или 14-ог Јуна... Ја чак мислим да би

Влада и за Вас одмах израдила помиловање кад се не би бојала да јој то не чходи што на изборима?... —

Ја га само погледах, а сви прснуше у смех.

— Бадава, видра је ово дете и ако има 120 кила! —

Кад у вече трубе и добоши из жандарске касарне, у место музејина на Барјакџамији, огласише јацију, и кад у брави на вратима од нашег ходника кврцну кључ нашег апсанције — виде чак и Медина да ће морати провести једну, али за цело само једну ноћ у апсу, и унесе своје постељне ствари у собу и бацн их на патос па леже.

О кревету ни помена нема!...

Шта ће њему кревет кад ће он сутра за цело бити пуштен!

40.

7. Маја 1906.

Кад сам јуче изјутра почео да шетам у баштици, поче Медина замном *emboiter le pas*.

Да бих тек што год рекао упитах га како је спавао прву ноћ у апсу?

— Зло. Изедоше ме стенице! —

— Па што нисте дали донети себи кревет? —

— Шта ће ми кревет мад ја *морам* данас бити пуштен? —

— Добро, али ако то случајно не буде данас, него сутра? Зар хоћете још једну ноћ да страдате? Ако вас сутра пусте, ласно ће се однети кревет. —

— Оно истина... Један мој пријатељ нишће данас код Г. Министра правде... Наредићу да ми донесу кревет макар за једну ноћ. —

И ја сам издао услед овог разговора једну наредбу моме бакалнику-послужитељу. И ако ја за 51-ну ноћ нисам осетио ни једну од оних животиња, којих тако много има у првој ћелији до мене, наредих да се све моје постељне ствари изнесу на тарабу у авлију да се добро ишчибукају, и да се сунчају до мрака.

Кад је та операција извршена, Премовић, који је радознао као врабац, који завлачи нос у све ћелије и у све канцеларије, дојури мени на муштулук.

— Нашли смо, нашли смо! Истина само четири, ама крупне, министарске!... —

— Не може бити! Ја до сада нисам осетио ни једну. —

— Онда или спавате својом праведника, или су ове четири, отеране гушчијом машћу из јеврејске ћелије, предузеле путовање до Ваше, да виде има ли где слађе крви, па у том путовању нису се даље попеле од доње стране вашег душека, и ту их затекао суђени час, пропалоше у земљотресу који је Алекса правио са својим штапом. То је био њихов Сан-Франциско! —

Ова новост била је узрок те сам у подне када ми је баба Марија донела ручак, на њену велику радост отпочео с њом један мали разговор, што јој иначе у пркос њене неуморне благоглагољивости никада не испада за руком.

— Кад ћеш ти да переш велики веш? —

— Ју, господине, па у понедеоник, само ако дође нова штумадла коју је госпоја погодила, али знате какве су данашње шту... —

— То те нисам питао. —

— Та знате, морам... —

— Пути. Попи једну чашицу ликера само да затвориш уста.

— Ју, па ја већ поних сав ваш ликер. Спаси Бог! Ју, па како греје. Госпоја ми даје само обичну шљивовицу, те ми држи душу... —

— Слушај. Чим свршиш велики веш да дођеш да окречиш љуцки ову моју ћелију и да изрибаш добро патос. —

— Та дабоме, и ја сам већ мислила да ваља овде добро замазати све рупе, и два пут окречити. Не брините Ви ништа. То ја умен. Добро што сте ми још данас казали, да купим и да угасим креча, па ћемо онда најпре лепо изнети све ствари... —

— Добро, добро. —

— Та не брините Ви ништа. До подне ће бити све готово, до мрака ће се све осушити, па ћемо онда унети све ствари. Ја ћу већ све наместити. —

— Ћути, бабо, или ћу оставити ручак па отићи у башту. —

— Ју, па ја ништа не говорим — рече баба и запуши уста руком те тако па миру ручах.

После ручка сиђох у баштицу размишљајући како апсана патера чак и политичара и академика да се брине у место о академијском речнику о трешењу постељних ствари: и у место о Уставу — о кречењу.

Доле припекло сунце — није ни мислити на машировку. Уза сами плот парченце хлада. Ту седох да читам, док тек онај дебелико опет трчи замном.

— Г. Министре, Ви знате оно спадало, што га сви зову „попе“. —

— Знам. Он по ваздан пева црквене песме. —

— Не само што лепо пева, тако лепо, да бих га ја, чим издржи ане, послао у Македонију, јер за цело тамо нема још ни једног попа ни калу-

ђера који уме тако лепо певати, и тамо би га Ваш
посниак Митрополит Нићифор одмах запопио. —

— Добро, добро. На шта хоћеш с њим? —

— То сам хтео рећи, да он не само пева
радећи као ватра, — он сâм све уради што треба
да се уради у судским апсанама — него кад нема
посла, он седне у ону дебелу хладовину којом
онај грдин орах покрива целу њихову авлију, па
чита без књига читаве службе. Сад сам ја био
тамо и слушао га, па ми се учини да је он нешто
погрешно цитирао, и дошао сам да Вас питам да
ли може бити у црквеним књигама таквих безо-
бразлука? —

— Хајде ваздан. Видиш да си ме прекинуо
у читању. —

— Ево. Пои прочита за Дјеву Марију да је
„без сјемена“ родила. То је он сигурно рђаво за-
памтио.

— Није. Од тога тврђења је Римски папа
направио догму католичке цркве. —

— Е сад разумем како се нешто слично мо-
гло десити и овде у апсанама Управе вароши
Београда. —

— То је опет некакав нов твој угурсузалук? —

— Није Бога ми, Г. Министре, него кад сам
ја пре 6 месеци доведен овде у апсу, била је
овде у истражном затвору и нека подводачница
Фема. Док јој је изречена пресуда, она је овде
провела не девет месеци него пуну годину дана,
и то била је и дан и ноћ затворена сама у ће-
лији, само је два сахата у 24 пуштана са свима
осталим притвореницима у авлију. При крају те
њене године тамновања, Фема је у апсу *родила*
дете, и ено је сада у Пожаревцу заједно с дете-
том. Дакле може „без сјемене“.

— Марш из баште штрањго! —

И Никола побеже тресући се од смеха, а ја наставих да читам, и као за пакост, напћох на правничку теорију, коју су измислили *in honorem matrimonii*. Па ипак и по тој теорији само онај *Posthumus* има право наследства кога је мајка родила макар 280-ог дана после смрти свога мужа, а никако после 360 дана тамновања под кључем. Тешко Феми ако је у Пожаревцу још онај управник казненог завода који није допуштао Генчићу да пољуби жени руку.

Мало после ето ти строгог шефа кривичног одељка. Гологлав, али ипак врло звавичан. И ја бацих шешир поред себе, да будем и ја гологлав.

— Господине Докторе — рече писар Жика — послао ме Г. Управник да Вам јавим да од сада можете сваког понедеоника ићи на купање! —

— Благодарим. —

Enfin! Дакле сврши се и то источно питање... Да ли је Церо сâм успео да сложи појам купања са појмом затвора, или му је Андра помогао у томе?

Све једно! Са 12 километара шетње дневно, са једном масажом и једним купањем сваке седмице, моћи ћу издржати ових 6 месеци у апсу, без штете за здравље, а то је у мојим годинама довољно. Моралну ми штету неће направити, напротив!

После писара Жике добих једну са свим очекивану посету: г. Марског, директора Српске Кредитне Банке, са којим сам ја истина поодавно познат, али нисам имао права очекивати да ме он у апсу обиђе. Он је паметан човек, добар зналац не само банкарскога посла него и целокупне трговине и свију привредних питања. Он ми је цртао садашње стање не само на „београдској пијаци“ него у целокупној народној привреди — врло црним бојама. „Сада — вели — цео свет

тражи трговачки уговор с Аустријом, као једини спас из овога стања, а пре 3½ месеца цео је тај свет викао пред Народним Позориштем: „Доле с Аустријом!“ Мени се чини да није било наметно врећати онога кога треба молити. —

У разговору Марски диже са клупе књигу па загледа наслов.

— Ах, заостале хартије философа који се смеје! Занета бољу лектуру за нас нисте могли изабрати. —

— Маните га врагу! Но њему цео овај наш свет није ништа друго у васпону, до оно што сам ја један пут у некаквој полемици казао да је „Дневни Лист“ за београдску политику. —

— ?! —

— *Cloaca maxima!*

У то дође Хусејин Дурић а г. Марски оде. Мало после *Lupus in fabula!* Таман се ја јуче жаљихо што ми нема ни Марка Стојановића, а он данас с мислима и персоном и чак с његовим Кодаком, да би ми се извинио што ми тако дуго није дошао, довео и прија Аспизију, за коју нико у свету не би могао веровати да већ има унука који трчи. Прија нађе, гледајући по баштини, да „мени није тако рђаво у апсу као што се она бојала“ на што сам јој одговорио да ћу јој доцније показати мој „салон за примање“ и остале „апартмане“. Марко ми донео педометар и објаснио ми је како га ваља читати. Одмах га испробасмо „на терену“. Дивно функционише! Но хвала Богу. Од сад нећу морати више *бројати кораке*, него ћу за време шетње моћи *мислити*, читати, разговарати, па у вече само извадити тај нови сахат, и видети колико сам корака направио, па ако што вали до хигијенске потребе, може се после вечере накнадити. У то дође и пуковник Dr. Мика, те у пр-

кос дами, око које смо седели, и нехотице преко мојега тамновања у политику. Марко нађе да је не само *врло добро* у што сам у апсу, него баш треба *још неко време* да останем у њему.

— Моликјемо — рекох — за мало адвокатског објашњења. Куд може апс бити добро? —

— Ствар је врло проста. Ја теби верујем да си ону брошуру „Последњи Обреновић“ наштампао на немачком језику *само за то* да одбраниш отаџбину, када је и хала и врана у Европи скочила на Србију због убиства извршених 29. Маја. Ја сам нпр. уверен да си ти онда, кад си ту брошуру писао, био убеђен да је патриотизам био једина побуда за оно варварско дело. —

— Дајем ти поштену реч да је тако, и да ја ону књижицу не бих никада написао да сам могао слутити оно, што сам доцније сазнао о неким завереницима. —

— Као што рекох, ја сам ти то веровао, али нас је мало било који смо ту ствар *тако* схватили. Доцније, твојом књигом „Крај једне династије“ а нарочито твојом одбраном пред судом, ти си многе људе уверио о томе. Али *маса* света остала је и после свега тога при уверењу: *да си и ти завереник*. Требало је да дођеш у апс, и то сада још, *за јуне силе и властни завереничке*, па да се цео свет увери да ти ниси с њима, да ти ниси завереник. Ето од куда је *врло добро* што си у апсу. —

— То је тачно. — Али сад пошто се цео свет уверио да ја нисам завереник, шта би ми сада шкодило ако би нпр. ти отишао до Пашића да га потсетиш како је он, као шеф опозиције, пред тобом налазио да је *скандал* што сам ја осуђен, како он само за то није потписао молбу чаршије за моје помиловање, да не би својим потпи-

сом мени шкодио, ако би ме Пашић после твоје визите пустио из апса?

— Нисам ишао код Пашића и не мислим ићи да га потсећам на оно што је мени казао онда, из ова три разлога: 1. Што знам унапред да би ми Пашић одговорио, како он и као шеф владе налази да је неправда и скандал што си ти у апсу, и да ће те он пустити на слободу чим Министар Правде сврши своје свадбено путовање па дође да прими дужност Министра Правде, јер је овај једини надлежни Министар да поднесе формалан предлог, што преведено на српски значи док прођу избори, тамо о Петровудне. 2. Што је за тебе боље да ти не будеш сâм *експира* помилован, него да то буде у *гурми* са свима осталим осуђеницима за штампарске кривике, за коју амнестију раде сви новинари. 3. Што је раздражење противу завереника достигло свој врхунац, тако да у врло блиском времену може настати једна Вартоломејска ноћ. Кад настане такво клање, онда се не зна ко је коме свој, и за то је боље да ти останеш још у апсу. —

Морадох и овде признати да му је логика као и увек без прекора. Али Dr. Мика пађе да има да замери трећем Марковом разлогу.

— И ја верујем да ће скоро доћи до некаквог клања, само не верујем да ће то приредити *антизавереници*, него напротив: Завереници осећају потребу да једним новим ужасом застраше и укоче све своје непријатеље.

Овај разговор прекидоше нове даме, које узетеше у башту.

Три одоше Хајиму Једини у крај баште, а две нама у центрум. То беху мама и Талица. Ова још са капије виче:

— Та то је Garden party! —

И одиста направи се тако нешто. Како на централној клупи не беше више од три места, то сад ми мушкарци (*halt schwach*, свакоме је 60 превалило) заузесмо живописне позиције на трави. То је опет надражило у Марку фотографа те стаде да нас хвата у свој апарат у свима могућим ситуацијама. Моја кћи се крије иза Мике или вири кроз оквир од његове руке — што ти је молерка! Ја послах горе да донесу бонбона, те послужих даме. Сад опет дај воде, те послужих без послужавника, смеј, шала, џумбус, а *fine Garden party*. Ако је Церовић озго гвирио не знам како је све ово могао да сложи „са појмом затвора“.

Са заласком сунца оде и дамско цвеће из баште и аматер-фотограф и аматер-политичар, и ја остах сâм, па за то одох „горе“ где брзо донеше лампу, те сам узео да читам новине.

Тек сада дође ми старији син. У великом је послу. Сутра има претрес по својој највећој парници. Има да брани тестаменат Каравеловљевице. А страшно га боли један зуб, који му је Dr. Стејић плумбирао, и који му не да да тај зуб извали. Ипак ми је испричао нешто интересантно. Јаша Ненадовић, *Monseigneur le Cousin du Roi* — разговарао са једном дамом, и у том разговору изјавио је своје жаљење и своју досаду што је Dr. Владан тако тврдоглав па неће да поднесе молбу за помиловање те да га Краљ одмах помилује. Дама му је па то казала да Dr. Владан има право што не подноси ту молбу, јер би она значила његово признање да је крив кад моли за милост, а сваки који уме читати може се уверити да он *није* крив, бар не за оно за што је осуђен. Овде је, причала та дама Милану, Јаша плануо: „Како није крив? Да је неко за време његове Владе написао и штампао такву књигу, тај би био осу-

ђен на двадесет година робије" (des travaux forcés рекао је, јер су се француски разговарали).

Аха! Ту ли смо? Дакле управо ја лежим ане не за оно, за што су ме судови осудили, него за један пасаж у мојој одбрани пред судом! Због стране 73-ће моје последње књиге. Ова је забавља дворјане, за то наваљују да се ја понизим и да молим за опроштење...

Е, не може.

41.

10. Маја 1906.

Одавна немам од тебе ни једне врсте. Још не знам докле ћеш се бавити у Бечу, те за то ти моја последња писма нисам ни послао него чекам да видим куда треба да ти их пошаљем. Али како су ова моја писма уједно мој осуђенички дневник, то их продужујем даље.

7-ог Маја, за време јутарње шетње у баштини најпре сам контролисао бројање педометра, па када сам се уверио да са свим тачно бележи сваки корак, наставио сам шетњу размишљајући.

Има већ неколико година како ме узјашила једна мисао, па не могу да је се отресем, као при Богу какве мелодије, коју човек и нехотице звиждуће куд иде и где стане, кад год се замисли. Та мисао која ме мучи ово је: Како би било да сада, већ као са свим зрео човек, напишем једну трагедију? Доживео сам толико, препатио сам толико, познао сам (ах и сувише) људе до најсакривенијих бора савести њихове, сада би ми то морало боље испасти за руком, него у младости мојој када сам писао „Љубоја Жупана“

или оне драматисане уводне чланке од којих сам направио драму „Народ и Великаши,“ због које у мало што се ја са родитељем и са целом мојом породицом не подавијемо у Дунаву. Ту моју „драму“ играло је Новосадско позоришно друштво код „Трубача“ у Панчеву, па сам са свима мојима хтео да будем на „премијери“ мога комада. Али док се даме спремише, док је моја маћеха метла тепелук и све њене брилијантске игле у шамију око феса, догле Панчевачки „димшић“ отишао, а до мрака нема друге лађе. Шта да се ради? Онда сам се брзо решавао. „У чамац.“ Бадава мој отац говори. „Море какав чамац? Знаш ли ти колико има на чамцу одавде до Панчева? Ти то не знаш, али ја знам, јер ја сам сам са депутацијом Свето-Андрејске Скупштине ишао на чамцу до Турне Северина, па одатле колима у Букурешт, да доведемо Књаза Милоша. Батали ти то“ — „Не може чича. Ја сам Народном Позоришту јавио да ћу доћи, дакле ја морам ићи, па макар возња трајала четири сахата“ — „Који? — протестира саибија једног великог чамца — Ако вас ја и овај мој друг не одвеземо до Панчевачке агенције за 2 сата, еве где сам најтањи.“ — Знам — гуњџа мој отац — ама видите ли ви оне облаке? То предсказује олују, а ви не знате да на Дунаву могу да буду таласи којамити велики. Ти ако баш хоћеш ићи на чамцу, али ми да се вратимо кући“ — „Море, чича Мрдица, што си се уплашио? Зар ми се овако лепо обукле и радовале се да видимо једно „горње место“ а ти сад да нам поквариш задовољство? Ходи ти овамо, снахо! — И он цуп па њих две седоше у чамац. Мој отац чеше се иза увета, гледа у небо па каже, „Добро. Идите вас две и Владан. Поклепућете као мишеви, али шта

ћу вам кад не жалите ни ваших најлепших фи-
стана ни свилених бајадера. Али децу ћу ја да
вратим кући." На то моја покојна сестра Пола
стаде молити оца да и њу пусти да види „Бра-
цину драму“ „Иди кад си луда, ја и Ђокица
идемо кући“ и он узе мога синчића за руку. Ви-
дим га још као да га сад гледам. Леп је био као
анђелак, а у оном белом матроском оделу и са
белом матроском капом изгледао је као лутка од
шећера. Његове велике плаве очи напунише се
суза и он стаде да моли „Слатки дедо хајдемо
и ми, ја се још никад нисам возио на чамацу!“
Своме унуку није деда могао ништа да одбије,
он узе Ђокицу у наручје, уђе у чамац, па седе
тако силовито да смо мислили да ћемо се пре-
вртнути, и даме вриснуше уплашене, али веслачи
одбише чамац од обале и „полетесмо низ тихо
Дунав.“

— Је с чуо ти? — окрете се отац мени —
ако ово дете озебе због твоје луде главе, изле-
маћу те кад се вратимо кући онако, као што сам
те излемао кад сам те први пут ухватио да пу-
шиш, јеси ли разумео? —

— Г. поручник — успрсих се ја — ви за-
борављате да сам ја капетан I-ве класе и шеф
хируршкога одељења Београдске војне болнице.
Кога Ви да лемате, зар правог члана Српскога
ученог друштва?! —

— Башка служба и униформа а башка овај
твој бесни лук. Моли ти Бога да нас не ухвати на
Дунаву какав кијамет и какав плусак, иначе ћу
ја теби доказати да си ти још моје *дете*, које ја
имам право да казим кад не слуша! —

— Хајде да се помиримо чича — и ја му
пружих моју сребрну табакеру пуну ћилибарски

жуте, као свила фино исечене бошче, коју сам онда куповао на оку.

Мој отац направи цигарету, извади своју цигралску муштиклу, и ја заневах колико ме грло доносило:

„Синоћ паде танка магла преко Дунава
А од јутрос поједица поред Дунава“.

Тако у песми и шали нијемо ни осетили кад прођосмо Вишњицу, нити осетимо да је небо покривено прним тучним облацима, док тек мало даље, кад чамац наиђе на ону велику ширину Дунава, кад дувну један ветар, кад се проломи једна грмљавина, кад етадоше севати муње, кад етадоше заплускивати таласи у чамац, наста једна брука.

Мој отац само завија Ђокицу у свој горњи капут и грди ме, али на *ромејском* језику, да не разуму деца и веслачи: женскадија само више „ију“ и преврће свилене фистане да покрије калифели либадета; веслачи грабе са напрезањем све своје снаге само да преброде ону пучину и да се дочепију аустријске обале: са њихових зажарених лица котрљају се крупне грашке зноја, а ја? И ако и мени беше мало незгодно, ја сам певао да надпевам громове и грмљавину, само сам сад певао:

„Глас Господњ на водах“.

— Ех, Бог ти дао Господине! — довикују ми веслачи удвојавајући своја напрезања у борби с узбурканим „елементом“.

Најзад проеуше се небески каблови...

Дамски „сунцобрани“ са њиховим чипкама беху просто смешни као заштита од онаквога пљуска — али сада није ни мени било ни до смеха ни до певања, и просто сам дахнуо душом када

сви изађосмо на обалу код панчевачког „штега“. Ту смо нашли покривених кола, која беху довезла путнике за последњу лађу за Београд, и сад смо се опет сви, осем мога намршеног оца, смејали нашем страданију.

Тек кад смо се добро осушили код „Трубача“, кад смо добро вечерали и отишли у „позориште“ мало по мало разгалио се и мој чича. Њега је моја „драма“ интересирала много више него што сам очекивао, јер је он лично познавао сва „дјејствујућа лица“.

После представе, која је наравно „бурно“ поздрављена од панчевачких политичара — са свим се одобровољно и мој „чича“:

— Е добро си потрефио канетан Тодора. Јес он био онакав зликовац! —

Али куда то ја залутах? Зар није довољно несреће што сам и онако епска природа, него ме један наслов тога мог литерарног греха баца читавих 40 година у назад, па пливам по мојим успоменама као да сада нисам у овој баци од баштице, коју би какав модерни атлет могао прескочити широм? Ето ономад прескакали су на модерним олимпијским играма у Атинама таман толико колика је ова баштица широка! Опет интермецо! И ја хоћу да пишем трагедију, у којој треба да је све збијено у јединство личности, места и времена, као што ме је учио Ђока Малетић, у чијим је драмама било најмање тога јединства, него после сваке сцене мора да се спусти завеса да се промене кулисе, а већ између појединих чинова пролазе му толике године. Кад нам је Малетић сваке недеље, пре него што ћемо поћи у цркву, читао своје драме, он је имао обичај рећи: „Само доцнија покољења биће у стању да оцене сву лепоту мојих драма“. Од тога доба

прошло је 50 и више година, изређаше се толика поколења, па ни онда када сам ја био у књижевном одбору Народног Позоришта са Л. К. Лазаревићем, Стевом Белим, Љубом Ковачевићем, са Милорадом Шапчанином као управником и са главатим Милованом као драматургом — никад не осетисмо потребу да извучемо коју Малетићеву драму из заборава, а не чујем ни сада да Драгица Јанковић и Богдан Поповић на њих помишљају...

Добро кад поменух Милорада П. Шапчанина. Његова успомена требала би да ме сачува од покушаја да сад у апсу пишем и ја једну драму. И он је био овако као ја — широкаја (у мал не написах рускаја) епска натура. Он је баш имао дара за приповетке, баладе и епосе. Е, али сваки човек жуди за оним што нема. Тако и он морао је да напише неколико драма. То пиу драме него приче у сценама. Његовог „Човска без срца“ ни сам смео ни да гледам.

За то ће бити најбоље да ја баталим ову мисао о драми.

Ето, опет звиждућем онај исти марш из Бизетове опере „Кармен“. Звиждао сам га још пре 9 година по Кошутљаку, звиждао сам га по бечком рингу за време емиграције, звиждао сам га на маршевима из Маријенбада до Кенигсварта, па сам чак и даме терао да по њему марширају, и ето га звиждућем и сад ходајући по маленој башти Управе в. Београда као апсеник. Ја од те арије просто не могу побећи. Тако исто ни од мога „Модерног Лира“ или од „Краља Лира II“. Хм. Други Лир! Дреско изазивање на поређење са бесмртним Шекспировим Лиром. За мене шигмеја то поређење било би сигурна пропаст. А што? Ухватио сам се ја у коштац и са Руским коло-

сом па шта? Шест месеци апса! Чудно ми чудо! Ако се за то не постиде руски власници, ја се бели овога апса не стидим. *Audaces fortuna juvat!* Хајде да пробамо. Баш у том поређењу има за мене дражи. Шекспиров *Лир* је слика из оних давних времена када су чак Инглези били полу-дивљаци. Мој би *Лир* био из двадесетог века. И ако је између њих толико векова, и ако је наука, и ако је цивилизација тумбе окренула све одношаје људскога живота, и ако данас ни најмлађи народи, који још нису скинули патице патријархалног живота, нису ни из далека онако крвожедни дивљаци као што су били сувременници Шекспировог *Лира*, било би врло интересно доказати да је људско срце остало исто, да су његова уживања и његова страдања у пркос паре и електрике, у пркос железница, телеграфа и телефона, у пркос целокупној модерној цивилизацији — остала иста. Наравно мој *Лир* не би смео бити Краљ једне извесне земље, једне садашње државе, него само Краљ, тип једног модерног европског Краља, једног Краља *dernier egi* у опште. Тако и остала дејствујућа лица не би смела бити никакве историјске личности, него персонификације појмова: Краљица, Краљева љубавница, Престолонаследник, Министар, Дворски маршал, конзервативац, либерал, прогресиста, радикал, републиканац, демагог, социјалиста, клерикалац итд. А шта ћу са дворском будалом? Без њега не може бити ни *Лир* II. Колај работа, међу Министрима наћи ћу лако и тај тип. Само ће мој дворски будала бити у фраку или униформи а неће имати лудачку капу са прапорцима, он неће имати на панталонама једну погавицу црвену а другу зелену, него панталоне од црне чохе, или од модре са црвеним лампасима. Па онда и рас-

пored целе драме мора бити другачији. Шекспиров Лир одмах у почетку, у првом чину, распоклања своју државу својим кћерима, не знаш управо за што и крошто, и задржава себи само његову телесну гарду, коју његове наследнице за живота нису хтеле да издржавају. Шекспир није могао знати да ће неколико стотина година доцније Лесинг претписати да у прве чинове треба метнути експозицију, у трећи завезивање драмскога чвора, а у четврти и пети дрешење или пресецање тога чвора. Код моје драме би дакле ишло новим чаршијским редом: *Први чин*: Рђав живот са женом, развод брака. *Други чин*: Концесије увређеном и раздраженом јавном мишњу — на уставном пољу. *Трећи чин*: Несрећан рат. Жртвовање круне да би се спасла за јединца. *Четврти чин*: Краљ А. Д. или на расположењу. *Пети чин*: Црна неблагодарност или плаћање задовољства „бити приватан човек“. Таман ја направих овај распоред, а поднаредник Миканто зазвони да се иде горе. Баш му хвала, да не знам више куле по ваздуху. И за ово доведе је крив педометар који ме је ослободио „бројања“.

После подне дође ми *Никола*. Кука због ђумрука. Хајде што не може нову робу да увози, али ето не може да продаје ни ону, које има још доста у магацину н. пр. мастило. Он има још доста али у великим ђуповима. Треба га разлити у веће, мање и најмање флашице, какве муштерије траже. Хтео је да набави тих флашица с етикетама па да разлије у њих мастило. Јес, хоћеш. На ђумруку му траже 35 динара царине за сто кила празних стаклића. Дигао је руке са свим. Питам што не поручи ту стакларију у јагодинској фабрици? Но може, вели, та фабрика прави само боце за вино и ракију, а он не може раз-

левати мастило у полиће и чоканчиће. Тако је. Од мастила разговор са свим природно пређе на хартију, а од ове на новине, и ја рекох да сам прочитао како ће „Правда“ на Спасов дан почети да излази на много већем формату са карикатурама, тако јој је велики „одзив код публике“.

— „Јаже Пајница — рече Игњат — то је присто прах у очи. Карикатура је сама њихова редакција. Ево толико месеци дугује мени 1500 динара за хартију па неће да плати. Обећавају платити, те данас те сутра и увек слажу. Сад ме окупио Пајница да тужим професора Перића који је јемчио за ту суму, ако хоћу да дођем до мојих пара. Сад за то, што су се њих двојица покарабасили да ја тужим суду онако красног човека? То нећу па нека мени пропадне 1500 динара, а они нека лажу свет увећавајући формат листа. Знате г. докторе, на што ме потсећа ово Пајичино разметање и бацакање?“

— Не знам! —

— На једну причу из Ужичког краја. Него не смем је причати. Не мирише добро!

— Ако ће. Ја имам хроничну кијавицу. Причај слободно. —

— Био у нашој једној великој задрузи тамо један човек тако плашљив, да поћу није смео да изађе сâм у поље ни да сврши нужду, него је увек морала да га прати једна снаха са запаљеним лучем, и да га после доведе кући. Тај цмоља, чим чуће, стане да прича како ће онога да убије, онога да исече на комаде, како ће да учини ово и оно... Слуша сирота жена, слуша, па кад јој се досади а она тек „Свршавај то, рђо, утули се дуч!“ Те тако и ја велим за ово крило напредњачко, за Пајицу! —

После овог ужичког Рабеле-а дође ми Нико-

дим и донесе два грдна формулара да испуним пријаву за порез. Тврдоглави Керабан хтео је силом да запишем моју пензију у рубрику где трговци треба да запишу ајлук својих калафа. Једва му нађох рубрику за то. Па онда ме окупио за моју крштеницу. Где ћу сад ја из апса да нађем исправу, која ми није требала ево већ четрдесет година? Она је сигурно негде са мојим ђачким исправама, али у којој фиоци и у коме орману? Ако баш пореска управа хоће да се увери да сам ја одиста превалио 60-ту годину, рекох Никодиму да нађе „Споменик Академије Наука.“ То је службено издање, у њему је и моја биографија.

И тако срећно расправисмо и ово источно питање, а кад ми дође Лака Митић у визиту, колико да га мијне жеља за апсом, он је мислио да је са Никодимом Бог зна какве важне ствари пишем.

Кад одоше њих двојица дође најпре онај наонаки чланкописац = 62, и причао ми је како су се од његових чланака почели плашити у самој његовој редакцији. Једва их је онај „бацдоглави“ уверио да треба продужити у том тону, али су сви захтевали да промени „шифру.“ Рекао ми је како ће се од сада потписивати. Ја њега упитах да ли је што чуо о вартоломејским версијама, које су мени причали. Вели да не верује ни у једну, али вели да није немогућно, и то у недалеком времену једно концентрично једновремено кретање Зајечара, Ниша, Крагујевца и Ваљева ка Баваници где би се отворили преговори са — Београдом, па „или-или.“ Хм! Само нам још то фали...

Све ове разговоре водио сам перипатетички у башти, и кад сам прочитао и новине после ве-

чере па хтедом да легнем погледах у педометар, и на њему прочитах 16.575 корака.

42.

11. Маја 1906.

Педесет четврти дан беше важан: Купање у улици. До десет часова није вредило улазити у ову моју апсеничку литературу, него одговорих на нека писма, која чекају већ месец дана на одговор. Тачно као гроф од Монте Христа кренух у 10 сати низ Канетан Мишину улицу. Мој пратилац иде далеко предамном брзо-брзо, као да некуд хита. Кад опази да се сувише удалио стане с неким да разговара — па онда опет опучи на ниже. Једини човек кога сам до купатила срео и који мене познаје беше — „Војвода“ in partibus infidelium.

У купатилу ни једног познаника. Голи људи устају и поздрављају. Ја одговарам али никога не познајем.

Код фризера видех један број илустрованих новина „Die Woche“ и у њему слику Горемикина новог руског Министра председника, који изгледа онако како му је име. Слабуњаво, очевидно господско чедо, продукт стаклене баште.

На ваги: пријатна констатација да немам више од 110 кила.

Све сам процедуре тако на тенахни вршио да је већ било подне кад сам се вратио у апс, и за то дириух поднаредника који ме је у ходнику дочекао.

— Ти си сигурно помислио да сам се дао у бегство? —

— Нисам Г. Министре, али има друго нешто. Чека Вас један наредник из седме пуковске команде са некаквим хартијама. —

— Мене? Нека дође. —

Мало после иде уз ходник један висок и витак подофицир, заузе војнички став предамном, салутира и рече:

— Г. Пуковниче! Послали ме из команде да Вас замолим да испуните овај формулар! — и он ми пружи тај рубрицирани штампани формулар.

Гледам ја гледам оне рубрике, па онда рекох:

— Ама, синко, то ће бити неко неспоразумљење: јер не може бити да се у вашој команди не зна, да сам ја скинуо мундир офицереки још онда када је Драга обукла мудир као сопственица једнога пука... Шта су ти рекли у команди, коме су те послали?

— Санитетском пуковнику у резерви Г. Dr. В. Ђ. — рече наредник.

— Ја се тако зовем, али нисам више резервни официр. Најзад ја ћу испунити овај формулар само за то да ти не будеш за бадава чак овамо долазио. —

И почех да записујем редом у колико сам се могао на памет сетити када сам који војнички чин добио.

Поднаредник, који је преко мог рамена гледао шта ја пишем, направи примедбу да сам после мајорског чина *много брзо* произведен за потпуковника?!

Рекох му да је био рат, и да сам тим чином „поздрављен“ после Шуматовачке битке.

— А, тако! Сад разумем! —

Кад наиђох на рубрику за „отличија“ наравно записах само српска и то само највећа, па и ту се замислих да ли да запишем и звезду „Милоша

Великог*? Да онима тамо у команди не буде што криво? Они баш сада осудише пет официра вадлевског гарнизона само за то што су за пуковску славу тражили слику Краља Милана, по коме се пук још зове...

— Ево дијете. И ако вам то у команди неће више требати, поси нека вам се пађе до моје пратије, ако буднете хтели да ме војнички сарашите! —

Оба подофицира марицијално сатутираше и одоше.

У њиховим очима прочитао сам нешто од чега сам у гуши осетио ону нервозну „кнедлу“ после које старцима хоће да ударе сузе.

Срећом донеше ми ручак у том тренутку, те згурах ону „сентименталну кнедлу“.

Тамај ја сврших ручак, дође некакав момак, који ми је чак из једног летњиковца на Топчидерском Брду донео још вруће пите с месом, пота бене, с пићеним месом, како је праве само у Цариграду. Последњу сам јео код моје прије Властаринице. Ову ми шаље г-ђа Павловићка, мој маријенбадски колега у машиницама преко Топчидерског Брда. Као уздарје послах и ја њој моју апсеничку слику, али питу сам оставио за вечеру док се добро размислим да ли се смем решити на нов кулинарски експеримент?...

За ручком ме је разговарао један од мојих сипова, кога сам често понудио да руча самном, али ми је он увек доказао немогућност, јер немам „бештека“.

После подне у башти *grande réception*. Најпре дође Марко са његовом ћеркицом Јевросимом и са мојим побратимом Мојсијевићем вјере Исаком С. Леви.

Данас је Јевросима дошла р. р. с. Полази са

сестром и њеним дететом на Семеринг, па је дошла да ме још види макар и у апсу.

— То је врло љубазно што си се мене апсеника сетила. Још је лепше што ћеш да правиш друштво сестри, јер знам да ти је врло тешко оставити твоју другарицу. —

— Па Спомена и није овде. Она је већ у Цириху. Отишла је код сестре која тамо учи медицину! —

— А, тако, сад разумем. Е, сад слушај један савет. Немој на Семерингу да се штимаваш на јелу, него, кад ти се једно јело допадне, а ти, душо, ништи и по други пут, те да бациш на себе бар онолико килограма, колико се ја сад трудим да скинем са себе форсираним маршевима и масажом.

— О, ала сте прозачини! —

— Та оно ја знам да ви девојке живите само од месечине и ружиног мириса; и тога ћеш имати доста тамо горе, хиљаду метара над овим прозачиним светом, још ћеш то уживати и онда, када се на подножју Семеринга ломе и проламају облаци и кад се далеко испод твојих ногу укрштају муње — али тек на тој висини се и брже огладиш, и ако будеш паметна, вратићеш нам се к'и румена јабука. —

Па онда се окренух Левију. — А ти? Тако ли се обилази побратим у апсу? Колико има како ниси долазио? —

— Имаш право да ме псујеш, али Бога ми нисам имао каде. Знаш како је, био сам на Семерингу, па ми је тамо тако добро чинило да бих још остао, али сад ваља моји ортаци да се одморе, да и они дану душом па сад ја треба и њих да заступим.

— А после и твоја слабост фотографирање.

— Е оно, јес је! и то! —

— Дај да видимо шта имаш ново. —

Исак извади гомилу артијина. На једној девет мојих мајушних слика, али врло добро погођених, и ако нису веће од једне таксене марке. Свих девет на једној поштанској дописници. —

— Ене сад?! Како си то направио? —

— Имам један апарат који на један пут прави девет слика. —

— Па то је као брзометна пушка или брзометни топ? —

— Море још горе. То је фотографска митраљеза. Ја сам само метнуо пред њу ону твоју слику што си ми је дао кад сам ти први пут дошао овамо, па имам одмах девет слика. Ево сам ти понео неколико. —

— Хвала, е баш је ђаво Шваба. Шта ти он неће још измислити. А шта ти је то? Са каквом ти то бабом пијеш каву? —

— Маркова посла. Био један пут код мене па видео једну моју кирајџику како с уживањем срче каву па кври, ухватио је у свој апарат. После натерао и мене да направим онако исто лице, и ево шта је од тога направио:

— Е просто славно! —

— Није то још ништа. Него да видиш шта је направио од моје таште и од мене. Видео моју ташту где се налактила на прозору па се нешто толико замислила да је подупрла нос малим прстом. Одмах је наравно Марко ухватио ту позу, па после мене натерао да направим такву исту, и још две друге, и онда је направио ове три слике:

— Брука! — зацених се од смеја — Чујеш?
Да ми даш по једну да са њима разгалим мој
апсеенички дневник. —

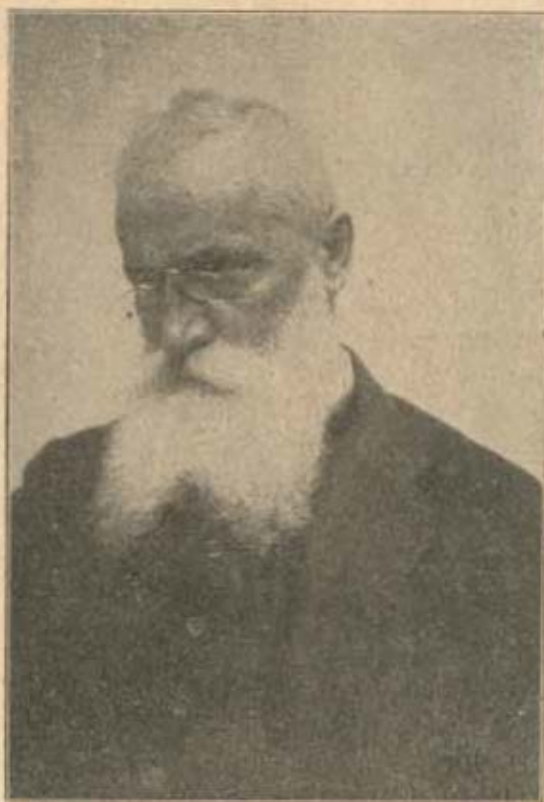
— Па ја сам их за тебе и донео. —

— Хвала. А чудо ти ниси покушао да се осветиш Марку твојим апаратом? —

— Та пробао сам, али не могу никако да га ухватим кад се смеје. Ево ти да видиш како Марко чита новине у кавани. Осем њега познаћеш на слици не само Чајкановића са његовим цилиндром него чак и Тају и ако сам га с леђа ухватио: —

— Врло добро. Па видим и његов пераздвојни апарат је поред њега. Имаш ли још коју слику Маркову?

— Ево још једне. Мислим да се на њој види и сва доброта и сав обешањак његов:

— Одиста. Ја нисам видео боље слике Маркове. Баш ти хвала. И онако ће ово бити прва Маркова слика коју имам, и ако смо пријатељи скоро четрдесет година.

Али док смо ја и Јевросима шћућорили главе поред Исака и док смо се смејали сликама које нам је он показивао, онај зликовац само шкљоца са његовим апаратом. Бог један зна какву ће фотографску комендију да направи од нас.

У сами мрак кад се више није могло фотографисати одоше ова два фанатика за писање зрацима и одведоше Јевросиму, а то ми после беше криво, јер да су само још 5 минута поседели наша башта, би моја ћерка Јевросиму још у „мојој“ башти.

Ћерка ми је причала да је великопродавац дувана из Цариграда г. Портокалоглу, и ако је само један дан у Београду, долазио нашој кући да посети маму, и рекао да ће на сваки начин гледати да дође и до мене.

Таман то она прича, улазе два господина у башту. Једно је Портокалоглу а друго Александар Биба. Пошто се поздравиемо, моја ћерка, као перфектна дама, забављала је Бибу, док сам ја са Стамболијом перипатетички разговарао. Он ми је рекао да су ми старија ћерка и зет и моји унучићи сви здрави, да је Цариградски „le Monde“ врло много говорио о моме процесу, да цео свет осуђује моју осуду, да је он врло срећан што ме опет види здраву и добро расположену, у пркос очевидној неправди која ми се чини итд. Као практичан трговац, који је некад лифEROвао нашем Монополу, као и аустријском, велике количине турског дувана, он се, наравно, користио овом шетњом у баштици београдске полиције да од „Н. Превасходства“ сазна што год о политичкој ситуацији, управо: докле ће још браћа Алатини имати своје људе на

управи Монопола у Србији? Ја сам му казао како мени у апсу изгледа ситуација, али да ли ће он из тога моћи извести потребне закључке за дуван — то је његова ствар.

Кад сам остао сам и отишао горе да читам новине, да вечерам и већ после да са трубама легијем, педометар је показивао 16.892 корака.

43.

13. Маја 1906.

Дан 55-ти донео је новости нашем ходнику. Повинар Милан не седи да шије као обично (он је по занату абаџија као и његов славни колега Ђубо Бојовић) него спаковао све његове ствари у један дењак, навукао чизме до колена, и врло ратоборно и весело шета по ходнику.

— Ви се кан'да спремате да загазите у нову журналистичку борбу када нисте више у папучама него у чизмама? —

— Тако је Г. М. Данас се пуштам! —

— Е? Мило ми је, честитам. —

— Нема на чему. Ја јутрос довршујем казну по једној извршној пресуди. Имам их још пуно код апелације и касације. Чим једна од њих постане извршина, вратићу се ја опет овамо. То је знате, слобода штампе под радикалима! —

— А зар је под вашим, либералским витезом од Горачића било боље? —

— Имате право. Па како је он истеривао пата-карте, тако и радикали сада. Ништа им не помажу толика апшења. —

Пођох у башту, кад уз басамаке тутњи дете од 120 кила. Али његово лице не светли као пун

месец, него је натштено као да ће сад из њега киша да удари.

— Шта је сад? Зар и ти умеш да будеш невесео? Ко је то чудо направио? —

— Првостепени суд за варош Београд! — Пошто сам ја овде издржао *шест месеци* апса, сад тек је суд нашао да варошки кварт управе в. Б. није био *надлежан* да води истрагу противу мене, и наређује: да се ја стражарно пошљем у Крагујевац те да тамошње власти тек *ошћину* праву истрагу по мојој ствари. Још пре шест месеци кад су ме из Крагујевца послали овамо, говорио сам ја њима да то нема смисла, али онда је адвокат мога тужиоца, Никола Николић, био сила. Он је, ради *свога* commoditeta, захтевао да ме овамо доведу, и онда су све власти морале да слушају Николу Николића. Данас он није у власти, и данас тек има да се отпочне истрага у Крагујевцу, а мојих шест месеци апса Бог да прости! Ко да није ништа ни било! Ја сам *сигуран* да ћу бити пуштен испод суђења, јер сада је отворена кривична истрага противу онога, који је мене тужио за фалсификовање његовог потписа на меницама, пошто се вештачењем доказало да је оно одиста био његов потпис — али мени не извади више нико ових 6 месеци апса! —

— Па ти имаш право да тужиш власт која те је без основа држала у апсу толико времена! —

— Вајдно би се к'и чела на брусу! —

Deux pays — ха?

Кад сам се из баштице вратио горе видим Једину где чита с десна на лево некакву халдејску књигу. Шта је? Псалми Давидови. Помислих да он те псалме, које сигурно већ зна на памет, само зато чита што нема ништа друго за

читање, па му дадох последње две свеске моје књиге да прекрати време.

У подне сам са сином разговарао о првом руском парламенту који ме је просто „пафирао“ својим држањем. Ја сам мислио да ће скупштина састављена из тако многих народности, тако различитих сталежа, тако разних вера, тако разних ступања развића, да ће скупштина у којој седе и високообразовани Европљани и полудивљи Киргизи, Чугди и Самоједи, да ће парламенат састављен од Хришћана свију конфесија, Мухамеданаца, Јевреја, раскољника, идолопоклоника итд. да ће такав збор људи бити просто једна скупштинска комедија — кад оно Государственаја Дума већ на првим корацима показа да је парламенат и по, и то баш у европском смислу! Хо мај, још ће она претворити руску грдосију у федерацију многих народних, аутономних држава, и та ће федерација бити таква сила, каква није никада била под аутократијом — и онда ће „јунајтед стетс оф јуроп“ бити само питање времена.

Хајде бакалум!

После дође и други. У Палати „auf der Te-gazia“ гамижу комбинације оваквог рода: Пошто избори неће дати већину ни самосталцима ни фuzioniашима, то се *морају* коалирати за владу, хтели не хтели, и за то ће морати Пашић у Петроград за посланика, Стојан Протић у монополе за директора, а Светозар Милосављевић за шефа Владе и М. у д. Наздравље мени, ако се та комбинација оствари. Одлежаћу свих седам месеци.

— А што? Цео свет држи тога господина за најумеренијег човека међу радикалцима. Он није ни најмање фанатички партизан. —

— Тако сам и ја веровао до прекрсноћ, када ми је Марко Стојановић испричао да се неко на-

шао са Светозаром у некаквоме друштву, у коме су сви говорили да је неправда што сам ја у апсу, само је он говорио: „Нека га, нека га у апсу. То је врло добро. Апсио је и он друге на правди Бога“. —

— Види проглас Љубе Живковића, па ћеш се уверити да ли су они апшени на правди Бога. Чисто невероватно да је Св. Милосављевић тако што могао рећи! —

— И Dr. Мика Марковић није хтео да верује и узео је на себе да самога Светозара пита је ли то истина? —

Он ми даље рече да га је први секретар (или саветник) овдашњег немачког посланства г. Хајман молио да ме упита да ли би хтео да га примим? Он је прочитао моју немачку књигу па је навално да се позна самном.

Рекох му да га доведе једном после подне.

Кад моји синови одоше ручах па сиђох у башту да читам, јер још не беше довољно хладовине за шетњу.

Нисам дуго читао јер дођоше Игњат и Ђока Богдановић. Овај рече да је дошао да направи „јеловник за сутра“. Молио сам га да то батали, јер се ја са његовим јелима увек преједем, па онда рђаво спавам. Неда се он ни осолити. Вели има младих бабура, па пуњене паприке са мислим млеко *морал* јести, него да му кажем шта мислим о једном „натрчку од пиринча сас шато?“ Бадава сам се бранио. Он је већ „издао наредбу“ да се телефоном јави мојој кући да ми сутра не шаљу ни ручак ни вечеру. Права напаст! И да ми је знати од куда потиче ова издржљивост у његовим симпатијама за мене? Ми смо се тек овде у апсу познали.

У 4 сах. дође опет Аца са Хајманом. Оку-

них га питањима о досадашњим дипломатским „постовима“ које је заузимао само да му дам прилике да он говори. Где тај није служио од Штокхолма до Пекинга! Сада долази из Букурешта. Овде му је девето место у дипломатској служби, а пре ове служио је десет година као официр у кирасирима. Отуда (из официрства и коњаништва) и ближе познанство с мојим сином. Јашили су заједно. Аца му помогао да дође до доброга коња. Он га за то често звао себи на ручак. И ако је нежењен, држи овде засебну богато намештену вилу. Значи да је имућан човек, а служба у кирасирима па онда у дипломатији значи да је од добре куће. По разговору видех да је интелигентан човек. Додирнух навјалине најразличније теме, и уверих се да је gründlich, немачки образован. Само је немачки шовен. За њега појам о народности остаће *unsk* меродаван. Обратих му пажњу на економну опасност која Европи прети од Америке, и која може натерати све европске народе да претпоставе велике *privredne* интересе сићушним националистичким зађевицама, у толико пре, што су све велике државе више или мање народносно већ „сатурпране“, што рек'о чича Бизмарк. Он признаде ону велику опасност, али очевидно не напусти му се ни Елзас са Лотрингијом ни оних 7 милиона Немаца у — Аустрији. Царнух га са оном идејом, коју ми је 1873 у Берлину казао лични лекар кнеза Бизмарка: Немачка од Северног до Јадранског мора, као несавладљива баријера између источне и западне Европе. Хајман доказиваше да Немачка *никада* није имала такву мисао. Очевидно милија му је *садашња* форма Аустрије, у којој они, преко немачког елемента у њој, доминирају над свима другим народностима до нас.

па и преко нас до мале Азије. За то немачки дипломати врло пажљиво проучавају све што се тиче Балканског Полуострва. За то му је добро дошло немачко издање моје књиге које је он неколико пута прочитао као и његов шеф, кнез Ратибор. Хајман ми је дао своје мишљење о мојој књизи готово истим речима које је употребио литерарни историк Адолф Гелбер (der Shakespeares-Gelber, како га у Немачкој зову због његових монографија о Шекспиру). Рече: „То је уџбеник за политику“. Упитах шта га је највише интересовало? Између осталог што је навео, паде ми у очи, да је знао на памет моје писмо, којим сам одговорио на честитку Нелидова. У ономе „довести у склад традиционална осећања српскога народа према Русији са географским положајем Србије“ налази Хајман да је исказан задатак сваке Владе у Србији.

— И баш тај задатак — насмејаш се ја — моја је Влада тако рђаво решила, да сам ја за то принуђен да Вам *у айсу* понудим шољу чаја. —

Он пристаде драге воље и одосмо горе у мој буџак за примање, где нас је чекао већ готов чај, који је Ханџарлија спремио.

У разговору који је трајао још један сахат, и који је био врло интересантан (тако ми сутра дан рече Аца да је Хајман нашао) додирнусмо и стање у Румунији. Он сумња да је Румунија *спрела* све оно што је Краљ Карол у њој урадио за 40 година. Ја му на то скицирах паралелу између стања у коме се Румунија налазила чак и под Кузом — и онога у коме се данас налази на завршних оваквом реченицом:

— Да сам ја у место оног неврастеничара Обреновића V-ог, имао каквог Хохенцолерна, ви-

дели би Ви данас шта се и од Србије може начинити! —

Хајман ме, погледа онаквим погледом као што ме је А. Гелбер погледао кад је прочитао у мојој књизи фразу „Патриотизам је наступна грозница, против које не помаже никакав киџин“.

Он похута мало па рече:

— Очеvidно треба сваки човек у једној служби да води онако тачан дневник као што га је водио Краљ Карол и као што се из ваше књиге види да га је водило и Ваше Превасходство! —

Хм. Од куда то изведе?

Аца помену моје елике из апса, колико да ми намигне врљиком. Ја их показах госту и рекох да изbere коју ако му се допадне.

— О, ја бих био срећан, само писам смео да искажем ту жељу! —

— Молим — и ја му написах „Г. Хајману за спомен на његову посету у Београдској апсани“.

Кад одоше гости, ја сам вечерао, још мало ходао у баштини, па кад сам хтео да легнем контролисав педометар и моју дуванкесу. На првome нађох 17,000 корака. На другој видех да сам целoга дана пушио 21 цигарету. Ти се чудиш, јер знаш да сам пушио по 40 цигарета дневно. Е, пронашао сам нов барут. То јест нисам га ја пронашао, него пуковник Др. Мика, а ја сам га само усвојио. Мика је пронашао да је главно задовољство пушачево: *запалиши* цигарету, а не пушити је до краја када је друга половина већ пуна зифта. Сигурно је гледао како Краљ Милан повуче само 2—3 дима из сваке цигарете, па је баци у чашу и узме другу. Па како свачији цеп не допушта *тако* пушење, то је Др. Мика почео да сваку цигарету пресече преко половине. На тај начин он ево већ годинама сваки

дан запали 40 цигарета, али у ствари попуши само 20! Реших се да слеђујем његовом примеру. И ја сам 55-ти дан апса провео са 21 цигаретом и ако сам их палио кад год ми се прохтело.

Много добра ствар! То значи 30 динара месечне уштеде на самом дувану, а уштеда у радној снази срца (не да се ни израчунати у динарима! При том не лишавам се ни најмање једног уживања без кога би ми се мисли при писању гурале — као цинцари у апс!

Живео мој најбољи ученик! (Тако се Мика сâм назива). У старости он учи свог учитеља.

44.

14. Маја 1906.

Кад сам се пробудио 10-ог Маја, чујем из ходника један тужан бескрајно дугачак рецитатив, који се у одређеним растојањима прекида једном оштријом нотом, управо потребом јачег уздаха, јер свака периода траје колико траје једна експирација плућа.

То се мој први комшија моли Богу...

Остао сам мирно у кревету докле год Лебина није свршио своју молитву, једино што нисам хтео да га у томе прекидам, а друго, арија његове молитве потсетила ме је на источњачку музику, коју сам најпре слушао као ђак, када је турска војна музика свирала на бедемима београдске тврђаве, а ја се на дивној месечини шетао по гробљу Св. Марка... После много година слушао сам те исте источњачке мотиве на броду Султанове јохте на којој смо са Краљем Алексан-

дром пловили из Егејског мора кроз Дарданеле у Мраморно море... Сећам се како сам онда пао у „севдах“ и како сам Краљевим михмендарима Шекјер-Али паши и Хаки-беју¹⁾ доказивао да сви источни народи од Мале Азије до Дунава имају једну и душевну и физичку храну, једну појезију, само на разним језицима, једну музику само на разним инструментима, једну кухињу само са разним именима једних истих јела. Ту сам теорију утврдио многим примерима „балканске кујне“ и мал те нисам отуд извео да сви источни народи треба да имају и једну политику...

И сад, у апсу, ето ме из сна буди једна од тих бескрајно тужних источњачких мелодија...

Кад сам се обукао и изашао у ходник, Премовић дође те се опрости самном и оде у Крагујевац у пратњи преобученог жандара. То му је поднаредник учинио само да га не прати жандар с пушком...

За тим Ханцарлија донесе и постави на сто пуну вазну свежих ружа из његове баште.

На пољу пљушти киша. Али ја се сетих Dr. Грима из Маријенбада да „никаква киша не треба и не сме да омете хигијенску дневну шетњу“ и ја на велико чудо свију апсеника, који се беху шћућурили под стреје и ходнике — одох да ходам по башти, где сам у пркос блата и клизања по њему, до звона направно мојих 5000 корака — па онда засео да пишем.

У подне ми је Милан испричао шта му се догодило прошлу ноћ и то јутро. Онај зуб, који му је Dr. Стејић пломбирао, тако га је страшно болео, да сву драгу ноћ није заспао, и послао је око 4 сахата у зору нашег момка да пита код

¹⁾ данашњем Великом Везиру.

комишије када Доктор устаје? Одговор је гласио у 7 сах. Једва је дочекао то време и одмах пошао Доктору. На басамацима је срео и њега и госпођу Стејинку. Они *placynki* пошли нашој кући... Њихов момак онако бунован разумео да је „Милан Владанов умро у 4 сах“. Кад су га угледали жива мислили су да то није он, него његов дух, а Стејинев стари момак зинуо од чуда када је видео вампира... Радост, смеј, цумбус, вађење пломбе, умртававање дотичног живца, свађање с Доктором који неће да извади тај зуб, јер и „мртав може много година да послужи“.

Евентуалмент дана беше ручак (уједно вечера) из „Империјала“: Читаво језеро француске супе *printempsnière*, читав пољски артиљеријски пук пуњених паприка са „цариградском формом“ кн-селога млека, читава Небојша кула од „рајскоха“ са јендецима пуним „шатоа“. И ако сам све то делио са мојим колегама у ходнику па чак и са нашим апсанцијом, опет беше много. С тога написах Њир Ђоки једно писамце у коме благодарих али уједно замолих енергично да ме више не доводи у искушеније да се преједем.

Једини Хапцарлија доказиваше да смо „богато“ ручали. На педометру 17.500. —

* * *

57-ми дан. Ха ја за кваку, ха Јатаганлија преда ме. Носи пупољак од беле руже да ме закићи. Ни у младости нисам ишао толико закићен као сад у старости, па још у апсу!...

Доле у башти опучих да звиждућем мој неизбежни Тореадор марш, што ми није сметало да размишљам како је за драмску експозицију добро, што Краљеви имају обичај од јутра до подне да „примају“. Тако ће и мој Њир II примити саба-

хиле свога камердинера који ће му донети први доручак и уједно новости о његовој љубазници; за тим свог личног лекара, који ће му прочитати вакелу што се толико афишира са својом метре-сом; па онда ће примити свога кабинетског секретара, па маршала двора, па све Министре редом (ако не буде zgodније направити министарску седницу) па онда све шефове партија. Тако ће се најприродније изнети пред гледаоце све што је било у држави и у Двору до онога тренутка када драма почиње. Да би се у ту експозицију унело што више драмског елемента могао би се престолонаследник, баш тога дана вратити оцу, пошто га је полиција севернога цара силом отела од његове мајке. Ефектан завршетак првог чина.

Док је поднаредник зазвонио „доста чистога ваздуха“ — бејаш у мислима скицирао чак и поједине разговоре из првога чина.

Горе затекох Једину где седи с једном књигом у руци и тихо певуши један Давидов псалм.

Кад је завршио, замолих га да ми на глас испева ту мелодију.

— Њих има 90 — рече Једина — али не вреде много. Најлепша је она кад се *сепчавали* библија. Кад дође тај дан, онда ћу вам отпевати ту песму.

— Али и да ми преведете речи на српски? —

— То не унем. Ја нисам свршио ни основну школу, па и то каквог сам ја имао учитеља! Дођу му сваки дан гости у школу па он с њима разговара, а ми радимо шта хоћемо са најстаријим другом, који је одређен да пази на нас. У подне нас пусте. Видећи да не могу ништа научити у школи, ја сам већ у 13-ој години *изашао у чаршију*. Све што сам научио беше да преводим са халдејског на шпањолски језик. Моја деца као и

сва деца у јеврејској махали преводе са халдејског на српски. Наша деца уче правилно српске школе, само један пут недељно уче халдејски и религију. Али какви су нам сад учитељи! Они су најпре свршили све српске школе у Београду, па онда јеврејску богословију у Берлину! Красни су то учитељи! Сада сва наша деца и међу собом, и у породицама с родитељима говоре српски. Ви сигурно и не слутите какав је утисак учинила на нас она ваша реч у нашој синагоги када сте одговарали на беседу нашег подпредседника о 22-ом Фебруару 1898. —

— Гле? Зар се и Ви сећате тога? —

— Како да се не сећам. Ви сте били први српски Министар који нам је говорио да смо ми ваша браћа Мојсијеве вере, и да је брат мио ма које вере био! Камо срећа да је тако мислио и Митрополит Инокентије. Данас би Београд имао једну палату више, а ми би имали пристојну Синагогу, али он се бојао да Срби због те лепе Синагоге не појуре у Мојсијеву веру, па нам не даде да је зидамо. —

— Глупак. Као да би један православни пристао на обрезаније. Камо лепа срећа да се наш Христос угледао на Мухамеда и Мојсија, па да је тај обред задржао и у својој религији. Данас би историја Србије другаче изгледала. Али Бог с њим! Инокентије није вама дао да зидате нову синагогу, а макао је на душу венчање Александрово са Драгом. Још је срећа за њега што је умро, те није доживео да види шта је тиме од ове земље направио. Мене данас више интересују ти ваши нови учитељи. Реците ми што ближе о њима. —

— Мучан је њихов живот Г. Министре. Данас је и за најобразованијег и најимућнијег оца тешко да савлада само *своју* децу. А данашњи

наши учитељи треба да савладају по 50—60-торо туђе деце. Па поред тога огромног посла, они немају каде ни да се сити наспавају и одморе, јер свако јутро у 5¼ морају бити у синагози да читају молитве. —

— Зар има људи тако рано на богомољи? —

— За последњу годину дана ја сам свако јутро ишао на ту молитву *јер ми је лане отац умро*. Уторником, средом и петком има у синагози до 30 људи. Понедеоником, четвртом и суботом, када се износи библија, има их до 150. А кад се деси да на дан каквог нашег празника падне и какав српски празник, у који је чаршија затворена, онда је црква пуна и препуна! —

После овог разговора ја седох да пишем, а Једина оде да сврши читање моје књиге.

У подне, баш пре него што ће ми доћи деца, донесе Једина моју књигу коју је свршио. Он заусте да каже „благодарим...“ али није могао да сврши реченицу.

Ударише му сузе, које су се сузтизале низ образе и низ његове крупне, дуге, проселе брке.

— Шта је сад? — упитах зачуђено.

Једина само показа руком моју књигу, другом брзо извади мараму, и бришући сузе оде у своју ћелију...

Дуго сам га чуо како се окреће у ћелији док не изађе у ходник у коме је дуго, дуго ходао.

Донеше му ручак.

Није ни окусио. Оставио га у соби. Питам га за што не руча?

— Не могу — каже — нешто ми је овде, на срцу, тешко... није ми до јела — и он опет настави ходати крупним корацима.

Најзад узе своју кураж у обе руке и стаде преда ме с оваквим питањем:

— Кад је мени овако тешко само за то што сам *што* прочитао, ја како ли је Вама било кад сте *што* доживели? —

— То зна само један Бог — рекох му.

* * *

После подне посетише ме Митић, један напредњак, Јеврем Ђуровић и сви моји.

Кад је Митић отишао наста напредњачка туговања и политички песимизам да већ не може бити гори. Напредњак се тамаи вратио са свога агитационог путовања по Левчу. Вели да народ хич не зарезује шта се по београдским новинама пише. Народ воли рачуна само од оних људи које *види* и које *чује*.

Ја приметих да ни један озбиљан политичар нема рачуна да се кандидира на *садашњим* изборима, на којима ће само да се пере радикаски прљави веш, и на којима, по свој прилици ни једна странка неће добити такву већину са којом би се могло парламентарно владати. Тек после, кад и ови избори дадну пата-карте мораће Краљ или да мења Устав или да узме ванпартијско министарство, да му направи последње изборе. Сви озбиљни људи у овој земљи који у опште мисле да се у овој земљи *може* парламентарно владати требало би да уложе све своје снаге да се створе две, само две нове партије.

У то ми поднаредник донесе новине. „Правда“ је први пут изашла са својом великом реформом, са карикатуром. Ова грозно заудара на Бундин виц. На тој карикатури нацртан је неко који проецира ноћни суд на „Муфташ-Љубу“. Па да му човек не каже ово ужичко:

— Свршавај, рђо, утули се луч! —

16. Маја 1906.

Педесет осмог дана падала је непрестано киша, кад мања, кад пљусак. Између два пљуска, под амрелом, успео сам ипак да свршим моју „прописну шетњу“ још сам при том имао чудну *Promenademusik*, читав *духовни концерт*. Онај црквењак што га сви апсеници зову „Попе,“ и који послужује цео свет, подмирио све, и кад су сви опет затворени у своје ћелије, сео у ходнику пред судским ћелијама па пева црквене песме на свих осам „гласова“. Глас му је леп, а пева тако правилно, да сам га са највећим задовољством слушао. Његове песме потсетише ме на најсрећније доба мога детињства и младости, када сам и ја све те песме умео да певам.

После овог духовног променаде-концерта на киши, отишао сам горе и писао ове белешке до подне, када ми дођоше синови. Време је било тако несретно да нико више није имао куражи да ме посети. После подне се никако није могло ходати у башти од блата. За то сам ходао по калдрми авлије Управине. Џомбаста калдрма и мириси извесних места при крају зграде учинише да сам једва издржао по сахата такве шетње. За то време видех под једном стрејом на клупи једног врло старог човека и упитах шта је он скривио те је у апсу? Није, рекоше ми, у апсу, него нема новаца да плати железницу до Крагујевца, па дошао да моли полицију, да га она бајаги протера у Крагујевац, јер онда путује бесплатно.

— А што је долазио у Београд кад је тако сиремах? —

— Он прима за некакве своје заслуге у мла-

дости од државе неку милостињу, и то четири динара месечно. Он не може са 20 гроша да живи 30 дана, па је дошао да моли „Централно Правленије“ да му повиси „издржање“ макар само за два динара месечно, те да му дође по један грош на дан... Али г. г. Министри имају сада пуне руке посла с изборима и агитацијом, па сиромачича није могао ништа учинити. Ја се маших руком у џеп, али старац као да је погодио моју намеру, јер он устаде, подиже своју као снег белу косу, која му беше пала у лице и попосито колико је могао од своје дубоке старости уђе у мрачни ходник пред „главњачом“ да у њему чека време за полазак воза, на коме ће га полиција „протерати“ у постојбину...

Он је ужасно убоги сиромаш, али он није просјак да прима милостињу од намерника. Он је служио државу, он од ~~не~~ тражи два динара месечно више.

Пред вече дође ми још Хусејин и то са „мисијом“. Каквом? Да узајми само за 10 минута мој педометар, па ће ми га одмах вратити. Знате, он је у некаквом свом друштву причао да је видео такву справу у мене, па му друштво не верује да има таква справа на свету. Не иде у оријенталски мозак да може бити и таквих будала који иду пешке по 100.000 корака, и да се нашао неко још луђи да измисли башка-сахат за бројање корака. Он се опкладио да то има, да је он ту справу видео, и да ће им је он показати. Обиграо је све часовничаре, али нигде у Београду нема таквога сахата па је дошао да мене моли, само да им га покаже.

Дадох му га. Добио је опкладу и вратио ми педометар само ми је демонстрирајући га побркао мој дневни рачун. Морао сам да вратим све

три скарпке на почетак и да до мрака накрмн
мојих 17,322 копара.

Када сам 13-ог Маја пролазио поред отворе-
них врата египетске ћелије видех Једину како се
бољу моли. Пребацио преко рамена некакав бео
омофор, један лутавак нешкр са црним пругама
на крајевима, који се халифски зове „џаџет“ или
„џаџес“. Око леве руке, потпунији од средњег пр-
ста јувно некакав кајши. Другим врло лутаваким
кајшицем од којег крајеви више преко његових
пруги — везао око главе и утврдио је на челу
некакаву металну табличку на којој су исписане
заповести Ђокије, од којих је он — ах — једну
потпао, те је сањао да то у ангу. У такој опреми
Једина седи и негути тузну мелодију његове
мисли. И ако сам ја хтео да пробам неопакан
поред његових врата, само да му не сметам мо-
литви, он ме је ипак осетио, и не преклињући
свој рецитатив, он заједно са молитвеником у ду-
кама, устале поклони се и опет седи.

Брато ђему верујућему...

(Овај партицип, који се естива, написаво сам за
плат нашим филозофима, који нису имали другог
посла него да јени епископи једни осакате одушевни
му тако речите обиче, којих има у свима јези-
цима па и у нашем старословенском.

Јоге у бапти баре и барице, јер је сву лпату
ноћ пазала кнша! Само поједине стаје и јетови
стаза онедне се толико да се по њима може ићи.
И ја сам сада морао у место мојих вазаљувених
чотворовата и осмина, да глалим мојим копа-
цима вазличанске дикире и трикире (то су они
свећани са две и са три свече са којима пре-

освећени благосиљају „виноград сеј“ док направих 5000.)

Ова сличност мојих стаза са дикирама и трикирама потсети ме да се јутрос не чује песма мог поповског славуја. То ме је интриговало, јер он је до сад сваки у Бога дан певао, и за то ја викинух преко плота.

— Попе! —

— Заповедајте! —

— Ходи часком овамо! —

— Ето ме одмах! —

После једног минута стајао је предамном гологлав и босоног младић циганске физиогномије.

— Какво је то чудо да ти данас не певаш? —

— Пресело ми певање г. Владане. —

— Што?! —

— Синоћ ме суд осудио на две године робије и годину дана полицијског надзора. —

— Ау. Шта си урадио несретни сине? —

— Ништа нисам урадио г. Владане жива ми мајка! Ето немам никога више на овоме свету до моју сироту мајку. Да Бог да сутра ни ја ни она не осванули, ако сам ја то урадио за што сам осуђен. —

— Добро, добро. То већ знам. Кога год сам робијаша упитао за што је осуђен, сваки ми је одговорио „на правди Бога“. Одакле си ти? —

— Из Смедерева. —

— Чији си син? —

— Отац ми је био црквењак. —

— Јеси ли ишао у школу? —

— Јесам, али не много. После сам био ђак у једном манастиру три године. —

— Аха. Отуда тако лепо певаш црквене песме. Шта си после био? —

— Црквењак на новом гробљу овде. —

— За што си оптужен? —

— Да сам украо једну муштиклу један стари пакфонски сахат и један федерместер — све процењено од вештака да вреди 6½ динара... —

— Па за то две године робије? То није могућно. То није била обична крађа. Ти си сигурно оптужен да си обио врата или... —

— Та онај проклети берберин који ме је тужио вели да сам ја разбио прозор те ушао у собу, да сам обио браву од куфера... —

— А, тако што... —

— Ама то није истина. Имам 6 сведока који сведоче да сам ја тога дана, кад се то догодило у Душановој улици, био код моје куће. Један механиција је сведочио да сам ја *три месеца раније* њему нудио *тај исти пакфонски сахат* само да ми да још да нијем, па ми није хтео дати, јер вели да та клопоција од сахата ништа не вреди. Позивао сам се и на поднаредника Михаила Ђубојевића који је све те ствари знао да су *моје* још кад сам *пре био онде у ајсу*. Све то није помогло, осудише пона две године у *белу батерију*!... —

И ако је овим „вицем“ којим је робијашко бело одело обележио, хтео да се шали, застале му глас у грлу, и *брада му задрхта*. Али славуј *неће* да плаче... Он стеже срце и оде у своју авлију. Доцније сам га чуо где пева некакву песму у којој има „ловци јавлеј“...

Да чуднога света у апсанама! О њему се у „горњим слојевима“ друштва и не слутити. Једини Таса Миленковић дао је себи труда да завири у његову психологију, а сада Dr. Ница покушава да проучава једну класу тога света, мангупе *κατ' ἐξοχήν*.

Нова киша отера ме из баште горе. У подне дођоше ми деца. После подне имао сам једну ви-

зиту али вредну. Дошао ми опет један од старих окружних начелника, један од полицијских стубова „Владановштине“: Мата Радовић, један од славних „три Мате“ које је фотографијом овековечно Марко Стојановић. На тој фотографији смеју се сви три Мате, али та су три смеја тако колосално различита, да је то читава психолошка студија.

Кад сам из нашег ходника чуо да се неко с муком пење уз басамаке помислих на Ђип Едију Були, али кад се гост помолно у дву ходника одмах сам видео да то није богати Були, јер и ако на њему беше црна реденгота, из далека се видело да је она пензионарска.

Иде оздо та пензионарска прилика и поштапље се обема рукама, једном на амрел, другом на штап.

Тек кад ми приђе ближе, познадох по његовом непромењеном насмејаном лицу мога бившег Пиротског и Ужичког начелника. Он се пољуби самном (сад већ нисмо више претпостављени и потчињени него обојица пензионари па још ја у апену, а он у слободи, дакле то је снисходително с његове стране) и с муком седе у мој баштенски фотелј. Док смо се штапи за „јуначко“ здравље ја сам га посматрао. Госноде, како је оронуо сиромаш Мата! Све су му хаљине сувише широке гао у свију старца који су били врло „пунни“ па у дубокој старости почну нагло мршавити. На његовоме врату многе празне „фалте“ коже, која је некада била разанета, а сада се сложила не само у боре, него у читаве листове, јер нема више шта да обухвата. Мата је сигурно давно претурио седамдесету. Али интелигенција му није ни мало оронула. Причао ми је многе драстичне епизоде из његовог последњег начелниковања, причао ми је како је дошао у пенсију

због депеше којом је јавио у Београд да непријатељи Династије протурају по Ужицама „обезпокојавајући“ гласове као да бајаги Краљ хоће да се жени „некаквом Драгом Машин“ и ако је он њу добро знао и када се у Горњем Милановцу родила та „некаква“ Драга, јер је била ћерка његовога колеге Панте Луњевице... Он је молио да се из Београда званично демантују ти „обезпокојавајући“ гласови. Чак и кад је стигла у Ужице прокламација Краљева у „Српским Новинама“ да је он испросио Драгу — Мата је тражио службеном депешом да му се *званично* потврди тај факт, јер га он иначе не може саопштити народу. Влада — свадбени кабинет — фук, па њега у пенсију. Ништа не мари. Он дошао у Београд па кад је чуо да је Краљ у Смедереву, он оде у Смедерево, право Краљу.

— Ама, Господару, што ти мене баци у пенсију? —

— Како за што?! Па ти ниси хтео да објавиш народу моју веридбу ни кад си прочитао моју трокламацију?! —

— А како ћу, Господару, објављивати, кад је последња званична депеша коју сам ја од мога Министра примио гласила овако: „Влада је дала оставку, Краљ ју је уважио. Очекујте даље заповести. Генчић“. Па ја сам чекао, али не дочеках никакву даљу заповест. Не могу ја као савестан чиновник узимати у поступак никакву ствар само за то што се она пише у новинама, ако ће то бити баш и званичне новине. —

— Па оно — поче Краљ — знаш, моја садашња влада одлучила је да замени све окружне начелнике који нису *квалификовани*. —

— А зар Ахим Прокић није био квалификован, а зар... —

Краљу беше незгодно што га је Мата одмах ухватио, па му не даде да ређа и друге окр. начелнике који су бачени у пензију, и ако су били факултетлије, него га пресече питањем:

— Па како је у народу? —

— Валлах, Господару, црње бити не може. Већу несрећу ниси могао учинити ни народу ни држави, ни себи ни својој Династији, него што си учинио овом твојом женидбом.

И то је Мата сигурно изговорио са овим својим вечно насмејаним лицем, са каквим је сад мени причао.

Наравно да је на то Краљ плануо, али је Мата знао како ће га умирити. Замолнио је да види Краљицу... За то се онда тако мало људи отимало, да је Краљ увек био срећан кад је могао ма кога да одведе „Краљицу“.

Из доцнијег времена ми је причао да је Никола Д. Стевановић као Министар ун. дела, онда када се Драга онако бесмртно обрукала са својом „трудноћом“ послао свима полиц. властима да је Драга родила, али на жалост мртво дете, само хвала Богу кад се само срећно раставила са бременом...

Хоће Никола Д...

Прешавши на садашње стање безвлашћа у земљи, Мата, који живи у Ваљеву, изнео ми је тако црну слику, какву добијам са свију других крајева Србије.

14-ти Мај био је мали „јубилеум“ à la Живко Шокорац. Тога дана навршио сам два месеца у

ансу. Како то, упитаћеш ти зачуђено, јер знаш да сам ја „лишен слободе“ не 14-ог него 16-ог Марта. Хе, и ја у слободи нисам увек знао колико који месец има дана, а овде сам научио да бројим месеце на зглавковима, које праве мета-корпи са горњим трећинама претију на руци. Сваки зглавак значи месец са 31 а свака долина између два зглавка значи месец са 30, 28, односно 29 дана. Пробај да бројиш па ћеш се зачудити кад видиш да нпр. два месеца који су један до другог, Јул и Август имају по 31 дан. Је ли ти то икад пало у очи? Ето видиш, и то се профитира у ансу. И тако: пошто Март има 31 дан, то сам ја 14-ог Маја довршио прва два месеца, и ја се нећу „пустити на слободу“ 16 него 12-ог, Септембра ов. г. — ако т. ј. будем жив... И да нисам то тако тачно израчунао — једна ружа би ме на то потестила... Да, да, честитање мог „скромног јубилеја“ у ансу, кад већ нисам држао ни сребрну свадбу, ни 25-то годишњи, ни 40-то годишњи јубилеј књижевног рада.

А знаш ко ми је донео ту ружу?

Један, због страјка истерани кондуктер београдског трамваја. Ене сад! Какво је то познанство?

Тако су питали и ови моји у ходнику кад је мој необични полажајник категорички одбио сваки бакшиш од моје стране, пољубио ми руку, и радостан што сам ја примио његову ружу, поносито отишао да „наджирава“ тестерисање општинских греда, од чега сада живи.

Мој одговор је био кратак.

— То је син једног човека, који је много година био мој кочијаш, и његове жене, коју сам ја поставио за фамулускињу пре 19 година када

сам први пут био Министар, па је то она и данас! —

— То је друга ствар — рече Душан новинар — али опет, Г. Министре, треба да знате да је тај младић рђав човек! —

Дакле чак и такав сиромашак умео је стећи непријатеља, и то у круговима *над* њим. То ме заинтересова, те упитах за што је син мога бившег кочијаша рђав човек?

— Ево да вам причам што ја знам. Он је неко време био и продавац новина. Ми смо му једног дана дали за 5 динара „Мали Журнал“. Он је продавао само дотле док је извадио толико колико му је требало да пије, па је онда бацио остале егземпларе на сокак и сео да пије... —

— Хм. По Ломброзу он не би за то био рђав човек, него жртва наслеђства. И отац му је био као да није Србин него Рус, и ако је иначе био врло поштен човек. А што је непродате бројеве „Малог Журнала“ разбацао — и то ће бити политичко наслеђе. Као син једног човека који је толике године служио црну „Владановштину“ сматрао је за патриотско дело да оштети макар за 5 динара оне који су се богатали Драгином литературом, књигом „Владановштина“. — —

Кад сад у вече грабио по башти да увећам број километара „направљених“ тога дана, пратила ми друштво моја ћерка. Кад јој показах на педометру да сам направио 17.270 корака, она са свим озбиљно стаде доказивати да ја сваки корак дупло рачунам.

„О зависти паклене кћери злобе“ има негде у Лукијана Мушицког или у некога песника из његове школе.

У осталом и ја овде у апсанама в. Београда почињем оснивати нову школу, која би се могла

назвати школа старих пешака, да нису Французи дали називу *vieux Marcheug* један наопак смисао.

О томе сам се уверио 15-ог Маја у јутру, кад сам сишао у баштицу. Видех да Медина већ енергично машира и прави оне фигуре, које је од мене видео, вадећи сваки час сахат да види колико је „направио“, јер је од мене чуо, да се брзим ходањем за 10 минута може направити хиљада корачаји.

— Аха! Колико од јутрос? —

— Три хиљаде. —

— Бравос. Па ви то са свим енергично отаљавате? —

— Морам — рече Медина па поче *Gänsemarsch* замном — у апсу сам са свим изгубио апетит. За недељу дана нисам појео ни једну читаву векну хлеба. Па како видим колико вама добро чини то сам јуче пробао да и ја ходам као Ви. И јуче сам са највећим апетитом не само ручао и вечерао него сам јео и пре подне и после подне сам ужињао, и много боље сам спавао! —

— Ево видите! —

Када дође апсанција у баштицу на „доброитро“ ја му само рекох.

— Поднаредниче, данас је понедеоник, а ти знаш да сам ја тачан? —

— Тачно у десет сати један од старих жандара биће на пристojном одстојању! — одговори литерарно образовани апсанција.

И ја сам тачно у 10 ч. изишао на главну капију управе и одмах окренуо низ Капетан Мишину улицу.

Предамном угледах Тасу Миленковића и викнух га. Он стаде и кад мене виде врати се те се весело поздрави самном. Он има обичај од како је имућан човек да увек школује о свом трошку

по каквог одличног ђака који је врло сиротног стања, па кад један сврши факултет, а он узме другога. Тих његових питомаца има сада и међу чиновницима полиције. Отуда Таса зна све што се догађа у Србији, а нарочито у Београду. Зато је знао и све фазе Церовићевог источног питања о моме купању један пут недељно, и Таса чим ме је видео, осу ватру на целу „ситуацију“.

Даље ми је причао да је јуче ишао до Раванице и вратио се. Ишао је да види неколико политичких зборава. Вели брука како је у народу.

— Атмосфера је иста, која је била пред Мартовске демонстрације 1903. —

Кад се растао самном на једном раскршћу рече: да ће сад и он доћи у купатило, само иде часком до куће да нешто узме.

У купатилу нађох Андру Ђорђевића, Ђубу Бојовића, његовог Никетића, а после дође и Таса.

Купатило је у свима својим просторијама тако јак Resonanzboden, да је ларма и кад човек обичним тоном говори. Брка и његов пратилац певају црквене песме колико их глас доноси. То прави такав урнебес у оним шупљинама да човек ништа не разуме што се говори. Па ипак сам у тим хамамским разговорима по нешто чуо што вреди записати.

— Јесте ли видели људи оне силне изјаве по новинама којима сеоски и паљанчански политичари прелазе, сад пред изборе, из једне партије у другу? —

— Како да не видимо? Све су новине пуне тих изјава. —

— А знате како народ зове сада те људе? —

— Како? —

— То су вели политички скретничари! —

Кане народ, кад он крсти неку нову ствар

или појаву! Кад је наша војска добила прву Крупову батерију, Министарство војно ју је назвало „Прва позади пунећа се батерија!“ А селаци чим су први пут видели такав топ, крстише га „Остраган“.

— Јуче сам био у Раваници. Игуман нам је показивао диплому једну Цара Лазара, која је очувана у том Манастиру пуних 500 година. На тој дипломи висио је њен печат, који је остао читав кроз свих 5 векова, и ако је у њима Раваница претурила преко главе многа варварска пустошења и вандализме. Пре неколико месеци посетио је и Краљ са престолонаследницом овај Манастир. Показаше и њима своју стару диплому. Престолонаследник је том приликом упропастио печат на тој стародревној дипломи!

Кад сам пошао под тушеве видех у врућем басену једнога мога сина и једног професора војне академије који ме врло радосно поздрави, јер ме два месеца није видео у грађанској касини, где смо се пре сваки дан виђали.

За време облачења донесе ми Таса Миленковић последњу свеску свог Дневника у којој је његова „Тајна полиција“. Он је за то свраћао кући да узме књигу и да на њој напише дедикацију.

Кад сам изашао из купатила пратио ме је господин професор до пред саме басамачке моје апсане. Хтео је да види како се до мене долази, а да се нико не пита, јер он је, вели, хтео да ме одавно посети у апсу, али су му људи говорили „Знаш како је сада време. Ако посетиш г. Владана у апсу, можеш лако изгубити службу.“ Кад сам му ја испричао да к мени долазе многи чиновници активни, онда се окуражио и допратио ме до у авлију Управе. Али се тако згрозео од

свега што је видео у мрачном ходнику главњаче да га нисам смео понудити да иде горе самном него се опростих с њиме у авлији.

И добро сам учинио, јер горе беше велики *gentue-ménage*. Изселили Једину у другу ћелију да у ону до мене наместе једнога новог колегу, који је за мене колега не само по апсу него и по факултету. Он је *Universae Medicinae Doctor* па још са мога Университета. *Alma Mater Vindobonensis* одхранила је и њега за овај апс. Он је сад био у највећем послу док су му доносили ствари, и док их је он намештао у свој нови „бесплатни стан“, али чим је то свршио, после подне дошао је к мени у баштицу и представио ми се са свим по војнички.

— Санитетски поручик у оставци, Dr. Савићевић. —

— Мило ми је. Ја сам бивши р. с. пуковник Dr. Ђорђевић — и пружих му руку. — Чији сте Ви син г. Докторе? —

— Покојног Савићевића Касационог судије. —

— Када сте отишли на медицину?

— 1897. Промовиран сам при крају 1902. —

— Браво. Одмах после десетог семестра? Из моје генерације само смо нас двојица, покојни Dr. Докић и ја тако брзо постали доктори. Је-сте ли били државни питомац? —

— Само за последње 2 године, и кајем се што нисам до краја свршио о свом трошку, јер само за то сад сам у апсу. —

— Како то? —

— Као питомац Мин. војног ја сам потписао обвезу да служим у војсци онолико колико ме је оно издржавало као питомца, или да платим колико је на ме утрошено. Овде ме стадоше премештати из гарнизона у гарнизон само да у Бе-

ограду не правим конкуренцију једном колеги који је велики љубимац садашњих власника, а који је специјалиста за болести за које сам се и ја специјално спремно.

— Ваша је специјалност? —

— Сифилидологија. —

— Молим, даље. —

— Када су ме последњи пут преместили за Ваљево, нисам хтео да идем. Подносио сам оставку. Нису ми је примили. Нудио сам да платим колико је држава на ме потрошила па да иступим из војске. Нису на то пристали, само да не останем у Београду, где би сметао њиховом штићенику. Ја сам онда напустио службу. За то сам стављен под војни суд. Како ми је брат као официр међу антизавереницима, то је војни суд у мојој одбрани нашао клевете за Dr. Сондермајера и пок. Dr. Герасимовића и ја сам осуђен на 6 месеци затвора. Ухваћен сам на корзу у Кнез Михаиловој улици и одведен сам у град. Тек сад је Министар војни уважио моју оставку. Па кад сам опазио да ми у граду траже са свећом какву год нову закачку, да би ме на какву нову казну осудили, молио сам на основу закона да даљу казну издржим у цивилном затвору. То ми је тек јутрос одобрено.

— Жалим од свега срца што су вас омели у најбољем почетку ваше стручњачке праксе, али не треба то да узимате врло трагично. Видите, ја сам старац, имам да се старам још за велику породицу, а Ви сте млад... Јесте ли ожењени? —

— Јесам. —

— Има ли госпођа од чега да живи док сте Ви у ашеу? —

— Она је код моје мајке. —

— All right. Ви ћете лако издржати ових

шест месеци, одморите се, па ћете онда са свежом снагом радити. А мени је специјално мило што ћемо цело време бити заједно. Видите — хајде да седнемо овде у хладовину — мене је јаво одавно однео из хирургије у политику и ја, на моју велику жалост, нисам могао за последњих 20 година никако да пратим науку. Кажите ми, молим Вас, докле сте дошли у патологији и терапији сифилиса? Нађосте ли микровион дуеса? —

— Тек лане је нађен. Зове се *спирохета бледа*. —

— Је ли пробато да се њоме калами сифилис на животињама? —

— У Пастеровом заводу пробали су Мечњиков и Ру да се пелцују мајмуну, и добивен је позитиван резултат. —

— Браво! Они су наравно одмах направили и антилуетички серум? —

— Наравно. Из примарних и секундарних резултата сифилиса, јер у терцијарним формама готово и нема спирохета или врло мало. —

— То је интересантно. Сигурно за то има већ стручњака који терцијарне облике већ и не рачунају више у сифилис? —

— Тако је. —

— Али сад ћемо морати чекати добар број година док се уверимо о дејству антилуетичког серума? —

Dr. Савићевић се насмеја.

— То се разуме. —

— А јесте ли одмакли у терапији? Јесу ли вам жива и јод још једини поуздани лекови? —

— Јесу, само више не правимо *Schmiercur*, него убризгавамо живу директно, и то не под кожу, него дубоко у мускулатуру, нпр. у дебела меса, *Nates*. —

— Зар се не бојите емболија? —

— Бојимо се. За то и не убризгавамо чисту живу него такве солуције код којих те опасности нема. За то опет лечење дуже траје. Али опет после 20-те инјекције нестане свију сифилитичних симптома. —

— Саливација ипак наступи? —

— Да. Али ми дајемо испирати уста болесникова разним адстрингенцијама по 15 пута на дан, те очвренемо десни. —

— Наравно, ви сувише кратко време практикујете ту методу да би могли из сопственога искуства знати хоће ли бити и какве рецидиве. На сваки начин метода убризгавања ми се допада много више од нашег старог *Schmiercura*. Слушајте докторе. Кад сам ја био начелник санитета у Мин. Унутр. Дела ја сам у сред мира мобилисао две амбулаторне „пољске болнице“ за лечење ендемичног сифилиса у соко-бањском и сврљанском срезу, и резултати су били врло добри. Мени се чини да би се још много сјајнији резултати могли постићи са вашом методом. Болесници не би морали ни један дан прекидати своје редовно занимање. Ви би на коњу и са једним бисагама могли ићи од села до села док сваком фрењгавцу не би направили 20 инјекција — и резултат би био право чудо благодети за цело становништво онога краја Србије. Још једно питање. Како данас мислите о наслеђивању сифилиса?

— О томе се баш сад води борба међу стручњацима. Једни доказују да само онда, кад је мајка заражена сифилисом, деца се рађају са том болешћу, ако је само отац луетичан онда не. —

Хвала Богу те сад имам прилике и у апсу да разговарам о другим стварима а не само о политици и о васиној осовини која је за доњи део нашега ходника у „мекану еспапу.“

Али мени није суђено да тако лако побегнем од политике.

Тек што сам се вратио „горе“ дође ми у посету Мих. П. Живадиновић адвокат са једним господином, за кога сам из далека, по ланцу од сахата, видео да је из „внутрености“. За њима иде некакав момак и носи нешто велико покривено салветом.

— Дозволите, Г. Министре да Вам представим једног пријатеља, господина Владимировића трговца из Азање! —

— Мило ми је Господине — изволите сести. —

— Само да отпустим момка — и он диже једну салвету, узео од момка и поднесе ми на једној погачи, као на каквом послужавнику, једно читаво печено прасе, поред кога стајаше и једна боца очевидно зарђалог вина.

— Молим Вас, Г. Министре, да ово примите као знак мог искреног поштовања. Ја сам право из Азање дошао да Вас видим, и да вам ове попуде донесем. —

— Хвала Господине, и ако ја не знам чиме сам ја ову вашу пажњу заслужио?... Изволте сести. —

Живадиновић однесе ове оригиналне доказе азањских симпатија у моју хелију на експедира свог момка и онда седе с нама.

— Вашим радом — рече Азањац — одавно, а вашим књигама у последње време. Оно ја сам увек био за Вашу владавину, али овим Вашим књигама просто сте нам отворили очи! —

— Врло љубазно, али за мене и мало загоњетно. Ви сте, већ други становник Азање који ми у последње време исказује таква осећања. Први је био свештеник Мајсторовић из Азање, који је долазио мојој кући још пре него што сам

осуђен за те моје књиге за које велите да вам се допадају. Међутим ја се добро сећам, за време целе Владе Обреновића, да у целој Србији није било места оданијег династији Карађорђевића него што је баш Азања. Како сам ја, као веран Обреновићевац, борио се целог живота противу Карађорђевића, просто не разумем од куда данас у Азањаца симпатије баш за мене? —

— За то имају два узрока — рече Владимировић — Први је што смо се чак и ми Азањци за ове три године са свим разочарали. Ми би данас правили Краља Милана од блата — али беше!... Кад бих ја знао да је Краљ Милан жив, макар тамо, на крај света негде, *на коленима* бих ишао до њега да га молим да се врати у Србију. Али мртву главу не диже из гроба! Други је узрок што не само ми Азањци, него све већи број паметних људи у народу долази до уверења да сте Ви још једини човек у Србији, који данас, кад више нема Краља Милана — може спасти ову земљу. —

— Ја?! Бог с тобом човече! Помакни се са тога места! Пробао сам ја да спасавам ову земљу, али она неће сама да се спасе. — Па и оно мало што сам могао урадити, урадио сам само за то што сам имао на кога да се ослоним, што сам имао кога да служим. Сада сам ја неправдама и незаслуженим патњама сломљен старац, који ја има ја нема да поживи још коју годину, и коме то мало времена треба да мало дахне душом и да пречисти рачуне свога живота, пре него што оде на онај свет, своме старом Господару. Како хоћеш да ја сада „спасавам ову земљу“? Као народни посланик? Беху већ два пут општи избори за скупштину, и нико од Вас што велите да од мене очекујете неки „спас“, није на то ни

помислио да изнесе моју кандидацију. Сада су трећи избори за три године. Сада не можете за мене гласати, баш и ако би хтели, јер ја сам сад осуђеник, који издржава досуђену му казну, и остаћу у апсу ако не до 12-ог октобра, а оно за цело док се не сврше ови избори. А данас по Уставу, на судбину оне земље могу утицати само Краљ и народно представништво. —

— Какав Устав?! Зар је ово Устав? По овом Уставу не може владати ни Бог саваот. Ово је једна нова *шуга* од које народ пропада. Ово се мора лечити, као и она шуга на кожи! —

— Ја остајем мирно у апсу, а Србију нека спасавају млађе и способније снаге. —

— Да ти, Господине, знаш *како* је у народу, ти би другаче говорио. А због што се тиче твога апса, то су Њорава посла. Само ако ти хоћеш, извадиће тебе народ из апса док удариш длан о длан. —

За мене сада беше јасно да овај Азањац мора бити велики извозник из Смедеревске Јасенице, и за то скренух разговор с овог „буњтовничког“ терена на трговачки уговор с Аустријом. И нисам се преварио. *Ту* је болело. *Ту* сад треба да помогнемо *Вукашину* и *ја*. Они мисле да бих ја и сада могао направити онакву ветеринарску конвенцију, каква беше *прва*, коју сам у Будапешти правно са бароном Кемењи, са Линтајем и са Шнајдером (тако беше име аустријском делегату). Сетам се живо како ми је Чеда Мијатовић депешом *наређивао да пристанем* чак и на мађарски безобразан услов, да се код њих са нашом стоком поступа као са *сумњивом* и онда, када никакве сточне заразе у Србији нема, и када су се о томе уверили чак и *нишони* ветеринари. Ја сам са таквом Чедином депешом у цепу отишао у седницу

па изјавио да ја на тај услов не могу пристати, и ако они од њега не одустану, ја се сутра враћам у Београд. Кад смо изашли из седнице главни марвени лекар *Бенџик*, који ми је био придодат као стручњак, само склопи руке „За име Бога, Господин Начелник, шта сте урадили?! Ветеринарна конвенција с Аустријом за нас је *животно питање*, и остаће дотле, док Србија не нађе нове пијаце за своју стоку, а Ви у тренутку кад смо могли потписати протоколе, доводите цео досадашњи успех у питање!“ — „Не дам им да буду безобразни с нама. Зар нисте видели да је чак Аустријанца било срамота, кад је *Липтаји* изашао са таквим предлогом, али он сиромах мора да ћути јер зна да у њиховој двоглавој монархији, Мађари свирају прву виолину“. — Добро, г. Начелник, али ви имате изричну заповест Г. Министра да пристанете? Ми ћемо обојица изгубити службу што је због наше непослушности пропала тако важна конвенција. — „Не бој се Бенџичку. Кад *Липтаји* види да је тврдо, он ће сутра попустити“. — Али, ако они не попусте, шта ћемо онда? — „Онда ћу ја изнети *Чедину* депешу и казати да сам тек данас добио нове инструкције и да по изричној заповести моје Владе пристајем“. Тек сада се „але просим Вас“ Бенџичку смирио. Кад сутра дан — Мађари тргоше натраг свој безобразни предлог, и ми добијемо *идеалну ветеринарску конвенцију*, наравно под условом да организирамо ветеринарску службу и да жигошемо нашу стоку, да се под именом српске стоке не увози у Аустрију стока из оних земаља које немају с њоме конвенцију. Истина радикали су се користили тим за српску сточну извозну трговину спасоносним *жигошањем* да подбуне народ како се стока за то жигоше, што напредњачка влада хоће да удари

нарочиту порезу на свако говече. *Тиме* су се радикалски патриоти послужили да дигну Зајечарску Буну и да направе грађански рат у Србији, који је чак и мене, и ако за кратко време, отерао у партизане, јер нађох да за време грађанскога рата нема права бити изван борбе онај, који је за ред и рад. Али Краљ Милан је ту буну брзо згазио, и ветеринарска конвенција давала је грдне приходе Србији за пуних 20 година. За то сад Азањци долазе на тако невероватну мисао, да бих ја с Вукашином могао и сад да извучем државна кола из глиба, у који су их руљократија и анархија заглавиле. За Азањце ме није чудо, они сигурно не знају да су сад немачки Аграрци везали Аустроугарској (односно стоке) и ноге и руке, тако да Аустрија, баш *и када би хтела*, не може више да нам да никакву ветеринарску конвенцију, а камо ли онакву, каква беше прва. Али ми је чудо да и адвокат Мих. Живадиновић, који сигурно зна како је сада промењена ситуација, могадијаше да нам прича, како је на последњем напредњачком збору под Космајем говорено: „Оно што гроф Голуховски неће да ни по коју цену даде Пашићу и радикалима у опште, то ће дати за *љубав Владану и Вукашину*“. Похитах да уверим и њега и Азањца да ни Голуховски ништиме који други државник аустријски, не може никоме ништа за *љубав* учинити, него само оно што је у *интересу* њихове државе, и да би напредњаци много паметније урадили да су са оно мало паметних људи међу развалинама покојних политичких странака саставили једну са свим нову чисто *консервативну* странку, са којом би и Краљ и стране државе могле рачунати, него што јуре сад по зборовима да васкресвају пропалу напредњачку странку, са старим бонтуовским и сливничким букагијама и са

новом, руском, спољном политиком, која је противна основи старе праве напредњачке странке.

Ово сам опширно доказивао и видео сам да сам Азањца убедио, али Живадиновића — јок.

Кад они пођоше ја по Азању поздравих пона Мајстровића.

— Е, то сте се баш добро сетили! — обрадова се адвокат политичар. Сигурно му онај богати и силни поп треба сад за агитацију.

У вече дође моја ћерка са пуним рукама ружа из моје баште. Док сам се ја с њом разговарао о сликама, које сад ради за њихову изложбу, и док је она наместила цвеће у моју „вазну“ и у једну чашу — дотле је Ханџар „транжирао“ печено прасе и опет га сложио као целину, па поносит што је тај посао свршио достојно свог презимена, донесе то *lege artis* исечено прасе на погачи као на послужавнику и положи га тријумфално на сто између мене и моје кћери.

Она само учини:

— *Quelle horreur! J'espère que tu ne vas pas manger cela!* —

— Та већ цело нећу моћи, али мало ми неће шкодити, и ја се надам да ћеш ти однети једно добро парче Мами? —

— *Pi donc!* Ко је то још видео да се јело носи из апса кући?! —

И она оде само да не гледа ону *horreur*, због које је већ пљуштала вода на уста и мени и свима мојим колегама у ходнику „штампараца“. Поштено поделисмо и прасе и циновеку погачу и ону флашу вина — ја сам из хигијенских разлога, с обзиром на моју старост и кратак рок до трубе, гледао да што мање на мене дође. Чак је било печења и погаче за поднаредника апсанцију, који је морао то „лечко“ да даје и онима који

су les habitués његове сутеренске канцеларије, и ако је брамарбазирао како он од таквога прасета не би дао ни свом оцу, да нешто устане из гроба. Кад је пред трубе и добоше „на спавање“ дошао да упита „имам ли што да наредим“ он ме је упитао да ли давно познајем тог Азањца? Рекох да сам га данас први пут видео. „Сила је то од човека — говораше Микаило и узме моју флашу да наточи тазе воде, што он свако вече ради макар боца била пуна — он чак има и свој парни млин!“

У толико боље за њега.

На педометру 19,600 корака. Охо? А, јес, тај је плус због марша до купатила и назад.

47.

19. Маја 1906.

Цело пре подне 16-ог ов. м. провео сам у башти где сам од 8 до 12 под кестеном писао. Марија вешерка кречила је и рибала моју хелију. Апсација, застиђен што ја „о мом трошку“ кречим и перем једну од „његових“ хелија, извадио је из главњаче некакве „даме“ да помогну Марији барем рибати. Но, ту је тек морала моја циганка пустити дизгине своме језику, од кога сам ја побегао за пола дана. Али за дивно чудо сада и Ханцарлија са „болесним срцем“ и ћутљиви Душан из „Малог Журнала“ који иначе нису ни мало марили за моју брбљиву Циганку када ми је доносила ручак — цело пре подне мајали су се горе „знате, да пазе на Г. Министрове ствари“. Носи их ђаво, јер не знају шта је „бледа спирохета“. Ако се ближе познаду с оним „дамама“

што сад рибају патос, направиће доцније ближе познанство и са Dr. Савићевићем и његовом методом са друге стране.

Кад сам се мало одмарао од шетње колико да попушим пола цигарете, прочитах један уводни чланак у „Акрополису“, јер ме привуче наслов „Спирохета политичка“. Хм! Како грчки новинари вешто експлоатишу сваки проналазак; сваку принову у науци, за — дневну политику! У Атинској Народној Скупштини баш сад верификују изборе посланика. И ако је Теотокис добио огромну већину, опет Владаина странка, на највећи скандал јавног мњења, одобри избор и са острва Тиноса, при коме незаконити утицај власти и партизанско насиље беше изван сваке сумње. О томе скандалу већ не вреди писати озбиљан чланак и за то је Гаврилидис наредио своме Бен-Акиби да напише једну спрдњу, да изсмеје Владину странку. Али, чудновато! Тимолеон Статопулос (тако се зове „Акрополисов“ Бен-Акиба), који је иначе пун шале и пун духа, није од такве теме могао да напише никакву хумореску, него је написао горак, отрован, озбиљан чланак о свој несрећи коју је политичко партизанство у Грчкој учинило целом јелинском народу и његовој држави. То бездушно партизанство унело је, вели, политичку спирохету у организам грчке државе, и за то јој је све болесно...

...Секундарним и терцијарним облицима конституционалног политичког сифилиса — додајем ја, с другог краја балканског полуострва, пота bene, из једног анса на Дунаву — јер и ја ево већ 46 година посматрам ту исту болест на организму српске државе, и све очајне покушаје политичких Сифилидолога à la Никола Христић.

и њему подобних да овај организам излече — који ништа не помогаше, јер ето се непрестино јављају радикалске рецидиве... — —

Кад ми јавише да је „горе готово“ ја сам наредио, на велико чудо мога посланог-бакалина, да он одмах добро наложи фуруну у мојој хелији.

— Па... врућина је и онако?... —

— Јес, овамо, на сунцу; али хелија, у коју никад не продире ни један зрачак сунца ни месеца неће се осушити ни до сутра у вече, а ја ноћас треба да спавам у тој хелији! —

— А, јес Бога ми, право кажете — и бакалин краћеног пасуља оде да изврши наредбу.

У подне ми је неко казао да је од једног озбиљног човека чуо да ће Краљ на Петровдан абдицирати у корист свога сина, ако се дотле не реши завереничко питање...

Цело после подне седео је код мене Кадри-Сермед-беј, секретар турског посланства, који ми је донео поздраве свога шефа Фети-паше, и молио ме да не замерим што „паша хазретлери“ не може да дође да ме посети у апсу, јер знате....

— Евет ефендм. Московлари ичун? — рекох ја.

Сиромах Кадри само се осврте по ходнику и климну главом.

— Пекј еји, — и ја Паши послах „чок селама“.

Кад оде Кадри-беј, сиђох у башту да накрмим 17.000 корака што сам и учинио у пријатном перипатетичном разговору са мојом ћерком.

Сутра дан изјутра, ја се још облачим, а мој „посилни“ обесио па чисти мој врскапут, док тек он стаде нешто да загледа па се готово уплашено окрете мени.

— Шта је Алекса? —

— Једна велика стеница Господине. —

— Не може бити. Зар у мојој јуче окреченој и орибаној хелији? Ја нисам сву ноћ ништа осетио. —

— Ево је колика је Господине. Ово је једна од оних из главњаче, која није чишћена ни кречена Бог те пита од кад, па сад се на ову врхину размилеле по свима ходницима. Тако је ова домилела и на ћерчиво овог прозора на који сам ја обесио капут да га чистим! —

У тај мах ето га апсанција, иде право мени.

— Баш добро поднаредниче што дође, хтео сам да те зовем. —

Али Микаило не пита за што сам хтео да га зовем, а не казује ни за што је он незван дошао, него се осврће по ходнику и очевидно чека да Алекса оде. Сигурно је чуо нешто „са свим здраво врло важно“ па хоће да ми то каже.

Ја послах Алексу на чесму да ми донесе тазе воде за слатко од ораха, које ми још траје, и ако свако јутро узимам по један као *titulus bibendi* за 2—3 чаше воде.

Чим Алекса оде, стаде поднаредник да ми шапуће:

— Данас ће изаћи указ којим се стављају у пензију пуковници Машин и Дача, потпуковници Мишић и Лазаревић и мајор Љуба Костић. —

— Е?! То је врло интересно ако је истина. Али овде у нашим апсанама има нешто ново, што нас за сада мора више интересовати по решење завереничког питања, а то су стенице из твоје главњаче које су се размилеле по свима апсанама. Можеш ли ти изградити да се све те подземне просторије окрече и љуцки изрибају? —

— Г. Министре — рече Микаило — ево већ седам пута како подносим писмен рапорт за то, па ништа. Ви сами знате да има скоро два ме-

сеца како су горе и нужници покварени. Како то чиновници сваки дан виде, то се небројено пута писало општини да пошаље мајсторе да то оправе, па ништа... —

— Наравно сада општина има преча посла пред изборе. Него да се ми помогнемо сами. Ти имаш све што треба за кречење и рибање и доста притвореничких руку?

— Имам. —

— Лепо. Треба ти само неколико ока креча? То ћемо нас неколико да платимо, само ти набави колико треба креча. Јес' разумео? —

— Разумем — рече апсанција али разочаран што нисам хтео да политизирам с њиме о „решенју“ завереничког питања, он оде доњој групи ходника и стаде да цака с Ханџарлијом, Душаном и Једином.

Ја сам донекле трпιο то цакање, али кад ми поче сметати писању ја викнух:

— Мирно! —

Поднаредник се исправи и стаде „мирно“.

— На левокруг! —

Он се окрете.

— Десно крило напред, марш! — И он сави „десно крило“ и оде одмереним корацима низ ба-самаке на велику „смејурину“ „поверених му апсеника“.

Мора бити да је апсанција из оних стопа известио своје претпостављене о опасности која прети Управи да апсеници о свом трошку окрече апсане, јер већ после 24 сахата дође некакав „чиновник из општине“ који је записивао колике и какве просторије имају да се крече...

У подне сви у моме ходнику ручасмо, чак и ја, који најдоцније ручам (због писања а и због посете мојих синова у подне), ја сам већ прочи-

тао и бечке новине и пошао у башту на други марш, а сиромаш Јатаганлија ми се жали да му од куће нису данас донели ручак. Ја му понудих све што сам оставио себи за вечеру. Он то није хтео примити, и ако га је та понуда очевидно тронула. Доказах му да то није никакав особити алтруизам с моје стране, јер ћу ја првome који ми до мрака дође од куће казати да ми пошаљу другу вечеру. Аја, благодари, не. Упитах како се то могло десити, да му се нису код куће разболели, да се није што десило?

— Ево шта ја мислим. Моји су *наизгурно* очекивали да ћу ја јутрос бити пуштен кући, па за то ми нису послали ручак. —

— Како су они то могли очекивати кад сте Ви јуче потписали акт, да данас отпочињете издржавати другу казну од два месеца? —

— Видите, ја сам поодавно поднео молбу Министарству правде да ми се допусти ова два месеца издржавати на јесен, или на зиму, јер ја треба лети да зарадим од чега ћу са мојима живети не само лети него и зими. Ми фотографи немамо зими скоро никаква посла. Госпоја Матилда јако се заузела да ми се та молба уважи у Министарству. —

— Каква је то Матилда? —

— Та морате је Ви знати. Она кува слатко за двор, још од времена Александра Карађорђевића, па кроз цело време Обреновића, и данас још кува слатко за двор! —

— Још не разумем какав утицај може имати госпоја Матилда на Министарство правде?... —

— Та за Бога, г. Веснић је код ње становао осам година! —

— А тако, сад почињем разумевати и то и

од куда је Dr. Веснић тако слadak, да се на њега полакомила и зјело-богата Американка. —

— Еле, госпоја Матилда заузела се за моју молбу и г. Милан Марковић начелних Мин. правде, казао је јуче мојој мајци да ћу ја насигурно да нас бити пуштен кући. —

Баш у том тренутку зовнуше Ханцарлију доле у авлију јер му је дошла мајка. С тешком муком је син извукао дебелу старицу уз басамаке, а већ после је лакше догегала до мене и стала ми причати како се сам г. Милан зачудио кад му је казала да њен син још није дошао кући, јер „верујте, госпоја, да је наш акт о томе послат још јуче Управи. Ја ћу сада на телефону упитати шта то значи, и какве су то ствари, а Ви, госпоја, идите у полицију, сигурно ће дотле бити све готово“.

И тако је и било. После пола сахата зовнут је Ханцарлија у „кондоларију“ Миканлову да потпише акт којим му се одобрава да рест од два месеца издржи тек на јесен.

Док је радосни фотограф наковао ствари и трчао за таљигаша, дотле је код мене седео Хусејин Дурић, који је дошао „по једној мисији“. Његов пријатељ, један фабрикант бонбона, решио се да ризикује 5000 динара те да оснује један лист, али не бонбонски него — конзервативни, озбиљан политички лист, на коме би Хусејин био ако не главни, а оно бар један од редактора. За то је дошао да ме пита за моје мишљење и за савет да ли он да уђе у то предузеће? Ја сам му казао да за оснивање једног озбиљног конзервативног листа треба не 5 него 100,000 динара, па и тај се лист не би могао много година одржати ако не стекне врло много огласа. Са 5000 динара може се основати петпарац који би у *политици*

терао даље и од социјалиста, у књижевности до порнографије, у друштвеном животу до најсензационалних скандала. Тиме би се могао одржати неко време, а ако би се уређивао без икаквих обзира, могао би стећи распрострањеност „Малог Јурнала“. —

— Па шта ми Ви саветујете? —

— Да са тих 5000 динара отвориш какву бакалницу или још боље какву каваницу! —

Сиромах Хусејин оде са свим покисао, а ја у башту где је пред вече дошла мама, која ми је донела важне новости. Ове би могле чак бити за мене врло пријатне да нема феминистичког покрета у Европи, који почиње по мало да захвата чак и Палилуду.

У то дође Ханцарлија да се опрости. Нарочито се за то вратио од куће. Он беше врло узбуђен, јер не само што је мојој жени пољубио руку него је, чини ми се, имао ту намеру и самом, али ја то претворих у руковање. Он ми је много благодарио „за све што сам учинио за њега“ и ако ја нисам ништа учинио, а ја њему пожелех да летос доста заради а већ до јесени „куј знаје“ може наићи и какво помиловање. Неће се ваљда Владалачка милост ограничити само на једног Анафовеог убијцу.

Кад сам маму испратио до капије и вратио се горе, ето ти Душана с молбом да примим њега у место Ханцарлије тј. да он од сала кува мој чај, да подгрева вечеру. С драге воље приших понуду.

Mein Gott — што рекли пок. Вук. Карацић и моја жена — како човек у апсу постане и с малим задовољан. Мале пажње које сам ја упозивао фотографу, да би му благодарио за ње-

гову услужност, беху довољне да то „званије“ мога чајџије у хапсу зажели један новинар.

Јуче сам устао у 5. У 5^{1/2} био сам у башти. До 8 сах, направио сам 10,000 корака. У „Виделу“ сам видео почетак некакве критике на моју „Одбрану пред судом“.

Милости просимъ! Критичар се очевидно труди да буде бар учтив, али му не иде од руке. Иначе је у политици глуп као чизма, Ничево. Да видимо до краја да ли ће требати што гукнути.

Прва визита: Ханцарлија. Донео велики букет ружа за мој сто и једну поморанцу.

Друга визита (и то пре подне) један мој рођак.

— Добро када си се и после два месеца се-
тио да обиђеш рођака у апсу. —

— Бога ми сам у страшином послу. —

— А чудо те пустише пре подне? —

— Па знаш, ја управо не би ни данас сти-
гао да само због тебе дођем, али сам дошао да
извадим пасош за чланове нашега друштва који
путују на светску изложбу, кад у Управи не зна
ни један чиновник толико француски да испуни
један пасош за иностранство...

— Зар ни префект г. Церовић?... —

— Де ти опет!... — Па знаш, рекоше ми
да им ти преводиш све депеше на страним је-
зицима што Управа добија из белог света, и
дошао сам да те замолим да ми на парчету хар-
тије напишеш како се француски каже чланови...

Ја узех да му то напишем а њему пружих
табакеру.

— Шта је то?! Зар си ти толико озунђурио
са дуваном да мораш сваку цигарету да пресе-
чеш на двоје? А шта би са дуванциницом коју
си претио да отвориш чим изиђеш из апса? —

— Оно исто што је било и са свима ранијим србећним одушевљењима: плехана фуруна! —

— Е морам ти сутра донети дувана, и онако хоћу да ти донесем једну моју расправу која је изашла у нашем техничком листу и једну моју немачку расправу у рукопису да видиш какав је језик. А сад морам да хитам. Збогом! —

— У здрављу. Поздрави снаху и децу и цело племе наше које по својој многобројности већ превазилази Баба-Дудиће! —

Трећа визита беше мој син у подне. Донео ми је важну новост: Трговачки провизоријум између Србије и Аустроугарске, који је имао престати данас, и пошто трговачки уговор није закључен, уступити место царинском рату — продужен је хутке на неодређено време.

— То је добро, у осталом врло појамно. Принц Хохенлое дао је оставку са целим својим кабинетом због автономне мађарске царинске тарифе. Услед тога у Цислајтанији дар-мар, мирне Швабе запенушиле, држе у парламенту „слободне седнице“ без владе и без председништва, прете да осујете састанак тек изабраних делегација... У томе хаосу таман је Голуховском стало да ли ће трговачки провизоријум са Србијом трајати или не. Шта има иначе ново? —

— Молим те, ти си чудан човек! Јуче решено завереничко питање, данас продужен провизоријум, и ти хоћеш још нешто ново? Па онда, све новости из Министарства нису за казивање! —

После ручка четврта визита: наравно Ужичанин, наравно цигарете, наравно новости: Михаило Срећковић реактивиран за ђенерала и постављен за команданта Дунавске дивизије. Са Мишковићем се воде преговори да прими или Министарство војно (Ппле хоће да бега) или главни ђенералштаб.

— Море, г. Докторе, још ће овај наш да испадне паметан човек, ха? —

— То не знам Игњате, али да Баја Николче има по неки „добар мисао“, то видим. Да је он ове главне заверенике просто бацио у пензију, како су самосталци предлагали, само да не куцају што су сами удробили с Аустријом — „Одјек“ би имао право да дигне грају до неба и то директно противу Краља, за што није ~~нико~~ потписао тај исти указ, те би се уштедили нови избори и цео овај чиновнички каламбур који је по Србији направљен само због избора. Овако не могу ништа. Молили људи сами за пензију. А што нису молили самосталце? За то што самосталске аџамије нису умеле да нађу § 77. у закону о чиновницима *грађанског* реда, па да *официрима* поклоне целу пензију, као да су већ одслужили по 40 година. То је видиш био „добар мисао“. Тиме је баја-Николче избио својим противницима једно јако оружје из шака на изборима.

— Зар Ви мислите г. Докторе да ће Пашић добити већину на тим изборима? —

— То не знам, али што је врло вероватно то је: да се његова Влада неће моћи одржати па било да он добије било да не добије већину. —

— Та већ ако не добије мора пасти, али ако добије јаку већину? —

— Обориће га његова сопствена већина, чим он пристане на услове аустријске за трговачки уговор.

— Ама, г. Докторе, ја чујем у чаршији да је Пашић звао све београдске новинаре, да им је изнео све што се тиче топовског питања и да им је казао како се он „не боји царинског рата с Аустријом“. —

— Можда Пашић рачуна на ових 100 маг-

ната, посланика, новинара и ђака који сутра долазе из Будапеште у Београд на позив нашег новинарског удружења, да демонстрирају са новим *мађарско-српским братством*, можда се он нада да ће Мађарска пробати да с нама направи засебан трговачки уговор у пркос Цислајтанији. Ако је то његов „мисао“ он се може жестоко посећи. Сегаш се какве су депеше измењане између нашег Паје Бунде и Кошута јунијора докле је коалиција мађарских партија била у опозицији и оних депеша после, када је Кошут Ференц постао Министар? Мађари хоће пошто пото да помађаре све немађарске народности Угарске, а Србија никада не сме жртвовати милионе Срба за љубав братства са мађарским шовенима. Ови нови побратими превариће ако ни за што друго, а оно за љубав својих аграраца, њихове стоке и њихових свиња, и онда ће опет доћи до царинског рата.

— И онда? — учини Ужичанин.

— Онда наступи један велики знак питања! —

48.

22. Маја 1906.

Шездесет петог дана устао сам у 5 сах.

У баштини сам ходајући кројно даљи план за мог „модерног Краља Лира“. Нађох да би у други акт, пре дебате уставотворног одбора о конзервативним, либералним и специјално српским радикалним уставним начелима, требало уметнути један свечан пријем новог посланика имп. Истоцнога Цара. У овој драми биле би ове државе заступљене: Цареви Севера, Југа, Истока, Председник Запада, Краљеви *Waldlanda*, *Gartenlanda*, *Zi-*

bebenlanda, Maislanda. На тој свечаној аудијенцији, која би се држала у истој Престоној Дворани, у којој би после дворски маршал са дворским момцима наместно столове за Лира II, за три шефа партија, за Министарски савет с леве стране (да буде ближе гледаоцима, јер би Министри за време дебате добијали врло важне депеше, о којима би разговарали, док би се дебата мутавачки нестављала) за секретаре с десне стране, а позлаћене столице у средини за чланове уставотворног одбора — тиме, што би и аудијенција и седница биле једна за другом у истој дворани, очувало би се Тесницово јединство места и уштедило би се мењање сценерије и због тога спуштање завесе по неколико пута у једном чину — на тој првој аудијенцији могао би нови посланик Источног Цара већ бацити прве сенке будућих догађаја, које његов узвишени Господар спрема Лиру II-ом и његовом Валдланду... Уф, колика је ово дугачка пантљичара од реченице! То ми је остало још од Патолошке Анатомије Рокитанскове. Реченица почиње у његовој књизи у врх стране, а њен глагол при дну или чак на другој страни. Накосни проф. Хиртл говораше о тој епохалној књизи да је написана тако *classico salamo*, да би чак и онај немачки научник постао бесмртан, који би ту књигу превео — на немачки... А сиромаш Чех мислио је да је дивно немачки писао. И ако је Хиртл у дескриптивној анатомији био тако исто славан као Рокитански у патолошкој, опет, или баш за то, Хиртл није марио за свога колегу. Сећам се једне сцене која ми је и с друге стране протумачила завист Хиртлову. Док овај није имао ни кучета ни мачета, Рокитански је имао три сина „wie die Löwen“. Једно јутро ми напунили амфитеатор анатомски чак до тавана. Од Срба у

првој клупи Кантакузен као обично, јер он је читав сахат дреждао пред капијом некадашње Gewehrfabrik, док се отвори, те да се дочепа *прве* клупе — Докић и ја једва смо налазили места горе на Ochsen-gallerie, јер смо ми имали пре анатомије, час код Ретенбахера, а Хемија је онда била чак у Терезијануму, па смо морали на омнибусима да путујемо са Видена у Алзерско предграђе, и тако смо увек стизали кад је већ аудиторијум до горе пун, и таман пре него што ће професор ући. Зарезујемо брзо писаљке, вадимо бележнике у којима хватамо предавање и са завишћу гледамо обично 3—4 младића у фракковима и белим краватама, са белим рукавицама и скљечканим *chapeaux claque*s под мишком, где стоје код табле и чекају да се професор појави из свог кабинета. За што их ми гледамо са завишћу? Ах, ми смо тек у првом семестру, а они су ето свршили свих десет и ето су дошли да позову професора на први испит за докторат. Господе, кад ће и за нас проћи тих 5 година, тих 5 вечности?... Истина келнери у кавани већ нас апострофирају са „Herr Doctor“, и ако ми тек учимо азбуку докторску — али они доле имаће кроз који дан *право* да се потписују „Dr“ ...

— Silentium! — захори се.

Професор изађе из свог кабинета, свеж, насмејан, тазе обријаних бркова и браде, са његовом генијално разбарушеном седом косом (он је не само велики анатом него и велики музичар и појетска натура) и у његовој црној блузи до чланака.

Ригорозанти се „постројише“, дубоко се поклонише и један од њих рече:

— Господине Дворски Саветниче, част нам

је позвати Вас најпокорније на наш први ригорозум! —

— Знам, знам — рече Хиртл пружајући сваком руку — и радујем се. Ви сте сви били одлични ђаци и ја сам уверен да ћу вас скоро моћи поздравити као колеге! —

Ригорозанти се опет дубоко поклонили и одоше — а Хиртл уђе у центрум амфитеатра, погледа смешећи се у овај батаљон својих слушалаца који је стајао као густа борова шума: грациозним покретом обеју руку даде нам знак да седнемо, па онда стаде разгледати анатомске препарате, које му је први асистент метнуо на сто за ово предавање, и намештајући и премештајући те препарате говорио је бајаги „за себе“ али тако да смо у оној мртвој тишини чак ми у последњим клупама горе добро чули:

— Какви красни младићи... Двојица од њих, то су синови мога славнога колеге Рокитанског... Да, да, срећни људи имају синове који већ ригорозирају, а ја? Код мене је тамо доле — пустиња!...

Омирски смех захори се из четири стотине младих грла...

Хиртл нас погледа тако зачуђено као да не зна шта нам је?

То је само повећало смејурину.

Он само махну руком, и наста тајац.

Сад професор узе једну људску кост са стола, пође поред прве клупе и стаде баш пред — нашег Кантакузена.

Лаза Докић ме муну у ребра и само уздахну:

— Куку, сад ће нас он обрукати: он не зна ни бекнути немачки. —

— Господине кандидате — говораше професор показујући ону кост Јови — која је ово кост? —

Кантакузен устаде и гласно одговори:

— Ик бин аус Семендрија им фирстентум Сербјен гебиртик!

Овако неочекиван одговор направи цумбус у аудиторијуму. Та није да су се сви смејали као суманути, него брука. Лаза и ја у земљу да пропаднемо. Смедеревац само звера и не може да појми што се глупе Швабе смеју... Чик нек они кажу и толико српски...

Пошто нас је тако са два плотуна смеја разведрио, поче Хиртл да говори своје предавање и при свем том што је говорио о најсувопарнијим питањима остеосиндезмологије, говорио је — „као Бог“. Он није говорио само органима за говор, него је говорио тако рећи и рукама и ногама и целим својим бићем, говорио је као најбољи глумац, говорио је као Златоуст. За то смо ми ђаци од свију наших професора њега највише волели и ако је онда (1863!) бечка медицинска школа по својим професорима била најбоља и најбогатија у свету.

На један пут, у сред његовог предавања јакну под прозорима наше слушаонице тужни Бетховенов мртвачки марш. Војна музика га свира, бечка војна музика, опет прва у свету... Некаква војничка пратња кренула из гарнизонске цркве.

Хиртл је заћутао... И ми сви смо ћутали... Свечан тајац док у даљини не изумреше и последњи тонови...

И сада поче Хиртл опет да говори, али сада је говорио једну песму о божанственој музици.

Буди Бог с нама! Како то ја одох 43 године у назад?! Та ја сам почео да кројим план за моју последњу драму? Од куда одох у анатомску слушаоницу? Какво је то везивање идеја? Ах да!

Испала немачка дугачка реченица, па ме она потсетила на чичу Рокитанског и онда сам се, благодарећи старачкој говорљивости, откопљао 43 годину у назад.

Али кад сам већ поменуо Кантакузена да барем довршим његову слику. Ја сам већ био начелник санитета врховне команде и потпуковник, а он је још био медицинар, или као што се за те старе медицинаре (Bemoste Haeupter) каже „докторанд“. За време нашег другог рата он је био „лекарски помоћник!“ Као такав, према кретањима трупа у рату и он је често премештан из једног места у друго. Он је то схватио, као „гоњење“, узео одсуство за неколико дана и дошао у Ниш да се жали.

Једно јутро седимо ми (Мита Ракић је био шеф моје канцеларије, Dr. Мита Милићевић мој ађутант, Љуба Миљковић, директор шабачке гимназије и Љуба Симић касациони судија беху онда писари у мом одељењу) у оној соби Митад-пашиног кошака, на левом ћошку горњег спрата, и израђујемо потребне наредбе да се од једне турске касарне и њених 30 павиљона организује највећа српска војна болница од како постоји српски народ, док тек упаде Кантакузен „фон деравинера универзитета“ у некаквој униформи као да је купио на телалници Валенштајнског логора, раскречи се на сред собе, подбочи се на некакву грдну кавалеријску сабљетину, и гледајући ми право у очи рече:

— Владане, што ме гониш? — Посилни на вратима зинуо од чуда како се овај потпоручник „јавља“ потпуковнику. Мој персонал само се згледа и очекује када ћу ја да гракнем „Три дана у апс“. Ја сам међутим имао муке да пред мојим потчињенима не прснем у смех, и давши

знак посиљном да изађе на поље, одговорих са свим мирно.

— Гоним те, Кантакузене, за то што си наметнији, млађи и лепши од мене, па те и данас прижељкују све касирке у бечким каванама Алзера, којима си ти онако честоко изјављивао љубав: Ик либен зи, вен зи никт либен мик, кррр — и ја се стадох клати прстом по гркљану и кркљати како треба. — Будало једна, ходи седи, ево ти дувана, али пре него што почнемо *званично* да разговарамо, кажи ми у поверењу, да ли још и сада после 20 семестра живиш невенчан са немачким језиком? —

Можеш мислити да су се они моји ваљали од смеја.

Мора бити да су се и бечки професори тако исто смејали кад је Кантакузен доцније понављао и понављао докторске испите и да су га најзад због те смејурине пустили да се не мучи више.

Кад је он доцније донео истинску диплому и када ми је причао како је н.пр. на ригорозуму из физиологије говорио шта је анелекретонус и кателектротонус, мислио сам да ће ме кашља ударити.

Али диплома била му је у реду, и то са Бечког факултета, према томе државни испит искључен законом, и он је послат за среског лекара, али су власти брзо морале да га врате из среза у општу државну болницу, да у њој најпре као лекарски помоћник научи бар толико лекарског заната, колико је безусловно требало, пре него што се опет пусти у срез.

Од тога доба нисам више ништа о њему чуо, док ономад Ђока Богдановић не дође да ме посети овде у ансу, па у разговору ми рече:

— Кантакузен је данас богат човек. Има бар

250.000 динара капитала и све ће то тестаментом оставити држави. —

Благо њему! Ако ја скоро умрем ја држави немам шта оставити, а деци мојој оставићу 38.500 динара дуга. Види се да је Dr. Кантакузен био одиета паметнији од мене.

* * *

У подне масажа. Антон налази онако од ока да сам морао изгубити бар четири кила. А на ваги у купатилу последњег понедеоника беше два кила више! Vederemo у уторак на Фаркићевој ваги.

Од визита: била су само моја деца. Сигурно због африканске врућине, због које сам и ја тек око три сахата сишао у башту где сам једва могао да шетам.

Пред вече дошао ми је Никодим да ми покаже оригинал једне затворене поштанске дописнице, коју је добио г. Бешлић, чиновник од једног свог пријатеља у Босни, коме је слао моје дјело свеску по свеску. Како је Марко Стојановић рекао Никодиму, да хоће ту дописницу да фотографише (што ти је страст!) то ми је Никодим оставио свој препис те карте, који ја прилажем овде:

Д. Тузла 14/V 1906.

Поштовани г-не, драги пријатељу:

Пошто сам књиге г. д-ра В. Ђорђевића „Крај једне династије“ појмљиво прочитао, закључио сам да је збиља г. д-р Владан, не само поштен човјек но и ријетки јунак данас живећи у Српству. Србин, коме је доиста преча Србија и Српство, но ништа на свијету; и алал му вјера, у коју на жалост само вјерују Срби, који су бијеле врानе у нашем народу.

Да сам био сво његово дјело прочитао и „Одбрану“ пред судом, прије но сам имао срећу тамо на виђењу сину и снахи доћи, доиста шћах пољубити руку, која јуначки скиде маску с лица званичној Русији, без обзира што сам кавалер Цар. Руског ордена Св. Станислава и без обзира, да ли бих услед тога маршрутку добио од мјесне власти, којој сам захвалан на људском понашању спрема моје маленкости.

Двије сам књиге дао увезати по трећу немогу очекујући 24 и 25-ту св. Ако су готове молим дадните мом сину да ми пошаље.

Примите увјерење мога дубоког поштовања и српско поздравље.

В. П. Р.

49.

23. Маја 1906.

Због масаже у петак, која ме, изгледа, много замори, јер не спавам најбоље, него тек другу ноћ — устао сам у суботу за по сах. доцније.

За време маширања „радио сам у глави“ на плану за моју драму. У први чин, међу опште аудијенције које даје Цар II метнути атентат једне жене, која би могла бити сестра прве Краљеве љубазнице, дакле овета осрамоћене породице, којом се политика источнога Цара вешто користи. У другом чину његов нов посланик већ при предаји својих кредитива заузима се за све који су осуђени због тог атентата. При крају другог чина: ноћ. Са Краљем његова садашња љубазница. Сцена као при изнуђеној абдикација кнеза Кузе, само са варијантом, да одмах наступа кон-

тра револуција, која похвата кривце и поцепана абдикацију „Живела нова Мизија!“ У трећем чину несрећни рат, прокламовање новог устава, права абдикација. Четврти и пети чин остали би као што сам раније смислио. Лир II тера белу лалу у Новом Вавиљону, покушава да још једном спасе своју Династију, и умире од неблагодарности свога јединца који је у рукама Нове Византије (источнога Цара).

Свршивши, у том намештању по глави, првих 10.000 корака седох под кестен да пушим. Дође и поднаредник да се „јави“. У разговору непричао ми ову карактеристичну анегдоту црногорску: Дошла два брата из Црне Горе, да се изхране у Србији. Један постао богат трговац, оженио се богато, има једну од првих болта у Кнез Михаиловој улици. Други једва дотерао до чувара осуђеника у граду. Дошао им отац у госте да их види после толико година. Синови га лепо дочекали и сваки према своме стању испратили. Трговац му дао стотину дуката, а чувар осуђеника дао му је пола своје уштеђевине, десет дуката. Кад се старац вратио у Црну Гору, склептали се сви његови рођаци и пријатељи око њега да чују како је у „објетованој земљи“. Прича старац чудеса. „А да, Божа ти вјера, виђе ли твога Пера?“ — Валлах виђех га, ма Светога ми Петра ћаше боље бит да сам га мртва виђео него њаквога! — „А, што болан не био, гријешинш душе те тако збориш о своме ћетићу“. — Жалосан ви је он ћетић. Направио се прави Лацман. Тргује с некаквим крпелинама. Од ране зоре до мркле ноћи улећу неке жентурине у ову његову пустињу од дућана, а он да сломи врат пентрајући се по оним рафовима, само да њима донесе читаве Ловћене оних крпелина, па још им љуби руке, рђа поганска, ка’

да није јуначки син“. „А даде ли ти штогођ кад си поша' из Шумадије“. — А даде ми неку муку. Бјеше ми стид да примим, али што ћу, далеко је путовати било, те сам мора' примити нешто и те срамотне зараде. — А како нађе, вјере ти, твога Павла? — „Благо мајци која га родила, благо мени и сад и до вјека! Да виђесте мојега сокола, би вам срце заиграло до веље радости. Личан јунак каквих нема до у Црну Гору, Сав у срми и у сувом злату. О бедрима му јуначка ђорда а за појасом два сребрњака. О десном рамену обесио пушку која се једном пуни а десет пута узастопце бије ка' из топа. — Па то је, бој се, твој Павле доћерао до бригадирства? — Јами, чоче, какво те тричаво бригадирство нашало? Мој Павле више је и од војводе. Он чува Краљев град и све Краљеве робове у њему“. — А, Бого миљени, чиме ли те је он дарива? — Валлах и дар му бјеше господски, и ту показа да је господско кољено. Даде ми пуну кесу Ћесарових златнијех цекина! —

А? Шта велиш? Је ли доста црногорски?

* * *

21-ог Маја на први дан Духова, а 67-ми дан мојега апса, устах у 5 сах. Од 5¹/₂ до 7¹/₂ направих 10.000 корака са овим размишљањима: Да ли да лица у мојој драми буду безимене апстракције, персонификације свију чињеница у модерној држави, или да буду историјске личности, само комбиноване како треба за тезу „Лична срећа преча од дужности“ у чему треба да буде трагична кривица?

* * *

У подне ми дође Милан, па још из далека ми виче „Ељен“. Сву ноћ је лумповао са „браћом“

Мађарима. У зору су отишли на ђевапчиће у Топчидер, а одатле је отишао кући колико да се мама не брине, па онда к мени да ми исприча како је Гига славно „импровизирао“ некакву француску беседетину, на коју је члан мађарског сабора поп Хок одговорио тако исто громоуцателно и тд.

За тим дође Аца и рече ми како му је Андра Кумануди казао као апсолутно сигурно (од самога Краља је чуо) да ћу бити помилован на — Петровдан. То је Андра казао још некеме и овај кад ми је после подне донео своју „облигатну“ кутију специјалитета причао ми је да је на то хтео да му каже „Море батали. Ко зна да ли ће до Петровдана бити Краљ на Престолу?“ али се благовремено ујео за језик, те није тако бунтовну ствар изговорио. Изгледа да други немају обичај да се уједају за језик кад говоре о Краљу. Тако нпр. Dr. J. који ме је посетио у башти. Он просто „не разуме да су Дача и Машин пристали на пензију, јер они су могли, како имађаху цео гарнизон београдски у рукама, просто отићи до њега и казати му „Деде, часком, потпиши ово мало абдикације“ и он би без једне речи потписао, па би после они њему „у знак признања за толику предузетљивост“ одредили пензију да са њом шета по Топчидеру, а они би узели све у своје руке“.

— За кога? —

— На нпр. за Дамњана I! —

— Није него мушмуле. —

— Или рецимо за Мирка I. —

— Таман посла.

— Који? Мирку не треба више него да задобије за себе једног дивизијара и четири пуковска команданта, па је ствар готова. —

— Бога ти, како те не мрзи да говориш којешта? —

— О, мајковићу, зар ти не видиш да је у свима нашим политичким партијама распад, да је у војсци трулеж и распад, да судова и администрације више немамо, и да смо преко свега тога и у акутној династичкој кризи? То већ цела Србија зна. Не само смедеревска Јасеница и Топола, где је под Обреновићима била *die Hochburg* Карађорђевића, што га се сад отресају, него га напуштају највернији приврженици, и најближи рођаци чак и његов рођени брат Арсен, који је био дошао да му послужи, па се и он уверио да њиховој Династији нема помоћи и већ је отишао натраг у Русију. Какав је престолонаследник то знаш, а најбоље зна његов отац, који му је већ један пут казао, да га воли он убити својом руком, него да га народ убија као дивљег звера. Чим би он пробао да Ђорђа искључи из наследства па да, ради спаса Династије, абдицира у корист свог млађег сина, овога ће старији убити, а већ саму абдикацију употребиће хиљаду антизавереничких официра да покољу оних 200 завереничких. —

— У то за сада само жене верују и једна од њих која је говорила да ће скоро крв потоцима тећи по Београду, осуђена је на 10 дана затвора, доведена је данас у Управу и у мало није пала у фрас кад су је повели у ћелију. Срећом по њу дошао јој је брат још на време, положио је за тих 10 дана 100 динара и одвео је кући. Та је жена хистерична удовица једног официра, она чита само антизаверенички лист „За Отаџбину“ и према томе лако је појмљиво да она верује у некакву блиску Вартоломејску ноћ, али ја још не верујем у династичку кризу. —

— А верујеш ли у *политичку* кризу? Јеси ли видео како прођоше 12 првих људи фузионашке странке на зборовима за кандидовање посланика? Неће их њихови сопствени људи из „народа“. Неће Књажевац Ацу Станојевића, неће београдски округ Милана Мостића, неће ни Лазу Пачува ни једног свог првака из Београда, него им у брк кажу: „Треба и нама по 15 динара дневно“. Ваљда је луд Гецо да њима уступи по 450 динара месечно кад он за неколико месеца скупштинарења може да купи све што је на продају у његовој општини, и да од радикаскога гоље постане први газда у селу? —

— Јесте та одредба о дијурни посланичкој обојудуостри мач, који може да посече оне што су слудовали те су ту одредбу метнули чак у основни закон државе! Али можда боље стоји са самосталцима.

— Још црње и горе. Још на прошлим изборима није самосталски народ хтео да прими ни једног кандидата којег им је предложио њихов централни одбор из Београда. Ја сам говорио дуго са Љубом Стојановићем пре него што се разјурно по Србији у агитацију. Ти знаш ја сам с њиме врло добро. Еле ја сам с њиме опширно говорио. Самосталци су сад тако кивни и на фузионаше и на самога Краља да би им се напили крви под грлом. Видиш ли шта се сад ради? Столе испретурао целу полицијску струку, довео своје фанатике, а ови безобзирце хоће силом да осигурају себи већину, газе све законе, збанују и апсе кметове и противничке калаузе — али све што они ураде поништавају самосталски судови, ослобађају све притворене, ослобађају све оптужене новине, и само ако се ко из народа нађе, а већ за то ће се „Одјек“ постарати, да тужи суду Столетове

полицајце, они ће на овако партизанским судовима, горе проћи но што си ти прошао. Из свега овога можеш лако извести какви ће бити избори 11. Јуна ове године. —

— Добро. Рецимо да ће се обе радикалне тигрице на овим изборима међусобно појести тако да остану само њихови репови на разбојишту. У том случају добиће само конзервативни елементи, либерали и напредњаци. Једна коалиција међу њима не само за изборе него и доцније у Скупштини може дати владу способну за живот бар дотле док се Устав од 1903. толико не поправи, да се по њему у опште може живети уставним животом! —

— Ама баш за то што је то *немогућно*, баш за то ја тврдим да се ми налазимо у највећој политичкој кризи, коју је до сада Србија доживела. Напредњаци и либерали пробали су да истакну заједничке кандидате у многим изборним срезовима, али су се до сада погодили само на *једном* месту. Да су они истински патриоти, они би жртвовали на много места свој партизански интерес, и свуда би тиме осигурали већину себи. Овако, тешко да ће ући у нову Скупштину и с онолико мандата колико су до сада имали. Е, али преча је партија од Србије! Па да је барем свака од тих група у себи чврста и поуздана. Али јеси ли видео како се либерали отресају свога Генчића, и ако би овај њиховом помоћу насигурно продро у Књажевцу? Јеси ли видео како се пожаревачки напредњаци отресају Светомира Николајевића за то што је против завереника, а овамо „Видело“ поломи зубе уједајући заверенике! Јеси ли видео како Шабац неће да чује за свог рођеног Стојана Новаковића, него истиче једног... Пају Маринковића?... —

— Ех, ех! Ти знаш да ја ни мало не марим

за Пајицу. Али по интелигенцији Паја није ни мало то што ти кажеш. Најбољи доказ за то ево ти у данашњој апотеози коју Београд прави Мађарима. Док је некада српско јавно мишљење хтело да сатера у топ Светомира Николајевића, што се трудио да задобије пријатељство Мађара, док је Нови Сад бацао своју српску анатему на „мађаронство“ Кнеза Михаила и Ђоке Поповића Даничара, данас је *браћинство* Срба и Мађара најпопуларнија идеја у Београду. Слушај само! —

У том тренутку захори се из оближње авлије жандармеријске касарне — у којој су жандарми славили своју славу — једно громко „Ељен“ и војна музика засвира Ракоцијев марш.

— Један новинар, који је умео да нађе психолошки моменат када треба позвати мађарске новинаре у госте српском новинарском удружењу — није то што ти кажеш.

— А ја ти могу доказати да је Паја Маринковић то и у физичком и у моралном смислу.

— Чак и у физичком? — насмејаш се ја — е, јес чуо, ти сад тако говориш само за то што те је Пајица, чим је постао Драгин Министар лепих вештина истерао из службе.

Сад ми је Dr. Ј. испричао једну такву одвратну историју из Пајине очигледне наставе, да се само перо буну и неће да запише такву гадост.

— Иди бестрага са твојом очигледном наставом! —

Кад је Dr. Ј. отишао, време се мало пролепшало, и ја сам могао још читав сахат ходати по баштини, слушајући војну музику из жандарске авлије у којој се сада играло. Том приликом приметио сам први пут (јер од како сам се вратио из емиграције нисам био ни на једној играници) да је револуција од 29. Маја променила чак и

игре!... Међу играма које је свирала војна банда не чух ни једно Краљево оро, ни једну Мачванку ни једну од оних народних игара које сам ја некада још као мајор страсно играо. Свиране су игре које ја нисам никад чуо. Тужни неки мотиви из „новоослобођених крајева“ којима ни имена не знам. Па и песме које се певају са свим су друге. Не чује се више ни „Цар Везира на диван позива“ тј. Босанског Везира, који не може да му дође јер не може да прође „од господства Богичевић Анте“ које је име сада само у списку пензионара. Не пева се више ни „Дрино водо хладна разбацуј свој ток“, нечује се ни „Бојан ми лежи Кара Мустафа“ која велича Хајдук Вељка и његову Чучук-Стану, која сада мирно почива вечни санак чак у Атинском гробљу. Не чује се више ни једна севдалијка „Што 'но ми се Травник замагло?“ ни „Требевићу висока планино, с тебе ми се види Сарајево“. Тамо је сада „општи страјк“. Нема више ни оних страсних песама „Стрино моја Џафер-беговице“ ни „Од како је Бања-лука постала, није љепша удовица остала“. Ко сад пева „Играли се врани коњи крај Мораве на обали“? Та ми сада немамо ни — Народне химне!... У новинама стоји да су мађарски гости тражили да се свира српска химна, па су домаћини морали признати да је *немамо*. „Па нека се свира ваща стара химна“. Но, лепо би се провели да су засвирали „Боже правде ти што спасе“ уапсио би Церовић и госте и домаћине па се не би по Ђурђевом Смедереву онако провели да су неке по Калемегданском „кермесу“ морали носити. Ељен старо смедеревско!

Па добро. Шта се данас пева по Србији? Ја сам чуо само „Стојанке, мори, Стојанке“ а у концертима сам чуо неколико лепих Мокрањчевих

композиција старо-србијанских и македонских мотива. Чудновато! Под Обреновићима, које су бедили аустрофилством, и песме и игре све је потсећало на Дрину и *преко Дрине*, а Влада је нагињала на *југ*. Данас се пева Македонски, данас се игра Македонски, а власници кокетују са Загребом и са Пештом!

Све се тумбе окренуло. Што је било доле то сад плива по врху, то је аристократија, парламенат, Влада! Јучерашње писарице Министри, а некадашњи Министри Краља Милана нису ништа или су апсеници. Ако су у слободи они више не познају никога, ако су у апсу они преко плота слушају неке необичне и непознате игре и песме...

Па шта се данас још пева?

Из новина видиш да се пева „род родила крушка (или трешња, не знам) ранка“ и „Болан Ђорђе у Тополи лежи“ али видиш да се и за те песме иде у апс!...

Кад сам из баштице отишао горе у ходник дођоше ми у посету: г. Владимир секретар канцеларије аустроугарског посланства, Dr. Нешић, Dr. Гута К. С. Протић и Никодим.

Први је мој велики поштовалац (противно његовој сестри која не може да ме види због — Краљице Наталије) и дошао је очевидно да добије једну моју слику из апса јер је за њу чуо, а нигде није могао наћи да је купи. Ја му је дадох, и то га је усрећило тако да му се једна половина лица са свим искривила. Сада тек видех да му је ресециран један зглавак доње вилице, при чему су, изгледа, страдали живци који инервишу мишиће на десној половини образа. Сиromaх младић. Он ми је донео важну новост: да

парламентарно Министарство у Бечу саставља начелник њиховог главног генералштаба *F. Z. M. Бек*. Нисам хтео да му кварим задовољство, и ако сам већ из новина знао да то није тај Бек, него један начелник Министарства трговине у Бечу који се случајно такође зове Бек.

Др. Нешић ми се представио као — поднаредник, који је већ положио и официрски испит, на чему му честитах.

Др. Гута је био као обично пун духа.

50.

25. Маја 1906.

Због ове моје старачке опширности, по којој записујем све што ми падне на памет, никако не могу да будем с овим мојим белешкама *au jour le jour*, а једва чекам да то стигнем, па да поред ових писама отпочнем радити и што озбиљније. За то ћу пробати да пишем „лаконски“.

68-ми дан, 22-ог Маја. Бакалина „одслужно“ свој апс, пољубио руку, па отишао. За „посилног“ добисмо једнога малог мангупа од 14—15 година, који је такође за краћу у апсу. Одрпанко, босоног, али симпатично лице.

У башти, између 5 и 6-те хиљаде корака седох да читам. Прочитах један чланак из Волтеровог „Философског речника“ који говори о људождерству. Кад су 1725. године довели четири дивљака из Мисисипија у Фонтенебло, међу којима беше и једна „дама“, Волтер је њу упитао да ли је кад јела људско месо? Кад је она одговорила да јесте, Волтер је био јако скандализиран, тада му је дивљакуша казала „на боље да победилац

поједе свога побеђенога и убијеног непријатеља, него да га остави ждерању зверова". Волтер сад нађе да цивилизовани народи, убијајући се у ратовима, управо спремају храну за гавране, за псе и за црве. Услед тога Волтер наставља...

Опет ја у моју стару болест! Што ће ми грдан цитат из Волтера? Хвала Богу што су радикалци српски цивилизовани људи те када су помоћу Драге сломили Обреновиће, нису мене испекли на ражњу и појели, него су ме три године тихо пржили на моралној ломачи, па су ме онда метнули у апс. Капе цивилизација!

У подне дођоше ми деца. Једно ми је од њих причао како је један радикалски посланик дошао са женом у Београд и заузео у Грандхотелу пет соба; то је код Душана Милићевића таман само за квартир сто динара дневно. Бадава, што се ови радикалски прваци паметно жене то је за приповест. Најпре послужују и у туђим старим ципелама иду у школу, праве авлију куварицама и собарицама, да би добили које парче меса више за ручак, или, ако нису били порцијашни него совјетничка деца, онда обећавају ћеркама попечитељским да ће се њима женити док добију државно благодјејаније, да оду на какав стран универзитет, а кад се врате, уписују се у најдемагошкију странку и *догурају* (од туда по неки од њих носе надимак „Гур-гур“) до Министарског положаја. Сад им не требају попечитељске ћерке са бедних хиљаду дуката мираза, узетих из Управе Фондова на попечитељску кућицу стечену за 30—40 година службе — него сада грабе да оду за изванредне посланике и опуномоћене Министре у иностранству, јер тамо има удавача са милионима мираза, којима је идеал да живе у „дипломатском кору“ па макар се удале за дипломату из Костарике. И тако хоп-

цуп: порцијаш, питомац, професор, Министар, посланик, милионар. Дај Душане пет соба, знаш, салон за примање, спаваћа соба за господина, друга спаваћа соба за госпођу (знаш обоје смо иревалили 40, нама није сада до лудорије него до амбиције и господства) две собе за госпођине собарице. Јасно је Вама Иван Андреич *sprechen sie deutsch*, кад вам дотична „млада“ донела неколико милиона! Биће ту, модем вам, који милиончић и за „партијске“ циљеве — па да видимо која ће то шугајнерска партија, која се крвави за 15 динара дневнице, да нам отме власт, ха?

Тако се жене *паметни* политичари, а *глушаци* и *напечине*? Ови се жене још као ђаци из љубави и дужности, наравно без паре и динара мираза (пфуј, ко у тим годинама помишља да своју мушкост прода за мираз?!), не знају, немају ни појма о двема спаваћим собама, на против они спавају по 40 година у једном кревету, тек кад окрупњају купују дупли кревет и то из фудулука Louis XIV, у њему израђају више деце но што је било владалаца из тих Лујева; он ради са 10 атмосфера, она штеди са десет ноката, он зарадио за 40 година 20 пута толико колико би зарадио мираза у Београду да се удавао у место да се жени — она чува као да се удала за малог занацију, и *summa summagum*? Врло су богати добром, лепо, васпитаном децом али — али — у грозној су зависности од Управе Фондова. И ти сиротани хоће да играју неку муку у свету у коме је новац *све*?! Још да се мешају у политику? Но, лепо ће им ићи. Данас треба потрошити читаво имање на изборе, па опет мандат није сигуран.

Тако је то. „Бизим бахчеде тирли-тирли чичек олсун“. Нека у нашој башти буде разнога цвијећа.

Само разних „стилова“ у мене нема *ni figura docet*. Хтео и ја да пишем лаконски — па ето како је испало.

Да пробам опет:

И ако је 22-ог Маја био понедеоник нисам ишао на купање. Затворено купатило јер је други дан Духова.

На педометру: 21,500. Највећи до сада рекорд у шетњи.

69-ти дан, 23. Маја. Киша. Једва исклизих 5000 корака у башти, па беж' горе. У 10 сах. пођох у купатило. Не ради, трећи дан Духова. Шта ко ради, Срби светкују. Одох код Фаркића. Код њега се ради. Цела процедура са електричним буретом. Али ах, на ваги ипак 111½ кила. У подне вратих се у апс. Та „шетња“ по киши, али бар по кадрили, каква је да је — дала ми је на педометру 3,500 више. Рест од 1,500 направих у ходнику, па онда ручах. Поднаредник опет има нешто „важно“ да дошане. Био код „Коларца“ збор самосталаца. Никола Николић доказивао да је Краљ погазио Устав што је због једног указа отпустио владу која је имала већину, а тај указ потписао другој влади из мањине скупштинске. Чули се гласови „Доле с оним који гази Устав“.

Кад је доцније дошао Хусејин који свуда љушка, упитах га је ли био на збору код „Коларца“. Јесте. Јесу ли се одиета чули они узвици? Диви јок. Збор се свршио у највећем реду. Дођоше нови гости. Хусејин оде, јер немам више столица. Од нових познајем двојицу: *Пају Денића* који је најпре био за моје владе генерални консул а после Драгин Министар, и *Драгутина Насића* трговца и Марковог кираџију а помало фактотума за набавке. Трећи и четврти ми се сада први пут представеше *Коста Марковић* и

Драгунски Караулић трговци, један (као што сам доцније из разговора видео) напредњак, други либерал. Разговор о мом апсу, о политичкој ситуацији, о узроцима, ови опет одведоше на Драгијаду, коју је Денић покушао да брани, али без успеха, јер му је најјаче оружје било да је Краљ Александар хтео да отера Драгу. То нам је *ош-ширно* причао, један *memento* за моју старачку брбљивост и опомена да ове белешке много краће водим. Иначе тенор целог разговора беше да су сва четворица одсудно противу — ... *Le mot de la fin*: „Па кога ћемо да наместимо преко пута од Таушановићевог споменика, при уласку на Калемегдан?“ Сви као по договору одговореше *unisono*:

„Апсу Ђорда“.

Седамдесети дан, 24-ог маја. Зора. Пљушти киша. На башту ни мислити. Пробах да марширам по цомбастој калдрми Управе, с амрелом. Од једног плота до другог 50 корака. Због смрада из нужника скратих стазу на 40. Долазе жандари у неглижеу, огрнути само шињелима те се умивају на чесми. Једна млада ружна и одрпана притвореница хоће на истој чесми да опере пљувалонице из женске „главњаче“ и свађа се са жандарима да је пропусте чесми да не кисне толико. Једе ме једна колица пуна кухинског ђубрета, која су не знам за што остала неиспражњена у сред авлије, да секундирају мирисима из нужника. Кад год прођем поред њих, окренем главу на другу страну, јер оно што тамо видим барем не вређа нос. То су љуске поједених јаја и репови поједеног празилука, историја једног апсеничког ручка вишег реда. Ah bah, све то не смета „великим“

духовима да раде даље у глави на плану за последњу трагедију. Мисли Ибзен да је он сам био у стању доказати да они људи које сваки дан срећамо по улицама или пивницама и каванама, преживљују такве исте трагедије, као што су оне, којима је Шекспир илустровао бурну историју енглеских Обреновића и Карађорђевића. Ево ће и један осуђеник у авлији београдске полиције да докаже, да су људи, које лично познају чак и ови жандари што се сад на чесми умивају, преживели онакво исто страшно време као што је било првога Лира. Збиља, како би било да се употреби и једна бомба, не само као успомена на теразијску бомбу, него као још једна мотивација за немилосрдно гоњење атентатора и њихових саучесника од стране напраситога Краља Горње Мизије, које му се немилосрдности после свете? Та бомба могла би још јаче мотивисати кобну абдикацију Лира II. Само где да се бацита бомба? Са техничко-драмског гледишта било би најзгодније у четвртом чину, у коме са свим природно, као и после сваке кулминације, малаксава интересовање. Та експлозија у сред баханалија Лира II као „приватног“ човека у Новом Вавилону, била би од силног драмског ефекта, и електрисала би уморене гледаоце... Али како ћу да је метнем у четврти чин, када тиме губим ону нову мотивацију за абдикацију која је на крају трећег чина? Из ове дилеме истрже ме једно силно:

— Пљас! —

Шта је сад? Зар бомба у кругу полиције? Није. Једна осуђеница просула са горњег спрата један лавор пун сиљачина, па оне пљаснуле онако жестоко на кајдрми поред мене.

Погледах у вис. На отвореном прозору стоји

једна препредена шиндивила, са лицем у коме је урезана цела историја криминалијета, притискује празан лавор на груди и говори:

— Ју, господине, извините, нисам мислила да има когод доле! —

Погледах на педометар. Тек 2500. Све једно. У овој се авлији не може ни шетати, а камо ли мислити о драмским суптилностима. Хајде горе, у задушни ходник, и ту сам довршио првих 5 хиљада корака па онда засео за тезгу. У подне Милан, који се једва једну ноћ изснавао после толиког патриотског лумповања најпре са Мађарима па онда са Хрватима, који су га сви позвали у госте у своје „замкове“. Шта ћеш? Њихова аристократија није изгинула на Косову као наша.

Кад после дође Аца, он још из далека мене пита шта има ново? Штраџга, само да ја њему не ишчупам какву „државну тајну,“ и ако знам да се за то после иде на шест месеци епитимије. У осталом нема ни у Министарству ништа ново и не може бити јер је громовник „молем вам“ у агитацији по Пожаревачком.

После подне био ми је један старац али млад познаник, даље мама, и Dr. Гођевац.

Стари Карађорђевац правио се много љут не само што сам ја још у апсу, него на све што се ради, а нарочито на онога с којим је некада био барабар као београдски цинцари и Барон Сина у Бечу. Али ја сам, и ако тако исто стари Обреновићевац, упорно бранио нашег „Чика Перу“ и доказао сам му да овај, поред најбоље воље, не може мене ослободити из апса не само за то што сам ја југунаст, па нећу да молим за „милост“, него поглавито за то, да се не замери великој — Русији, која ме је и довела у апс.

Сиромах чича био је у недоумици да ли да ја озбиља говорим или се — шалим, и после неколико ексламација „Ете!“ „Ете га опет“ окрену разговор на другу тему и рече ми да је одлучио — да се *о жени*.

— Глупак! — излете ми нехотице. То је био „Reflexbewegung“ као кад човек гледа у сунце па мора да кијне, или кад види питу с месом, одмах му удари вода на уста. Тако и ја погледах у његову са свим седу косу, помислих како се брзо скљокају старци који се тако доцкан жене, помислих на барона Думбу и Саблиновицу, помислих на три најновије француске драме у којима су јунаци заљубљени старци, па са свим махинално избаших „глупак“.

— Ја бих одиета био глупак — рече Карађорђевац са свим мирно — када бих се женио у овим годинама за оно ђаволство на које ти мислиш, и када бих узео неку младунцу. Али ја се женим прво за то, да се курталишем ових 30—40 хијена које су намиписале да имам једно 100,000 динара па хоће просто да ме поједу, само да се дочепају мојих пара; друго за то што ме већ мрзи да идем пустој кући, у којој ми пишта није у реду па макар троје млађих плаћао; треће, мени треба неко свој, који ће ме неговати у старости и који ће ми заклопити очи кад умрем. А да су само *то* моје побуде, доказ ти је што је она, на коју сам бацио око, само 10 година млађа од мене! —

И он ми рече име. У мал' га нисам загрлио.

Зликовац! Ако она за њега пође, он ће имати тако срећну старост, какву тај вечити бунтовник није никад заслужио. А она? Она ће завршити свој живот као милосрдна сестра, али ће се ба-рем под старост *одморити* под својим кровом...

јер је страшно био *заморан* тај алтруизам једне идеалне жене!

Боже мој, шта га трагедија пролази београдским улицама а нема никога да их прибележи. Паре! Паре!

Каква је Божија благодат добра жена! О томе сам опет један пут имао прилике да се уверим, чим је младожења отишао, те остах на само с нашом мамом. У једном важном питању наше породице, ја и моји синови већ бесмо, што кажу Бечлије, на горњем спрату, и већ смо хтели „енергично“ да размахнемо рукама. Међутим мама се не одушевљава тако ласно. Три дана је мирно размишљала радећи по кући и гурајући млађе да свако врши свој посао, па кад је све лепо смислила, а кина ни трећег дана није престала, узела је мирно кола, и дошла к мени у апс, да ми каже своје гледиште. И ја сам, са висине мојих толиких диплома, морао да признам да она има право, и да се не треба затрчавати. Ти знаш чега се тиче. Ја сам теби о тој ствари писао ванредна писма, изван ове епистоларне литературе. Је ли да је моја жена паметнија од мене? Какав си пакосник ти ћеш одговорити да то није тешко бити...

Још је мама седела код мене, када ми дође у походе Dr. Гођевац. То је лекар који је, чини ми се, у одбору наших бораца. Он за мене, не знам за што, није марио до моје одбране пред судом. Кад је ову прочитао, он ми је у Гранд Хотелу, пред свима људима који онде беху казао „да су Срби били слепци, којима сте Ви, а међу њима првome мени, отворили очи. У место да Вам за то пољубимо руку, Ми Вас осуђуемо на

шест месеци". Тај доктор позват је данас у Управу да укаже помоћ једној жени која се у апсу разболела. Кад је то свршио, и ако је као практичар лекар у врло великом послу, дошао је да и мене посети.

У разговору он нађе да грешим што не молим за помиловање, јер „овакав апс једе људе". Рекох му моје разлоге против, али они нису сви били за њ убедљиви. Понудио ми је да он, као члан санитетске комисије, захтева да ми се да боља соба, тј. уопште соба, с прозорима. Молио сам га да то не чини, само да не изгубим овај видни ходник у коме по ваздан проводим.

Јутрос сам се уверио да никада не треба тражити преко хлеба погачу, и да је наш Церовић цвеће и ковиље, каквих „ги" има по „внутрености"!.

Како и јутрос пљушти киша као да се спрема нов потоп, или, што је за Србију много горе, поплава, која може да упропасти све усеве и све винограде, што би, у вези са затварањем границе за извоз стоке могло да направи читаву катастрофу у земљи, па ма ко победио на изборима — то ми ништа није помогло за шетњу, што сам и јутрос поранио, јер сам из авлије побегао горе, чим сам видео да канцлар Милун оде да „пусти нестрагу".

Горе уносе постељне ствари и путнички пртљаг у једину још празну ћелију нашег ходника. Ко ли је нови комшија? Гле! Никола Премовић! Крагујевачки суд нашао да он није „надлежан" и пошто га је држао 12 дана у своме затвору, вратио га у Београд, да се овде „продужи" истрага. Никола се крети и само хуче.

— Хвала Богу те ме вратише у Београд! —

— Како то? Зар Ви нисте из Крагујевца? Зар вам није тамо цела родбина? Тамо вам је морало бити лакше?! —

— Жалосно лакше! Кад сам тамо етигао буљубаша судеки ме је претресао као као каквога зликовца, одузео ми сахат, новац, перорез, потее, плајваз, одузео ми све књиге, па ме онда закључао у ћелију са прозорима од плеха, само је горња трећина за вентилацију. Из таквог апса пуштан сам само по један сахат изјутра и по један после подне. Онај што ми је доносио храну од куће није пуштан к мени, него је морао предавати јело још на кашији. Нико од мојих није пуштан да ме посети. Они су онда ноћу долазили под прозор (ови су са сокака) па смо разговарали кроз горњу трећину мога прозора. Ту сам сазнавао шта су ми кога дана послали од куће. Ни пола од свега тога није дошло до мене. Па и оно што је дошло до моје ћелије, то је буљубаша муљао кашиком, ломно је погачу на ситне парчиће да види да нема унутра какво писмо, а овамо ја могу да се споразумевам са сокаком! Првог дана нисам имао хлеба. Тражим од мојих пара што су ми одузели да купим себи хлеба. Једва ми послаше од мојих пара десет динара али са напоменом да — штедим! Хтео сам да купим новине, дувана — не да буљубаша. Тражим моје књиге. Јок! Просто да се полуди! И ја бих просто цапао да сам свих 12 дана тако остао. На моју срећу суд је имао многе пресуде за преписивање, а мало персонала, те ме узеше да преписујем. Истина радио сам то од 8 до 12 и од 3 до 4½, кад они излазе из суда, али сам барем добио моје књиге и све моје ствари натраг. Судија коме сам се жалио рекао ми је да такав поступак самном нико није наредио, да је

то сувишна ревност — буљубашина. Хвала лепо! Да суду није затребао бесплатан преписач који се још може прекорети ако сваки дан не препише све што му се да — ја пропадох само за то што је судски апсанција буљубаша! Хвала Господу те се овде вратих. Ово је *рај* према ономе! —

Како је све релативно у свету. Нисам мислио да ће неко овај наш ходник и баштицу сматрати за рај на земљи! По осталим причама Премовићевим изгледа да у Србији има апсеника који моле да се из Пожаревца преместе у — крагујевачке апсане. За њих је, од како је *Доктор* Јанићије управник казненога завода у Пожаревцу, прави рај у *крагујевачким* апсанама. Чудеса питомости тога Доктора из „Врању“ причају апсеници који су по молби премештени испод управе тога бившег — дипломате под управу крагујевачког буљубаше!

Капе наш Церовић! Он забрањује само оно што је луксуз — нпр. брчкање. Иначе је он врло слободоуман човек. Живео!

После подне две визите: 1. Ужичанин са цигаретама и ако је болестан и са новомшћу да би ме Dr. Веснић „данаас“ помиловао кад би то само од њега зависило, али он мора да чека Пашића који ће се вратити у суботу 27. ов. м. Баја Николче ће му наравно казати: „Модем вам док прођу избори“. —

2. Dr. Субботић старији, дошао да благодари што сам се из апса сетио његовог 25-годишњег операторског јубилеја. Причао ми је о своме брату генералу Дејану Субботићу који је до рата био гувернер Манџурије. Он је одвраћао од рата — узаман. Кад је узео одсуство да лично отвори очи Цару овај није хтео ни да говори с њиме, о његовим рапортима из Манџурије, него га је питао:

„Какъ Ваше здоровье?“ —

Одмах за тим метнут је Дејан на лед — у ратни савет.

После рата који је доказао да је Дејан имао право — постављен је за ђенерал-губернатора Туркестана, Јақақо!

Полазећи Dr. Субботић ми рече да се сада ради на — оснивању срп. медицинског факултета.

Да имамо за све гране по једнога Субботића — хајде де!... Али овако: мрка капа, зла прилика. —

* * *

Због кише само: 15,000.

51.

28. Маја 1906.

Учтиво јављам: 74-ти дан у затвору, ново нема ништа. У мало нисам рапортирао као онај пандур у Алексинцу за време првог рата што је подносио јутрењи рапорт начелнику Бабићу: „*Хвала Богу* нема ништа ново“. Али не могу, јер за прошла два дана ипак има макар и сићушних новости, које треба „немачке потпуности ради“ записати. Тако во првих криза, али не у Министарству, него у послуживању р. т. осуђеника нашега ходника. Онај симпатични мангуп „одслужно“ свој апс, примио бакшиш, пољубио руку и отишао у слободу не укравши нам ништа. На његово место прикомандован један радник Монопола дувана, који је само за то, што је узео неколико цигарета више него што му „припада“ осуђен на 20 дана затвора. Несретник има жену и децу и *par surcroît de malheur* зове се Максим, што ме

је потсетио на једну епизоду из моје скупштинарске каријере. Ти знаш да сам ја после зајечарске буне био Краљев посланик у Скупштини. Кујунџићу, који је тада био председник Скупштине, допало се како сам ја бранио, чак и после буне слободу штампе од реакционарског предлога Аврама Озеровића, па чим когод од зубатијих радикала сврши неку паликућску беседу он тек викне:

— Посланик г. Dr. В. Ђорђевић има реч! — и ако се ја у ствари *нисам* био јавио за реч.

Док ме је тако прозивао да одговорим проти Милану Ђурићу или Ристи Поповићу из Голушца, било ми је ласно, јер сам са „праједовским костима“ лако изашао на крај, а већ у борби са „Голубачком мушицом“ брзо сам имао смејаче на мојој страни. Али Абердар јекну моје име и после некакве „беседе“ Максима Сретеновића из Горњег Милановца који је за мене онда био са свим *homo novus*, па нисам ни пазио шта је он чеврљао. Али како нисам могао председника Скупштине терати у лаж и казати да ја нисам тражио реч, устадох, и док не бих емислио шта ћу да кажем стадох развличити:

— Мој врло поштовани предговорник *Господин* Максим... —

— Нисам ја *господин* — дрекну он из клупе.

— Pardon — поправих се ја — Члан парламента за Горњи Милановац *газда* Максим изволео је рећи... —

— Нисам ја *газда* — виче он из клупе опет.

— Е дакле *просто* Максим казао је... —

Овде пуче Скупштина у смех и направи се читав думбус.

Али овај мој нови „случајни“ или „посилни“ не заслужује да се зове Максим, јер је био толико интелигентан да је хтео да ме замоли да

му напишем жалбу суду против ове његове осуде. Ја бих му можда то учинио да моја вера у мој списатељски дар није озбиљно потресена. Ономад се женио један џандарски наредник, пријатељ нашег апсанције. Овај и каплар Милун молили су ме да им напишем честитку-депешу њиховом другу. Ти знаш да сам ја ein guter Kerl, као онај дебели Шваба из Fliegende Blätter који је на крову једног пароброда спавао, а два Енглеза, немајући другог стола, почели да играју карте на Швабином трбуху. Док су они мирно играли Шваба је мирно хркао, али кад Енглези падоше у ватру па стадоше лупати по његовом трбуху, он се пробуди, па кад виде шта је, Шваба се само окрете на трбух и заспа опет, а играчи наставише партију на његовим, рецимо, леђима. Тако и ја оставих одмах на страну ову моју литературу за тебе, па стадох састављати честитку срећноме нареднику. Кад сам мислио да сам ту депешу са свим *народски* саставио јер није фалило ни оно обилгатно „двije шћери и четири сина“, и ако би такав резултат био мало много за наредничку плату, и кад сам моје сочиненије пружио мом апсанцији, овај салутира, али замоли да му га ја и — прочитам. Добро. Издекламирах му ја депешу као при Богу оно што сам декламирао у једном пустом абацијском дућану, у коме сам још у нижој гимназији изигравао театор. Али и ако сам то моје сочиненије прочитао са исто толико пџтоса, са каквим сам пре 48 година изговарао „Светковић је у граду. Ником помиловања док не призна Душана за Краља“ — видех на лицу Микаиловом да сам постигао само succès d'estime. И одиста сутра дан сам се уверио да су Микаило и Милун другу депешу „саставили“ а мој концепат са „дужним поштовањем“ оставили за спо-

мен, као „аутограф“ једног „славног“ апсеника, кога су они чували.

Према оваквој пронасти списатељској појмићеш с каквим нестрпљењем чекам твој одговор на моје последње писмо без римске нумере, јер се надам да ћеш се и ти сложити самном, да чак ни апсеничко време не треба трошити на списатељски рад, кад човек нема за то дара.

Из истог разлога чим видех да мој нови Максим тражи по ценовима „документа“ на основу којих мисли да треба поднети жалбу, ја га замолих да ми очисти цинеле, а за жалбу упутих га на доњи спрат једноме притворенику који је и нашем „попу“ написао дивну жалбу. А знаш ко је тај притвореник, који је у опасности да буде осуђен на много година робије? Један син Dr. Лазе Докића који је умро као Председник Министарства у Србији. Као што видиш, још једна трагедија, каквих у Србији има тако много. Један научник, који би у свакој цивилизованој земљи био до смрти *славан* универзитетски професор физиологије, морао је у Србији да буде слаб професор зоологије, па онда Гувернер једнога Краља, да с овим прави државни удар од 1-ог априла, и да као педагог (за што се није спремао) васпита једног Нерона за престо, а једног од својих рођених синова за — робијаша!...

Ва фторих: Има ново из Јединице хелије. Како у нашем ходнику нема више ни једне празне „собе“ — то је нови „колега“ стриан у Јединицу, на велики његов ужас, јер а) како ће он сада да држи формална богослужења у својој хелији? Та овај општински писар пренуће у смех кад Једина патакне талет, кад увије леву руку кајишем, кад прикачи Мојсијеве таблице на чело и кад стане отезати његов оријенталски рецита-

тив; а 6) где ће он сад примати онолику господу и онолике даме, што га сваки дан после подне посећују? Услед тога он је се дао јавити Церовићу да се жали на овај Einquartierung — али му ја саветовах да не гули коре да не буде горе, јер 1. могу му дати ону рупицу од хелије, у којој сад апсанција држи своју захиру, у којој поред кревета не би било места ни за једну столицу а камо ли за све наше столице колико њему треба за његова примања, а 2. ова навала гостију траје само првога месеца, па нека их прима у ходнику, као што ја чиним још од почетка. Брзо ће се уверити да ни јеврејска плехана фуруна не држи топлоту дуже од православне, и да ће му већ у трећем месецу долазити само жена и деца, 3. онда се може молити Богу, кад је општинеки писар доле у башти.

Ово га је умирило, и он се дао „одјавити“ код управника.

Али јутрос у башти жали ми се Једина да сву ноћ није спавао. Што? Његов камерат најео се јуче маснога бурека и напнио се водурине па му је сву драгу ноћ било зло тако да је отварао и врата и прозоре на ходнику. То је зимогрожљивоме Једини било врло непријатно, али том приликом је чуо нешто врло „интересатно“. Око *пола ноћи* промаширала је поред наше ограде, Вишњићевом улицом, некаква трупа, некакви војници, било их је тако педесет, само у оном мраку није могао разазнати јесу ли пешаци или џандари... Какви су то маршеви у *пола ноћи* по улицама?...

Али ја данас нисам расположен за песимистичка размисљања и ако је Столе Протић у јучерашњим званичним новинама штампао своја нова правила за нас притворенике и осуђенике,

којима је заменио она од 1865. У тим привилима имају само две нове наредбе: да сироти притвореници добијају у место 1000 грама хлеба 1285 грама за 24 сахата, и да ни они ни осуђеници (код којих се дакле не може више „осуђити“ истрага) не могу се никад пуштати *изван круга* свога затвора. Хм! Ама да то није Столе у сред најжешће агитације за изборе нашао времена да прописује нова правила за апсенике само за то да избрише моје недељно купање? Ако не!

Ти сад не верујеш својим очима. Зар ја бо-рио се два месеца док сам извојевао дозволу да сваког понедеоника идем у купатило, а сад ми „вишећко једно“ да ли су та нова правила написана само за то да ми се то одузме?

Пре свега баш и ако Столе није ово написао *ut aliquid fieri videatur*, опет се полицијска правила као и Државни Устави поглавито за то пишу *pour être violé*. За тим и највећи стручњак у овим кућама на „Краљевом тргу“ (*vulgo* великој пијаци) за правила о притвореницима и осуђеницима, а то је наш апсанција, поднаредник Микаило, кад је прочитао ову најновију мудрост Столетову, само је слегао са своја два велика „Ж“ на еполетушкама од чохе, па је презриво рекао:

„Могу они тамо горе писати колико хоће: да сваки притвореник под истрагом мора бити затворен одвојено од других. То ће се извршити само у толико у колико буде *хелија на лицу*, а кад они нема више, то *хеду* они опростити.“

Штета што Микаило не зна латински, иначе би он завршио са: *ad Impossibilia Nemo tenetur*.

Толико односно Столетових правила о нама по апсанама, али има један већи разлог што сам ја данас весео као вранци на оном великом ораху

у „судској“ авлији. Тај се разлог налази у смањеном притиску не полиције него — атмосфере. Знаш ли ти што је то недељу дана и толико исто ноћи киша, па киша?! Апстрахирам од блата, и немогућности за хигијенско марширање по башти, знаш ли ти да има људи који за време кише не вреде ни дуле дувана, ни *au physique, ni au moral*? Ја сам једна од тих жертава кише и атмосфере пуне влаге. Рекао би човек да сам родом из сунчане Јеладе, у којој по девет месеци нема ни капи кише, и у којој су за то све реке које се помињу у Омировој Илијади одавно пресушиле. Ја тако волим сунце као да сам земљак Тартаренов, као да сам Тарасковић а не Македонац. И сад замисли човека који је недељу дана био у *дуилом* апсу, у једном због Русије, у другом због кише. „Ово је тек прави апс“! хукате су све моје колеге недељу дана не могући никуда маћи из нашег ходника.

Јуче је престала киша, па и ако је било тако облачно да је сваког тренутка могао ударити нов пљусак — опет смо сви живакнули, а ја сам не само на ново истерао 20,000 корака на моме педометру, за један дан, него сам написао два велика писма, те тиме одговорио барем на два од оних што их вуцарам толико време по џеповима само да не заборавим одговорити. Већ сам био направио план за рад данас пре подне. Хтео сам озбиљно да ти напишем неколике руске државне тајне, потврђене њиховим службеним документима под нумером (ти знаш да сам ја специјалиста за *руске* државне тајне, и ако сам осуђен за бајаги издавање *српских*). Јест, али синоћ, кад је апсанција дошао да нас затвори (он то зове, „да мене упита имам ли још што да наредим“) он ми је са радосним лицем казао.

— Г. Министре! Небо трепти звездама. Сутра ће стазе у башти бити суве као коет! —

Кад јутрос — хтео сам, као што су стари Грци викали:

„Θάλασσα, Θάλασσα!“

да викнем „Сунце! Сунце!“

И мој план за озбиљан рад данас пре подне претвори се, као што видиш у врапчије цвркутање о свему и ни чему, илити речи у једну козерију...

Проклета епска природа! И ја хоћу да пишем некакву драму, у којој треба да је све збијено тако да нема ни једне излишне речи, као у Ибзена. Таман посла! Проћићу као Милорад П. Шапчанин!

Али сад што би-би, што је казала патка.

Сутра за цело добићеш једно озбиљно писмо.

52.

31. Маја 1906.

Тек што сам довршио педесет прво писмо, дођоше ми у посету Ужичанин и Ђока Богдановић. Овај још из далека протестује што сам га „избрусио“. А нисам га ни мало брусио, него сам му писао ону анегдоту из Fl. Blätter како је један шустер звао доктора да га лечи, па кад овај нађе да шустер у опште није болестан, онда рече: „Па оно, ја одиша нисам болестан, али како Ви за целу Вашу породицу правите ципеле код мене, помислио сам да је право да и Ви зарадите коју визиту од мене“. Позивајући се на овог шустера ја сам ономад, кад ми је из Империјала послат опет Grand Diner у апс, писао Ђоки да то више

не чини, јер ћу вратити све (осем цигарета, јер се „пলেখана фуруна“ разхладила, те нећу после апса морати отворати дуванџиницу) из врло простог узрока, што му се ја за толике љубазности не могу одужити. Да му пошљем комплет мога последњег списка? Он је таква бела врана да је тај комплет већ купио. Да после апса почнем и ја долазити у његову кавану те да његова „шкисла“ заради и од мене који динар? Не могу, јер је мене велика школа картања (некадашња ађутантска соба у Крагујевцу) прогласила за тако ограниченог човека, који целог живота неће научити ништа друго да игра до џандара. За то сам га замолио да ми више ништа не шаље. То писмо узео је Ђока као да сам га „избрусио“. Али при свем том ми смо читав сахат ходали по апсанској баштици и смејали се разним његовим причама међу којима је било и тако деколтираних, да би Ђока могао лако да у дође апс на место Ханцарлијино.

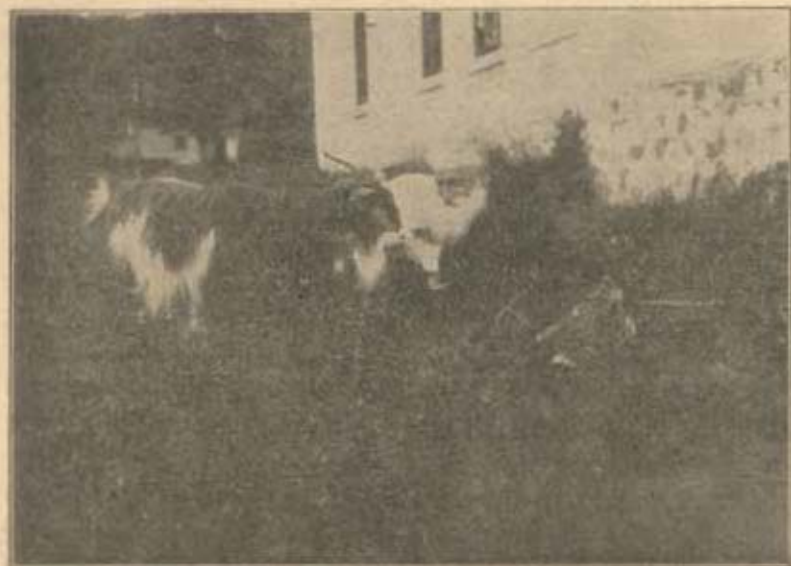
Кад они одоше и кад се ја вратих горе, дође ми Марко са својим „Кодаком“ у руци, са којим се никад не раставља. Он ми је дао неколико његових слика, ухваћених када је последњи пут био код мене у баштици. Ево како ме је ухватио на читању:

А ево како изгледам кад уморан од маширања седнем да се одморим:

Али мој јеврејски побратим осветлио се Марку што он тако напаствује људе својим фотографским апаратом, па је њега ухватио у Тониндери како лежи у трави, а један јарац дошао му на разговор. Молим те погледај колико је доброте, колико је израза у лицу Марковом у тренутку кад га је овај злодјеј фотографисао:

А сад да видиш колико ружније испадају слике, кад људи знају да ће их неко да фотографише. Погледај како глупо изгледам ја, како је паметан Исаак што гледа преда се, а како поносито гледа Ханцарлија, да није у апсу због — фотографија.

Марко ми је оставио још једну слику, на којој ме ухватио како нешто читам Исаку а Јевросима седи поред нас на клупи па слуша. Та је слика врло добро испала јер нисмо знали да нас он гађа кодаком. Ту ћу ти слику послати чим је покажем мами. Она је још није видела.

Још онога дана када је изашао указ о стављању у пуну пензију петорице главних завереника, неко ми је обратио пажњу на уводни чланак у листу „Војска“ бр. 20-ог III-ће год. Наредио сам да ми се тај број купи. Ево ти да прочиташ како се „Војска“ опростила од ових пет официра, па после да сравниш с оним што се писало у „Правди“ 29-ог Маја о. г. Паралела је врло интересантна.

„За Велику Британију... — Прочитали сте, драги читаоци, у новинама; чули сте из уста свакога с киме се сустретосте за последња два три дана, да је данашња влада краљевине, руковођена високим обзирима, принесла на жртвеник добра Отаџбине пет официра, који су окарактерисани као вође и управљачи онога светлог и знаменитог чина из 1903. године.

Нема честита створа који са узбуђеношћу неће поздравити акт мужанства ових патриота. У дане себичности, трвења и смицалица, у ове тмурне дане незахвалности и зависти, оваква дела прикривају магички уза се сву нашу захвалност и наше дивљење...

Па чему сад она подла подметања што су

посведневно чињена овим поноситим Србима?... Није ли се најзад разголитио тај гад са својим opakим смеровима? Није ли изузро његов продани глас у вашарским му гласницима — не стоји ли сада пред очима сваког честитог човека јасно оцртана наказност тог кужног бацила што се бацно на трудни и „захвални“ посао да покрима својим раскопа срце ојађене Отаџбине?

Отаџбине!... Не... не, да не потржемо то високо поимање — не Отаџбине, већ циркуса њинога, по коме су се они, ти зли дуси данашње Србије, пеливански кривелили пред непријатељима нашим, пиљећи им у господарске зенице, очекујући у псећој понизности, да се скотрља милостиња у њину, јудински испружену, руку... „добро умете мали, на — ето вам, живите од понижења мајке своје, своје домовине“...

У место да пространим чланком укажемо на побуде које су припремиле државни удар за нашу малену војску пензионисањем петорице одличних чланова нашег официрског кора, ми ћемо се само зарадовати од срца ако њихово пензионовање доведе Отаџбину у нормалне односе са моћном и „господарском“ Британијом...

Нека би краљевска влада, руковођена вишим обзирима, правилно схватила и експлоатисала готовост њихову, да јој се ставе на расположење: нека би односима споља ставила на равну ногу односе унутра и нека би била дубоко уверена, да се у њено мудро делање полаже свеопште поверење и уздање официрског кора.

Господину пуковнику **Машину** и господину пуковнику **Дамњану**, потпуковницима **г. г. Мишићу** и **Лазаревићу** и мајору **г. Костићу** стискамо срдечно руку при расстанку с њима, привијајући је уз своја

срца, која улеђу цетићи и тојло куцаћи за све што је часно и узорићо.

Целивајући униформу, притискујући на своје патриотске груди кокарде са калпака својих, љубећи опроштајним целивом двоглавог орла и монограм свога узвишеног господара, нека унесу у ту благу хармонију праштања наше одано, наше хиљадоструко — Збогом!... Ево вам наше другарске руке, осећате ли, поносити синови, како кроз њу струји осећање поштовања и захвалности..."

* * *

За 29-ти Мај (77-ти дан мога тамновања) беху у новинама огласили парастос преминулим и *премлаћеним* Обреновићима".

Ја сам од 10 до 12 часова био у купатилу. Овога пута пратио ме је тако бистар жаңдар (Ћжичанин) да га чак ни ја нисам могао видети, и ако сам се неколико пута осврнуо. У купатилу никог познаника, и ако су ме многи поздрављали. За једног брканлију упитах ко је? Рекоше ми некакав странац који говори српски. Цело уживање купања поквари ми после вага. У адамском костиму пуних 113 килограма! Дакле не може да ми помогне ни што мање једем (устајем и с ручка и с вечере не баш гладан, али бих могао још јести) ни што сваки дан направим 17—20,000 корака. У осталом јављају се и други симптоми да одиета дебљам. Синоћ опазих на ногама мало *Oedema*... Хм, морам чим изађем из апса право у Маријенбад... Само да се хоће дотле продати „одговарајући број комплета.“...

Док сам ја био у купатилу у нашој баштини одиграла се једна чудна сцена. Сви становници мога ходника сишли у башту. Несретни „поп“ из судске авлије донео однекуд некакву вошта-

ницу свећу, заглавno је између две даске нашега горе фотографисаногa, примитивногa стола, који су сами апсеници склепали, запалио свећу, донео један ватраљ жара из кухиње, бацно мало тамњана на жар, па са ватраљем окадно око стола, и његову публику и онда стао да пева *lege artis* — један потпун парастос. Један жан-дар завирио у башту, па кад је видео шта је, само рече „То ви сигурно правите парастос данашњем вучењу класне лутрије“ па опет заклопи баштенска врата. Али мало за тим ето ти поднаредника који прекиде „пона“ у његовом „чинодејству“.

— Јес' чуо попе? Моја би дужност сада била да те јавим г. Управнику. Ти би за то исмевање црквених обреда добио још коју годину робије, то је сигурно. Али жао ме те је несретника, и жао ме твоје сироте мајке. За то нећу да те тужим него ћу за овај твој безобразлук да ти платим кратким путем — и он му опали жесток шамар...

Тако се свршио овај импровизовани парастос Краљу Александру и његовој Драги, покушан у баштици саме Управе града Београда, од апсеника...

Кратка „процедура“ апсанцијина учинила је да су учесници овог парастоса отишли одмах „сваки на своје место“.

Међутим после оног парастоса у Палилулској цркви, који су то јутро приредиле Драгине сестре чак — из Минхена, дође брат поручика Dr. Савићевића и причао је како је била пуна црква света, и пуна Порта, и много сељака из околине...

Казивао сам ја још у Бечу да не вреди од Александра и Драге градити — мученике, да ће им то окренути симпатије народа, али нисам имао

коме говорити... Данас сељанке плачу за Краљем Александром... „Па што болан, наше је дете било, међу нама је одрасло, што да га убију онако млада?“

После подне имао сам три визите, али вредне, три даме на два бесна фијакера, од којих је један „без нумере“ као врло елегантан „екипаж“ направио сензацију пред полицијом тако, да је апсанција дотрчао к мени у башту да ми јави „елегантне“ госпође које су к мени дошле. То беше Вукашинка и госпођа Викторовићка, alias наша драга Анчица са једним турбаном од цвећа у место шешира. Трећа елегантна дама беше госпођа „Председниковица“, добра госпођа Владановица, која се жали што још мора да крпи, и која вели да је нешто постала не премијерка у Србији него Царица у Кини, она би опет морала да „поштрикава чарапе“.

Шта сам с дамама разговарао, то се не тиче политике, и за то си о тим разговорима добио друго писмо без реднога броја.

А политически завршетак овога дана биле су новине из којих сам ти исекао два чланка и једну слику из „Правде“:

„29. мај. И по трећи пут се години дан када је српски престо освануо обливен краљевском крвљу и када је ударена основа данашњем монархистичком принципу у Србији: да се Краљ може и сме убити, само кад убице нађу да то интереси земље захтевају.

И по трећи пут се години дан када је једна гомила официра осванула у краљевском двору са окрвављеним сабљама поред искасапљених лешева Краља и Краљице, и када је ударен темељ данашњем појму у српској војсци: да се положена заклетва не мора поштовати и да сваки

српски официр може убити свога Краља, а да се ипак не огреши о своју официрску дужност.

Три године се навршило од дана када је грозно убиство Краља, Краљице и краљевских министара прихваћено од демократских странака у Србији као патриотски чин, и када су официри који су погазили официрску заклетву, учитељи који су издали свога ученика, и људи који су напустили свога добротвора, проглашени од Народне Скупштине за хероје и спасиоце отаџбине.

Три године је прошло од дана када је у Србију крвавом руком бачено семе лажног патриотизма, раздора и корупције, и плод тога семена данас, после три године, у пуном је цвету.

Погледајте!

На управи земаљској седе људи и представници странке за коју један из њихове средине јавно рече: да је тридесет година радила систематски на уништењу једне народне династије и да је плод те тридесетогодишње борбе она крвава ноћ, кад су под ударцима официрских сабаља и куршума пали један Краљ, једна Краљица и три ђенерала.

У непосредној близини Краљевој, као први саветници Круне, седе људи који су инаугурисали принцип да се Краљеви могу убијати за дела за која и по уставу и по свима законима одговарају министри, а као краљевски министри ти људи врше данас баш оно, због чега је један Краљ убијен.

У српској војсци влада раздор као никада. Официрски кор је подељен на два непријатељска табора, од којих мањи, ослањајући се на принцип инаугурисан 29. Маја и на привилегије стечене оне крваве ноћи, угњетава онај већи, и на тај

начин уништава све принципе који одржавају jednu добру војску.

У унутрашњој политици Србије хаос је већи него икада.

Народ и по трећи пут у току ове три године иде на биралиште, овога пута мање обавештен о потребама земље но икада.

Општи интереси пренебрегнути и запостављени партијским, партијски котијским, а ови стављени у службу појединаца. Државна идеја стављена је у службу идеји парламентаризма: парламентаризам стављен у службу партији а партија је постала средство да се дође до циља — до личне користи...

И по трећи пут се години дан кад је убијен Александар I Обреновић пети и последњи, под изговором да се спасе отаџбина, а отаџбина се налази у положају горем но што икада била.

Судбина је хтела да и по трећи пут на дан 29. Маја констатујемо да је крвава ноћ од 29. Маја 1903. год. Србији донела само зла, и да је то зло данас, три године после те крваве ноћи, веће но што је било на годину и на две године после ње.

Дај Боже да ово буде последња констатација у овом правцу, те да се не утврди веровање: "ште даље све горе".

Ни данас не могу да приступим документима руске спољне политике у Бугарској.

Бог свети зна да ли ћу и кад ћу ја још је-

дан пут доћи у апс (не за то, што ћу ја од сад прећутати ма коју истину, за коју држим да је патриотска дужност изнети је на јавност, него за то, што сам већ старац) за то морам да грабим да што боље проучим овај свет „главњаче“ у који ме је садашњи помоћник руског Министра иностраних дела, благодарећи пандурској услужности неких самосталаца, могао да гурне, те да од мога тамновања буде какве-такве вајде за уређење наше полицијске струке и за ове несрећнике које тако сумарно и без икаквих обзира трпају у варварске јазбине које се зову „главњача“. Они документи, које хоћу овде да прибележим, неће побећи са мога стола. Њих ћу ти саопштити било доцније кад не будем имао ништа специјално апсеничко записати, или доцније кад будем код моје куће.

Али ти знаш да сам ја немачки систематичар. За то најпре да ти испричам „доживљаје“ од уторника и среде.

И тако 76-ти дан мога тамновања освану са кишом. Због тога сам устао тек у 7 и до доручка једва исклизих у башти 5.000 корака. Кад ми је момак донео млеко за доручак, жалио ми се, да га стражар није хтео пустити, и ако га већ добро познаје, него је морао чекати док дође командир страже да га претресе, па тек кад се „командир“ уверио да ми Сава не носи ништа друго до млека пустише га. Шта ли ће то да значи, и да ли се та „нова наредба“ тиче само мене? У то дојури Премовић оздо са круном новашћу да је „претресен“ и сам Јупитер доњих сфера у полицији. Претресли главнога претресача, апсанцију поднаредника Миканла Љубојевића!...

Шта је сад мајстор Трифко?

Ево шта је било:

Завереник поручник неки постао командир

чете у жандармерији, и његова чета дала је то јутро стражу за Управу. Поручник је поднареднику који је командовао стражом издао строгу наредбу: да не пушта никога апсеницима докле га не претресе, да не допушта никакав састанак ни једнога апсеника са „чаршилијама“ и „грађанима“ осем у његовом присуству. Ако има много посета да их све метне у круг, а он да стоји у среди, и да слуша све што апсеници говоре са својим посетиоцима, итд. Командир страже је одмах у почетку вршења ове „строге“ наредбе, наравно прећерао, па је претресао чак и једно „војено лице“ и старијег поднаредника од себе. Миканло оде право Митриновићу на рапорт у коме је замолио да се до подне смени са дужности апсанице „јер кад се у њему више нема поверења, он не само да неће више ни часа да остане при Управи, него неће да остане ни у жандармима. Он иде одмах својој кући у Ужице“. Члан Митриновић се зграуо и с Миканлом отишао Управнику на рапорт. Церовић се разгоруцао. По телефону зове команданта жандармерије и командира дотичне чете. Сад гракнуше и Церовић и Вукасовић на поручника, како он сме да се меша у туђу надлежност. Поручник завереник бранио се тиме да је услед бегства оног притвореника у оковима сматрао за дужност да својим људима изда најстожије заповести. Хм. Кад је себе било оно бегство, ко зна да ли је р. т. завереник онда и био командир жандармеријске чете? Ама да није г. завереник случајно чуо што о оном покушаном парастосу у башти главне полиције, да није „нова наредба“ казна за оне који су присуствовали тој „поповој“ имитацији? Било како му драго г. поручник је рђаво прошао јер је морао пред својим

претпостављенима да слуша овакву вакелу једнога потчињенога:

— Господин Поручник — кажу да му је изговорно поднаредни Микаило — овде има у апсу око две стотине душа. Међу њима има и врло одличних људи и врло велике господе, има зликоваца и криваца сваке сорте, а има и простих маугуна. Како са њима треба поступати, то може знати само онај, који својом главом за њих одговара. То не зна чак ни г. члан, то не може да зна чак ни г. управник, и ево вам одмах од многих само један доказ да је тако. Ономад је г. Митриновић допустио једном грађанину да се састане и разговори са једним од притвореника. Ја сам тога грађанина вратио и нисам га пустио да се види са тим притвореником. Кад се он за то жалио г. члану и кад ме је позвао да ме пита г. Митриновић, ја сам му показао акт, којим је тај притвореник спроведен у затвор, и у коме изрично стоји: да се тај притвореник, који је још под истрагом, не сме ни с ким састајати без присуства г. иследника. И кад те појединости за 200 људи не може да зна ни г. члан, који је непрестано ту, како ће да их зна командир страже који се свако јутро смењује? Молим Вас покорно, г. поручник! Многим притвореницима долазе сваки дан на виђење њихове породице, жене, девојке, деца, чиновници, први грађани. Шта би било да жандари по вашој наредби почну „претресати“ и *дале* и најугледније људе који скоро сваки дан овамо долазе? Знате ли какав би се урнебес дигнуо против полиције и у грађанству и у штампи? —

На ово је р. т. поручник поцрвенео као рак, и пред својим потчињеним морао је да метне нос у футролу.

И тако је „нова наредба“ укинута до подне и то је била права срећа, јер да је нешто „командир страже“ после подне „присуствовао“ моме разговору са једним старим полицајцем и са једним неизлечивим Напредњаком, поручник би пао у фрас. Полицајац ми је причао, чим смо се поздравили и сели на клупу у башти, да је Церовић у једноме друштву, у коме је била реч о мени, казао онако са своје олимпијске висине „Тхе, држаћу га у апсу још до Петрова дна“. Пошто ја знам изворе из којих тај полицајац добија своје извештаје, то је ова мегаломанија Церовићева са свим вероватна. Чуо господин да се по вароши много говори о општем помиловању на Краљев дан, па се и он направно важао. Он ће ме држати у апсу до Петровадне, јер тако он хоће.

И Напредњак ми је казао једну новост која се мене лично тиче: Писац оне критике која се у „Виделу“ отегла као испресецана папљичара на моју „Одбрану пред судом“ то је благонадежни млађи син Светомира Николајевића. Сад тек разумем за што сам ја за тога дечка толико пута у мојој књизи „наиван“, и од куда је он у њој могао наћи моје — аустрофилство!

Интересантно је да је Напредњак у даљем нашем разговору у троје, који је трајао скоро два сахата био *врло заковчан*, и ако се он баш вратио са свог агитационог путовања по јужној Србији, па коме је правно свиту Стојанову... Све оно што је он већ причао у кавани — није ми он причао, него други... он само није могао одрећи, јер се много што-шта баш од самог њега чуо. У опште полицајац и ја говорили смо *von der Leber weg*, а „наш“ Напредњак мерно је сваку реч коју ће казати. Па ипак се преварио и по-

казао ми за што је овога пута дошао к мени, овим питањем:

— Је ли дошао Вукашин? —

Ја га зачуђено погледах.

— Вукашин? Ја сам данас добио од њега писмо, из кога не видим да он и најмање на то помишља да сад овамо долази. Напротив. Јуче је била код мене његова госпођа да ми каже збогом, јер и она иде своме мужу у Беч, а то за цело не би чинила, ако би он имао намеру долазити. —

— А од куда ти мислиш да би Вукашин имао доћи? — ушта полицајац.

— Па — у вароши се говори да га је Краљ позвао да дође, јер му се чини да избори неће дати ни једној партији већину па хоће за времена.... —

— Који? Ама зар Краљ? Ако се баш деси да избори даду радикалске пата-карте, неће он ни помислити на какву енергичну меру са спасавање ове земље, него ће опет окунити оно његово старо „Молим вас споразумите се“ „Пробали смо Господару, па не иде, они су лоле“ — Али, молим вас идите, договорите се, мени за љубав споразумите се“ И продужиће се „споразумевања“ *ad infinitum* без грације и без икаквог успеха. —

— Па шта онда? —

— Качамак, покољ, пљачкање, грађански рат, страна интервенција, и онда једно велико „куш!“ свима, па да видиш како ће ова рита да слуша. —

— Уха — рекох ја — какву ти имаш уобразиљу?! Ко ће то да изазове покољ, и за чији рачун? Подофишири? Слушао сам да се неки ђаво спремао, да антизавереници из Дринске, Шумадијске и Моравске дивизије повежу своје заверенике и да концентрички пођу Београду, да се

улогоре на Бањици или на Екмеклуку па да преговарају са Београдом. Али 1. То је благовремено откривено, и сви опасни подофицири су похапшени. 2. Главни завереници су међутим пензионисани, изгубили су своје важне положаје, остали завереници су обезглављени. 3. У строју сада готово и нема војника. Сви су пуштени на неодређено одсуство кућама. У касарнама је сам регрут који још не уме руковати ни пушком а камо ли топом. Са таквом „војском“ се не предузимљу тако крупне ствари! —

— И без тога ја не верујем да ће војска што предузети. Не можеш ти њу ласно кренути ни када су прави војници у касарни, и то у потпуној мирнодобској формацији, ни онда када надлежна државна власт наређује да се крене. Ево шта сам доживео у служби: У Београду је био само један велики пожар. То је било довољно да узаври оно три хиљаде робијаша. Управник кажњеничког завода у граду јавља да робијаши у казаматима разбијају своје окове, спремају се да пљачкају по чаршији. Нарочито су ачик на јувелире. Ако се одмах не пошаље војска, робијаши ће побити своје чуваре и јурнуће кроз Београд да пљачкају. Не знам за што, али онда беше мало војске у Београду. Посласмо што смо могли одмах у град, а Министар војни и Министар грађевина телеграфисаше одмах у Ниш, да се одмах крене отуд један батаљон за Београд. У један сахат по подне шеф станице нишке јавља да је ванредни воз готов, али да трупе још нема. Тај воз је чекао од један после подне до 6 сахата сутра дан на шинама, и тек сутра дан кренуо се тај батаљон... Осем тога ми сад и немамо официра. Зар би 60 људи могло да тероризира њих 2000, да су ови прави официри? Изгледа да у

нашем целом официјерском кору нема више од тих 60 људи, који су кадри да метну главу у торбу, и за то тих 60 људи ево пуне три године запо-ведају не само целој војсци, него и свима вла-дама и свима Скупштинама и самоме Краљу. Јеси ли видео оних пет младих, нежењених официра, које завереници ономад на правди Бога бацише на сокак, пошто су им здерали еполете и скину-ли сабље. Да ли се и један од тих младих људи маши за револвер да казни ту неправду па ма-кар за то главом платио? Јок. Они се мирно шећу по корзу на Кнез Михаиловој улици, поносе се што су без сабље и без еполета, примају чести-тања и част по кафанама и диче се што су „му-ченици за идеју“. Сада станују и поћевају у ре-дакцији „За Отаџбину“ са читавим арсеналом ре-петирака и револвера и чекају да Церовић дође да им руши штампарију!... Онда ће тек они по-казати каква су сила. Зар те ови наши завере-ници не потсећају на оне горске хајдуке од ко-јих један упадне у механу у којој има 30—40 сељака па само викне „везујте се бре!“ а они се сви повежу... —

— Па кад се не бојиш да ће војска дати повода томе твоме покољу и качамаку, ко ће га направити? —

— Социјалисти. Само нека сад на изборима не продру њихови кандидати, па ћеш видети чу-деса. Ви сигурно и не слутите како су добро организовани и наоружани наши социјалци. У свакој улици има по један њихов десетар. Он има кад му се нареди само да изађе на улицу и да викне „Никола, хајде!“ За тили часак он његову десетину води на одређено место за збор његове стотине. Тамо га дочека стотинар са осталих де-вет десетина и води их на познато му место за

збор њихове хиљаде итд. Они су тек организовани као права војска. А наоружани су *сви* револверима, ножевима, бомбама, *ручним бомбама*. —

— Шта кажеш? Бомбама? —

— Сада „другови“ раде бомбе за свој рачун у фабрици Гођевца! —

— Па то је ужас! —

— Та да су сами социјалци ни по јада. Они слушају једну команду, они су дисциплиновани као једна војска. Са том командом њиховом могли би паметни људи да преговарају, родољуби би могли утецати на шефове социјалиста да се њихов покрет обузда, да се упуте овом или оном правцу. Али знате ли ви оно десет хиљада људи, које нико никад у Београду није видео, док не измилнише испод земље 14-ог и 15 Маја, од којих паде 85 рањено само оног дана када је протеривана Краљица Наталија? Све ће то опет да измиле онога часа чим социјалисте нешто почну. Тим масама *нико* не може управљати, а њима ће се придружити и 2—3 хиљаде робњашких зверова, па онда само гледај шта ће да се начини од Београда! —

— Нека Бог сачува од такве несреће наш драги Београд. Али ма како велики био тај хаос, ако би на нашу општу несрећу наступио, он може само неколико сахата трајати. Такви су покрети цитинске бујнице, које истина направе велику штету локалну, али брзо пројуре. Ја не сумњам да би се у Србији још нашло људи, који би заложили главу само да спасу отаџбину. Само једно не видим: за *кога* или за *шта* би ти људи радили ако би та бујница однела и ову династију? Слушао сам да Пашић мисли на персоналну унију Србије и Бугарске под Фердинандом I, али сумњам да ће цела његова партија бити толико бу-

гарашка да га у томе помогне. Слушао сам да су самосталци били републиканци још при избору садашњег Краља, да их је у оној фузионашкој скупштини било око 40 који би гласали за републику, да им завереници нису припретили, да ће их побити све као мачке, ако не гласају за Петра I. Слушао сам да самосталци сада, од како су пали с владе, отворено говоре противу Краља, али сумњам да ће овај *народ* пристати на републику; јер он се и у Петру само за то преварио што није *Господар*, него играчка у рукама партија. Слушао сам да Рибарац ради за Мирка, барем га на Цетињу зову „Сиви Соко“ — али ја сумњам да ће овај народ пристати да му Црногорци заповедају. Слушао сам да су неки још пре три године помишљали на каквога немачког принца, надајући се да би овај à la Карол од Румуније завео најзад реда и у овој земљи. Али баш ако би вође наговориле наш народ да пристане на Краља Шокца, који би се страни принц *усудио* доћи на престо *толико дуго* окрвављен? —

— Добро си све то чуо чак овде. Ја ти могу потврдити да се гради пропаганда за персоналну унију овако: Онда би били држава од 6 милиона, која би ласно приграбила и целу Македонију и Стару Србију, а већ доцнје, куј знаје, и Босну и Херцеговину, и у тој великој држави са три мора, Бугари би давали само доbru војску, а ми, модем вам, који смо много интелигентнији од њих, ми би били као кајмак озго, ми би Бугаре посрбили, као што су их староседеоци Бугарске пословенили! — А знаш како дојучерашњи самосталски *Министри* сада по народу агитују против Краља Петра? На свакоме збору узму по некога важнијег човека свог на страну па му највећем поверењу кажу: „Знаш брате за

што смо ми пали? Што не дамо народне паре Краљу за његове *приватне* ствари. Он је од нас тражио један милион да га подели завереницима, па онда је тражио апанажу за свога брата кога хоће да натовари народу на врат као команданта активне војске, онако као што је био Милан, те да у место једног имамо два Краља, а нама *хвала Богу не треба ни један*, кад неће да ради онако како *народ* хоће. Па и то није све. Он тражи још два милиона мираза за своју ћерку“. Овде геџо ништа не вели, него само *одмерава лактом*, а бивши Министар наставља: „Е, брате, њему се надавати не може. За то смо ми дали оставке. А Пашић, чим је дошао на наше место дао му је онај милион, и за то је Краљ њему потписао онај указ који нама није хтео да потпише. Разумеш ли сад? Ако сад на овим изборима Пашић добије већину, одоше и она два народна милиона у прију, а већ кад Арсен узме војску у своје руке, онда пиши кући пропало“.

— Е, вала, неће га куд је намислио! — дрекне геџо, али бивши Министар метне прст на уста па му само још пришане: „Ћуткац! Ово су *крућина* посла. Ово сам ја *само теби* могао да поверим, а ти ћеш већ онима којима *позораво* верујеш, у четири ока казати шта је и како је. Знаш ли ти шта је абдикација? — „Ја јок“. — „То је Краљева *оставка*“. — „Такву ти нама каву пеци“. — Е, ако хоћеш такву каву, а ви сви куглице у наше кутије“. — „Хич не бери бригу“.

После оваквих разговора отвара се збор. Бив. Министар говори јавно беседу о парламентарности и пита сељаке: „Је ли то уставно, је ли то парламентарно да се отпусти једна влада која има већину само за то, што је предложила један указ који се не допада, па да се састави влада из ма-

њине, и њој да се одмах потпише онај исти указ па још са једном незаконитошћу? Јели то, браћо, парламентарно?" — „Није“ загрми цео збор, а после тога чује се глас онога повереника: „А, валлах, *знамо ми*, за што је тако урађено, ама нема тамо никога!“ Ето тако агитују самосталци. Фузионаши се бију са два фронта: Противу самосталаца изnose да није истина да су они пали због онога указа, јер ето је Краљ одмах потписао тај указ, чим га је нова Влада поднела, него су они за... нили с Аустријом, па кад се ова наљутила и кад је затворила границу тако да ни трговци не могу да дигну своју робу са ђумрука, јер им ваља плаћати већу царину него што вреди цела роба, а већ српски сељак не би више могао продати ни једно говече, ни једно бравче, ни једну оку пшенице, ни једно сандуче сувих шљива, па кад су самосталци видели да ће их сâм народ за то моткама најурити, они су *просио сиругнути*. Него нека народ избере већину радикалску па ће трговина наша опет бити као што је била, и неће више којекакви политички зеленбаћи вршљати трње на глави овога ојађеног народа. — Противу напредњака измислили су нов барут. Видећи колико је она бештија из Цариграда протурела у народ слика свога копилета, они су растурили у народ један плакат без потписа, и на коме не стоји ни где је штампан, и у том плакату тврде да *Напредњаци хоће да доведу на престо Србије оно Миланово копиле...*

— Е, рекох ја, тај им барут бѣли неће упали. Кнез Михайлов син Велимир био је човек, и то диван човек, кад је његов отац погинуо, па опет нико у Србији није ни у сну помислио да једно копиле доводи на престо, и ако је Кнез Михайло њега признавао за свога сина и држао му

Стеву Тодоровића као гувернера и то у сред Београда. И сад ће народ помишљати на оно распуштено дериште за које је сам Краљ Милан мени казао да *није* његов син, и ако сам ја то наштампао у моме делу „Крај једне Династије?“ —

— Твоје дело прочитало је 5—10,000 писмених људи, од којих ће неки веровати да је тако, а други који су то дете или његову слику видели рећиће „ама пљунут отац“. А народ? Он не зна шта си ти писао, он не зна ни то да је то дериште педераст, који се по Пешти вуцарао тако да га је чак гроф Зичи, његов самозвани тутор морао вратити његовој красној мајци у Цариград, народ са свим другчије мисли о томе пушту. Ето упитај овога! Он је сад дошао из народа нека ти он каже како народ о њему мисли! —

— Одиста — рече Напредњак — видео сам у многих људи у народу ону поштанску дописницу са сликом Артемизинога Ђорђа. Свакоме сам говорио да је то крајња глупост помишљати на то копице, и готово сваки ми је одговорио: „А што болан, он је *његова кра!*“

Ха, шта велиш? Сад је Миланова крв довољна па да се помишља и на такву суманутост, а ти нети људи, док је Краљ Милан био жив, хтели су да му се нанију те крви под грлом?!

Не пише ми се више... Не хода ми се више, и ако сам свега 13,500 корака направио... Није ми ни до чега...

Истина после ове двојице долазио ми је још и пуковник Dr. Мика. И разговор с њиме био је интересантан. Он држи да ће ипак „покрет“ доћи од подофицира ...Све једно... *Србија је данас у страшној грозници*. Ова долази од једне гнојнице (апсцеса) на њеном организму. Докле год се та гнојница сама не провали или док је не просече

скалпел таквог оператора, грозница од 40° ће трајати. Ако се сама провали, и ако се не буде рана асептично лечила, може организам добити пијемију и пропасти. Ако је вешт оператор просече и *lege artis* буде лечио док са свим не зарасте рана, онда ће Србија бити опет здрава.

Avis au lecteur.

54.

3-ег Јуна 1906.

После јутрење шетње (6000) у баштици 77-ог дана мојег апса, дођох горе да радим, али у то дође *Хануарлија*. Извињавао се што ми није донео цвећа, али је ова непрекидна киша упропастила његову башту. У место цвећа донео ми је једну векну хлеба црног, јер је знао да ће од прилике бити при крају последња векна, коју је по мојој наредби купио. Уз то ми је причао како се по каванама људи свађају — због мене. „Ономад седим ја у кавани, и не знам како је дошла реч на Вас. Један крупан господин, сав сѐд, рекоше ми да је виши чиновник у управи железница, причао нам је како је служио под Вама у ратовима и хвалио Вас је до неба. На то један официр у пензији, мислим да је био капетан, стаде да Вас напада и да прича како сте га Ви кинили кад је био у апсу (?) због атентата на Краља Милана. На то скочише и онај стари господин и кафеџија и нападоше га тако, да би г. капетан извукао још и батине, да није одмах побегао из каване“.

Не могах да се сетим тога капетана, мањ ако не буде онај Јован Ђорђевић који је чувао

Живка Анђелијха онако добро да „се“ овај обесио, али за њега се сећам да је реактивисан међу првим указима Драгијаде? Најзад све једно! Нисам распитивао ни за имена оних који су ме хвалили.

Кад је Јатаганлија отишао, ја сам писао до подне, па сам опет отишао у баштину те до ручка направио још 6000 корака. Испрва ми је правило друштво Једина, а кад он оде, јер му донеше ручак, ходао је мало самном Dr. Савићевић, који врло нерадо машира („да не омршави још више“) него по ваздан чита најновију Француску Дерматологију (показивао ми је, чуда ради, дефиницију Eczema из ње; брука од галиматијаса) а и кад дође у башту седи на клупи и пуши „шванске“ цигаре.

Кад нас остави Једина ја рекох доктору.

„Како се Једина сад измирио са својом судбом. А првог дана није хтео ни да унесе ствари у своју ћелију а камо ли да даде донети себи кревет“.

— Па то није чудо. Он је знао да ће тога дана доћи заповест из Министарства правде *да га пусти*, само није могао слутити да полиција *неће хитати* да изврши тако високу заповест, коју су његови моћни пријатељи били издејствовали код Министра правде! —

— Та не може бити?! —

— Са свим. Чим је Једина доведен овамо, из Министарства правде је *телефонисано* Управи да га пусти. Управа је замолила Министарство за *писмену* наредбу о томе. У место ове, дошао је акт у коме Мин. правде тражи мишљење Управе да ли Једина заслужује помиловање. Одговор је од прилике овако гласно: „Х. Једина је крао ескап из свог сопственог дућана, па је онда банкроти-

рао, а са покраденим еспаном одмах је отворио други дућан. На тај начин он је оштетио своје кредиторе са 150,000 динара, и за то не заслужује помиловање“. За то се он сада измирио са својом судбином. —

Хм... А тај човек тако је питом, тако симпатичан, тако добар отац, тако ревностан богомољац! И он мора бити да је врло уважен човек међу својим сународницима, јер колико га људи обилази сваки дан, толико не долази код нас свију на горњем спрату... И сви они на сва уста осуђују његовог главног кредитора који га је уважио у ову несрећу, и који је — за њих непојамно — и сâм Јеврејин...

Пред вече сам опет мало шетао. Једина иде замном по узаним стазама мојих „осмица“ и говори како ја треба да се „спремам“ јер ћу „врло скоро“ бити помилован. На моју примедбу да пре Петровдане не може бити ни речи о томе, а и тада Бог зна ко ће бити на влади — Једина стаде причати:

— Већ за Петровдан је *сигурно* са свим, али је врло вероватно да ћемо ми, *који заслужујемо помиловање*, бити пуштени кроз који дан, 2-ог или 5-ог, не знам кога је Јуна био избор Краљев, дакле на дан Краљевог ступања на престо! —

— Од куда вам то?... —

— Неки моји пријатељи били су код г. Пашића, па им је он казао. Они су то од њега *просто захтевали*.

— Ене?! По ком праву? —

— Па ти су моји пријатељи *фузионаши*. —

— Зар међу вама има разних партија? Ја знам само за Њир Едију и за Озеровића да се баве и политиком, али они су напредњаци. —

— Ми смо људи трговци, па хтели не хтели ми морамо бити у свима партијама. —

Тачно, помислих у себи. *Партизанство* и није ништа друго до трговина *en gros* са животним интересима државе.

Не полажући ни мало на то што је Пашић обећао својим јеврејским присталицама, јер он обећава и „хришћанским“ фузионашима златна брда, само да му отму већину сад о изборима — ја више нисам реагирао на оно што је Једина казао, него сам рест данашњег марширања (до 18,500) употребио на размишљање о мојој „драми“ у пањевима, или латински *in partibus infidelium*. У томе нађох да би мој Лир II требао, у приватним аудијенцијама првог чина да прими све шефове партија и оне „његове“ људе који у партијским главним одборима раде за његов рачун. Лир II треба све њих да припрема за свој „уставотворни одбор“, који ће бити у другом чину. Даље: кад се сврше приватне аудијенције, лакеји одгурну једна велика двокрилна врата у зид, тако да Краљев кабинет састави са собом у којој се држе седнице Министарског Савета један простор (Лесингово јединство места, не мора се спуштати завеса да би се променила сцена). Министри су већ искупљени за седницу. Краљ председава. Прочита се спремљена прокламација народу (Св. Петка. Наћи оригинал). У овој и осталим дебатама ове седнице карактерисати маркантним цртама све Министре: Шеф кабинета апсолутиста („ја слушам Краља, мене мора да слуша цео свет“). Други Министар затуцани бирократа, трећи истински конзервативац, четврти за „просвећени деспотизам“, пети либерало-напредњак, шести дворека будала, иначе једини искрен пријатељ Краљев, седми интригант који рије про-

тиму целог света па и противу својих колега у кабинету, осми (војни) Haudegen, Будалина Тале. Сваки од њих треба да буде маркантан тип, као и она тројица шефови партија... Тако ће први чин бити потпуна експозиција, пуна живота и рада, и кулминација драматичности тога чина биће при крају: повратак отетог престолонаследника.

Одох горе. Новине. Вечера. Поднаредник:

— Молим, Г. Министре, наредили сте ми да Вам јавим кад опет буде полицијска потеря, да би видели оне које доведу за главњачу. Ако је по вољи, да сад сиђете у моју канцеларију. Ја ћу сада примати оне који су доведени из неколико квартова. —

Ја сиђох одмах доле, и прођох кроз гомилу „доведених“ у онај казамат од сутерена, у коме је апсанцијина канцеларија. Ова је повелика, сниска, бело окречена соба, са једним прозором барабар са тротоаром Вишњићеве улице, са три свода између два трегера у плафону. У њој два војничка кревета у два ћошка собе, један сто за писање и две столице. На зиду над писаћим столом неколике фотографије урамљене. Како је над столом била једна (електрична *s'il vous plait*) сјајница, то сам загледао у фотографије. На једној сам видео ужасно зверско лице једног младина. Рекоше ми да је он извршио много убијстава и да је на послетку у затвору земунском убио апсанцију и целу његову породицу (њих шесторо). До његове слике једна фотографисана група: Атенатантор Кнежевић на Карабуриу, пред његовом раком. На његовом лицу: равнодушност. Од оних људи око њега познадох двојицу: поп Новицу „од Бунара“ и Андру Петровића, који је некада био лекарски помоћник на моме дивизијском завојашту у Сечаници за време наше прве

битке на Мрамору 20 јуна 1876, а овде је фотографисан као члан Управе.

Узех једну столицу па седох у мрак, поднаредник нареди да се доведу нови притвореници, и узе њихове „полицијске пресуде“ преда се.

Улазе поједини жандари са књишком у руци и са неколико пропалих егзистенција за њима док се скоро овима напуни соба. Никада нисам видео мрачније слике од ове живе групе људи предамном. Бледа, измучена, чађава, никад не умивана лица, нешишане, никад нечесљане разбарушене косе, мршава, изнурена тела у прљавим, блатавим дроњцима без икакве обуће, или са ципелама из којих вире прљави прети или још прљавији обојци. Не видех ни на коме јаку од какве кошуље.

Апсанција прозива редом, и они бедници ступају један по један из гомиле напред. Свакога пита апсанција: „Одакле си?“ — „Чиме се занимаш?“ — „Знаш ли за што си и на колико си осуђен?“ — „Имаш ли каквих „докумената“ при себи?“ — „Имаш ли новаца, сахат или перорез при себи?“ — „Ако што имаш предај мени на чување, јер ако ти то украду они с којима ћеш бити у апсу, ја ти не могу вратити“.

Из одговора на та питања ја ћу прибележити само ово: Већина их је из унутрашњости. Дошли су у Београд да траже рада. Двојица су из Црне Горе „земљорадници“. Од ових један има свој пасош. Сви други немају никаквих исправа. Један подноси као „докуменат“ једну књижицу у црвеним корицама. У њој пише да је дотични „члан савеза радника на Сави“. Остали листови имају штампан наслов „Помоћ у штрајковима“. Дакле социјалиста. Осуђен на три дана затвора „због скитње“. Од њих 20 само је један имао да

нешто преда апсанцији на чување и положи на сто некакву монету. По звуку, неколико никлића... Тај релативни „богаташ“ је брат Мађар. Зове се Була. Јутрос је прешао из Земуна да тражи рада, хтео је вечерас да се врати, па га ухватили и дотерали због скитње. У његовој пресуди стоји да се он већ петнаест дана шуња по разним авлијама да штогод украде, а кад га ухвате издаје се за занацију, сваки пут другог заната.

Од свију је био најбеднији један младић из Црне Горе. Он је пре годину дана био примљен у Св. Савски дом на васпитање. Ту му је било тако добро, да је постао бесан. Пробао је да над једним ђаком изврши педерастичку. За то је истеран из дома Св. Саве. Од тога доба доведен је до сада 15 пута у главњачу. На питања одговара тако изнемоглим гласом и са толиком мукотом артикулира поједине речи као да Бог зна од када није окусио хлеба. И он је осуђен на три дана затвора „о своме трошку“. Ја бих се на овај додатак згрозио видећи да је онај јадник и онако полумртав од глади, јер таква би пресуда у овом случају значила осуду на смрт од глади — али ми је раније поднаредник био казао да је то „формула“ која се „тек онако“ пише у полицијским пресудама, а у ствари сваки апсеник добије један хлебца дневно...

— А шта сте вас тројица? —

— Радници — рече један од њих.

— Јесте ли и јутрос били на раду? —

— Јесмо. На грађевини Јовиној. —

— Па што су вас осудили на 5 дана затвора за скитњу? —

— Не знамо. Ми смо само толико прекинули рад да доручујемо у каваници која је близу гра-

ђевине. Ту нас ухвати џандар и отера у кварт, а отуда нас доведоше овамо. —

Доџије сам упитао поднаредника зар се долични жандарм није могао уверити на оближњој грађевини да ли су она тројица истину казала или су га слагали? Миканло само слеже раменима па прогунђа: „Полиција нема времена за толика истраживања“.

— А шта ћеш ти ту? Зар опет? Зар те нисам ја тек јутрос пустио из апса? — зачуди се апсанција кад виде једног доста отресилог младића.

— Јес. Пуштен сам одавде јутрос у 8^{1/2}. У девет сати већ сам опет одведен у кварт што немам рада. Ја за по сахата нисам умео наћи рада! —

Ово ме револтирало. Доџије упитах: за што се онпуштенима не даје каква цедуљина на којој би писало кога дана и у колико сахата су пуштени из апса? Хапсанција ми је одговорио:

„Упрошћење администрације!“

— Гавра Тошић? —

— Ја. —

— Шта си ти? —

— Просјак. —

— Па зар је теби до тога да се држиш с оном удовицом? —

— Тхе, к'и човек! —

— Знаш ли за што си осуђен на 2 дана затвора? —

— Ја јок... Мањ ако је за то што сам јуче био пијан, па сам у пијанству рекао штогођ! —

Поднаредник загледа у његову „пресуду“ па онда рече:

— Водите их! —

Каплар Милун одведе их све у страшну „главњачу“.

Поднаредник потписа све „књишке“ предаде кварталским жандармима. Ови салутираше па изађоше.

Апсанција записа у „депозитну књигу“ колико је „новаца“ примио од Ђуле, па онда и књигу, и новац и онај црногорски пасош и социјалистичку „исправу“ закључа у своју фијоку, и запита:

— А где је она баба, што је доведена због прошње? За што њу не доведосте? —

— Грехота је да је мучимо поднаредниче. Она је полумртва. Више су је носили но што је могла да иде. Па је однесмо у женску апсу да се јадница одмори. —

— Добро — рече поднаредник и махну руком. „Примање“ беше свршено.

Враћајући се горе размишљао сам: А шта би са домом за изнемогле старице на Врачару за који сам и ја приложио сто динара, и који се оснивао још док сам ја био на Влади? За што изнемогле и чак полумртве старице нису тамо, него их вуку у главњачу?

Замном дође и поднаредник горе.

— Ево, ако хоћете да прочитате, Г. Министре, једну од ових пресуда са којима су вечерас доведени притвореници које сте видели. —

Узех тај табак хартије. Унутра реферат полицијског писара шефу кварта Палилулског у коме се каже ово: „У улици тој и тој, у којој и потписани станује, а у кући под бројем X. станује просјак Гавра Тошић, који невенчан живи с удовицом Аном Н. на велику саблазан целе улице. Данас сам га видео на сред улице где је и виче „Нем ја грбаве жене него само праве као што је моја Ана“. Услед тога част ми итд.

Потпис писарев. На полеђини нумера и овакво решење.

„Пошто је г. Н. Н. писар овога кварта *заклећу чиновник*, а у неколико стоји и признање оптуженога, то на основу §-а ...да се казни Г. Т. са два дана затвора. Старешина кварта (потпис)“.

* * *

78-ми дан, 2-ог Јуна. Кад је зазвонило да се мушки апсеници врате из авлије у ћелије, а да се жене пусте на чист ваздух, ја сам остао у башти да довршим последњу хиљаду корака моје јутрење шетње.

Тек што заторокаше женски гласови из велике авлије, зачу се кукњава једног женског гласа. Некаква апсеница нариче некакву бескрајну тужбалицу у стиховима, као што жене кукају над мртвцем или на гробљу. Док тек с ону страну тарабе, из судеке авлије зачу се глас онога штрафова „попа“.

— Е, моја ћерко, да што помаже кукати, умео бих ја да кукам лепше од тебе! —

Ја пођох горе. Пред нашим басамацима искупили се сви из мог ходника и неколико жандара; у авлији искупиле се све апсенице; с отворених прозора Управе гледају чиновници и публика, која дошла послом у полицију. Сви гледају једну жену која се на једној клупи савила у клупче па кука без прекида. Нисам јој могао сагледати лица једно што је се повезала великом марамом, а друго што нисам хтео да се зауставим да и ја увећам број оних који блену, него одмах узиђох уза степенице. Душан пође замном да ми скува чај. Њега уштах каква је то жена и за што кука? Рече ми да су је ноћас пијану довели, а од јутрос налазе да је суманута.

Док сам ја доручковао и почео писати она кукњава претворила се у викање, а после у дерање из све снаге, као да некога на ватри пеку. Кроз прозоре нашег ходника видех пуно света који се искупио у Вишњићевој улици, с оне стране зида којим је „истрага“ ограђена, и како прозори беху отворени чух шта се говори на улици.

— У полицији *бију жене!* —

— То су сигурно повалили на *мацке* неку несретницу па *бију* ли, *бију!* Их ала су зверови!

— Какве *мацке*? Оне су укинуте. То *жандари* онако *бију воловском жилом!* —

Ово ме потсети на поднаредников корбач, којим је пре два месеца претварао кукњаву оног мангуна у певање. Али опет, неће ваљадe наш Миканло и према једној жени...

Послах Душана да види шта је. Кад се вратио, он ми рече, да је нико није претом дарнуо. Поднаредник не може ништа да предузима докле не дођу старешине да им рапортира. Она се тако дерала док је не издаде снага па онда леже на клупу, удари јој пена на уста, стаде се бацкати рукама и ногама и паде с клупе на калдрму. Сад баш је прегледа г. Dr. Савићевић.

Мало доцније дође доктор горе. Упитах га шта је нашао?

— Доста вешту симулацију падавице. Да није одиста епилепсија видео сам већ по томе како прави пену и како је пљује, нарочито како вешто пада са клупе да се не угрува, спуштајући најпре лакат на земљу итд. Али опет кад сви гледаоци повикаше „Велика болест“ ја приђох да јој пиннем рожњачу. Потпун Cornea-Reflex. Дакле симулант. Осем тога издала се и сама. Чим сам јој додирнуо рожњачу она већ беше потпуно

при себи јер ми је рекла „Шта ћете Ви? Ја Вас не познајем! —

Међутим беху и „старешине“ стигле у канцеларију и наредиле да се симуланткиња пошаље — у болницу... Наравно, куд ће власти да питају Dr. Савићевића шта је нашао? Он је за њих „осуђеник“ а не доктор. А где им је њихов физикус? Е, где је! Он је, као Драгин Министар привреде, отишао часком до Вуковара. Тамо је знате сад конгрес прекосавских земљорадничких задруга. А да се зове други који доктор? Море, глај си посла, шта ћемо ми ту да се „млатимо“ због такве ситнице? Нека је носе у болницу, па нек они тамо с њоме трљају главу! Дај да видимо, како стоје наше шансе за изборе! То је сад најважније...

И тако одведоше *симуланткињу* у Општу Државну Болницу, која је одавно сувише мала и за сам Београд, да у њој заузме место каквог правог болесника, за кога после неће бити места.

* * *

Осем свију мојих беше ми у посети после подне и г. Löwenthal, саветник оvd. аустроугарског посланства. Био је на одсуству у Бечу па се јуче вратио и већ данас сматрао је за „пријатну дужност“ да ме опет обиђе, а већ, узгред, и да ме — мало преслиша, како мени изгледа политичка ситуација?

Од онога што ја сазнајем у апсу казао сам му онолико колико сам ја нашао за умесно да кажем странцу. Много му се допала наша пословица „Не једе се све што лети“ кад сам рекао да ми се чини да су чак и наши радикали почели увиђати на делу да је и ова народна пословица врло основана. Питао ме је шта мислим о мађарско-српском братимљењу? Одговорих да

мислим онако као и Кошут Ференц у његовом одговору нашем Лорду Меру Главинићу „Не брините се што наилазите на тешкоће због трговачког уговора. Српско - мађарско пријатељство треба да буде вечно“. Тако је брате слатки! Томе пријатељству неће ништа сметати што ће и од сада наставни језик у свима *српским* школама с' ону страну Саве и Дунава бити *мађарски*, који српска деца отиуд не разумевају, и што је сутра дан после београдског и смедеревског братимљења, шеф мађарске владе, у сред угарског Сабора онако лепо довикнуо народносним посланицима, да они пре свега морају бити Мађари. —

За тим Швабо није могао да појми ову нашу сервијанску политику. Вели „14 јан. ов. г. држите опште-народни импозантни збор на коме вичете „доле с Аустријом“ и после кога рушите редакције и трговачке агенције које су другог мишљења. Добро, то разумем. Али за што онда ти исти државници мољакају Аустрију да им да трговачки уговор и за љубав тога напуштају свој царински савез са Бугарском? Тамаи сте добили провизоријум, тамаи вам је опет отворена граница, а ви сад опет братство с Мађарима противу нас, да нам отмеће Босну и Херцеговину. Зар нико од ваших државника не види да је то најсигурнији пут да вам се опет затвори граница и то дефинитивно? —

— Молим Вас, Herr von Löwenthal, од куд ја у апсу могу знати какви *државнички* разлози руководе наше самосталске и фузионашке владе, наше политичаре à la Паја Маринковић итд. Што ви мене питате о братимљењу с Мађарима када их ја ни видео нисам, него сам из апса слушао њихово „Ељен!“ из жандармеријске касарне? Ви сте за време тих светковина имали сигурно овде

пуно ваших људи, који су вам поднели не само тачне извештаје него чак и фотографске *instantanées* о разним грђењима и љубљењима! —

— Одиста, затекао сам све то кад сам се вратио с одсуства. Нарочито је дражестан загрљај Никашиновића са једним од највећих мађарских дрекаваца! —

— Ето видите. Него дед Ви сад мени кажите: Шта се то учини између вас, између Цис и Тране? —

— Ми смо у Бечу учинили једну глупост. —

— Ко то „ми“? Садашња Влада? —

— Најпре принц Хохенлое па сад и Herr von Beck. Цар је морао, да би коалицији мађарској ишчупао из шака заједничку војску, дати Кошутовцима један смоков лист, да покрију свој пораз у главном спорном питању, и допустио им је да поднесу своме Сабору аутономну царинску тарифу. То је једна празна реч, јер та тарифа не мења ништа у *суштастинским* односима између Цис и Тране, све до 1917-те године. При свем том Хохенлохе због те празне формалности баца оставку, у нашем парламенту се направи лом, који натера и Чехе, и Немце и Пољаке у парламентарно Министарство. Бек прети Мађарској, Луегер харангуира хришћанско-социјалистичку масу Бечлија, ова веша лутку на којој пише Кошут, демонстрира пред мађарском делегацијом и тиме натерује и Бека, и Бинерта и самога Цара да се извињавају Мађарима, просто којешта! —

— То значи да Мађари могу овом приликом да оборе грофа Голуховског? То значи Aerenthal из Петрбурга? —

— Прошао је моменат када се Голуховски љуљао. Мађари ће лармати али му неће моћи учинити ништа. —

— Онда значи да ће Беково Министарство успети да бар постигне измирење између Немаца и Чеха, ако не и велику изборну реформу? Ја у опште не разумем за што високообразовани Немци у Аустрији ризикују и парламентаризам и целокупност монархије, само да Чеси не добију још један универзитет у Брну, само да се у чешким покрајинама Чешко-Моравске Краљевине не заведе чешки службени језик. Том концесијом чешкој народности добила би цислајтанска влада не-сразмерно већу снагу у својој борби противу свију центрифугалних елемената монархије, а нарочито противу чисте персоналне уније, којој тежи Мађарска? —

— То је тачно, али питање о измирењу Чеха и Немаца *није* само народносно питање, него је много више питање *кесе*. Јесте истина да Чеси *бројно* према Немцима у Чешко-Моравској Краљевини стоје као 3 према 2, али Немци живе у најбогатијим, индустријским крајевима те круновине, и према томе плаћају *далеко много више порезе* него што плаћају Чеси. Кад би Чеси пристали да своје универзитете издржавају својим новцем, они би онога часа добили права да стварају колико хоће и каквих год хоће народносних школа, али они *неће*, него траже да им Немци својом далеко већом порезом издржавају чешке универзитете. То опет не даду Немци и онда за инат гласају и против какве са свим потребне чешке гимназије, која не би била народносни лукеуз, као нпр. Универзитет у Брну. Тако је исто и са Словенцима. Њих ће бити милион и по становника, али сиромашних, који, и ако плаћају сразмерно тешку порезу, једва дају 2% цислајтанске порезе. И они траже да им Беч и Чешка *својом* порезом издржавају словеначки универзитет. То не иде. Тако је исто

и са питањем о службеном језику. Нека сви Словени пристају да се изведе оно што је почето у Моравској, да се изведе *народносни каџасџер*, да се једном одреди тачно колико захвата која народност, па ће Немци одмах пристати да у сваком народносном рејону буде народносни службени језик, а ал' то неће Чеси, јер онда не би никад могли постићи свој народни идеал, да чехизирају целу Краљевину. —

— Сад разумем где су праве тешкоће — рекох — али то ме само утврђује у уверењу које давно имам, а то је, да се Аустроугарска дотле неће смирити и постати опет велика сила у међународним односима, докле не постане истинска федерација потпуно аутономних круовина и земаља.

Мој Швабо ћути и мисли...

— Таква федеративна велика сила, која не би више била освајачка, имала би економног интереса да не само не смета, него да потпомаже такву исту федерацију свију балканских држава, а те две велике федеративне државе знатно би помогле остварењу сједињених европских држава противу економске поплаве из Америке, ха? —

Видео сам му на лицу да се он не љути много на ову „дрску“ мисао, али је као активни дипломат окренуо разговор на другу тему.

Пре четири дана, 2-ог ов. у јутру преселише Николу Премовића из „судског“ одељења, опет к нама горе. Што? Не прима га суд. Налази да ствар није још дослеђена довољно. Сада треба

ухапсити и онога, који га је оптужио за фалзификат. Међутим тај „стругнуо“ преко границе.... И како ће скоро настати судске ферије, то ће дете од 120 кила остати у апсу још који месец, док се ствар љуцки не доследи.

После подне три посете: Најпре Денковић из Куманова и један Старосрбијанац из Приштине, онај што сам га ја предлагао Султану за Муавина Косовском Валији. Од њега сам чуо пуно интересних ствари, од којих ћу само неке забележити:

Од како се у Србији поново распртило политичко партизанство, не само да се одовуд не води скоро никаква брига о нашим народним стварима у Старој Србији, него и сви србијански консуларни чиновници тамо гледају само своје партизанске рачуне. Највише је несреће тамо починио онај „кога сте ви г. Министре, онолико протежирали, и који вам се после за време Драгиног царства, овако лепо захвалио“. Као упропаститељ народних ствари после њега одмах долази — по којни Митрополит Дионисије (!) Многу је несрећу направио архимандрит М. Дечана, Ј..... који је био *аустријски* и уједно *бугарски* агент, и ако је грдне паре вукао и од нас. Све књиге и рукописе што их манастир Дечани имао од „старовремско“ (т.ј. из времена старе српске државе) однео је и продао у Софији, па је још био такав подлац, да је дошавши на срп. границу у Ристовац, дошао у српским властима, да паже на једног српског учитеља, који је с њиме у истом возу допутовао, јер је он покрао све старе књиге из Дечана, које сам носи да прода. Док су власти српске претрасале бедног учитеља и на граници, и у Нишу и у Београду, куда је одведен, и ако је он хтео у Алексеинац да полаже испит — дотле

је Ј..... шмугнуо у Бугарску и продао све те наше старине.

Мора бити да је Приштевац видео на моме лицу да ми се по гдешто од онога што ми је рекао чинило невероватно, јер он сам додаде из своје иницијативе.

— За све ово што сам казао, имам писмене доказе, и ако наредите, ја ћу вам их послати, да се из оригиналних докумената уверите како је нпр. Ј..... таманио манастирску шуму, само да се подигне католичка црква у једноме селу, и ако ње нема још ни у касабама, у којима има католлика. Тада ћете видети и праве узроке за што је онда, у Ваше време, затварана Призренска богословија, видећете да се онај ваш љубимац грлио и љубио самном онда када је Вама нијгоре о мени писао, видећете врло многе ствари. —

— Учините то — рекох му — чим чујете да сам изашао из апса.

— Ех, даће Бог! — прекиде ми Старосрбијанац реч.

— ...У толико пре, што сам ја, за време моје владе, од свију консула из Старе Србије добијао тако противуречна мишљења баш о Вама, да ја ни данас нисам начисто, да ли сте Ви први српски патриота у Старој Србији, као што мисле једни, или туђински агенат, као што мисле други. Као што знате, ја сам ово и наштампао у мојим последњим књигама. —

— Нисам читао, јер као што знате ја и мојих десет претплатника нисмо добили даље од пете шесте ли свеске. Као што сам Вам онда писао, руски консул у Призрену г. *Труселка* који је био пристао да нам се Ваше књиге шаљу преко његовог консулата, чим је прочитао оно што пише у њима о г. Жадовском, изјавио ми је да он не

може даље те књиге за нас примати. Бојао се човек за своју службу. Једини начин био би да је *наш* консулат хтео да пристане да се књиге даље преко *нега* шаљу, али наравно у њему је сад сâм радикал. У осталом и ако нисам читао цело ваше дело, ја знам какве су вам рапорте о мени слали ови нововремски наши чашкуни. Ја сам за Српство радио и страдао 25 година, а како сам радио то знају стари, прави српски државници. За мишљење радикалских чашкуна о мени, хич не берем бригу! —

— Па како је сад тамо? Хоће ли бити што од ове реформне акције? —

— Тамо где ње има иде, ама са свим полако на боље. Наш крај, као што знате та акција и не обухвата. У нас владају *арнаутски зулуми*. Па опет, ако ћу по души казати истину, у нас је *већа лична и племна сигурност, него што је сада у Србији*.

— Шта кажеш?! — згранух се ја.

— Ето то кажем: *У ђркос арнаутских зулума, у нас је сразмерно мање убиства него што их је било за последње три године у Србији!* —

Ја сам после овога занемно.

Старосрбијанац поседе још мало, натуче свој фес, који је дотле држао у рукама, опрости се са жељом да ме Бог што скорије курталише апса и са „финим“ Кумановчанином оде...

Трећа посета беше један дворјанин; био је тако љут на двор да оно што ми је казао нећу да запишејем. Навалице одведох разговор мало на ниже и упитах га:

— Шта мисли г. Нашић? —

— Тај човек *мисли*, а ево шта он мисли: *да не пушта власт из шака, па макар и на овим изборима прошао!* —

— Којешта! Докле је овај устав у важности, то је просто немогућно! —

— Ето Пашићевих разлога: Околности у којима се Србија данас налази такве су, да она *мора* престати с овим вечним променама. Највећи државни интереси категорички захтевају *сталности* владе. Кад овај народ за три године и са три општа избора није у стању да даде једну већину, са којом би се могло парламентарно владати, онда *мора* доћи влада непарламентарна. Па кад већ то мора бити, онда Пашић налази да је боље да он са својима остане на влади, него да се састави Министарство *над партијама*, неутрално. Ако мора да настане већ реакција, уме и он да је направи. —

— Тај му рачун неће добро испасти, јер ако не падне на томе, он ће одмах у почетку такве владавине пасти на питању трговачког уговора! —

— Неће. Данас има у свима београдским листовима један његов антрфиле у коме пише: да нема у Србији те Владе ни те Скупштине која би смела пристати на све услове аустријске! —

— Но, дакле? —

— Пре него што је Пашић овај антрфиле послао нашим новинама, он је, то знам поуздано, преко Мише Вујића поручио Голуховском да он *присилаје на све услове* Аустрије, само нека га пусти да он против тих услова виче док сврши изборе.

— Е, кад је тако, модем вам, онда је друга ствар. То није морално, али је политички вешто. —

— Колико је Пашић вешт човек, ево вам још једног доказа: Он је Паји Маринковићу обећао посланство, ако на овим изборима разбуца напредну странку. И, као што видите, Пајица је већ успео да Светомир испадне из кандидације,

да Шабан не прими Стојана Новаковића, и да овај мора да се потуца по Крагујевцу и по Лесковцу, и већ је данас врло вероватно да Стојан неће бити нигде изабран!... —

* * *

80-ти дан, 3. Јуна. Ноћас су довели у главначу једну младу и лепу девојку, неку *Катарину Труц*. Она је синоћ била на шиву у малој Пивари са неким Миланом, правником, јединцем сином једног Касацкица у пензији. Милан ју је после отпратио до куће. Ту су још мало разговарали док неко иза ћошка баци цигљу која је Милана погодила у слепо око тако силно, да је несретни младић после неколико сахата у болници издахнуо. Девојку су довели у полицију: лекарским прегледом је констатовано да је заражена, и она је „за блуд“ осуђена на десет дана затвора. Из њеног саслушања као из казивања једног пролазника, који је видео кад је бачена цигља, односно бежање дотичног човека, сумња је пала на једног плосерског калфу, неког Новицу Миљковића да је он убио правника Милана. Тај Новица пресно је исту Катицу од њених родитеља (некаквих пречанских Цигана) дао јој капаре 30 динара, купио јој нове хаљине, баш ове у којима је ашиковала с Миланом, и у којима је доведена у апс. Катица му је обећавала да ће поћи за њега, али се проводила са правником. Новица их је вребао и кад их је увребао, он је цигљом убио свога супарника... Полиција га је ухапсила и одвела на „лице места“. Како дотична улица, тамо доле чак код старе Клашнице на Дунаву није калдрмисана, а последњих дана је било много кише, то се у оном блату познаје свака стопала. Нађоше одмах отиске Новичиних

ципела, и Новица је доведен у кварт, где га сад испитује члан Управе Туцаковић.

За време шетње у башти причао ми је Једина своје нове наде да ће бити пуштен у понедеоник. Рекох му да ћу тада признати да је парламентаризам за Србију врло корисна ствар...

Пред вече дође ми ћерка коју писам видео недељу дана. Свршила је све своје слике за изложбу која се сутра отвара, али је љута. Једну јој слику није примила директорка и ако је надлежни шеф био примно, па попустио наваљивањима г-ђе директорке да се та слика одбије, и ако је она, по њеном нахођењу најбоља међу њеним сликама.

— Па морали су ти навести разлог? —

— Веле има једна погрешка у перспективи, али кад сам захтевала да ми ту погрешку, покажу — они то нису учинили. —

— Па чему ти то приписујеш? —

— Ја могу само да ти кажем нека факта па ти изведи сам закључак. У нашој школи има неколико сиромашних ученика и ученица, који и које имају много више дара него ја; и баш њима предају директорка и њен муж да дигну главу, и ако они јадници погибоше радећи. Чим хоће да раде на каквој слици којом се надају штогод зарадити, она им то не допушта, него их тера да по стотинити пут понављају некакво досадно вежбање. Једна ученица морала је 15 дана да молује некакву траву и ако се трава давно осушила и пожутела, само да не ради једну слику коју она воли. Тако је самном радила, док ми се није досадило, те почех да радим оне слике, које ја сама компоујем код наше куће. Кад сам јој једну од тих слика готову показала морала је признати да је добра, али у место да ме оку-

ражи на даљи рад којом добром речју. она ми је рекла „Па није чудо, ви већ радите *десет година!*“ Молим те, она најбоље зна да сам ја пре четири године радила код ње, управо тек почела да радим четири месеца, да сам тај рад прекинула кад смо због болести сестрине ишли у Цариград, да смо после дошли к теби у Беч, и да сам тек сад, од како смо се сви вратили у Београд продужила радити, дакле да свега молујем 14 месеци, и она опет каже да радим десет година. Најзад за мене је све једно, али она кални радове својих најдаровитијих ученика, вели да ни за једну од њихових слика не треба тражити више од 10 динара, и ако су они сиротани на тим сликама радили месецима гладни и у хладним (веналоженим) учивницама! —

— Ја сам већ направио закључак који ми је потребан. Директорка је суревњива на своје даровите ученике и ако је и сама даровита уметница, а њен муж који је средњи сликар, али врло способан шпекулант, јер је за тако кратко време већ стекао кућу, бежи се конкуренције, а ипак ову школу мора да држи да што више извуче из Министарства. То је све у малом оно исто што се у великом дешава у Паризу, где сликари одбијени из „Салона“ организирају засебну своју изложбу. Ти се чини невешта свему и ради даље као и до сада. —

— Мени је све то досадно. Ја нећу сутра ни да идем на отварање изложбе, или ако одем, отићу после церемоније! —

Кад сам испраћао ћерку на степеницама средњом читаву руљу Цигана, које су дотерали у главњачу. Међу њима бешо и једно Циганче.

— Гледај Баћо — рече ми молерка — *quelle belle tête d'enfant!* —

Кад сам ћерку испратио и вратио се — у

авлији стоје сви они Цигани и Циганке, читава једна породица циганска ухваћена у крађи. Ја загледах оно дете, које је молерка запазила. Оди-ста дивна лепа главица, са ванредно лепим пр-ним очима. Поднаредник их је распоређивао по апсанама, и наредио да оно мало Циганче иде с оцем. Циганка стаде да протестује и тражи да дете иде с њом.

— Таман посла — луди се поднаредник — да ја ову мушкарчину пустим међу *жене*. Марш с оцем! —

Ја сам доцније зовнуо поднаредника и ка-зао му да се не луди него нека преведе дете код мајке, да се не скува ноћас у оном паклу глав-њаче, али он ми рече да је баш за то метнуо ма-лог код оца, што је ноћас мушко одељење скоро празно, а оно где му је мајка баш је сад препуно.

У опште Микаило је врло паметан младић. Ево баш доведоше Новицу. Велики „хало“ у там-ницама. То је онај исти шлосер који је окивао све у овој кући, који су осуђени на окове. Кад је последњи пут окивао оног пречанина што с за-ким оковима прескочио преко тарабе — несрећни „Поп“ је рекао:

— Море, Новица, ко ли ће тебе окивати? —

— Вала то нећу доживети! — одговорио је тада млади бравар, а сад, после неколико дана, ето га доведоше за убијство, са „лисицама“ на рукама, док се не донесе решење и за његово окивање.

Међутим Новица је цео дан у кварту упорно одрицао да је он убио правника Милана. И ако су из кварта долазили гласови до нас да је члан кварта *мучио* (?) Новицу, само да призна дело, ипак овај није ништа признао, и у мрак дове-доше га овамо.

Кад су га увели у „канцеларију“ поднаредникову, овај му је пре свега — скинуо лисице, па му је онда тако благим тоном стао говорити, да је његова кривица већ потпуно доказана, да је за њега огромна штета што неће да је призна, јер овако ће отићи на 15 година робије, а кад би одмах признао, он би добио само неколико година, да је грехота шта он од себе чини — да је Новица одмах признао...

— Е, кад се тако самном говори, јесте, ја сам се бацио циглом, али живог ми Бога, ја ни сам гађао *нега*, него *њу*, која у хаљинама које сам јој ја од моје крваве зараде купио, јер ми је обећала поћи за ме, ашикује са другим. Оној змији хтео сам да расцопам главу, да не трује више никога као што је мене отровала... Хе, несрећа је моја хтела да не погодим *њу*, него оног ђака... Је ли и она доведена овамо?... —

— Јесте, и осуђена је на десет дана затвора. —

— Шта кажеш, десет дана?! Зар због ње пропала два човека, па само десет дана?! —

— То десет дана само је за блуд. А доцније доћиће већ што треба... Него хајде ти самном у кварт да признаш и пред г. чланом што си овде предамном признао! —

И тај младић, који је једним хитцем убио човека, и кога су везана дотерали стражари с пушкама, отишао је сада, миран као јагње и без лисица на рукама, са самим поднаредником у кварт, признао је тамо на велико изненађење г. члана, оно што је цео дан одрицао, и вратио се тако исто у апс.

На примедбу како је поднаредник смео самовласно да му скине лисице, и како је смео без оружаних стражара да га води улицама, кад би

му се онако јак човек могао отети и побећи, Микаило је са свим мирно одговорио.

— Знам ја шта радим. —

И тај мало писмени Ужичанин знао је шта ради.

Данас је Новица имао бити окован. Неколико шлесера је звато у Управу да окују једнога кривца. Они су на позив долазили, али сваки је, чим је видео *кога* треба да окује, изјавио да не може да га окује, и отишао је...

Новица само погледа у Микаила Љубојевића. Поднаредник само климну главом.

— Дајте тај наковањ и тај чекић! — И Новица окова сам себе...

Како у тај мах случајне све хапсенице беху пуштене у авлију, то су оне све гледале како се Новица сам окива.

Међу њима је била и Катарина Труц...

56.

1. Јуна 1906.

После подне, осем мојих, примио сам Исака, који ми је донео неколико Маркових и својих фотографија, и који је хтео да ме опет хвата у свој апарат.

Ево ти најпре његове слике како ју је Марко ухватио:

Овде ћеш видети како је Исаак хранио 2 јарца:

Из суревњивости Марко је стрпао Исака у један кошар па га је тако фотографисао:

Најзад ево и оне слике на којој сам с Иса-
ком и Јевросимом:

Је ли да је ово лепа слика?

Али ми се нисмо само млатили са фотографијама. Један староседеланц Београдски (ти знаш да су наша браћа Мојсијеве вјере најстарији становници Београда? Они су на Зереку још од времена када су побегли из Шпаније од инквизиције) и један „прирођени“ Србин нису могли провести заједно два сахата, а да не говоре о политици. А пошто српском политиком дрмају радикали, и то благодарећи заузимању двојице чланова „Владановштине“ Ђоке Генчића и Јоце Атанацковића, дрмају ево већ пуне три године — то смо, наравно, говорили и о нашим радикалима. Из тога разговора да забележим шта ми је Исак рекао за покојног Таушановића „Знао сам да је и он фанатички партизан, али сам као и цео свет веровао да је Таушановић много учинио за Народну Привреду. Између осталих њихових заслуга помиње се оснивање Класне Лутрије. Сад чујте шта ми је причао један мој пријатељ: (име не могу казати, човек је још жив, а радикали имају данас сву државну власт у рукама, па би га могли осакатити) Таушановић је био са њим уговорио да му да Класну Лутрију *под аренду* под овим условима: да арендатор плаћа *држави* годишње извесну суму (мислим 100.000 динара), и да плаћа њему — Таушановићу — 20.000 динара, годишње за двадесет година. Знате за што тај уговор није остварен? Таушановић је захтевао да му арендатор одмах преда двадесет пуноправних меница, од којих свака да гласи на по 20.000 динара, само рок исплате да буде распоређен на 20 година. Мој пријатељ, као човек трговац, није могао пристати на тај услов, јер би свака друга влада и друга Скупштина могла да му одузме аренду, чим би видела да он на

тој лутрији зарађује несразмерно много више него што плаћа држави. Стога је он нудио Таушановићу да направе пуноправни писмени уговор у коме би се арендатор обвезао, да дотле, *докле год буде имао Класну Лутрију под аренду*, плаћа годишње Кости по 20.000 динара у злату. Али овај је остао при своме услову да му се изда одмах 20 меница. Ето за што се ова погодба није остварила. И за то, кад смо нас неколицина седели пред каваном код „Српске Круне“ када стадоше намештати, на уласку у Калемегдан, споменик Таушановићу — ја сам предложио да се преко пута подигне споменик Арси Ђорду! —

— Аха, ти си дакле онај зликовац од кога је потекла тако богохулитељска мисао? Ја сам је чуо од Настића, Караулића и још једног трговца кад су били код мене у апсу. —

— Јесте, и Настић је био с нама, и Андра Ђорђевић који је мој предлог допунио овако: Марко треба да разбије онај свој споменик Милошу и Ђорђу, за који није могао добити дозволу власти да га постави пред Калемегданом, па да га прелије у споменик Арси Ђорду! —

* * *

82-ги дан, 5. Јуна. При шетњи у башти сетих се једног чланка у антизавереничком листу, у коме се доказивало како 29-ти Мај није само *кобан дан* за Србију, него за *цело Балканско Полуострво*, јер је на тај дан пао Цариград у руке Турцима, јер је на тај дан погинуо последњи Цар Византијски Константин Палеолог. То ме потсети на дивну енглеску књигу, коју је о томе последњем Цару Грчком написао наш Чедо Мијатовић, баш кад сам ја био у Атинама, те сам му израдио одобрење, да ту књигу посвети једном дру-

гом Константину, садашњем Херцегу од Шпарте и Престолонаследнику грчком...

Кад седох под кестен и отворих грчке новине нађох у броју од 29. Маја ове године како је на Университету тога дана учињен помен Константину Палеологу. Ма колико да су данашњи Грци у политици гори од нас Срба, опет је у њих живљи пијетет према заслужним Грцима него у нас. Сећам се, како су при крају династије Обреновића, када смо једног 29-ог Маја ишли у Кошутњак да учинимо помен Кнезу Михаилу на ономе месту, на коме су га онако варварски искасалили — неки ак-Обреновићевци говорили: „Па докле ћемо, бре брате, давати те парастосе Кнезу Михаилу? Ако је за вајду доста их је било“!...

А Грци ево и после пет стотина година чине помен своме Константину Палеологу, доносе у својим листовима његову слику и штампају понова народне песме о његовој погибији.

Јеси ли читао коју грчку народну песму? Чини ми се да их врло мало има преведених на српски.

Хајде баш да ти преведем ове које нађох у „Акрополису“ од 29. Маја ове године. Само знаш, ја ћу ти их превести у прози. Не за то што не бих могао потревити да их преведем нашим народним десетерцем, него, брате, ухватио сам страх од стихотворства, још из шестог разреда гимназије. Прочитао сам мојим друговима моју песму коју сам испевао „очима моје прве љубави“. Док тек они сви, који су познавали идол срца мога, повикаше „Којешта! Та у ње су очи ко у мачке“. Од тога доба ја више нисам дељао стихове. За то се мораш задовољити прозом:

I. „Да сам тица да полетим, да се виђнем на

врх црних стена Вургарије, па да погледам са тих висина пристаништа наше вароши¹, како плове лађе и то шездесет турских и двадесет и две грчке; да чујем ону грчку мому, што са своје стаклене куле кликће: Изађи Царе Господаре, изађи Константино, да видиш како плану варош, да видиш како пламте манастири, да видиш како Турци кољу Грке као јагањце! Али како ће да изађе Цар и Господар, кад је још јуче у зору погинуо“.

II. „На врх Олимпа, на стену Св. Илије спустио се двоглави златни орао. У канџама држи људску главу, па је љуби, плаче и нариче. Налети од некуд други орао па га пита „чија је то црна глава што над њом сузе лијеш?“ — „Кад ме питаш право да ти кажем. Прекјуче сам крстарио над пристаништима наше Вароши, па видех да нам је Варош турска робиња, видех да је Света Софија постала турска џамија исто као црква светих Апостола, видех главу нашега Цара отсечену и намештену на врх једнога стуба и видех како Турци пролазе па јој се ругају. Сукнем право на ниже па зграбих главу, само да је пси не муче. И сад је ето чувам као црно јаје у моме гнезду. Кад прођу времена и кад се доврше године па сване жуђени дане да се Варош опет покрети, онда ћу је однети и положити на двери Свете Софије, да и она оживи и да сатре Турску“.

III. Мајко моја мајчице, каква је то слика у рукама твојим што је тако тужно гледаш, а сузе твоје као бисерна зрна теку низ образе твоје? „То је, дете моје, слика Свете Софије, што је некад

¹ За Грке и онда и сада има само једна варош (πόλη) а то је Цариград. Све друге вароши на свету су „села“ (χωριά). Турци су опсађујући Цариград само слушали „εις την Πόλιν“ („у варош“) и отуда су направили „Πεταμόβελ“.

била црква, са златним крстом на кубету своме. То је слика оне цркве што је имала четири стотине клепаала и шездесет и два звона, у којој су Цареви певали за певницама, а Патријарси служили службу Божију. Плачем, дете моје што сада на кубету те цркве у место часнога крста блиста мреки полумесец. Плачем дете моје, што су четири поносита звоника Св. Софије претворена у четири мунарета, плачем што Св. Софија није више црква. „А кажи ми, молим те мајнице, како је то могло да буде да се црква претвори у цамцију и да се отера часни крст?“ — „Састаше се једно несрећно време и један проклети дан у који се разгневи Господ на нас, и како баш онда ратовасмо с Турцима, погибе јуначки наш Цар, и Турчин уђе у обезглављену нашу Варош, и зароби сву нашу земљу. Тада је, детенце моје, неверни Султан оборио часни крст са Свете Софије, а на његово место наместио свој полумесец; тада је срушио четири поносита звоника њена заједно са свима клепаалима и са свима звонима, а на њихова места озидао је четири грдно висока мунарета, као четири циновска бела и оштра копља која стражаре око Св. Софије да не постане опет црква. — „Немој да плачеш, слатка моја мајнице! Кад ја порастем бићу војвода, имаћу златне хаљине и калпак са челенком, имаћу силну војску и пешаке и коњанике, па ћу једно јутро рано у зору да кренем са том војском пут наше Вароши. Тамо ћу да отворим рат, растераћу Турке, ући ћу у заробљену Варош као победилац. Насмехни се, мајнице, немој да плачеш, ово ће истински вако да буде, и ја ћу онда отићи у Свету Софију, да се као Грк и Хришћанин прекрстим, па онда ћу срушити мунарета, оборити дивљачки полумесец, а место њега наместити опет златни крст, те да

опет уђе наш Патријарх у цркву да служи службу Божију, знаш мајнице?" —

* * *

Данас сам био у купатилу.

Нема мога телака. Добио ономад на Класној Лутрији 20,000 динара, па одмах напустио службу, није казао ни збогом друговима у купатилу, него отишао право кући, *отерао своју жену*, која га је хранила кад он није имао зараде, и с једном младом Мађарицом отишао да „тера белу лалу“...

— Брзо ће он уситнити те паре — заврши нови трљач који ми је ово причао, па ће опет доћи да моли да га овде приме за телака, као што је било и с оним од жељезницу, што је тако исто био добио на лутрију! — и он стаде гласно да броји своје манипулације да ме увери да и он уме да масира као мој телак.

На другом столу масирао се Паја Михаиловић, државни саветник, онај што ме је после прве свеске моје последње књиге упитао: како ја оно мислим што сам за њега наштампао да је запао у радикалну странку као Пилат у Вјерују?

— Је си л' видео — упита ме сад он — да је и твој Церовић у купатилу? —

— Нисам — рекох — Ваљда сам чак и њега убедио да је купање за здравље потребно. Ах, имао сам два месеца посла док сам га убедио да се појам купања може да сложи са појмом затвора! —

Последњу реченицу чуо је и Церовић, који међутим из хамама уђе у трљаоницу, па се одмах уплете у разговор:

— А што сам Вам ја крив? За што не направисте купатило за сваку апсану када сте били на влади? —

— Нисам имао каде да мислим на то, а све због ваших буна и атентата. Али, иншаллах, *сада кад ојет дођем на владу*, направити боље апсане, и *када Вас ситанем на ново ајсипи* имаћете у апсу и купатило! —

Ти знаш да ми ни у сну не би пало на памет да опет дођем на владу, али ти знаш моју слабост „*potius amicum quam dictum perdere*“. Морао сам га ујести, па макар он из купатила отишао право Столету да осујети моје ослобођење на Петровдан.

Сви се насмејаше, чак и онај што ме трља, а ја погледах Церовића да видим како изгледа без управничког оклопа и Карађорђевог розета. Видех да у голотињи још више личи на мршава витеза из Манче.

Али и он је брз на језику.

— Не верујем да ћу ја то доживети — рече Церовић.

— А што? — прихватих ја — Доживећете Ви то из два разлога: прво што сте још млад, а друго што је ово земља Србија, у којој се врло брзо све тумбе преврће! —

Кад он побеже у неку другу просторију купатила, Паја Михайловић као да се мало забрину због мог „самопоуздања“ да ће се опет доћи до „Владановштине“, па ме упита.

— Бога ти, Владане, зар теби још није доста политике? —

— Па знаш како је Пајо? Кад су Гигу Гершића повели у Зајечар окованог, заклињао се, ако сад остане жив, да неће више бити члан ни певачког друштва, а камо ли главног радикалског одбора. Па ето, хвала Богу, он је сада постао члан новинарског друштва само да на француском језику импровизира и да гради српско-

мађарски савез. Очевидно је да политичар, докле год може *оно*, може и да води политику!

Пред вече посетише ме: Марко Стојановић, Милан Анастас Павловић и Никодим. Овај се заклињао да неће више у руке узети „Видело“. А што? За то што је редакција „Видела“ која поправља и глади чак и чланке једног Тиће Ј. Марковића пустила да онај Светомиром дечко који је тек свршио гимназију наштампа за једнога Др. Владана да је „неморалан вашарски човек“.

Чудан човек овај тврдоглави Керабан. Он не зна да се о мени мора тако писати у листу коме је директор: Радоје Радојловић!

57.

8-ог Јуна 1906.

Е, мој Вуле, нема ништа од мојих историјских, државноправних и чак драмских студија у апсу. За бап-бадава сам довукао онолике књиге. Немам кад ни да читам а камо ли да пишем. Ето већ имам у џепу три твоја писма, на која *немам* каде да одговорим. Апсеник нема времена? То изгледа невероватно. На ипак је тако. Кад се одбије 4 сахата на хигијенску машировку, 2 сахата на приманье гостињу један на ручак и на вечеру, један сахат на читање новина, остаје свега 4 сахата за писање, а са толико времена дневно једва доспевам да прибележим оно што вреди прибележити из апсанског живота, па и то сам свагда за 2—3 дана у дефициту. Ја се тешим тиме да ћу доцније, у слободи моћи на тенахни писати какве хоћу студије или драме, а ову прилику треба искористити за проучавање овог за

мене са свим новог света. Трудићу се да будем што краћи.

83-*ћи дан, 6. Јуна.* Јутро. У башти у 6 сах. Ипак таква врућина, да сам 10,000 корака направио не само у зноју лица свог, него и целог тела, тако, да сам после морао да се пресвлагим. Ледина је јурио замном. Испричао ми је како он нашу воду за пиће, коју су моји радикалски наслединици на Кметовској столици, дали Београду — курталисава сувишнога креча, који прави једну другу сорту затвора људима. Он сваку ноћ метне на отворен прозор велику чашу воде покривену хартијом. Сутра дан цео је креч пао на дно чаше, а вода је свежа.

Рекох му да ћу то и ја пробати, па ако се уверим да се тако наша вода може пити без креча, написаћу о томе чланак за новине, јер ми Балканци и онако судише патимо од затвора и у ужем и у ширем смислу, у овом последњем због наше паприке која игра тако велику улогу у Балканској кухињи.

Даље ми је Ледина причао да су поћас довели у апс неколико поштанско-телеграфских чиновника и једног кондуктера због утаје новца и драгоцених аманета. Он се чудно што су последњих година учестале крађе по поштама. Наћох да је то са свим природно. Чиновници виде да се Владе сваки час мењају, да због тога знају да и они сваки час могу изгубити службу, па за то грабе док су у служби, да имају од чега живети за време док су на сокаку. И овде треба викнути: живео парламентаризам.

На то ми неко, који је међутим ушао у башту „да ми се јави“ рекао: да је овде било много таквих чиновника, који су крали да имају од чега хранити своје породице, кад их нете-

рају из службе само за то да направе места другим партизанима, али да међу њима има и *чијих* људи који ипак краду за то што се сад хори по целој Србији „граби колико год можеш“. Као доказ наведе ми једнога од ових чиновника што су ноћас доведени. Он је лане озидао у Нишу кућу за коју је платио предузимачу кад му је овај предао кључеве, равно 47,000 динара. Осем тога тај чиновник има у Нишкој Штедионици 40,000 динара у злату. Све је то „зарадио“ од поштарске плате. И при свем том што иначе нема ни кучета ни мачета, него он и жена, ево га у апсу, за утају аманета...

Подне. Неко ми причао надчовечна напрезања фузионаша да осигурају себи већину на изборима у недељу. Не ослањају се само на полицију Столетову. Грдан новац троше не само богати прваци него и најмањи и најсиромашнији чиновници, који се задужују само да приложе на „изборне трошкове“ знајући да ће им се то после платити — класама, ако њихова партија победи. Казао ми је и неколико имена, и неколико цифара. Брука!

После подне: моја кћи, Коста Јездих, пуковник Dr. Мика. Овај ми је показао једно место које хоће да уметне у своје „доживљаје“. У њему вели да би нас у другом рату затекло руско-турско примирје чак у Скопљу, да није било Тополске буне, па онда осуо жешће него ја на стр. 73 моје одбране пред Судом. Просто тражи „несуђени генерал“ са свећом апс. Предложих му другу „редакцију“ и он је усвоји.

Јездих нам је причао пуно невероватних ствари о Краљу и престолонаследнику, које се говоре по народу, па чак и по... Двору.

Кад одоше моји гости одох у башту да свршим другу половину машировке — у судској ав-

лији неко велико комешање, узбуна. Апсанција Сретен, његова жена и ћерка грувају се у прен, јер ће сад сигурно изгубити апсанцијско место. Побеглао му опет један апсеник. Причали су ми доцније да тај апсанција има обичај за који динар бакшиша да пушта апсенике ваздан у авлију чак и оне које треба строго да закључава и да их пушта само по један сахат на чист ваздух. Један од ових, сељак из некога оближњег села, већ је трећи пут под судом за крађу стоке. Микаило је саветовао Сретену да парочито пази на тога зликовца. Али овај је умео да стече симпатије свог апсанције: једном качицом сира и сличним поклонима које је доносила његова жена кад год дође да обиђе свога мужа у апсу. Данас је донела једну читаву гибаницу. Сретен је оставио зликовца да се шета по авлији и онда кад је све друге затворио. Поставили му сто испод онога грдног ораха који покрива целу „судску“ авлију, па се апсанција разузурно вечера са својима и све хвали поклоњену гибаницу. После вечере кад већ трубе засвираше повечерје Сретен посла своје да спавају, а он потражи по ономе мраку онога лопова стоке, да још њега затвори па да и он легне. Јес, ал штедрога гибаничара *нигде* нема... Он се користио успехом који је имао његов сеоски „мелшпајз“ код г. апсанције и његових дама, па или отворио оне две капије које га раздвајаху од Вишњићеве улице, или је преко њих прескочио, тек он оде!... Бадава се одмах разјурила жандармска потера за њим... Бадава је јурила чак у његово село. Стари зликовац није био толико наиван да оде право кући...

84-ти дан, 7. Јуна. Јутро облачно. За то без великог напрезања 10.000 корака до доручка. Писао до подне. У подне мој син. Дадох му једно

пиемо за Њир Едију. Шта је у њему било, то ће се видети доцније кад будем писао о свима резултатима моралне трулежи коју је политичко партизанство направило у Србији.

После подне, и ако је била тешка омарина „примао“ сам у башти. Најпре дође Андра Кумануди, који ми рече да само за то није тако дуго дошао да ме обиђе што га „душа боли“ да гледа мене у апсу. И сада не би могао доћи да нема „добре гласе“ да ми каже тј. да му је велики радикалац Аца Станојевић обећао да ће нарочито ићи Пашићу да му говори како треба на сваки начин приликом његовог садашњег новог распореда у дипломатији да авансује и мога сина за секретара, који је већ шест година писар...

Док је Андра то мени причао на другој клупи у башти седео је Једина са својом женом...

По осталим клупама и на трави седели су остали моји „камарати“ из нашег ходника и задикивали су Једину, правећи вицeve о његовом помиловању. Ти „вицeви“ били су кадшто врло груби. На пример:

— Изгледа да се Пашић није много уплашио када му је јеврејска депутација изјавила: Или да помилује 5-ог Јуна Једину, или ће 11-ог Јуна 360 јеврејских гласача гласати противу Владе.

— Па ко вели човек: Ако га помилујем то ће упропастити кредит српских трговаца на страни, јер Једина је својим банкротством оштетио своје кредиторе са 150.000 динара, а међутим ко ми јамчи да ће после тога Јевреји одиста бацити својих 360 куглица у *моју* кутију, и онда ћу се обратити за банбадава! —

— Валлах — рече Dr. Савићевић — кад се са годином дана апса може зарадити 150.000 ди-

нара, ја бих пристао драге воље да одлежим целу годину и не бих никад молио за помиловање! —

Једина само се смешка и тихо говори са својом женом која очевидно седи као на жеравици.

У то улети у башту Јединин брат и стаде му нешто врло живо доказивати.

— Аха! — учинише само они окаченици.

У тај мах дође један жандар у башту и рече „Г. Једина да дође у канцеларију“.

Једина скочи и оде за жандаром.

— Бог и душа стигло му помиловање! — гракнуше моји камарати unisono.

— Тако је — рече Јединин брат. — Указ је био готов још 5-ог, јуче је Краљ потписао. Сад су акта стигла Управи... —

Наста мртва тишина, док тек неко рече.

— За 150,000 динара 33 дана апса, а за 6½ динара две године робије... Хеј, попе, који те ђаво надари да се родиш као Србин, и да будеш црквењак у место велики болтација у Кнез Михаиловој улици, па да се цео Зерек дигне да моли за тебе! —

— Молба не би ништа помогла, јер је не само Зерек, него цела Чаршија београдека молила за Г. Министра па ништа. Данас ваља претити, то помаже! —

— Е, то је друга ствар. Г. Министар је написао и штампао једну горку *истину* за радикале. Пошто је у новом светом стању штампа са свим слободна, то је он врло јевтино прошао са шест месеци затвора. Данас се за друге штампареке кривице нагомилава по 18 па чак и по 48 година затвора! —

— Дед ко је добар рачунција да израчуна овај рачун: кад се за 150,000 динара остане у апсу само 32 дана онда колико би требали да

су украли они новинари који леже 48 година у затвору? Тим рачуном тек би се показала колосална вредност инкриминисаних чланака због којих су осуђени новинари за које у овом светом стању нема милости? —

Ја сада рекох Андри на *грчком* језику:

— Зна ли Краљ шта му Министри подносе на потпис? Зна ли он шта се у опште ради у његовој држави? Зар он није могао, кад му је Dr. Веснић поднео указ за помиловање овог лажног банкротства, казати му, да бар света ради, *поред* Једине помилује бар оно неколико новинара у Пожаревцу, који су осуђени на овако дивљачке казне? Да је тако учинио, овај скандал од помиловања би се колико толико маскирао, Овако је ашићаре јасно да је ово помиловање једна безобразна партизанска смицаљница за изборе. Као што знаш новинарско удружење молило је небројено пута за помиловање својих осуђених чланова. Пећић им је отворено казао да би их он помиловао, да није међутим и Владан дошао у апс, а због овога не може ни једног новинара предложити за помиловање, јер и његова је кривица штампарска. Изгледа да је тај разлог остао и за Веснића. У толико боље за мене, али није право да због мене страдају њих тридесет новинара... —

— А ко је крив новинарском удружењу — рече Кумануди такође грчки — што се његова молба не узима у обзир? Ономад, на дан када је Петар I изабран за Краља Србије, ни у једним београдским новинама није било ни најмање новине о томе дану, а камо ли да су све новине донеле уводне чланке у којима би се славила та трећа годишњица Краљевог избора?! —

Ја га само погледах, али не рекох ништа. Он се опрости и оде.

Мало после врати се Једина у башту, па право мени.

— Е, је ли истина? —

— Јесте Г. Министре. Помилџван сам, али ме скупо кошта! —

— Како то? —

— Морао сам да платим 735 динара. —

Ја грешник одмах помислих на извесног посредника, али срећом не казах ништа, те ми оста само грех „помишленијем“, јер нам Једина исприча да је чисто помилџван за шест месеци, а за других шест месеци, по одбитку онолико дана колико је био у апсу, да плати.

— Па то би изнело 1.470 динара? — рекао је некакав брз рачунџија међу нама.

— Да, када би се рачунао дан по 10 динара, али г. Министар је решио да ми се дан рачуна само по 5 динара. —

— Наравно као сиромашку човеку! —

Како су ови „моји“ били раздражени, можда би најзад плануо и мирни Једина, да у том тренутку не уђоше нови гости, који дођоше да мене обиђу. То беше мој колега и први комшија Dr. Стејић са женом и његов брат г. Петар Стејић, мој бивши помоћник, а раније посланик Србије на страни. Тек што се поздрависмо и мало поразговарасмо, при чему госпођа Стејићка констатова да се за три месеца у апсу нисам ни мало угојио (ах мојих 113 кила!) натушти се небо да је постало црно као мастило, а моји гости морадоше да бегају да их не ухвати плусак.

Ја отпратих госпођу до кола и таман они седоше а киша удари.

Враћајући се сретох у авлији Једину, који

с горњим капутом преко руке, између жене и брата полажаше кући....

Он скиде шешир и стаде да ми говори читаву орацију о томе колико је срећан што се самом познао и колико ми је захвалан за све доброте које сам му учинио.

Ја му рекох да је и мени мило што смо се познали али да жалим што смо се на *овом месту* познали.

Они одоше а ја се склоних под оно парче крова што је пред уласком у наше и у судско одељење.

Киша пљушти како Бог хоће.

Не иде ми се горе, јер ми је требало направити још 10.000 корака да заслужим вечеру.

— Шта ти то шараш по зидовима дијете од 120 кила? — упитах Премовића који нешто записиваше на дуваре писаљком.

— Ништа Г. Министре. Записујем један нов историјски дан. --

Погледах и прочитах запис.

„Једина пуштен 7. Јуна 1906“.

— Срећа за Владу што ће се та њена нова слава закречити колико сутра! —

Ово беше алузија на општинско кречење целе зграде у којој су наше ћелије, које кречење и рибање беше отпочело последњих дана.

Као што знаш, ово је кречење и рибање последица моје понуде да ми апсеници платимо ревену за потребни креч.

Због тога кречења сви су кревети сад у нашем ходнику тако да се једва проћи може.

За то се сад не могу да маширам у ходнику, и чекао сам док плаховита киша није престала, и кад ми је Душан јавио да је у башти права

поплава, опучио сам ходати по цомбастој али оцедној калдрми у авлији.

При свршетку моје шетње понудише ме поднаредник и Премовић да разгледам апсане и хелије „истраге“ које су сад са свим призна, јер се суше од кречења, а апсеници су премештени.

Ја пођох с њима. Апсане су свака много мања него што је моја соба. У свакој погаре и на овима даске, које су хвала Богу овом приликом попарене врелом водом. На тим „миндерлуцима“ који са фуруницом испуњавају целу квадратуру сваке апсане, леже апсеници, по 4, 5 и 6 у свакој...

Али то је цвеће и ковиље према оним одељењима која се у „истрази“ зову „хелије“. То су — како да ти их опишем? — усправљени мртвачки сандуци за живе људе, само замисли у место капака толико широка врата, и над тим вратима по једну узану мазгалу у зиду, кроз коју може да се обнавља ваздух, ако је велика разлика у температури између авлије и хелије, али кроз коју сумњам да може ући довољно светлости.

Да би се о овоме уверио, дадох се затворити у једну од тих хелија. Апсолутни мрак.

— Јесте ли и ово показали оној Енглескињи мис Хелен што је била код мене? —

— Јесмо — рече апсанција. — И она је тражила да је затворимо.

— Боље да јој ове хелије нисте показивали... Та овде мора бити да је страшно, нарочито зими. Та овде нема ни фурунице? —

— Овде се затварају само највећи зликовци — рече поднаредник — овде је био атентатор Кнежевић, у овој је био прота Милан Ђурић, а у овој пуковник Влајко, али само неколико дана... —

Госпode, помислих, и да ми *то* онда *нико* не

не јави, ни пријатељи протини, ни Влајкови!... Још је срећа те је Ђуба Живковић наштампао своју „реч радикалима“ — иначе бих ја морао захтевати да останем у месту Једине годину дана у ашеу.

— Нема фуруне ја — учини Премовић — напротив зими се по кадшто овај патос од бетона полије хладном водом, да се направи слој леда. —

— То је лаж — рекох ја отсечно. — То не би смео нико учинити а да не буде страшно кажњен... —

— Пардон — рече Михаило Ђубојевић са свим озбиљне — пардон Г. Министре, али то сам један пут ја *сам урадио*, и у место казне очекивао сам награду за то! —

— *Ти, поднаредниче, ши?* — упитах ја запрепаштено. — То не може бити, ти сам себе клеветаш! —

— Сушта истина. Молим да ме саслушате, па ћете видети да има прилика, када се *морају* употребити и таква средства, само да се пронађе *исти кривац*. Једно јутро примио је кондуктер поште на железничкој станици у груповима злата и у пакетима банака суму од 365.000 динара, затворио је ту суму у сандучару својих поштанских кола и дошао је с њима у Централну пошту да преда све аманете које је примио. Кад је предавао — нема оних 365.000 у злату и сребру. Нема, па нема! Одмах је уапшен и кондуктер, и кочи јаш тих поштанских кола, и још други, уапшено је њих једанаест. Истрагу је водио чика Влајко, који је онда био члан Управе, добар, болешљив старац. Погибе сиромах на тој истрази, па ништа! Нико не признаје ништа. Ја сам онда био редов жандарм, али све ми се чинило да кондуктер и

кочијаш *морају* знати где се дела тако грдна сума. Тако је исто мислио још један мој друг. И нас двојица се јавимо на рапорт код члана истражника и замолимо га допуштење да учинимо са кочијашем што знамо, па ево где смо најтањи, ако не нађемо где су покрађене паре. Дуго се опирао чика Влајко, најпосле рече: „Добро, али ако погине човек, ви знате шта вас чека“. „Хич не брини господине, остаће он жив, и признаће све лепо“. И тако добивши дозволу ја скинем кочијаша до голе коже, оставих на њему само гаће, а напољу је била цича зима да камен пуца. Пошто смо га изули, полисемо бетон водом. Онда је била таква зима да све пљувачка из уста следи пре него што падне на земљу. Закључасмо га. Не прође 20 минута дотрчи стражар и јави да кочијаш хоће се да призна. Отрчасмо и ми. „Говори где сте сакрили паре“. — „Водите ме горе, казаћу све“. — „Јок, јок, овде кажи“. — „Паре су закопане у парку Министарства финансија, у општинском сењаку и на малом Калемегдану“. — Поведосмо га. Одкинуо је парчета коже и мећа са стопала док је ноге одвојио од онога леда, за који се био стопалама прилепио. Обукосмо га брзо на горе код члана. Овај одмах пође с нама. Јес, ал кочијаш не може ни да се држи на погама а камо ли да хода. Дај двоја каруца. И тако одосмо, и за два сахата од 365.000 динара нађосмо равно 347.000. Кад смо се вратили овамо, чика Влајко нам рече: „Децо, ваше се зна“. Али на нашу несрећу оних 18.000 што је фалило, никако се не нађоше. За то ми нисмо добили никакву награду, и ако смо на оној мећави при откопавању могли комотно по нешто од онога злата метнути у своје џепове, јер је чика Влајко седео у колима док смо ми откопавали и вадиле сакривене групове и па-

кете, али нама није било до тога, него до службе. Члан је за ову ствар добио Таковски крст о врату, кочијаш је добио 8 месеци болнице док су му зарасле стопале, а после је добио четири године робије. И остала десеторица добили су ко две, ко три, ко четири године, само ја и мој друг остасмо само са убеђењем: да смо помогли да се нађу прави кривци! —

— Је ли жив тај кочијаш? —

— Јесте, ено га пиљар на Великој Пијаци. —

— Ја шта би било, несрећни сине, да си се преварио, и да си на правди Бога тако мучио човека? —

— Не варам се ја тако ласно Г. Министре. Ето кад убише оног кафеџију код „Битоља“. Уапсише жену и келнера. Жену пустише а келнера хтедоше да муче, али ја не дадох, и рекох им да *једино* жена зна ко је њенога мужа убио. Не послушаше ме него пустише жену. Ја сам срећан што спречих мучење келнерово, јер после неколико месеци нађоше и добише доказе да је келнер *са свим новин* за то убијство, за које и дан данашњи не нађоше ко га је извршио.

58.

10-ог Јуна 1906.

Кад сам прекјуче у 6 сах. изјутра изашао из моје ћелије, у ходнику још спавају сви, осем председника свију општинских писара, коме још не знам име, и ако читаве депутације општинских писара долазе да обиђу свога председника и да приме његове инструкције како за изборе тако и за њихову скупштину. Њега нађох у ба-

шти, из које је одмах изашао кад сам ја ушао. Од осталих камарада у ходнику сазнао сам да је тај млади Брутус, велики самосталац пред Господом. Е, онда наравно он не може ни поздрављати а камо ли представити се шефу „црне реакције“.

За време мог ходања дође поднаредник. Цак-цак. Салутавање.

— Броитро. Ти си синоћ позиват на рапорт код Команданта. Је ли то одиета било због твог ашиковања на прозору твоје „концоларије“ у чему те ухватио Командант, који је прошао улицом и наредио ти да затвориш прозор? —

— Није то Г. Министре. То сам ја измислио за остале, да им не морам казивати за што сам ишао на рапорт. У ствари нисам ја ишао сâм. Тамо нас је било 54 подофицира. Прочитали су нам једну наредбу Команданта места. Ђенерала Срећковића. У њој стоји да су се пре неколико недеља четири наредника и један административни чиновник препирали о томе ко има већих заслуга за Србију: Обреновићи или Карађорђевићи? Један од оних који је држао страну Обреновићима рекао је противницима „Кроз који дан долази Краљица Наталија у Београд да приреди трогодишњи парастос своме сину. Онда ћемо вам матер, јер ћемо ми прогласити Краљицу Наталију за регенткињу“. Командант места казнио је за овакве разговоре она четири наредника са по 30 дана затвора и наређује да се та казна саопшти свима подофицирима у војсци са опоменом, да они имају само да врше своју службу, а не да воде овакве разговоре. Пошто нам је прочитана ова наредба узео је реч наш Командант Вукасовић да нам у једној беседи популарно објасни значај ове наредбе. Од ове беседе упамтио

сам само ове речи: „Шта смо ми? Јесмо ли ми некакви Цареви и Краљеви да водимо такве разговоре како ћемо једнога Краља, хеј, једнога Краља, да збацимо, и на његово место да поставимо регенте или чак регенткињу. Ха, питам ја вас, јесмо ли ми Цареви и Краљеви? Јок. Ви сте поднареднички и нареднички, а ја сам један потпуковнички. Па зар су онда такви разговори за нас? Море памет у главу, бре, и сваки да гледа своја посла иначе ћу направити триста чуда од вас. Правило службе, јесте ли ме разумели, правило и ништа више“. — Ето, Г. Министре, на каквом сам рапорту био! —

— Хвала! —

И поднаредник оде да звони, а ја наставих шетњу размишљајући о овом чудном врену у подофицерском кору... Шта учинише од оне дивне војске, Бог им судио! —

До подне сам писао, примио моје синове, ручао, па онда узео да читам новине. У београдским све безобзирнији, све суманутији начин писања што се дан избора више приближује. Само-сталици и фузионашки шафотима сипају грдње и клевете једни на друге. Речи „нитков, допов, разбојник“ то су ситне монете за поткусуривање. Сва, апсолутно *сва* питања нашега јавног живота третирају се једино са партизанског и специјално са изборног гледишта, чак и питања о лажном банкротству, јер ево какав је чланчић донела „Правда“ о нашем дражајшем Ледини:

„*Са Дорћола недозвољени марифетлуци.* — Пре извесног времена пао је под стечај овл. трговац Хајим Ледина. Ледина је несумњиво поштен и као трговац и као човек, али због неразумевања

закона он се огрешио о неке његове прописе и суд га је осудио на годину дана затвора.

Знајући да је Ледина поштен човек, да је у ову беду пао без икакве зле намере са његове стране и да га његови пријатељи Јевреји искрено жале, фузионашки агитатори и људи који могу да утичу где треба, хтели су да употребе ову невољу Хајима Ледине и готовост његових пријатеља Јевреја да му помогну, и да једно и друго ставе у службу својих партијских интереса.

Ухватили су неколицину политичких прелетараца и ставили им до знања да је Министар вољан да помилује Ледину, ако се Јевреји обвезу да ће сви гласати за владину листу. Ти прелетарци из странке у странку, међу њима и један адвокат, сазивали су јеврејски збор и доказивали како треба сви Јевреји да гласају за владу, а влада ће за то помилovati Хајима.

И ако су сви честити Јевреји одбили и осудили ово ординарно уцењивање и играње са невољом једног човека, ипак су, изгледа, ови владини агенти успели да искамџе од неколицине Јевреја неко обећање, јер је Хајиму збиља смањена казна од 12 на 6 месеци а ових 6 месеци замењени повчаном казном.

Ми се искрено радујемо што је Хајиму дата могућност да избегне оштру законску казну, јер кад закон допушта блажију казну, онда је и право да се та благост на њему, као поштену човеку, и примени. Јер, најзад, кад је могао бити помилуван убица сарафа Анафа, зашто да се не помилује и један трговац који се нехотице и из незнања огрешио о закон. Али, најстрожије осуђујемо овакво трговање са законом и уцењивање људи, од којих се тражи да се одрекну свога права слободног опредељивања при гласању, за

то да би могли добити оно што им по закону припада".

Је ли да је ово дражесно? Један лист који проповеда „морал“ не скандализира се што је помилован један човек који је proneверио 150.000 динара, докле толики поштени сиротани страдају годинама за поједине чланке новинарске, него се уплашио да влада овим помиловањем не привуче на своју страну и напредњачке Јевреје!...

* * *

86-ти дан, 9. Јуни, јутро, у башти.

Између првих и других 5000 корака читао сам, и нашао сам још једну чудновату сличност између садашњег стања скупштинарократије (или ако волиш руљократије) у Србији и у Грчкој. И тамо као и у нас траје већ 25 година очајна борба правих просвећених родољуба противу свемогуће „вулефтократије“ противу партизанских прљавих „кнефтова“ (*κουσφétia*) због којих се уставност и парламентаризам у Грчкој тумбе преврнуше те влада прави законе, а скупштинари су извршна власт.

Готово у исти дан, чуо се први глас од стране самих партизана *на влади*, да тај систем не ваља, да се њиме упропашћује држава и отаџбина. Готово у исти дан десиле су се у Атинама и у Београду сличне изјаве.

У грчком парламенту пала је реч „да је грчка краљевина болесна, да болује од рака“ (кариш-нома, живоране). Министар Председник Теотокис казао је да та државна болест долази од туда, што се „скупштинари мешају у државну администрацију, што је њихов утецај велики, пресудан у свима гранама државне управе. Сваки поли-

тички партизан захтева с правом од свога посланика у скупштини не само да заштити његов лични интерес и његово право, него да осујети свако право његовог политичког противника, и партизан у скупштини сматра за своју дужност да гони сваког политичког противника, да погази свако његово право“.

И пошто Влада и тамо зависи од неколико бедних гласова већине, Министри *морају*, ако хоће да се одрже, да изврше сваки партизански ђеф својих присталица. Од многобројних примера којих се ја сећам, поменућу овде само један. Чича Делијанис кад је претпоследњи пут био на влади, уеудио се да не задовољава сваки партизански ђеф *својих* људи у скупштини, и да бар *покуша* да уздигне законитост над партизанском *συνάλλαξη*. Чим је то урадио, за *једну ноћ* пресадумило је 17 посланика из његове већине у опозицију, и Делијанис је сутра дан пао. Нови избори. Чича је добио опет већину и пробао је да затвори коцкарнице. Убише га коцкари пред парламентом, као што знаш из мог ранијег једног писма.

Али ономад није сâм Теотокис изговорио горње речи. Један од чланова владине странке, посланик из Волоса г. А. *Καρθαλις* рекао је пред скупштином, управо признао је то исто овим речима:

„Одиста, често заштићавамо наше политичке пријатеље а *гонимо* политичке противнике, често бранимо личне интересе наших пријатеља противу интереса оних из опозиције“.

И други посланици потврдили су то исто.

Е, сад молим те, има ли што страшније од овог признања народних посланика, — који према Уставу не представљају само свој изборни округ него цео народ — да они противно свима земаљ-

ским законима бране интересе једних а друге излажу говору и упропашћавању?

Истих дана чуј шта се штампа у Београду у *гласном листу* „Самострава“:

„Ако икоме, народ је радикалима много дао. Он им је управо дао све. Редак је пример у свету да се један народ овако и оволико поверио једној странци, као српски народ српским радикалима.

„За нама, српским радикалима пошао је скоро цео српски народ. Пут је био врло тегобан, и не-обично опасан; на много места било је посртања, падања па можда и опасних лутања. Па ипак велики и дивни српски народ издржао је све, поднео је све, и сво више од 25 година како непоколебљиво иде за нама, одликује нас својим поверењем, и даје нам свој глас и своју већину увек, кад год може слободно говорити и бирати. Та ми би требали да смо данас једна душа и једно срце, једна мисао и један дух. Куд погледамо, што помислимо — то би требали одмах да можемо и створити. Требало би управо да смо данас свемоћни!... Народ нам је дао ту снагу; он је учинио све што је било потребно да нас направи јачим од свију, најмоћнијим факторима у овој земљи.

„А шта смо ми учинили? Шта смо урадили са тим безграничним поверењем, с том свемоћном снагом, коју нам је народ дао?

„Куку нама! Разбили смо се у два непријатељска табора, поделили се у две душманске војске, које се сада међу собом крве и зверски сатиру.

„А *ошавина*, *йлачна* и у *црнину* *умошана*, гледа шта ради њен неразумни народ, њени си-пови, сва снага и све уздање њено!“

Дакле и наша охлократија почиње признати да је отаџбину у црно завела.

Али „Самоуправа“ се добро чува да не призна да та причина Отаџбине није дошла од расцепа у радикалној странци него од суманутог партизанства и од крајње неспособности *свију* досадашњих радикалних влада у Србији. Камо лепе среће да су Обреновићи сваки пут, када су узимали радикале на владу, пустили да та њихова неспособност отвори дефинитивно очи народу! Да су тако радили народ би се одавно излечио од радикализма, и Обреновићи би још били на престолу, и сада би тек могли водити ову земљу напредку. Али они су били нестрпљиви, они су зазирали од тих шупљих дрекаваца, они су их гонили и тиме су само одржавали њихов престиж у масама народа. Петар I је у томе наметнији од Обреновића, што су радикали под њим остали пуне три година на Влади, и што су доказали народу своју пирамидалну неспособност.

И сад настаје разлика између г. Пашића и Теотокиса. Докле велики Зајечарац мисли да ће Србија одмах скинути приину, чим он успе да како-тако слепи комађе неспособношћу раздробљене радикалне странке — синјор Конте из Крфа подноси грчкој скупштини и ова прима а) закон да официри не могу више бити скупштинари, б) закон по коме ће Грчка за десет година имати велику и добро оружану војску и флоту, в) закон о већим изборним окрузима да при избору народних посланика не решавају локални интереси, г) закон о условима за државну службу, да постављање, унапређивање и отпуштање државних чиновника не зависи више од партизанских ђефова.

Теотокис је прегасио да излечи Грчку од партизанског карцинома.

Визите: најпре *Једина*. Упрегао сам га одмах да машира самном у башти. За то време љутио се што новине пишу о њему „јер чак и многи Јевреји нису знали да је он био у апсу, а сад ће цео свет знати да је банкротирао“. Доказивао ми је да је у слободи — много боље него у апсу. По сокацима му миреше липа!...

Тек што он оде да посети и друге бивше колеге, дођоше ми Марко и Исак-Леви, овај са једанаест мојих слика, које је он „ухватио“ последњи пут. Срећом их је он већ прилепιο на картоне, те не могу овде да ти прилепим ни једну, јер би се ти зграуо када би видео како глупо изгледам кад се смејем. А Исаку се баш та слика допада јер доказује како је мени „фшенцко-једно“ што сам у апсу.

59.

13-ог Јуна 1906.

Пре два дана, 11-ог јуна, био је Великдан, ако не за мене, јер је то био мој 88-ми дан у апсу, а оно за цело за политичаре који још нису А. Д. као ја. Тога дана имали су да се изврше општи избори у целој земљи, тога дана имао је народ тајним гласањем (дакле са свим слободно?) да каже коме хоће да се повери управа његовим државним пословима, да ли ономе човекомрцу или газди разних ћош'а? Узгред је имао да докаже ко има право, да ли они који доказују да се мртве политичке партије не могу галванисати у нов живот, или, онај паланачки дво-

кат који је се у пркос Горачића обесмртио првим пата-картама, или онај филолог чија је политика антиквирана.

Појамно је да је „цео свет“ тога дана мислио само на изборе, па чак и ја који сам у баштини мога апса градио моје хигијенске хиљаде. За то и нехотице, када дође мој „репортер“ у питањима га :

— Хоћеш на гласање? —

— И кад бих имао право не бих га употребио. —

— Што? —

— Заклео ме отац на смрти, и мене и мога брата, да *никада* не идемо ни на какво гласање. Мој брат који је шустер у Чачку кажњен је са 50 динара што је једном у кавани, кад су га звали на гласање рекао „Био бих луђи по што сам тежак када бих ишао на гласање“. Један пут су тога мог брата хтели да бирају за кмета. Он им је одговорио „Далеко вам лепа кућа“.

— Од куда да вас ваш отац закуне тако чудном заклетвом? —

— Ево од куда. Кад се основаше партије, мој отац био је мали предузимач са 10—12.000 динара капитала. Ујеле га гуја, те и он поста партизан и био је један од угледнијих ужичких напредњака, барабар с Алексом Ђ. Поповићем и Глишом Петровијевићем. Беше погодио са државом да зида некакав мост. По индустријском плану, један стуб тога моста, имао је да се подигне у сред једне живе баре. Каже мој сиромаш отац да на томе месту нема здравнице, па ма колико дубоко да се копа, него да наместе мост за 150 метара даље, где су обале с обе стране здраве. Аја. Неће индустриј да чује. Вели овако је у Министарству грађевина решено, овако мора да се

прави. Помисли мој отац да ће учевни људи у Министарству боље разумети тај посао од њега простог предузимача, и да је лудо да му пронађе кауција, ако не би извршио што је погодно. И он сагради тај мост онде где су инцилири хтели. Међутим, и ако је мој отац за онај стуб у живој бари о своме трошку копао читавих осам метара дубље, него што се по плану тражило, опет није нашао здравицу. Тај стуб се после неколико месеци толико спустио да је мост пукао преко среде. Међутим беху дошли радикали на владу, и да би казнили мог оца, што је напредњак, израдише да мој отац мора о свом трошку да сазида нов мост и то сад на ономе месту, на коме је он хтео да постави и први, али му инцилир није допустио. Ту је мој отац изгубио цео свој капитал и од предузимача постаде надничар: он је сад нас двојицу морао извадити из школе и дати на занат. Обојица постамо шустери, само што мој брат остаде при том занату а ја, пошто сам одслужио војску, одох мало преко да видим света, и кад сам утупцао оно 500 динара колико бејаш као шустерски калфа уштедио — уписах се у жандаре, рачунајући да ћу поред плате зарађивати у трупној радионици и као ципелар; али прве године не пустише ме у радионицу „док најпре научим жандарску службу“ а друге године беше г. Никола Христић Министар унутрашњих дела, па нас растури све по целој Србији да таманимо радикалске хајдуке. Беше их онда у Србији 83. За једног јединог и данас не знамо шта је с њим било. Ја постадох кашлар и одредише ме на службу при Народној Скупштини. Сад опет беху напредњаци на влади. Наш поп Милан Ђурић беше на Цетињу, и вратио се тек кад је Краљ

Милан абдицирао. Три округа изашла су Ђурићу у сретање. У Ужицу пет дана је била светковина. Печени су не само јагањци него и волови. Пиће се лило као вода. Ко није хтео драге воље да даје, од њега је отимато. Ко није хтео поћу да запали по две свеће на сваки свој прозор, томе су разбијени сви прозори. Болтацији Урошу Пешићу у мало нису срушили целу кућу за то што није хтео да гради димунацију. Руљу је предводно полицајац Илија Шибалић, брат овога садашњег новинара Шибалића. И би му срушили кућу да није у очајању почео да је брани револвером, те се рђави један сарачки момак. Због те дивљачке партизанске борбе заклео нас је отац да не улазимо ни у какву партију, да чак не идемо ни на гласање, него да гледамо оно од чега живимо. И право је имао мој покојни отац. Бог да га прости, јер ево и сада, после толико година ово дивљаштво још траје. —

— Зар и данас? —

— Па ето синоћ доведоше у апс и осрамотише човека ни крива ни дужна, само за то што је напредњак, уапсише поштена човека и направише га на силу лоповом! —

— Кога то? —

— Та онога Живка Кретића, сигурно га знате јер је служио поштењешје 22 године у Краљевом Двору, а сад је ликерија. Кроз прозор од подрума убацили му три даске и обедили га да их је он украо, те га *уапсише за крађу*. Још док су га саслушавали у кварту дојурно је тамо и газда Милорад Павловић, син Њир Мијаилов, и донео је *десет хиљада динара* да положи за њега као јемство, само да га пусти да се из слободе брани. Аја, рекоше му „Ни сто хиљада да сте донели не би га извадили из апса“. И доведоше га си-

ноћ овамо, и ено га и сад седи као убијен од срамоте, а сузе му се само котрљају низ образе... —

— Од куда то да власт неће да га пусти ни на тако велику каузију? —

— Од туда што је Живко жива ватра за изборе. Не би данас ни један напредњак остао код куће, кога Живко не би одвукао на гласање. За то га направеше лоповом и затворише макар само за данас, јер ће га суд пустити чим прими његову жалбу. —

* * *

Кад сам случајно прошао поред главњаче видех са великим задовољством да је и она окречена.

Уђох унутра да је бар сад изближе разгледам. Три месеца ми је требало да се решим на то, тако страшно изгледаше та јазбина, кад год сам у пролазу случајно погледао кроз отшкринута врата.

Црни зидови главњаче беху сад бели, те у њој беше сада видније него што би било по ономе прозорчићу над вратима, и ономе другом под сниским таваном, јер оба та прозорчића пуштају светлост само из мрачног ходника. Главњача је велика али врло сниска сутеренска соба, са једном фуруном и са широком клупом која хвата већу половину собе. То је заједнички кревет за 15 до 20 одраслих колико их кад има. Прва ми је мисао била како се толики људи не угуше у онолициној кубатури ваздуха? Она два прозорчића под таваном, баш ако су и зими и лети, и дању и ноћу отворени не могу довољно обнављати ваздух у овоме простору у коме 40 плућа дише? Срећом угледах у најдужем зиду спрам врата једну рупу као да је из зида извађена једна цигла.

— Је ли та рупа за вентилацију? —

— Јесте Г. Министре. —

— То мора да су врло дугачке цеви које одводе ваздух кроз ову рупу, јер овде смо у средини испод целе зграде Управе? —

— Тако је. Цеви излазе испод канцеларије г. Управника и са сокака су покривене решетницама. —

— Хвала Богу. Сад само још ова дрвенарија да се извуче напоље и да се добро попари?... —

— Не може. То је све заковано. —

— Онда поливај врелом водом. —

— Урадио сам. Не помаже ништа... Извиру оздо нове... —

Ансанџија не рече које, али се то већ подразумевало... Море само кад окречише и ону несрећу што се зове главњача.

Тек што сам се вратио у мој ходник, који је прави „кристал-палас“ према главњачи — дође Ханџарлија и донесе ми векну црна хлеба и једну поморанџу. Хлеб сам му платио тако да није могао имати да ми врати кусур, а поморанџу сам одмах с њиме поделио док ми је он причао како је био већ два пут на биралишту свога кварта, али није могао ни прићи од светине, а да се заглави у гомили не сме од срца „коме нема лека“ као што му је *Dr. III.* казао. Види се да је *Dr. III.* сурадник браће Савића у „Малом Журналу“ кад је болеснику *такоу* истину казао.

И Ужичанин који је одмах после ручка дошао, само ми је донео облигатну кутију цигарета па је опет одјурio у општину да гласа.

— Сада у 1^{1/2} неће ваљда бити толика навала као цело пре подне. Нисам могао ући ни у авлију, камо ли допети на горњи сират. Причају општински служитељи да овакве навале није

никад до сад било. Пред општином се пеују и грде усмено и штампано. Ево какву ми је цедуљу један гурнуо у мој џеп. Има их од сваке сорте. Али, као што знате, ја сам врло нервозан. Не могу да трпим такве ствари. Просто срамота шта се од ове земље направи. У здрављу г. Докторе. Морам да грабим док нису сви ручали и понова нагннули на општину. —

Толико ми само рече па оде бришући мара-мом зној с чела, и ако је напољу падала киша.

Чекајући да престане киша, прочитао сам ону хартију коју ми је он оставио. То беху стихови прештампани из „Правде“.

Нек остану овде као специмен изборне агитације:

Пази добро данашњега данка,
Да не кривиш после Марка — Јанка!
Пази добро, ком куглицу дајеш!
Пази добро, да се не покајеш!
А ево ти овде тачно стоји
Шта ко мисли и какав је који:

Ако желиш већу патњу роду,
Грдан зајам, топове и Шкоду,
Аустрија да ти татор буде,
И кржаве „звезде“ да ти суде!
Да ти Устав Церовић тумачи,
Да ти порез и кошуљу свлачи,
Да те сила непрестано јаше —
Онда гласај за фузионаше!

Ако желиш, да си раван скоту,
Да западнеш у већу срамоту —
Да пропадне Отаџбина цела,
Да се славе сва злочина дела —
Главу своју да у торби носиш

А да правду од фукаре просиш,
 Да те презру пријатељи зналци...
За тебе су онда — самосталци!

Ако желиш, да ти кожу гуле
 А Лапчевић да подиже куле,
 Ти да радиш, а он да се слади
 И сву мудрост да носи у бради,
 Да ти отму све што год си стек'o
 Да пропихтиш и мајчино млеко!
 Онда имаш и ту фину листу
Гласај онда за социјалисту!

Ако хоћеш да ти стомак суди,
 Да те воде најтромији људи,
 Који програм у стомаку носе —
 А буцама који правду косе
 Који Устав и законе газе
 И који се и слободи плазе!
 Који силом и руше и пале —
Онда гласај ти за либерале!

Ако ти је до озбиљног рада,
 Ред и закон у земљи да влада.
 Трзавице једном да умину,
 Да спасену видиш Отаџбину.
 Да не стрепиш ни од чијег беса,
 И да ти се сила не натреса.
 Да се спасеш беде свакојаке
Онда гласај, ал' за напредњаке.

Грађанине! Ево тачне слике —
 Не плаши се партизанске вике,
 Него бирај по слободној вољи
 Бирај оног, који је најбољи.
 Код ког само Рад, Ред, Закон вреди,

Koj' ће да те од зла обезбеди.
Дакле пази, ком кутлицу дајеш,
Пази да се после не покајеш.

Интересовање за изборе беше и у нашем ходнику дотерало до клађења. Опкладио се Dr. Савићевић да ће више бити фузионаша изабрато него самосталаца — са овим Председником свију општинских писара, коме још не знам име, и који се кладио да ће самосталци победити. Опкладу који изгуби да части за пет динара.

Око девет сати — бесмо већ сви вечерали — стаде до нас допирати кроз отворене прозоре граја са велике пијаце „Живели!“ и „Уа!“

Мало после тутњи „председник“ уз басамаче и виче: „Победа!.. Самосталци добили три посланика у Београду а фузионаши само једног!“

— Полако, полако. То ћемо тек да видимо! —

— Па ето иде и поднаредник са тачним цифрама колико је која партија добила. —

И одиста апсанција нам донесе на једној цедуљици ове цифре: за самосталце гласало 1698, за радикале 1580, за напредњаке 823, за либерале 405, за социјалце 1331.

— Па наравно, са овако кајинарским изборним законом 1698 гласова дају три посланика, а 4072 гласа само једног! — грми дете од 120 кила, које је ватрен напредњак.

— Море полако дѣ — ово је само Београд, да видимо сутра како је било унутра. —

Међутим кроз прозоре долази песма и свирка.

— То сигурно самосталци славе своју победу? —

— Море хоћемо да имамо ми поћас посла, видим ја — вели поднаредник. — Ето ту иза ћошка имају две каванице: „Пожарничка“ и код

„Текије“, растављене само једном берберницом. Једну су преплавили самосталци а другу фузионаши па изнели столове на тротоар па догурали столове једне до других, па пију и задевају се. Хоће да буде свашта! —

„Живели!“

— Уа!“

60.

14. Јуна 1906.

Тек што сам сишао у башту 12-ог Јуна, донесе ми поднаредник „Телеграм“, (десет пара динарских) са јучерашњег изборног ратишта, мал не рекох разбојишта. Сума: Фузионаша 90, самосталаца 35, социјалци 1, либерала 9, напредњака 3. Оваква *сума* учинила ми се невероватна, и што многи читаоци овог *скупог* листића нису учинили, то сам ја дао себи труда тј. ја сам верификовао према појединим локалним депешама које беху горе и нађох свега 57 фузионаша и 37 самосталаца... Дакле лажу на хват рачунајући да велика већина читалаца неће сама срачунавати. А без нужде лажу, јер тај листић је очевидно из „Самоуправе“ и кад имају већ 20 више него самосталци, нису морали лагати. Али то је у Србији „политика!“

Хм! 57. А мој син рече ми ономад да је влада у очи избора била сигурна да ће добити 87, за читавих 30 више. Да видимо до после подне док стигну депеше са свију страна и док изиђу сви београдски листови.

Како мој 89-ти дан у апсу беше понедеоник то одох у купатило, али не у Душанову улицу

него код Dr. Фаркића из два разлога а) што наследник Симин не уме да масира б) што сам на тачној ваги хтео да верификујем ону страшну цифру од 113 кила коју ми је пре 8 дана показала вага у Крсмановићем купатилу. Моја радозналост беше у толико оправданија што су једне бугарске шаливе¹ новине донеле бајаги *моју* карикатуру из апса, испод које уверавају да сам за три дана добио шест кила више.

Наша велика уметница која је цртала ту карикатуру погодила је само да сам — ћелав. Кад сам овима у мом ходнику показао ову карикатуру нађоше да је срећа што испод ње стоји моје име, јер без тога би познали само моје обрве и цвикер.

Односно главног вица уверио сам се на ваги Dr. Фаркића да је тачан као телеграми с избора. Не само да не добијам сваки дан по два кила него сам за последњу недељу дана благодарећи хигијенској машировци скинуо кило и по, и стојим на 111½, тачно. All right!

Кад сам се из купатила вратио, у нашем ходнику поплава. Свршено кречење па сада четири „даме“ које за сада станују поред главњаче рибају бетонски под ходника. Једна од њих јако је интересирала нашег Душана, јер он не само куражно стоји у сред оне поплаве, него је, кад ја прођох да оставим мој „амрел од сунца“ пробао да ту даму и мени „представи“ јер он рече:

— Господине Министре, ово је *госпођа* Труц! —

Како ја за ту „госпођу“ нисам имао толико интересовања колико Душан, ја не окренух главе него окретох назад право у башту, да уграбим

¹ Какве су им „шале“ види се из овог дијалога: *Официр*: Госпожице... Мож се, Госпожице!... *Она*: Них, друкате като повите ви сабзи...

још коју хиљаду „килофага“ док се не сврши прање ходника.

Мало после дође и Душан замном и првен до ушину рече:

— Молим Вас Г. Министре да ми опростите што мало час учиних глупост. Не знам који ми је ђаво био, да на то помислим да *Вала* представим Катарину Труц! —

— Ништа, ништа Душане. Теби је 25 година.

Оде сиромаш Душан окуњен као мој Того кад је кажњен што напада сваког дриџа.

Мој син ме је затекао још у банти.

— Е, ти што си од „владу?“ Победисте ли? —

— Победисмо јакако. До сада 83. После наредних избора, биће 87, тачно као што сам ти рекао пре три дана! —

— То сте сад у Министарству in jubilo? —

— Напротив. Прави голубарник. Од поганих новинара не може да се ради. —

— Али Министри су весели? —

— Тек од 2 сахата после пола ноћи, јер су сви били у нашем Министарству чекајући депеше са биралишта. Био им је постављен бифе, бајаги да вечерају синоћ, али до јутрос у 2 сахата нису ништа окусили. Тек кад су се уверили да су много јачи од самосталаца — вечерали су јутрос! —

Сетих се како сам ја мирно примао депеше са биралишта. Е, ал оно је била само уставност, а ово је сад парламентарност...

После подне, кад ми поднаредник донесе новине — узех прво „Одјек“. Уводни чланак почиње са „Признајемо да смо се преварили у — народу“. Али се теше тиме да су фузионаши претили реакцијом ако они не добију већину, а народ, само да не дође реакција, дао им већину...

Други чланак химна Београду што је изабрао три самосталца.

А шта веле либерали?

Први чланак у „Српској Застави“ већ у наслову пун резигнације: *Шта знамо!* Чак патриотски савети Влади, да сад, кад има већину, гледа да већ једном отпочне радити на хитним државним пословима. Други чланак: Слава Нишу што је оба своја мандата дао њима. Капе „мој“ Тоша Миловановић...

Цела прва страна само цифре. Изборна статистика. Врло интересно. Већа половина свију правних гласача изашла је на биралиште, и гласало је:

а) по окрузима	340,012
б) по варошима	28,351
гласало у Србији:	368,363

више по икада до сад! По партијама

гласало је за фузионаше:	163,157
„ „ „ самосталце:	98,655
„ „ „ либерале:	46,113
„ „ „ напредњаке:	28,539
„ „ „ сељачку слогу:	8,328
„ „ „ напредњ-либер.:	11,166
„ „ „ напреднорадик.:	2,151
„ „ „ дивљег либерала:	384
„ „ „ „ самостал.:	1,019
„ „ „ социјалисте:	3,132

У девет вароши *поновни избор* у идућу недељу.

А први чланак у „Виделу“ после оваквих избора? Тугованка на ону одредбу радикаског Устава по којој се сви гласови опозиције који не стижу количник „придају“ владином кандидату. Па молићемо и ви сте напредњаци били у фу-

зији са радикалима када сте тај Устав градили! Што се дадoste забушити?

Таман ја гледам у специјалне телеграме Виделове да видим где је изабран шеф напредне странке и не могу нигде да нађем ни њега, ни Андру Ђорђевића, кад кврцнуше врата од баште. *Lupus in fabula*. Улази Андрей Георгиевич П.

— Здраво Андру. Шта је за Бога? Зар толика твоја агитација, па ништа? —

— Ништа. —

— Ама зар ни Стојан није изабран? —

— Ни Стојан. —

— А шта сам ја теби говорио сутра дан кад вас два озбиљна политичара уђосте у друштво Паје Маринковића, Радоја Радојловића и Николе Д. Стефановића? Али „не може да се тини“. Тако вам и треба! Видиш ли сада да си и ти и Стојан жртвовали цео политички капитал који сте стекли и као државници и као научници целог живота само на то да Паја Маринковић постане опет члан парламента и да Радоје Радојловић постане *директор* „Видела“? Па добро, шта ћете сада? Видим из данашње „Штампе“ да Света већ намигује врљиком на Стојана да поднесе оставку на шефство напредне странке?

— Шта ће Стојан учинити не знам. Ја ћу му послати моју оставку на чланство у главном одбору и иступићу из странке. —

— Што? Ако Стојан морадне одступити, ти би требао да узмеш управу, и да очистиш странку од људи који је ето разбуцаше за рачун Пашићев. —

— Ја?! Боже сачувај. Нека њоме управља династија Маринковића. Ја ћу да пишем књиге на основу мојих предавања. Осем тога моле ме они из „Полицијског гласника“ да им напишем

један научни вадемекум о полицијској служби, коме би они додали све законе и претписе о тој служби. —

— То би ти се рентирало. Али ти радови треба само да ти испуне време које треба још да чекаш, јер моје је дубоко уверење да ће после политичке анархије радикализма поуздано доћи време за државнике као што си ти и —

— Боже сачувај! Зар ти не видиш да од ове земље не може бити ништа? —

На то сам га натерао да хода самном заједно по башти док не направисмо 5000 корака. Цело то време доказивао сам му да он нема права да се због овог једног личног неуспеха толико декуражира чак за будућност Србије! Доказивао сам му да ће сам даљи развитак државних послова у недалеком времену категорички захтевати реактивирање таквих озбиљних стручних снага као што је он.

Да ли сам и у колико успео не знам, јер у то дође моја кћи и Андра, пошто се с њоме поздравио и рекао јој неколико љубазних речи о њеним сликама у изложби, опрости се, и обавивши да ће ме сада, када више не мора да јури по агитацијама, чешће обилазити оде „на требер“ у клуб „пропалих величина“ код Коларца.

Данас сам постигао један record: 21,000 корака.

13-ог Јуна, 90-ог дана мога апса, кад је поднаредник Михаило дошао к мени у баштицу, положих му једно питање.

— Слушај поднаредниче. Испод моје хелије у „истраги“ има некакав апсеник који од јутра

па до мрака, а често и дубоко у ноћ непрекидно пева. односно без гусала јечи све народне песме. Испрва ми је сметао читати и писати, сад сам већ огуглао као воденичар у млину. Али хтео би да знам ко је тај човек што зна све наше народне песме на памет, и за какву је кривицу у апсу када му се пева цео благи дан и сву драгу ноћ. —

— То је Ђ. М. шустер. У апсу је за опасну крађу за коју гачека робија. Пева за то што зна да *није крив*, што зна да ће га рођена мајка послати на робију.

— Шта кажеш?! —

— То је једна дубока и ружна историја Г. Министре. —

— Све једно, испричај ми ту историју у кратко. Куд може мајка желети своме рођеном сину да оде на робију? —

— Има и таквих чудовишта на овоме свету. Ђока је син једног поштенног човека и доста доброг газде у Параћину, који осем њега има и једну кћер, поштену жену, удату овде за једног одличног наредника из сталнога кадра, са којим је изродила красну децу. Кад је Ђока изучио занат дошао је у Београд да ради, и да би га квартир јевтиније стао, узео је собу заједно са једним својим пријатељем, столаром његових година. После неког времена дође Ђокина мајка, жена од својих 45—50 година, у Београд да обиђе своју децу и унучад, и настани се код Ђоке. Ту се брзо спањала са Ђокиним другом и собаром, и поче да живи са тишлером, на очи своме сину. Овај се одмах изсели у други квартир, али мајка не хтеде да иде са сином, него оста код швалера. Ђока се саветовао са сестром и са зетом шта да ради са том бруком и најзад

јавише мајку полицији која је уапси десет дана за блуд и протера после у Параћин. Истим возом којим се вратио жандар који је њу спровео — вратила се и она у Београд право своме швалеру. Опет је уапсише и опет протераше. Када је то било и по трећи пут, она је *предајном* казала своме швалеру који јој беше донео неке ствари, да му оставља у аманет и *заклиње* *за да се освети њеном сину* који је толики нечовек да свеју рођену мајку апси и протерује. Швалер је био Ђоки дужан, још кад су заједно становали, 40 динара, и кад је сад Ђока навалио да му тај дуг плати, он му је на место новаца дао једну заложницу, по којој је заложно неке ствари у вредности од неколико стотина динара и на њих узео свега 50 динара, овлашћујући га да заложене ствари прода. Чим је Ђока примио заложницу, швалер његове мајке разбије прозор на својој соби, обије браву на своме сандуку, и јави полицији да је то све учинио Ђока да би му украо ону заложницу. Полиција уапси Ђоку и нађе код њега заложницу. Швалер је довео и два сведока који потврдише да су *видели* кад је Ђока разбио прозор и кад је обијао браву на сандуку. И сад је Ђока под истрагом за опасну крађу и отићи ће на робију. —

— Па зар ти ниси сматрао за дужност да јавиш шта је Ђокина мајка *пред тобом* казала своме швалеру када је трећи пут протерана у Параћин? —

— Јесам. Поднео сам члану г. Бобићу писмен рапорт о томе. Али то Ђоки неће ништа помоћи. Два без душе — трећи без главе, а камо ли на робију... —

И Ђока чека робију певајући народне песме. Један пут је певао ону „На коме је Цар-

ство?" Знаш ону када је, после смрти Душанове, код Грачанице на Косову био Сабор велике властеле „Краљева“ и „Деспота“ да код жива престолонаследника решавају на *коме* је Царство? У мало силна и бесна властела није то питање решила „Злаћанин' ножи“ да главни претенденти не изнесе предлог да се њихов син, односно синовац позове на збор, те да он, који је био лични секретар покојнога Цара, на основу Царске Архиве реши — наравно рачунајући да ће „Краљевић“ Марко употребити ову јединствену прилику да постане Царевић и Престолонаследник. Али се преварише у рачуну, јер прво Марко није био грамзивац, а друго, најидеалнија Српкиња онога доба Јевросима, беше његова мајка, и она га је испратила на Сабор са мајчинском заклетвом да не грешни душе, да не гласа „ни по Бабу ни по Стричевима, већ по правди Бога истиннога“. И Марко је послушао своју мајку и доказао је да је Царство на нејаком Урошу (ах, још онда су нас усређавала намесништва) и само чудо га је спасло те га рођени отац није мачем пробуразио за ту „правду Бога истиннога“.

И сад Ђока пева ову идеалну мајку Јевросиму, а мисли на своју мајку у Параћину која њега спрема на робију само за то што је хтео њен образ да чува...

После подне посетише ме не само сви моји него и Ужичанин и Света Јакшић.

Први је већ, после моје деце, најприлежнији мој посетилац. Он често уграби само неколико тренутака када може оставити дућан на момцима (који се сваки час мењају) колико тек да ме види па опет отрчи у дућан. Данас ми је

само ово казао: „Г. Стојан треба да сазове само још једну седницу главног одбора, и на њој да избаци из странке *оне дојџе*, које су изиграле и њега и странку, па онда да растури напредну странку. Боље да је нема него да у њој запоједа Паја Маринковић“.

Пошто је тако олакшао срцу — најстарији напредњак оде у свој дућан „и ако су све радње стале и сад сви трговци једу готовину — ко је има, други се задужују да би живети могли“.

Али од куда се Света Јакшић сетио да ме обиђе и то тек на 90-ти дан, када доврших срећно и трећи месец у апсу?

На то питање одговорио ми је да је био код Др. Фаркића и да му је овај казао: да мора онолико да хода колико ја, ако хоће да скине које кило више од своје сувишне дебљине.

Биће да га је на ову визиту код мене побудила и она нотица која је данас изашла у његовој „Штампин“ о — помиловању. Ево како гласи та белешка:

„*Ко заслужује помиловање?* — За ове три последње године право помиловања и право предлагања за помиловање шаблонисано је тако, да се о његовој будућој употреби може говорити са сигурношћу.

За помиловање не може бити предложени, нити ће бити помиловани новинари, који су по апсанама због тога што су у каквом чланку употребили какву *реч*, која се некоме није допала, али ће бити предложени и указ о помиловању биће одмах потписан, ако је какав разбојник употребио *секиру* и измрцварио каквог старог Јеврејина. Исто тако за помиловање неће бити предложен и неће бити помилован ни један јавни

радник, новинар или књижевник, који је својим радом дао доказа и сувише да жели поштовање закона и да жели вршење и онога дела умртвљенога устава, који би приликом прве ревизије ваљало са свим збрисати, али ће одмах бити предложен за помиловање и бити помилован сваки, који, као „трговац“ Медина, лажно банкрутира. Чак му се неће допустити да издржи ни дванаест део казне, него ће се на врат на нос спремити помиловање!

Оваква наопака схватања и вршења помиловања имају бар ту добру страну, што су стална и што се према њима свако може оријентисати.

Данас свако зна после којих злочина неизоставно следује помиловање: само после убиства ма којим оружјем или оруђем, а нарочито после убиства секиром, и после лажног банкрутства.

Истина, злочини делокруг је смањен и ограничен, али вредним и предузимљивим злочинцима су ипак широка поља за успешан рад.

Из благодарности за ту потицу, ја му у нашем разговору о последњим изборима у Србији дадох једну идеју за нову белешку: Рекох му да ово нису избори него *играње џандара*, и то не Столетових униформисаних и преобучених џандара, на које сада толико „одјекују“ самосталци — него *играње рабацијско-карташке игре која се зове „џандар“*. У овој пуб се зове „џандар“ и ко њега има у рукама тај џандарише тј. покупи све карте које леже на столу, и онда има *вешину* карата. Тако исто и по нашем садашњем уставу. Ко има количник (то је политички џандар) тај зграби три пут више гласова датих његовим противницима. За то што су самосталци у Београду, благодарећи удјурмама свога човека у општини добили

само 120 гласова више него фузионаши, они добијају *три* посланика а ови само *једног*, а либерали, напредњаци и социјалисти, за које је гласало преко 2.500 грађана не добијају ни једног — и ако је количник 1.500... Тако је било и по целој Србији. За то напредњаци са 40.000 гласача истераше једва *три* посланика а фузионаши са $3\frac{1}{2}$ пута толико гласова истераше 84 посланика. Ту не решава *поверење* народних маса него један рабацијско-картацијски *truc*, који се зове количник, који „цандарише“. Са овим триком свака влада у Србији *мора* победити и добити већину, само ако се постара да на биралиште изађе што више гласача, само да свуда количник испадне макар *за неколико гласова већи* него што опозиционе партије *свака за себе* могу добити гласова. Да није овај политички цандар унет у Устав знаш како би испали ови избори? За све странке у опозицији гласало је 199.587 грађана, а за владу је гласало 163.157, и према томе *би опозицији добила већину* у Скупштини. Ово политичко цандарисање фалсификује дакле вољу народа, оно силом доводи мањину на владу. То убија парламентаризам у главу. Додај томе да је одредба о посланичкој дијурни од *петнаест* динара ушла чак у основни закон државе, што нема ваљда нигде на свету. Петнаест динара дневно, за сељака, то је тако колосална зарада да ће она друштвена олош, коју је „револуција“ од 29. Маја изнела на површину, просто да се крви и да гине, само да за 9 месеци скупштинарења „заради“ 4.500 динара, са којима постаје први газда у селу. За то сељаци враћају са својих зборова кандидате-кануташе које им препоручују главни партијски одбори, и испраћају их са речима: „Умемо и ми да узимамо 15 динара дневно“. И за то ћеш

у овој, сада изабраној Скупштини имати више неписмених сељака него икада до сада, а да нема одредбе да сваки округ мора да избере и по једног квалификованог посланика, већ данас не би у Скупштини било ни једнога интелигентног човека. И та гомила сељака има да прави законе овој земљи и да решава о њеној судбини!

Ова мисао о количнику-цандару допала се новинару Јакшићу. Из даљег разговора с њиме видех да се он носи оваквим мислима:

Треба основати једну са свим нову *партију „интелигентних“* са отвореним програмом: да се изврши ревизија Устава тако, да ни један сељак више не може ући у Скупштину. Сељак нека ради оно што је добро научно, нека оре и копа. Нека га они који су школовани спремају да он боље земљу обрађује, а за остало лако ћемо. Законе могу да праве само они који знају шта су закони, који знају шта је држава и како треба радити државне послове. Врло је добро што су се све старе партије изадутирале. Врло је добро што су овом приликом млађи људи истиснули и из напредне странке ону старудију која већ није ни за што. Сви интелигентни млади људи, из свију досадашњих партија, заједно с онима који још нису пристали ни уз једну од досадашњих партија, треба да се скупе у ову нову партију интелигентних, уз коју би пристајало све што прирашћује. Лако је могућно да би та партија радила за републику. Ништа не мари.

— Бог с тобом Свето! Ми би свака три месеца мењали председника републике, па макар му не одредили ни 60.000 годишње колико су имали Намесници, макар му одредили само 15 хиљада колико има председник Швајцарског савезног већа. —

— Јок. Председник српске републике то је тако велика почаст, да ће сваки пристати да служи о свом круху и руху. Нема плате. И кад председник не буде имао плате, да видиш неће се Срби много отимати за то место. Па онда ће бити лако доказати да ни скупштинари не треба да имају дијурну и онда слабо Бога ми што ће се сељаци много отимати за ту почаст. И тако ће најзад памет владати а снага броја кладе валати, и у овој земљи моћи ће се озбиљно и на миру радити! —

А? Шта велиш за ову штрафгу?

61.

16-ог Јуна 1906.

Прекјуче у јутру смена нашег посељног. У место оног што је у фабрици дувана узео „мало више цигарета“ него што му следује, дошло је једно мало мангунче, таман као два моја бокала за воду.

— Како ти је име? —

— Милан Милошевић. —

— Колико ти је година? —

— Четрнаест. —

А изгледа као да му нема десет.

— За што и на колико си осуђен? —

— Осуђен сам што сам побегао из дома за сиротну децу на десет дана апса и прогонство у Алексинац одакле сам родом. —

— Од куда ти у заводу за сиротну децу? —

— Када сам седми пут био овде у апсу, за крађу, одвео је г. Др. Никола Петровић и мене

и још неколико мојих другова у дом за сиротну децу. —

Аха! То је дакле један од питомаца Ницине мангупхане.

— А за што си бегao из тако доброг дома? —

— Нисам ја сaм. Побегло нас је двадесет. Њих осамнаест се вратило а нас двојица ниемо хтели. —

— За што? —

— Много нас бију тамо. Туче управник Ристић, туче надзорник Ђура. Хапсе нас у једном „шпајзу“ који је као леденица. Управник ради с нама срамотно. Муче нас глађу. —

Ово би било грозно када би било истина, али за мене беше јасно да мангуп лаже. Да бих се уверио упитах.

— Неће бити да су вас мучили глађу. Шта су вам давали за јело?

— По једну осмину хлеба. —

— Цео дан? —

— Четири пута на дан. —

— Па зар је теби папцврку мало половина хлеба на дан? —

— Мало. —

— А зар сте живели само о хлебу? —

— Па давали су нам у јутру црну супу, у подне супу и сос, у вече како кад пасуљ, купус, паприкаш. —

Ето како су их мучили глађу. Толико ће бити истина и друго што је мангуп казао. Али опет, ако ми дође Dr. Ница, морам му овај разговор саопштити.

Ако му ти случајно раније пишеш, помени му шта мангупи причају о управнику његовог дома. —

Мој први сусед у овом ходнику одмара се од своје струке коју проучава и у апсу — фо-

тографијом. Дилетанти-фотографи, као што видеш, врло су се намножили. Ово ме потсећа на један факт из историје медицине. Поједине болести и читаве заразе јављају се, шире се, бесне неко време, малаксавају, губе се док са свим не ишчезну да уступе место новим болестима новим заразама. Чума (куга), колера, па чак и велике богиње бесниле су вековима и сатирале милионима људских створова. Прве је у Европи са свим нестало, последњој колери у Напољу стало се за врат канализацијом и водоводима као и тифусу, великих богиња нема више као заразе ево већ сто година од како је Џенер завео пелцовање, и на место тих „бичева Божијих“ насташе друге болештине: Дифтеритис, шарлах, инфлуенца, о којој последњој ја као ђак на медицини још не бејам ни чуо, а која је пре неколико година убила толике људе. Дифтерија и шарлах већ се лече својим специјалним „серумима“ и њих ће са свим нестати, а и о инфлуенци се не чује ништа више. Сад се говори о новој болести због које Цар Франц Јозеф није смео да оде у логор своје војске код Брука $\frac{1}{2}$, и ако су га тамо чекали, и ако је он 40 година редовно у те дане тамо ишао.

Тако је и са душевним болестима.

После сјајне и високе грчке и римске културе настаје густа помрчина средњег века: пустињаштво, калуђерштина, религиозно лудило које је, самих вештица на ломачи спалило *девет милиона* бедних људских створова, не рачунајући у тих девет милиона чивуте и друге јеретике које је инквизиција спалила такође на ломачи. За тим долази лудило крстоносаца, које је коштало *седам милиона* људских живота, па политичко беснило велике Француске револуције које је на гилотини

и у Наполеоновим ратовима убило *четири милиона* људи.

Као што видиш из ових цифара: 9, 7, 4 (милиона) и душевне заразне болести како која на ред долази све мање штете чини, као год што је сразмера у жртвама између чуме, колере и инфлуенце.

Сада грасирају са свим невине епидемије: сомнамбулизам, спиритизам, манија за скупљање поштанских марака, клавирска болест (Klavierseuche) и најновија: дилетантска фотографија.

Благодарећи случају што мој и твој пријатељ Марко има последњу пасију као и мој јеврејски побратим, ја сам ову моју апсеничку литературу могао да разгалим њиховим фотографским шалама — а благодарећи случају што и мој трипли колега (по факултету, по универзитету и по апсу) Dr. Савићевић својим апаратом „Делта“ расте-рује досаду тамновања, ја сам у стању да ти у овом писму осем виографија изнесем и фотографије неких од центлмена са којима сам сада у једноме „кругу“.

Ево ти најпре два мангуна. Овај већи са качкетом то је „шинтер“, ужасно покварен дечко, који је сваки час у апсу. Сада је осуђен на 30 дана за прављење нереди и тучу. Онај мали са шајкачом то је горе описани Милаи, несуджени питамац Ницине мангупхане:

Кад у јутру сиђем низа стубе, ако, пре него што замакнем у термозиле између тараба, којима се иде у моју баштицу само један пут погледам у авлију Управе, ево шта обично видим:

Кад се враћам из баштице, онда су мушкарци опет затворени, а у авлију су пуштене „женске“, и ако само окренем главу лево онда видим овакву слику:

Једна висока мршава баба, која је осуђена на десет дана затвора за прављење нереди. До ње А. Ш. „бивша“ проститука, која је изашла из „завода“ али ради занат на своју руку. До ње фина „госпођица“, као што видиш у свиленој блузи, са минђушама, са фино фризираном косом.

Да не плаче? Да се није најзад покајала што такав живот води да је вуку и апсе по полицији? Ах, није, и ако је та „шнајдерка“ кћи врло поштених родитеља. Ј. А. не плаче, она је само видела да хоће неко да их фотографише, па је брзо покрила лице. Иначе је она врло покварена девојка. Сада је осуђена на 30 дана затвора за крађу. Украла је комад свиле. Пред њоме прекрстила ноге на калдрми једна лепа Циганка. Та јеђушка осуђена је на 30 дана затвора за враћање са преварама. Између многих превара, које је учинила та Циганка, ево једне: Младој удовици чиновничкој обећала је да ће за њом лудовати кога год хоће, само ако му у каву метне мало једнога прашка. Тај је прашак овако направила: Опишала је удовици цео Mons Veneris, па је то што је скинула пишањем, иштуцала у прашак. За тај чудотворни прашак узела је удовици деведесет динара...

Ево те женске групе:

Или, ако се враћам из баште пре него што је други пут звонило ја видим другу групу мушкараца. Овај марцијални чича, који стоји поред поднаредника Михаила, био је некад четовођа у Народној војсци, када је ова војевала за независност Србије. Сада га сваки час доведу у главњачу. А знаш за што? Чим се мало наније он виче на улици:

„Живео Ђорђе Обреновић!“

А овај други чича што га неко вуче за уво? То је једна убојница, која на пијаци прави неред. Прилази му жандар да га опомене. Чича шамарише жандара. За то је 15 дана у апсу. У авлији Управе в. Б. може ко хоће да га вуче за ухо, јер ту има много жандара, али на пољу, на пијаци? Даће он њима!

Од појединачних типова да ти представим најпре нашега „попа“. Од како је видео да је Ледина за 150.000 динара одлежао само један месец дана затвора, а он за 6½ динара осуђен на две године робије, или као што он каже „у белу батерију“ — престао је да пева црквене песме. Сада само по каткад пева швалерске песме и приљезно чита „Видело“ сигурно из симпатије према Радоју Радојловићу:

Као што видиш, док поп чита „Видело“ једна мачка преде на његовом десном рамену. Та жута мачкица моја је добра познаница. Свако јутро док ја у башти сам шетам, она ми прави друштво. Научила је фигуре које ја правим мојим корацима, па ме чека иза сваког савијутка стазе скривена у трави. Чим ја наиђем, она се бајаги од мене уплаши па бежи да се опет сакрије иза другог савијутка и да тамо понови исту игру. По калшито тако симулира страх да побегне уза стабло багрена чак до грања, али брзо сиђе па ме опет дочека на другом хошку.

Да ти представим још три појединачна тиша:
Ово један ужареки шегрт под судом за опасну крађу:

А ово је један брат Црногорац. Радио на електрицитетском заводу Овчара и Каблара. За пакост било тамо и других Црногораца који га познаше за оног што је у Црној Гори убио своју жену. Сада се чекају његова „акта“ из Црне Горе. Он међутим прича и декламира као да није са онога стења него као да је из — Тараскона:

За овога што седи на прозору знам само то-
лико да је скитница, и да су га оне — их же
числа њест — скоро појеле.

Ово писмо из апса да завршим онако како је Љуб. П. Ненадовић завршио своја писма из Немачке, у толико пре што ја имам разлога да из благодарности кличем:

Живела Русија!

62.

17-ог Јуна 1906.

Заборавио сам у последњем писму да ти кажем ко ме је посетио 91-ог дана мога тамновања. Већ сви моји, то се разуме; али била су ми и два „Дворјанина“, онај што га ја зовем бела кафа, јер је пола Грк а пола Србин, у ствари ни једно

ни друго него, неко кава с млеком, а после њега *гроф* Сарага. Ти ниси знао да је он гроф? Ни ја док ми он то овом приликом није сâм казао. Он је руски гроф као год што је био и покојни племенити гроф Нићифер Дучић, и као што ће ипшалах скоро постати још један Црногорац, који је сада већ ђенерал и који сам за себе прича да је штрафнга I-ве класе.

Први дошао је, наравно, да ми каже „радо-сну“ новост, да ћу ја *сигурно* бити „помилован“ на Петровдан. „Знаш тога дана биће помиловани сви који су осуђени на основу закона о штампи, и онда *неће ни Русија моћи имати ништа против тога што ћеш и ти бити пуштен*“.

На овај уздах свете невиности ја сам казао:

— Куј знаје? Можда ће вам Русуја то ипак замерити, а мени је све једно, кад будем одлежао две трећине моје „казне“, да ли ћу одлежати још и последњу трећину или не. У осталом баш и ако би се десило да ми апсанција на Петровдан саопшти да ми је последња трећина казне за Русију великодушно „опроштена“, ја нећу изаћи из апса... —

— Јеси ли ти луд? —

— Нисам. —

— Па како онда можеш да кажеш да нећеш да изађеш из апса?

— Врло просто. Сутра дан ћу почети да издржавам затвор на који сам осуђен што сам наштампао ово: „Као што изгледа власти су петљале Ст. Рибарца за покушај дупле наплате. Краљ је хтео да то политички експлоатира, али Влада то није допустила“. Ти знаш да је на претресу доказано много више него што сам ја тврдио да *изгледа*. При свем том ја сам осуђен на месец

дана затвора што сам клеветао цетињског „сокола“. —

— Баш ти хвала — рече бела кафа — што си то поменуо, јер би Веснић могао то заборавити. Морам одмах ићи да га на то потсетим! —

И он одгегуца с места али се мало после врати заједно са Сарагом са којим се сигурно срео у авлији.

— А од куда Ви? — упитах племенитог грофа.

— Па ето, вратио сам се из Беча, па дођох да Вас обиђем. —

— Врло љубазно. А што сте ишли у Беч? —

— Да продајем мајку Србију. На жалост нико не да за њу ни паре. —

У мал му не рекох нешто, али срећом сам накнадно предње зубе, те се учиних невешт овом „вицу“.

Али из целог разговора с њиме не могах да пронађем за што је Сарага данас дошао и ако сам га ја први пут прилично на кратко насађен примио.

* * *

92-ги дан. Видовдан. Ујутру машировка у башти. Драговољни рапорт:

— Понас доведоше два социјалиста везана конопцима. У Ратарској улици има некакав Шваба некакву фабрику. Већина његових радника штрајкује. Мањина ради. Синоћ су њих шест штрајкача чекали у заседи „штрајкбрехере“ да их бију, и напали су првога који је из фабрике пошао кући. Овај се бранио револвером. На пуцњаву дотрче жандари и од оне шесторице ухвате двојицу, вежу и дотерају. Да их чујете само како лају на звезде! Не даду они ни другима да раде

за циганску надницу, којом се богати онај бело-светски Штаба. Ако треба, они ће побити све штрајкбрехере, а ако Шваба и после тога нађе раднике, који ће му радити пошто он хоће, онда ће и њега убити. „Можете — рекох им — али онда ћете бити стрељани на Карабурми“ — „Знамо ми то — рекоше ми — али то ништа не мари. Свака велика идеја потребује жртава. *Без мученики за идеју, она се не може остварити!* —

Ето како штампа у рукама недоучених или полузнања трује бедне раднике, трује масу народа.

И за то ми бесмо узаконили да уредник новина, дакле онај који учи масе народа, не може бити калфа или ма какав пропагандиста, него да мора имати доказа да је и сам нешто дојиста изучио — и за то смо ми „црна реакција“.

Хајде тако право. Да видимо докле ће они дотерати са злоупотребама свију могућних и немогућних слобода.

Кад сам после шетње отишао на горњи спрат Управе да потражим *Locum minoris resistentiae*, ја у њему нађох и један старији број „Радничких новина“. Ево какав сам уводни чланак прочитао:

„Избори, који су овога пута, мимо све досадање године, били права теревенка, свршени су. Припреме, чињене од *свих* буржоаских странака, предочавале су да ће они бити до гадости скандалозни. И они су, озбиља, такви били. Буржоазија је опцијала бираче и онесвешћене их водила на биралиште: куповала је гласове претњом, притиском; обманама и лажним обећањима су буржоаске партије задобијале „поверење“ народно.

Буржоазија је све нитковлуке употребила, те се показала у најсавршенијем облику своме. Она

је биралниште проститутисала и бираче делом зликовачки уценила, делом опет страховито корумпирала, те је успела онемогућити пунији улазак пролетерских заступника у Народну Скупштину.

Међутим, пролетаријат је, при свеколиким сметњама, ипак показао циновски напредак: у Београду је број социјалистичких гласача порастао 40 од сто. Што је наша партија са преко 1300 гласача у Београду ипак изгубила досадањи мандат, који је лане задобивен са 973 гласа, објашњава се не само притиском, опијањем, већ и увећаним бројем гласова буржоаских партија, добивених на тај начин: што је једно лице гласало у више квартова. *У Београду су чак и кршени гласали.*

Наша партија је постигла сјајан успех, у Београду великим повећањем гласова а у Крагујевцу не само повећањем гласова, већ и задобивеним мандатом. У Пироту и Лесковцу излазимо на накнадни избор.

Ми ћемо у идућем броју подробније говорити о овим изборима и свему ономе што им даје особиту карактеристику, сад нам то и не треба, а и немамо за то времена. Довољно нам је нагласити: да је снага наше партије у *ствалном* порасту, и да се то нарочито огледа у центру радничког покрета, у Београду и Крагујевцу. А што смо ипак савладани у Београду, разуме се недопуштеним средствима и *ординарном фалсификацијом избора*, сасвим је објашњиво: у колико се наша партија снажи и у колико више показује животне снаге, те загрожава интересима експлоататорске класе, буржоазија мора *сва* средства употребљавати да нас у борби омета и да нам успехе спречава.

То је она сад успела учинити, *благодарети*

беспримерно многобројном лумиенипролетаријату београдском. Али, у толико више сад морамо журити да чвршће снажимо своје организације, да се око њих окупимо, да се спремимо и за напад и за одбрану. Не треба сметати с ума, да ће буржоазија врло брзо насрнути на пролетаријат и његове организације и предузети очајан покушај да да нам не само онемогући нове успехе, већ и досадашње поништи.

Пролетери, спремајте се за борбу и за одбрану! С тога — сви прионите око својих организација!"

Други чланак „Наш циљ“, наравно „по Бебелу“. Све што је до сада било у свету, то је *прееисторијско* доба. Тек са *социјалистичким уређењем друштва* почиње *историја човечанства*. Циљ тога друштвенога новог устројства казују овим стиховима Хајриха Хајнеа, који је био не само буржоа него прави друштвени трут (са социјалистичког гледишта) јер је он *исвао* док су радници гладовали:

Хоћемо да смо срећни на земљи,
Нећемо да патимо више,
Нити да трбух распућка лењи
Оно што вредне руке срадише.

На земљи има довољно хлеба
За све што носи човечје име,
И ружа, мирта, лепоте, сласти,
А и шећерног грашка са тиме.

Чим се махуна распуке једном
Шећерног грашка за сваког има;
Небеско царство ми поклањамо
Лаким врашцима и анђелима.

То је циљ социјалне демократије. Ако је ико, то смо ми у овој задивљалој земљи далеко од њега. Али баш у толико већа мора бити наша чежња за тим идеалом: у толико се одлучније ми морамо борити: у толико чвршћу класну политику морамо водити: у толико се јаче морамо приљубити уз нашу социјалдемократску странку, која је *једина* носилац слободе, културе, економске једнакости, социјалистичког идеала. Тек водећи на тај начин борбу радничка ће класа показати да *коће* и да *уме*, да се бори за достојнији живот у садашњости а за остварење социјалистичког циља у будућности“.

Од осталих чланака довољно је да ти напишем наслове: „Капитал је *Бог* целог света“ „Буржоазија убија раднике“ итд. итд.

Кад сам се вратио у ходник, дете од 120 кила показа ми једну дописну карту коју је добио из Њујорка. На њој лепа фотографија једног фино обученог центлмена, с орденском пантљиком у руци од капута, а поред те фотографије стоји написано ово:

„Моме познанику и пријатељу Николи Премовићу у знак на пријатно сећање јесам твој пријатељ у даљини Младен Баришић, General Delivery № 7, Newyork, city“.

Не знам да ли сам ти у овим писмима помињао овог Србина хохштаплера? Ако сам га и поменуо, треба ипак да се у овим писмима из апса зауставим мало на њему, не само што је и он био овде затворен, него што би ове моје слике апсанског света биле непотпуне без једног оваквог типа, какав је Младен Баришић. Ево шта је о њему писао „Полицијски Гласник“ лане када је он био овде у апсу:

„Баришић је родом из Доње Тузле у Босни,

а у Београд је дошао као дете. Још дечком око осамнаестих година био је познат београдској полицији као коцкар и кажњаван је небројено пута. У Тасиним белешкама¹ наводи се један интересантан случај с њим: како је из Босанског Брода, прикривен у једном вагону с пекмезом, отпутовао до Беча, хранећи се уз пут пекмезом из трговачких буради. У Бечу га запрепашћени железнички службеници при отварању вагона нађу свог умрлог пекмезом, те га после из сажаљења снабду оделом и трошком и пусте. По томе се још онда могло судити, да он неће остати обичан коцкар, када је се из жудње за великом вароши још као дечко решио на овакав начин путовања.

Што је више растао и бивао зрелији, све је се више бавио по иностранству, а мање по Београду и Србији, док 1894. године није сасвим напустио Србију и у њу се враћао само неколико пута, како он вели, једино из жеље да је види. И заиста, није познато да је у последњих неколико година учинио код нас какво „казнимо“ дело.

Са највећом одвратношћу говори о овим нашим обичним вашарским коцкарима и сав се стресе кад помисли како они ваде сељаку из џепа пешкир са неколико десетина динара.

Самоук је, али је врло јаке интелигенције и верзиран у свима питањима. По томе је и могао улазити у сва друштва и према потреби представљати се час као какав руски кнез, час као какав румунски бојер, немачки племић, енглески богаташ, дописник великих светских листова итд.

Многима ће из аустријских, а и неких наших дневних листова бити познато, како је он пре неколико година у униформи аустро-угарског ху-

¹ „Деца робитанци“ стр. 50-55.

сарског капетана дуже времена бавио се у Карлсбаду, где је било пуно официра с којима се он дружио и, наравно, вршио свој посао, док га није један официр познао и доставио полицији, но он је ипак успео да умакне, да би мало после пао шака бечкој полицији. То је и једини случај где су га ухватили, иначе нигде више није, вели, ни на одговор узимат за многобројне крађе, које је по свима крајевима света чинио. Само је још једаред хтео да заглави у Ривијери, али су га ту спасла добра документа, која су гласила на једно познато руско име, те је благовремено испод три смотре полицијске побегао.

Сем великих центара обично врши крађе и по железницама. Обично у коме већем месту стане код касе на железничкој станици и мери путнике који ваде карте и том приликом тачно оцени какве је ко професије од знатнијих путника и колико има при себи новаца, па после иде за њим у лов и кад се укаже прилика макне новац.

Он никад није без новца, те с тога и не мора да врши крађе пошто пото и на ризик, већ само где су велике суме и сигуран успех, те то поред његове вештине доприноси да увек остане непронађен.

Када је 1903. био ухваћен у Београду нађено је код њега 1000 круна, а овога пута имао је при себи 1400 круна. И то, вели, није све што са собом носи: то су само суме које носи као путни трошак до извесног места, а по разним банкама има остављеног новца.

Није искључена могућност да је у Србију дошао сада и с тога, што је настала сезона извоза, када трговци собом носе и такве суме, које би и Баришићева хохштаплерска вештина морала респектовати“.

После подне, осем моје деце и Ужичанина био ми је Хусеин Дурић и Др. Андра Нешић. Први у очајању што му неко не даје више издржање, решио се да ступи у *турску* службу, па је дошао да ме пита за савет. Дао сам му само један: Да никад и нигде не заборави да се родио у Србији...

Др. Нешић ми је причао да је био код Краља и да му је дуго говорио о потреби реформе у војној — администрацији. Каже да је Краљ правно белешке... Хвала Богу! Иначе ми је причао како је Пашић вешто изиграо Јашу Ненадовића. Он је у Берлину предложио *два* кандидата за наследника Миши Милићевићу, и то: Јашу и Милана М. Богичевића. Наравно да је Немачка Влада одмах замолила да јој се као посланик Србије пошаље г. Милан Богичевић. И сад новине могу да везу колико хоће да је Цар Немачки одбио Јашу „јер је завереник“.

У осталом ко зна да ли је то све тако. Др. Нешић је истина лист из дворске детелине од четири листа, али он је ипак дворјанин *in partibus*.

Јуче после подне дође ми „Једноутробни“. Закачио и он педометар, те тако одмах направисмо заједно 5000 корака у башти. Причао ми је да је Ст. Новаковић поднео главном одбору напредне странке своју оставку. Одбор о њој није хтео сам да решава него је позвао све своје чланове из унутрашњости на седницу која ће бити 22-ог ов. м. На тој седници хоће да реше а) да се избаце из странке Маринковићи, који су изинтригирали да вођ странке не буде нигде изабран, и ако они

не положи одмах своје мандате, да им њихови бирачи јавно изјаве неповерење. б) да се избере регентство од три члана који ће управљати пословима ове „велике“ странке.

Даље ми је причао: Уредништво некаквог правног месечника у Немачкој обратило му се са молбом за једну студију о законодавству у Босни, Херцеговини и — Црној Гори, или ако он нема каде да изради ту студију, да каже уредништву коме другом да се обрати. Мој „једноутробни“ је одговорио да ће он нарочито путовати у те земље и да ће израдити сâм ту студију. Како „случајно“ и један адвокат, који је увек говорио да би боље било да су после 29 Маја на Престо Србије дошли Петровићи а не Карађорђевићи — има намеру да пропутује те земље, то ће и овај одмах после седнице од 22-ог ов. м. поћи са тим адвокатом на пут...

— Е та ти вреди 25. —

— Што?! —

— Тако. Кад су вођи радикализма после сваког свога пада са власти и Србији ишли на хаџилук у Црну Гору, за што да и један вођ напредњака, када је пропао на изборима, те има доста слободног времена, не би мало скокнуо до Цетиња, у толико пре што су сада његови ђаци са Велике Школе тамо Министри? Они ће ти бити од велике помоћи при скупљању грађе за твоју студију. Него знаш шта? Да метнеш у сандук фрак, једну ленту и једну звезду. —

— Што? —

— На безбелу ће те Гошподар звати на ручак, а један државник не иде ни на какав ручак без фрака, а камо ли на дворски. А већ ко носи фрак, носи и звезду, а на дворским ручковима и ленту, кад му је Бог дао. —

— Којешта. Онда би то изгледало као да сам се ја за то спремао, и онда би морао понети и *chapeau claqué*? —

— Јок. Сад нико више не улази у салон са пеширом. Овај се оставља у предсобљу, и за вече је прописан мекан пешир. Па онда, већ ти ћеш знати како ћеш опипати пуле Гошподару. Само један савет: Кад будеш говорио о српским државницима најлешње да говориш о моме Стојану Рибарцу.

— Морс, он је једини државник у Србији који *зна шта хоће*. —

— Ха, тако. После гледај да твоји бивши ђаци а садашњи Министри пошаљу који дописчић у „Београдске Новине“ (које су за Црну Гору израдиле Устав) и у том дописчићу, онако узгред нека испричају како те Гошподар одликује и често призива. Кад се вратиш имаћеш не само све што ти треба за студију, која ти је поручена, него ће те Баја Николче одмах потражити „молем вам, хоћете ли професору на Универзитет или у Државни савет? — А ти ћеш му казати „Ја сам већ стекао плату од 10,000, не могу сад на 8500, него државни савет и *хонорарна* професура“. —

— Е, јеси ђаво! —

— Није него. Сто година 90 гроша. Овако ти њима па да видиш! —

У смеју оде мој једноутробни да извади пасош за Босну, Херцеговину и Црну Гору.

20-ог Јуна 1906.

17-ог о.м. само сам једног сина видео, па и он је дошао за време док ме је Антон масирао. Ваздан сам читао и писао, и радовао сам се што ћу сутра дан, после толиких епизода и интермеца, најзад наставити моје студије о руској политици на Балканима. Али као да није суђено да ја ту студију довршим тако брзо као што сам мислио.

95-то јутро пробудио сам се у 5^{1/4}. Пробудио ме је један сан, о коме сам мислио још читава три сахата док нисам свршио моју шетњу у башти. О томе сну и размишљању писао сам ти нарочито писмо без нумере. Оно ми је одузело цело пре подне. У подне дођоше ми синови.

После подне четири визите у башти: Хајим Једина да ми опет благодари итд., Др. Мика Марковић да ми покаже неколико листи из своје књиге, али није могао то учинити, јер у то дође и Ж. Балугџић, па он, који не може да трпи двадесетогодишњег пријатеља, одмах оде; најзад дође ми први пут Бенко Давичо, који још не би био адвокат да ја нисам био Министар-Председник и да као такав нисам уклонио сметње, које су му прављене да само не полаже адвокатски испит, а ја сам их уклонио што налажах, да ни чија религија не треба никоме у Србији да смета полагати адвокатски испит.

Давичова визита није ме толико изненадила као Балугџићева јер сам знао да овај сваки дан прелази баш у то доба у Земун да експедира своје депеше.

— Зар Ви баш данас нисте у Земуну када имате да јавите резултате накнадних избора? —

— Сад ћу. Имам још 5 минута до лађе па сам их уграбио да Вас видим. —

Хм. То значи да има нешто да ми каже. Ја замолих Једину и Бенка да ме мало причекају у башти, па одох са Балугџићем горе у мој буџак од ходника.

— Дакле Пашић има данас деведесет својих партизана у Скупштини?

— Да, фузионaши су истерали 90, самосталци 49, либерали 17, напредњаци 5, социјалисти једног. Сад ће фузионaши бити бесни, краја ће законе о општинама, о судијама, о штампи како буде Стојану Протићу шеф, сад ће да настане формална реакција, коју већ зову: Стојановштина. Мој ће положај бити врло тежак, јер ја не могу да хвалим Пашића, и ако будем мојим новинама слао истину — створиће ми овде кривицу и стрпаће ме опет у апс. Али нисам ја уграбио ових 5 минута за то да Вам говорим о томе, него да Вам кажем нешто што се Вас лично тиче. До синоћ сам и ја, као и цео Београд, веровао, да ћете Ви бити на Петровдан помиловани заједно са свима осуђеницима по закону о штампи. Синоћ сам био на пиву у „Империјалу“ и тамо сам чуо од Аце Станојевића, бившег и будућег Председника Народне Скупштине, да ће одиста сад на Петровдан бити помиловани сви који су осуђени за штампарске кривице, сви *осем Вас*. На питање за што само ви не? добио сам овакав одговор. „Влада неће никога предлагати за помиловање, али неће кварити Краљу вољу, ако он хоће некога на свој дан да помилује. Краљ ће помиловати све *оне који су га молили за помиловање*. Пошто Владан неће да моли за помиловање, то ће он један и остати у апсу“. Кажем Вам, они су сада бесни, они сад хоће да

вам се освете до краја. С тога сам уграбио ово неколико тренутака да Вас молим: немојте им учинити то задовољство. Напишите неколико речи Краљу! —

И ако сам и ја до тога тренутка веровао да ћу за десетак дана због Петровдана бити пуштен, и ако сам према томе већ био направио цео план за моје радове код куће, у бечкој Библиотеци, и у Маријенбаду; и ако ми ова аутентична новост обори цео тај план као дечију кућу од карата; и ако ми беше тешко помислити да останем у апсу још четири месеца (јер и за претварање Рибарчевог месеца у новац треба тражити „милост“) — ја сам с места одговорио:

Да сам ја хтео понижавати се толико, да тражим помиловање за мој патриотизам, ја бих био пуштен још на велику среду, ја бих већ на Васкре био код своје куће. Кад онда то нисам учинио, још мање ћу то учинити сада, када сам већу половину „казне“ издржао. Ја нећу тиме да уштедим радикалкој Влади одијум који ће на њу пасти кад ја један од свију „штампараца“ останем у апсу и после Петровадана! —

Балугџић погледа у часовник и кад виде да таман још има времена да на колима стигне лађу, оде, а ја се вратих мојим гостима.

Бенко ми предаде једну књигу коју му је послала његова снаха из Минхена за мене.

Та госпођа, која има више духа од мене, па ипак заједно с мужем, који је такође даровит писац, једва зарађују колико им треба за насуштни хлеб, тако да су богати кад имају новаца и за поштанске марке — писала ми је пре 10—15 дана једно писмо пуно француског есприја. Између осталог изјавила је наду да ћу ја у апсу сићи у *дубину* своје душе као што је то учинио

Оскар Вајлд који је у апсу написао своју књигу „*De Profundis*“.

Оскар Вајлд? Који то беше? Ах да, сећам се. За време мог емигрантског живота у Бечу, мој шурак добијаше чешће позоришне улазнице у пола цене и стављах их мени на расположење. Тако сам чешће и ја ишао у разна позоришта, па и у оно „Јубилеумско“ на Верингу. Сетих се да сам у овоме један пут гледао „Салому“ од Оскара Вајлда. То је драма направљена од усекоњавања Св. Јована, од погибије Христовог претече и Крститеља. Али управо то није драма ни трагедија, то је драматисана, инсценирана *балада* као што кажу да је Војиновићева драматисана народна песма „Смрт мајке Југовића“. Ја сам већ био у апсу кад је она први пут играна, али мој син, који уме да цени литерарну вредност, био је очаран лепотом те Војиновићеве драматисане баладе. Док се ова одликује поетском лепотом, она Оскара Вилда дише јаром фурунџијске пећи. У њој су стихови врела лава најјаснијег вулкана у облику јудејске девојке Саломе. Толике *страстности* не памтим да сам нашао ни у којој драми, роману или песми, а читао сам их и гледао сам их много.

Други пут сам наишао на име Оскара Вајлда овде у апсу. У једном подлистку „N. fr. Presse“ прочитах реферат о његовој драми „Узор Супруг“ Једна жена обожава свог мужа као идеалног човека, који је својим *поштенли* радом дотерао до звања државног секретара у Лондону, и кога цео свет поштује и воли и као човека и као државника. На један пут, једна жена-пробисвет, да би се осветила за нешто томе узор-мужу, докаже његовој жени, сопственоручним писмом његовим, да је он целу своју каријеру у држави и у људ-

ском друштву napравио једним издајством. Још у почетку своје чиновничке каријере, он се дао убедити од препредених финансијера, да је *новац* једино средство да се на овоме свету успе, и он је њима за велике царе продао једну државну тајну. Жена у очајању нада се да ће њен муж смрвити авантурискињу, да ће доказати да је чак и оно његово сопственоручно писмо фалсификат... Јок. Узор-муж признаје да је то његово писмо, признаје да је један пут у животу погрешно, али никад више, и сада му се не би ни претило публиковањем овог доказа једине кривце у целом његовом животу, када би он хтео да *сада* учини такву исту кривицу, да брани у парламенту једну ствар о којој је он *уверен* да је штетљива за интересе државне. Али он ће да говори против, он ће да спасе државни интерес и ако зна да ће се онда обелоданити шта је урадио у младости, и ако зна да ће га напустити цео свет па и његова сопствена жена, која га је дотле обожавала. „Ту и лежи несрећа свију образованих жена, што оне идеализу *грешне* људе, што од својих мужева граде идеалне полубогове, само да би их могли обожавати, а њима јадницима више треба истинске љубави него обожавања. Чим се докаже да је и узор-супруг само грешан човек, одмах настане не само обожавања него и трупке љубави, баш онда када би му мало искрене љубави сопствене жене било све што му остаје овога света“.

Кад сам овај реферат прочитао, рекох у себи: Мејер Лити Булвер има право кад на једном месту каже да је људска савест ткиво чудновато. Један пут не можеш њиме покрити ни кртичњак, а други пут је тако растегљиво да њиме можеш да покријеш целу планину.

Трећи пут нађох име Оскара Вајлда у поменутом писму моје пријатељице, која нема махне осем што ми се чини да у пркос својој високој образованости и духовитости теже сноси јесен живота него ја зиму његову — сигурно за то што је жена, а мени огледало не треба ни кад се чешљам и ако још имам толико косе да морам правити „раздел“.

Ја јој одговорих шта сам знао о томе Оскару и упитах је ко је тај човек? У место да ми одговори писмом — сигурно је опет кубура са великим „лукеузом“ поштанских марака — она ми је послала књигу коју је Вајлд написао у тамници.

Ма како да сам желео да одмах почнем читати, чим одоше моји гости — те да видим какав је то човек који мисли да се у животу може *један пут* издати државни интерес, па да се опет остане поштен човек и одличан државник — ипак сам сувише немачки ђак да допустим да ми и један дан у апсу остане без 20,000 корака, колико сам пронашао да је потребно за сразмеру са мојим седењем у апсу, и ја лепо оставих књигу на клупи, па опучих да градим моје квадрате и осмице по башти докле год нисам свршио мој хигијенски пешачки *pensum*.

За то време много сам мислио о непријатној новости коју ми је Балугџић донео... Хоће, богме, хоће црноречки Робеспјери да се свете, јакако! Сад су они опет à cheval, а ја сам пешке.

21. Јуна 1906.

Е, сад да видиш каквих има још ансеника који у аңсу пишу књиге.

Оскар Вајлд био је не раније него пре десет година „генијални“ „велики“ песник сувремене Енглеске, био је јунак свога доба, Краљ свију салона аристократских у Лондону, млад, леп, богат, најелегантнији (*Arbiter elegantiarum*) идол женскога света и полусвета. Према томе није чудо што је био и бесан. Када је докторирао на Оксфордском универзитету — шетао се један пут с једним својим другом кроз некакву алеју од воћака и рекао му је „ја хоћу да окусим од *свију* плодова на овоме свету, не само од ових што су на сунцу него и од оних што се крију у највећој тами“. Међу овима има их што су забрањени по свима кривичним законима свију цивилизованих држава. Вајлд је од превелике среће у животу мислио да је он *над* свима законима људскога друштва, коме ће он да прописује *нове* законе, не само уметничке и књижевне, него и друштвене. Један од оних чланова друштва који је остао *доле*, да се покорава државним законима, и са којим се Вајлд ипак дружио, некакав Марки оф Квинсбери показао му је своје презирање. И сад је Оскар учинио највећу судбоносну нелогичност у своме животу. Он је маркиза Квинсбери тужно суду за увреду, тј. обратио се за заштиту оним истим друштвеним законима, изнад којих се он својевољно толико уздигао да је сербез јео од свију забрањених плодова. Ту је нелогичност горко испаштао, јер је људско друштво оберучке прихватило ову прилику да му плати што није зарезивао ни у што његове за-

коне. Чим је Марки оф Квинсбери пред судом казао да се према Оскару за то онако понашао што тај господин, по својим уживањима није човек него скот и животиња — одмах су се улоге измењале. Тужилац постаде оптужени. На како је тај скот, односно полних уживања, иначе био човек коме је истина била велика светиња, Оскар Вајлд је на оптуженичкој клупи отворено признао да је „цео његов живот био пун перверзних уживања и наopakих навика.“ — Тим признањем он је себи направио трагедију свога живота. — Одмах је наређено да се ухапси. После првог претреса пустише га на јемство да се из слободе брани, јер се поротници не могаху сложити у оцени његове кривице. Међутим он је већ био осуђен и ако порота још не беше утврдила да је крив. Кад је изашао из истражног затвора, два хотела није хтела да га приме на стан, први зато што је руља претила да ће срушити кућу. Од времена Бајроновог брачног скандала није Лондон видео страшнију срибу масе народне. Саме власти сматрале би за срећу да је Оскар онда побегао у иностранство. Али он није могао да сложи бегство са његовим појмом о центлменству. И он је поносито ишао на сушет својој безграничној несрећи.

25. Маја 1895. осуђен је Оскар Вајлд на две године робије. Страшница од ове казне беше освета његових земљака. Енглеска придерија беше увређена и тражила је своју жртву. Направи се савез између енглеске аристократије и лондонске сокачке руље да униште мрзавца. Кад се чуло да је осуђен, руља на сокаку играла је од радости пред судским здањем. Све новине организоваше прави креташки рат противу њега, распаљујући све више беснило филистара. Издавачи Оскаро-

вих књига похиташе да се јавно одреку свију својих права на сва дела песникова, и полиција покупи све те књиге. Ни један управник позоришта у Лондону није се више усудио да даје какву драму од Оскара Вајлда. Име осуђениково просто је избрисано из списка живих људи. Сви његови приходи пресекоше се на један пут. Његови кредитори нападоше га са свију страна. Сад се кезила на њега и најцрња сиротиња, јер он није никада штетео. Није имао су чим да плати ни судске трошкове. За време његовога тамновања два пут су га вукли пред банкрутски суд.

Вајлд је провео своје две године робије најпре у Уондсворту па онда у варошници Ридингу на Темзи. Његова је ћелија била као штаница за питоме зечеве, са решетком озго. Он је из дана у дан морао да крпи џакове и да чупа тифтик из окореле ужарије, тако да му је крв текла испод нока, и како му нису дали да чита и да пише, то је после, кад се променио управник тамнице, и кад се почело с њиме човечије поступати, једва могао са својим осакаћеним прстима да држи перо. У таквим околностима и у вечном сумраку своје ћелије написао је Оскар Вајлд своју исповест „Из дубине“ (*De profundis*). То је његово апсеничко писмо *Epistola in carcere et vinculis*, јер је имао и лисице на рукама. Био је везан.

Ево неколико места из те књиге једнога робијаша:

„Уврстили су ме између Жила де Реца и маркиза де Сад...

„То је било пре две године. Мени се чини да је то било јуче, не данас. Страдање је безгранично дугачак тренутак. Не може се поделити на годишња времена. За нас време не протиче, него се непрекидно окреће око једне тачке: око

бола. За нас има само једно годишње време. Оно очајања. Узели су нам и сунце и месец. У нашој хелији је вечити сумрак, у срцу поноћ.

„Кад сам навршио трећи месец у тамници, умрла ми је мајка. Ви најбоље знате колико сам је волео и поштовао. Њена смрт тако ме је сломила, да ја, некадашњи мајстор и Господар речитости, не умем да нађем ни једну реч да искажем мој неизлечиви бол. Од моје мајке и од мог оца наследио сам име, коме њих двоје беху стекли не само опште поштовање него и славу, и то не само у књижевности, уметности, археологији, наукама о природи, него чак и у историји политичког развића моје отаџбине. То име ја сам за навек оскрнавио, ја сам га направио погрдом у устима најгрубљих простака. У блату сам га вуцарао. Шта сам сâм ја онда осећао, то се не може ни длетом у каменој плочи урезати, нити ће се икада моћи исказати што ја још и сад осећам...

Таблица која висп на вратима моје хелије, на којој је исписана моја пресуда, и на којој се сваки дан бележи колико сам робијашког посла изradio и како се владам, показа ми да је прошло опет три месеца и да је на пољу месец Мај... Између два жандарма поведоше ме из тамнице у банкротеки суд. У светини и Роби¹. Погнуте главе и са лисицама на рукама водили су ме кроз ону светину. На велико чудо светине која просто занеме, Роби је скромно и озбиљно *предамно* скинуо шешир. За *мање* заслуге долазили су људи у рај. Тим осећањем, које је навело Робија да *мене* поздрави, били су они свеци одушевљени, који су клечали да сиромасима перу ноге, који су се саживљали да пољубе у лице прокажене и из људ-

¹ Његов пријатељ, Роберт Рос.

ског друштва избачене. Никад о томе нисам ни једне речи казао. Ја и сад не знам да ли је Робин опазио да сам ја у опште видео шта је он урадио. За тако што не може се речима благодарити. То ћу ја да чувам у ризници мога срца, да га заливам сузама, то ће бити мој тајни дуг, који ја на моју радост нећу никад исплатити. За мене философија нема више никакве вредности; речи и пословице оних који покушавају да ме утеше, осећам на језику као прах и пепео; али овај мали, љубазни, мутави акт љубави, отворио је све зајажене изворе милосрђа, и ти потоци претворише суве биљке пустињске у руже, а мене из горчине моје прокажености измирише са рањеним, сломљеним, великим болом светова... — — —

„Други јадници, које лишавају лепоте овога света, кад их баце у тамницу, срећнији су од мене. Они своју срамоту сакрију у мрак своје ћелије, па могу од ње да направе неку сорту неповредиве светиње. Њиховом осудом дато је свету задовољење, он иде даље својим путем, а њих оставља да на миру испаштају своју кривицу. Код мене није тако. Једна несрећа за другом куца алком на вратима моје тамнице, која се њима широм отварају. Гласник смрти донесе ми своју страшну новост, па оде, а ја остах сâм, одвојен од свега што би ми колико толико ублажило љути бол, и ја сам морао да сносим неиздржљиву грижу савести што сам рођену мајку мојом срамотом отерао пре времена у гроб. Још се та рана није ни почела замлаћивати, јер време још није било довољно да она зарасте, а моја жена преко свога адвоката пише ми набусита, горка, одвратна писма. Црна ми сиротиња прети па ми се још за њу пребацује. Па и то бих поднео. Али ми судским путем отимљу и моја два детета. Тај бес-

крајни бол, та безимена жалост, то бескрајно очајање — неће ме никад оставити. Мисао да закон има право да ми забрани живети са мојом децом, та је мисао за ме страховита. Срамота бити у тамници није ништа према томе. Ах, како завидим осталим сужњима који ходају по авлији наше тамнице, када нас изведу на чист ваздух! Њих чекају њихова деца која ће их засути својим нежностима. Сиротиња је паметна, осећа дубље него ми, она је љубазнија, милостивија од нас. У њеним очима кад какав човек западне тамнице, то је несрећан случај, трагедија, зла судбина, која изазива саучешће у ближњих. У таквом схватању је врхунац човечије љубави. За људе нашег „сталежа“ то је са свим друкчије. Нас тамница претвара у парије. Ми немамо више права ни на сунце ни на ваздух. Кад нас пусте из тамнице ми смо свуда незвани гости, нама отимљу чак и нашу децу. Чак и ова најнежнија веза са човечанством раскинута је. Дакле и оно што би било мелем за наше измрцварено срце, што би нашој јадом растрзаној души могло дати мира, што би нам помогло да се излечимо и да се на ногама држимо — и то нам је забрањено...

„Ја сам себе сâм упропастио. Нико, па ма како он високо или ниско стајао, не може од туђе руке погинути. Ма како да је страшно оно што је мени свет учинио, још је ужасније оно што сам ја сам себи учинио. Ја сам стајао у симболичним везама са уметношћу и културом мога доба. У зору мога мужанства познадох то и сам, доцније сам натерао све моје сувременике да то потврде. Нема много људи на овоме свету који за живота заузму такав положај као што беше мој. Обично тек историја то признаје кад нестане и човека и његових сувременика. Ја сам био све-

стан своје вредности и натераo сам и друге да је признаду. И Бајрон је био симболичка фигура; али он је био у вези са страстима свога доба и његовом презасићеношћу страстима. Моји одношаји беху управљени на нешто племенитије, сталније, моји циљеви беху узвишенији. Богови ми беху дали све. Имао сам ђенија, славно име, висок друштвени положај, славе, сјаја и куражи интелектуалне. Ја сам од уметности направио философију, а ову сам претварао уметнички. Научно сам људе да другаче мисле, да ствари виде у другој боји. Доченао сам драму, најобјективнији облик за који уметност зна, па сам од ње направио један лични облик као што је лирска песма или сонет: уједно сам раширио границе драме, и обогатио сам је у карактеристици. Улепшао сам драму, роман, песму у стиховима и у прози, изострен дијалог стварности или фантастични — све што сам додирнуо улепшао сам, обукао сам у лепше одело, истини сам дао у пуноправну владавину не само оно што је истинито, него и оно што је лажно и доказао сам да су истина и лаж само интелектуални облици. Са уметношћу сам поступао као са највећом стварношћу, а живот сам третирао као само једну грану поезије. Пробудио сам уобразиљу мога века тако, да су свуда око мене ницали митоси и легенде. Све философске системе скупио сам у једну фразу, цео живот у један епиграм. И поред свега тога имао сам још много што шта. Напустио сам се сталним чарима чулнога уживања. Правило ми је задовољство да будем уједно беспосличар (Flaneur), кицош (Dandy) и јунак моде. Постадох распикућа сопственог ђенија и нађох чудно уживање у расипању вечне младости. Кад ми се досадило на висинама, сиђох драге воље у дубине да тражим

нових дражи. Што ми је парадокс био у мислима, то ми перверзност постаде у чулним уживањима, у страстима. Похлапност за тим уживањима постаде у мени болест или лудило, или обоје уједно. Живот осталих људи није више вредео за мене ништа. Ја сам задовољавао моје страсти како сам ја хтео, и нисам се освртао ни на што. Бејаш са свим заборавио да и најмањи догађаји свакидашњег живота праве или руше карактер, и да оно што се тајно у соби урадило, може један дан да се дера на сав глас са кровова. Изгубих власт над самим собом. Изгубих думен моје душе, а нисам ни слутно да сам престао бити њен кр-манош. Допустио сам да ме задовољство намора да завучем врат у јарам. Крај је био: гнусна срамота.

„Сада ми остаје само једно: потпуна скрушеност. Ево сам две године у тамници. Најпре ме беше шчепало дивље, бесно очајање. Јадно је било погледати ме. Предах се ужасном али немоћном беснилу. Горчина и презирање испунише цело моје биће. Од душевног бола јаукао сам из свега гласа, док мој бол није са свим опемео. Прошао сам кроз све облике страдања. Сада ја боље знам и од самога Јордсворта шта значи његов стих „Бол је мутан и мрачан као вечност“. Наслађавао сам се при помисли да ће мој бол бити вечан, и опет га нисам могао поднети, јер ни он нема за мене никакве важности. Тек сад наиђох у мени, сакривено у дубини нешто што ми каже, да ништа на овоме свету ништа не вреди, па ни бол, још он најмање вреди. То нешто што је у дну мога бића закопано као неко сакровиште под земљом, то је скрушеност. То је последње и најбоље у мени, то је мѐта до које сам најзад стигао, полазна тачка за ново

развиће, клица за нов живот. Прво што ми сада ваља урадити то је да из мене ишчупам сваку мржњу и огорчење према свету, макар морао просити од куће до куће кад изађем из тамнице, јер и од прошње има нешто горе на овоме свету. Ако ми богаташи ништа не уделе, сиротиња ће ми сигурно по нешто поклањати. Богаташи су тврдице и тврда срца; ко мало има радио и другом дели. А мени ће бити доста ако лети на трави у пољу а зими у каквој шупи или под њеном стрејом спавати могнем — само ако буде љубави у моме срцу.

„Кад изађем из тамнице пред њеном гвозде-ном капцјом дочекаће ме Роби, као симбол не само своје него и наклоности других људи. Изгледа да ћу добити толико да имам од чега животарити годину и по. Ако за то време не напишем лепих књига, ја ћу моћи бар да читам лепе књиге. Зар има веће радости на свету од добре књиге?

„Али кад би само то било, онда би било ласно. Али чека ме много теже. Морам да се пењем уз врло стрме висове, да прођем кроз многе мрачне дубодолине. И снага за то може само из мене самога доћи. Ни религија, ни морал, ни разум не могу ми у томе помоћи. Ја сам рођен антиномист. Спадам међу оне који су рођени за изузетке а не за правила и законе. Други верују и оно што је невидљиво, а ја верујем само у оно што могу да видим и да опипам. Ја сам већ на земљи нашао и лепоту неба и све ужасе пакла.

„Ни разум ми не може помоћи. Он ми каже да су закони којима сам ја жртвован лажни и неправедни. Али ја морам то како-тако опет учинити, те да и за мене буде право. Све што сам претрпео морам на добро да окренем. Клуна на

којој сам, гадна храна коју сам добијао, расчешљавање окореле ужарије од којег ми прети у болу најзад постајаху без осећања, чишћење и рибање своје ћелије свако јутро и свако вече, робњашко одело у коме очајање изгледаше смешно, усамљеност, жиг срамоте — све, све то морам ја да преведем на душевно поље. Свако физично понижење треба да ми послужи за душевно узвишавање. У моме животу имају два прекрета. Први је кад ме је отац одвео на универзитет у Оксфорду, други кад ме је људско друштво послало у тамницу. Ја сам тако типично дете свога доба да сам у мојој покварености и за љубав перверзности претворно све што беше добро у мом животу у зло, а све што је у њему било зло, у добро.

„Кад сам улазио у тамницу пријатељи ми световаху да заборавим ко сам. Сада ми неки световаху кад изађем из тамнице да са свим заборавим да сам икад био у тамници. И једно и друго би било наопако. По првome не би ни оволико утехе нашао, а по другоме пратила би ме срамота кроз цео живот и лепота сунца и месеца, и музика зоре и свечана тишина ноћи, и киша која кроз лишће ромори, и роса која се блиста на цвећу, све би то за мене било упрљано срамотом, све то не би могло ни да ме обрадује ни да ме лечи. Жалити што је човек имао извесна искуства значило би спречавати своје сопствено развиће, и свој живот претворити у лаж. То је тако исто као кад би човек хтео да се одрекне своје душе. Као год што наше тело свашта прима у себе, и чисто и нечисто, и храну која није свештеницима освештана, па од свега тога направи јаке и гинке мишиће, здраве и лепе облике, светлу косу, лепе очи и румене усне, тако се и душа храни, тако и она може од најнечистијег што у себе прими

да претвори у најплеменитији свој полет пун најдубље важности, — шта више она у томе може наћи најузвишенију грађу за свој развитак, и оно што је требало да је разори, може допринети њеном најлепшем открићењу.

„Факат да сам ја био робијаш заједно са најгорим зликовцима, не да се изменити. Научио сам да се тога факта не стидим. Истина ја сам кажњен и за оно што заиста нисам скривио, али с друге стране учинио сам ја у моме животу много што-шта, што је заслуживало казну па за то нисам никада узимат на одговор. Право је дакле. Чудни су божански путеви. Они казне и за оно што је добро и за оно што је наопако, перверзно у човеку.

„Ако се дакле ја моје казне не будем стидео, бићу у стању слободно да мислим и да живим. Многи осуђеници кад издрже своју казну носе са собом своју тамницу и на чист ваздух, сакривају је као тајну срамоту у своме срцу, док се отровани не доведу до какве рупчаге да у њој умру. То је гадно, то је ужасна неправда од стране друштва што им не оставља никаквог другог пута. Друштво арогира себи право да неком човеку досуди најстрашнију казну, али са друштвеног највећег порока, полутанства, није у стању да до краја изведе шта је почело. Кад је осуђеник издржао своју казну, друштво диже руке од њега, пушта га да падне у тренутку, када би друштвена дужност била да га придржи. Друштво се фактички стиди онога што је учинило, и оно бега од отпуштеног осуђеника као рђав платиша од својих поверитеља, или као онај који бега од човека коме је највеће, непоправимо зло учинио. Знајући шта сам и колико сам страдао ја имам претензију захтевати од друштва да добро размисли шта

је оно мени ућинило. За то ни на једној страни не би требало да буде отпорча и мржње. Још ће мој положај у друштву постепе бити много тежи од онога у коме се налазе обични какавешници. Љопови и ваљабудни који су сада заједно са њим у тамници, много су срећнији од мене. (Нај мракни крај вароши, или оно парче поља, које је видело именову кривцу, за час ће прећи, и доћи међу људе који нису никад ништа чули о њиховој кривци. Напротив за мене је цео свет сузак на једну сузаницу. Кул гол крочив свуда је моје име забрзано по стенама. Јер ја нисам из мрака непознатости напредувао на светлост трепуће зликовачке чужности, него сам из бесмртне славе ушао у вечни срам, и доказао сам да од највеће славе до највеће нечасности нема више, него један корак. Из тога налази за мене нужа да се што скорје омет докучиштем као први уметник. Чим створим омет лепо уметничко дело, бићу у стању да кривети отмен и чен отров, да постојећи ишчупам вену жаоку, да постане једине из корена ишчупам. Натераћу људе да улазе своје понашање према мени. У осталом ја ћу се држити само с онима који знају шта је лепо и шта је боље. Остали су ми равнодушни.

"Бог је најнеменитије осећање у човеку, он је у неку руку прабољник сваке велике уметности. За сада нитела да је страдање једина истина. Сва друга осећања могу бити опасна ова или превапа желишћа, само из страдања створени су светови и кад се пада једно лето или једна звезда, ни то не може да буде без великог бола. У бољу је неопходно јака стварност. У страдању је сва тајна живота.

„У разговору са једном од најидеалнијих жена казао сам један пут: У свакој узаној улици лондонској има толико бриге и невоље, да би већ то било довољно доказа да Бог не воле људе. Свуда где се страда, макар то било једно дете, које у башти плаче, било што је нешто скривило или што му је некаква неправда учињена — свуда и свака таква појава ружи творевину Божију. Жена ми рече да немам право. Онда нисам веровао. А сада ми се чини да је љубав једино објашњење за ужасну масу бола на овоме свету. Ако су светови, као што ја мислим, из страдања створени онда их је стварала рука љубави, јер иначе људска душа, за коју су сви ти светови створени, не би никада могла да се попне до свог савршенства. Радост је за лепо тело, бол је за лепу душу.

„Једном сам седео у једној париској кавани с Андрејом Жид-ом. Тада сам рекао: Метафизика ме не интересује, морал још мање; међутим све што су казали Плато и Христос може се пренети на уметност, где би нашло потпуно остварење. Чврста веза између личности и савршенства коју налазимо у Христу чини да је Христос прави претеча романтичном покрету у животу. Па не само то. Основа његовог бића беше иста која је и основа сваког правог уметника: јака, племена уобразиља.

„Одиста Христос припада песницима. Целокупно његово схватање рода људског потиче право из уобразиље, и може да се разуме само уобразиљом. Што је Бог био пантеисти, то је њему човек. Он је први све расе људске схватио као једну целину.

„Пре Христа било је Богова и људи. Тајан-

ственом симпатијом он је први осетио да су и једни и други у њему оваплоћени, за то он сам себе сматра час као сина Божјег а час као сина човечјег. Више него ико други у историји буди Христос у нама расположење за чудеса, на које и романтика увек апелира. За мене је још непрестано невероватна мисао, да је један обичан селак из Галилеје замислио, да може на својим плећима понети терет целог света, све што је дотле на њему урађено и настрадано, и све што ће се на свету некада учинити и страдати. Али Христос не само да је то замислио него је и урадио тако, да данас сви који с њиме у додир дођу, па чак и они који се не клањају његовим свештеницима нити клече пред његовим олтарима, имају осећање, да је сва ругоба њихових грехова скинута с њих и да им је сва лепота страдања откривена.

„Рекох да Христос спада у песнике. Тако је. Шели и Софоклис његова су браћа. Цео Христов живот најдивнији је снев. Ако тражите страх и саучешће, у свима грчким трагедијама не можете наћи ништа, што би се могло упоредити са Христовим животом. Снежно-бела чистота Протагонисте уздиже целу зграду на такву висину романтичне уметности, са које су искључена страдања Тиванскога Дома већ због ужаса Пелопидских, и показује како је погрешно оно што је Аристотелис у својој расправи о драми казао, да је одвратно гледати страдање невинога. Ни у Есхилосу ни код Дантеа, ни у Шекспиру, том најчистијем човештву међу свима великим уметницима, ни у Келтиским митосима и легендама у којима живот једног човека вреди колико и живот једнога цвета — нигде нећете наћи ништа што би се само могло упоредити са узви-

шеношћу и трагичношћу последњег акта у страдању Христовом.

„У оној књизи, коју би ја назвао новим, Томиним јеванђељем, у „Животу Исусовом“, Ренан каже на једном месту да је највеће дело Христово, што је љубав, која га је испуњавала за живота, сачувао и после своје смрти. Њему је било јасно да она тајна овога света, коју су мудраци толико тражили није ништа друго до љубав, да се само љубављу може доћи до срца прокажених и до стопа Божијих“.

„Пре свега Христос је највиши индивидуалиста. Он тражи само људску душу коју зове царством Божијим и налази је у сваком човеку као и што налази да се душа човечија само тако може развити ако смакне са себе све туђе страсти, сву прибављену културу, свако спољње имање, па било оно добро или зло“.

„Са моје тврдоглавости, са упорности целог мога бића бејаш изгубио све што сам имао. Осташе ми само моја деца. На један пут оте ми закон и њих. То беше тако силан ударац да испрва нисам могао да макнем. Тада падох на колена, заплаках се и рекох. „Тело детиње је тело Христово у причешћу. Ја га не заслужујем.“ Чини ми се да ме је тај тренутак спасо. Чудно, невероватно је, али од тога тренутка постах срећнији. Значи стигох последњу фазу душе моје, која ме је чекала као прави пријатељ. Кад човек дође у додир с душом, он постане невин као дете, онакав како треба да је сваки човек по Христовим речима. Каква трагедија лежи у томе што тако мало људи пре своје смрти сазнаје за своју душу. Већина их целог живота мисли туђим мислима, цео им је живот мајмунисање дру-

гоме, чак и њихове страсти нису њихове већ туђ цитат.

„Христос је био не само највећи индивидуалиста, него и у опште први у историји. Пробали су да га направе филантропом од ове грозне сорте филантропа у XIX веку. Хтели су да га угурају као алтруисту међу необразоване и фантасте. У ствари он није био ни једно ни друго. Истина је да је он имао сажаљења и саучешћа према сиромасима, сузњима, бедним и невољницима, али је много више сажаљења и саучешћа имао према богаташима, према окорелим сладострасницима, према распикућама сопствене слободе, који постају робови, према онима који ходе у богатим хаљинама и станују у краљевским дворовима. За Христа су богатство и благовање веће трагедије но сиротиња и невоља. Што се тиче Христовог алтруизма, он је боље него ико знао да човек ништа не ради по својој слободној вољи, него само оно што мора, да на трњу не може да роди грозђе нити на корову смоква. За друге живети, то не беше циљ Христовог живота нити језгро његове науке. Кад он каже „Праштајте својим непријатељима“ он то не чини за љубав наших непријатеља, него *нама* за љубав, јер је љубав лепша од мржње. Кад он саветује богатоме младићу „продај све што имаш на поклон сиротињи“ онда он не мисли да тиме олакша сиротињи, него он мисли на душу младићеву која у богатству оскудева и нужду трпи. Христос дакле није проповедао да треба живети за другог, него да нема никакве разлике између сопственог и туђег живота. Тиме је од човека направно цина. Од појаве Христове историја сваког појединца постаје светска историја или може то да постане. Култура

је узвисила личност човечију. Уметност је пробудила дух милиона и миријада.

„Христос је изабрао свет неисказаног бола и страдања, које нема речи, за своје царство и направио се његовим гласником. Оне који су мутави од очајања, и „чије ћутање само Бог разуме“ изабрао је за своју браћу. Он постаде очњи вид за слепе, слух за глуве, пламена реч за мутаве, он постаде труба мутавих миријада, на коју су своје јаде трубили да се до неба чуло. И пошто је знао да ни једна мисао не вреди док се не оваплоти у месо или у слику, то је од самога себе направио слику људског страдања. — — —

„Претварање једне мисли у слику, то је уметничко дело. Свако људско створење треба да буде оваплоћење једнога идеала пред очима Божијим или људским. — — —

„Од некога доба проучавам са врелом жудњом оне четири песме у прози које певају Христа, читам јеванђеље. Свако јутро кад почистим моју ћелију и оперем моје калајне судове, прочитам из те књиге десетак стихова, онако на дохват. Дивота је тиме почети нов дан. То би требало да чини свако и у најбуријем животу. Човеку је при том читању као да је из мрачне собе на један пут ушао у цветну башту пуну најлепших љиљана. Видим да је за Христа уобразиља само облик љубави, а да је љубав прави Господ.

„Пре 6 недеља допустио је тамнички лекар да ми се даје бели хлеб у место црног апсеничког тајина. То је за друге посластица. За мене је много више, и после сваког ручка покушим све мрве белог хлеба које су остале на мом калајном тањиру или су пале на груб застор који чува сто да се не укаља. Ја то не чиним што сам гла-

дан — сада добијам довољно јела — него да не пропадне ништа од онога што ми се даје. Тако би требало радити и са љубављу. Христос, као и све чаробне личности, имао је дар не само да лепо говори него да учини да и њему лепо одговарају. Необично волим ону Гркињу, коју је-ванђелист Марко помиње. Христос је хтео да је куша, да види колико је чврста у вери, па јој је рекао да он не може њој да даде хлеб деце Израилеве. А она њему на то: „Па и кучићи једу мрве које падају са дечијег стола“. — — —

„Ако нам ко учини љубав, требало би да признамо да ми то не заслужујемо. Нико не заслужује да буде љубљен. Или ако је ова реченица сувише тврда: Сваки заслужује љубав, само онај не, који мисли да је ње достојан. Они који примају причешће љубави требало би да клече и да шапућу „Господе не достојин.“

„Ако доживим да икада опет што напишем, тј. да створим какво ново уметничко дело, за то бих имао само ове две теме: „Христос као претеча романтичног покрета у животу“ и „Уметнички живот или уметност живота“. Прва тема ме изванредно привлачи, јер ја у Христу видим не само суштаствене одлике романтичног типа, него чак и случајности и еластичност романтичног темперамента. Он је први позвао људе да живе као цвеће. За њега деца беху идеал коме треба свако да тежи. Он је децу износио родитељима као углед. То је по моме мишљењу и главна задаћа деце, ако у опште савршенство има каквог циља. Данте описује људску душу кад изађе из Творчевих руку, и вели за њу „да се смеје и плаче као мало дете“. Још Христос је нашао да таква треба да је свачија душа. Он је увиђао да људи не треба да сувише озбиљно

узимљу дневне материјалне интересе, да је велика ствар бити непрактичан у животу. Када се тице не брину за што да се брину људи? „Не брините се, вели, за сутра! Зар цео живот није једно јело? Зар тело не вреди више од хаљина?“ Цео његов морал своди се на саучешће, на оно што управо треба да је морал. Да није ништа друго казао него оне речи „Њој се праштају многи греси, јер је много љубила“, па би вредело умрети за ту једну реченицу. Његова правичност је поетска правда, дакле тачно онаква, каква треба да је правда. Просјак долази у рај за то што је на земљи био несрећан. Бољи разлог за то не може се замислити.

„Христос није могао да трпи тунаве убилачке механичке системе, који поступају са људима као са стварима. За њега не важе закони него изузетци, као да је сваки и свашта на свету за себе. Оно што је у романтици основни тон, то беше за њега основа природног живота. Једном доведоше му једну жену ухваћену на делу браколомства, показаше му шта закон прописује, и упиташе га шта да раде с њом? Христос их не гледа, чини се да их не чује, него мирно пише даље прстом по песку. Тек када поново навалише на њ са тим питањем, Христос диже главу и рече. „Онај међу вама који је без икаквог греха, нека се први баци каменом на њу“. За ту једну реч вредело је живети.

„Као и све песничке природе Христос је волео ниште духом. Он је знао да у души човека без много знања има места за сваку велику мисао. Али за то није могао да трпи глупаке нарочито оне, који су васпитањем заглупљени. То су они што им је глава пуна мисли, од којих ни једну не разуму. Тај је тип нарочито развијен у

модерно доба. За једног таквог каже Христос да он има кључ од знања, али нити се њиме служи, нити га даје другоме који би њиме могао себи да отвори врата небесна!

„Главни свој рат водио је противу филистара, са којима треба да се бори свако чело светлости, јер и данашњи енглески филистри су онакви исти као што су били они у Јудеји са којима се борио Христос. Он је њих звао окреченим гробовима поштења, јер није хтео да чује о некаквом животу, који се жртвује ма каквом философском или етичком систему. Немилосрдно је исмевао изигравање јавног добротинства, јер је строго православне сматрао за комотне аминаше који су од православља направили ужасну тиранију. Кога је Христос опростио грехе, он је то учинио за љубав онога што је у њима још остало лепо и племенито. Када је Марија из Магдале угледала Христа, она је разбила најскупљенију вазу од алабастра, коју јој беше поклонно један од њених седам љубавника, а мирисаво уље из те вазне просула је на уморне и прашљаве ноге Христове. За то је Марија у рају и биће светитељка кроза сва времена.

„Филистарство је онај део људскога бића, који није обасјан уобразиљом — том светлошћу света, *τὸ φῶς τοῦ κόσμου*.

„Христос је по свом божанском инстинкту волео грешнике, јер их је сматрао као најближи ступањ за човечије савршенство. Његов задатак није био да људе поправља, а још мање да им страдање ублажи. Није му ни на ум падало да од једног интересантног лопова направи досадног поштењакчића. Модерна удружења за потпомагање отпуштених казнијеника не би Христу импонирала. Претварање једног митничара у фа-

рисејца не би му изгледало како некакво јуначко дело. Али на начин, који свет још ни данас не може да појми, Христос је у греху и страдању видео нешто лепо и свето, видео је степене савршенства.

„Ово звучи опасно. И јесте опасно. Свака је велика мисао опасна. Али да је Христос у то веровао, о томе не може бити сумње. Наравно грешник се морао покајати. За што? Просто за то, што иначе не би могао да схвати шта је урадио. Тренутак покајања, то је тренутак посвећења. Шта више то је једино средство да грешник своју прошлост измени. Стари Грци тврде да је то немогућно, да „ни Богови нису у стању променити прошлост“. А да су упитали Христа он би им одговорио „Блудни син је профућкао своје имање са блудницама, па је онда чувао туђе свиње, и завидио им на њиховој храни. Кад је најзад пао на колена и кад се заплакао, ја сам сигуран да је тај тренутак претворио сву његову прошлост у најлепши тренутак његовог живота“.

„Већина људи не може да схвати ову мисао. Можда човек мора најпре у тамницу па тек да то појми. Онда вреди доћи у тамницу. — —

„Величина душе није прилепчива. Велике мисли и велика осећања од вајкада су усамљена“.

На ово неколико страна исписао сам ти само суштину онога што сам нашао у тамничком спису Оскара Вајлда. И остало што има у овој књизи тако је нето оригинално, дубоко, пуно духа и вица, пуно песничког полета и горког сарказма, али треба у прете знати целу културну историју рода људског а нарочито целу историју свију књи-

живности и уметности, па да човек ужива у свакој појединој реченици.

65.

27-ог Јуна 1906.

Чини ми се да у претпоследњем писму нисам довршио „доживљаје“ 96-ог дана мога тамновања. Нисам ни поменуо да су ми долазили тога дана Марко Стојановић, Исак С. Леви и Никодим Васић.

Тврдоглави Керабан гњавио ме је са коректуром коју сад има на рукама. То је српски превод оне француске књиге противу окупације Босне и Херцеговине. И ако су тај превод радили наши млади официри, и ако су ови замолили Никодима да као први коректор Краљевства само поправи језик у њиховом преводу, само евентуалне граматичке и синтактичке погрешке, Никодим сваку реченицу пореди с француским оригиналом, и налази да преводиоци не знају добро француски, да су погрешно разумели нека места, нарочито она где писац говори у прошији. Али, како и мој посинак није Бог зна како јак у француском, то је дошао да мене пита како треба превести извесно место?

Мој одговор био је овакав:

— И та господа официри и ти могли сте себи уштедети цео тај труд, јер је оригинал те књиге написан српски, јер је француска књига наштампана о српском трошку, јер је српски царинар прошверцовао 1.500 комада те књиге да се распоклања по Србији, јер то књижевно дело није ништа друго до једна од оних радикалских чюда којима су наше владе за последње три године боикале

аустријску мечку — док ова није најзад исповр-
тила шапом која се зове царински рат. Да сте се
ви обратили српскоме писцу те књиге не би се
сад морали мучити са овим преводом! —

Да си од некуд могао да видиш како је мој
Никодим зинуо на ово моје „откровење“.

Марку сам испричао последње новости о мом
тако званом „помиловању“ — и он рече да ће да
части, ако на Петров-дан буду сви осуђеници по
закону о штампани пуштени *осли мене једнога*. То би,
вели, било тако „славно“ за мене, а таква „брука“
за тамо њих, да би он частно...

Исак ми је донео три слицице, ухваћене у
мојој апсеничкој баштини. На првој ја разгледам
неке хартије које је Марко извадио из свог „шлај-
пика“ (Господе шта су Срби направили од Schreib-
buch!) који држи у руци.

На другој слици седи дворјанин Dr. Андра
Нешић, који је одслужно војску, положио официр-
ски испит и дошао да га видим како је елегантан
у цивилу. Он седи између Марка и мене. Али на
овој слици не ваља што сва тројица знамо да нас
Исак гађа са својим апаратом, дакле заузели смо
позе за фотографисање:

* * *

97-ми дан, 20. Јуна. Кад сам се, између првих и других 5000 корака, одмарао на клупи, гледао сам како један човек скупља покошену траву и везује својом „вренијом“ и упустих се с њиме у разговор. Он је таљигаш. Добио је као надничар на Класној Лутрији грдне паре — 250 динара. Чувши да Др. Г. продаје своја „проста“ кола, јер му се нису допала, он их је од њега купио. За тим је чуо да у Крагујевцу има једна добра кобила јевтино на продају. Одлучио је у срце Шумадије, купио је ту кобилу и сад је само меркао где би нашао јевтин „хам“. Кад је то нашао он се за 250 динара етаблирао на пијаци београдској као таљигаш. Зарађује пет динара дневно — 1800 динара годишње, за 300 динара

више него писар I-ве класе Министарства, који је свог оца коштао 40.000 динара док је свршио факултет у Паризу, и док је за 6 година службе догурао до писарства прве класе. Господо какво распикућство! Да је тај младић уложио тих 40 хиљада динара у бакалску, механијску, болта-цијску и ма какву другу радњу, он би сада био газда и свој независан човек, био би већ ожењен, имао би већ своју кућницу. Јок, класична гимназија, Универзитет, па онда — сто година деведесет гроша!... Докле ће ова манија да држи благословени „средњи сталеж“ српскога народа, да сву своју децу силом трпа у очајну сиротињу са прином реденготом?!

Таљигаши натовари на своја деђа читав пласт покошене траве за своју кобилу и оде пошто ме је учтиво поздравно, а ја остах размишљајући овако:

„Петпарац“ је убио књигу у Србији. Књижевник, ако иза њега или пред њим не стоје разни фондови и књижевне задужбине, којим управљају политичке и књижевне партизанске клике, не може зарадити годишње од свога књижевног рада толико, колико зарађује овај таљигаш. То сам ја најбоље искусио својим књижевним радом од 46 година. По њему, и да није било моје лекарске и чиновничке зараде, ја бих одавно умро од глади. За то се никад нисам ни могао искључиво посветити књижевном раду, него сам га увек радио узгред, дилетантски, поред оног посла од кога сам морао живети. За то можда громовник српске литературе има право, кад каже да у целом мом књижевном раду нема ни једног парченцета, које би вредело сачувати. Па и то он само каже, јер он у опште нема каде да што *напише*. Изгледа да је ова смртна пресуда, изре-

чена са тако надлежног места, моме целокупном књижевном раду, већ постала извршна. Али кад већ ја као књижевник ништа не вредим, кад се књигом поред толиких новина не може ништа зарадити, кад и ово неколико година колико ми је остало да живим, ваља имати *од чега* да се живи, како би било када бих се ја, чим изађем из овог апса, такође етаблирао на пијаци београдској као таљигаш? Некадашњи Министар Председник као таљигаш, то би било једно такво чудо невиђено, да би се цео свет отимао за моје таљиге. Сви ови радикалци које сам ја као ђаке или сунденте гимназија кроз моју „Отаџбину“ извлачио на површину, било као моје писаре, коректоре, администраторе, било као моје сураднике а који ме сада могу да држе у апсу, сви би они тражили таљигаша Владана, кад год би им таљиге затребале, ако не из благодарности, а оно колико да се свете црној „Владановштини“. Па и општина београдска, и цивилни и војни санитет, и Министарство просвете, и Министарство привреде, и Министарство иностраних дела, и Српско лекарско друштво и Српско друштво Црвенога Крста, и све оне болнице које данас састављају на Врачару добар део мога „Миланеума“ — сви би они, кад год им затребају таљиге, сигурно послали по моје, ако не из благодарности за оно што сам ја некада за њих учинио, а оно за то, што би моје таљиге биле сигурно најбоље на пијаци. O deux pays!

Као што видиш ово моје са свим случајно познанство са једним таљигашем отвара ми један лукративни хоризонт, отвара ми изглед на зараду већу него што сам је имао са неколико хиљада штампаних табака мојих књижевних „дјела“.

28-ог Јуна 1906.

Управи Београда затребао је у некаквом службеном послу Dr. Војислав Суботић млађи психијатар, и зовнула га је 21. ов. м. Овај је дошао и пристао је да јој учини услугу, за коју га је молила, али *условно*, ако Управа њему допусти да пре подне посети њеног сужња Dr. Владана, јер он због свог посла не може никада да дође између 4 и 6 сах. после подне. Пустеше га.

Dr. Суботић млађи поче да ми се извињава што није могао доћи да ме обиђе докле год му се није указала прилика да полицију уцени — али ја то извињавање прекидох овако:

— Од неколико стотина лекара који данас у Србији уживају привилегије и права која сам им ја пре 25 година у *селачкој* Скупштини извојевао, једва ако их има 4—5 који су ми за то благодарни. Међу њима ти си први, а можда и једини који потпуно уме да схвати и да цени и остало што сам ја имао срећу урадити за цивилини и војни санитет у Србији, и о томе си ми ти дао толико искрених и чак нежних доказа, да сам ја потпуно уверен, да си ти био међу онима који су ме први, и који су ме најчешће походилили у апсу, само да си могао. Ја сам тако одговорио и онима који су се чак распитивали да ли си ми ти долазио. —

После једног дугог нетинески колегијалног разговора Dr. Суботић млађи оде да уради што га је Управа молила, а ја сам наставио писати.

После подне имао сам две визите којима се ни у сну нисам надао.

Један коњички капетан у оставци, који је дао оставку за то што су га далеко млађи у

служби прескочили, отишао је у Берлин, где је свршио Abiturientencurs трговачке академије, и сазнавши још тамо да сам ја у тамници писао ми је писмо пуно поштовања и саучешћа. Сада је се вратио у Београд, добио је службу у некаквој Банци, и дошао је да ме посети у апсу.

Још ја бејах с њим у разговору када ми дође и Г. Гутман, вице-директор Српске Кредитне Банке. Он ми рече да је у бечким новинама читао депешу из Београда да ћу на Петровдан бити „помилован“.

Казах им за што сумњам да ће тако бити, али сам у себи мислио: ко ми је то хтео да ми учини услугу па ће можда да ми направи и нехотице једну пакост?

Кад моји гости одоше те ја сиђох у башту, донесе ми поднаредник новине. Наравно већ експлоатишу депешу бечких новина о мом санкцијом помиловању. И ако у тој депеши, као што сам се доцније уверио, кад ми донеше пакет бечких новина, не беше апсолутно ни једне речи коментара, него само факт да ће на Петровдан бити тога помиловања — ево шта су београдеки новинари од тога направили.

Најпре син мога пријатеља Dr. Рибникара, коме сам ја, кад је у Јагодини лежао тешко болестан, одјурio из Београда у помоћ, и мојом хируршком операцијом једну руку а можда и сами живот спасао.¹ Тај бриљантни новинар донео је у својој „Политици“ овакву белешку:

„Помиловања. — Бечки листови саопштавају, вест, да ће 29. ов. мес., на рођен-дан Краља Пе-

¹ И ако ја онда не бејах наше оператор него Министар и, з. или тако неки ђако, кад сам познатио из Јагодине, хтеда ми је мајка овог садашњег новинара епизом дати пуно шаке банака, али ја јој ја рекох да сам учинио само колегијалну дужност и ништа више.

тра, изаћи велики указ о помиловању. Помиловање ће се односити на све кривнице, кажњиве по закону о штампи. Међу осталима, биће помилован и г. др. Владан Ђорђевић, који је половину своје казне већ издржао. На тај начин, вели је дан бечки лист, г. Пашић одужиће се г. Владану Ђорђевићу, који је био министар председник за време Књежевићевог атентата и предložно краљу Александру да помилује г. Пашића.“

Мудри Рибникар млађи налази да је добро царнути Пашића у оно што је најнепријатније у његовом животу.

Наравно да и црногорски Уставотворац није могао ову новост донети у својим „Београдским Новинама“ „клот“ него с оваквим „ауфшпцом“:

„Помиловање *д-ра Владана*. — Бечка „Нова Сл. Преса“ јавља, да ће *д-р Владан Ђорђевић* на рођен дан Краља Петра, 29. јуна о. г., бити помилован од даљег издржавања седмочесечне осуде пошто је четири месеца издржао. Желети је, да то помиловање обухвати и остале новинаре, јер није право, да само Балугџић и *д-р Владан* буду — беле вране, на које се владалачка милост излила. Министар правде *д-р Веселић* тек неће хтети да буде други *Петих!*“

После два дана доноси орган самоосталаца „Одјек“ овакву перфидију:

„*Пашић и Владан*. — Глас да ће Владан бити помилован није демантован. Кад се Пашић и компанија изљубили с петром тодоровићем, шта им онда смета да не ураде то исто и с Владаном, који је имао право кад је казао: „Доћи ће време кад ћу ја с радикалима ићи раме уз раме.“ Сем Владановог помиловања Балугџић и Пашић већ су спремили указ, који ће бити потписан на Петров дан, да се Владанов син постави за секре-

тара посланства у Лондону! Дакле, опет се понављају стара времена, када су министри били фигуре и извршивали наредбе неодговорних чинитеља. Од Пашића не може се друго ни очекивати, јер он само хоће власт, и све ће наредбе извршивати, па ма на њима радио и један Балугџић!"

Дакле Љуби Стојановићу, за оно парче хлеба што је зарађивао ђаком код мене, није доста да поквари, ако може, моје „помиловање“ него гледа да осујети чак и авансман мога сина, и ако им он није ништа скривно, и ако има шест година писарске службе, и ако је он једини међу младим чиновницима Мин. Ин. Д. који влада са четири језика.

Једини „Мали Журнал“ хотећи да ми напакости, учини ми услугу својом белешком:

„Помиловања.“ — Као што смо јавили, о Краљеву имен-дану, Петров-дану, биће знатних помиловања и тада ће, изузетно, тим помиловањем бити обухваћени и политички кривци.

Помиловања неће бити општа, но понаособ. Због тога су и политички кривци подносили молбе за помиловање. Сви они, који су до јуче поднели молбе, њихове ће се молбе узимати у обзир.

И др. Владан Ђорђевић, који се налази у затвору Управе града Београда, и који има да издржи још око четири месеца, *упућиван је на молбу, али је он одбио и према томе није искључена могућност да остане у затвору и даље.*

Да засладиш уста, сво ти и једног исечка из земунске *„Народности“*:

„Амнестија.“ — Из Београда јављају да ће 12. ов. м. бити амнестија и да ће том приликом добити амнестију и др. Владан Ђорђевић. Само што

то неће помоћи да и историја даде амнестију онима, који су га осудили."

Ово не би ни ти лепше написао да си новинар — остао. Срећом за Србију ти од уредника „Јединства“ истера на врх управе државних финансија.

Да, да. Тешко да ће историја наћи да је једино дело самосталске владе — моје тамновање — тако велико као што њима данас изгледа.

99-ти дан. Пробудио сам се као да сам још гимназиста, који чита романе, а још не зна на чем жито расте!... Триста му мука и са ручковима Ђоке Богдановића и са његовим Рајнским вином „Liebfrauenmilch“!... За време целе машировке у баштини само сам ово мислио: Како да се осветим домаћину „Империјала“... И смислио сам: Свако сувишно кило које се скида у Маријенбаду кошта, ако човек оде у ту бању сâм — равно 100 круна. Нека плати Ђока кад је бесан.

Из ових мисли трже ме један гласан разговор који се водио с ону страну плота, у авлији судских апсана.

Један социјалиста рече гласно своме „другу“:

— Ти пушташ трбух као да си Владан Ђорђевић. —

Каплар Милун (који је болестан али неће у болницу, него лежи на трави па се сунча) кад је ово чуо, подиже се на леви лакат а десном песницом удари се у груди па само рече:

— Куку мене. Ристо Бадемлићу, где си сада?

Ја се учиних да нисам чуо ни једно ни друго и продужих машировку, али сам у себи одговорио Милуну: Ристо је онде где је и Краљ Милан, и где ћемо ако Богда скоро бити и ми остали који смо верно служили Краљу Милану, бићемо и ми тамо на велику срећу српских социјалиста,

којима онда неће више сметати ни наши трбуси, ни наше главе — да остваре утопију Светозара Марковића, те да једном по Србији потече мед и млеко...

Пред подне дође Антон те изврши масажу. Које од умора, које од страховите жеге морадох после подне одспавати један сахат. Отимао сам се, надао сам се да ће ме каква посета спасти од овог самртног греха за све угојене људе: читао сам новине у којима нађох да је Пера Тодоровић пресалдуио опет у радикале (*alte Liebe rostet nicht*) и да је царински рат између Србије и Аустро-Угарске на прагу. Али ни ове крупне новости политичке, ни хронометарска тачност са којом Ужичанин сваки други дан долази к мени, све ми није помогло. Јер, кад он оде и кад помислих каква је јара сад у башти без хладовине, ја се завукох у моју ћелију, и први пут осетих благодат од „хладовине“ у коју се долази по пресуди.

Пред вече беху код мене сви моји. Милан ми је причао да се нашао са — Љубом Живковићем, и да му је овај казао: „Ваш г. отац биће сигурно помилован на Петров-дан.“ Када му је Милан испричао шта је о тој ствари казао Аца Станојевић — Живковић је поновио: „А ја вам кажем да ће бити помилован.“ Хајде бакалум, није далеко, видећемо ко од њих двојице фузионашких великана боље зна шта Баја-Николче ради.

100-ти дан, 23 Јуна. Имао сам тако много посета да сам једва направио 18,000 корака тога дана. Онај горонадни чланкописац у антизавереничком листу донео ми нешто да прочитам и „ретуширам.“ Избацих му она места која беху сувише дрека, или без икаквог политичког смисла. После њега дође Maestro Убавкић, онај што је Милоша Великог направио тако великог да би ваљало сру-

шити кућу па да се та статуа извади из ателијера у коме је рађена, јер се кроз врата и прозоре не може извадити. Како су се међутим времена променула за мог мајистра биће боље, ако тај сувише велики Милош остане у палилулској основној школи.

За мајестром дође Никодим да му преведем једну реченицу са којом је већ побио толики народ у Гранд-Хотелу. Он види у речи „humanité“ промију. У мал се око те речи нисмо побили. Поче Керабан да се због те речи свађа и са мојим гостима. Хо мај, ал наленимо!

Пуковник Др. Мика Марковић донесе ми први екземплар своје књиге „Моје успомене“ са деликатцијом „своме учитељу у ратној санитетској служби“. И тај Мика је једна *gare avis*. Још исто вече почео сам да читам његове мемоаре. Какав је био у целом животу такав је и у овој књизи. Наудеген па то! Књига ме је толико заинтересовала, да сам због ње неколико дана заспао тек око поноћи, у место са трубама повечерја. И онда наравно нема ништа од устајања у 5, па „сљедствено“ нема ни 20.000 корака дневно. Анатема га било и с књигом. Морао сам да станем у половини нашег другог рата.

После Мике дође ми у походе проф. Љубомир Миљковић, директор шабачке гимназије, мој сводац, кога сам ја док још није ходао, носио у наручју улицама, и ако ми је из цепа вирила моја дика *Cornelius Nepos*. Он је одрастао у кући мог оца, који га је школовао у Германији, он се оженио у мојој кући. У ратовима и у скупштини био је самном, а доцније као „Владанов брат“ отеран је у внатреност, из које још не може да га врати ни његов свемогућни шурак Света Симић. Због тог премештаја био је данас пре подне

код свог Министра и том приликом Андра Николић му је казао „Поздрави Владана од моје стране и реци му да ће ово дана бити пуштен“.

Још ми дођоше тога вечера у походе Марко Стојановић само „auf einen Sprung“. Хоџа београдских муџомана и моја Талица, која је са њиме дебатовала о неким арапским и персијским речима у турском језику. Том приликом и из даљег разговора видех да је Имам последње цамије београдске образован човек у нашем смислу те речи.

* * *

101-ли дан, 24. Јуна. Јутрос се сетих једне вулгарне песме:

„За један часак радости
Хиљаду дана жалости“.

Код мене је напротив. *За хиљаду и један дан* (веђе) радости што сам био Министар Председник у Србији, и за ону *хиљаду и једну ноћ* коју сам на мојим леђима понео — само 101 дан апса, бар за сад! Ако баш „одлежим“ и свих 180 дана то ће опет бити јевтино према оној великој срећи коју сам „уживао“ пуне три године. Питајте све српске Министре председнике који су још у животу па ћете се уверити, и ако су они измицали после неколико месеци.

Од данашњих посета да поменем *Живади*на *Живадиновића*, мога зета по сестри од ујака, који се вајка због распада у напредној страници, *Исака С. Летија*, мог јеврејског побратима, који ми је донео читаво туче картонираних немилосрдно верних мојих слика из апса да их дајем за спомен свима који су ме се сећали у сужањству: Професора *Dr. Јовичића*, који је још *помоћник* професора у војној академији и ако је по својим

научним радовима већ академик; Рају С. Поповића комисионара, који је данас требао бити на сточном вапнару у Смедереву или Паланци рече, али пошто је граница затворена, дошао је к мени да кука на развалинама српске народне привреде, „која пропада са луде главе политичара који данас вичу „Доле с Аустријом“ (митинг св. Савски) па онда сутра напуштају оно, ради чега су то викали, и пузе пред том истом Аустријом, само да добију парче трговачког уговора, макар и без ветеринарске конвенције“. Раја је грмео противу „Министера који данас тврде на поштену *официрски* реч да ништа не знају о некаквој царинској унији са Бугарском, а сутра дан у бугарској скупштини се једногласно усваја та унија, на којој стоји потпис тога истог официра и Министра који је јуче уверавао једну Велику Силу да о томе не зна ништа. И онда се згрануше људи што Голуховски јавно каже да је српска влада била *нелојална* у својим преговорима с њиме“. Раја је ређао штету која ће снаћи Србију ако овај царински рат потраје само три месеца. Ако су његове цифре тачне (а преко његових руку прелазио је до сада велики део нашег сточног извоза) онда ће та штета бити врло велика. Ову своју филилику завршио је Раја С. Поповић неочекиваном реченицом.

„И онда, Г. Министре, морате онет Ви спасавати ову земљу!“

— Ја?! Бог с тобом Рајо! Ја ћу, надам се, у том тренутку бити још у апсу, али баш и ако будем отпуштени осуђеник, то је незгодна титула за спасавање отаџбине. —

— Вама је до шале, Г. Министре, али Ви ћете скоро видети каква ће се несрећа направити у овој земљи. —

— Нека би је Бог сачувао од те несреће, јер ја јој овако стар и сломљен не бих могао што помоћи — самном не би нико пошао! —

— У томе се варате. Кунем вам се, да к мени сада долазе људи из свију крајева Србије, и да сви, ама сви, као да су се договарали, хучу „Нема ништа без Владана“. Сад већ и сами радикали тако говоре. Ето колико јуче то сам чуо чак од Шкорића из Шапца, па од... —

У том тренутку кврцнуше врата од баштице.

Улази Ђока Генчић „tiré à quatre épingles“ као увек. Извињава се својим путовањима у Беч и у Зајечар што ме тако дуго није посетио. Раја С. Поповић оде „да нам не би сметао, јер можда ћемо ми имати што и немачки и француски да разговарамо“.

Међутим ми смо продужили разговор ерпекли, али оно што смо разговарали беше само конјектурална политика.

67.

29-ог Јуна 1906.

Данас је тај тако прижељкивани Петровдан, због кога су се људи по Београду хтели кладити да ћу ја бити и да нећу бити помилован.

Али ја сам немачки ђак: ја не могу ни за љубав тога Петровдана да радим ништа преко реда, него све редом, систематски. Дакле:

102-ги дан мога тамновања почео је с оваквим разговором за време машировке:

— Шта има ново? —

— Наређена је строга приправност у жандармерији. —

— Што?! —

— Па данас откривају на Калемегдану споменик Косте Таушановића. —

— Јес, Бога ми, данас је 25-ти Јун. Лепо. Али за што би се с тога морала наређивати строга приправност? —

— Па то подижу споменик неколико пријатеља и рођака Костиних, а већина београдског становништва осуђује тај поступак као неморално дело, и за то се спремају контрадемонстрације. —

— Који? Београђани? Слабо Бога ми! Та представништво Београда које *није* хтело допустити да се *пред* Калемегданом намести споменик Карађорђа и Милоша Великог, допустило је да се на Калемегдану подигне споменик Таушановићу. Глава Београда пристаде најпре да се тај споменик подигне томе истом човеку, за кога после јавно и под својим потписом тврди да је био простачки лопов. За *такав* Београд, то није ништа неморално, и Београђани ће ићи да својим многобројним присуством увеличају ту *народну свечаност*, а новине ће бити пуне чланака о томе великом Србину, који се звао Коста С. Таушановић. —

— Валах Господине ово је брука са нашим новинама. Мора да у њима има и лековите моћи. —

— Од куда то? —

— Па ето знам кад се открила та злоупотреба или крађа акција у Задрузи, и кад због ње доведоше из Пожаревца Таушановића да му суде за ту крађу, он онда беше тешко болестан. Три су га лекара лечила, а два наша најстарија жандара беху код њега на служби. Дежурали су и дан и ноћ крај његове постеље само да му тачно дају лекове свако по сахата и сваки сахат. Па ипак сва та лекарска нега и лечење не би му

помогло, да не беше новина. Чим донесу новине он мени нареди да му читам. Ја почнем редом, али Таушановић неће то. Тражи да му читам само оно што у новинама *о њему* пише, а о њему се онда често писало. Ја сам му то читао и уверио сам се да су новине више допривеле да Таушановић оздрави него сви лекови докторски. —

Доцније сам се уверио да су сироти жандари са свим без разлога на оној грдној врућини држани до после подне под оружјем и у касарни, јер није ником у Београду пало ни на памет да демонстрира. „Свечаност“ је лепо и на миру изведена. Чак је и Владика шабачки монсењер Сергије чинодејствовао са „многобројним свештенством“, радикалске новине пуне панегирика и депеша из целе Србије. Стотинама људи под својим потписима кличу „Слава!“ — једном фалсификатору.

Далеко ће ова земља дотерати са таквим појмовима о моралу...

— Па је ли то право? — чујем да је у судској авлији рекао „поп“. — Ја за 6½ динара на две године у белу батерију, а Таушановићу који је пет пута толико хиљада динара „здирио“ да се подиже споменик? —

— Право јакако — одговорено му је — јер ти си *обио* браву, а Таушановић је Вертхајмову касу *отворио кључевима* који су му *поверени* били. То је са свим нешто друго мој брајко. Твоје је *опасна* крађа, а његово је било са свим безопасна послуга и мало фалсификата, јер да га нису за друго ухапсили, он би те паре вратио у касу. —

Изгледа да су ови разлози били врло убедљиви, јер кад сам ја у вече испратио све моје госте и вратио се горе, чујем некикав грохотан смех из авлије. Шта је било? Причају ми после

ови моји из ходника шта је „поп“ урадио. На-
шао негде некакав грдни сахат-будилник па га
привезао на своје груди, узео једног другог апсе-
ника, најглупљег у целој авлији па му каже
„Пази добро: Видиш ово није будилник него
справа за бројање корака. Ја нисам више поп,
него ја сам Г. Министар. Ти ниси више мангуп
него Г. Ледина. Јеси ли ме разумео? Сад ћу ја
да идем напред, а ти замном, али добро да па-
зиш све иза мене и све с моје леве стране“.

И штрања је стао по авлији да прави осмице
и да сваки час загледа своју будилничину, а онај
мангуп тротлује за њим, на велико увеселеније
апсеничке публике док није наишао поднаредник
те их растерао.

103-ћи дан, 26. Јуна. За то што сам синоћ
дуго читао Микину књигу, једва устадох у 7. То
задошћење пореметило ми је цео дневни „распо-
ред“. Али сам данас, осем задовољства да при-
мим једног ретког госта, Шпартала адвоката, и
осем посете свију мојих у Београду — имао срећу
да после тако дугог времена загрлим и моје Беч-
лије: Никицу и Пећу. Али о томе ћу ти писати
засебно писмо.

28. Јун, 105-ти дан. Цео свет у Београду,
сви људи који су ми долазили у посету, моје ко-
леге у ходнику, апсолутно сви су веровали да
ће овај дан бити мој последњи дан у апсу. Под-
наредник Михаило, наш апсанција, нудио је да

се клади за 20 динара да њу ја на Петровдан бити пуштен, али нико није хтео да прими опкладу, јер су сви тако исто мислили. Једини ја нисам веровао јер ми је Балугџић казао да ја нећу бити пуштен, а он има начина да сазна последње новости. Ево како је он (тако бар ја мислим да је он) то јавио „Новој Слободној Преси“ у Беч депешом:

„Die Begnadigung des gewesenen serbischen Ministerpräsidenten Dr. Vladan Georgevitch soll in letzter Stunde *nicht die Billigung des Ministerrathes gefunden haben*, trotzdem sowohl Pašić als der Justizminister Dr. Wesnitch dafür eintraten. Der Polizeiminister Stojan Protitch stellte für seine Zustimmung die Bedingung auf, dass Dr. Vladan Georgevitch, um Nachsicht des Restes seiner Gefängnisstrafe bitte, da sonst die Begnadigung des *auströphilien* Staatsmannes in diesem Augenblick als Demüthigung gegenüber Oesterreich-Ungarn gedeutet werden könnte. Dr. Vladan Georgevitch *hat diese Bedingung zurückgewiesen und weigert sich ein Gnadengesuch einzureichen*“.

Због последње подвучене *истине* опростих ономе који је ову депешу послао ону неистину да сам ја *аустрофил*.

Карактеристично је како је Рибникарова „Полиџика“ превела горњу депешу, и како ју је пропратила:

„Помиловање д-ра Владана. — „Нова Слоб. Преса“ доноси телеграм из Београда, у којем се вели, да је помиловање д-ра Владана Ђорђевића, осуђеног због публикувања поверљивих државних аката, у последњем тренутку пропало у министар-

ском савету, ма да су се г. г. Пашић и Веснић заузели за њега. Пропало је, вели, због тога, што је г. Стојан Протић ставио као услов за свој пристанак то, да г. Вл. Ђорђевић *моли* за помиловање. А пошто он није хтео да моли, то од његовог помиловања неће ништа бити.

Колико је пак нама познато, г. Д-р Вл. Ђорђевић биће сутра помилован¹.

И други београдски листови још су веровали у моје помиловање.

Па чак и *Ст. Рибарац* изгледа да је у то веровао и да му је мало незгодно било да ја после помиловања за моју осуду на 6 месеци останем у апсу још месец дана на који сам осуђен по његовој тужби. Барем ми је причао Игњат да је прекјуче, када је од мене отишао, срео Ст. Рибарца, па му је овај врло *симпатично* говорио о мени, уверавао га да између нас не би дошло до парнице да сам ја правник, јер онда ми нико не би могао *подметнути* (!) оно што сам ја о њему у мојој књизи казао.... „Немајући од Вас — завршио је Игњат своју причу, никакво овлашћење да са г. Рибарцем о томе говорим, ја сам на то оћутао, а Рибарац ми је рекао да ће он због те ствари одмах отићи код свог пуномоћника Блаже¹, и одиста он одмах узме фијакер и оде“.

Кад сам ја то испричао моме сину у подне, он одмах оде да потражи тога Блажу, те да види шта му је Рибарац казао, јер и он налажаше да „нема смисла остати у апсу још месец дана због Рибарчеве ствари“, у толико пре што је он, кад је та ствар отишла пред апелацију, говорио да је Рибарац вољан да тргне своју тужбу.

¹ Ристића адвоката, који је Рибарца и заступао на претресу по Рибарчевој тужби противу мене.

Данас добих писмо једне старице из Беча, и један чланак о мени у енглеском часопису „Р. Т. О“.

Ево шта ми пише из Беча госпођа *Мадлена Зенг*, удовица једног лекара и мајка славног оператора *Пг. Валтера Зенга* у Сан-Паоло у Бразилији:

„Ваше Превасходство,

„Баш сада прочитах у вечерњим новинама да нисте хтели да молите за помиловање. Од свега срца честитам што сте тако урадили како Вама приличи.

„Помиловање“ — сама та реч, примењена на Ваше Превасходство, звучи тако чудновато. Али да још за помиловање молите, и то Ви Превасходство, па још у случају као што је ова нечувена осуда? Ама зар та господа тамо тако мало познају Ваш велики карактер, да су могла помислити да је и тако што *могућно*? Или ти људи виде како расте високо поштовање (*Verehrung*) у вашој земљи према Вама, и то с правом расте из дана у дан, па су се од тога уплашили и слепачки (*blindlings*) дочепали најближе средство да вам окрпе то опште поштовање да вас омаловаже?

„Било како му драго ја се од свега срца радујем огромном бујању високопоштовања према В. Превасходству, које ће бити природна последица Вашег држања у овој ствари.

„И мени цвета радост. За 6—8 недеља бићу продала све што имам овде и бићу на океану на путу за Бразилију. Идем да завршим мој живот код моје деце. Једно ми је само жао. Тако бих радо још један пут видела Вас и Вашу Госпођу.

и рачунала сам на то, када су новине први пут проговориле о Вашем „помиловању“ — али тада без икаквих услова. Сада ми се та радост украђује. Али једно знам: У Сан Паолу, за нашим породичним столом, врло ће се често говорити са највећим поштовањем о једноме великом човеку, о његовој доброј и нежној супрузи и о њиховој даровитој и красној деци.

„Ја Вам још не кажем збогом за навек. Пре него што оставим Европу, бићу тако слободна да вам још један пут пишем.

„У најдубљем поштовању Вашег Превасходства верно-одана службеница

Мадлена Зенг“.

Шта велиш Вуле? Има још добрих људи на овоме свету кад овако пишу једном — осуђенику који не заслужује помиловање.

После подне седео сам у баштици са пуно гостију када ме изненади једна посета: Божа Мутавџић. Он је, као што знаш, под нама био окружни начелник, доцније у Апелацији, па онда су га избацили из службе јер је — напредњак. Сада је био негде у унутрашњости председник бирачког одбора. Од онога што нам је причао да ти запишем ово:

„Овом приликом уверио сам се да народ и не слутити шта се све у његовој држави ради. Само они људи који читају новине, знају оно што има у њиховим новинама, и пасионирају се за поједина питања и за поједине партије. Огромна маса народа не зна апсолутно ништа. Нарочито сам говорио са врло многим сељацима. Нико нема ни појма о завереничком питању, ни о томе да нам треба набављати топове, ни да нам треба градити

зајам, чак не знају ни ко је данас на влади у Србији..."

А ми у Београду погубосмо доказујући како народна *свест* о јавним пословима под овим слободама бујно расте, и како је најбољи доказ за то што је, како који општи избори даље, број гласача све већи. Полиција, партизански кортеши, подмићивање и „чашћавање“ хич не утичу на број гласова, којима се све партије поносе као да оне ни малим претом нису мрдуле да им народ изгласа пуно поверење.

Mundus vult decipi — ergo decipiatur!...

Тек што оде Мутаџић и наши најмлађи мушкарци с Талицом, јавише ми да је Блажа баш сад предао Управи в. Београда један акт од стране Ст. Рибарца у коме ми „опрашта“ „клевету“ коју сам му нанео и чак захтева да ме Управа „одмах у слободу пусти“.

Чланак у енглеском часопису овако гласи:

„*Снага иза Престола*, IV. У Балканима. — [Мемоари Др. Владана, који обухватају последње године Династије Обреновића, и који су лане штампани у Германији, направили су велику сензацију на Континенту. Једна од последица ове књиге то је: што је њен писац сад у тамници. Карактерскицу коју ниже доносимо написао нам је политичар и дипломат који је у интимној вези са Балканима, који добро познаје Др. Владана, који га поштује (*admires him*) али не дели његове политичке погледе“. Ур.]

Г. Гладстон имао је обичај да балканске народе зове „интересантне мале народе“. Међу овима српска народност није последња ни по дарови-

тости ни по политичкој активности. Она је за време од 1858. до 1903., дакле под Обреновићима, дала неколико видних државника, који су учинили важних услуга својој земљи. Кад дође време да се пише непристрасна историја владавине Краља Александра, онда ће се сигурно наћи да је једино стварно важан онај период у тој владавини, који Срби зову „Владановштином“ и у којој је Dr. Владан Ђорђевић био „снага иза Престола“. Ако не по савршенству његове политике, а оно зацело по његовим великим талентима, несавладљивој енергији и по јачини његовог карактера, Dr. Владан (тако га Срби зову *tout court*) може да се уврсти (*can be fairly ranked*) међу знамените балканске државнике као што беху Митхалпаша у Турској, Стамбулов у Бугарској и Браћано у Румунији.

Лично Dr. Владан је један од најдаровитијих и најбриљантијих Балканаца, један од најлепших људи једне лепе расе. И ако је жарки српски патриот, он пореклом није Србијанац него македонски „Welshman“. ¹ Много противуречности има у карактеру овог Цинцарина који је живео као Србин, и који ће *врло вероватно и умрети за Србију*. Он је песник по рођењу и по својим талентима и већ у четрнаестој години зачудио је Србе својим новелама. За тим је учио хирургију код славнога бечког професора Билрота, па се онда као хирург одликовао у немачко-француском рату, као лекар пражске војске, за што је добио гвоздени крст. ² Он је човек велике физичке и мо-

¹ И Енглези имају своје Цинцаре. Све што није још пореклом англосаксонске расе то је и код њих шотка, пречанин, шов, цинцарин, све је то *Welshman*.

² И овде Инфилтз прећера. Колико ми знамо он је за ову службу у немачкој војсци добио само медаљу

ралне куражи. Kad су руски панслависти, на словенском конгресу у Москви 1867. предложили своју фамозну резолуцију „да сви словенски народи усвоје руски језик као свој књижевни језик“, једини млади Dr. Владан устао је против тога предлога доказујући „да је дужност свакога словенског народа да култивира и развија свој сопствени народни језик“ и панславистички предлог беше одбијен.¹

За време док је учио у Бечу заљубио се у једну лепу али сироту девојку из поштене куће.

„für Pflichttreue im Kriege“ на комбатантској пантљини, и споменицу „Вилема Великог“.

¹ Ако се добро сећамо тада је Dr. Владан између осталог развијао и ову мисао: „Не само словенски него и сви цивилизовани народи срећни су што су са свога духа скинули букаџије општега књижевног *латинског* језика, јер док је књижевност и наука целог света обрађивана само на латинском језику, дотле се књигом и науком користила само једна малена каста научника и књижевника, а *маса свих народа остајашу и активно одистом праку*. Тек од како је сваки народ почео обрађивати своју књижевност и науку на *свом народном* језику, тек од како је просвета постала не само интензивна него и екстензивна, тек пошто је продрла и у најшире масе народа могли су сви народи доћи до појма о слободи, братству и једнакости“. Ове речи поздрављене су са галерије велике дворане у Сакољницима код Москве таквим громогласним „Ура!“ да је један од организатора Словенског конгреса Владимир Ивановић Јамапски скочио на сто и викнуо оној руској омладини на галерији: „Господа, ви ничево не разумијате! Да вот он говори против“. То је било 1867. Данаас, после 36 година, Dr. Владан сигурно би појео ону своју *републиканску* беседу у Москви али му то не би помогло ништа, јер је о њој чувени пољски емигрант Јулијан Клачко написао читаву студију о том конгресу и о тој беседи, и штампао је у „Revue de deux Mondes“ од 1867.

И ако је у оно доба по својим талентима и књижевним делима имао изгледа да му понуде једну младу принцезу, и ако је искушење било велико, он је се ипак оженно сиротом девојком, чије је срце задобио, и ево четрдесет година јој је веран муж.

Кад је постао начелник санитета у Србији и лични лекар двора, Dr. Владан отпочео је борбу са црквом и са грађанима београдским, да би изместио варошко гробље изван вароши. Црква и грађани хтели су да и даље сарањују своје мртве тако рећи у вароши, али је начелник санитета успео да гробље ипак измести изван вароши. Грађани да би му се за то осветили назвали су ново гробље „Владановац“.

Као дворски лекар Dr. Владан је задобио интимно пријатељство Краља Милана. Али после рђаво вођеног и изгубљеног рата Србије против Бугарске, Dr. Владан је на основу службених докумената публиковао памфлете¹ у коме критикује и Краља Милана и Министарство војно. Његов Господар, ражљућен оваквим понашањем свога „драгог доктора“ говораше о томе да га стави под ратни суд, али најзад опростио је своме пријатељу ове индискреције.²

Ево већ тридесет и седам година како Срби уживају уставност и парламентарну владавину.

¹ Овако писац зове историју српско-бугарског рата коју је Dr. В. штампао под насловом „Сливница“ у свом часопису „Отаџбини“.

Ур.

² И ово није тачно. Краљ Милан је Dr. Владана предао редовним судовима, који су сви нашли да у Србији нема закона који забрањује писати историју — што је Краља Милана опет наљутило. Он је своме пријатељу опростио тек када чича Никола и покојни генерал Коста Протић пису хтели да саставе владу без Dr. Владана.

Сви непристрасни људи који проучавају српске послове признају: да су парламентарне институције поткопале снагу и енергију народну, да су изазвале огорчене унутрашње раздоре, да су уколчиле сваки напредак народни, да су учиниле те је Србија изгубила онај уплив који је некад имала међу својим сународницима који су још под Турском.

Ово стање бацило је у бригу све верне српске родољубе. Др. Владан је мислио да он може претписати реценат, којим би се отаџбини могло повратити здравље и снага, и он поднесе о томе један меморандум Краљу Александру¹ који га 1897 одазва из Цариграда — где је као ерпски посланик био лични пријатељ Британског амбасадора лорда Керија — да своје теорије уведе у праксу, као шеф владе. Оригинална мисао Др. Владана била је ова: да се задржи уставност, али да се уништи партизанство у Србији. На његов предлог Краљ Александар усвоји и прокламова девизу *„Србија преча од свега“*.

Др. Владан је поштено вршио тај програм. Он је покушао да придобије за службу Краљу и отаџбини све способне људе из свију партија. Он је појачао руке и административним и извршним властима, а разслабио индиректно политичке партије и разхладио њихове страсти. Он је реорганизирао систем народне просвете, смањујући број тако званих класичних школа и трудећи се да их замени пољопривредним и индустријским. Чим је год могао анкуражирао је и појачао економно развиће земље, народну привреду. У пркос силови-

¹ Ако смо добро извештени тај меморандум, и ако још нигде није штампан, био је у рукама Н. В. Краља Петра.

тим и трајним напрезањима руских јавних и тајних агената да га омету у томе послу, он је ипак постигао значајне успехе. Али за то је поред Краља Милана и Dr. Владан постао „la bête noire“ Русије.

Најзад је руској дипломатији пошло за руком да победи оба ова своја опонента. Баш у тренутку кад је Dr. Владан довршио свој план да направи хиљаду километара (600 miles) побочних железница, баш у тренутку када је Краљу Милану и Dr. Владану испало за руком да добију једну немачку принцезу за будућу краљицу Србије — млади Краљ учинио је за себе кобни (fateful) корак да се вери с удовицом Драгом Машин, и да своме оцу и своме првом Министру забрани¹ повратак у Србију, јер они беху у том тренутку у иностранству.

Пане је Dr. Владан публиковао на немачком језику своје мемоаре у којима је изнео све догађаје који су довели до трагичног краја Династију Обреновића. У његовој књизи има пуно поверљивих извештаја и докумената, до којих је он дошао као Министар спољних послова. Нека од ових показују колико је мало скрупулозна руска политика у Балканима. Влада Краља Петра подигла је тужбу противу Dr. Владана што је без надлежног одобрења изнео на јавност службена документа.² Опште је мишљење да је Краљ Петар овако поступио по нарочитој жељи Русије. И Dr.

¹ И ово није тачно. Само за Краља Милана било је наређено да се убије ако би покушао да се врати у Србију. Dr. Владан се вратио, и тек када се од моралног мучења озбиљно разболео отишао је на ново у иностранство да се лечи.

² Ти извештаји и та документа *нису* показана пред судом те да се *докаже* оно што се у Владиној тужби на голу реч г. Јове Жујевића тврдило.

Владан сада издржава у једној од тамница београдских шест месеци затвора, на колико је осуђен. Његова сопствена и речита одбрана пред судом, била је нова и сензационална осула руске политике на Балканима. Велика молба (A monster petition), потписана од најбољих људи свију партија, поднесена је Краљу Петру да пусти (release) Dr. Владана.

Али Краљ Петар претпоставља да држи Dr. Владана под кључем (under lock and key) него да ма чиме увреди Русију.¹

Незгодно почива свака глава која носи круну. Али кад је круна отежана крвљу од убијства, онда заиста мора да је почивање за њеног носиоца врло тешко (troubled).²

69.

5-ог Јула 1906.

Три дана ми је требало да одговорим на пријатељска и рођачка писма која се неодговорена бежу зајазила у мојим грудним цевовима.

Тек данас могу да наставим ове моје белешке.

Завршујући у последњем писму 28-ми Јун, заборавих додати да ми је Милан и по трећи пут дошао доцкан у ноћ, и донео ми од Максе Антонијевића 1500 динара да платим полгође Управи

¹ Овде се клевета Н. В. Краљ, који је хтео да помилује Dr. Владана још на велику среду, и он није крив што се доктор узјогунно на неће да моли за милост, него се размеће „како патриотизам није кривица, те да се за родољубље тражи помиловање“. Кад је тврдоглав нека седи у ансу још 4 месеца.

Фондова. Пошто смо смртни људи, написах одмах признаницу на ту суму с обвезом да је вратим с интересом који Макса одреди, предадох ту признаницу Милану да је однесе Макси, и новац да добро закључа код наше куће, па ако ја сутра изађем из апса, ја ћу прекусутра платити Управи, а ако не изађем, онда Милан да однесе са „црвеном књижицом“ па да плати.

Чак и Милан вероваше да ћу ја то сâм урадити. Та за Бога, сâм је Андра Николић казао Љуби Миљковићу да ћу на Петровдан бити пуштен.

Најзад освану и тај тако много помињати Петровдан. 106-ти дан мога тамновања. Пробудише ме топови с града, који својим грувањем оглашаваху — народни празник... Одох у башту. Између првих и других 5000 корака уђоше журно у баштину два жандарма, поднаредник и један редов. Овај оста код врата, а поднаредник жури к мени држећи високо у руци црвено-плаво-бели свечани број „Српских Новина“ и вичући:

— Г. Министре, шта сам ја говорио? Данас ћемо кући! Кући! Ево указа! —

Ја натакох цвикер и прочитах указ.

— Ти се вараш поднаредниче. Овај указ ослобађа само оне кривце који су осуђени на основу ова четири параграфа *кривичног* законика, а ја сам осуђен на основу *закона о штампи*. —

— Молим, молим, — не да се још апсанција — ево овде има и за оне по закону о штампи! —

— Има, Микаило, али само за оне који су осуђени за *уреду*. Овај указ не ослобођава ме чак ни за онај један Рибарчев месец. —

— Молим, поднаредниче, ја те новине морам да вратим у команду — рече онај жандарм који оста код врата.

— На, носи — рече Микаило и предаде му

новине, па кад жандарм оде, окрете се мени. — Ово не може бити да ће овако да остане?! —

— Ће да може — рекох му ја Пашићевски и продужих другу етапу мојега маширања.

Кад сам дошао горе и почео да радим мој дневни пензум испрва ми не дадоше мира трубе, добочи, банде трупа које пролажаху да се построје за парад. Помислих: хвала Богу што ја данас не морам моје ордене *aenusserln führen*. За тим навалише моје колеге из „гонга“.

— Ама то не може бити. За Вас ће, Г. М. доћи засебан акт. Нису хтели да и Вас обухвате оним указом о боранији. Не може да фали. За сахат, два, доћи ће акт Управи! —

Тако они чеврљају, и један по један трче доле у канцеларију, па у кривично одељење, па у све горње канцеларије, хватају сваки акт који дође на протокол да се заведе, и онда се опет враћају мени „клемпавих ушију и подвученога репа“ да се послужим изразним стилем „Малогa Журнала“.

— Нема *joni* ништа Г. Министре. —

— Неће ни бити. Оставите ме с миром да радим! —

* * *

У вече донесе ми син натраг ону признаницу на 1500 динара.

— Што? Зар ниси нашао Максу да му је предаш?

— Нашао сам га, али ми је рекао да он није бакалин, да њему не треба никаква признаница. —

— Добро. Ако ја умрем пре него што вратим зајам овом џентлмену, немој ти заборавити овај дуг! Ти ћеш ову признаницу наћи у мојим хартијама. —

1-ог Јула 1906.

Кад сам у зору 30-ог Јуна ходао по башти добио сам овакав јутрењи рапорт:

— Ноћас до после пола ноћи био сам у вароши. Свуда где сам стао или сео да се поздравим са познаницима, на улици, у каванама, на железничкој станици (ја свагда идем и тамо кад год имам излаз у варош, јер на станици имам пуно познаника) барем тридесет људи је водило самном овакав разговор: „Ама зар истина није г. Владан пуштен?“ — „Није“. — „Их...“. Највише их је псовао Начелник станице, и ако је жесток радикал, јер да то није, он не би био шеф *Београдске* станице, него *Цепске* или у *Св. Петци*! —

Ћутећи благодарих за „рапорт“ и наставих моју хигијенску променад.

До подне сам радио.

После ручка већ почеше „физите“. Овога пута Ужичанин није дошао као обично сам, него је довео и К. С. трговца, јер овај је желео да ме види, а све га било срамота да дође од како су се његови „духови“ онако жестоко „тропирали“. Као што је у првим писмима из апса забележено, духови су овом Чедином последнику у Спиритизму неколико пута потврдили да ћу ја изаћи из апса још пре Васкрса, па ето су се и духови порадикалили, и ја остах у апсу чак и после Петровдана. Сад више газда С. није питао духове, него је узео своју кураж у обе руке, па је дошао да ми каже да сада и он, као и цела чаршија, налази да је за мене и за некакву „ствар“ много боље што сам остао у апсу.

Кад одоше ови гости сиђох у башту, где ми

наскоро дође Михаило Живадиновић адвокат. Он се мени жалио на стање у напредној странци.

У томе га прекиде долазак једног дипломате. Саветник посланства Левентал дође да ме обиђе. Познадох једног с другим и послужих им као тумач, јер један само разуме српски а други не говори немачки.

Левентал ми је причао са јучерашњег пријема дипломатског кора у Двору и са великог свечаног ручка у Конаку. Из тог причања хтео сам да забележим само две ситнице, које су врло карактеристичне, једна за Краља, друга за Dr. Веснића, али ипак нећу, јер би изгледало да им се светим што сам и после Петровдана остао у асиу.

* * *

Кад одоше гости дођоше ми моји од куће. Мама је све до у очи Петровдана говорила како не верује да ћу ја бити помилован, и како јој је то све једно; али од јуче, кад је видела да одиша не дођох кући, од јуче се озбиљно наљутила на радикале. Морао сам да се смејем гледајући како идеално *добра* жена изгледа, кад се наљуте. Па још *она* врућина! Моје даме нађоше да у мојој апсеничкој баштини има више ваздуха и свежине него у нашој великој башти код куће, па се дискутовало од куда је то?

Кад сам их испраћао до кола која су на њих чекала (имале су да иду у некакву посету), и кад прођосмо кроз мрачни ходник испод Управе, видех да су врата од главњаче отворена, сигурно по милосрђу апсанцијином и на његову одговорност, само да кроз врата од тога пакла изађе мало више јаре, и да уђе мало више ваздуха из авлије, него што то може да буде кроз оно про-

зорче под штуратором. Брзо изађох пред даме да им својом корпулентношћу закљоним узана врата од главњаче да не виде једну наклону слику. Срећом ћерка ми није ништа видела, а наша мама није разумела што је видела. Сви апсеници у главњачи седе поређани један до другог на ивици њиховог заједничког дрвеног лежишта, сви голи наги како их је мајка родила. Понеки је од претеране срамежљивости задржао на себи само панталоне. Са свију тих голих, од врућине уснијаних тела линија зној поточићима низ груди, низ леђа, низ малаксале руке. Сва та очајна лица зинула да се само надишу док апсанција не морадне опет затворити, и онако га г. Церовић може казнити што је поступио противно правилима о апсеницима...

Кад пођосмо уз басамаче а девојка измаче испред нас, мама тек само рече:

— Оне јаднике сигурно ће сада да воде под тушеве? Видех да су се *већ скинули*... То је право *добротинство* на овој африканској врућини... —

— Та да... хм... сад им је време за купатило... —

— А што ти идеш сваког понедеоника чак у Душанову улицу кад имате купатило у кући? —

— Па, знаш, није до сад било, тек је сад установљено, од како је г. Веснић Министар правде. Он, знаш, нема много посла с политиком, а и иначе врло озбиљно схвата своју дужност, па непрекидно обилази апсане. Кад је својим очима видео онај пакао што се зове главњача, одмах је наредио да се зида нова апсана, а док ова не буде готова, наредио је да се у главној полицији направи једно привремено купатило за апсенике.

Моја жена стаде, па ми поче претом претити.

— Ти, ти!... За тебе је мало шест месеци затвора! —

Ја јој пољубих руку и посадох је у кола. Она још прети, а ја салутирам докле кола одјуреше, па онда се вратих. Сада сам опет морао да салутирам, јер од шилбока пред Управом па до моје ћелије, где се год који жандар десио, узима „став“ и поздравља плено titulo апсеника, који пролази... Да учтивих људи ако ко Бога зна...

* * *

На столу затекох београдске новине од 30-ог Јуна. У њима нема ништа друго до партизанских грдња. Имају и три белешке о мојој дебелој маленкости.

Ево ти најпре једне званичне лажи из владиног листа „Самоуправе“:

„Неистинитост вести.“ — Бечки листови су јавили из врло добро познатих београдских извора — у којима је тако ретка истина, — да је у министарској седници било говора о помиловању г. д-р Владана Ђорђевића, да је он означен као аустрофил, те да би његово помиловање било сад незгодно и да је том приликом један од министара, тражио да г. Ђорђевић поднесе молбу за помиловање, али да је он то одбио и т. д. Та је вест од почетка до краја неистинита. У министарској седници у опште није ни поменуто питање о помиловању г. д-р Владана. О каквим је помиловањима било речи то се види из указа, који је јуче штампан у „Српским Новинама.“

Као што видиш главно је било побити да сам ја *одбио* понуду да молим за помиловање па да одмах будем пуштен.

„Вечерње Новости“ мало су се љутнуле што сам ја остао у апсу, и то на овај оригиналан начин:

„Остао у затвору. — Г. Др. Владан Ђорђевић, бив. председник министарства, јучерањим помиловањем није обухваћен и он је остао и даље у затвору.

Како помиловање важи само за дела увреде учињене путем штампе, а г. Владан, по тужби г. Ст. Д. Рибарца, осуђен је месец дана затвора због клевете, то му је г. Рибарац опростио и Владан има да издржи затвор још 3 месеца по тужби бив. министра спољ. послова, због издавања државних тајни.

Кад је Др. Владан издржао половину казне, три месеца, нико за то неће бити дебла што ће г. Др. Владан одлежати у затвору и ову другу половину од три месеца.“

Класикер Бојо! Он је *мршав* па мисли шта ко ради он гледа како ће да буде *дебљи*!..

А већ некадашњи свачији па и мој „Дневни Лист“ који је сада службени орган № 2 самосталске странке морао се такође овом приликом обесмртити једном белешком о мени и донео је овакву notiцу:

„Посетио Владана. — Прексимоћ је пера тодоровић посетио Владана у Управи вароши Београда и задржао се код њега $\frac{3}{4}$ часа. Уверавају да је пера послат да утиче на Владана да ступи у старо-радикалну странку и редакцију „Самоуправе“, обећавајући му да ће бити помилован. Ово изгледа невероватно. Невероватно је изгледадо и када је раније јављено да су перу при-

мили у странку и „Самоуправу“, али се брзо обистинило“.

Ето чега се плаше самосталци! Да ја не уђем у редакцију „Самоуправе“! Већ за тоа хич нека се не боје. Ако баш жуде да виде како бих ја уређивао новине, та им се жудња може лако задовољити... А, шта велиш?

72.

8. Јула 1906.

У зору 3-ег Јула беше тако хладно као да јуче није била африканска врућина, али тако невероватно хладно, да сам 110-ти дан мога апса почео тиме да испод кошуље обучем фланер, и да јутрос, пишући ово у лапеној кошуљи, то ће рећи у српском народном оделу — завидим што температура није онаква каква беше пре пет дана.

Осем моје деце посетио ме је тога дана *Стеван Сремац*, наш најмлађи академик, чувени писац „Пош Тире и пош Спире“, творац „Илимунације у селу“ и „Ивкове Славе“ и тд. и тд., највернији сликар нашег *народног* живота од Сент Андреје до Власине и даж до Чарне Горе, за мој рачун српски Боц-Дикенс. Лично и у прифатном животу — врло скроман професор гимназије, носи се као и сваки други „буржоазија“, само по коси и по хироски накривљеном црном шеширићу потсећа на песника „из прека“. Очи му играју као на масти и севају ђаволством, а кад се расприча, мачи, прави Кренцеров ватромет. Жалим што за оно по сахата док је Сремац седео код мене у баштици нисам могао да стенографишем да видиш шта је „козерија“. Непрескакао је све и по-

литику, и литературу и филологију почевши од Карађорђа и Милоша до Николе Пашића и Лапчевића, од Вука Караџића и Даничића до литерарних пацова у Књижевној Задрузи, који пуне задругина издања геологијом, астрономијом „које не само мој брат Клонфер него ни ја не могу да читам“. На овој кумпанији највише се задржао причајући како су они хиљадама динара хонорара дизали годинама у напред за списе, које ће тек написати, или за којекакве предговоре и „банатске речнице“ које су прилепили уз *шућ* дела. Из политичке области да забележим само ове, на лету ухваћене ситнице: Од како је изашла моја „Одбрана пред судом“ Сремац предаје новију историју Србије само по мојој књизи. „Владановштину“ све више скаче цена. Сад и сâм Стојан Рибарац у кругу својих пријатеља (међу којима је и Сремац као либерал) *признаје* да је Владанов режим био добар, само му је и данас криво што му је онда Dr. Владан „одмамнио“ његове најбоље људе, који се и данас сматрају као „Владанови људи“. Ето данас је „Одјек“ донео читав чланак о Јосифу Боиновићу под насловом „Владанов човек“. — По унутрашњости је тиранија радикала дотле дотерала да је један сељак у пожаревачком округу казао Стојану Рибарцу „да хоће, Г. Стојане, да нас узме какав цар, те да се и ми **изравнамо** с радикалима“. Дакле све што данас у Србији није радикал — то је безправна парија, којој нема спаса докле некакав *шућ* цар не окупира Србију, те да све њене грађане *израва* пред законом! Буди Бог с нама докле смо дотерали!

Пошто беше понедеоник — био сам на купању. Ни једног познаника.

У вече сам дуго читао. Хтео сам да свршим Микину књигу. И свршио сам је. Ванредно инте-

ресантна. Књига му је онаква какав је он у животу, Haudegen, који је залутао у санитет. Доцкан заспах.

* * *

111-ти дан, 4. Јула. Доцкан устао, у 7 сах. за то до доручка само 5000 корака, па сам после писања, у подне, морао да сиђем у башту и да накрмим још 5000.

За ручком донеше ми једну депешу адресирану на „Staatsgefängniss“ са плаћеним одговором. Депеша је гласила овако:

„Auf's tiefste gerührt durch Ihren Brief wie durch den Anblick Ihres lächelnden Gesichtes und Ihrer ergrauten Haare, melde ich Ihnen tausend Grüsse Ihrer treuen Freunde. Ich werde mit passenden Bemerkungen wunderschönen Brief veröffentlichen und bitte um Erlaubniss dazu. Tausend Grüsse.

Gelber“.

Одговорио сам одмах овако: „Euere Liebe genügt. Bitte Nichts veröffentlichen. Georgévitch“.

Шта ће ми разметање по новинама? Ја сам њему писао као пријатељу, па као човек од пера и као човеку кога зову Shakesreare-Gelber, писао сам писмо можда и књижевничко, али за то не мора све одмах да се штампа...

Ако мало размисли неће се љутити што му нисам дао дозволу.

* * *

112-ти дан, 5. Јула. Свака добра домаћница чисти радикално своју кућу барем два пут у години, за Божић и за Ускрс. Они који се два пут

годишње селе врше то радикално чишћење својих станова о сваком Ђурђеви и Митровудану. Међутим колико људи има на свету који помишљају на то да они у своме сопственом телу имају један канал, дугачак тридесет и две стопе, који се много више сваки дан прља него и она соба у којој по десет људи станује. Тај се канал сам собом кад више кад мање очисти; код оних људи који много седе, то самочишћење је увек недовољно. Као за пакост „дотични“ канал није као друге поштене цеви свуда подједнако широк и правих зидова, него је барем на сто места сужен. Између свака два тако ужа места имају испупчења, затоне, па чак и једно заднижено место, са једним шупљим репићем који у људском телу нит има какве службе ни циља. Кад у тај шупљи репић западне каква „коска“ од трешње или друга каква слична глупост па га надражи, онда се он запали и направи тако луду болест, да човек умре ако му се благовремено не расече трбух да се онај запаљени репић извади. Ова операција постала је последњих деценија врло честа. Самочишћење тога канала избацује из тела само ону нечистоћу која се прогура кроз *средину* канала. У затонама и у оном задниженом месту остаје свагда по мало нечистоће и ако човек не помогне по који пут средствима на чишћење, онда се годинама стврдне нечистоћа у њима као камен (копролити) и човек је годинама болестан и лечи се, а ни он ни доктори не знају управо шта му је, док се не нађе какав специјалиста да му жејтином раскваси то камење и да му „механички“ за неколико дана очисти цео канал као какву муштиклу, па се после болесник крсти и чуди какве је он масе у себи носио годинама... Тај канал у сваком човеку почиње иза ружичастих

усана и завршује се са намрштеним чмаром и зове се у науци канал за варење. Пошто се наука о човечијем телу врло, и сувише полако популарисе, и ако је покојно српско учено друштво имало нарочити отсек за популарисање науке, то је до данас, од хиљаду милиона људи на овоме свету, једва сто хиљада појмило колико је важно за здравље бринути се за чистоту тога главног канала у своме телу. Од тих 100,000 иде сваке године 25—35,000 у Маријенбад који има воду, којом се та чистота на најпријатнији начин постижава, и ти људи сваке године изрибају своја црева један пут, као што се код куће изриба цела кућа за Божић и за Васкрс. Они, који немају довољно ситног новца за такво чишћење, или би га зар могли и узајмити од Ђоке Богдановића, али имају несрећу да се не слажу са г. Церовићем у питањима која се тичу и хигијене и правила о поступању са апсеницима — морају да сисају то Маријенбадско млеко, у место са дојака мајке природе, на цуцу, тј. да растварају Маријенбадску со у води, и да ту воду пију и шећу по апсеничкој баштици. За потребан концерат стара се хор, који је „поп“ организовао у судској авлији...

Из овога видиш да сам јутрос отпочео радикално чишћење канала који и у најдражеснијој дами износи 32 стопе.

А, шта велиш на оволики предговор за ове 3½ врсте? Помислих шта бих ја тек могао до сад аконтирати из касе Срп. Књижевне Задруге, да сам се којом срећом њој „посветио“ у место политици, која ме је преко Председништва Министарства довела у апс?

Пошто сам попио моју воду и видео први хајир од ње, седох у башти да читам „Акропо-

лие" и — одмах натрапах на један уводни чланак, који ти морам, хтео не хтео, овде превести:

„Није да рекнете неко други, него баш с мислима и персоном онај исти Г. Мијатовић, који је годинама био посланик Србије у Лондону, прича сада у једном енглеском часопису један догађај тако чудан и интересантан да баца светлост *ἐπὶ τῶν προλήψεων* горњих слојева у Србији и на тајне *ἐλατηρίων* што имају важну улогу у тамошњем политичком животу.

Г. Мијатовић дакле прича да је 29. Маја 1868 један сељак из Кремана, по имену Мата дотрчао у Ужице вичући да убијају Кнеза дивљачки, да сви људи треба да потеку у помоћ да га спасу.

Доцкан у вече тога истог дана стиже из Београда телеграм да је Кнез Михаило Обреновић III убијен у Кошутњаку Топчидерском.

С места је окружни начелник ужички узео Мату из Кремана на одговор, али из тога саслушања није се могла пронаћи никаква веза Матина са завереницима. Чак изађе да је таква веза просто немогућна, јер је Мата тврдио да има чудна *прилике* по којима може да предскаже *шта ће се догодити у будућности*. Начелник нареди своме секретару да састави нарочити протокол свију предсказивања Матиних. Чудна ствар, али у томе протоколу записана је по казивањима Мате из Кремана у главним потезима цела историја Краља Милана и Краља Александра са свима важнијим појединостима не само њиховог политичког него и њиховог приватног живота. Ево шта је Мата, *још онда*, казао на протоколу код Ужичког начелства о садашњем Краљу Србије Петру Карађорђевићу: „*Краљеваће од прилике три године, па ће и нега нестати.*“

Страна војска журнуће у земљу и народ ће много да страда: Најзад понићиће из утробе народне човек који ће отерати странце, и који ће ујединити цео српски народ, и под његовом управом отпочеће срећни период историје“.

Ово пророштво Мате из Кремана чуо је г. Мијатовић први пут у београдском конаку у присуству (тада још) Кнеза Милана од некога, који је тврдио да је читао протокол о томе састављен пред окружним начелством Ужичким.

19-ог Фебруара 1889 саопштио је Краљ Милан својим Министрима да ће прексутра, приликом светковања прогласа Краљевине абдицирати. Пуна два сахата трудили су се Министри да одврате Краља од тога кобног корака, све забадава. Милан оста при својој одлуци и рекао је Министрима:

— Не чудим се што ви сви толико наваљујете, једино се чудим Мијатовићу што је против моје намере да абдицирам, јер он *зна најбоље* да је то неизбежно, да то мора бити! —

Сада сви Министри нападосе Мијатовића за што није ништа саопштио Министарском савету кад је раније знао за ту непроменљиву одлуку Краљеву? Мијатовић им је тада испричао шта су он и Краљ Милан пре толико година чули о пророштву Мате из Кремана, у коме је стајало и то да ће Краљ Милан дати оставку и отићи из земље. Најзад испричао је својим друговима и остале детаље из тог пророштва. Министри огласише то за рђаву шалу Чедину, кад овоме прискочи у помоћ сам председник Министарства г Христић, који је био Министар унутрашњих дела када је Кнез Михаило погинуо, и који је примио од Начелника округа Ужичког извештај о предаказивањима тога сеоског пророка. Христић увери своје

колеге да је он сам прочитао тај *протокол* и *наредио да се он чува са пошрљивим акцијама*.

Неколико дана пре него што ће и сама погинути Краљица Драга разговарала се са горким осмехом на уснама о том истом пророштву Мате из Кремана. Тај осмех Краљице Драге разумели су само они који су знали каквим су страшним предосећањима били испуњени последњи дани Драгиног живота.“

Ја се сећам тачно сваке речи казане у тој седници, која није била 19 него 21 фебруара 1889, јер сам ја водио протоколе министарских седница — али се апсолутно не сећам да је том приликом помињато пророштво Мате из Кремана.

73.

11. Јула 1906.

Пре пет дана добисмо новог госта у нашем „гонгу“, некаквог среског начелника у оставци, који је био под истрагом за дефицит од 1600 динара, а сада чека решење о стављању под суд.

Сутра дан, 6-ог Јула, тек што сам засео да пишем, нови колега дође да ми се представи.

— Собић.

— Јесте ли штогод род покојном г. Собићу?

Млади човек обори главу и рече „ја сам његов син.“

— Ох — учиних ја — то ми је жао да вас у оваквим околностима познам. Добро сам вам знао и оца и мајку, са којима сам се често виђао.

— Па шта сте то урадили за Бога? Има ли што у ствари? —

— Има нешто — рече Собић отворено. — Из

даљег razgovora s њим видех да је интеллигентан човек пун хумора. У сред озбиљних питања о којима сам ја отпочео разговор, само да пређем преко његовог признања да „има нешто“, и у којима видех да је на многим пољима добро версиран. Собић избаци са врло озбиљним лицем ово:

— Једно ме питање мучи... —

— Koje?

— Какову су химну свирали у Лондонском Двору кад је наш посланик Др. Миша Милићевић предавао своја кредитива? —

— Onuistu koju su Mađari gologlavni i stojeći slušali po kavanama u Pešti kad su se vratili iz Beograda. —

— Српско коло? Али које? Сигурно ће бити линијевка... Штета што се оволики цумбус направио са новом химном, па опет остасмо једина држава без своје химне. Да су место „Александра Боже храни“ метнули „Краља Петра Боже храни“ па мирна Бачка. —

— Могли су још паметније урадити да су у место „Александра“ метнули само „Нашег Краља“, јер ни једна народна химна на свету, у монархијама, не помиње лично Владаоца, него само King, Kaiser, Цар! Тај барут да се *и*мо владаочево трпа у химну, измислили смо ми, ваљда за то што смо ми од једанаест Немањиха и пет Обреновића највише њих збацили с престола, протерали у манастир или емиграцију, ослепили их или просто измасакирали! —

После овога мој нови познаник оде, било што му није више било до шале, било што није хтео да ми смета у „раду.“

Таман ја почех опет да пишем зацакаше на доњем крају ходника.

— Хајде, Солунче, да ме опет преселиш.

Погледам. Премовић разговара са Солунцем, који беше зинуо од чуда.

— Па нел' те *јуче* преселисмо доле у судско?

— Јес' је, сад опет да ме селиш горе.

Солунац само се прекрети па оде низ басамаке и док је он довлачио кревет и постелне ствари Николине, овај љутито хода по ходнику.

— Шта је то опет дијете? —

— Ето, г. Министре, суд ме и по четврти пут враћа полицији на дослеђење, а члана пита за што не оптужује главнога кривца, Д. Б. јер ја сам у тој ствари, у најгорем случају за мене само саучесник, а Б. је главни кривац.

— Добро, па шта одговара тај г. члан?

— Шта ће да одговори? Не може да му каже да Б. кад год затреба, употреби руску методу.

Хм...

У вече се уверих да су моји прашкови Маријенбадске соли сувише бајати. Послах један у апотеку Др. Јов. Ђурића, који ми поручи да „не ваљају“ и посла ми једно стакло те соли, те дозирах сâм за сутра.

* * *

114-ти дан, 7 Јула. Уверих се да је прашак из стаклета много бољи, али да не бих у брзо опет плачкао апотеку, која ни прошле нове године, на толика моја наваљивања, није хтела да ми пошље рачун, написах моме пријатељу Др. Гриму да ми у место печеног прасета, као *Liebesgabe*, пошље неколико маријенбадских овогодишњих прашкова.

Данашњи „Одјек“ донео је овакав чланак:

„*Владинов човек*. — Јосиф Бојиновић, народни посланик, припада формално националистима, али

је у души сав савцит одан четвртој партији. У њему нема ничега што би потсећало на ма какав демократизам и слободоумље, и ако његова странка *данас* заступа опште право гласања. Кад је јуче у Народној Скупштини била реч о једној повреди приватног и јавног права, овај Владанов послушник, не разумевајући значај питања, замерио је што Скупштина губи време у говору о „једном простом кафеџији.“ Овај сеоски ђифта говори с презрењем о кафеџији, као да је он сам какав племић, чији преци воде порекло још од кретањих ратова. Он не схвата да демократија брани погажено право, не питајући да ли се ствар тиче богаташа или сиромаша, газде или слуге, саветника или кафеџије. Шта више, у колико је положај једног човека нижи, у толико је демократија више обавезна да узме у заштиту његово погажено право. Богати људи могу се сами бранити: бедне и потиштене треба да бране народни заступници. Што не разуме и не појми један Владановац à la Бојиновић, то није ни чудо. Али кад скупштинска већина плеска овако лудом поступку Бојиновићеву, то је зацело доказ да је њен демократизам скроз лажан. Један кафеџија! Како је то мали човек да би његово погажено право и насртај на његову имаовину могао бити предмет разговора у Скупштини у којој већину састављају ортаци напредњачки! Треба човек да буде државни саветник, богати индустријалац или велики трговац па да га Јосиф Бојиновић и фузионашки признаду за достојна да се о њему говори у Скупштини. Ми, демократи не мислимо тако, и питање које је јуче упутно Јаша Продановић председнику Скупштине било је важно у два погледа. То је, пре свега, био протест једног народног посланика против незаконитог насртаја власти на *приватно*

право и имовину једног сиротног човека. С друге стране то је била осуда једне повреде *јавног права* од стране министра унутрашњих дела, јер је он, противно изречним наређењима закона о пословном реду, узурпирао право председника Народне Скупштине, а то се не сме оставити без одлучног протеста. То она ревносна присталица четврте партије *није могла* разумети, а то ортаци напредњачки *нису хтели* разумети.

Што се тиче дангубе и коштања Скупштине, нека се Бојиновић не брине. Нека би Скупштина, као у Француској, радила и по десет месеци, парламентарни режим мање, много мање стаје, по режим Владанов и њему слични, чије су скупштине „брзо радиле.“ Време несрећно за Србију а блажено за Бојиновића, кад су Скупштине решавале буџет за мање минута по што у буџету има милиона, одавно је прошло, и Бојиновић може колико хоће плакати за њим; оно се неће више повратити.“

Tiens, tiens! Дакле налази се и у овом светом стању још по који „Владанов човек“. Па и то нико мањи од Јосифа Бојиновића? Ако, ако! Биће их и више, ако радикали наставе „водити“ такву политику као за ове последње три године, биће их тако много, да бој се, у будућим скупштинама неће бити ни једног самосталца већ само по који усамљен „Пашићев човек“...

* * *

8. Јули, 115-ти дан. Кроз отворене прозоре на ходнику чујем како доле у „истрази“ онај благоглавољиви Црногорац што је убио своју жену, декламује пред својим друговима некакво „слово“. Ево једне реченице из те беседе.

„Бож'а ви вјера не би ми на жао учиниш ли да су ме бацити у тамницу за не'ако јуначко дјело, за не'ако славно дјело. Али мене, мене бацити у тамницу за *беспосличје*?! Црн им образ био“.

Рефлекторно устадох иза стола да видим како изгледа тај Црногорац кад се гнуша од помисли на беспосличје — али пусто на прозорима нашега ходника су решетке гвоздене (да не би који од нас скочио са горњег спрата на бајонет жандара, који доле стоји и дан и ноћ) те тако нисам могао да видим како изгледа тај Црногорски Тартарен коме је „наджиравање“ најтежи посао и рад.

За то сам обратио пажњу колеги Dr. Савићевићу, који приљежно фотографира кад год нема болесника (јер они му редовно долазе на консултацију у апс) да сними овог Црногорског Демостена баш кад држи које слово, и он је то учинио (види слику на стр. 663).

74.

12-ог Јуна 1906.

— Тешко послу кад га ради онај који га не разуме! — уздахну поднаредник 9-ог Јула, идући замном по башти. Помислих да је то алузија на радикалске владе у „светом стању“ па не одговорих ништа, него га само погледах. —

— У нашим правилима службе јасно пише: да жандар, кад хвата разбојника или убијцу, треба да га три пут позове на предају, па ако се овај не преда него проба да беге, жандар има дужност да пуца и да га убије. Синоћ сам сазнао да је онај разбојник што је из судског одељења побегао док се апсанција сладио његовом гиба-

ницом, дошао својој кући у Ресник. Одмах сам послао „попа“ који зна где му је кућа и жандара Чеду да га доведе мртав ја жива. Кад су дошли у Ресник, Чедо најпре иде у механу и тражи од кмета неколико људи у помоћ. Неће кмет ни да чује. „Он је — вели — рекао свима нама да ће убити свакога ко му се приближи“. Чедо онда оде сам са „попом“ који му показа кућу. Тек што је отворио вратнице, из куће плану пушка и куршум му просвира поред главе. Уместо сада да он пуца из своје магацинке, он стао да пуца из револвера, и, наравно, зликовац му умакао... Брука! — Кад сам ја ухватио хајдука Димитрија Руменића у Ратарима, и ја сам тражио помоћ од кмета и општинског одбора, и мени су тако исто одговорили као ови у Реснику Чеди, само што сам ја одмах ~~позвао~~ и кмета и све одборнике, потрпао их везане на кола па сам их дотерао заједно са Руменићем, кога сам ухватио, среској власти. Ова се згранула кад је видела шта сам урадио, али Министар унутрашњих дела звао се онда Никола Христић, а он је знао да се не могу штедети јатаци ако треба угушити хајдучију. —

— Та оно тако је, али многи Министар не би трпео да жандар веже кмета и општинаре... —

— Богме најбољи жандар у Србији, а то је поднаредник Милован Тодоровић, ~~веже и среског~~ *начелника* за церић, кад он својим наредбама било намерно било по глупости хоће да осујети успех једне хајдучке потере, и Миловану није ни један хајдук измакао. Симу из Драгачева који је пуцајући на њега бегao пред њим гонио је два сахата док се Сима није саплео у једне прежине и потрбушке пао; тада је Милован просто легао на њега. Сима је још испод њега пуцао и ранно-

Милована, али овај га не пушта него је извукао нож из чизме и заклао га је под собом као браву. —

— Али за то је Милован сигурно добио пристојну награду?

— На Симиној глави била је уцена од 200 дуката. Начелник Шурдиловић учинио је да од те награде Милован не добије ни паре... —

— То је невероватно?... —

— Што г. Министре? Па ето на главу чувеног хајдука Мике из Пожаревачког округа, онога што је свуда водио собом његову лецу хајдучицу Миру, била је расписана награда од свију већих општина с једне и с друге стране Дунава од Панчева до Турне, тако велика награда, да је цела уцена износила са нашом правитељственом равно 24,000 динара. Кад је наших десет жандара, противно наредбама среског писара, који је управљао потером, успело да убије Мику, од оних 24,000 динара, добио је сваки по 150 динара, дакле сва десетина добила је 1500 динара. Шта је с осталим парама било, не знам, али знам да је дотични срески писар за то дјело добио за среског начелника и таковски крет четвртог реда...

— Не може бити чоче? —

— Молим. Зовните нашег каплар Милуна. Он је био у оној десетини што је убила Мику. —

— Зваћу га. Кад је то било? Ко је био Министар унутрашњих дела?

— Било је 1895., Министар је чини ми се био г. Стојан Новаковић.

Ја доврших моју машировку па онда одох горе да пишем.

Данашње посете: Сви моји, Ужичанин, мој једноутробни колега (који још није пошао на свој политички хајдук, јер му се због велике врућине пишманио сапутник из Јагодине), и Dr. Андра Не-

пић који ми се жалио на хаос у нашој војној интендантури. Сад сваки пуковар има право да за свој пук набавља животне намирнице какве хоће и одакле и пошто хоће, и према томе хемијска контрола животних намирница постала је са свим плузорна, јер нема никакве гаранције да су све количине набављених животних намирница онакве, какве су пробе које се Министарству војном шаљу. Dr. Нешић је, вели, жалио се и Краљу на овај хаос у интендантури, и Краљ је о свему правно белешке.

Дошкан у поћ ужурбаше се нешто ови моји садашњи „другови“. Неко даде свој шепир, неко капут, неко панталоне, један краватну други прслук а трећи ципеле, те обукосе нашег апсанцију у *цивил*, и поднаредник на пречац оде *преко* са шефом кривичног одељка Управе града у некакву врло тајанствену мисију.

* * *

117-ми дан, 10. Јула. Понедеоник. Одох на купање. Силазећи низ Капетан Мишину улицу видех да ми Никодимова деца трче на суерет да „пољубе деди руку“. Помиловах децу, поздравих се са Никодимом, који ме је такође чекао на хошку своје улице, на онда одох у купатило, где сам осем обичних гостију понедеоника нашао и потпуковника Николу Лукића, оног што је рањен приликом атентата на Краља Милана. И ако је лежао на столу за масажу, он устаде да поздрави голе остатке некадашњег председника. Он се радовао што „добро изгледам“. То ми је поновио после на сокаку и бивши самосталски начелник Мин. финансија г. Цонић. Један просед чиновник кога се сећам, али чије сам име заборавио, и који ме је мало даље зауставио на улици, говораше

ми са пуно топлине о јунаштву са којим и ја и сви моји носимо ову напаст која ме је снашла због радикалног „пандурства странцима“.

После подне имао сам у башти посету не само мојих и мог јеврејског побратима Исака С. Леви (који ми је опет донео 500 специјалитета) — него и посету г. фон Левентала, и господина и г-ђе Шрам из Минхена. Ово двоје једва сам познао, јер сам их свега један пут видео у животу. Он је уметник (живописац) Немац, а она је Српкиња, кћи Аце Миловановића „Глувог.“ Дошли су у Београд само на један дан, колико да обиђу оронулог оца, и од тога *једног* дана, откинули су један сахат да посете и мене у апсу. Кад сам им благодарио на тој нежној пажњи, госпођа Шрам ми рече:

— Отац и ми имамо пријатеља у свима политичким странкама. Па како сви угледни српски државници редом долазе у ову апсану, то их ми редом у њој обилазимо. Пре смо посећивали овде Таушановића. Сада мој отац не може више да иде уз басамаче. За то сам сматрала за дужност да и за њега и за мене дођем са мојим мужем да Вас поздравимо. Хвала Богу што вас налазимо тако здрава и тако добро расположена! —

Како ти се допада ова Српкињица? —

Кад они одоше Левентал је дуго седео. Имали смо врло интересантан разговор, који је обухватао полупрошло, садашње и будуће време, и ако је он сваку реч мерио на најфинијој дипломатској вази.

„Ни садашња ни ма каква будућа српска влада неће моћи у Бечу направити зајам због „Курсхтурца“ руских вредности, који ће све више руинирати све берзе у Европи...“ Хм. Па то је можда добро? Јер нама треба пара само за нове

топове, кад нема пара нема ни питања због кога нам је затворена граница, т. ј. нема трилогије Шкода—Круп—Шнајдер? Ја и онако налазим да нам не требају ни нове *прангије* док се не поврати војска на онај ступањ, на коме смо је ми оставили. Дотле ће се смирити и руска револуција, па ће новац опет појевтинити. Или можда и ти верујеш да ће руска револуција трајати пуних *des-sept година* као што вели један *руски* дворски саветник у јучерашњој N. Fr. Pr.? Вреди да прочиташ тај чланак. Он своју тезу доказује количином пшенице коју руска земља, при данашњем обрађивању, може да произведе. *Tant pis* ако он има право. Онда ћемо у Крагујевцу прерадити наше Дебанжове топове у брзометне. За *одбрану* на нашим утврђеним границама према Турској и Бугарској биће добри, за *офанзиву* нећемо тако брзо бити готови баш и кад би имали већ најбоље брзометне топове. јер за офанзиву треба да најпре нестане унутрашњег политичког хаоса и административне анархије.

118-ми дан, 11-ог Јули. Као што си видео из новина Милан је постао дописник страшних новина. Већ су га нападе радикалске каљогаже. Он им одговара као васпитан човек, али ми синоћ рече „*Quel sale metier*“. Јес, мој сине, сад ћеш тек да видиш како је тешко поштеним пером зарадити кору хлеба. — — —

Дошао ми је до руку један чланак берлинских Фосових новина о царинском рату између Аустрије и Србије, у коме се историја тога сукоба овако представља:

„Српска артиљеријска комисија проучавала је пуна три месеца све могуће топовске modele, па је онда поднела своје извешће тадашњем Министру војном Сави Грујићу. По том извешћу *пољски* топови из *Крупице* фабрике долазе на прво место. Односно брдских топова стручно мишљење беше повољно за Шкодину фабрику. За француске брзометне топове комисија је нашла да их не може препоручити за набавку. Генерал Сава Грујић саопштио је ове резултате комисијског извешћа мајору г. Помјанковском аустроугарском војном аташеу у Београду, и овај је о томе одмах службено известио аустроугарску владу.

На основу овог стручњачког мишљења изјавио је барон Цикан, аустроугарски посланик у Београду, да Монархија уважава (и у оригиналу стоји чак да се Монархија *кланя*, *beugen*, томе мишљењу). После неколико дана Краљ Петар примио је барона Цикана у нарочитој аудијенцији и дао му је ову изјаву:

„Ново наоружање српске артиљерије извршиће се према мишљењу артиљеријске комисије, и у колико је оно повољно за аустроугарску топовску индустрију, водиће се и о њој рачуна при набавкама“.

Одмах за тим одлучила је Краљевска Влада поднети Н. Скупштини предлог да се пољски топови узму од Крупа а брдски од Шкоде. Да је одиста такав законски предлог спремљен био, потврдио је пре неколико дана сам г. Никола Пашић. Поднашање тога предлога Скупштини спречен је падом Грујићевог кабинета на завереничком питању.

Кабинет Николе Пашића одбацио је мишљење стручне артиљеријске комисије. Сада на опште из-

пенађење дођоше Шнајдерови топови на прво место. Краљ Петар пристаде такође на Пашићево мишљење, тако супротно његовој сопственој изјави барону Цикану. Ово је превршило меру стрпљења код Аустроугарске владе, која је и онако имала већ пуно разлога да се жали на Српску Владу. Монархија није више могла сложити са својим достојанством такво омаловажавање својих службених представника у Београду. И у Берлину су одмах заузели нов положај према Срп. Влади, као што доказује одбијање г. Dr. Јаше Ненадовића за посланика у Берлину“ и тд.

Молим те, распитај се у Бечу па ми јави је ли ово одиста овако било, или то онај дрекавац измишљава?

Синоћ је био код мене Аксентије Аксентијевић да се опрости јер иде у Маријенбад. По њему сам ти послао један пакет ове апсеничке литературе, све до LXXIII закључно.

Претурајући синоћ овдашње новине наиђох на један чланак „мог“ Боиновића. Њиме одговара на чланак „Владанов човек“ који сам ти изсекао из „Одјека“. Ти се сећаш овог угледног домаћина из наших скупштина? Какав контраст између њега и неких данашњих радикалских посланика из друштвеног талог, који је 29-ти Мај 1903 избацио на површину! Боиновићев чланак гласи овако:

„Пашићев човек.“ — Јаков Продановић народни посланик припада формално самосталним радикалима али је у души сав савцит одан личности Пашићевој.

У њему има много демократизма и слободумља а то се опажа из овог: Петог Јула ове го-

дине протествовао је у Скупштини противу Министра унутрашњих дела, што је кафану скупштинску издао под закуп кафеџији који је фузионаш, а његовог самосталца који је за време владавине Јашине кафеџија био, отерао. Овај протест занимао је Скупштину прилично време. Услед чега сам, приликом мог једног питања упућеног на Министра унутр. дела, поменуо, да протест Јашин није од важности за народ, нити се народ интересује ко ће од кафеџија боље и лепше услужити Јашу Продановића, већ да пређемо на важнија питања и послове које народ од нас очекује — да не трошимо узалудно време крицајући по 15 динара дневнице. Ово је увредило Јашу Продановића. Смањено сам важност питања и протеста његовог, и он у „Одјеку“ од 6. Јула ар. 163 назива свој рад демократским ма да за мене нема ничега што би потсећало на ма какав демократизам и слободоумље и ако моја странка данас заступа опште право гласања.

Драги Јашо, професоре и народни посланиче, не одричем ти способност у разумевању шта је демократизам и како прави демократизам и слободоумље треба да се у народу примењује.

Ја као обичан сељак те способности немам но имам нешто друго а то је ово:

Да не будем посланик народни ако не уживам поверење моје околине па ма под чијом се управом и владавином бирао, а нарочито ако не уживам поверење мога села и општине. Да ово поверење уживам под свима владама па и под Владаном, Фузионашима и Самосталцима доказ је резултат избора за време тих владавина у мојој општини.

Немој мислити Јашо да сам ово поверење

стекао као недемократ и неслободоуман човек већ баш као прави демократ.

Ничије грађанско право нисам окрњио већ сам увек трудио се да га стече и онај који га нема.

Као председник општине бивао сам под свима владама само избором биран а по милости власти никад на то место нисам долазио.

Као судија трудио сам се да задовољим партичаре са законом а не партиским ђефом. Осуђивао сам пријатеље као и непријатеље и шта више трудио сам се задовољити више непријатеља него пријатеља.

Нисам тражио поверења новцем јер га немам; нити лажним обећањима онога што не могу испунити.

Никада нисам био: општински, државни лиферант и предузимач, закупца поште, члан управног одбора какве банке; ни прилазио близу диспозиционог фонда; нити ма одакле примао какве награде за учињене услуге партиске.

Једино мојим мирним скромним понашањем и савесним радом уживао сам поверење моје околине под свима владама са отвореним писмом „либерала“ и „националаца“.

У неколико моја околина поклања ми поверење и због мојих старих предака, јер знаду, ако ти Јашо не знаш као професор, да је мој прадеда Тодор Бојиновић учествовао у првом устанку са Турцима 1813. године. Турци су га ухватили у Зворнику и обесили (види Вукову Даницу од 1826. г.). Знају да је мој отац Јеврем Бојиновић (који је више пута био народни посланик) као борац у првим редовима као коњаник погинуо 1876. год. у рату са Турцима, и ако је могао као Ристићев пријатељ склонити се од борбе и сачувати живот свој.

Ето Јашо, увери се шта ме је довело у Владанову Скупштину због чега ме називаш Владанов човек, у вашу радикално-самосталску скупштину, и сада у фузионашку скупштину. У свима тим скупштинама нисам био човек ни једног министра већ народни посланик са пуним поверењем да га заступам у духу народно-националног програма и са девизом: да пред законом сви, без обзира, буду равни и да будемо прво Срби па партизани.

Нисам, Јашо, тражио ништа од времена пре 29. Маја, ни добио да би га оплакивао, нити ћу тражити шта од времена после 29. Маја, јер сам задовољан са овим што имам а још више задовољан сам са поверењем народним и пре и после 29. Маја, које уживам.

А ти, Јашо, чини ми се ниси задовољан са 11 месеци владавине ваше па у плачу жалниш једнога скупштинског кафеџију, а не жалниш оне сироте кафеџије што си им наметнуо „Полицијски Гласник“ и „Званичне Новине“ за које им власт продаје ствари из куће.

Београд, 8. Јула 1906. год.

Јосиф Бојиновић
народни посланик.

Кад сам већ у београдским новинаша ево ти (овога пута осетих земљотрес од две секунде...) само још десет врта из синоћњег „Малог Журнала“. Браћа Савићи не заборављају ме ни у апсу:

„Што самосталци желе нове изборе, то је такође са свим природно, само да њима ни у ком случају не рукује какав кабадахија. Овако вршити изборе, као сада фузионашка полиција, то није ни мало тешко. Нека се пусти из апса Ђр. Владан, да он врши нове изборе, па ако не доведе *пуну*

стојиницу својих присталица и аминаша, нека нас изведу на Карабурму”.

Било би их и више од стотине драги мој са-мосталце у оставци!

Јеси ли читао црвене плакате којима је наш пунонадеждни Лапчевић позвао српске „пролетере“ у које он рачуна $\frac{3}{4}$ становништва Србије на велику демонстрацију од 9. Јула ове г.? Демонстрација је сазвана да тражи *опште право гласа* које му је српска *буржоазија* отела. Хтео сам да ти ту прокламацију саопштим у изводу, али је штета да изгубиш и једну фразу овог „документа“. За то ево ти у прилогу под 1 ово црвено чудо:

„Пролетери!“

Да учврсти своју класну владавину; да обезбеди свој експлоататорски режим, да се јаче утвезди у свом привилегисаном положају, буржоазија је пролетаријату и потиштем редовима друштвеним одузела право гласа.

Три четвртине становништва тога права нема.

Стотинама хиљада пунолетних становника Србије је политички обесправљено.

Буржоазија је то учинила с намером: да сачува, обезбеди и јаче истакне своје интересе; а интереси се буржоазије силније снаже, у колико она више успе да нас обесправи, да нас политички у општини и држави, као и економски у радници, потчини, да нас до свирепства дивљачки експлоатише и да нам онемогући сваки отпор путем бираништа с трибуне парламентарне.

Пролетери!

Данас законе доносе о вама и противу вас, а не питају вас.

Ударају вам намете, а не питају вас.

Задужују вас, а не питају вас.

Гоње нас у војску, а не питају вас.

Гоње нас у рат, изводе вас на касапницу, а не питају вас.

Ви немате права да бирате посланике, вас ни зашта не питају, а ипак у име вас, а без вас и против

воље ваше, тиранишу вас, даве вас, уништавају вас, уништавају вас.

Такав је, срамни поредак буржоаске владавине!

Пролетери!

Ваш је интерес да се против експлоатације и насила борите. А да се успешно можете борити, потребно вам је, поред осталих борбених средстава, и опште право гласа. И оно је јако оружје у рукама пролетаријата за вођење класне борбе пролетерске.

Тога права немате.

То вам је право одузела буржоазија; она вас је избрисала из бирачких спискова. И сам Исус Христос кад би се данас појавио у Београду и отишао у општину да потражи право гласа, био би од Косте Главинића екстерисан, јер је и он био без куће, без имања, без капитала, а код митрополита Димитрија би, уз прописну таксу, добио прописну молитву, али право гласа — не!

Пролетери!

Нама се право гласа неће дати добром вољом буржоазије. Ми га морамо извојевати борбом.

Та борба почиње. У недељу 9. јула 1906. приређује се велика различита демонстрација. Овом демонстрацијом пролетаријат Београда и пролетаријат Србије отпочињу упорну борбу за опште право гласа.

Пролетери!

Узмите најпуну учешћа у овој демонстрацији.

Старци!

Потражите права своја, јер вам је бесправље догорчало.

Младићи!

Потражите права своја, да би се њима послужили у борби за бољу будућност своју.

Жене!

Потражите права своја, да би се приближиле ослобођењу своме.

Потништени!

Дигните поносно главе своје, исправите деђа, време је да окове политичкога бесправља раскидате, како би се јаче борили и против економске потништености.

Пролетери!

Дођите сви на ову демонстрацију. Повеďte све потлачене, све потништене, све подјармљене.

У борбу за права своја!

У бој — у свети бој!

Скуп демонстраната је на Батал-Џамији, у 7 сати
најутра.

Демонстранти ће се скупљати код својих синдиката
и на зборно место доћи ће са синдикалном управом на
челу. Распоред, ред и управљање демонстрацијом вр-
шиће управе Српске Социјал-Демократске Странке, Рад-
ничког Савеза, партиских организација и синдиката.

Дужност је свих другова да агитују за многобројно
учешће у демонстрацији. У њој могу учествовати и ор-
ганизовани и неорганизовани радници.

Приступ је забрањен само жандармима, преобуче-
ним жандармима, шпијунима, агентима провокаторима и
агентима буржоаских група и каторија ма каквога имена
биле и ма каквим се намерама носиле.

Наша је демонстрација одређена само за борбу ради
општег права гласа. Ко мисли да ту потражи каквога
другога хара — боље ће за себе учинити да не долази.

Управа Срп. Соц.-Дем. Странке
и Радничког Савеза."

Демонстрација је била и прошла на миру. За-
бадава је жандармерија била у приправности. Лап-
чевић држи чврсто у руци свој батаљон. Одвео га
је пред споменик великога социјал-демократе —
Кнеза Михаила, где му је држао неколико беседа
па онда су Скупштини послали овакав арзовал:

"Народној Скупштини.

Господо посланици,

Обесправљени синови и кћери ове земље
обраћају вам се и траже од вас признање права
грађанства, права на слободан живот. Обраћају
вам се творци свега богатства и сјаја, обраћају
вам се гладни синови српски, који на својим пле-

њима држе културу Србије и својим животима крче пут напредовања њена. Обраћају вам се и протестују зато, што им се отаџбина, која њима треба да је највише захвална, захвалила одузевши им основно грађанско право — право гласа. Право решавања како да живи, како да се развија и уређује наша земља, одузето је нама, од чијих вредних руку та земља и живи, па је дато лењивцима, који су благо стекли експлоатишући нас, сисајући сокове живота нашег.

Одузето је право гласа нама што држави дајемо три пута више порезе него они који су то право себи приграбили. Наше се порезе не бележе у пореске књижице, али их ми плаћамо. Ми плаћамо порезе у дувану, у кафи, у шећеру, у папиру, у соли, у петролеуму, у стаклу, у зејтину, у свему што једемо, што пијемо и што одевамо. Ту порезу не само да плаћамо ми, одрасли грађани и грађанке, већ и наша деџица и одојчад на мајчину крилу. И она плаћају годишње до 88 динара посредне порезе. Ми, гинући на државним радовима, стварамо држави приходе од њених предузећа. Богаташка је пореза у Србији двадесет милиона, сиротињска шесет милиона. Па ипак се нама не допушта да водимо рачуна о расподели тога отетог блага, ми немамо права гласа.

Отаџбина је одузела право гласа нама, које у сред највећих послова гони на кулуке. Наше породице, које само од зараде руку наших живе, остају да гладују, а ми оправљамо друмове што су их разорила богаташка кола и кочије, јер то наше босе ноге нису могле учинити. Право гласа међутим имају они што се по ладу ваљају док нас крвави зној облива.

Отаџбина је одузела право гласа нама, које редовно позива у војску, нама што готово једино

и служимо војску. Она је међутим то право признала онима који се туђим новцем искупљују и ослобођавају једне тешке обавезе.

Отаџбина је одузела право гласа нама, које редовно позива да на њеним границама гинемо за слободу и независност њену. Они који су остали на станицама и магацинима док се пролевала наша крв, приграбили су за себе право да решавају о рату и миру, о животу и смрти.

Отаџбина, која од свих својих грађана тражи да је љубе и да је бране, поделила је грађане на бесправне и повлашћене, на једне који ће имати само права, и на друге, који ће имати само дужности. Поделила нас је по кеси, а не по памети. А зашто смо ми сиромаси? Ми смо остављени без средстава за производњу, од имања ми имамо само своју радну снагу, коју продајемо у најам. Све плодове нашега рада односи други. У палатама, које смо ми начинили седи други, одело, које смо ми сашили носи други, намирнице које смо ми спремили ужива други, злато које смо ми створили односи други, а ми трчимо по ђумезима, идемо и голи и боси, гладујемо и жеђујемо и злопатимо се кроз цео век. Пљачкају нас, и зато смо сиромашни. А они који су нам узели све, који су нас створили сиротињом, узели су нам најзад и право да се боримо против отмице, да водимо рачуна о чемерном животу своме.

Мајке, жене и сестре српске са свим су искључене из државе заједнице. Оне данас упоредно са нама раде и сатиру свој слаби живот по мрачним и влажним радионицама и на припечи сунца. Оне плаћају порезе као и ми. И њих се тиче толико исто колико и нас: хоће ли се живети боље или горе, хоће ли њихово дете питати гладно,

или имати у руци већи комад хлеба. И њих се тиче хоће ли муж, брат или син остати у крилу породице или ће ићи на људску касапницу. Не гордимо се ми мушки тим, што гинемо на бојном пољу, бранећи отаџбину. Не би нас било да нас мајке на свет нису донеле, а више је жена умрло на порођају него што је људи изгинуло на бојном пољу. И њихова је смрт часнија била. Ми смо се чешће кржавили не зато што је то требало интересима народа, већ људи и њару власника и владајућих класа. Наше су мајке међутим умирале рађајући земљи нове снаге, да је хране и ода зла бране. Па ипак за њих се не зна да постоје у овој земљи, ни оне немају основно грађанско право, — право гласа.

Огроман број потиштених и обесправљених не може више мирно да сноси потиштеност и обесправљеност своју. Он не може и не сме више ћутати јер су за време његова ћутања сковани страшни окови за њега.

Законима који су без учешћа нашега донети ми смо проглашени за робље. Ми морамо само да радимо и да се злопатимо. Ми гинемо на раду, наше се главе лупају, прси разбијају, руке отсецају. Законодавци се на то никад нису осврнули. Они су међутим осигурали богаташке винограде, усеве, стоку, па и зечеве у гори, рибе у води и тице у ваздуху. Законом је заштићена богаташка кеса а живот наш предат је слепој игри случаја. У прашљивим, нездравим и страховито убитачним радионицама пропадамо ми, наше жене, вену пред нашим очима наша деца. Цео народ физички пропада, он се израђа у гомилу кепеца. О томе законодавци никад нису водили рачуна, о заштити радне снаге нису проговорили ни једне речи.

Али се ми морамо бринути за се, па зато тражимо право гласа.

Законима, који су без нашег учешћа донети, ми што у овој земљи немамо ништа, која се о нама мање брине но о богаташкој стоци, нагнани смо да својим животима, крвљу својом плаћамо државне дажбине. Богаташке касе леже пуне злата, а држава ради свога живота отима нашој спрочици кору хлеба из уста. То је злочиначка политика, коју су сви законодавци водили. Протестујући противу ње ми јој оглашујемо рат, и зато тражимо право гласа.

Законима, који се без нашег учешћа доносе, задужујемо се ми, задужују се наша деца, унуци, па и чукур унуци. И сав тај силни новац, који ми морамо враћати, расипа се на бескорисне установе, које су нарочито противне нашим интересима. Сви законодавци нашу кожу износе на пазар, а нас и не питају за то. Ради одбране њене ми тражимо право гласа.

Законима, који су без нашег учешћа донети, ми смо лишени сваке заштите. Те су законе кројили противници наши и кројили су их против нас. Па и оно права, што нам је тим законима признато, одузето нам је околинским путем. Стицање законскога права везато је за плаћање државне таксе и адвокатске награде. За нас што немамо да платимо таксе и адвокатске награде, нема закона нема права. Ми смо робље са којим се може поступати како се хоће. Па и кад спечалимо да платимо таксе ипак за нас законске заштите нема. Чиновници нису извршиоци воље закона већ воље власника, јер од власника зависе. „Закон му је што му срце жуди, што не жуди у коран не пише“. Сви су законодавци утврђивали басправље наше, ropство наше. Ми хоћемо

противу тога да се боримо и за то тражимо право гласа.

Законима, који су без нашег учешћа донети, нама је одузето право на живот. У нашем здрављу и здрављу наших породица никад нико није водио рачуна, наше жене умиру на порођају. Право на живот везато је за кесу, ко нема да плати, нека умре. Ми протествујемо противу те хајдучке политике, којој је принцип: паре или живот. Њу су водили сви законодавци, ми протествујемо противу ње хоћемо да се боримо и зато тражимо право гласа.

Без нашега учешћа решавају се питања која најдубље засецају у наш живот. Ми немамо права судити о рату и миру, о томе да ли ћемо живети или мрети. Ми смо слободни а не робови, и зато тражимо основно човеково право, право гласа.

Овако се даље не може. Хоћемо да нам се призна основно право које се са рођењем рађа, право гласа. Срамно је за једну културну земљу да грађане по кеси дели. Ни Христос, по речима једнога Француза, не би имао данас права гласа, јер ни он као сиромах не би плаћао 15 динара непосредне порезе.

Данашњи парламенат није народни парламенат, већ сабор једне класе. Народни ће бити тек кад буде изабран општим правом гласа.

Господе посланици!

Износим вам све ове разлоге, ми се надамо да ћете се ви изјаснити за промену Устава, ради увођења општег, тајног, једнаког и непосредног права гласа за све грађане без разлике вере и пола.

Вас на то нагони не само сушта оправда-

ност нашега захтева, већ и будућност дома у коме седите. За његова ћемо се права ми вазда борити и бранити га од свију власничких наспртаја. Вас на то нагони културни углед Србије. Опште право гласа имају данас Енглеска, Француска, Немачка, Италија, Белгија, Холандија, Данска, Шведска, Норвешка, Швајцарска: на путу су да га добију Аустрија и Угарска, њега има чак и Бугарска, а оно је само одузето народу у Турској и Србији. Цела Европа има опште право гласа, и када хоћете европску војску и европску државу, онда ваља да хоћете и европске слободе.

Не заборавите, господо, да се и у апсолутистичкој Русији, из црвених пламена револуције, јавља борбено чело пролетеријата, *опште право гласа!*"

Немам ништа вопреки, само са општим *правом* гласа да се узакони и *општина* *дужност* *гласања*, по којој сваки становник који не изађе на гласање да *буде строго кажњен*. Кад сви људи који имају што да изгубе у анархији, који сада бегу од биралишта само да се не боре са паликућама и охлократијом, буду *морали* ићи на гласање, онда ће се г. Лапчевић кретити од чуда какви ће бити резултати гласања.

Данас је четрнаести дан како нисам писао ова моја писма, прво за то што ми Вукашин беше јавио да долази у Београд, па нисам имао коме

писати, а друго окупили ме синови што ја „као озбиљан човек“ траћим моје „драгоцене“ време (у апсу) на некакву апсеничку литературу у месту да се бавим „озбиљним“ студијама за које сам донео све што ми треба у тамницу.

Истина, и ове белешке у мојим писмима из апсе садрже доста грађе за једну студију о овоме читавом свету у главњачи, о коме они у слободи ништа и не слуте, јер га осем Тасе Миленковића нико није ни покушао проучавати, и ако је у њему огледало целокупног нашег друштвеног живота — али онет добро је покадшто послушати и своју децу. Те тако сам последњих 13 дана употребио на то да направим костур за једну студију о руској дипломатији у Бугарској и да га обучем за сада цитатима из две стотине службених шифрованих телеграма и поверљивих аката под нумером, измењаних између Руског Министра Иностранних Дела и Директора азијатског департмана с једне и руских посланика, консула и ванредних царских комесара у Бугарској с друге стране.

Данас прекидох то облачење да би побележио моје доживљаје у апсу за последњих 13 дана, макар то било и сумарно, само да и ове белешке буду потпуне.

Најпре шта сам чуо и видео, дакле „новости из апса.“

12-ог Јула освануо је у Главњачи један од синова мога пријатеља Ч. бив. пуковника. Тај младлић бегao је из свију школа у које га је отац давао, бегao је са свију заната, истериван је из војске, кажњаван је где год је био небројено пута, најзад оженио се једном Циганком и живи са Циганима на Чубури, само долази родитељској кући да се наједе и напије. Кад му отац затвори капију, он прескаче преко плота, и мајка га нахрани

па га опет испрати — његовој Циганци на Чубуру... Још један његов брат живи истим животом међу Циганима. Трећи син бајаги служи, али и ако му је 30 година још га отац храни. Најмлађег сина послао је чак у Чачак у школу, само да бар њега спасе од следе материнске љубави... Женска деца диринце и рабијају у кући само да „браћи“ Циганима буде добро. Како очева пензија не стиже да исхрани толике људе, то он аргатује код новина за 100 или 150 динара месечно, и то тако аргатује да је већ разрађавио прете којима држи перо...

После вечере јавише ми да „један господин“ жели да ме види. „Тако доцкан? Како га пустише? Нека дође.“ Мало доцније иде уз ходник један господин у црној реденготи која као да није за њега кројена. Кад приђе мојој лампи видех да је то наш апсанција. Вратио се „из прека.“ Окупише се сви са горњег спрата око њега. Али он је причао да је ишао да гледа једну девојку. Хоће чово да се жени... Тек сутра дан, у баштини, причао ми је да је ишао у Балу Цркву да хвата фабриканте лажних банака. Читав роман, у коме чак један члан парламента с ону страну Дунава има формалну штампарiju, са којом је направио преко милион круна лажних банака да осигура кнежевски мираз својој ћерци, која га је показала полицији... Враћајући се од Смедерева до Београда лађом слушао је Љубојевић како је за једним столом десетак наших људи говорило — о мени у хаџу, како је после приступио томе столу и пуковник Симоновић да и он нешто упита за мене. Ако је пола од тога разговора, како ми га је поднаредник испричао, истина, ја могу бити задовољан са револуцијом коју је моје тамновање направило у неписаном јавном мишљењу. — —

Послах код Dr. Фаркића да питам што ми Антон не долази у одређене дане да ме масира. Одговорише да је Антон болестан, а онај други masseur не може ни за тренутак оставити завод, јер је сада ужасна навала гостију. Наравно, због сенегалских врућина које су завладале у Београду, од којих хоће мозак да проври, замолих да у оне дане када не може masseur доћи, одем ја у завод. Члан који заступа управника (овај је отишао у некакву бању) није смео сам да реши тако крупно питање, него је ишао да пита Министра унутрашњих дела. Да ли је овај због тога морао да пита чак Краља у Рибарској Бањи, то не знам, тек прошло је три дана, док је писар Жика могао да припаше сабљу и да ми врло званично саопшти да је моја жеља „противна појму о затвору и за то ми се не може одобрити. Рекох му на то да ћу захтевати да ме физикус Управе прегледа па ћу поднети лекарску сведоцбу — али „шеф кривичног одељка“ рече да је физикус већ издао такву сведоцбу Dr. Савићевићу, али г. Министар није ни њему одобрио. „Који је апсеник болестан нека иде у болницу.“ —

Ово негативно решење имало је једну добру последицу. Ја сам себи организирао купатило у апсу. Поднаредник ми је ставио на расположење најмању ћелију на горњем спрату у којој је до сад затварао срећно потрошене „ужичке производе“ и дао ми је један велики казан. Ја сам дао израдити код лимара Ландау један душ који хвата 20 ока воде, и наместио сам га над казаном. Они апсеници у паклу „главњаче“ сматрају за праву срећу кад их пусте из ње на чист ваздух и врло радо вуку воду горе и доле, тако радо, да би то цео дан радили, само да се цео дан не врате у ону фурунску јару свог апса. Од како је на тај

начин организована la salle des bains de S. Eke, ја свако јутро, чим устанем из кревета седнем у казан до пола напуњен водом. Тиме се вода попне до груди. За тим пустим душ на себе, и у 5¹/₂ сати изјутра ја сам окупан већ у башти где пијем Маријенбадску воду и шетам. Ако је врућина сувише несносна ја се окупам још један пут било пред ручак, било пред вечеру. Наравно да сам ја моје „купатило“ ставио на расположење свима мојим колегама на горњем спрату. Двојица се радо користе њиме.

13-ог Јула доведоше у апс једну госпођу, коју је полиција ухватила кад је повела једну девојку да је преда — проститутској радњи... Рекоше ми да је та госпођа жена једнога капетана, ћерка једнога угледног грађанина из Смедерева, једног професора, и рођака једнога Министра, који је, чим је за овај факт сазнао, наредио да полиција одмах ту „госпођу“ пошаље њеним родитељима у Смедерево...

Један дечко из Старе Србије лежао је у апсу равно седамдесет дана. 15-ог Јула суд је нашао да нема никаквога дела, и да тога дечка у опште није требало апсити... Полиција, да би оправдала што га је апсила, осуди га сад за скитњу на два дана затвора и на протеривање у *Jagodinu* (?) Оба дана дечко је плакао, али *tel est le bon plaisir* дотичнога полицијског чиновника.

Па то је још ништа. Што је тај дечко одлежао 72 дана у апсу ни крив ни дужан, то је лакоумност, пргавост, ћеф полицијски али да видите шта по неки полицајци раде из користољубља:

15-ог Јула видим у авлији једног старог Банаћанина и његову жену, сиромашно, али чисто обучене и пристојног држања, Хо мај, шта су то старе Лале скривиле? Испричаше ми други њи-

хову историју. Имали су лепу ћерку, која није хтела да ради, него је прешла овамо „преко“ и отишла право у проститутску радњу, која је од ње имала великога ћара. За пакост један од гостију заљуби се истински у ту девојку и хоће да је узме за жену. Пошто је и она пристала, њен вереник пошаље трошка њеним родитељима да дођу на свадбу. И они дођоше радосни што ће им се ћерка спасти. Али није било суђено да дође до свадбе. Проститутска радња није хтела да изгуби свој најбољи магнет. Шта је газда од те радње радио не знам, тек резултат је био ово: Девојка је *остала* у радњи, а њен отац и мајка осуђени су на један дан затвора и на протеривање... Јадне старе лале какав ли су појам однеле о „Сервији“?...

— На тај начин — завршио је мој референат ову причу — истерују поједини полицијски чиновници, само од тих „радњи“ по хиљаду, 1200 динара годишње! —

Кад сам 17-ог Јула сипао у башту видех да каплар Милун простире своје ћебе на сунцу. Упитах што га је вукао чак у башту, кад га је могао сунчати на плоту велике авлије, он ми рече:

— Не смем од мангуна. —

— Па не могу ти украсти читаво ћебе, код толикога света у авлији. —

— Није то Г. Министре, него мангуни у главњачи хватају живе ваши па их трпају у какву празну кутију од жигица, па кад удари звоно те их пуштамо у авлију они те кутијице испразне на *онога кога мрзе* или на његове ствари! —

Ужас. За такве ствари не зна ваљда ни сам Максим Горки који је толико година живео „на дну“...

18-ог Јула кад сам пролазио кроз авлију за време када сви апсеници беху пуштени, устаде с клупе и поздрави ме врло дубоко један млад

човек врло симпатичког лица и врло елегантно обучен. Упитах доцније ко је тај младић? Рекоше ми да је то јединац син врло богатог трговца који је за смешно малене суме које је позајмљивао издао меница за 132,000 динара!.... Уапшен је по тужби свог сопственог оца... Беше ми жао тог оца, са којим се добро познајем. Како је његов син сутра дан добио једну хелију на нашем спрату, то сам могао приметити да он и у апсу врло елегантно живи. То му сигурно не шаље отац који га је дао уапсити. И већ помишљах да је и овој несрећи узрок у „мајмунској љубави“ мамице, која од милости удави своје младо. Али после неколико дана, када је тај младић, који је за 40 динара давао менице од хиљаду динара, пуштен *на јемство* да се из слободе брани, слушао сам тумачења, по којима као да ће очев цинцијашлук бити крив за све. Тај богаташ није могао да појми да његов син не може да живи са онолико колико му је он давао (кад је служио у војсци погодио му је кост у једној каваници спрам касарне за 16 динара месечно, у место да он може и своје другове и своје претпостављене, као син богатог оца понудити са чашом пива), он не може да верује што је син мајци говорио да ће и од себе и од свог оца направити једно чудо, ако му и даље буде давао по грош као просјаку — и сад ће да плати 132,000 динара. Каква је то луда страст волети новац ради самога метала?! Буди Бог с нама каквих ти ја чуда нећу сазнати у мом апсу!

21-ог Јула ходам ја по башти кад уђе поднаредник у очајању.

— Шта је? Што си такав? —

— Ноћас сам морао извлачити поједине апсеснике из главњаче онесвеснуте од ужасне врућине

да их положим на калдрму у авлији и да их по-
ливам водом. Један ми је тако лане умро. Још
с вечера видео сам да човеку није добро, и тра-
жио сам да га лекар прегледа. На једвине јаде
доведоше лекара. Овај му опипа пуле и рече
„Није му ништа. Пуле је добар“ „Ама, г. док-
торе, да ми њега пошљемо у болницу?“ — „Јок,
јок, не фали њему ништа“. Добро. Затворим га
опет. Кад сутра дан пустим све у авлију, њега
нема да изађе. „Камо га онај што га је ноћас
доктор прегледао?“ — „Ено га спава још“ —
Уђем у главњању, кад имам шта видети! Човек
умро и већ се укочио! — Од тога доба подно-
сио сам реферат за рефератом да се у главњачу
не трпа више људи него што у њој може *дисати*.
Ништа не помаже. Сви квартови свако вече шаљу
апсенике на буљке. Трчим горе „Ама немам их
где затворити!“ Одговарају „ради како знаш“. А
ја их трпам као снопље. Бог и душа, Г. Мини-
стре, дошло ми да бегам у свет, само да не гле-
дам ово чудо!“

И одиста, страхота је само завирити у глав-
њачу, кад на овој ужасној врућини, апсанција
отвори пред вече врата на главњачи, и то на
своју одговорност, јер је то противно правилима
— само да људи не сканају у томе паклу. Ево
шта се види када се само завири, јер се дуже
не може дисати ни у ходнику:

Око десет људи згурано је само у један буцак главњаче. Има их још 40 људских створова у том сутерену. Они голи јадници што *што*је не знају да сва пара и све што они издишу иде у вис, па стоје мислећи да ће горе, ударајући главом у плафон *лакше* дисати, док се о противном не увере и док се не скљокају на заједнички кревет или на патос, на бетон, који је такође врео...

Е мој Максиме Горки, твој *Nachtasyl* је цвеће и ковиље, према овоме паклу у престоници Србије.

Али доста за данас.

Што се посета тиче једну да запишем нарочито, остале ћу поменути укупно.

17-ог Јула изненадио ме је Вукашин. По казивању моје и његове деце, ја сам га очекивао

тек 19-ог. То су деца мени направила пријатно „изненађење.“ Вуле ми је пуно којешта напричао из Беча. Од политике да запишем само да је Кнез Никола дочекан у Бечу изванредно љубазно, да су његови синови позвати као цареви гости на поморске маневре, да ће Данило добити ленту Св. Стевана, а Мирко Леополдову. Хм. Шта би од Пољакових речи, којих се ја добро сећам? Или је то само *за инат* некоме, преко кога су тамо у Бечу ударили крет, па хоће да подрже фамилију Петровића?

Кад је Петровдан прошао без помиловања за мене, Вуле се толико наљутио, да је моју слику из апса, коју му бејаш послао — дао Кракелеру, а овај је дао новинама и тако је моја слика са спроводним чланцима висила недељу дана на прозорима свију бечких дуванџиџа.

Од како сам у апсу не читам „Пестер-Лолд“, Рекоше ми да је тај лист у броју од 14/27 Јула донео уводни чланак о томе да ја за то нисам „помилован“ о Петровдану што сам „аустрофил“ па би се моје „помиловање“ могло сматрати као удварање Аустрији.

На то су „Вечерње Новости“ у бр. 196. одговориле такође уводним чланком из кога да забележим ово неколико врта:

„Упреподобило се *Пештански Лолд* и хоће да увери свет како Аустрија љуто страда од неправде Србијине. Узео за пример Владанову „кривицу“ и констатујући да му је она створена поводом протеста руског посланика, пита, шта би Србија радила да је тако што себи допустио аустро-угарски посланик. Нагађа, да би се томе одупрла не само влада, него би скочила и цела штампа вичући, да је то — мешање у српске унутрашње

прилике. А кад долази од руске стране, онда се то не само не узима као улетање у унутрашњи живот, који мора за сваку страну државу бити неприкосновен, него се још по жељи рускога посланика предузимљу кораци да писац постане кривац и да искуси законске последице, квалификујући његову кривицу као издају државних тајни.

Поздравом не знамо да ли је г. Владан окривљен услед протеста рускога посланика. А и кад би смо знали било би овде од споредне важности. Знамо само то, да је према њему поступљено кукавички: хтели су да му се за његов ранији рад као министра председника освете, на нису могли, или нису смели, ухватити бица право за рокове, него му из неке багателе створили кривицу издаје државних аката, која су требала остати као тајна, и због тога га казнили. Ако је то казна за његова ранија дела, онда је она и сувише мала према оптужби, коју на њега дижу. Казна та не носи на себи печат правде, него кукавичке освете, која вређа правду, замењујући велику казну малом. Носи на себи обележје пигмеја суда над исполином, коме нису смели прићи близу“.

Итого дана када је Вуле дошао к мени узашен је лист „За Отаџбину“ због првог чланка. Уредништво одмах наштампа друго издање, без тога чланка. Полиција узати и друго издање због једне белешке коју у првом није била опазила. Суд је одобрио забрану. Оба написа су карактеристична за данашње стање духова у Србији, за то сам набавио један екземплар првог издања.

Ево најпре чланка па онда белешке:

„Прекјучерањи „Д. Лист“ довршио је дело, које је опозициона, патриотска штампа већ тако давно отпочела.

Његове ревелације у чланку: „*Две оставке*“ потпуно су дигле завесу са гнусне закулисне интриге, којом се ево већ три године ишло на то да се Србија са свим дискредитира и упропасти.

Главни кривац како за злочин од 29. маја 1868 и 29. маја 1903., тако и за злочин постепеног убијања Србије за ове три године у *корист својих личних себичних интереса, својих личних злочинних обавеза* — стоји данас пред целом Европом, целим светом, целим народом српским и неумитном историјом, у свој својој грозној наготи.

Историја оставке самосталне владе са свим га је поразила.

Самосталци данас и у Скупштини и јавно веле: да је самосталска влада у Марту месецу петнаест дана из дана у дан богорадала и молила да се реши завереничко питање и да је та ствар по изричној његовој жељи и молби задржавана у највећој тајности.

Кад га влада пак никако није могла склонити да попусти и да се реши на корак, да *једаред* у своме животу и *он* учини добро овој земљи (после хиљадама хиљада издаја и зала) она је дала оставку мотивишући је онако, како је и занета било т. ј. да одступа због тога што он не дозвољава да се његове убице већ *једаред* скину бедној Србији с врата...

Али јест... такву оставку он није смео примити, јер је знао да му после тога опетанка у Србији не би било...

Удари дакле у старе дубаре и подвале и напослетку влада пристане из кавалерства и како „Д. Лист“ вели „*из севана*“ да му поднесе другу

оставку са мотивацијом савијеније садржине, која нам је већ позната.

Али сад тек избија на тапет сва прљавштина карактера овог човека.

Место да буде благодаран самосталцима за овакав поступак, он одмах гледа да у своју корист и својих убица експлоатише ову, како „Д. Лист“ вели, *пресару*, одбацује самосталце и доводи фузионаше на владу.

Али, како је видео да је тиме, и за увек огорчио против себе и својих убица самосталце, он је хтео да мотивацију друге измољене оставке, употреби као оружје да самосталце потпуно дискредитира и онемогући за владу.

Поред наређених *насилних* избора (Столе му је послушно ропче), он је дозволио фузионашима, да мотив оставке самосталске владе употребе и као агитационо средство за изборе и као доказ у Скупштини и штампи ово: *да самосталци нису способни да владају.*

Ову жалосну али за народ и Србију радосну историју самосталског пада открио је ономад у сред Скупштине главом шеф самосталаца г. Ђуба Стојановић.

За ову ревелацију, послушни слуга завереничко-разбојнички — Столе — казао је да је некоректна.

Ово је и изазвало „Д. Лист“ да напише горепоменути чланак, који завршује овако:

„Дакле није било некоректно ни од владе ни од оних чији је интерес имао бити заштићен оном измољеном цивилизацијом друге оставке, што су додусили овако несавесно и бесидно ружно експлоатисање једног кавалерства, а некоректно је што је — у одбрани од те недостојне злоупотребе с једне стране и пресаре с друге стране — председник са-

мосталног радикалног клуба изнео проси факти да постоје две оставке!

После овог цинизма дужности је органа самосталне радикалне групе, да да по овој ствари још једном ошворена и безобзирна обавештења. Њена политичка севаја и обзира начинила је у овом пошвању три грешке „у повраћају“ од оставке Жујовићеве, до ошворуције и двеју оставаки у Маршу и Априлу. Оне су довољно велике да поуче да демократија не може никад водити политичку ни личних ни династичких севаја, но само ошворену и безобзирну политичку уверења и политичке интереса“. — — —

Белешка:

„Оште незадовољство. — Опште незадовољство према главном кривцу за све ово што данас трпи Србија, захватило је цео народ, без обзира на партиску боју, целокупну штампу, изузев завереничку и званичну, и цело народно представништво, изузев неколико посланика фузионашких. О војсци и да не говоримо.

И право је... Стање је заиста несрећно... Не-пробојна тмуша покрива данас бедну Србију... Она је потпуно изгубила свој углед и свој глас на страни. Њу нико више не сматра као озбиљну државу: нико не жели њено пријатељство и њену дружбу, а већ о посетама и да не говоримо. Чак је и трговачки даве и гњаве.

Просто речено: Србија данас представља земљу залуталу с правог пута и изгубљену у страховном лавиринту злочина...

И што је главно: нигде једног зрачка наде за поправку...

Онај, који би бар за љубав оног ајлука што га од народа прима требао у првом реду да спасава земљу од злочинаца, који су узрок овоме це-

лом злу, — он сам их *очигледно* држи, рескирајући чак да заједно са њима падне!...

Народу сад ништа не остаје друго до да бира: или себе или њега... Зна се кога ће већ изабрати...

Влада би, ако не жели да се са злочиним солидарише, имала задатак да ког треба последњи пут опомене на дужност према земљи, па онда чини оно, што јој општи интереси налажу..."

Осем Вукашина и мојих који су ме сваки дан походили (понедеоником ме прати Вукашин у купатило. Том приликом мој се жандарм тако вешто крије да га ни ја не видим, али за Вукашином иде детектив), били су ми у посети за ових 13 дана имам Делијић, Живојин Балугџић, пуковник Dr. Мика Марковић, адвокат Јован Предић из Неготина, Хусејин Дурић, госпођица Фани Вајнахт са г-ђицом Дудом Вукашиновом, Исак С. Леви, Пећа В. Петровић, Никодим Васић, Мита Т. Леко, Андра Ђорђевић, Коста Јездић, Хајим С. Давичо из Минхена, Марко Стојановић, Лаза Р. Јовановић, Чика Тоша Поповић, Ђока Богдановић, директор Љуба Миљковић из Шапца, госпођа Викторовићка са Дундом.

Са дамама сам говорио о тоалетама и о свему што је њима драго, са ходом Делијем о бошњачкој борби за аутономију Босне, при чему сам му прорекао да ће и он бити у босанском парламенту, у коме ће се Срби све три „вјере“ клати као жути мрави исто као и партије у србијанској скупштини. Рече, бива, да ће бџи то запамтити, и опрости се, јер иде у Аранђеловац да проведе неколико недеља на Буковику.

Са Балугџићем говорио сам о дронцима србијанске политике. Он сад чека нов распоред дипломатије српске.

Са Dr. Миком смејао сам се зјело ученој војној критици Драгиног Министра војног и „пуковника“ Милоша Васића у „Вечерњостима“ коју је написао само за то противу Микине књиге да оправда факт што је цела његова реформа војске сведена на то, да он једини постане пуковник пре рока.

Мој друг још из ниже гимназије Јован Предић, који је опет из Неготина дошао да обиђе „најученијег“ (?) Србина у апсу. „Срам ти било који су га уапсили“ Признао ми је да он истина у практичном животу *самостални* радикал (дакле баш од оних који су уапсили његовог „најученијег“ човека) и донео ми је своја дела „Јелену, височку робинју“ и „Источно питање и савез балканских народа“. Већ на ову политичку студију не полаже много, али за то више на новелу, и молио ме је за мишљење да ли би се од ње могла скројити једна драма?

Признајем да још нисам имао времена да прочитам та литерарна дјела мога старог „јего шцем“.

С Ужичанином се вечно препирем да ли је већ ту крај света, који он ево 18 месеци прориче сваки дан да је „ту, сутра, прекутутра“; са Никодимом разговарам о коректурама и о тражењу извесних 30 свезака „Отаџбине“ у којима су моје ратне усмене, којих нема ни на мом тавану ни по антикварницама, а зорли ће ми требати после апса.

Марко Стојановић је дежурни у Нар. Банци целог овог месеца. За то је само у недељу могао доћи, али је дошао трунаиле с Андrom, Вукашином и Лазом Р. Јовановићем. У моме ходнику мислили су да је то Бог зна како важна политичка конференција „Владановштине“, а у ствари је била једна велика смејурина због досетака à la

Чајкановић или због разговора старачких о извесним младићским лудоријама. И ја сам их насмејао мојем зебњом да за ових 50 дана колико имам још апса нећу стићи да свршим оно што пишем..

„Да тражимо продужење, то ћемо лакше добити него твоје помиловање“.

Одоше од мене на „теферић“ у смрдљиву Вишњицу. Провешће се ко бос по трију.

Јездић са свим озбиљно очекује да ћу ја после апса одмах побости заставу консерватизма.

— Хоћу — рекох — ако вас се нађе сто са по хиљаду динара, или вас хиљада са по сто динара, јер ја не могу од моје пензије плаћати лист агитације итд. —

Кад је Ужичанин чуо за овај мој мој одговор, он је одмах почео уписивати за 1.000 по 100!...

Хајим С. Давичо обратио је надлежнима пажњу на то да се пропаганда за Солун не води српском школом, да је од 100.000 Солуњана данас 70.000 Јевреја, и да ко погледа на Солун треба да придобије за се ту огромну већину становништва. На то су га надлежни преко трговаца позвали из Минхена у Београд. Он је дошао и ставио им се на расположење за 15 дана. Ако га не употребе, он се враћа у Минхен...

У разговору о привредној ситуацији Хајим помену факт да је цена пшеници данас, кад је наша граница затворена, 13 динара, дакле боља но лане. Цела наша овогодишња пшеница „до последњег зрна“ погођена је за Анверс... Само ако Аустрија затвори границу и за провоз шљива наших, онда ће бити зло...

Хајде бакалум. Међутим ће Dr. Мика Поповић који је срећно већ у Египту, отворити нове путеве за извоз наших волова — у Мисир... А свиње ћемо на Солун па у Ценову?....

Пошто сам се довољно свађао са мојим сводцем Љубом Миљковићем што подиже 7-ми разред гимназије у Шапцу, те само увећава фабрике за интелегентни пролетаријат — стаде ми он причати о Илији Крокодилу и Пери Мајмуну из Шапца и на послетку ми рече да код њих граница хич није затворена. У Кленку и у Митровици ђумруци истина не раде ништа, али мало више и мало ниже низа Саву, иде трговина са стоком преко и са њиховим еспапима овамо, као и да није „неуговорно стање“. Царинари с обе стране чине се да не виде... Треба, брате, роба и једном и другом...

— Ама истину говориш? —

— Бога ми. Па ми у Шапцу сада не можемо да добијемо шунку, а обично свињско месо 7 гроша кило. *Нема* свињског меса. Наш шабачки Росулек објављује плакатима кад добије свињу. Све се извози! —

76.

3. Августа 1906.

26-ог Јула у зору била је прилична хладовина када сам устао, али то ми није сметало да одмах одем под ладан туш.

Кад сам свршио мојих 10.000 корака и тако *израдио право да седим* 4—5 сах. у месту (а у народном језику се каже да *лежим* шест месеци у апсу) радио сам до подне, примио моје синове, ручао, читао новине, спавао $1\frac{1}{2}$ сахата („nur ein viertel Stündchen“ стоји извезено на извесним јастучићима, нарочито прављеним за немачко спавање после подне) сишао опет у банту, читао и,

како ми тога дана нико други не дође у посету могао сам, и ако је дан знатно окрачао, да свршим још 10,000 корака те да зарадим вечеру.

Кад сам за то дошао горе на моме столу су била два комада штампаних формулара за *кондујт-листе* лекара.

— Шта је то?

— Донео г. Жика писар да попуните.

— То је сигурно неспоразумљење. Зовните г. Жика. —

Кад је овај дошао, у униформи со сабленце, рекох му да има већ двадесет година, како се не бавим лекарском праксом, и да су ове кондујтлисте сигурно за мог првог суседа у апсу, Dr. Савићевића? За њега су, вели, дошли башка формулари, а ови су за мене, јер у наредби г. Министра унутр. дела нарочито и поименце стоји да обојица попунимо нашу лекарску кондујтлисту у два егземплара, од којих ће један остати при Управи а други да се пошаље у Министарство.

Шта сам знао радити? Покорих се заповести и одмах записах одговоре на сва штампана питања: Међу овима има и куриозних, на која сам одговорно врло увеселително. Боже мој што ли је то сада Министру унутр. дела затребала кондујтлиста једног лекара од 62 године, који је по свима законима и грађанским и војним одавно одслужено све своје дужности? Да то није фузионашки одговор на концентрирање аустријске војске дуж српске границе? Зорт, јакано! Што му драго, пошто сам у три рата био начелник санитета врховне команде, могу сада још послужити за начелника станице у Варадину...

27-ог Јула, 134-ти дан. Из јутарњег рапорта у баштини: Од оних 200 подофицира који се по наредби Путниковој имају отпустити из војске,

отпуштено је до сада њих 40. Међу овима је и један наредник са 18 година службе, од којих 11 наредничке без једне опомене, а камо ли какве казне. И он је мирно као и остали истерани подофицири „предао ствари“ цајгхаузици, само није као остали, отишао у Крагујевац, (где се искупљају сви незадовољници од како је Штурм дивизијар у Нишу), него право Путниковој кући. „Господине Министре! Молим Вас да ми кажете за што сам ја после 18 година безпрекорне службе и са најбољом кондунтом отпуштен из војске.“ — Путник се узврдао, он не зна да је овај отпуштен, а камо ли зашто, питаће, тражиће акта, видеће... „Молим Вас г. Министре да добро видите, јер ја *немам више ништа да изгубим*.“ — „Добро, добро, дођи сутра пре подне у Министарство.“ — Сутра дан отпуштени наредник улази код министровог ађутанта и моли да га пријави г. Министру. „Није нужно — вели овај — да идеш г. Министру. Твоја је ствар свршена. Ево на види, већ је потписан *указ* којим се ти постављаш за писара II-ге класе при Министарству војном. Честитам ти указ.“ Табло, у коме истерани наредник не изгледаше много срећан што је на једну реч постао указни чиновник, јер је одмах помислио: колико му хиљада динара треба за сâм вредни улог у удовички фонд...

Али ђенерал који на једну реч једнога од истераних подофицира одмах носи указ Краљу, а овамо је имао кураж наредити да се две стотине таквих људи баци на улицу и осуди на гладовање, — заиста заслужује надимак „пиле“ који је сам себи прикачио.

Док сам ја ову историју слушао, Вукашин је дошао у Полицију и на основу овлашћења које му је дао сам г. Митриновић (члан који врши

дужност управника од како је Церовић у Бањи да ме може походити и пре подне, пошао је право басамацима, али се предањ испречи један жандар:

— Молим, Господине, изволте код г. члана! —

Вукашин уђе у канцеларију код г. Митриновића, где нађе неколико људи. Члан му рече:

— Извините, али ја сам добио од г. управника укор, што сам Вас до сада пуштао и пре подне код г. Владана, и наредбу: да можете долазити само у одређено време од 4 до 6 после подне! —

— Добро, али за данас, кад сам дошао довде и ако сам у грозници, немојте ме враћати, а од сада ћу долазити само после подне. —

— Добро, изволте! —

И Вукашин, коме су одиста биле руке хладне као лед, остао је код мене пуна два сахата, и угрејао се. Он ми је показао писма угледних људи из Љубовије, Смедерева, Зајечара и Бордоа. Из прва три места чланови „сељачке слоге“, која још броји на 60,000 чланова, која је добила општинску управу у некаквих деведесет општина, а није добила на последњим изборима ни једног посланика само за то што јој је вођа онај на зор Тополски витез М. Куртовић, моле Вукашина да им дође на састанак. Решисмо да оде, да им објасни како нама, старој господи, не приличи да се градиме сељаци и да постајемо чланови сељачке тако несложне слоге, али да смо готови увек помоћи им стручним саветом и тд. У главном: Ову како тако организовану масу, причувати као резерву за евентуалност, ако дође до оснивања отворено конзервативне странке, која и онако мора поред политичког програма нашег обухвати и мало државног социјализма (Сељачку Банку, осигурање радника, дакле нарочито и зем-

љорадника, у случају болести, неспособности за рад, старости). Узгред да пропутује Вукашин и по другим крајевима Србије и да се увери има ли у земљи одиста хиљаду људи који би били вољни да са по сто динара *и са својим именом* буду оснивачи консервативне странке? Ако има, онда да се озбиљније приступи тој организацији. Ако нема, онда значи да то још није потреба толика, као што се у публици само говори, и онда да гледамо сваки свој посао. Писмо из Бордоа беше од једне трговачке куће, која је са Вукашином поодавна ступила у везу за разна трговачка предузећа на Балканском полуострву и у Аустрији. Вукашин се најпре о тој кући информирао преко Бечких банака, и кад се уверио да је то озбиљна кућа, која располаже са капиталом од осам милиона франака, он је ушао у преговоре с њом (за једну фабрику коњака у Аустрији, за експлоатацију шума у Турској итд.). У овоме писму моле га да у Србији проучи да ли би се *овас и пшеница* могле експортирати за Бордо, и да им пошаље мустре.

— Познајеш ли ти садашњег нашег Министра народне привреде? упитах кад сам прочитао то француско писмо.

— Не познајем — рече Вуле.

— Добро, онда можеш једним ударцем да погодиш три муве. Отидни Стојану Протићу, са којим се познајеш, покажи му ово писмо, реци му да ћеш због тога путовати по Србији...

— И да ја нисам ђеваџија него политичар, те да ћу на том путовању са мојим познаницима говорити и о политици... — убаши Вуле.

— Наравно, и замоли га за препоруку Министру народне привреде, јер желиш да им помогнеш колико можеш да се осигура извоз на-

ших производа док траје ово, што рекао Dr. Пану „неуговорно стање“ са главном пијацом за наше спровине. —

— То је добра мисао — рече Вукашин — уједно ћу им казати како ја мислим о царинском рату до кога су довели ову земљу без икакве нужде само зато, што и у односима са страним државама лажу, као што лажу у унутрашњој политици. —

— То ћеш им, наравно другим речима, казати, ако они затраже твоје мишљење о садашњој ситуацији, и на начин који неће шкодити главној мети твога првог путовања за стварање конзервативне странке.

— Та она се већ у велико формира — рече Вукашин смејући се. — Бар мало час ми тако рече млади Гудовић, који је јуче дошао из внутрености! —

Тек што оде Вукашин, донеше ми ручак. Цело пре подне свео се „рад“ на горњи разговор.

Једва сврших ручак дођоше ми у посету Ужичанин и Dr. Коста Николић апотекар, мој познаник још с Университета, иначе велики напредњак пред Господом. Помислих од куда се он сетио мене чак у петом месецу мога тамновања? Они се поздравише, положише по једну кутију специјалитета на мој сто („такав је адет“ одговорише на моје протестовање) и Dr. К. Николић уђе одмах *in medias res*. Он је чуо да се људи „уписују“ у нову конзервативну странку, па је дошао да се ближе извести и да види да ли треба и он да приступи.

Казах му да су ми одавно говорили неки либерали и неки напредњаци па чак и неки завереници да је крајња потреба да се створи једна нова отворено конзервативна странка. Ја

сам им одговарао да сам ја свршио моју политичку каријеру, да сам за то у мојој књизи „Крај једне Династије“ нарочито спалио *све мојих* за собом, са намером да учиним просто немогућним сваки мој повратак на владу. С друге стране ја налазим да је Устав од 1903-ће задовољно све захтеве свију политичких странака у Србији, да оне какве су дотле биле немају више никакав *raison d'être*, и да ће сви покушаји да се оживе те странке које су умрле природном смрћу, остати без икаквог успеха, као што доказује не само тотално пропали покушај са напредњачком странком, него и расцеп у либералној странци, и неизлечива крвна завала у радикалној странци. Међутим и ако сви патриоти зажмуре пред незаконитим начином, на који је донесен Устав од 1903., ако цела земља искрено жели да се у њој одржи *парламентаризам*, онда за то има само један начин: да се једним великим сунђером пребрише и Сливница, и Бонту, и Зајечарска буна, и двогласци, и сејмени, и Горачић и већине од једног гласа већине као у фарбу, да се пребрише све што је *било*, и да се из развалина бивших, умрлих политичких партија, са људима који нису њима припадали, и са подмлатком који је прирастао за политику, формирају *две нове партије*, једна која ће да чува ово што је Србија за 100 година свога новог живота стекла, дакле једна конзервативна странка, а друга која ће да постепено гура напред, назовите је како хоћете. Ја сам свакоме, ко је са мном говорио о тој ствари казао да је за стварање конзервативне странке најподеснији Вукашин Петровић, јер је он једини међу нама, истинским конзервативцима, *могућан* као Министар Председник. О Васкреу ове године могао је Вукашин, да је хтео, већ саставити нову

владу, али по цену да у свој кабинет узме и неке од завереника. Он то није хтео, и ја му дајем потпуно за право. Најпре треба да се формира конзервативна странка, да она правилним путем добије већину у Народној Скупштини, да уставним путем дође на владу. Не требају нама дворски капицици, а најмање нам треба да новој странци натоваримо на врат завереничке грехе. Ако завереници мисле да они могу саставити своју владу, нека пробају. У последње дане окупили су мене овде у апсу да ја, чим будем пуштен у Септембру пободем *листану конзервативизма*, уверавајући ме да би многи либерали, сви напредњаци који нешто вреде, сви неутралци, и сви домаћини који имају што да изгубе у овој политичкој анархији, доћи под ту заставу. На то сам одговорио да за саму штампарију и лист нове странке по моме рачуну треба најмање 100.000 динара, јер као што експеримент са васкрелим „Виделом“ доказује, 20.009 динара трајало је таман пет месеци, па се „Видело“ опет угасило. Према томе ја бих пристао да примим оснивање и управу једнога великог листа око кога би се кристалисала нова конзервативна странка само под тим условом, ако се у овој земљи нађе сто људи који би вољни били да даду на то по хиљаду динара, или хиљаду људи који би приложили по 100 динара, а поред тих прилога да изађу са својим именима као оснивачи странке. На то ми рекоше да је лакше наћи 1000×100 , него 100×1000 . Ја нађох да је то још боље. И то је све што ја знам о тој ствари.

На то ми је Dr. K. Николић изјавио да се њему цео план допада, и да ће он само сачекати и формалну ликвидацију напредњачке странке, па

ће се одмах са својим прилогом уписати такође у конзервативну странку.

Кад одоше ови моји гости и ја сиђох у баштицу, донеше ми београдске листове. Ево шта сам у њима нашао:

„Београдске Новине“ донеше кратку notiцу да се ствара нова странка, и да је већ уписано хиљаду акција по 100 динара!...

Антизаверенички лист донео је ово („За Отаџбину“ бр. 199., од 27. Јула):

„Нова партија. — Како веле већ се почело радити на образовању нове конзервативне партије под вођством Вукашин-Владановим.

Кажу да је ради покретања листа и финансирања већ уписано око 1000 акција по 100 дин.

Ова партија имала би наследити радикални режим, кад га Аустрија у договору са завереницима сломије“.

„Вечерње Новостии“ донеле су само белешку да је Пашићев кабинет уздрман. Одмах им је „Мали Журнал“ овако одговорио:

„Први пацов. — Када лађа тоне, пацови се разбегну.

Један добро утовљени пацов стругнуо је јуче са Пашићеве лађе. Брка јавља у својим „Вечерњим Новостима“, да се Пашићевом царству приближује крај.

Ама то већ види, што но рекли Власотинчани, *сијасет*, само није лепо од Брке, да он то објави. Јер баја Коле баш му је добро напунио зобницу, док му трајаше царство. Ех; али начуо Брка да су Владан и Вукашин накрили из Беча сто хиљада динара да створе неку нову партију, а Брки пође вода на уста, па струже ли са Па-

шићеве лађе, струже. Жалосно српско новинарство, у коме и Брка изиграва новинара. Јуче изнесе „Одјек“, да је Брка и из Негојских нара злишно двадесет и пет хиљада гроша.

Страшно, заиста“.

После, одмах у сутрашњем броју донео је „Мали Журнал“ овакву белешку (број 204. од 27. Јула):

„*Нова партија*. — Поред досадањих партија, које у Србији имамо, чује се, да ће да се оснује још и једна нова партија, коју су намерни основати г.г. др. Владан Ђорђевић и Вукашин Петровић.

За оснивање странке, они веле, да су се постарали и да су многи дали пристанак, а обещали им и материјалну помоћ.

Тако се вели, да су Вукашину и Владану до сада дали на 100.000 дина. за покретање листа и оснивање штампарije.

Ми се не чудимо овој двојници аустрijских људи, што су се дрзнули да и помисле да оснивају партију, али ће нас интересовати да видимо ко ће уз ова два човека поћи. Мора да ће бити, ако они покушају то учинити, све сам шљам и олош, а можда и чланови четврте партије.

Ми овом приликом само региструјемо вест, а доцније ћемо се на ово питање поново вратити и опширније проговорити“.

Сад је већ и самосталекни официозус № 2, alias „*Дневни Лист*“ показао да се мало уплашио, јер је о тој ствари а у броју 204. донео овакав уводни чланак:

„*Нове иницијативе*“. — Држање извесних листова, нарочито једна значајна белешка из Владаново-Вукашинове кујне, која је изашла у „Вечерњим

Новостима", и о којој смо јуче говорили, све то показује да је крај Пашићеве владе ту, и да смо у очи нових промена и изненађења. Један лист објављује да Пашића чека „смена!“ Ако је било кога у Србији који је добро мислио о Пашићу и његовој влади, то одиста нисмо били ми. Најодлучније и најистрајније ми смо се борили, боримо се и борићемо се против његове назадне и корумптивне политике, уверени дубоко да Србија једном треба да пође путем демократскога и социјалнога преображаја, и да политички морал треба код нас да постане жива истина. Ми смо довели копља против Пашића и његове владе, која представља оно што нас највише буни и вређа. И можда још сутра ми ћемо имати прилике да на јавност изнесемо ствари које ће јасно показати да нашу борбу против моралног и политичког пашићевства не мислимо ни за тренутак обустављати.

Али има свега два обзира који нас могу релативно умерити у тој борби. Ми нисмо, као што су фузионаши, присталице апсурдног, анархистичког гледишта: „што горе то боље“. Ми не истичемо партијски и котеријски интерес изнад општега интереса. Србија, народ у Србији, одиста су пречи од свега, и ми уместо да обуставимо за тренут страначку борбу ако то животни интереси земље, по нашем нахођењу буду захтевали. Странке и владе пролазе, али земља мора да остане, и за нас је аксиома стара реч „спас државе највиши је закон“.

Исто тако, ма колико желели пад ове рђаве назадначке владе, ми желимо да она падне под ударцима народнога неповерења, али никако по наредбама са стране и по жељи камариле. Не Никола Пашић, но Роми Даба да је на челу једне

уставне владе, ми нећемо никада допустити да се она обара икојим другим утицајем до гласа народа и његовога законитога представништва.

Независност и уставност Србије су основи нашега политичког уверења, и од тога нас никоји политички интерес, никоја мржња неће поколебати. Ми и даље остајемо у одсудној опозицији према Николи Пашићу и његовој фузионашкој влади, коју сматрамо за једну сметњу напретку и једну повреду политичкога морала, али једна таква влада сме пасти под ударцима устава и отворене борбе, али никако због наредаба са стране и закулиских камарилских интрига. У новој кризи која се јавља ми ћемо бити против Пашића и фузионаша, али двојном више против бечко-камариљске клике Властан—Вукашин, која се помаља на обзорју. Робом икад, али гробом никад!"

Не бојте се, деца бре, чича је у апсу и хич не мисли да вам смета у вашем усрећавању рода људског.

Још ја читам новине док тек шкрипнуше врата баштенска и уђе — Б. један од окружних начелника моје владе. Псује „Малом Журналу“ све до мачке. „Зар смо ми олош?“ Једва сам умирио мога бившег окр. начелника, који је пред мој улазак у апс молио самосталске министре да му даду гледгод за дијурнисту, јер са пензијом не може да издржава породицу... Сиротињо и Богу си тешка.

Не знам од куда, али 28-ог Јула, за време јутарње машировке слушао сам овакву причу: Кад је букнула радикалска буна у Црној Реци, онога дана када је београдској полицији наређено да ноћу ухапси све чланове радикалног главног одбора, наређено је уједно да се један жандармски поднаредник, велики пријатељ Пашићев, држи под

присмотром, да се никуда не пушта из касарне до даље наредбе. И биет тако. Али случајно је начелник страже био неки чистунац и кад га је онај поднаредник замолио да га пусти, ете ту преко пута, до бербернице, само колико да се обрије, овај га пусти. Необријани у место у берберницу узме каруца те право Пашићу. „Тако и тако, но-ћас ћете бити ухапшени.“ Пашић у кола па на историјски мост преко Саве, а поднаредник назад право у берберницу и кад је начелник страже посумњао што га још нема, и пошао да види, видео је да га фактички још брију. Дође време те Пашић постаде *Lord Mayor of Belgrade*, те изрази своме пријатељу да постане наредник царинске страже. Као такви учинио је некакву ситницу, за коју је осуђен на десет година робије, и ено га где са осталим робијашима копа земљу за „регулисање малог Калемегдана.“ Срећом по њега пролази Пашић и види свога пријатеља *aux tranchaux forcés*. Таман посла. Три дана доцније његов пријатељ је био помилован и већ у служби општине престоничке. Данас је тај пријатељ Пашићев надзорник железничке пруге од Ресника до Раље. *Décidément* ја сам погрешно што сам претпоставио пријатељство Краља Милана благолењу великог Зајечарца, јер ако би, по мојој уснијаној глави и допао апса, Николај Петровић би ме за три дана помиловао и дао службу, а овако имам још 145 дана да одлежим у апсу.

После подне 28-ог Јула био ми је Вукашин. Причао ми је свој разговор са Столетом Протићем који га је директ питао за мишљење о ситуацији и о ономе што мисле — у Бечу? Вуде му је одговорио да он са надлежнима у Бечу ја говори један пут у години ја не говори, а кад се сретну на улици поздраве се, али није обичај бео-

градеки да се упитају шта има ново. Додао је: да он лично жели да им помогне у проналажењу нових пијаца, али да јако сумња да ће фузionaшка влада успети да добије трговачки уговор са Аустријом. За што? Нема више Беч вере у њих. Противу Вукашинове намере да путује по Србији није Столе имао ништа али је по њему мене „поздравио“ да не говорим толико противу — Краља... За то нисам помилован о Петрову-дану!...

Ја се не сећам да сам говорио противу Краља, али је врло добро што су тамо њихови шпијуни тако реферисали.

Овако је схватио ту ствар (што сам и после Петровадна остао у апсу) и мој стари школски друг *Јован Бадемлић*, који ме је тога дана први пут посетио у апсу. Дошао је заједно с Пеаком С. Леви, који је после свију остао код мене, да — купи петнаест комплета моје књиге „Крај једне Династије“. И тако сам могао послати кући 300 динара да издрже до нове пенсије.

29-ог Јула у подне чекам ручак — нема га. Ходам по ходнику, аконто машировке од после подне, само да прође време. Оно пролази али ручка нема. Прође један, прође пола два, нема никог да ми донесе ручак. Хо мај, шта се то догодило код куће? Да није опет Ђока Богдановић дао телефонирати из напредњачког консулата мојој кући да ми не шиљу ручак, јер он хоће да ми направи „Ueberraschung“, па заборавио... и тиме ми направио најлепше изненађење да останем и без ручка и без вечере, те да се моје шестомесечно тамновање „пооштри“ са једним даном поста, као што се обично ради са зликовцима. Погледам на сахат. 1³/₄. Е, већ то није шала. Зовнем оног мангуна што нас сада „послужује“, и станем му објашњавати којим улицама треба да иде мојој кући.

а да се не мимоиђе са мојим момком, ако овај буде међу тим пошао. Аја! Хич не разуме!... Срећом у томе тренутку зазвекета моја плехана корпа с порцијама. Сава носи ручак. „Шта је вама данас. Које је ово доба?“ — „Госпођа куварица је данас нешто слаба“.

После подне, кад сам сишао у башту, дође први Сарага и забављао ме је више од сахата са драматичном историјом: како су га неки сестрићи покрали док је он био у Карлсбаду, те је морао дојурити да види *како* су му хартије покрали из обијенога писаћег стола. Ја сам слушао, ама као на угљевљу, јер моје најдрагоценије време за машировку пролажаше, а гост не миче. Чека „кума“ Вукашина, кога је негде видео, па му је казао да ће овамо доћи. Најзад утрпих Сарага новине па почех ходати. Кад је дошао Вукашин, Сарага поче и њему непочетка историју о крађи његових хартија, те ја продужих ходати док се та историја није и по други пут свршила, па онда седох с њима. У то дођоше Mr. et Madame André Nechitch. Млада и лепа Францускиња унесе много живости у наш разговор, тако да се Вуле рашћеретао, па није да сева духом, него се направио прави Кренцер. Између осталих теза доказивао је и ову: да је разум појединаца са глупошћу масе родио — Бога. Цртао је анархично стање међу оним хиљадама Јевреја који су лутали по пустињи, како су сви дотадашњи „богови“ били изгубили сваку важност, јер су људи могли да их виде и да контролишу њихову акцију; цртао је муку коју је видео Мојсије са оном распуштеном масом света без икакве дисциплине, и како му је сенула мисао кроз главу да би само са једним Богом, кога нико не може видети, а који је свезнајућ и који све види, који је благ али казни за сваки грех,

да би само тако могао завести ред и зашт у оним разузданим јеврејским гомилама. Што смислио одмах извршио. Попео се на гору, запалио ватру, узео две камене плоче, изрезао на њима десет заповеди свога новог Бога, тамаи оне без којих се не може одржати никакво људско друштво, па се са тим „таблицама“ вратио међу своје Јевреје и прокламовао је новог Бога. То је одмах помогло, и он је са оних 10 заповеди успео да свој народ уведе у обетововану земљу. И тако је памет Мојсијева са глупошћу масе родила Бога у кога данас верује 500 милиона људи.

Лепа г-ђа Нешићка беше зинула као чавче. Ја јој се стадох извињавати што њену ванредну љубазност да посети једног сужника, тако рђаво награђујемо, натерујући је да слуша тако досадне разговоре, али она увераваше да ни у каквоме салону *du monde* није толико уживала као у овом разговору итд.

Кад се она са својим мужем опростила и пошла да иде, устаде најзад и *Mr. le Comte de Saragua*, те тако најзад остах сам са Вукашином. Он ми рече да сутра полази лађом до Оршаве и назад због његове најстарије унуке која нешто кашље, па кад се отуда врати, онда ће отпочети своју *tournee* са Подрињем.

Али његова безбожна прича о постанку монотеистичког Бога ражљути небеса, те ту ноћ направише једну олују, да су затворени прозори на нашем ходнику одскакали, те смо и ја и *Dr. Савићевић* морали ноћу устајати да их затварамо. После удари један иљусак као да су се небеса провалила, и сутра дан нити је Вуле могао отпутовати, нити ја по мојој баштини ходати. У месту 10 једва изгацах по блату 5000 корака, а после подне ко је први дошао? Вуле. Показао ми

је нова писма из Подриња, као одговор на његово да им се ставља на расположење, јер он сада нема никаква посла па ће доћи к њима у место и дан које они одреде. Са неочекиваним тактом они га моле да он одреди место и време за састанак па ће га они сви тамо чекати. All right! Кад се врати из Оршаве јавиће им да дођу у Шабац.

У пријатном разговору са Вулом а после са мојима завршио сам свеже вече 30-ог Јула.

Сутрадан беше понедеоник. Тачно у 10 час. одох у Крсмановићево купатило. Тек што сам почео поштено да се знојим у судаторијуму, звекнуше гвоздена врата и једна глава се помоли.

— Кога тражиш? —

— Никога. —

— Па шта отвараш да се хлади хамам? Затвори та врата! —

— Беј ефендим — поче глава турски проговарати. — Паша хазретлери сизи ичун гјелди! —

А где, па то је Фетипашин момак?

— Е, бурда ми др? Пекји. Шинди гјелеџијим! — рекох ја, брзо под хладни душ, па изађох у трљачницу где одиета нађох Отоманског посланика. Знајући из новина да је Султан болестан (једне београдске беху чак јавиле да је умро) ја у место да се обично здравим са Фетипашем прво га, турски упитах, како је његовом Господару (ефендинизе)? Он ми тако исто одговори да је Султану много боље, да он у опште није био озбиљно болестан него само назебао и т. д. Сад се тек руковасмо и ја му благодарих што је тражио прилику да ме види. Он сад опучи француски да се извињава што ме није посетио у апсу али моје Пр. ће разумети да би то, према његовом положају службеном, изгледало као де-

монстрација према влади и двору код кога је акредитован. Али чим је од г. Вукашина сазнао да ја сваког понедеоника долазим у ово купатило, ето користио се првим понедеоником да ме види итд.

Ја му благодарих на тој љубазности, одобрих потпуно његове скрупуле ради којих није могао доћи у апсу (и ако ти скрупули нису ништа сметали представнику Немачке и Аустроугарске да ме посете у апсу) и видећи да је он још потпуно обучен, дадох му савета да се скине и да се макар *pro forma* и он купа, те да никоме не падне на памет да је он због мене дошао у купатило... Фети-паша нађе да је то врло добра мисао, и при свем том што је јутрос већ био код Dr. Фаркића, оде да се наново скине, а ја пођох на ново у хамам да довршим прекинуто знојење. Успут видех да на десном столу трљају Максу Антонијевића, који се кретио од чуда да ја и турски натуцам, а његов телац, који је родом из Турцко, само се задовољно смешно.

Поздравих се ердачно са Максом, благодарих му за услугу коју ми је учинио са оним зајмом без признанице и понудих му се за компанија у његовим разним индустријским предузећима, што је он са једним „Боже здравље“ примио.

Када сам ја после дошао на ред да легнем на онај сто, Фети-паша увијен у један цариградски рутаџи *Bademantel* стајао је цело време поред мене и разговарали смо док се год моја масажа није свршила. Разговор о политичкој ситуацији. И он налажаше да се „моје“ време брзим корацима приближује. Рекох му да је за моје идеје и за моје пријатеље још и сувише рано, да треба чекати док оба радикалска крила по-

кажу до краја своју способност у државним пословима. Тек пошто се они са свим истреше, доћиће време за мог пријатеља Вукашина и остале моје другове који представљају мој систем, јер ја лично не могу више доћи ни у комбинацију. Ја сам моју политичку каријеру свршио. Кад изађем из апса хоћу да се баћим на *трговину*. Најрадије бих отишао у Цариград да пробам наћи какво индустријско предузеће, али тамо су сад сигурно љути на моју последњу књигу... Фети-паша енергично протестова противу последње претпоставке, јер *он* је потпуно разумео за што сам ја *мorio* онако да пишем како сам писао, и *он* је из моје књиге дао превести и послао је у Цариград само она места из моје књиге, која је требало да пошље. Знају сви у Цариграду да сам ја једини прави пријатељ Турске у Србији итд.

После тога ја заређах под разне душеве, а Фети-паша замном тако да смо у једно време били готови.

Кад пођосмо из купатила он хтеде да ме на свом скинажу одвезе у апс... Сад беше на један пут заборавио све „скрупуле“. Са благодарношћу одбих ту понуду јер би и то била у неку руку „демонстрација“.

— Имате право — рече Фети, седе у своја каруца и са једним срдачним *au revoir* одјурн у правцу некадашње Видин-капије, где су сада саме дрваре и каваница „код две буле“ — а ја опучих пешке уз Капетан Мишину улицу размишљајући шта би било да сам примих понуду и да сам сео у Фетијева кола? Како је поред његовога кочијаша седео његов *Valet de pied*, то не бих имао где метнути жандара, који још иде замном, и ако немам више портфеља да ми га носи. А да сам ја на каруцама без њега одјурн, он

би по правилу службе три пут викнуо „стој“, а како ми то не би чули, јер он стајаше далеко („да не падне у очи“), то би он морао пуцати за нама, и, не лези враже, могао је у место мене погодити царског посланика, и онда? Нисам смео ни да измислим до краја ситуацију у коју би г. Пашић запао...

Кад сам се вратио „на своје место“ ново изненађење: Два момка доносе ми *grand Diner* из Империјала, с улаћеним вином и *Giesshüblerom*, са 100 цигарета итд.

Ја само уздахнух.

— Ђоко, Ђоко за што ме гоним? Шта сам ја теби скривио да ме за време маријенбадскога лечења доводиш у оваква искушенија? —

Срећом има нас повише у овоме ходнику, а у поднаредниковој соби нико још не пије маријенбадску со', те тако које у подне, које у вече које сутра дан за „фруштук“ *viribus unitis* смлависмо овај горопадни ручак.

Наравно да сам сматрао за дужност овога 31-ог Јула ходати више него обично, и тако до мрака постигох *record* од 23.500 корака.

Од посета овога дана да поменем П. Т. адвоката *Тупирије* и Љубу Матића професора из *Чачка*. Обојица беху напуњени србијанском политиком као Лајденове боце електрицитетом. Где год сам им се приближио чланком једнога прета, издетео је из њих политички светлац. Т. хоће у Морави да нађе бар педесет чланова за конзервативну странку само да му Вукашин дође и да му јави кад ће доћи те да искупи људе из целог округа. А Т. је један од најстаријих и најугледнијих напредњака. Матић је опет фанатик; он вели да је последњег семестра својим ђацима

предавао новију српску историју на основу моје — Одбране пред судом.

Господе, за што сам баш ја морао измислити „пলেখану фуруну српског одушевљења“ те ми сада та моја рођена „крилатица“ као и радикалска те-кућница квари сваку илузију?!

У вече сам читао новине. У владиној „Самоуправи“ наћох једну кукњаву противу — слободе штампе... Заборавили људи како су нас у својим новинама клеветали да смо Србију *продали* Аустрији, да смо завели шпанску инквизицију итд. итд. Сада њима онај пакосник у „Штампн“ привезао некакву канту, па се кају што су се борили за слободу штампе! Не, тај јаук ваља сачувати од обичне судбине петпарана. Ево га овде од речи до речи:

„Јадна слободна штампа!... — Да су негдашњи борци за слободу штампе и слутити могли, до каквих наказности та јавна светиња може да се спусти кад падне у руке неваљалаца, врло је вероватно, да би борбу за слободу штампе оставили у аманет чак праунуцима својим, док пређе доба кужних зараза од бацила из жалосне прошлости. На ту суморну мисао мора да изазове трезвена посматрача наших јавних прилика писање гдекојих данашњих политичких листова.

Чланак „Грешна средства“, у 208-ом броју „Штампе“ од 31. јула ове године, одиста је беспримеран по страшној покварености која из њега избија, и по бездушности којом се труди да се баци што више срама на ово парче земље, која је и мати и хранитељка људи, који су кадри и за онакве гнусобе.

Немајући обичај да кога на памет оптужујемо, ми ћемо овде донети дословце само три прва

пасуса из поменутога чланка, те да читаоци и сами процене, какве се новинарске сабласти провлаче кроз ојађену српску јавност. Почетак тога чланка гласи:

„Несумњиво је да се до сад у нашој земљи ни једна од тобожњих политичких странака није у толикој мери ангажовала за једну политичку, ни економску, ни финансијску идеју и ни за једну политичку установу, колико се странка бивших радикала ангажовала за новчани хар једне врло сумњиве и по закулисном раду врло мрачне фабрике топова.

„Ни укидање Устава, ни установа Сената, ни грађење нових железница, ни женидба краља Александра, ни уређења општина, ни васпостављење окружне самоуправе, ништа што је било и што сад постоји није прваке ни једне партије тако запрегло, ни тако скоткало у јарам, као што је то успела да учини Шнајдерова фабрика помоћу својих видимих и невидимих агената, локмаша, пријатеља по звуку и провизионаша.

*Касеним књигама те фабрике жртвовали су фузионаши, као каквом немилосрдном Молоху, и свој програм, и своје положаје, и углед државе, и достојанство земаљских представника“.*¹

После лажна сведочења туђину, у насртању на част и углед владе своје Отаџбине, владе која ужива поверење велике већине у народу, „Штампа“ на овако екаредан начин, и као плаћени убица, кидисава, отворено и без зазора, и ако небројено пута хватана у лагању, на част и јавни углед радикалне странке!... Жалостан расцеп у радикалној странци осоколио је безгранично покварене

¹ Курсив је овде наш.

људе, да, иза бусије слободоумног закона о штампи, датог у најплеменитијој намери, без икаква страха од одговорности, своје отровне пљувачке бљују на најјачу странку у земљи. Данас су на нишану радикали, јер су на влади; сутра ће доћи на друге ред, и тај мученички крст мора понети свака српска влада, која хоће да ради у интересу земље, а не по команди и према интересима неколицине туђинских агената!...

Збиља!... Види ли ово народ српски!... Има ли у Србији Срба?... — — —

Боли, је ли фузго? А кад су други носили крст Србије, онда је било патриотски тако писати?

II.

15-ог Августа 1906.

Једва јутрос заврших извод из прве књиге „из живота Краља Карла I од Румуније“. Тај ми извод треба као грађа за моју евентуалну књигу *Руска дипломатија у Балканским државама*.

Не нађох до сада онако „богатих“ података као у историји Батенбергове владавине у Бугарској, али сам нашао у Краљу Карлу једног одиста великог господина и човека са дивним појмањем владалачке дужности. Господе, где би данас Србија била да је нису растрзале династичке борбе пуних 100 година, где је она била, кад је овај Хохенцолерн од Влашке и Молдавске, које су онда у сваком погледу стајале испод Србије, за 40 година направио ову европску државу, која се зове Краљевина Румунија!

Једва чекам да наставим ту студију, и ја је данас остављам на страну само за то да побе-

лежим последњих 14 дана мога тамновања. Про-
вео сам их стереотипно као и раније. Устајао
сам сваки дан у 5 сахата, и после хладнога
душа силазио сам у баштицу где сам пио мој
сурогат за Маријенбадеку воду и направио мојих
10,000 корака. Затим доручак и писање до 1 сах.
по подне. Ручак, читање новина, примање го-
стију у башти, машировка, (још 10,000 корака) ве-
чера, стране новине, у 9 најдаље у 9^{1/2} у вече
у кревет.

Од „ванредних“ догађаја за ове две недеље
да запишем неке карактеристичне ситуације.

Из Финансија казали мојима да на мојој пен-
сији има забрана за некаквих 400 динара ме-
ничног *mybez* дуга. И ако сам се целог живота
чувао меница као живе ватре, један пут ме ујела
гуја. Дошао ми у највећем очајању Милан Ми-
тровић некадашњи одличан срески начелник, и
тако црним бојама наслика бедно стање своје по-
родице у болештинама и смртном случају без
паре у кући, да сам му жирирао меницу. Док
сам био у слободи давао сам му по 30 динара
отплате на три месеца, али кад ми је то, преко
мени непознатог човека затражио у апсу, и то
баш у тренутку, када сам ја био принуђен да
узајмим те да платим полгође Управи Фондова,
одговорио сам да немам, надајући се да Митро-
вић за тако малу суму неће осрамотити мој пот-
пис. Али он је то учинио, меница је протесто-
вана, и како ни полиција ни општина нису могле
да нађу где седи тај дентлмен, суд је ударио
запт на моју пенсију. Неколико дана је мој син
морао да трчи од Понцијуса до Пилатуса, док је
скинута забрана. Сада нека ми дође још неко да
ми тражи потпис на меници!

Раја С. Поповић дошао да ми донесе дувана

и да ми положи категоричко питање: хоће ли Аустро-Угарска у опште градити с Пашинем трговачки уговор?

— Од куд ја то могу знати, Рајо, овде у апсу?

— Море, знаш ти Г. Министре и шта је Цар синоћ вечерао а камо ли то, само не знам хоћеш ли ми казати? —

— Ја ти, драги Рајо, не знам ништа више но што има у новинама. По томе судећи *садашња* аустро-угарска влада не верује више *ни једној* радикалској влади у Србији.

— То је мени доста. *Са затвореном границом* ми сви *проишало*. Ми морамо гледати шта ћемо да радимо, ми *морали* отворити границу.

— Идите, видите у Министарству привреде какве планове имају за извоз? Можда одиста имају основаног изгледа за нове пијаце? —

— Били смо. Чак су ме звали. На св. Саву хтедоше да ме личују, и кад не могоше да ме дочепају, направише пратњу за моју фирму, провешо је сас „Свјати Боже“ кроз цео Београд и бацеше је у Саву. Сад ме зову да се совјетујемо. Ја помислих: истински хоће нешто да пробају. Понудих им да организирам један велики транспорт волова из ужичког округа преко Турске и Црне Горе на море, па да онда најкраћим морским путем пресалдуним у Италију. За тај велики покушај требало би ризиковати једно 40.000 динара. К'о велим, Скупштина им је за то дала 500.000, да пробамо. Док тек они понудише ми — 3.000, и словом три хиљаде. Море зар је њима стало за извоз? Они сањим траже Мисир, а у ствари они хоће да поделе то пола милиона међу своје људе, па кад им ови изгласају Шнајдера, ће узму капу па кући, а ми да трљамо главу

сас затворену границу. „Изволте сад ви“ ће ви рекну. —

Жива ватра овај Раја. Ових дана чуо сам да је Раја код Кредитне Банке узео под кирију толико казана за кување некмеза од шљива, да је за саму *кирију* за казане платио 4.000 дин. —

Најоригиналније изненађење имао сам 4-ог Августа у вече. Ја већ вечерао и читам новине. На пољу плусак како Бог хоће. На један пут тутањ, цакане и смех уз басамаке, и читава руља посетилаца упале у наш ходник. Како овај није осветљен до мог буџака, познадох моје синове и ћерку по гласу, али не могах познати два странца с њима, док не дођоше са свим близу:

— Aoh, how do You do Mr. Phillpotts? —

Јер то беше одиета г. Филпотс британски консул у Бечу: њега сам познао и ако је био у некаквом буди Бог с нама костиму. Он се поздрави па ми онда представи свога друга Mr. H. Charlewood Turner, и стаде ми причати како су њих двојина веслали *на чамцу од Беча до Београда*. Овде су стали да мене посете *in the Tower of Belgrade*, па после ће да веслају низ Дунаво до Оршаве. Причали су тако веселе епизоде са свог веслања од Беча до Београда да се цело време хорио смех по нашем ходнику. Најзад сам морао да их отерам једно да због њихове тако доцне посете не страда мој апсанција, а друго да их не чека и даље фијакер на оном плуску. Пробали су још да искамче моје одобрење да моју слику из апса пошљу у све американске новине што им ја наравно *нисам* дао, и тако их моји одведоше у Гранд Хотел на музику и да им покажу најлепши Hall у Београду.

Да ли је само *post hoc* или баш *propter hoc* — тек сутра дан ми апсанција саопшти наредбу

да после 6 сах. у вече нико од посетилаца не сме остати код мене. All right.

7-ог Августа бејаш у Кремановићевој купатилу. Још на каси хвалили су се како имају ног масера чак из Америке. У сали врућег басена говорио сам нешто француски с Аврамом Озеровићем. Одмах нам приступи нови „Американац“ и стаде с нама говорити на четири језика. Кад је дошао ред да ме масира он је најпре *аускултирао* моје срце, да би према стању у коме је моје *срце* *направио план* за масажу мога тела... Бре, бре — помислих — оваког „под немечки“ телака још нисам видео. Хајде да видимо и то чудо. Онај други телак „из Турцко“ само се смешка и мумла: „Сас г. Министра нећеш да прођеш како сас други, жено ћисела. Сас њега не помажу твоје манзафларије, него треба да ти искоче грашке на чело.“ Тутим ја и пуштам „Американаца № 2“ да покаже шта зна. У место да својом масажом тера крв са периферије у центар, он масира обратно. У место да гњави, сецка и пљеска мускулатуру он изиграва с њоме циркус. При масажу трбуха видим да нема појма о перисталтичком кретању црева. Summa summaгит американски „хумбуг“, прашина у очи, само да се не занне снагом. И овај је Американац колико и наше Банкерче из Пожаревца што сада представља радикале у Лондону. Онај из Турцко само се смешка па кад Американац II оде да од некога прими бакшиш, право мени:

— Бога ти, Г. Министре, разуме ли овај нови штогод од трљање? —

— Хич. Треба да иде да буде шегрт код Антона Фаркићевог. —

— Кажем ја на ови наши: причекните бре

док дође Г. Министер, па ћете видите да л' овај што знаје. —

Ту ноћ силна киша и хладно. Морао сам поред летњег покривача да бацам и капут. 8-ог Авг. у јутру тако хладно да сам морао да обучем и „врзкапут.“ У башти блато. Није се могло ићи ни у каљачама. Ходах по авлији калдрмисаној. Чујем једну хапсеницу где нешто говори не само кроз нос него и кроз проваљено непце. У њеном гласу беше цела историја боловања. Дошло ми је да запушим уши само да не чујем тај глас. У то један „слободњак“ у ходнику процео се на прсте па онима који су још затворени у паклу главњаче довикује кроз прозорче:

— Брее, да знате како је хладно! Ено га Г. Министер хода у *зимском* капуту! —

Побегох горе. Хапсанција ми саопшти *нову наредбу*: Нико од посетилаца не сме остати дуже у посети од 15—20 минута, и то свагда у *присутству хапсанције*.

— Добро — рекох му на то. — Кад год неко дође к мени, ти погледај у сахат, доведи га к мени, слушај наш разговор, а кад се наврши 20 минута кажи моме госту да иде. —

— Ко, зар ја?

— Па не могу ја сâм терати моје госте. Реци им ти да ти је тако заповеђено.

— Ама зар ја да кажем, рецимо, г. Вукашину Петровићу да иде? —

— Шта ћеш кад је таква наредба.

— Валлах водем отићи у апс, него то урадити — рече поднаредник, удари петом о пету, салутира и оде.

И одиста после подне, и ако ми Ђока Богдановић дође у са свим „непрописно“ време, читаво два сахата пре одређеног времена за при-

мање, не само да га нико није зауставио, него нико и не дође да присуствује, и он остаде код мене читав сахат.

У авлији звони 4 сах., и Вукашин, тачан као гроф од Монте Христа, улази у башту. Ја му испричах каква је наредба.

— Починье влада да зазире од наших састапака — рече Вуле. — Јутрос је долазио к мени један човек послат од Стојана Протића да ме „на вешт начин“ и као „мој лични пријатељ“ испита: да ли сам ја зват у Рибарску Бању? То значи да се влада не осећа више сигурна *горе*. Даље сам сазнао да је Министар унутрашњих дела послао свима окружним начелницима шифрован телеграм у коме им каже да није истина да ћу ја саставити владу!!! Мени је сад одредио новог детектива који ашик улази у трамвај кад и ја, силази са трамваја где и ја сиђем, иде замном куда год ја макнем. И сад ме је доведе допратно. Ено га горе у ходнику онај високи мршавко са сламним шеширом. Нарочито пазе на Левентала. Код њега имају равно три детектива. —

— *Ad vocem* Левентала, ако га видиш, упитај га шта је то дуго разговарао на само са Нашићем, кад је овај дошао да му честита Царев дан. —

— Како ћу да га видим? Нисам смео ни да будем учтив човек и да му вратим визиту. Можеш мислити шта би се испредало из те најпростије учтивости. У осталом не треба да га питам. Ваја-Николче му је казао истину као обично. Него јеси ли ти видео данашњу „Самоуправу“. —

— Нисам још доспео да читам новине. Шта има? —

— Ево, па читај. —

— Бре. Чак уводни чланак! Дај да видимо:

"Инцириганџица." — У последње време, а нарочито од како је дошао из Беча у Београд г. Вукашин Петровић, који као да би хтео представљати неког незваничног представника Аустро-Угарске — такво је његово држање и понашање — стално се и тенденциозно претурају од извесних људи гласови: час како Краљ ипје лепо примио у бањи председника Владе, час опет како је незадовољан са Владом, час како је примио овога или онога политичара, па се пред њим неповољно изражавао о Влади и њеном раду, час како Аустрија тражи ово или оно, итд. итд.

Сви ти гласови сасвим су непотпуни, а смер им је и сувише провидан. Они имају да унесу забуну и неповерење међу грађане и трговце, и да им не дају маха да хладно и трезвено прате и оцењују догађаје. Није тешко погодити, да би такво расположење у Србији много нишло у прилог спекулантима и туђину, те се ови за то и старају да га створе, ма по коју цену, и ма којим путем. У борби која се данас води, сваки српски грађанин треба стално да има пред очима само један циљ: *добро Отаџбине*, и да буде уверен, да Краљевска Влада ништа не пропушта и све чини, да то добро Отаџбине сачува, обезбеди и унапреди. Овакве интриге, место да нас збуне и помету, на против, *треба само да нам отворе очи*, те да умотримо опасност, која нам се спрема, и да њима на супрот, истакнемо трезвеност и хладан разбор, па да сву своју снагу посветимо општем добру. Варају се сви који мисле, да могу путем интрига, подземних ровања и покушаја да створе неповерење између народа и Владоца протурањем лажних гласова, натурири Србији своју вољу. Као год што је, у најтежим ратним опасностима, умео да одржи храброст срца и трезвеност ума, тако ће исто српски народ, бистром памећу својом, и у овом садашњем сплету од интрига и тегоба, умети да нађе пут ка своме добру, и да одлучно пође њиме. Срби нису какво дивље афричко племе, него културан, поштен, миран али храбар народ, храбар у одбрани својих права, али и савестан у поштовању туђих. Као такав, умеће се он и у овим приликама одредити како треба".

— На ово је врло добро што владин лист овако пише? —

— Та није да је само добро, него сам ја ка-

зао моме брату да сазна ко је чланак написао да му пошљем нарочити хонорар. —

— Одиста сви се листови утркују да праве рекламу за нашу „црну“ реакцију. Ево да видиш како гуде „Радничке Новине“:

„Гласови о реакцији.“ — Гласови о завођењу реакционарног режима у Србији не престају. Они избијају некад јаче, некад слабије, а сада још кад се Србија налази притерана уза зид од стране Аустро-Угарске, мало времена треба па да се ти гласови и остваре.

Ово није немогуће, шта више врло лако изводљива ствар. Није прошло много а у новом стању већ се почело говорити, и то стално и по извесној системи са свију меродавних страна, како се не може владати у земљи под оваквим околностима. Политичке прилике у земљи нису такве да би се могло владати уставно и парламентарно. Тенденција свих тих гласова своди се на то: интерес овог стања захтева владу једне независне снажне руке у којој би био бич реакције и личног камарилског режима, пред којим и Устав и Н. Скупштина не вреде ништа.

А људи који се обележавају као евентуални творци, поспоци и функционери тог новог реакционарног режима нису нико други до завереници, завереници и цинични и војни. Ту је Атанацковић, Гепчић, Дамњан и Машини и многи други који се хвале делом од 29. маја. Они око себе већ скупљају Вукашина и Владана и остале познате типове реакције. Политичке контуре, политички јунаци из старог анатемисаног режима исти су и у новом. Пресудну реч у овој земљи увек и редовно имају такви типови. Они хоће власт, желе да владају сами, и не тиче их се ништа друго.

Социјална Демократија будним оком прати догађаје. Она слуги с разлогом недаће и за земљу и за себе, за своје напредовање при помолу реакције. И ради интереса земље и ради себе саме Социјална Демократија ће према својој снази све чинити да ова несрећна земља не буде више играчка у рукама једне бесне дворске клике и једне банде војничке и грађанске која ради на систематском упропаштавању ове земље. Нека борбени пролетаријат буде уверен да ће он у овој борбеној опозицији

бити сам и једини. Само Социјална Демократија је једина и истински борац за владу народа и слободе; она се једина с најпунцијом снагом бори против реакције. То је она показала и у малој Србији, и увек ће показивати. Пролетери будите спремни, јер и наша борба за више права и више благостања у питању је.

— Видиш ли, бандо грађанска и буржоаска, како ти гуди социјалиста?

— Ако, ако. То је све врло добра припрема за моје путовање по Србији. —

У то дође Мих. П. Живадиновић адвокат. Он је био у Солуну због неке парнице и вратио се пун пројеката за некаква велика индустријска предузећа, али Вукашину сумња да од њих може што бити.

9-ог Августа добила је Управа Београда наредбу да до 11-ог пошаље списак оних лица која код ње издржавају затвор на који су осуђена по пресудама земаљских судова. Донеше ми један формулар да га попуним. Ови моји у холнику unisono нађоше да је то због 27-ог Августа, тј. због Престолонаследниковога рођендана када ће бити помиловања... Наопако ако би то било истина да ме „помилују“ само 14 дана пре него што бих издржао целу казну за патриотизам.

— Ја то нећу примити. —

— Онда ћете бити осуђени на две године затвора најмање за увреду Величанства што нисте примили Краљеву милост, — рече капетан Собић. —

— Јок. Др. Савићевић даће ми лекарску сведоџбу да не смем маћи из кревета. Шта велиш, докторе? Rheumatismus articulorum acutus? Забрањено чак пренети у болницу? —

— Јок. Него да извршимо оно што је било у покојном „Виделу“. Нећемо да идемо из анса.

Нека изврше формалну опсаду наших хелија. Ми се живи предавати нећемо. —

Тако смо се шалили, али ја сам чак до после подне размишљао à la Чернишевки:

— Что дѣлать? —

Кад је после подне, тачно у 4 сах. дошао Вукашин и када му саопштих ову збѣгу, он пресече као на пању:

— Није то. Ти си заједно са пресудом по Рибарчевој тужби осуђен на 7 месеци, према томе ни по закону ни по Министарском претпису, ти не би требало овде да издржаваш затвор, него у Пожаревцу. Они сад хоће да те пошљу у Пожаревац... —

— И то је један мисао, што рекао Пашић! О, да их хоће ђаво надарити, само да виде колико и каквих људи би ме испратило до Пожаревца. За мене би то била права *Sommerreise*! У парку пожаревачкога завода много је лепше него у овој пљуваоници од баште, у којој ме поштована публика из полицијскога ходника, кроз онај вечно разбијен прозор, гледа као из какве бесплатне ложе како се вртим као зверка у кавезу. Што се хране тиче тамо је *Зоја*. Овај мој дупли земљак, за време последњег земљорадничкога конгреса, хтео је да побије своје Агамемноне, Периклесе и остале келнере што не оставе стотине осталих гостију само да мене служе. Тај је у стању да лично доноси порције своме великом Македонцу у „казнени“ завод, а што уме да прави пуњене паприке и мусаку то је за приповест! —

— Ако те они одиста сада преместе у Пожаревац, само ће се опет обрукати, а оно што им је главно неће постићи, јер њима је главно да нас двојицу развоје, а ја ћу, чим се вратим с пута, право теби у Пожаревац. Седећу код Ксе-

нофона, и састајаћемо се опет сваки дан. Остало време употребљу за агитацију. —

— А када ћеш ти на пут? —

— Сутра идем у Шабац. Одатле ћу у Лозницу, Љубовију, Ваљево, па онда преко Уба, Обреновца натраг. Мислим да ће ми за овај пут бити 8 дана довољно. — Ако тебе дотле преместе, ето и мене у Пожаревац. Ако не, ја ћу ти најпре реферисати шта сам урадио на првој екскурзији, па онда ћу у Туприју и Зајечар куда сам такође звао! —

10-ти Август. Рођен дан мога јадног Краља и пријатеља који сада почива вечни санак у Крушедолу... Хођајући по баштини непрестано сам мислио на тај дан, који сам пуних 30 година свечано проводио, ма где се тога дана десило... Што не грувају топови са Београдске тврђице? Што ми момак не доноси парадни мундир да ме пита је ли добро наместио декорације?... Не чујем да војна музика свира... Још не пролази трупа за парад...

Ах да... Све је то било и прошло... Онога чији се рођендан у целој Србији тако свечано прослављао пуних тридесет година, отерали су радикали помоћу Русије пре времена у гроб, и данас су они неограничени господари Србије, и ја, који сам творцу српске Краљевине верно служио, ја сам данас за то у тамници...

Да ли су барем данас српски радикали, који су иза сукње Драгине тако сјајно победили „тиранина и „аустријску продану душу“ — да ли су барем они данас *српски* у пуној сили и власти, када им *озго* нико не смета да остваре потпуно своје словенофилске, нихилистичке и анархистичке идеале? Краљ је тако „установан“ да је то већ брука. Таквога Краља није могао ни слу-

тити њихов Светозар Марковић, њихов Васа Пелагић, њимови Адами, Катићи, па ни дворски маршал на Цетињу, неумрли Ранко Таисић. Јесу ли бар данас срећни?

Ах нису! Они се сад гложе између себе око једне масне коске... Покрвише се не само само-сталици и фузићи, него изгледа да ће да се распадне и само велико радикаско Министарство Баја-Нице. Ево шта прича један жандарски каплар, који је *у цивилу* „на служби“ у кући једнога од Министара.

„Свако друго, треће вече искупе се г. Министри код наше куће, и лонцају се до неко доба ноћи. Али то није разговор као што су људски разговори, него једна свађа, једна дерњава, да се свака реч чује не само у ходнику, где ја стојим, него чак у авлији. Слушао сам кад се свађају лађари на Сави, слушао сам како се грде земунске пиљарине, када се ухвате за косе на великој пијаци, али све је то цвеће и ковиље према речима којима се грде господа Министри. Неколико пута ми се учинило да ће се побити *стоплицана*, у место „злаћенијех ножа“, и таман хоћу да улетим у собу да их развађам а они покуљају па куд који.“...

Каква ли је невоља тој великој госпоштини српској да се тако срамоте пред једним жандаром?

Ономад је кажу Стојан Протић излазећи са Пашићем из једне тако исто бурне седнице у самоме Министарству, пред момцима викнуо Пашићу „Доста сам те ја на мојим деђима носио“...

У осталом Бог с њима!... Како раде онако ће им и бити. Ја овако у апсу, зајмећи да плаћам интерес на дуг Управе фондова, не бих се данас трампио са великим господством Николе Пашића.

У вече сам читао новине. Антизаверенички лист „За Отаџбину“ донео је поводом данашњег дана овакав чланчић у црном оквиру:

„Десети Август.“ — Данас је рођен дан првог Краља српског после Босова, ослободилаца гордог Нима, Вране, Пчирова, Тесковаца, Прокуља, Куршумља и т. д.

На данашњи дан протиче се много горки суза у новоослобођеним крајевима за прегртно преминулим витешким ослободилацем његовим, уздикује много српско срце за огромним губитком који је српски народ сирћу његовом изгубио.

Политика је враншка ствар. Она је око живота човека да испреде шакоу невидљиву мрежу од интрига, да жена наменена жртви доња изгледа као некакав мисајрум, кога се треба и бојати и гушати.

Али, неумитна сирћ долази. Жртва иде у вечни покој. Жене, од интрига доуништају и либаје, и, о чудо!, пред зачуђеним очима гледалаца воскресаву уједина на једну, оборену жртву, дајући јој већ са свим другим изглед.

Од „Нерона“, од „тиранина“ пред историјом стоји сенка мјора родољубила владарца, али жртве савезничких интрига.

Јест. Ка се сећа оних народних осећаја око 1883 и 1889, и на данашње народне осећаје о неумитном Краљу Милану, тај ће лако појмити сву величину истине коју овде изнесмо.

Да... За владе и живота његова дигало се брале и камење пројина краља Милана, а сад, у овим описним приликама, након читло 5 година до његовој смрти, ево где и сад његови најљуби пројиници уздику: Ах! да је сад Краљ Милан жив!

Јест: Ах! Да је сад жив Краљ Милан!...

И ти исти људи, који признају како је србећа политика „враншка“ ствар, па од сваког српског родољуба направил „издајника“ отаџбине, од сваког мудрог владарца прави дотле тиранина докле га не убију физички или морално, ти исти људи не могу да појме да један завененик данас не би могао издржати шест месеци у тамници, они на другој страни тога истог броја свога листа мене

на зор трпају у заверенике, само да би мене највернијег слугу тога истог Краља Милана, за којим сада лију крокодилске сузе, могли на ново оклеветати. Ево шта доносе на другој страни:

„Завереничко-конзервативна партија. — Данас Вукашини путује за Шабац (као што смо већ раније јавили) у целим намеравањем образовања завереничко-конзервативне партије.

На челу ове „партије“ био би *Владан* и сам Вукашини.

Ова „партија“ ослањајући се на власт (коју ће јој завереници дати) и новац (који ће јој ставити на расположење Унион Банка) дошли би на земаљску управу ускоро.

Њој би Аустрија отворила границу одмах.

И поред новца и поред власти, и поред Аустрије наше је тврдо убеђење да ће од ове „партије“ имати најстрашнију штету баш и сами њени покретачи.

Толико!...

10.000 динара. — *Како смо известили: партија исплаћивана је са 10.000 динара, колико је плаћено „Д. Листу“ да нас пословено глуми и клевети.*

„Д. Лист“ постојеће, али мали, значајни орган нове Вукашини—Грелић—Владанове завереничко-конзервативне партије.“

„Толико!“ имају обичај рећи ови родољуби...

11-ти Август... Тридесет година пуних... А мени се чини као да је 11. Август 1876. г. био прекјуче. Све слике тако су пластичне, тако живе пред мојим очима. Најпре полазак „главног штаба“ са Черњајевом на челу из Алексинца на поред старог карантина галопом уз Рујевицу. Беше нас читав ескадрон српских и руских официра на коњима. Прва етапа у главном шанцу на Рујевици, па онда смо заредили од шанца до шанца. Главнoкомандујући инспира трапе, храбри, одушевљава их. Ми шефови одељења гледамо и наређујемо што треба сваки по својој струци. Дођосмо

до на подножје онога виса, који се подизаше као глава шећера. На његовом шиљку беше последњи шанец који имаћасмо да обиђемо. То је *Шуматован*. Бесни Руси јурнуше галопом и уз ту стрмен. Мој дорат, који је још пре рата био штрупиран у предње ноге, и не питајући мене, хтеде да покаже да и он то може и пазио је да не изгуби „ранг.“ Али је преценио своју снагу. На средини узбрдине спотаче се и паде на предња колена, а ја преко његове главе. Сви остали коњи за нама прејурише преко нас. Ама да нас ја једна коњита закачила. Устадох, дигох коња и сада га за казну ја тако потерах да сам стигао чело колоне пред самим шанцем. Капетан Живан Протић изађе на рапорт. Уђосмо у шанец. Два топа и две чете народне војске. Изван и позади шанца шабачка бригада (Илија Ц. Живковић) а мало доцније и једна пољска батерија (Милован Павловић). Таман ми ушли у шанец, отуд од Пруговца, савице шуме загрокташе пушке. Турци наступају... Сулејман-паша напада, и то са целом дивизијом низама... Борба је трајала до мрака... Живан предамном паде мртав погођен у чело... Шест јуриша турских одбијено благодарећи Кости С. Протићу, који је са свију висова иза нас, из четрдесет топова, сипао смрт у турске јуришне колоне. Али за време борбе нико од нас није мислио да ће из Шуматовца жив изаћи... И за то је нама овладала чудна равнодушност. Ја сам извиривао из грудобрана и јасно сам распознавао црвене и зелене гајтане на униформама турских колона које су на нас јуришале... Гледао сам сигурној смирџи у зубе не један тренутак него цело једно после подне... Ако је ништа истина, то је ово: да су ми ових тридесет година живота од Шуматовца до апсане у београдској полицији чист хар, поклон судбине...

И људи *мени* саветују да се чувам, да ме браћа не отрују у апсани!... Немају друга посла... Дајдер опет мемоаре Краља Карола. И он зна шта је балканска племенитост...

После подне ходам по баштици и чујем неку тутњаву низ басамаке и уз басамаке, некакав лом. Долази Dr. Савићевић.

— Шта је то колега? Што су се толико устумарали? —

— Краљ долази! — рече доктор — па сад на врат на нос чисте! —

— Хм. — учиних па наставих моју машинировку размишљајући о томе од куда баш данас да Краљ обилази апсане? Данас је слава XII-ог пука, данас је Краљ опет као и лане сигурно био у славу оних који су погинули на Шуматовцу, па је после можда упитао да ли још има који жив од оних што су били у Шуматовцу? Некакав пакосник могао га је потсетити да се један од тих што су до данас преживели налази — у главњачи...

Dr. Савићевић који беше отишао из баште после мога „Хм“ враћа се и јавља да не долази Краљ, него Његов Министар Правде Dr. Веснић.

Доврших моју машинировку, седох на клупу и узех да читам новине. У то дођоше сви моји да ме обиђу.

Док сам говорио с њима ја сам гледао у затворене прозоре ходника на главној згради полиције, и видех на моје пријатно изненађење, да је чак и онај разбијени џам, за који пет месеци нудим паре да се нов купи, залепљен једним табакком из некаквог деловодног протокола. Да је Dr. Веснић јуче јавио да ће данас доћи, безбеди би у место прилепљене хартије био нов џам. Овако није се имало каде слати за стаклоресца.

У тај мах се широм отворише оба крила једног од тих прозора и на њему се појави елегантна појава једне даме. Та појава потсетила ме, барем по оделу, на оне даме које сам сретао на врло елегантним екипажама у Bois de Boulogne и пред каскадом те париске шетнице.

— То је M-me Vesnitch — рече неко од мојих.

Сви погледасмо горе, али се прозор одмах закљони. Вилинске појаве нестаде.

Кад сам моје даме отпратио до кола и вратио се у баштицу дође ми апсанција.

— Е, како су се допале г. Министру твоје хапсане? —

— Није он ни долазио него само његова госпођа са г. Поцом Симићем. —

Хм. Веснић ипак није имао куражи да се самном види у моме апсу!... Можда се сетио оних писама што ми је као сурадник „Отаџбине“ писао...

— Госпођа је — причаше поднаредник даље — улазила у све ћелије па и у главњачу, била је и на горњем и на доњем боју, али је највише распитивала за г. Георгијевића, завиривала је у вашу затворену собу, загледала је књиге на вашем столу, и питала је где сте Ви? Ја јој рекох да сте у башти. Она је хтела да Вас потражи тамо, али јој је г. Поца казао да је то врло далеко. И тако се задовољила тиме што је озго из ходника погледала у башту, па кад је видела даме и господу око вас, отишла је! —

12-ти Август. Дакле остаје ми равно још месец дана да проведем у апсу, тј. ако вермају § 216 крив. законика, иначе још два месеца, а ако им и то буде мало могу ми ласно „напакovati“ још који месец за „опорочавање власти“ и распростирање обеспокојавајућих гласова.

Тек данас добих грчке новине које су иза-

шле после бугарских вандализама противу Грка, бугарских поданика у Варни, Анхиаљу итд. Тај бугарски „прогрм“ у вези са догађајима на Криту направио је ужасан ефекат у Елади. Сад тек почињу да поимају куда их је одвела 40 годишња луда политичка партизанска играчка уставности која је учинила да данас Грчка нема ни војске, ни флоте, ни администрације, ни правде ни полиције. Ево како из гласа кукају у резолуцијама на својим монстр-зборовима:

„Шта да тражимо? — Има више од 40 година како је дивље, ненасито, труло и незаконито партизанство заробило и подјармило Еладу, све законе њене и све велике народне интересе.

Партија влада а не Устав земаљски.

Партија администрује, партија суди, партија краљује.

Партија није ни народ у Грчкој ни јелинска нација.

Она је завера гора од бугарске. Јер ова убија и бенчасти поједине људе, а партија убија читав један народ.

170 скупштинара са 5 до 10.000 својих присталица решавају судбине целокупнога јелинства и то противно Уставу и законима ове државе.

Слушајте Величанство, чујте и ви Министри и скупштинари, који представљате јелинску државу! Од ове незаконите, непатриотске, непародне и партизанске државе треба да постанете држава, која ће да служи народу и интересима целе нације.

Свака служба треба да се врати на своје место. Не треба да још и даље управљају овом државом скупштинари и њени бедни органи.

Подела државних власти која је сада лаж, треба једном да постане истина. Правосуђе и администрација треба да се одвоје од политике.

Треба нам војска, и то што скорије. Али војску и флоту нећемо имати док не доведемо стране организаторе. Треба да престане радити срамна фабрика партизанских пензионисања, премештања и аванзовања по војсци и флоту.

Тражимо владу народну, патриотску, одушевљену, јуначку.

Ко нема толико храбрости да за народ жртвује своје партизанство и властољубље, нека се повуче из јавнога живота па ма ко он био.

Ако г. Теотокис хоће да остане председник владе, он треба да промени све своје Министре. Нећемо више Министре за партију него за народ. Партизанство се од данас прокламује као највећи непријатељ народа и јелинизма.

Ако г. Теотокис мисли да не треба да се замери партији својој, нека иде и он.

Краља молимо да ове године не иде на пут по Европи. Данас је грчки народ толико осрамоћен, да ће и они што чисте ципеле у Европи чим га угледају рећи: „Мора бити да Грци немају ни трунке честољубља када имају образа да излазе у свет после толиких резултата које гутају“.

Молимо Краља да измени владу, да сазове одмах Народну Скупштину у ванредни сазив, да изврши ово што изложисмо. Народ ће поднети сваки терет само да што скорије дође до добре војске и флоте.

Изјављујемо да Влади остављамо свега шест месеци да ово изврши, и ако не изврши нећемо више да чујемо за мирољубива и легална средства“.

Таман ја ово читам ето ти га г. фон *Левенштал* легациони саветник и отправник послова аустро-угарског посланства. Пошто се поздрави-смо, ја му преведох с листа ову јелинску кукњаву. Од ње, до благодати којом је политички партизанлук обасуо Србију, не беше далеко, и ја пробах да испитам шта они мисле у Бечу? Хоће ли се погодити најзад с Пашићем? *Он сумња*. Да ли би Dr. Вујић био погоднији, он је чини ми се већ успео да постане *Persona grata* у Бечу? „*Био је, сада чини ми се није више*“.

— А да ли би било сувише индискретно упитати Вас шта сте тако дуго на само разговарали са г. Пашићем кад Вас је посетио да честита Царев дан? —

На лицу Левенталовом наста извесно трзање, формално муње севају, чисто се види мождана радиња како да одговори на то питање, а да опет не каже ништа, што је врхунац дипломатије...

— Нисмо више од једног минута разговарали. Само сам га упитао да ли је он одиста послао к мени једног човека, и да ли је тај човек тачно мени испоручио његову поруку? —

— Па?

— Пашић ми је тако одговорио да ја ни сада не знам је ли он послао оног човека к мени или није... —

— Сигурно му је мало сметало што не влада потпуно страним језицима?... —

— О не, г. Пашић говори немачки као српски.

— То је пакосно, г. саветниче — насмејах се ја и почех у себи да преводим на немачки фразу „молем вам... знаш... овај... имам један мисао“.

Левентал ћути и грицка бркове...

— То је штета — рекох — јер ствар се сигурно тицала обнављања преговора за провизоријум или можда и за сам трговачки уговор... — Можда г. Пашић предвиђа тешкоће које ће настати на јесен, можда је сада вољан на извесне концесије? —

У лицу Левенталовом наста опет мало севање брзог мишљења.

— То не... У земљи има новаца... Изгледа да је г. Пашић сигуран да ће моћи бар неколико месеци издржати царински рат... А и ми ћемо ваљда моћи толико издржати... То не... Знате, овде је био велики учитељски збор, на коме су били и учитељи из наших земаља. Г. Пашић је нашао за добро да ми тим поводом поручи извесна уверавања, која су ми била тако пријатна, да сам хтео

да их чујем из његових уста, и ако он покаштво хоће да порекне и оно што је сам казао... Међу тим нисам имао среће да чујем ништа одређено. Његов се одговор своди на „јесте, није“ или „није, јесте“. —

После смо говорили о индиферентним стварима.

Тек што је отишао од мене Г. фон Левентал, Управник Београда Церовић звао је апсанцију к себи, и немајући стрпљења да га чека, пошао је лично да га тражи, срео га на басацима, и загрмео му овако:

— Јеси ли чуо? Од сада *нико*, разуми добро, *нико* од притвореника, па био он још под истрагом, или издржавао он апс по изреченој пресуди, не сме *никога* примати у посету нити ма с киме говорити без присуства полицијског чиновника. Јеси ли разумео? —

— Разумем — салутира поднаредник.

— Ако се — грмео је Управник још — противу ове наредбе само један пут погреши, *ти* ћеш одговарати за сва досадашња *буикарања* по апсу.

— Молим, Г. Управниче, важи ли та наредба и за *вамилије* притвореника? —

— За све без разлике. —

— Разумем! —

Одмах после овога саопштена је та наредба свима нама, и одмах се почела вршити. Мајор Миливој Ђорђевић, који је баш данас пуштен из петомесечног затвора за „Пожешку аферу“, јер је пресудом војног суда осуђен на читав месец *мање* него што је већ издржао у апсу — дошао је да посети Др. Савићевића, и дошао је право у башту. Тек што се са мном поздравио и почео ми се јадати да *није* *никада* *никоме* казао речи, због којих је издржао пет месеци апса, дође жандар и одведе га у канцеларију где га чека Др.

Савићевић са писаром Жиком. Сам шеф „кривичног одељења“ присуствовао је њиховом разговору. То мајору није ни мало сметало да каже да ће одмах да тражи пензију „јер неће да је активан официр када други гурају његову Отаџбину у сигурну пропаст“.

Сутра дан, 12-ог Августа, изашао је наш апсанција на рапорт и упитао је још један пут да ли ће та наредба остати и за вамилије апсеника. У његову сељачку и жандарску главу није никако могло да уђе да полицијски чиновник слуша и оно што муж са својом женом или са својом децом има да говори о породичним стварима...

Услед овога наредба је у толико преназначена да за породичне састанке не треба присутник...

Ови моји горе у ходнику договарају се да поднесу заједничку молбу: или да се Dr. Владан помилује или да се премести у какву другу апсану, јер није право да због њега једнога сви апсеници страдају...

Међутим ја сам поручио онима „горе“ да *ja neћu iћи* ни на какав састанак у канцеларију, јер апсана није *карантин* за заражене или за сумњиве због неке заразе, па да се притвореници могу виђати са својим пријатељима само у „парлаторији“. Према томе нека слободно свакоме, осем моје породице, који би хтео да ме види, кажу да ја *neћu* да говорим с њиме.

14-ог Августа. Понедеоник, дан купања. Зато у зору нисам ишао под мој душ, него право у баштицу. Из клупчета мисли које сам претурао по мозгу за време машировке, непрестано је вирио овај конач: Ама да не буде сувише претенциозно од Краља Милана правити „Модерног Лира“? Зар не би боље било од њега направити персонификацију „Балканскога Кнеза“, па потр-

пати унутра и она руска чуда, која сам нашао у новијој историји *стију* балканских земаља, јер су сви балкански владаци више или мање трагичне личности осем једнога Карола, који је испливао само за то што није „парвени“ него Хо-хенцолери? Поред ове мисли која ме је гњавила два сахата, беше ме у место Тореадор-марша, узјашила некаква друга арија, коју никако нисам могао да познам одакле је? Ако не буде Мазанијелова песма из „Мутаве Портчанке“. Буди Бог с нама! Револуционарна опера у глави најконсервативнијег старца!

У 10 сах. био сам пред купатилом у Душановој улици. Кад оно затворено. На капији цедуља: „Због нужних оправака итд.“ Сад ваља у Фаркићево. Али ја то нисам знао да јавим моме претпостављеном — апсанцији. Шта да радим? Онога жандарма који је одређен да ме прати нигде нема. Крије се као да га је стид што се други боје да бих ја могао побећи.

— Каплар Спасоје! — викнух. Иза првог ћошета појави се мој пратилац.

— Заповедајте Г. Министре! —

— Молим те, прочитај ово што пише на капији, па онда ајде за мном на Калемегдан у друго купатило. —

— Разумем. —

Каплар оде да чита, а ја полако пођох Душановом улицом.

Из једне каване излете предаме — гроф *Сарага* с мислима и с персоном, и замоли за допуштење да ме донекле прати. Наравно да му то нисам имао разлога забранити. У разговору он од некуда чуо да ја „говорим противу Краља.“ Одговорих му да то није истина и да ја немам никаквог разлога да говорим о Краљу у оп-

ште, а камо ми против Краља. На то се гроф гротом насмејао.

Кад сам био близу Св. Савског дома, испред једног стола пред каваницом преко пута, устаде један просед човек у проседом оделу и пође неколико корака преда ме да се поздрави самном. Ко је? Пуковник Милан Михаиловић! Мој ђак из Војне Академије, па већ просед! Елегантни велики господин и посланик Краља од Србије на двору Цара Аустријског, Императора Всеросијског и тако даље.

— Шта је, учитељу драги? Пустили? —

— Јок. Само на купање, један пут недељно.

— Па како, како? —

— Као и теби, мало горе! —

Док сам ја с пуковником разговарао „гроф“ се пун такта беше удалио, па кад се ја опростих с Миланом и пођох узбрдо, он ме је опет пратио чак до Пироћанчеве палате № 3. Ту се опростио и отишао у сокаче. Али ја сам *aus dem Regen in die Traufe*. Пред Факићевом капијом стоји најпакоснији новинар Света Јакшић да ме „обрадује“ како његов лист данас доноси белешку о посети Левенталовој код мене у аџу под насловом „Значајна посета.“

— Да си ти жив и здрав. Ово је већ пета Левенталова посета код мене у аџу. —

— Е, то је врло интересно. То ваља обрадити.

— Море, погани новинари, оставите ме ви на миру! —

— Не можемо. Ви сте човек будућности.

— Нешто ти на страну, знаш?...

Уђосмо у наше кабине, и кад се скидосмо, па одосмо у трљаоницу, Света, који има 130 кила, имао је дрскост тврдити, да сам ја са мојих 110

кила *дебли* од њега! Ја му одговорих да његови облици нису делови људскога тела, него читави *континент*.

— Е, то може само *Dr.* Владан да нађе, такве називе — зачу се глас из једне кабине. Познадох глас пуковника Васа Антонића, Министра спољних послова не само у Драгијаци, него и у светом стању, под самосталцима.

— Е, Ви сте то? Па како је на расположењу? —

— Па, онако... дуго ми је време...

— Што се не жените? —

— Сувише сам стар за то. По Мантегаци... —

— Мој господине, ваша је несрећа што сте много читали Мантегацу док нисте постали уображени болесник, који мора да иде на трљање и онда кад га чекају у Народној Скупштини због најважнијих интерпелација. —

Пошто сам их тако изуједао без зуба, и пошто је Антон њих све на мени осветио својом сакрментском масажом, кад сам се вратио у једину спасавајућу полицију, рекоше ми да ме је „шеф крив. одељка“ молио да свратим код њега мало у канцеларију. Помислих се мало па одох.

— Молим Вас, Г. Министре, да потпишете ово решење да Вам је саопштено! —

Прочитах. „На основу § 216 крив. закона сматрати ово дело за свршено, и акта у архиву“. За Управника, члан Митриновић.

Значи отпаде онај месец за Рибарца.

— То значи — рекох пошто потписах да ми је саопштено — да сам ја слободан 12-ог Септембра у 8 сах. јутра? —

— Молим, да видим пресуду — рече „шеф“, нађе акта па онда рече — Да, тако је. —

— Ви сте ме сигурно за то звали себи, што сте мислили да ја не бих у апсани имао чиме

потписати да ми је саопштено — јер, по вашој великој љубазности, Ви би ми то решење донели?—

Ова мала лекција старог човека и бившег Министра председника младоме писару полиције, била је довољна, да он после по сахата дође к мени у ходник и да ми лично донесе грчке новине и једно хитно писмо, које је мој син донео, па га нису пустили к мени јер је тек подне...

Писмо беше од Милоша Белимарковића из Врњаци. Јавља, по наредби свога веома болесног оца, да ће данас бити претен његовој сестри Милици са сином Тиће Марковића.

Написах одмах телеграфску честитку и предадох је писару с новцима да депешу експедира

15-ог Августа. Данас је у „Дневноме Листу“ и антизавереничком „За Отаџбину“ изашла оваква белешка:

„*У арати његовог господиња.* — Његова екселенција у жељи и нади Др. Владан Ђорђевић, затвореник у београдској главној полицији, изволела је се изшетати и јуче до купатила и Душановом улицом поред Калимегдаца, у пратњи његовог Госпоштва г. Степана Лукачевића династичара — за сад — овдашњег.

Ова симпатичка манифестација парламентарних жеља и намера Јаше Ненадовића и Сце, у време гласова и разговора о кризи и „интригама“ — заслужна је помена. Нека се династија и династичари ухвате само под руку с Владаном, па — никад боље!

„Д. Лист“

Последње писмо испало је врло дугачко, па ипак није завршено. Треба још да га допуним именима оних пријатеља који су ме за тих 14

дана обилазили у апсу, а које нисам имао прилике поменути у мом последњем писму. Дакле осем свију мојих и нарочито помињаних долазили су ми: пуковник *Dr. Мика Марковић*, Душан *Суботић* млађи, Љуба *Миљковић*, Хајим *С. Давидо*, Ђорђевић *Андра*, Драгутин *Настаћ*, ђенералштабни капетан *Пурић*, електричар Аца *Викторовић*, Хусејин *Дурић* (да се опрости, оде у Турску), кандидат права *Недељковић* (вероватно ће бити први доктор с Университета Београдског), Мих. *П. Живадиновић* адвокат, Љуба *Матић* проф. из Чачка, Никодим *Ј. Васић*, Милан *Т. Димитријевић* „Дуја“ адвокат и фанатик напредњак.

15-ог Августа. Данас је од мојих само Аца долазио. Сви су остали направили екскурзију на Авалу. Мама после тридесет година други пут. После подне посетио ме *Dr. Јарослав Кукељ*, окружни физикус чачански у пенсији, један од највреднијих лекара моје санит. администрације. Нађосмо обојница да нема мира до гроба, и да је према томе врло добро што смо обојница зорли остарили, те нећемо дуго чекати на једини прави одмор.

Међутим у том истом тренутку дешавало се ван апсеничких зидова нешто што доказује да јаван радник у Србији нема мира ни у гробу...

Колико има како је весели и даровити али скромни *Стеван Сремац* седео овде на овој истој клупи поред мене? Нема ваљда ни месец дана. Дошао беше да ме обиђе пре него што је отишао у „Бању“ да се мало „проведе“: беше здрав као дрен. Писац „Ивкове Славе“ и „поп Ђире и поп Сире“ сипао је шале као из рукава, камџијао је српски партизанлук у политици крвавом сатиром у којој је најгоре прошао разоритељ Стојанове напредне странке Паја Маринковић. Кад

се Стева самном опростио и отишао из ове баштице са његовим „хирошким шеширићем“ на проседој глави — нисам могао ни слутити да ће му данас бити *прајина*, да ће га данас већ спустити у гроб... Умро је од српског мурдарлука у Соко-Бањи. Инфицирао се кроз отворене хемороиде Пијемичја је оборила тај здрав храст као олуја слабу треку. И сад га сарањују. Не познавајући лично његовога брата Јована лимара, ја сам мало час написао и послао једно писамце њиховом рођаку, Евжену Дероку, у коме сам му казао колико од свега срца жалим што је Стеван Сремац тако прерано за српску лепу књижевност преминуо, и у коме сам га молио да целој Сремчевој родбини каже моје искрено саучешће. Тако нечујно и скромно ожалио сам ја Стеву, кога сам као српски романисте у оставци, умео боље ценити него сви његови панегиричари од синоћ, те сам га за то последње три године при сваком избору у Академији наука предлагао за члана, докле га најзад на последњем избору, баш пред мој улазак у тамницу, не избрасмо за правог академика.

А како га ожалише они којима је он само *допуштао* да с њиме банче и лумпују по механима? Један од оних „осам Драгинаца“, који је за једне панталоне пристао да за навек осрамоти Србију једном Драгом на њеноме престолу, кога је Стева из дна душе презирао, као што доказује Стевин последњи разговор самном, чим је чуо да је Стева опасно оболео, одјурio је у Соко-Бању, не што га је срце оболело за љувеч-кардашом, него да *за себе* прави рекламу у новинама, шаљући им депеше о стању здравља *свога најинтимнијег* пријатеља Стеве Сремца. А кад је јадни Стева издахнуо, онда је овај прв који се храни на ле-

шевима познатих српских јавних радника, поновио ону исту *гнусну* експлоатацију мртвог човека, којом је све поштене људе згадио приликом смрти Јанка Веселиновића. Сад је Стеви написао некролог, у коме је Стева *највећи* Србин, тако велики, да управо у историји Српства има само још два тако велика човека, а то су Јанко и — *Драгомир Брзак!*... Ко зна најславнију песму Брзакову, *ишампану* за јубилеј Тоше Станковића Беца, тај се морао згрозити на то поређење, на то скрнављење једног мртвачког сандука. Они што раскопавају гробове и који обијају мртвачке сандуке да украду који прстен са мртвачеве руке, или да откину драгоцене минђуше са мртве девојке, које је тужна мајка саранила заједно с оним што је имала најдраже на овоме свету — те хијене прави су голубови према овом експлоататору мртваца, који Јанка и Стеву барабари са Брзаком, и који од њих гради највеће беније Српства само да *он* изгледа као човек, јер је *и он* с њима освајивао, лумпујући по механама. Данас су његове новине пуне анегдота из живота Сремчевог. Господе, да може Стева да их прочита! Та ишамарао би тога литерарног мародера, као што га је неко други ишамарао на сред Кнез Михаилове улице. Али он је мртав и мора да трпи и ове најнедостojније спекулације са његовом скромношћу. Од беседника, који су мртвога Стеву пред целим Београдом славили, Гига је импровизирао у место Матавуља који није дошао, Стојан Рибарац је плакао, једини је Нушић говорио, и то лепо говорио, у духу Стевином, са пуно осећања и са речима његових творевина, онако како би га жалили јунаци његових приповедака. Алко је једини загледао у душу Стевину, као што доказује једна његова шала у којој прича шта би Стева радио

да је знао каква му се парада у Београду спрема. Вели: он би се још са станице извукао из мртвачкога сандука, побегао би право на гробље, легао би у свој гроб, а гробару би дао сто пара само да оној „паради с венцима“, када стигне из ва-роши, не казује где је његов гроб.

Такав је одиста био Стева. Бог да му душу прости. А онога који је Стеву исмевао градећи га највећим човеком у Српству и поредећи га са једним Брзаком (Драгомиром), казниће презрење свију честитих људи.

Али кад је већ реч о новинама београдским, ево шта је данас донела владина „Самоуправа“:

„Важна вест. — Г. Вукашин Петровић, пресумптивни наследник данашње владе (ако му не треба), отпутовао је, по својим „приватним“ пословима, у Шабац, а одатле је кренуо даље у народ за Лозницу. Собом води и прваке „енергичне“ Сељачке Слоге. Није искључена могућност, да ће тај господин, поред осталих својих „послова“, стићи и да саопшти својим верним, као и онима овде у Београду, да му је још о Ускресу ове године пућено да састави владу, и да је он једини човек у Србији, који је кадар изравнати њене диференције са Аустријом. Ослањајући се на своју у опште признату „истинољубивост“, он још може уверити у истинитост те тврдње многобројне чланове — Сељачке Слоге! А кад то буде, онда је ствар готова.

Ако је истинито оно, што тај господин држањем својим хоће да представи, на име: да је он као неки неслужбени представник аустријске политике у Србији, онда се његовим патронима одиста може честитати! Подеснијега човека за цело нису могли наћи!“...

Истог дана послата ми је из Лознице оваква отворена карта са сликом модернога купатила у Ковиљачи:

„У слободном Подрињу сећамо се тебе у анеу, и шаљемо ти срдачно поздравље.

Вукашин,
Настип“.

Не могах им благодарити јер је Вуле међутим сигурно даље отпутовао, а Драгутин је на свом имању у околини. У осталом Вуле се по програму враћа прекутра.

16-ти Август. У баштици зором врло хладно. Од сваке експирације направи се облачић. Та то је већ јесен, у половини Августа. Али да, ми смо и у календару као и у свему назади. По астрономском кроз који дан настаје јесен.

На један пут загрмеше топови са тврдиње београдске. То Краљ Петар I полази да обиђе источне крајеве своје државе, или, као што једне београдске новине јавише, то г. Пашић са Краљем оде да обиђе своју постојбину, која се за њега јуначки борила и гинула на Краљевици док је он пешке прелазио преко железничког моста на Сави...

Ова топовска грмљавина кроз јутарњу тишину лепог ведрога дана подсети ме да смо и ми, пре шест година, на тој истој лађи „Никола II“ пратили Краља Александра и његовог оца на пут по тим истим крајевима. То путовање беше *истински* тријумфални поход Обреновића, јер бар сада у апсу, немам никаквог интереса представљати полицијски дочек као народно одушевљење. Ја сам онда имао нарочитог интереса да разбирам, шта је полиција наместила, а шта је спонтано осећање народне масе. И видео сам својим очима и данас опет тврдим: да су онда оба Краља били одиста на врхунцу популарности. Па ипак данас су та два Краља одавно убијени. Они су иструнули већ у гробу, а ја сам у тамници, и данас ће да славе такве исте тријумфе у том истом народу Краљ Петар и његов велики Зајечарац. Да Бог да њима било дуговечније него што је било

нама суђено, ама је ова грудва земље чудан топрак!

Из ових мисли трже ме шкрипа баштенских врата. Уђе *г. Ђокић* „штампар“ оне штампарије у којој се штампа антизаверенички лист „За Отаџбину“. Поздрави се самном па ми рече:

— Још није свршено са мојом оптужбом због оне афере на Велики Петак, а полиција, гонећи све што је у вези са нашим листом, ухапси ме по други пут, и осуди полицијски на 15 дана. Хтео сам тај затвор да заменим новцем, али за мене је 150 динара велика сума те се реших да одлежим и ту казну, надајући се да ћу добити хелију горе где сам и пре био. По нарочитој заповести ја сам затворен доле поред главњаче у соби № 5 са неким лоповима. Пуштају ме на чист ваздух само 2 сах. у 24. То бих зар издржао, али ме поједе жива нечистота у № 5. С тога сам баш сад изјавио да хоћу да платим 100 динара, само да ме не једу ваши још 10 дана. Мислим да ћу бити пуштен за један сахат, и за то сам дошао да Вам се јавим. —

— Хвала. Кад опет будете у вашој редакцији, кажите господи „легалцима“ да трабуњају којешта кад и мене трпају у заверенике. Кажите им да није далеко време када ће се та господа самих себе стидети за оно што у последње време штампају у свом листу о мени и о *г. Вукашину*. —

— *Г. Министре!* Кад год је у нашем листу изашла која белешка противу Вас, ја и *г. Т.* увек смо протестовали, али ја нисам смео да им кажем шта знам, јер кад сам полазио из апса, ја сам Вам дао реч да нећу никоме причати што сте Ви, примајући Ваше госте, пред нама свима говорили. После јучерашње потице о Вашој шетњи са „Сарагом“ ја сам изгрдио целу редакцију преко

двојице који су ме синоћ посетили. А данас, чим се вратим у редакцију, дајем Вам поштenu реч (овде Ђокић скиде шешир и довршио је реченицу гологлав) да ћу им казати ово: Ако не престанете са лажима о г. Владану, ја нећу, више да штампам ваш лист! —

— Молим Вас, покрите се. Довољно је ако им кажете моју поруку. Збогом! —

— Кад сам из баште дошао горе да доручкујем, мој момак донео ми од куће једну депешу из Врњаци. Она је гласила:

„Отац овога часа преминуо. Милош.“

Ах! У сред прве родитељске радости заклопио је очи на свагда веран слуга Обреновића, победилац на Пироту, Нишу, Грделици, Два Брата, Врању!... Још једна трагедија! Не беше му суђено да дочека ни венчање добре секе...

Бенерал Бели-Марковић отишао је на рапорт Краљу Милану: да се све оно, што му је он онако пророчки писао као Намесник Краљевског Достојанства пре 16 година, од словца до словца испунило. Краљ Милан онда у Паризу није веровао своме Војводи, и за то је платио главом и он и његов јединац.

Ј. Белимарковић је издануо у онај час када је Београд сарањивао једног даровитог али скромног књижевника као каквога Краља.

Њега ће саранити у Врњцима његова најближа родбина и оно неколико људи који станују у Врњцима кад није сезона...

Над отвореним гробом победоноснога Команданта Шумадинца неће грмнути ни пешачки ни топџијски плотуни... Бог свети зна да ли ће се *данашње* војне власти сетити *права* службе те да пошљу барем пеш. пук из Крушевца и коњички из Крајева у Врнце да одаду војничку

почаст, не бившем Краљевском намеснику, него Команданту корпуса...

Да нисам баш данас у тамници отишао бих макар ја сам у Врбце да пред његовом гробницом кажем ко је и шта је био Белимарковић војсци, Обреновићима и Отаџбини.

Али ја сам у тамници.

Морао сам се задовољити да пошљем само један телеграм његовоме сину.

Мило ми је што су и сви моји од куће без договора самном учинили то исто. Кад је мој син однео телеграме у станицу видео је у њој грдну хрпу депеша за Врбце.

Лака ти земља Ђенерале! Tu as bien mérité de la Patrie...

17-ог Августа. Јутро све хладније. Нема ништа више од мог душа. Оставићу га за спомен апсани да се нађе радикалима кад их почну опет апсити, јер код овог помора који је заређао, тешко да ћу моћи урадити што сам обећао Церовићу у Крсмановићевом купатилу. — — —

Вукашин се вратио с пута, и наравно тачно у 4 сах. по подне дошао к мени.

Таман он почео да ми прича како је по внутрености лупао добош „да није истина да има кризе и да ће Вукашин Петровић саставити кабинет“, таман ми рече да је у Лозници сâм гледао како лупа добош и како добошар чита ту бристру депешу властима, а мој апсанција дојури као без душе.

— Молим Г. Министре, заповест је да можете госте примати само у мојој канцеларији! —

— Нико мени не може заповедити да примам моје госте у жандарској спаваћој соби. Или остани ти овде да слушаш наш разговор, или

нека дође који од г. г. чиновника да присуствује. —

— Молим, ја сам сад изео ватру од г. Ценића што је Г. Вушашић отишао у башту. Молим да дођете у моју собу. —

— Ја сам у апсу али нисам у карантину. Нећу да идем у парлаторију са жандарским креветима. —

— Онда Г. Вукашић мора да иде. —

— Добро. Збогом Вукашић! — И ја га испратих.

Мало доцније јавише ми Јована Сремца. Дошао да мене посети, па га задржали у авлији, док ја дођем у „канцеларију.“

Ја изађох само до авлије, пружих руку Стевином брату и понових усмено моје саучешће али се извиних и казах му за што не могу да га примим. Јован рече: „Знам. Ја сам само дошао да Вам у име целе фамилије благодарим.“

У то уђе у авлију и пуковник Др. Мика и смеје се. Једва су га пустили до авлије. Ја му пружих руку и рекох му да не могу да га примим.

— Знам зашто — рече он. — Имаш право! Збогом! —

Ја се опростим са Стевићим братом, који ми показа већ огромне фотографије са јучерашње пратње — па се вратих у баштицу, где сам мирно наставио моју машинировку.

Сад је апсанција сâм вратио Др. Николу Петровића и све друге, који су хтели к мени.

Ово враћање људи учинило се мало незгодно наредбодавцима озго, и они послаше апсанцију као парламентарара. Ако хоћу могу госте примати горе у канцеларији шефа кривичног одељења. У мало му писам одговорно да иде у шевин далак.

Децу ми пропустише у башту. Њима непричах шта је било, и по њима поручих пријатељима да се не труде за бадава до полиције, него ако имају што да ми јаве нека то учине преко њих.

79.

24. Августа 1906.

Ово је шести дан како нисам кључио у ове моје белешке. Мислио сам да их нећу ни продужити, јер пошто нећу да идем у жандарску „канцелацију“ да између поднаредниковог и каплар-Милуновог кревета, примам моје госте, то се они редовно враћају, ја их нити видим нити говорим с њима, и према томе немам шта ни записивати. Сада виђам само моју жену и децу, па и њих морам да отерам чим избије 6 сах. по подне, јер ако остану само неколико минута више, појављује се апсанција на вратима од баште, што значи „свршено је време за разговор.“ Синоћ га баш упитах:

— Зар је већ шест? —

— Нисам ни ја гледао на сат — рече поднаредник — него ме они озго потсетише....

Бадава, тачна администрација па то.

Али ако ја немам сада с киме да разговарам осем са мојом децом, и према томе немам шта да записујем у ове моје апсеничке белешке, у толико се више говори у вароши и по новинама о мојој маленкости и о Вукашину.

18-ог августа казаше ми да су чули и од једног фузионаша (Максе Антонијевића) и од једног самосталца (Мила Павловића Крпе) како ће на сигурно у скоро доћи *моја* (?) или Вукашинова влада!

Што се тако *говори* није чудо, Београду већ дуго траје Пашићева влада, Београд не може да живи без сензационалних вести или *horribile dictu* без најмање министарске кризнице! Али да су чак *новине* пуне таквих комбинација то је већ којешта.

Левенталова посета изазвала чак читав уводни чланак у Рибникаровој „Политици“:

„Г. Левентал. — Мало мало, па тек читате у којем београдском листу:

„Отправник послова аустро-угарског посланства г. Левентал посетио је у затвору г. др. Владана Ђорђевића...“

Посете су све чешће: изгледа да између барона Левентала и др. Владана Ђорђевића постоји дебело пријатељство. Нека постоји! То се никогда ништа не тиче, али су те посете ипак од стране г. Левентала једна крушна некоректност.

Он мора да зна, да г. Владан седи у затвору због једне политичке кривице. Он сем тога зна, да г. Владан Ђорђевић важи као највећи непријатељ парламентарног режима у Србији. И кад то зна, онда не сме да му чини посете на тако оствентативан начин, и да у исто време не изазове сумњу, да те посете важе г. Ђорђевићу као противнику парламентарног режима, а не као приватном човеку.

Представници страних држава морају о таквим стварима водити рачуна. Они немају право да се мешају у унутрашње послове дотичне земље: немају право да исказују своје симпатије ни једној политичкој струји у земљи и ни једној партији. Како ћемо ми удешавати наше ствари у земљи, какав ћемо режим усвојити, то је наша брига, а не њихова.

Зна г. Левентал све то врло добро и сам, али мисли, да као представник аустро-угарске владе може у Србији да ради што год хоће. И он вероватно, као и они бечки трговци, чије смо циркуларе саопштили пре неки дан, сматра Србију као *unabhängigkeit* Аустро-Угарске, па мисли да као у својој земљи може да ради што год хоће. И иначе се каже да Аустрија у Србији поставља владе и обара их! Зашто онда да и он, као представник Аустро-Угарске, не умеша мало своје прсте у наше ствари!?

Бечки листови иступише зубе говорећи непрестано о некоректности Србије. Говорили су то и кад је био на влади кабинет г. Љуб. Стојановића и кад је дошао кабинет г. Пашића. Казао је то чак и аустријски цар нашем посланику г. Мих. Вујићу у лице. А нико не говори о овим некоректностима аустро-угарскога посланика у Београду. Нико не рече ни речи о оном скицирању београдскога терена аустро-угарскога војнога аташеа Пом-јанковског: нико од њих не спомиње ни ове некоректности барона Левентала. Они могу да раде што год хоће, а криви смо увек само ми, ми смо вечито криви!"

Чини ми се да је баш у „Политици“, за време руско-јапанског рата био један велики чланак у коме је била трогателна молба — Богородици, да подари победу руском апсолутизму над Јапаном који се баш бранио од руског мешања у унутрашња питања Кореје... На сваки начин интересантно је да је овај чланак сутра дан (19 Августа) прештампан од речи до речи у владином листу „Самоуправи“...

„Дневни Лист“ пропратио је прештампавање Рибникаровог чланка у Самоуправи овако:

„Некоректност и — недоследност. — Показујући плашљиво и обазриво за писањем осталих независних листова, „Самоуправа“ се осмелила да донесе један цитат из „Политике“ о некоректности аустро-угарског отпавишца графа Левентала, који посећује у затвору Владана Ђорђевића, осуђеног за издавање државних тајни.

Ми знамо зашто је „Самоуправа“ чекала док та вест не изиђе с коментарима које би било угодно и слободно прештампати и у владином листу, али не разумемо што „Самоуправа“ није прештампала, ма и без коментара, истовремену и јавну шетњу апсеника Др. Владана Ђорђевића са Стеваном Лукачевићем, перјаником Јане Ненадовића, дворског — становника, рецимо.

То је једна недоследност и — непотпуност у мишљенима којима је запацнуто „Самоуправино“ писање последњих дана“.

Чујем од деце да ће Левентал упутити молбу

Рибникару да му састави списак оних лица у Србији, које може посећивати а да се њему не замери.

Онима око антизавереничког листа „За Отаџбину“ није било доста што су донели овакву белешку :

„Г. Вукашин Петровић је намеран да дигне из мртвила „Сељачку Слогу“ и за то ће се за 30. ов. м. саставити збор чланова „Слоге“ на коме ће се место г. Милосава Куртовића изабрати за вођу „странке“ Вукашина, који ће уједно бити и директор и газда Сељачке Банке. Ради агитације Вукашин је ових дана путовао по Србији и сицећ се вратио у Београд“.

него су му већ одредили и новог официозуса :

„Вукашинов официозус. — Према вестима које је пре нели дан добила „Самоуправа“ из Шапца, „Д. Лист“ је занета будући званични орган Вукашинов, као што смо ми први јавили.

„Д. Лист“ је покушао да се одбрани, али са врло slabим успехом!“

А ево како је гласно чланак „Дневног Листа“ за који они веле да је покушај за одбрану али са slabим успехом :

„Гласови. — Гласови о промени кабинета нису престали. По једнима, по повратку Краљевом реконструирао би се кабинет под шефством Вујићевим, по другима би извесни чланови фузионашког екуштинског клуба предложили заједничку владу са самосталним радикалима као један приличнији повод за реконструкцију кабинета, по трећима нови кабинет би био бурија за Владана и Вукашина, тиме, што би се образовала коалициона „патриотска“ влада из свих парламентарних и непарламентарних фракција.

Све то не треба да буде вероватно чак ни као глас, јер свему овоме нема разлога ни потребе. Каква је да је, и каквим путем да је дочекала власт, данашња влада, има уз са своју парламентарну већину, и док се она не одрже тешког бремена државног, нико нема права да је сарањује живу.

Најмање још Пашићева влада сме пасти само по жељи Аустрије, Вукашина Петровића и Јаше Ненадовића. Ако у њеном раду на споразуму са Аустро-Угарском има грехова и некоректности који би оправдали повлачење извесних личности, о томе има да каже не Јаша Ненадовић по Народно Представништво и владин парламентарна већина“.

Резултат свега овог пискарања по новинама од 18-ог Августа био је за мене овај: да покушим целу моју апсеничку литературу да је спакујем и да је предам моме Никици, који је имао сутра дан рано поћи за Беч да се спреми за своја последња два испита.

И тако су сад сва моја писма из апса далеко од Београда.

19-ти август знаменит је за мене по овој карактеристичној ситници: Ја седим у башти те читам мемоаре Краља Карла и бележим места која ми требају за мој извод из живота тога *Господина човека* на престолу Румуна, који су такви исти као и Балкани. Баштенска врата се тихо отворише, један мени непознат жандар уђе, пажљиво затвори за собом и остаде у сенци од плота.

— Шта је? Кога тражиш? — упитах.

Жандар ми рукама даје знак да не говорим, осврћући се да види да ли га може когод видети озго из ходника Управног, стаде ме рукама звати к себи.

— Шта ти је, што се заносиш? — рекох и приђох му.

Жандар ми пружи кутију специјалитета цигарета и проханта: „Долазио је онај г. Шпекулант па га нису пустили вама, а он ме после замолио да ово *доштурим*“ и одмах оде из баште.

Дакле већ мора да се кришом уноси и дуван за мене! О полицију твоја је бистрина безгранична!

Док се новине београдске препирале о мени и Вукашину, ја сам читао два француска мемоара о грађењу целе мреже српских железница узаног колосека. Први се оснива на мало застарелој статистици. Код другогa беше ми интересно видети како се из насељености на простору од четири километра десно и лево од пројектоване линије израчунава *основни број путника* на тој линији, као и израчунавање: колико од произведене хране и стоке у извесном рејону треба одбити за потрошњу у месту, да би се израчунао број тона који би се транспортовао том линијом. Резултат је: да би капитал који би се утрошио на све те линије у равнини, на купираном и врло брдовитом терену, носио 5%, без државне гаранције. Онај који ми је послао те меморандуме само чека да ја изађем из апса, па да идемо заједно у Брисел за овај посао!... Хајде бакалум. Сваки је продуктиван посао бољи од бављења србијанском политиком.

Данас сам довршио моје Маријенбадско лечење у апсу. Навршило се 6 недеља како сваки дан узимах по две кавене кашике маријенбадске соли.

21-ог *Августа* одох у Фаркићево купатило (јер Кремановићево још се оправља). На његовом тачном кантару видех да имам 109 кила. Значи само два кила више него после лањског врло енергичног лечења при коме сам не само пио маријенбадску воду него сам се сваки дан масирао. Врло сам задовољан резултатом.

За време масаже Антон ме је тако гњавио и тукао да сам га упитао да није и он радикал па ми се сад свети за Владановићину?

— Ја не радикал — бранио се Швабо — ја имам гаће! —

Један човек који се на другом столу масирао погледа мог Антона крвнички па оде у каду.

Доцније сам сазнао да је то био такође радикал из Ваљева.

Дође и господин Гођевац. Он ми са свим радосно рече:

— Знате ли? Граница је отворена.

— Е? Нека је са срећом — рекох колико да човеку не кварим тако јевтину радост.

Један го човек јавља ми се врло учтиво. Једва га познадох. Г. Тајхман, секретар немачког посланства. Дуго је стајао поред мога мучилишта и разговарао ме. И он има фикс-идеју да ја „морам доћи на владу.“ Казах му да сам зато сувише стар и уморан. Вели да се на мени не види ни једно ни друго. Рекох му да ми се *лади* при самој помисли на власт. Вели да ја сувише немачки схватам *дужност* да би ме то уздржало. Сигурно зна да ја имам и прајску медаљу „für Pflichttreue“.

Побегох у сандук за знојење, а г. Тајхман оде.

„Вечерње Новости“ у данашњем броју имају овакав чланцић:

Једно парче наше полиције. — Један телеграм од министра полиције: Извештава се начелник округа подринског да тамо долази бивши министар г. Вукашин Петровић и да се на њега мотри. С ким се састаје, шта говори, шта смера и куда све иде треба начелнику тачно да буде познато и о свему да ме извештава. У случају прекорачења законске слободе начелник треба да зна шта му ваља радити.

Окружни начелник ереским начелницима: Господин Министар унутрашњих дела нарочитом депешом јавља: да у подрински округ долази бивши министар Вукашин Петровић. Наредује вам се да у вашем делокругу добро мотрите на тога човека, да га на сваком кораку пратите, да пазите с ким се састаје, шта говори,

шта обећава, куда иде и шта смера, kao и то у ком је циљу дошао. О свему ћете ме тачно извештавати.

Срески начелници општинама: Јавља се тој општини, да је у овај округ и срез дошао неки Вукашин Петровић, бивши министар под Миланом и Александром. Наредбује се председнику те општине да добро пази на њега, с ким се састаје, шта говори и ради и куд мисли даље кренути, па о свему да ме тачно и брзо извештавају.

Општински добоши: Др-р-р-р-др д-р д-р-р-р! Народ се скупља да чује. У Лешници седи г. Вукашин Петровић пред механом и слуша. На десет корака пред њим виче добошар: Народе! Заповест од господина начелника, да у вашу општину долази неки Вукашин Петровић да мути и да припазите шта ради, с ким се састаје и шта говори, па то одмах да јавите општини, а и да се не дружите с њим, јер он није дошао добрим послом — да знате.

Друм, друм.

Вукашин се смеје. Младен Исаковић, кмет Лешнички приђе гомили, која се разилазаше, и рече јој: ево тога Вукашина, и указа претом на њега. Гомила радознано приђе и види Вукашина где се слатко смеје. И сама се насмеја. Вукашин и Младен понуде је да поседа, она поседа. Вукашин поручи пиће и онда наста Никова слава.

Министрова наредба, која је цифрована зато да остане тајна, завршила се овако јавно, па добошу, а полиција је одиграла и овет једну мајсторску глупост, која јој у осталом није прва.

Па да у Бечу не знају чак и датум кад је Андре Бар посећивао поједине личности у министарству спољних послова!

Славу полицију имамо ми."

22-ги Август. За време јутрење машировке одоше ми мисли на мог „Модерног Лира“. Поред судбине главног јунака, Краља Милана, могло би се денешама, рапортима његових посланика на страни, писмима владалаца изнети судбина *свију* балканских владара. Ако поред тога, сам Краљ Милан испадне прави нови Лир, у толико боље.

ако не, за титулу „Балкански Кнез“ биће и сувише оправдања.

После подне хтео *Јовица Ф. Христић* да ме посети, чим је стигао из Цариграда. Одговорено му је „Састанак у апсани је забрањен, а Господин неће да дође овамо.“

Милан ми је причао да је Вукашин, који је данас ручао код моје куће, врло задовољан својим путем у Подриње, и да ће сада у Шумалију.

После узех да читам новине.

Ево шта нађох у „Одјеку“:

„Непојмљива страв.“ — Сећате ли се овога смрзавка из гатке? Сунце страшно припекло; узаврела вода; усијао се камен; испуцала земља; сагорело лишће на дрвима — а он стоји на сред друма, дрхти од зиме, и виче: а јао, смрзох се! Поведе га царски зет са собом, и кад му одредише да скочи у ужалену пећ, посла њега. Мишљаху изгореће од ватре, а он стоји посред усијање пећи, дрхти и цвокоће, а кроз дрхат и цвокот чују се речи: а јао, смрзох се!...

Тако прича гатка, а ко зна да ли је то било у истини. Али ево, данас, кад у физичком свету влада пара и електрицитет, а у умном Лотар Бухер и Стојан Протић; данас, кад су са земље одагната сва зла бића: и аждахе и вукодлаци и вједогоње и стухаћи, и чаратани и репачи, наша влада дрхти од страха, као онај јадни смрзавко из народне гатке о зими. Има своју „снажну и јаку скупштинску већину“, има цео народ уза се; располаже снагама првога реда што „Србија их још рађала није“ — и опет дрхти и цвокоће... На челу њеном најумнија глава и најпроницљивији дух, „што ће бечког преварит“ ћесара; ту мудри финансијер, чија слава помирава глас Колберов; ту Стојан што зна чак и патагонски парламентаризам, и опет тај букет праведних Аристиди, мудрих Аристотели, златоустих Демостена и храбрих Леонида, дрхти и цвокоће...

Каква је то чаробна моћ која је угасила свету ватру у жарким прсима родољубиве владе, „те се место срца, ухватио лед“? Каква је то сила и крајина од које страхује једна јуначка странка, која се „тридесет година

неустрашимо борила против мрачне реакције? Ко је, где је, шта је тај који је „највећу странку“ и „најумнију владу“ толико замрзао те на овим толиким данима, под овим „највећим слободама“, и у ово „најпарламентарније доба“ не могу да се откраве и одмрзну?...

Свега су двојица! „Две Циганке — цело оро“, што рекла наша народна изрека. Један је од њих у затвору, и ту га походи аустријски отправник послова; други је у слободи и тај походи аустријскога отправника. Сваки, сваки помицај те двојице прати страњљиво око владино; због њих се пишу уводни чланци у владином листу; због њих куца телеграф, лунају добоши, шаљу се расписи — читава узбуна за два политичка мртваца! А шта могу они *данас* у Србији? Влада ужива потпуно поверење крунино: народ је листом уз њу, као што вели „Самоуправа“; скупштинска већина сва је сабијена у песницу Пашићеву, а влада је састављена из опробаних државника и мудрих политичара! И зар у таквим срећним приликама, пред владом за коју нема тешкоћа, пред дојучерашњим проповедницима царинскога рата, пред државницима који су презриво говорили о „питању свиња и волова“ и истинили „историјске моменте“, зар ту може бити ма чега да срце задрхти и зуби зацвокоћу? Шта могу Владан и Вукашин, баш и кад би им се, неким чудом, поверио састав кабинета? Није ли „Самоуправа“ доказивала, нису ли чланови владе и њихови помоћници тврдили, да је при тајном гласању апсолутно немогуће ни мало утицати на вољу народну. А зар се та воља није манифестовала на прошлим изборима за фузионаше? Зар није то било и на накнадним изборима? И зар и оно мало наших гласача није већ смерно и покајнички приступило руци великога државника Николе Пашића и мудре свезналице Стојана Протића? Сад нека дођу Владан и Вукашин! „Хоће доћи ал ће грдно проћи!“ Гласање је тајно, народ сав фузионашки, и како нема нигде ни једног несавесног гласача, Владан и Вукашин неће добити ни једнога јединог посланика! Неће сад бити као некад: нити ће Пачу побећи са гласања, нити Весинићи отићи на циљбочно место, нити се Пашић дохватити савскога моста, нити Стојан Протић издавати чиновницима поверљиве наредбе у корист реакционарне владе. Све ће одважно поћи у бој против пове реакције

и храбра војска, под јуначким вођама задобиће још један мегдан, и повећати низ витешких дела још једним славним подвигом. Хоће, ако Бог да, што рекао покојни Телешевин.

Али, Устав, зар се он не може укинути? Не, не, тога се не треба бојати. Имају фузионисти два класична бојна оружја против такве мере. Једно је од тих оружја израз њихове моралне снаге — то је она мањичка реч: „што горе то боље“. Друго је обележје њихове мудрости — то је онај срећни проналазак „легалне опозиције“. И кад извали нова Владановићина, они ће, као онај Шчедринов карташ идеалиста, само узвикнути једну од тих великих речи, и — Владан ће прснути као каква трула машина!...

Што сте се, бре, тако сневољили и скукуњили, јадни вас не знали? Што вас је ухватила тролетна грозница, те идете као потроване муве? Де, не бојте се, мајка му стара, све ће за вас бити добро. Ви ћете поручивати тонове, ма можете узети и онај *горн модел* Шнајдеров, који сте по скупу цену хтели узети *без проби*. Ваша Земалска Банка, у чијој су управи чланови кабинета, посредоваће при великом државном зајму од 130.000.000. Рударске концесије Пашићеве биће добро продате, на велику радост српских шума. Кредит од 500.000 ви ћете потрошити, а ваша ће вам већина веровати на просту реч, да сте тај новац најкорисније употребили. Све за чим сте сидно жудели, због чега сте онаку хајку на нас подизали, и погане листове против нас покретали, због чега сте нам и породице вређали, и агентима нас аустриским називали због чега сте нас у Двору клеветали и панкали — све због чега сте код живе већине власт приграбили, све ћете *он* свршити. Не бојте се, не брините се, и исправите мало главу, да Србија не црвени због тако кукавичке владе, која дрхти од најмањег шушња и боји се чак и политичких лепшина*.

Пошто сам се тако наужовао београдских новина, вечерас па онда хтедох да читам што паметније, док тек дође један од мени непознатих жаандара.

— Послао ме дежурни члан да Вас питам Г. М. како сте са здрављем? —

— Ене? Што то? —

— Баш сад на телефону питају од Ваше куће како Вам је? —

Одох сам на телефон у соби дежурнога члана. Овај, Др. Јанићије Јовановић, некадашњи мој писар, доцније јунак једног од романа г-ђе Десанке, најпосле оглашени управник кажњеничког завода пожаревачког, чини се да ме не познаје. И ја га хич не зарезујем, него право на телефон.

— Ко је тамо? —

— Госпођица Ђорђевићева. —

— А, ти си Талице. Шта значи твоје питање управи када си ти пре једнога сахата била код мене и знаш да сам здрав? —

— Ево шта је. Мало час је Ханџарлија до-трчао као без душе и јавио нам је да се свуда по вароши говори да те је ударила капља, и чак да си већ умро! —

— Да није он то пред мамом казао? То би могло тек да направи несрећу... —

— Мама је у башти. Она ништа не зна. —

— Немојте јој ни причати шта беспослени Београд измишљава. —

Кад се вратих у ходник, пред мојом хелијом чека ме мој момак Сава.

— Шта ћеш ти ту? —

— Послала ме фрајла да видим јесте ли живи. Чула да Вас ударио шлог! —

— Као што видиш није истина. Хајде кући. Госпођи да се ништа не говори о тој измишљотици, је с' разумео? —

— Разумем! —

Сео сам опет да читам док не засвираше трубе повечерје.

Кад сам правио ноћну тоалету вртела ми се по глави мисао: коме је то било у интересу да

измисли моју најрасну смрт од капље? Је ли то спремање јавнога мњења на мисао да један стар а тако „пун“ човек може умрети на пречац јер је капља у тим годинама и код мршавих људи обична ствар а камо ли код шишкавих? Или је какав мој пријатељ, који је пет месеци долазио к мени у апс кад год је хтео, па га сад не пуштају ни да ме види, дошао на мисао да сам ја болестан, па то полиција крије, да ме не би морала послати у болницу, и можда је ту сумњу негде исказао у разговору, а та сумња од уста до уста порасла до сигурности да сам умро? Или је то какав погани новинар измислио само да донесе сензационалну „нотицу“ па ће тиме добити још једну, да онај глас, који је „по новинарској дужности“ забележио, није истинит?

Сутрадан, 23-ег Августа пред подне долазио Милан да ме види, али га они горе нису пустили, те је морао њима да преда Никичино писмо, које су ми они наравно отворено по жандару послали.

После подне донеше ми повине. У „Правди“ нађох овакву нотицу:

„Лукачевић и Владан. — Ономад су неки листови донели вест о шетњи те двојице по Дорћолу, надовезујући разне комбинације по томе. Извештени смо да су та два крупна господина заиста водили крупан разговор, који се свео на то, да је Владан изјавио: да док живи, у политику не мисли више улазити и да ће ово још мало дана његова грешна живота посветити — литератури. Како би било да га Српско Књижевно Друштво изабере за свога почасног председника? Та добра половина његових најистакнутијих чланова била је некад питомца његова или примала синекуре из његових руку.

Веле да је г. Лукачевић био јако ожалостен том љубављу Владановом према литератури.“

Ах, чапкуне, јаукаћеш ти још од моје лите-
рарне камдије!

Шта је ово? И Стева Ђурчић има вест:

„Владин умро.“ — Синоћ се муњевитом брзином про-
цео по вароши глас да је Д-р Владан умро. До неко доба
ноћи морао је чиновник на полицијском телефону да
даје срдите одговоре: Не фали му ништа!

Још је лепша друга белешка у Правди:

„Тајан глас о Д-р Владану.“ — Синоћ се на један
пут кроз Београд пропео глас, да је Д-р Владан у зат-
вору напрасно умро. Разуме се, да се тај глас одмах у
вароши најразноврсније коментарисао, па су неки ишли
чак дотле, да тврде, како је Д-р Владан *отрован*. После
једног сата, када се дозната истина, сваки се смејао
овој лажи.

Још мало па бих ја у хаџу читао моје соп-
ствене некрологе.

Ја беспослена света, ако кога Бога зна!...

Пред вече дође мама, те јој у *шали* показах
горње белешке пре него што сама на њих натрапа
у новинама.

Данас после подне за време машировке слу-
чајно погледах на прозоре у ходнику Управе, и
видех да је оправљен онај прозор који је 5 ме-
сеци стајао разбијен и ако сам ја нудио да купим
то једно окно, само да ме р. т. публика не гледа
како се 4 сах. на дан вртим по мом баштенском
кавезу. То је благотворна последица радознале
визите коју је М-ме Веснић правила главњачи.

Али тај *post tot et tanta* оправљени прозор
расклопи се на један пут и на њему угледах Ужи-
чанина. Стадосмо се питати за здравље вичући.
Јер је далеко. Он се нашао синоћ са Церовићем
у Империјалу па је протествовао што и њега не
пуштају к мени „и ако он није никакав полити-
чар него просто трговац.“ Смисловао се витез од
Цера па му је допустио да долази к мени кад
год хоће. На жалост заборавио да то своје решење

источног питања саопшти својим Министрима над главњачом, и кад је Ужичанин отиш дошао, непречила се предањ цела оружана сила, која се некад прославила на Чукур-чесми.

— Ама, људи, мени је г. Церовић допустио да посећујем г. Владана кад год хоћу.

— Нама г. Управник није издао ту наредбу.

— Хајдемо код Управника у канцеларију.

— Он још није дошао.

— Добро; ја ћу на њега чекати овде у конку?

— Овде можете.

И чекао је сиромах читав сахат, ал Управника нема. Он ми је с прозора довикивао „сад ћу ја доћи тамо“ али се преварио у нади. Таман он почео да очајава, зазврјаше каруна из полиције Управниковој кући. Нова нада. Превари и она. Громовник се одвезао Столету, сигурно врло важним послом, јер се из Мин. Унутр. дела телефоницало да г. Управник данас неће више долазити у своју канцеларију. Сигурно ова два српска државника дискутирају о Столетовом новом закону о штампи, по коме ће тек у будућности постати *законита* пресуда, по којој ја издржах 6 месеци апса. Какав је тај законски пројекат (он је већ наштампан у новинама) либералан, колико је н. пр. слободумнији од нашег закона о штампи, то се види из овога: Штампарске кривце неће се судити по позитивним доказима, него по нахођењу судија, и по уверавању надлежне власти, да је некакав напис направио штету. Ко говори и пише о 29-ом Мају, па било да га хвали или куди, ко само помене речи „завереник“ или „антизавереник“, тај може бити осуђен до три године затвора, и према томе ако је чиновник изгубиће чак и пензију. Браво. Куд Церовић сад има времена да иде у

своју канцеларију? Он мора својим светлостима да обасја мрачне коморе полициске.

Још један пут се помоли глава на прозору, довикну ми „сутра“ па ишчезе као каква *Fata morgana*.

Долазио је и господин Групчевић из Цариграда да ме види. Нису га пустили. Послао ми своју карту.

80.

1-ог Септембра 1906.

Ову недељу дана нисам ништа записивао, јер грабим да још у тамници свршим прикупљање грађе, која ми треба за *Румунију*, тако, да ми после, кад изађем из апса остане само *Грчка*, па ће онда бити прикупљена сва грађа за моју књигу *„Европа и Балкани“* коју ћу после на тенахни радити три па ако треба и четири године, тако да моја *последња* књига буде готова таман за 1910, за педесетогодишњицу мога књижевног рада.

Овде ћу само сумарно да забележим по где што из последњих дана у апсу:

27 *Августа*. Још од синоћ *Dr. Савићевић* и *Собић* заносе се данашњим помиловањем. *Хвала Богу* те је то помиловање обухватило само робијаше. Једна госпођа послала ми свој „албум“ да јој и ја нешто запишем. На последњој исписаној страни видим да је и наша мама записала каква треба да је жена. Добро. Док свршим посао, напишаћу јој и ја шта мислим о човеку. Од данашњих београдских листова шаљем ти три исечка. „Правда“ која је већ исцрпила све анегдоте, и оне које је сама измислила на рачун *Стеве Сремца* — пала је на мртвог *Белимарковића* па и њега

кљуца својим нечистим кљуном, и при том измишљава овакву сцену између ђенерала и мене:

Белимарковић и д-р Владан. — Једног дана после 29. маја пође пок. ђенерал Белимарковић у шетњу. Кад је био у Кнез Михаиловој улици поред празног плаца Академије Наука примети из далека да му у сусрет иде д-р Владан нешто насмејан. Белимарковић хтеде скренути у страну али д-р Владан пође право к њему.

На један пут Белимарковић диже обе руке и без обзира на многобројну публику, која се ту тротоаром тискала, дрекну из свега грла на Владана:

— Стооој!

Владан стаде.

Белимарковић одахну.

— Јеси ли знао за 29. мај? — упита га опет гласно, да су сви присутни чули.

— Нисам Бога ми... деце ми моје! — стаде са д-р Владан кleti и бусати у груди.

— Е, онда прилази! — рече ђенерал Белимарковић.

И тек му онда пружио руку да се с њим поздрави.

Ето, какав је ђенерал Белимарковић био за живота према онима, за које је мислио, да су знали за 29. мај, а за извршнице његове није хтео да зна ни да су живи.

Колико је ово истина знаћеш ти најбоље, јер ако ниси раније знао какви су били наши одношаји пуних тридесет година, а оно си их видео када је Јоца био код нас у емиграцији.

У „Брци“ се разговарају ћир - Дима и ћир-Сима о визити Левенталовој код мене у апсу због које сада никога не примам. Разговор није врло духовит, али ћеш се насмејати барем цинцарско-ерпском језику на коме је вођен, и ако га Ђема не пише ни из далека онако како га је умео говорити покојни Алекса Пачић. Ево како се два цинцарска типа разговарају о политици:

„Дима: Ђеље-е-е. Шчо сте толико шашаву бре-е-е?

Сима: Ђеле, брате, шчо кје да прајиме сос ово сурштија, аку знајите шчо ји уз брдо. Димо бре, гумаре бре. Паметице је оној господеи Аца, пошчовано јаре од

кир Божка кот „два Сокола“, негу ти. Морам да ти водем у цамија да ти оја чита молитва! Иле кје те пошљим код Балугица у Стамбол да — пеглаш асури. Нишчо си не разумиш у дипломатија ни колику магаре у граматица.

Дима: Због зашчо бре? Због зашчо?

Сима: Због шчо си тичи, на пример ја ти говорем етно а ти ме питуваши да ли си брији владика у Ниш? Ја ти кажем да ји наше устав етно велико главница от купус, шчо су го обрестеле парламентарно кози.

Дима: Нији реч от купус и кози бре! Ама каже ти на меном шчо кје шваба кот Владана у бајбокана?

Сима: А?

Дима: Шчо кје Шваба кот тича Владан у бувара?

Сима: Шваба? Их, их, их. Сигурно окје да праје цинцареко-шванско алијанција! Знајите, и тој догађај има своје свеза нумера сое уставно купус. Јату:

„Наш ја усташа — кинга сшара

Кулусара.

И у нији сваке врсте

Дошли каи да обреше.

А Владан са јату, жури,

„Да је сасвим докусури“... Елем како видеш, ово дипломатско посета кроз решетка, има своје дубоко значајност.

Дима: Љепо. От тој значајност, окје ме да си разговараме.

Сима: Елем, нији Шваба дошло цаба, то знаји и моје баба, ту:

Ил се крије, ил се тије

Нешчо мало реакције“. На пример толко:

„Ил се окје мезка сша

Да дойлаше сое решето“. Елем обрне оваку, обрне онаку, све излазе да парламентарно јарац окје да појадн уставно купус.

Удружио си Шваба сшари

Сое Цинцари

Неком палочу да удари“. И сат влата можн да мрда како пацов у кљуса, але тешко кје да измрда. Јату, то има да значе оно посета кроз решетка.

Дима: Хм, хм!

Сима: Аха! Нема нишчо, сине, без Владан из бајбокана. Јату го на купус. Тешко на спрома купус, кат

то дочепа чича Владан. Толко! А сат иде кујки, бре, јер и аку смо фамилија сас него, да ти не даји Господ да ти он узми на мишдрос. Дулусос.

Дима: Со смнатаћи и у дулусос драго моје песник и философ, кирион Симеон из Блада.

28. *Августа.* Сву ноћ нисам спавао, а'ево за што: Оне робијаше, који су јуче помиловани, довели Управи да им се даду спроводнице. Ове је писао само *један* практикант, па како није могао за један дан да их испише све, то је рест „ослобођених“ робијаша — њих 40, 50 — самовласно затворено још за једну ноћ, док практикант не стигне да им напише спроводнице. Међутим у целој полицији није било апсе за толике људе, и за то их затворише у авлију истраге, која истина нема крова да их заштити од кише, која је сву ноћ ромињала, али барем има високи зид, који не могу прескочити ови „помиловани“. Радознао сам да видим да ли ће се наћи који члан парламента да упита Министра унутрашњих дела, на основу кога закона је он „лишио слободе“ педесет слободних грађана ове земље, јер они су то још од јуче у јутру. Да ли ће о њима Народна Скупштина толико дебатовати колико је дебатовала о оном једном механицији? Добро, рећи ћеш, али за што да ја због тога не спавам сву ноћ? За то што је један од ових 50 људи, који су сву ноћ лежали на киши, сву драгу ноћ кашљао тако као да брадвом сече неко врло тврдо дрво, док не одвали један ивер слуза, па онда поново. Тако се спава под „ведрим небом“.

И ако сам због те брадве мало спавао и доцкан устао свршио сам сва три данашња пенеума, и машировку, и рад, и купање код Dr. Фаркића.

29. *Августа.* Киша сву ноћ и ваздан. Већи део машировке по ходнику.

Мора бити да се по чаршији ружно коментарише ово што се сада самном чини у апсу од како ми је забрањено разговарати са пријатељима без „присутника“, јер је племенити Стева Ђурчић осетио потребу да правда поступак власти према мени, и ако он нема никакве обвезе да брани садашњу владу. Он је сад хвала Богу уставотворац Црне Горе и Цетињски официјозус, па нема потребе да прима од Пашића какву субвенцију. Али он, као праведан човек не може да трип кал се опорочава власт и за то је у „Београдским Новинама“ из пера самога Пере Талетовог донео овакав чланак:

Терор, две слике из историје једнога неблагодарнога народа 1899. године. — Зврррр...

— Ало!... Ко је тамо?

— Началник округа П.

— Овде министар.

— Господине министре, ви сте наредити, да се уапси Р.

— Па?!

— Он је болестан, лежи у постељи.

— Уапси га.

— Лекар каже, да је на смрти...

— Уапси га.

— Разумем, господине министре.

Зврррр!...

Министар се заљуља као стари Делиград, или као да леђима носи сву земљу, дође до стола и ту седе у наслоњачу. Упали цигарету и нешто се замисли.

Зврррр...

— Ало! ко је тамо?

— Началник округа К.

— Министар.

— Учтиво извештавам господина министра, да нисам уапсио Т.

— Зашто?!

— Јуче му је умро син.

— Уапси га.

— Хоћу ли га одмах уапсити, или после погребат?

- Уапси га.
- Дакле одмах?
- Уапси га.
- Разумем, господине министре.
- Зврррр...

Министар је био зловољан. Он гласно опсова све начелнике, али се не зна зашто. Да ли зато, што не разумеју своју дужност, или зато, што му досађују због којекаквих стварица. Он гневно згужва цигарету, заљуља се као стари Делиград, или као да на леђима носи сву земљу, дође до стола и ту седе у насловачу...

1906. године

Тај исти министар дошао апсе. Робовао је — на правди Бога. Полиција је према њему била снисходљива, чинила му све што је хтео и желео. Политички пријатељи су долазили к њему и у апсу су држали дипломатске конференције. Кад су излазили из апсе, међу пријатељима се развио овакав разговор:

- Полиција шашава.
- Шашава.
- Јеси ли видео како му металине?
- И цузи пред њиме.
- Зато треба бити дрзак.
- Цинизмом се све постижава.

Полиција од једном забраи конференције, дипломати се разбегаше. Једнога дана дође министру један политичар у походе. Он се сентиментално пољуби с њиме. Затим рече тужно и болно:

- Немој више долазити.
- ?!
- Ово је страховит терор!
- Његов пријатељ прошанта горко:
- Терор!...

Г. Стева Ђурчић позитивно зна да ја нисам за три године мога последњег Министровања издао ни једну једину наредбу да се ма ко уапси. Сва су апшења после атентата свршена пре него што је Краљ Александар мени допустио да се вратим из Маријенбада, бојаги да се због мог повратка у страном свету не помисли да је

у Србији стање горе него што је. Ако Пера Талетов не зна, г. Стева Ђурчић позитивно зна, да ја нисам такав дивљак да наређујем апшење човека на смрти или још пре него што сарани сина. Па кад зна, упитаћеш, за што тај образовани господин пушта једну такву гнусну клевету против једног човека у тамници да се наштампа у његовом листу, који има претензија да је непартајичан лист? За то што образованост и васпитање нису једна иста ствар. Г. Ђурчић, као образован човек сигурно зна да се род људски по Seume-у овако дели: шест десетина је будала, три десетине су доле, а само једна десетина су људи *comme il faut*. И ако је стари либерал, г. Ђурчић сигурно налази да је и ова подела рода људског сувише либерална, и да је вероватно проценат поштених људи још мало мањи. Знајући то г. Ђурчић, као *политичар*, са сигурношћу рачуна да ће бар девет десетина његових читалаца поверовати Пери Талетовом да сам ја апсио полумртве људе не допуштајући им ни да саране свога сина — и онда је оно што радикали самном раде цвеће и ковиље. Анлад'ими?

Кад ми данас дођоше моји од куће тек што почех с њима разговарати, дође ми у походе Дим. Боди, бивши ђенерални консул, сада адвокат.

— Зар те пустише?

— Један жандар ми рече „Молим лено код члана“ али ја се нисам ни осврнуо.

Боди је седео читав сахат и отицао је с мојима. Нико не дође да „присуствује.“ Како рече онај? „Српска наредба као и турска прада.“

30. *Августа*. Киша непрекидно лије. Хладно. Машировка у башти немогућна. Хођао сам у нашем и у судском ходнику. При том хођању гледао сам како доктор и „канетан“ играју цандара.

И ако не играју у новац, онај који изгуби партију тако се наљути да поцепа карте. Доцније траже од мене гуме да залепе поцепане карте само да опет могу играти.

Јуче 31-ог *Августа* тукла је киша до после подне. Долазили ми Mr. et M-me Нешић. Вратили их. Очекивао сам да ти дођеш да се опростимо пред твој повратак у Беч. Деца ми донеше твоју поруку да је боље да се више у апсу не састајемо, кад ћу ја и онако због оне операције у Рудолфинској болници скоро доћи у Беч.

Данас ми је само ћерка долазила. Радно сам ваздао.

81.

10. Септембра 1906.

Нема правила без изузетака. Те тако и ја морадох учинити један за — Кадри Беја. Када ми 2-ог Септ. јавише да ме млади дипломата чека у канцеларији „члановој“ инсам допустио да га врате. Дотични члан беше онај Десанкин из Врању. Њега су одредили за „присутника“ јер он не само зна француски него је и по занату зорли дипломат, те ја нећу моћи ласно још једном „продати“ Србију. Како у исто време дођоше и моја деца, то сам ја с њима и с Кадријем направио такав француски цумбус, да се мој доктор из Врању лепо провео. Какав је он о томе рапорт поднео своме предпостављеном не знам, али сутра дан. 3-г Септембра кад ми дође у баштицу поп Мајеторовић из Азање, он је седео код мене два сахата а присутника ни од корова. Ја позвах ансанцију, који је допратио пона, да слуша шта ћемо ми

разговарати, али Миканто слеже раменима па оде. Штета за Церовића, јер је поп Мајсторовић врло интересантан и речит човек, и да је поднаредник остао, имао би Церовић богату бербу. Али мора бити да је после рапорта оног Десанкиног и сам Церовић увидео да ми на кабадахијске манире не може ништа учинити, па је дигао руке.

Али услед дуге визите попове и разговора са мојима који доцкан дођоше, морао сам по црној ноћи да ходам по башти само да накримим бар 15.000 корака. Да се то не би десило и сутра дан, ја сам 4-ог Септембра устао у зору па сам до 7^{1/2} свршио моју машировку, за тим радио до подне. Ручак опет из Империјала. Од свију ђаконија задржао сам за себе поглавито цигарете, јер сам последња три дана почео да купујем дуван. То је једини успех Церовићеве наредбе која је пресекла долазак к мени.

5-ог и 6-ог Септембра радио сам тако много да нисам имао каде ни београдске листове да прочитам. Деца ми рекоше да је „Политика“ наштампала за мене да сам „недостојни Министар...“ Услед тога мој син упитао Рибникара по чему он то за мене вели да сам недостојан? Овај се бранио тиме да је то — штампарска погрешка. У рукопису је било „некадашњи“ па обешењак слагач сложио „недостојни“, а коректор — није приметно ту „штампарску“ погрешку, али они ће је исправити у првом наредном броју. Е баш је ђаво тај Teufel aus dem Setzerkasten.

Писао сам у Беч моме другу са Билротове клинике Директору Dr. Герзунију да ми за одређени дан резервише једну собу у својој идеалној болници Rudolphmerhaus, јер мислим одмах чим изађем из тамнице отићи у Беч са мојим дамама ради хируршке операције о којој сам ти говорио

и ради тога да мало дишем у ма каквој правној држави, у којој патриотизам није кривица.

Довршио сам трећу књигу мемоара Краља Карла и почео сам правити белешке из четврте. И сутра и прекутра радићу само то, само да свршим с грађом за Румунију.

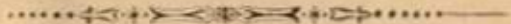
На врат на нос написао сам оној госпођи у албум ово неколико речи:

„Вама је, Госпођо, много стало до тога, да у свом албуму имате и неколико врста писаних у тамници, руком једног осуђеника. Нека буде Ваша воља. Покушаћу да оно, што је моја боља половина написала у Вашем албуму о жени, допуним са неколико речи о човеку, у толико пре, што сам се користио првом доколицом у животу од 62 године, мојим тамновањем, да одржим смотру над целокупним искуством мога живота. Та смотра није дала онакав ватромет духовитости какав сева кроз Вајлдову књигу *De profundis*, вероватно за то, што је он био осуђен за облапорност према свима забрањеним плодовима, а ја за то што сам се усудио казати јавно истину. Па ипак ова моја смотра дала је један, за стара човека, неочекиван резултат, и то овај: Када бих имао саде да на ново отпочнем мој живот, ја у њему не бих апсолутно ништа мењао, и тај нови живот живео би исто овако као овај до сада. Овај је истина био пун горке, тешке борбе за опстанак, пун незаслужених несрећа, пун разочарења — али он је у исто време био и пун озбиљнога рада, пун успеха, пун љубави, пун родитељске и патриотске радости. Живот без свега тога не би био живот него баруштина. Само морам додати да за човека није доста ако има само моралне лепоте и пожртвовања, колико је за жену доста. Њему, вечноме борцу у *struggle for life*,

требају још два начела. Једно је тако скроз немачко, да му ја не знам француског¹⁾ имена. Оно се зове Die Pflichttreue. Друго је безгранична љубав према раду, физичком или душевном, то је све једно. Рад је здравље, рад је материјално и морално благостање, рад је равнотежа душе, рад је по себи награда за сва напрезања, *рад је слобода*. Човек који има ово двоје, љубав према раду и Pflichttreue, ако је још имао срећу да добије поштenu жену за друга у борби живота — очекиваће смрт с осмехом на уснама, јер зна да је испунио своју дужност до краја, и да је после толиког рада заслужио вечни одмор. Он зна да ће се његов рад сумирати са радом других људи, да ће увећати заједничко имање рода људског, и он ће умрети с уверењем да није забавља живео.“

БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

¹⁾ Ове су врете написане француски.

БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

600
940.2

